

ALANYA AKADEMİK BAKIŞ

ALANYA ACADEMIC REVIEW

EISSN 2651-4192

Cilt 7, Sayı 3, Yıl 2023

Volume 7, Issue 3, Year 2023

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Kenan Ahmet TÜRKDOĞAN

Rektör / Rector

**Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi /
Alanya Alaaddin Keykubat University**

Editör / Editor

Prof. Dr. Kemal VATANSEVER

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Aydın SARI Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram Zafer ERDOĞAN Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan GAVCAR Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan AYGÖREN Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim ORGAN Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Y. YAHYAGİL Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer TORLAK İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Şerafettin SEVİM Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Aydın KAYABAŞI Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Cem Oktay GÜZELLER Biruni Üniversitesi
Prof. Dr. Funda Rana ADAÇAY Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Güneş YILMAZ Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Harun UÇAK Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Gaye GENCER Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Hüdai YILMAZ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas SÖZEN Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal KANTARCI Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Muharrem TUNA Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa GÜLMEZ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Nurullah UÇKUN Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz YILDIRIM Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Rüştü YAYAR Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Selim İNANÇLI Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman UYAR Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Volkan ÖNGEL İstanbul Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Yiğit KAZANÇOĞLU Yaşar Üniversitesi
Doç. Dr. Aydın ÇEVİRGEN Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

Alanya Akademik Bakış yılda üç kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayınlayan kurulu ve dergiyi bağlamaz.

Alanya Academic Review is a peer-reviewed international journal published three times a year. Any views expressed in this publication are the views of the authors and are not the views of Alanya Academic Review.

Index:

Bu dergi, Creative Commons Atıf-GayriTicari-AynıLisanslaPaylaş 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

İletişim / Contact:

Alanya Akademik Bakış Editörlüğü
Kestel Merkez Mah. Sigorta Cad. 07425 ALANYA/ANTALYA
Tel: +90 (242) 510 61 00, Faks: +90 (242) 518 20 51
E-mail: alanyaacademic@gmail.com
Web: <http://dergipark.gov.tr/alanyaakademik>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makale

Sayfa

1 Determinants of Energy Consumption in Turkey: Innovation and Foreign Direct Investment - Türkiye’de Enerji Tüketiminin Belirleyicileri: İnovasyon ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Research Article)

Hilal OK-ERGÜN, Tolga ERGÜN

1029-1041

2 Türkiye Kağıt Sanayisinde Selüloz İthalatı: Eşbütünleşme için Artırılmış Otoregresif Dağıtılmış Gecikmeli (ARDL) Model ile Sınır Testi Yaklaşımı - Pulp Import in Turkish Paper Industry: An Augmented Autoregressive Distributed Lag Bounds Test (ARDL) Model for Cointegration (Araştırma Makalesi)

Orhan Orçun BITRAK

1043-1061

3 What is Happiness?: Career Development And Reducing Barriers - Mutluluk Nedir?: Kariyer Gelişimi ve Engellerin Azaltılması (Research Article)

Emine KAMBUR

1063-1079

4 Finansal Okuryazarlık ile Tasarruf Davranışları İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma - An Empirical Study on Relation between Financial Literacy and Saving Behaviors (Araştırma Makalesi)

İsmail Fatih CEYHAN, Sema TOSUN

1081-1103

5 Doğrudan Yabancı Yatırım ve Fosil Enerji Tüketimi İlişkisi: BRICS-T Ülkelerinde Bootstrap Panel Nedensellik Analizleri - The Relationship Between Foreign Direct Investment and Fossil Energy Consumption: Bootstrap Panel Causality Analysis in BRICS-T Countries (Araştırma Makalesi)

Abdualmuttalip PİLATİN

1105-1122

6 Sağlıkta Kalite Kapsamında Dijital Bir Hastanede Müşteri Memnuniyeti Araştırması - Customer Satisfaction Research in a Digital Hospital within the Scope of Quality in Health (Araştırma Makalesi)

Aysel ARSLAN

1123-1139

7 Seçilmiş OECD Ülkelerinde Bütçe Şeffaflığı Etkileyen Mali Faktörlerin Analizi - Analysis of Fiscal Factors Effecting Budget Transparency in Selected OECD Countries (Araştırma Makalesi)

Rıdvan ENGİN, Mehtap ÖKSÜZ

1141-1160

8 Turistik Destinasyon Tanıtımında Sosyal Medyanın Rolü: Göbeklitepe Örneği - The Role of Social Media in the Promotion of Touristic Destination: The Example of Göbeklitepe (Araştırma Makalesi)

Mete SEZGİN, Bengü Su KARAGÖZ

1161-1176

9 Mesleki Sonuç Beklentisi ve Tükenmişlik İlişkisinde Yaşam Doyumunun Aracı Rolü: İİBF Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma - The Mediating Role of Life Satisfaction in the Relationship of Vocational Outcome Expectation and Burnout: A Study on Faculty of Economics, Administrative Sciences Students (Araştırma Makalesi)

Ferhan UÇAK, Mustafa YILDIRIM

1177-1201

10 Etkin Piyasa Hipotezi ve Kripto Para Piyasaları Üzerine Bir Uygulama - Effective Market Hypothesis and an Application on Crypto Money Markets (Araştırma Makalesi)

Turgay MÜNYAS, Gülден KADOOĞLU AYDIN

1203-1216

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makale

Sayfa

11 Bankaların Tasarruf Mevduatları ile Tasarruf Katılım Fonlarının Seçili Makroekonomik ve Finansal Göstergeler ile İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz - An Econometric Analysis on the Relationship of Banks' Savings Deposits and Savings Participation Funds with Selected Macroeconomic and Financial Indicators (Araştırma Makalesi)

Onur ŞEYRANLIOĞLU

1217-1239

12 İnternet Alışverişlerinde Organik Gıda Satın Alma Niyetinin Planlı Davranış Teorisi Açısından İncelenmesi - The Examination of Purchase Intention for Organic Food in Internet Shopping from the Perspective of the Theory of Planned Behavior (Araştırma Makalesi)

İbrahim Halil EFENDİOĞLU, Gökhan AKEL, Kamile ELMASOĞLU, Dilek AYDOĞDU, Okan KOÇ

1241-1266

13 Kamu Harcamalarının Eğitim Göstergelerindeki Rolü: SD ve COCOSO Yöntemleri ile Üst-Orta Gelir Grubu Ülkelerinin Analizi - The Role of Public Expenditures in Education Indicators: Analysis of Upper Middle Income Countries with SD and COCOSO Methods (Araştırma Makalesi)

Semra AYDOĞDU-BAĞCI, Serap Pelin TÜRKÖĞLU

1267-1283

14 Local Policies and Vulnerability Women's Labor: Case of Kayseri Metropolitan Municipality - Yerel Politikalar ve Kadın Emeginin Kırılganlığı: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Örneği (Research Article)

Hatun KORKMAZ

1285-1299

15 Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı Kapsamında Finansal Durum Tablosu Pasif Yapısının Değerleme Ölçüleri ve Muhasebe Kayıtları Açısından Karşılaştırılması - In the Scope of Draft Account Plan Compatible with Financial Reporting Standards Comparison of Statement of Financial Position Fund Structure in Terms of Valuation Measurements and Accounting Records (Araştırma Makalesi)

Erkan UZUN

1301-1320

16 Öz Kontrolün Yeşil Satın Alma Davranışına Etkisinde Mental İyi Oluşum Rolü - The Role of Mental Well-Being in the Green Purchasing Behavior Effect of Self-Control (Araştırma Makalesi)

Mahmut Sami İŞLEK, Elif AŞIK

1321-1344

17 Examining of the Relationship between Consumer Attitudes and Purchasing Behavior towards Product Placements Included in Social Media Videos - Sosyal Medya Videolarında Yer Alan Ürün Yerleştirmelere Yönelik Tüketici Tutumları ile Satın Alma Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Research Article)

Muhammed Talha NARCI

1345-1356

18 Çalışanların Karşılanmayan Beklentileri ile İşyerine Dönük Yıkıcı Davranışları Arasındaki İlişki: Banka Çalışanları Örneğinde bir Araştırma - The Relationship between the Unmet Expectations and Disruptive Behaviors of Employees: A Research on Bank Employees (Araştırma Makalesi)

Bayram TOKA, Lale ORAL ATAÇ

1357-1372

19 Portföy Risk Yönetimi Açısından Varantlar - Warrants in Terms of Portfolio Risk Management (Araştırma Makalesi)

Şule Yüksel YİĞİTER, Halil TANYILDIZI, Lokman KARAGÖZ

1373-1385

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makale

Sayfa

---

20 Consequences of Workplace Bullying: Findings from Public Sector via PLS-SEM - İş Yeri Zorbalığının Sonuçları: KEKK-YEM ile Kamu Sektöründen Bulgular (Research Article)

Alptekin DEVELİ, Tuğba Tuğçe TURAK

1387-1400

21 Migrant Worker Research in the Field of Hospitality and Tourism: State of the Art and Future Perspectives - Konaklama ve Turizm Alanında Göçmen İşçi Araştırmaları: Son Gelişmeler ve Gelecek Perspektifleri (Research Article)

Mert GÜRLEK

1401-1424

22 Türkiye ve İngiltere’de Sağlık Alanında Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşlarının Karşılaştırılması - A Comparison of the Non-Governmental Organizations Operating in the Field of Health in Turkey and England (Araştırma Makalesi)

Abdulaziz GÜLAY, Yaşar KABATAŞ, İclal ATTİLA

1425-1446

23 The Effects of Social Media Engagement on Social Benefits and Behavioral Intentions: The Case of Online Events - Sosyal Medya Katılımının Sosyal Faydalar ve Davranışsal Niyetler Üzerindeki Etkileri: Online Etkinlikler Örneği (Research Article)

1447-1467

Determinants of Energy Consumption in Turkey: Innovation and Foreign Direct Investment

(Research Article)

*Türkiye’de Enerji Tüketiminin Belirleyicileri: İnovasyon ve Doğrudan
Yabancı Sermaye Yatırımları*

Doi:10.29023/alanyaakademik.1093590

Hilal OK ERGÜN

*Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu, Büro Yönetimi ve
Sekreterlik Bölümü*

hilalok@trabzon.edu.tr

Orcid No: 0000-0002-1454-3677

Tolga ERGÜN

*Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi, Vakfıkebir Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve
Sigortacılık Bölümü*

tolgaergun@trabzon.edu.tr

Orcid No: 0000-0001-9650-4542

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Ok-Ergün, H., & Ergün, T. (2023). Determinants of Energy Consumption in Turkey: Innovation and Foreign Direct Investment. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), Sayfa No.1029-1041.

ABSTRACT

Keywords:

*Energy, Foreign
Direct Investment,
Innovation, Least
Square Method*

Received:

25.03.2022

Accepted:

20.06.2023

In this study, it is purposed to investigate the determining factors of energy consumption in Turkey between the years 1995-2019. Accordingly, the role of foreign direct investment (FDI) and innovation in energy consumption has been examined using the least squares estimation method. The multiple regression model was used in the study, and total energy consumption was used as the dependent variable, while the ratio of FDI to gross domestic product and the total number of patent applications were used as independent variables in the model. Annual data from OECD statistics and the World Bank were utilised in the study. Consequentially, it is determined that FDI and patent applications have a statistically significant and positive effect on energy consumption in analysis. The results of the study indicate that FDI and innovative activities are the determinants of energy consumption.

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

*Enerji, Doğrudan
Yabancı Sermaye
Yatırımları,
İnovasyon, En Küçük
Kareler Yöntemi*

Bu çalışmada 1995-2019 yılları arasındaki dönemde Türkiye’de enerji tüketiminin belirleyici faktörlerinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve inovasyonun enerji tüketimindeki rolü en küçük kareler tahmin yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada çoklu regresyon modeli kullanılmış olup, modelde toplam enerji tüketimi bağımlı değişken, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gayrisafı yurtiçi hasılaya oranı ve toplam patent başvuruları sayısı ise bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Çalışmada OECD stat ve Dünya Bankası’ndan elde edilen yıllık veriler kullanılmıştır. Analiz sonucunda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ve patent başvurularının enerji tüketimi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu

tespit edilmiştir. Çalışma sonuçları, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ve inovasyonel faaliyetlerin enerji tüketiminin belirleyicisi olduğuna işaret etmektedir.

---

1. INTRODUCTION

Energy is generally defined as the ability to do business. In addition, energy; it can be found in different shapes and fields such as chemical, electrical, thermal, mechanical, nuclear and sound. Energy has the ability to store, transform or be strengthened depending on the application. On the other hand, energy resources can be classified into three main areas: fossil (oil, coal, natural gas, etc.), renewable (geothermal wind, solar, sea, hydrogen, etc.) and divisible (uranium, thorium, etc.) (Bilgen, 2014: 891).

There are various factors together with the energy policies, which are thought to be significant in determining the projections of nation states for economic growth and social development. Population growth, technological developments, consumer needs, economic performance, and the amount of exports and imports can be given as examples of these factors. Along with these factors, the energy policies of the states and the developments in the world energy markets may play a key role in the future energy production and consumption models (Sözen et al., 2005: 211).

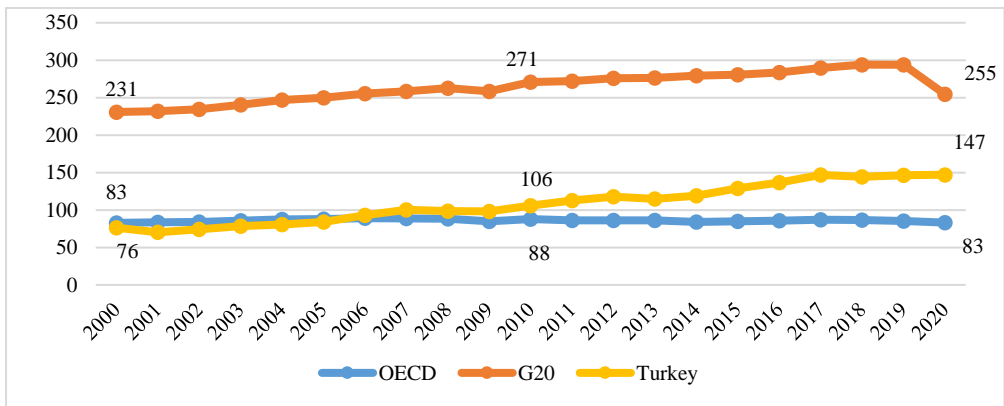
The question of whether energy consumption policies have an impact on economic and financial activities has attracted great interest in many platforms where global warming and greenhouse gas emissions are discussed in recent years. Excess of energy consumption is one of the most important issue of today's world. This situation has become important not only economically but also ecologically (Butala and Novak, 1999: 241). Historically, various energy crises such as oil, climate change and greenhouse gas emissions experienced in the 1970s in the world caused a strong destruction on the economies of the countries and caused an increase in energy prices. Such developments have brought energy savings to the agenda in national economies. In particular, with the oil crisis in 1973, OPEC cut off the supply of crude oil and put an embargo on the transfer of crude oil to Western countries, and energy saving gained more significance (Soytaş and Sari, 2006: 740).

The energy demand in the world increased by approximately 44% from 1971 to 2014. In this increase, fossil fuels such as oil, gas and coal constitute 80% of production. Due to the carbon dioxide released by the large amount of energy consumption into the atmosphere, there has been a serious increase in carbon emissions, especially global warming. This situation has accelerated the transition of countries to renewable energy in energy consumption. Defined by the World Bank as a driving force of technological diffusion in developing countries, FDI's are stated to have a positive effect on the use of renewable energy, as well as acting as an important intermediary in bringing modern technology to middle-income countries. Otherwise, FDI's play a noteworthy role in both reducing non-renewable energy consumption and raising environmental standards by providing a basis for making technological and management practices with more environmentally friendly methods (Yasmeen et al., 2022: 1).

FDI refers to the transfer of technology, knowledge, management styles from developed countries to underdeveloped economies (Doytch and Narayan, 2016: 291). In other words, FDI is explained as a reliable way of improving the domestic production capability of a country's economy, expediting its investments through recent financing and accessing innovative technologies. In this context, FDI's can bring superior technologies as innovations from

developed countries to underdeveloped countries. Similarly, it is emphasized that one of the factors that can attract FDIs to countries is energy use (Rafique et al., 2020: 23900).

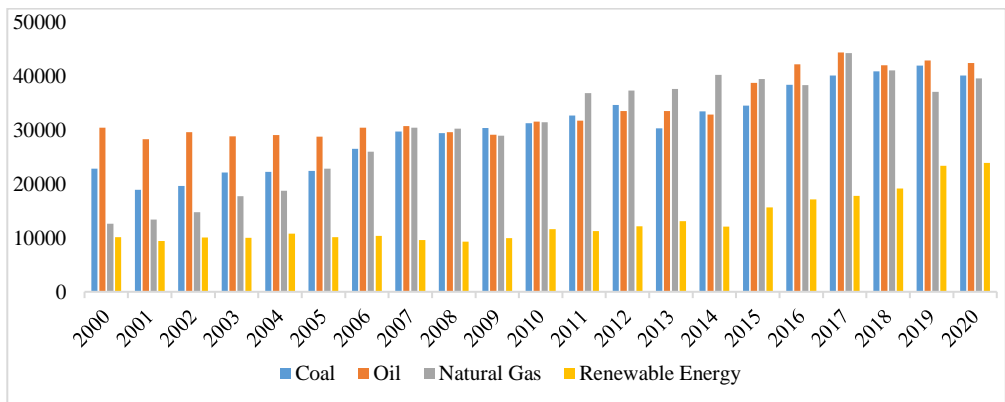
In Figure 1, the average energy supply in some selected country groups and Turkey between the years 2000-2020 is seen in million tons. Accordingly, while the average energy supply of OECD member countries was 82.8 million tons in 2000, it increased to 88.1 million tons in 2010 and reached 83 million tons in 2020. In the G20 countries, beside, while the energy supply exhibited an increasing trend in general between 2000-2019, except for 2009, a decrease was observed in the energy supply in 2020. While the average energy supply for Turkey was 76.3 million tons in 2010, this figure increased to 105.7 million tons in 2000 and 147.7 million tons in 2020.

Figure 1. Total Energy Supply in Selected Country Groups and Turkey (Million Tons)

Source: Created by the author using data from the OECD Stat database.

Information on the types of energy supply in the 11-year period between 2000-2020 in Turkey is presented in tons in Figure 2. Accordingly, among the relevant periods, it was observed that the highest energy supply in Turkey in general was oil, coal and natural gas. In Figure 2, it was noteworthy that oil energy supply was higher than other types of energy especially between the years 2015-2020.

Figure 2. Types of Energy Supply in Turkey (Million Tons)

Source: Created by the author using data from the OECD Stat database.

Table 1 indicates the energy consumption in Turkey for the term 2005-2019, the share of FDI in gross domestic product and the number of patents. A generally increasing trend was observed in energy consumption between the related years. The situation was similar for the number of patents. The number of patents increased by more than 8 times, especially in the period between 2005 and 2019. On the other hand, the average share of FDI in gross domestic product in the same period was 1.88%.

Table 1. Energy Consumption, FDI and Number of Patents in Turkey

Year	Energy Consumption, (Tons)	FDI (% GDP)	Number of patents(pcs)
2005	65,378	1.98	928
2006	72,679	3.62	1,072
2007	76,642	3.24	1,810
2008	73,891	2.58	2,221
2009	74,470	1.32	2,555
2010	78,458	1.17	3,180
2011	82,348	1.93	3,885
2012	86,164	1.56	4,434
2013	85,568	1.42	4,392
2014	86,006	1.42	4,766
2015	93,601	2.23	5,352
2016	97,863	1.59	6,230
2017	105,035	1.29	8,175
2018	103,043	1.65	7,156
2019	104,394	1.22	7,871

Source: Created by the author using data from OECD Stat and World Bank databases.

Within the framework of the above information, in this study, it is purposed to investigate the determining factors of energy consumption in Turkey in the context of FDI and innovation. In line with this purpose, the study has been completed after the introduction, under four main headings: literature review, methodology and conclusion, respectively.

2. LITERATURE REVIEW

In the literature, studies on the determining factors of energy consumption focuses on the relationship between foreign direct capital investments and innovation and energy consumption within the scope of energy efficiency. From a theoretical point of view, the increase in energy efficiency attributes to two factors in the literature. The first of these is the transition from low-efficiency industries to high-efficiency industries and the second is the improvement in energy use efficiency through technological development based on innovative activities (Jin et al., 2019: 62). In this context, as a result of innovative activities, the marginal productivity level of production factors will increase, and in this case, it will be able to reduce energy consumption by increasing energy efficiency (Peng et al., 2019; Zhu et al., 2019). Another view is that there is an inverse relationship between energy efficiency and innovation. Through theoretical point of view, it has been expressed as the rebound effect of technological progress. In other words,

innovative activities does not occur at an adequate level in energy consumption areas and concentrate for different areas (Liu et al., 2018: 887).

Foreign direct investment playing a significant role on energy consumption referred to the transfer of technology, management skills and knowledge from advanced economies to less developed economies (Doytch and Narayan, 2016: 291). From a theoretical perspective, it was emphasized that foreign direct investments could be attracted to countries through financial development and energy use (Rafique et al., 2020: 23901). It was also observed that the studies were conducted by taking into account different country samples and different time intervals (Omri and Kahouli, 2014; Adom, 2015; Azam et al., 2015; Leitão, 2015; Amri, 2016; Lin and Benjamin, 2018). The results of some empirical studies investigating the relationship between energy consumption and foreign direct investment (Sadorsky, 2010; Leitão, 2015; Amri, 2016; Behera and Dash, 2017) indicated that there was a positive relationship between energy consumption and foreign direct investment. In other words, in studies, results were obtained that the increase in foreign direct capital investments would increase energy consumption. In the study conducted by Anyanwu (2012), the use of natural resources was pointed out among the factors determining foreign direct capital investments. On the other hand, in the literature, there were studies revealing a statistically negative relationship between energy consumption and foreign direct investment (Mielnik and Goldemberg, 2002; Dube, 2009; Foon-Tang, 2009; Adom 2015). In line with the general conclusion drawn from these studies, energy intensity will decrease as foreign direct capital investments increase. This situation can be explained as a result of the introduction of modern technologies into the country's economy along with foreign capital inflows.

An inverse relationship was discovered between energy consumption and energy demand and technological innovation in the studies investigating the relationship between energy consumption and innovation (Sohag et al., 2015; Murad et al., 2019; Zeraibi et al., 2020; Zhou et al., 2020; Wang and Wang, 2020; Li and Solaymani, 2021; Liu et al., 2021; Naimoğlu, 2022; Özbek and Oğul, 2022). In other words, it was revealed in the literature that energy efficiency would increase with technological development and there would be a decreasing trend in energy consumption. It is also emphasized in the literature that the policy makers should focus on innovative activities on issues related to energy consumption due to the more intense energy consumption in sectors such as industry and agriculture. Rafique et al. (2020), on the other hand, examined the impact of foreign direct capital investments, technological innovation and financial development on carbon emissions in his study. As a result of the study, they found a bidirectional causality relationship between the variables.

It can be stated that studies investigating the relationship between energy consumption and foreign direct capital investments in Turkey are intensive. It was determined that there was a statistically significant relationship between energy consumption and foreign direct investment in line with these studies (Altıntaş, 2013; Seker et al., 2015; Gökmenoğlu and Taşpınar, 2016; Öztürk and Öz, 2016; Kızılkaya, 2017; Koçak and Şarkgüneşi, 2018; Yalman, 2019; Çetin and Kantarcı, 2020; Uğur and Oğul, 2022). Köprücü (2017), Tekin and Şanlısoy (2016) and Mike and Oransoy (2017) revealed in their studies that foreign direct capital investments contributed to innovative development. On the other hand, no relationship was found between foreign direct investment and energy consumption in studies conducted by Polat (2018) and Arı (2021).

There were also studies in domestic and foreign literature linking energy consumption with economic growth and financial development (Mahalik and Mallick, 2014; Bhattacharya et al., 2016; Tang et al., 2016; Şahin, 2018). The study results revealed that economic growth

supported energy consumption. In terms of the financial development factor, attention was drawn to the importance of financial development in establishing and mobilizing this fund on scarce resources for more efficient industrial investments. On the other hand, Cebi Karaaslan and Algül (2023) presented the factors affecting energy use in her study and made policy recommendations in order to minimize the risks arising from energy imports and expenditures.

3. METHODOLOGY

In this part of the study, the methodology of the study is included. First of all, the data set, model and method of the research were included and then the section was completed by referring to research findings.

3.1. Dataset of Research

In the research, annual data collected from the OECD statistics and World Bank databases and for the period 1995-2019 were utilised. The variables utilised in the study and the explanations of the variables are illustrated in Table 2.

Table 2. Variables of Research

Variable name	Variable description	Abbreviation for variable	Variable type	Data source
Energy Consumption	Total Energy Consumption (tons)	ENERGY	Dependent variable	OECD Stat
Foreign Direct Investments	Ratio of FDI to GDP (Net inflows)	FDI	Independent variable	The World Bank
Patent Applications	Total of Residents' Patent Applications	PATENT	Independent variable	The World Bank

According to Table 2, total energy consumption was utilised as a dependent variable with the symbol ENERGY in the study. The ratio of FDI to GDP is used with the symbol FDI, and total patent applications are used with the symbol PATENT and are considered as an independent variable

3.2. Research Model

In the research, the effect of FDI and innovation on energy consumption was analysed with a multiple regression model. This model is as follows:

$$\text{ENERGY}_t = \beta_0 + \beta_1 \text{FDI}_t + \beta_2 \text{PATENT}_t + \alpha_t \quad (1)$$

In the model, the constant term is β_0 , β_1 and β_2 represents the trend parameters, and t represents time (years). ENERGY is the dependent variable, FDI and PATENT are the independent variables.

3.3. Research Method

In the research, the least squares estimation method was used to examine the effect of FDI and innovation activities on energy consumption.

3.4. Research Findings

The descriptive statistics of the variables included in the study are indicated in Table 3.

Table 3. Descriptive Statistics

Variable	Mean	Standard deviation	Minimum	Maksimum	Number of observations
ENERGY	73,444.77	18,319.01	48,101.84	105,035.5	25
FDI	1.3555	0.9023	0.3053	3.6235	25
PATENT	2,690.84	2,671.93	170	8,175	25

In Table 3, mean, minimum and maximum, standard deviation, the number of observations values of the data belonging to the variables used in the research are presented. Accordingly, it is seen that the number of observations of the data on all variables is 25. In the data series of the ENERGY variable, it is seen that the average is 73,444, minimum value is 48,101 and maximum value is 105,035. The average of the data series belonging to the FDI variable is about 1.36, the minimum value is about 0.31, and the maximum value is 3.62. The average of the data series belonging to the PATENT variable is 2,690, the minimum value is 170, and the maximum value is 8,175.

Before the least squares analysis, the stationarity test of the variables performed with KPSS (Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin) test. The results of this test are indicated in Table 4. When the results obtained from the KPSS test, which is one of the unit root tests, are compared with the criterion values, the result should be less than the criterion value (Sarıkovanlık et al., 2019: 31). KPSS test statistical results of the series of variables included in the study are smaller than the criterion values obtained at the level of 1% significance. In this context, it has been determined that the series of variables with intercept and trend-intercept at the level of 1% significance are stationary.

Table 4. KPSS Test Results

Variable	Intercept		Trend-Intercept	
	KPSS test statistics	Asymptotic critical value at the level of %1	KPSS test statistics	Asymptotic critical value at the level of %1
ENERGY	0.147068	0.216000	0.147068	0.216000
FDI	0.319210	0.739000	0.134886	0.216000
PATENT	0.680335	0.739000	0.189485	0.216000

The model of the study was estimated by the robust standard errors method of least squares. The tests of the assumptions regarding the prediction and the findings related to the prediction of the model are stated in Table 5.

Table 5 illustrates prediction results of the resistive standard errors least squares regression model. Moreover, results of the tests in which the assumptions about the least squares estimation method are tested are also included Accordingly, the Breusch-Pagan/Cook Weisberg and White tests were first tested for the presence of heteroskedasticity in the model. As a result of both tests, existence of heteroskedasticity in the model was determined. Secondly, whether there is autocorrelation in the model was tested by the Breusch Godfrey Lagrange Multiplier (LM) and the Durbin Watson test. The presence of autocorrelation in the model was tested with the Breusch Godfrey Lagrange Multiplier (LM) up to the fourth order, and it was concluded that there was no autocorrelation in the model. In addition, the Durbin Watson value of the model is close to 2, indicating that there is no autocorrelation.

Table 5. Estimated Results of Robust Standard Errors by Least Squares Method

Variables	Coefficient	Robust Std.	t statistics	Probability
FDI	3,811.13	517.45	7.37	0.00
PATENT	6.30	0.2139534	29.43	0.00
Constant term	51,336.59	1320.79	38.87	0.00
R²	0.9758		F(2,22)	485.43*
Breusch-Pagan/ Cook Weisberg Test	0.0179		White Test	0.0423
Breusch Godfrey Lagrange Multiplier(LM)	0.8781 (1) 0.9458 (2)	0.9774 (3) 0.9553 (4)	Durbin Watson	1.8470
Jarque-Bera Normality Test	0.1073		VIF Criteria	FDI(1.09) PATENT(1.09)

Note: * indicates significance at the 1% level.

Third, the Jarque-Bera test was performed to determine whether the error terms of the model were normally distributed, and it was determined that the error terms were normally distributed. Finally, it was seen that the variance increase factor (VIF) values obtained to detect the multicollinearity problem between the independent variables in the model were less than 5 and it was concluded that there was no multicollinearity problem between the independent variables. After testing the assumptions, it was found that there were no autocorrelation, multicollinearity connection problems in the model, and the error terms showed a normal distribution. However, both tests performed to determine the presence of heteroskedasticity showed that there would be a heteroskedasticity problem in the model. Accordingly, the least squares estimation method with robust standard errors to heteroskedasticity was used to estimate the model. The probability value of the F statistic obtained as a result of the prediction shows that the model is significant in general terms.

Accordingly, the model is generally significant. The R² value, which expresses the explanatory power of the model, has been calculated as approximately 98%. Accordingly, the FDI and PATENT variables explain the ENERGY variable by 98%. Independent variables' level of explanation of the dependent variables is quite high. When the coefficients and probability values related to the variables have been examined, it is determined that they are significant and positive. Accordingly, while the effects of other variables were constant, an increase of 1% in the FDI variable causes increase the ENERGY variable by 38.11%. Namely, an increase of 1% in the ratio of FDI to GDP cause increase the total energy consumption by 38.11%. Additionally, an increase of 1 unit in the PATENT variable causes increase the ENERGY variable by 6.30 units. In other words, an increase of 1 unit in total patent applications causes increase the total energy consumption by 6.30 units. In line with all the findings obtained, it is determined that the increase in FDI and PATENT variables has caused an increase in the ENERGY variable. Therefore, FDI and PATENT variables have been discovered to have a statistically positive and significant effect on the ENERGY variable, according to the results of least squares estimation with robust standard errors.

4. CONCLUSION

In the study, the effect of innovation and FDI on energy consumption in Turkey in the period of 1995-2019 was investigated utilising the least squares method through multiple regression model. In the model, the ratio of FDI to GDP and the total number of patent applications were considered as independent variables, while total energy consumption was considered as

dependent variables. The data on the variables in the research were obtained from the World Bank and OECD statistics database.

The least squares method was used to estimate the model in the study. Depending on the assumptions of the method, the existence of normality, heteroscedasticity, autocorrelation and multicollinearity in the model were investigated. The following tests were applied in the model: Jarque-Bera test for normality of error terms; Breusch-Pagan/Cook Weisberg and Durbin Watson test for testing autocorrelation; Breusch Godfrey Lagrange Multiplier (LM) and White test for testing heteroscedasticity. In addition, the VIF values of the model were examined to detect the multicollinearity problem. As a result of the tests, it was determined that there was a heteroscedasticity problem in the model, but there was no autocorrelation, multicollinearity problem and the error terms were normally distributed. Accordingly, the model was estimated using the least squares method robust to heteroscedasticity.

Regarding estimation of the model, the statistically positive effect of foreign direct capital investments on total energy consumption was determined. This situation could be explained as an increase in foreign capital investments, more energy demand and accordingly, more energy use. Additionally, it could be stated that energy use was required in increasing foreign direct capital investments. On the other hand, a positive relationship was observed between innovation and energy consumption. This situation could be explained as the rebound effect of technological development in the literature (Liu et al., 2018: 887). In other words, it can be stated that there is no technological development at a level that will reduce energy demand and energy consumption in Turkey, or that technological development is concentrated in different areas. In the literature, energy price, urbanization and energy use have also been identified as determinants of energy intensity (Özbek, 2023: 124).

Consequently, one of the main purpose of the energy policies of nation states is to use energy more effectively and efficiently. Thus, it is observed that environmental factors are starting to come to the forefront by countries with alternative energy use options such as wind, bioenergy and solar energy. It can be said that in recent years, countries have turned to more renewable energy sources in order to achieve their economic growth and development goals with climate change. In this context, within the framework of the results obtained from the empirical study, it is seen that innovative activities such as more foreign capital and patents are required in order to meet the energy consumption adequately. Therefore, incentive policies are supposed to be developed to increase FDI and patent applications as the determining factors of energy consumption. In addition, FDI might be invested in more innovative and environmentally friendly technologies. In future studies, a comparison of the determining factors of energy consumption between countries or between certain country groups could be performed. Economic and socio-cultural variables at macro and micro level could be also examined at the point of investigating the determining factors of energy consumption.

REFERENCES

- ADOM, P. K. (2015). "Asymmetric Impacts of The Determinants of Energy Intensity in Nigeria", *Energy Economics*, 49, 570-580.
- ALTINTAŞ, H. (2013). "Türkiye’de Birinci Enerji Tüketimi, Karbondioksit Emisyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 263-294.

- AMRI, F. (2016). "The Relationship Amongst Energy Consumption, Foreign Direct Investment and Output in Developed and Developing Countries", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 64, 694–702
- ANYANWU, J. C. (2012). "Why Does Foreign Direct Investment Go Where It Goes?: New Evidence From African Countries". *Annals of Economics and Finance* 13(2), 425–462.
- ARI, A. (2021). "Yenilenebilir Enerji ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Türkiye Örneği", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23 (40), 122-131.
- AZAM, M., KHAN, A.Q., ZAMAN, K., & AHMAD, M. (2015). "Factors Determining Energy Consumption: Evidence From Indonesia, Malaysia and Thailand", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 42, 1123-1131.
- BEHERA, S. R., & DASH, D. P. (2017). "The Effect Of Urbanization, Energy Consumption, and Foreign Direct Investment on The Carbon Dioxide Emission in The SSEA (South And Southeast Asian) Region", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 70, 96-106.
- BHATTACHARYA, M., PARAMATI, S. R., OZTURK, I., & BHATTACHARYA, S. (2016). "The Effect of Renewable Energy Consumption on Economic Growth: Evidence from Top 38 Countries", *Applied Energy*, 162, 733-741.
- BİLGİN, S. (2014). "Structure and Environmental Impact of Global Energy Consumption", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 38, 890-902.
- BUTALA, V., & NOVAK, P. (1999). "Energy Consumption and Potential Energy Savings in Old School Buildings", *Energy and Buildings*, 29, 241-246.
- ÇEBİ KARASLAN, K., & ALGÜL, Y. (2023). "Determinants of Energy Expenditures for Turkish Households Using Quantile Regression and Data from an Original Survey in Turkey", *Environmental Science and Pollution Research*, 30, 38939-38954.
- ÇETİN, M., & KANTARCI, T. (2020). "Türkiye Ekonomisinde Yabancı Sermaye Yatırımları İle Enerji Tüketimi Arasındaki İlişki: Simetrik/Asimetrik Nedensellik Analizi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(4), 817-839.
- DOYTCH, N., & NARAYAN, S. (2016). "Does FDI Influence Renewable Energy Consumption? An Analysis of Sectoral FDI Impact on Renewable and Non-Renewable Industrial Energy Consumption", *Energy Economics*, 54, 291-301.
- DUBE, S. (2009). "Foreign Direct Investment and Electricity Consumption on Economic Growth: Evidence from Africa", *International Economics*, 62(2), 175-200.
- FOON-TANG, C. (2009). "Electricity Consumption, Income, Foreign Direct Investment, and Population in Malaysia: New Evidence from Multivariate Framework Analysis", *Journal of Economic Studies*, 36(4), 371-382.
- GÖKMENOĞLU, K., & TAŞPINAR, N. (2016). "The Relationship between CO2 Emissions, Energy Consumption, Economic Growth and FDI: The Case of Turkey", *The Journal of International Trade and Economic Development*, 25(5), 706-723.

- JIN, W., ZHANG, H-Q, LIU, S-S., & ZHANG, H-B. (2019). “Technological Innovation, Environmental Regulation, and Green Total Factor Efficiency of Industrial Water Resources”, *Journal of Cleaner Production*, 211, 61-69.
- KIZILKAYA, O. (2017). “The Impact of Economic Growth and Foreign Direct Investment on CO2 Emissions: The Case of Turkey”, *Turkish Economic Review*, 4(1), 106-118.
- KOÇAK, E., & ŞARKGÜNEŞİ, A. (2018). “The Impact of Foreign Direct Investment on CO2 Emissions in Turkey: New Evidence from Cointegration and Bootstrap Causality Analysis”, *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 790-804.
- KÖPRÜCÜ, Y. (2017). “Doğrudan Yabancı Yatırımların Teknolojik Yayılma ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30):105-122.
- LEÍTÃO, N. C. (2015). “Energy Consumption and Foreign Direct Investment: A Panel Data Analysis for Portugal”, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(1), 138-147.
- LI, Y., & SOLAYMANI, S. (2021). “Energy Consumption, Technology Innovation And Economic Growth Nexuses in Malaysian” 232, 1-12.
- LIN, B., & BENJAMIN, I. N. (2018). “Causal Relationships Between Energy Consumption, Foreign Direct Investment and Economic Growth For MINT: Evidence From Panel Dynamic Ordinary Least Square Models” *Journal of Cleaner Production*, 197,708-720.
- LIU, Y., LI, Z., & YIN, X. (2018). “Environmental Regulation Technological Innovation and Energy Consumption A Cross Region Analysis in China”, *Journal of Cleaner Production*, 203, 885-897.
- LIU, H., FAN, L., & SHAO, Z. (2021). “Threshold Effects of Energy Consumption, Technological Innovation, and Supply Chain Management on Enterprise Performance in China’s Manufacturing Industry”, *Journal of Environmental Management*, 300, 1-9.
- MAHALIK, M. K., & MALLICK, H. (2014). “Energy Consumption, Economic Growth and Financial Development: Exploring the Empirical Linkages for India”, *The Journal of Developing Areas*, 48(4), 139-159.
- MIELNIK, O., & GOLDEMBERG, J. (2002). “Foreign Direct Investment and Decoupling between Energy and Gross Domestic Product in Developing Countries”, *Energy Policy*, 30, 87-89.
- MIKE, F., & ORANSOY, G. (2015). “Altyapı ve İnovasyon Değişimlerinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 372-381.
- MURAD, V., ALAM, M., NOMAN, A. H., & OZTURK, I. (2019). Dynamics of Technological Innovation, Energy Consumption, Energy Price and Economic Growth in Denmark”, *Environment Progress & Sustainable Energy*, 38(1), 22-29.
- NAİMOĞLU, M. (2022). “The Impact of Economic Growth, Trade Openness and Technological Progress on Renewable Energy Use in Turkey: Fourier EG Cointegration Approach”, *Ege Akademik Bakış*, 22(3), 309-321.

- OMRI, A., & KAHOULI, B. (2014). "Causal Relationships Between Energy Consumption, Foreign Direct Investment and Economic Growth: Fresh Evidence From Dynamic Simultaneous-Equations Models", 67, 913-922.
- ÖZBEK, S. (2023). "Enerji İthalatçısı Gelişmekte Olan Ülkelerde Enerji Yoğunluğunun Belirleyicileri", *Journal of Economics and Administrative Sciences*, 24(1), 114-126.
- ÖZBEK, S., & OĞUL, B. (2022). "Çevresel İnovasyon Yenilenebilir Enerji Tüketimini Artırıyor Mu? Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(3), 1007-1024.
- ÖZTÜRK, Z., & ÖZ, D. (2016). "The Relationship between Energy Consumption, Income, Foreign Direct Investment, and CO2 Emissions: The Case of Turkey", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 6(2), 269-288.
- PENG, J., XIAO, J., WEN, L., & ZHANG, L. (2019). "Energy Industry Investment Influences Total Factor Productivity of Energy Exploitation: A Biased Technical Change Analysis", *Journal of Cleaner Production*, 237, 1-16.
- POLAT, B. (2018). "The Influence of FDI on Energy Consumption in Developing and Developed Countries: A Dynamic Panel Data Approach" *Journal of Yasar University*, 13(49), 33-42.
- RAFIQUE, M. Z., LI, Y., LARIK, A.R., & MONAHENG, M. P. (2020). "The Effect of FDI, Technological Innovation, and Financial Development on CO2 Emissions: Evidence from the BRICS Countries", *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 23899-23913.
- SADORSKY, P. (2010). "The Impact of Financial Development on Energy Consumption in Emerging Economies", *Energy Policy*, 38(5), 2528-2535.
- SARIKOVANLIK, V., KOY, A., AKKAYA, M., YILDIRIM, H. H., & KANTAR, L. (2019). *Finans Biliminde Ekonometri Uygulamaları Kavram Uygulama Analiz*. Seçkin, Ankara.
- SEKER, F., ERTUGRUL, H. M., & CETİN, M. (2015). "The Impact of Foreign Direct Investment on Environmental Quality: A Bounds Testing and Causality Analysis for Turkey", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 347-356.
- SOHAG, K., BEGUM, R. A., & ABDULLAH, S. M. S. (2015). "Dynamics of Energy Use, Technological Innovation, Economic Growth and Openness in Malaysia", *Energy*, 90, 1497-1507.
- SOYTAŞ, U., & SARI, R. (2006). "Energy Consumption and Income in G-7 Countries", *Journal of Policy Modeling*, 28, 739-750.
- SÖZEN, A., ARCAKLIOĞLU, E., & ÖZKAYMAK, M. (2005). "Turkey's Net Energy Consumption", *Applied Energy*, 81, 209-221.
- ŞAHİN, D. (2018). "Asya Ülkelerinde CO2 Emisyonu, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Ekonomik Büyüme ve Enerji Tüketimi İlişkisi", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(3), 210-218.
- TANG, C. F., TAN, B. W., & OZTURK, I. (2016). "Energy Consumption and Economic Growth in Vietnam", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 54, 1506-1514.

- TEKİN-ARMUTÇUOĞLU, H., & ŞANLISOY, S. (2016). “Yabancı Patentlerin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi:1974-2012 Türkiye Örneği”, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 7(12), 65-88.
- UĞUR, B., & OĞUL, B. (2022). “Doğrudan Yabancı Yatırım Çıktılarının İhracat Üzerine Etkileri: G-20 Örneği”, Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 3(1), 1-15.
- YALMAN, İ. N. (2019). “Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Enerji Tüketimi ve Karbon Emisyonunun Ekonomik Büyüme İle İlişkisi: BRICS-T Ülkeleri Örneği” S.C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20(2), 1-23.
- YASMEEN, R., ZHAOHUI, C., SHAH, W.U.H., KAMAL, M.A., & KHAN, A. (2022). “Exploring the Role of Biomass Energy Consumption, Ecological Footprint through FDI and Technological Innovation in B&R Economies: A Simultaneous Equation Approach”, Energy, 244, 1-13.
- ZERAIBI, A., BALSALOBRE-LORENTE, D., & SHEHZAD, K. (2020). “Examining the Asymmetric Nexus between Energy Consumption, Technological Innovation, and Economic Growth; Does Energy Consumption and Technology Boost Economic Development?”, Sustainability, 12, 1-17.
- ZHOU, H., QU, S., WU, Z., & JI, Y. (2020). “A Study of Environment Regulation, Technological Innovation, and Energy Consumption in China Based on Spatial Econometric Models and Panel Threshold Models”, Environmental Science and Pollution Research, 27, 37894-37910.
- ZHU, W., ZHANG, Z., LI, X., FRENG, W., & LI, J. (2019). “Assessing the Effects of Technological Progress on Energy Efficiency in the Construction Industry: A Case of China”, Journal of Cleaner Production, 238, 1-12.
- WANG, H., & WANG, M. (2020). “Effects of Technological Innovation on Energy Efficiency in China: Evidence from Dynamic Panel of 284 Cities”, Science of the Total Environment, 709, 1-13.
- <https://data.oecd.org/> (27.02.2022).
- <https://data.worldbank.org/> (20.02.2022).
- <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home> (12.02.2022).

Türkiye Kağıt Sanayisinde Selüloz İthalatı: Eşbütünleşme için Artırılmış Otoregresif Dağıtılmış Gecikmeli (ARDL) Model ile Sınır Testi Yaklaşımı

(Araştırma Makalesi)

Pulp Import in Turkish Paper Industry: An Augmented Autoregressive Distributed Lag Bounds Test (ARDL) Model for Cointegration

Doi: 10.29023/alanyaakademik.1191253

Orhan Orçun BITRAK

Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, İktisat Anabilim Dalı

bitrak.orcun@gmail.com

Orcid No: 0000-0001-5648-4161

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Bitrak, O.O. (2023). Türkiye Kağıt Sanayisinde Selüloz İthalatı: Eşbütünleşme için Artırılmış Otoregresif Dağıtılmış Gecikmeli (ARDL) Model ile Sınır Testi Yaklaşımı. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), Sayfa No.1043-1061.

ÖZET

Anahtar kelimeler:

Kâğıt Ürünleri, ARDL Sınır Testi, Türkiye’de Selüloz İthalatı, Kağıt Sanayii.

Makale Geliş Tarihi:

25.10.2022

Kabul Tarihi:

24.09.2023

Bu çalışmada, imalat sanayi dallarından kâğıt ürünleri sanayisinde, kritik bir girdi konumunda olan, selüloz (kâğıt hamuru) ithalatını etkileyen bazı makro ekonomik değişkenlerle aralarındaki ilişki araştırılmıştır. Bu amaçla, Türkiye’de, 1994-2020 yıllarına arasındaki döviz kuru, selüloz üretici fiyat endeksi ve kişi başına düşen milli gelir değişkenlerinin selüloz ithalatına olan kısa ve uzun dönemli etkileri Eşbütünleşme için Artırılmış Otoregresif Dağıtılmış Gecikmeli (ARDL) Model ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, uzun dönemde selüloz üretici fiyatları ve kişi başına düşen milli gelir değişkenlerindeki artışların selüloz ithalatını artırdığı, döviz kurundaki artışların ise azaltıcı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Hata düzeltme modeli sonuçları, kısa dönemde ortaya çıkan şokların 2,7 yıl sonra uzun dönemde dengeye geldiğini göstermiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye’de kağıt sanayisindeki öne çıkan sorunları ortaya koyması nedeniyle literatüre katkı sağlamaktadır.

ABSTRACT

Keywords:

Paper Products, ARDL Bounds Test, Pulp Import in Turkey, Paper Industry.

This study investigates the relationship between certain macroeconomic variables and the import of pulp, which is a critical input in the paper products industry, among manufacturing sectors. For this purpose, the short and long-term effects of exchange rates, pulp producer price index, and per capita income variables in Turkey between 1994 and 2020 on pulp imports were analyzed using the Augmented Autoregressive Distributed Lag Bounds Test (ARDL) model for cointegration. According to the results obtained, it has been found that increases in pulp producer prices and per capita income in the long term increase pulp imports, while increases in the exchange rate have a reducing effect. Error correction model results indicate that shocks in the short term reach equilibrium in the long term after approximately 2.7 years. The findings contribute to the literature by shedding light on prominent issues in the paper industry in Turkey.

1. GİRİŞ

Uluslararası rekabette ülke ekonomisi için yönlendirici pozisyonda olan imalat sanayi sektörü, birçok alt sektörden oluşmaktadır (Akyüz vd., 2015: 25). Kağıt tüketimi, bir ülkenin gelişmişlik seviyesi için en önemli ölçütlerden biri olarak kabul edilmektedir (Gavcar, vd., 1999: 203). Kağıt sanayi, kağıt hamuru ve kağıt üretimini kapsayan eski sanayi dallarından birisi olmakla birlikte, dünyanın en büyük beş sanayi dalından birisidir (Kesimoğlu, 2010: 1). Türkiye’de cumhuriyetin ilk dönemlerinde kurulan kağıt ve kağıt ürünleri sanayi (Sakarya ve Canlı, 2011: 1), kültürel ve endüstriyel olarak ülkenin en önemli ihtiyaçlarından birisini karşılamıştır.

Kağıt sektörü, kültürel (yazı tabı, gazete vs.) ve endüstriyel (sargılık, karton, kraft torba vs.) kağıtlar olmak üzere çok geniş bir ürün yelpazesine sahiptir (Yakut, 2012: 68-69). Kağıt sektöründe sermaye, teknoloji ve enerjinin, yoğun bir biçimde kullanılmasından sektör, orta-ağır sanayi dalı olarak sınıflandırılmaktadır (Adıgüzel, 2018: 16). Kağıt üretiminin ana hammaddesi odun, yıllık veya mevsimlik bitkilerden elde edilmektedir. Üretimin diğer hammaddesini ise atık kağıtlar oluşturmaktadır (Görücü vd., 2020; 940). Kağıt üretimi, bu ana hammaddelerden elde edilen selülozun (kağıt hamuru ve atık kağıt hamuru), üretilmek istenen ürünün türüne göre mekanik ve kimyasal işlemlerden geçirilmesiyle gerçekleşmektedir (ISO, 2018: 1).

Küresel yazı tabı ve gazete kağıdı sanayi 1992-2007 yılları arasında sırasıyla, %1,1 ve %3,2’lik oranlarda büyüme kaydederken, 2010-2018 yılları arasında %6,1 ve %1,5’lik oranlarda küçülmüştür. Genel olarak bakıldığında kağıt ve orman ürünleri sanayisinin bir bütün olarak büyümeyi sürdürdüğü gözlemlenmektedir. Nitekim 1992-2007 döneminde %3 oranında büyüme hızı sergileyen kağıt sanayi 2010-2018 döneminde %1’lik bir oranda büyümesini sürdürmektedir. Sektörün büyüme hızını sürdürmesinde, ambalaj sanayi ve hijyen ürünlerinin ve nispeten küçük bir pazar olmasına rağmen kağıt hamurundan tekstil uygulamalarının da payları bulunmaktadır. Buna ek olarak, kağıt hamurunun yeni kullanım alanlarıyla ilgili Ar-Ge faaliyetleri, sektörde değişime sebep olmuştur (Berg ve Lingqvist, 2019: 2). Halen birçok nihai ürününün üretiminde kağıt yoğun olarak kullanılmaktadır. Kağıt ürünlerinin, yazı tabı, gazete, ambalaj sanayi gibi, geleneksel kullanım alanları dışında, elektrik-elektronik donanımlarında ve ayakkabı tabanları gibi birçok farklı alanda kullanımına da rastlanmaktadır (Ezeudu vd., 2019: 1). Özellikle kağıt hamuru ticareti, ülkelerdeki gelir seviyesi açısından önemli bir etmen olarak değerlendirilmektedir (Tutueanu, 2015). Tüm bu gelişmelere rağmen kağıt ürünleri sanayii dijitalleşme ile birlikte giderek yok olmaya başladığı gözlemlenmektedir.

Kağıt hamuru, kağıt ve karton sanayi gerek hammadde gerekse enerji maliyetleri bakımından birçok ekonomik göstergeden etkilenen bir sektördür. Kağıt ve karton fiyatlarının en fazla selüloz ve enerji fiyatlarından etkilendiği belirlenmiştir (Buongiorno ve Gilles, 1980; Singh ve Nautiyal, 1984). Sektör kimya, petrol ve demir-çelikten sonra en fazla enerji kullanılan alanlardan birisidir (Blanco vd., 419A). Yüksek enerji maliyetinin, kağıt ürünleri sanayinin piyasa açısından fiyatları artırıcı bir etkisinin bulunduğu ve sektörün yoğun bir piyasa yapısına sahip olduğu gözlemlenmektedir (Li, vd., 2004).

Türkiye’de kağıt ürünleri sanayisi gerek hammadde gerekse enerji kullanımını bakımından dışa bağımlıdır. Ayrıca sektörün üretim maliyetleri döviz kuru değişimiyle de doğrudan ilişkilidir (Poyraz, 2020). Başka bir ifadeyle, ahşap fiyatlarında ve döviz kurundaki artışlar hammadde açısından dışa bağımlı olan sektörde maliyet artışlarına sebep olmaktadır (Bilişik, 2020: 583-584). Döviz kuru dışında kağıt ürünleri üretim ve talebini etkileyen diğer önemli değişkenler ise; Üretici fiyatları, ihracat, ithalat, yurtdışı gelir (Gavcar vd., 1999) ve nüfus olarak sıralanabilir (Görücü vd., 2020: 940).

Sonuç olarak; Kağıt ürünleri sanayinde, üretim ve talebi etkileyen birçok değişken söz konudur. Bu çalışmada, kağıt ve kağıt ürünleri üretiminde, maliyetin yaklaşık %65'ini oluşturan ve dışa bağımlı bir girdi kalemi olan selülozun (Poyraz, 2020: 46), Türkiye'deki ithalatı ve ilişkili olduğu değişkenler araştırılmıştır. Bu amaçla, Türkiye'nin 1994-2020 yıllarına ilişkin, döviz kuru, selüloz (kağıt hamuru) üretici fiyat endeksi ve kişi başına düşen milli gelir değişkenlerinin selüloz ithalatına kısa ve uzun dönemdeki ilişkisi için Artırılmış Otoregresif Dağıtılmış Gecikmeli (ARDL) Model kullanılmıştır. Literatürde kağıt sanayisine ilişkin konuyu, Türkiye'nin hammadde tedariki (Bilişik, 2020) ve dışa bağımlılığı (Poyraz, 2020) yönüyle ele alan çalışmalara rastlanmaktadır. Ancak, konuyu toplam selüloz ithalatı açısından ele alan ampirik bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla çalışmanın literatürdeki mevcut boşluğu dolduracağı değerlendirilmektedir. Araştırmadan elde edilen sonuçların, sektörü regüle eden resmi kuruluşlara, mevcut ve potansiyel yatırımcılara ve gelecekteki çalışmalara katkıda bulunması beklenmektedir.

Beş bölümden oluşan bu çalışmada, kağıt ve selüloz sanayi ile ilgili teorik bilgileri takiben dünyada ve Türkiye'de sektöre ilişkin genel bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde, konuya ilişkin yapılan önceki çalışmalar özetlenmiş, dördüncü bölümde veri seti ve özellikleri tanıtılmış ve ekonometrik model kurulmuştur. Bölümün ilerleyen kısımlarında, araştırmada kullanılan yöntemlere yer verilmiş ve bulgular sunulmuştur. Araştırmanın son bölümünde ise çıkarımlar ve politika önerilerine yer verilmiştir.

2. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE SELÜLOZ VE KAĞIT ÜRÜNLERİ SANAYİİ

Dünyada toplam kağıt ve karton üretimi, 2020 yılında yaklaşık 520 milyon ton civarında gerçekleşmiştir (GTÖ, Erişim Tarihi: 22.08.2022). Kağıt hamuru, kağıt ürünleri ve selülozdan elde edilen diğer ürünlerin üretiminde uzun yıllardır pazar lideri konumunda olan ABD, 2009 yılında pazar liderliğini Çin'e bırakmıştır. Bu ülkelerin dışında sektörde en yoğun üretimde bulunan ve özellikle orman bakımından zengin kaynaklara sahip olan ülkeler ise, Kanada, Japonya, Almanya, Finlandiya, İsveç, Hindistan, Endonezya ve Güney Kore'dir (Adıgüzel, 2018: 31).

Kağıt ve karton üretiminde pazar lideri olan Çin, 2020 yılında yaklaşık 118 milyon ton üretim yaparak dünyadaki üretimin yaklaşık %25'ini karşılamış, en yakın rakibi ABD ise yaklaşık 66 milyon ton üretim yapmıştır. Bu iki ülkenin yıllık üretimi, tüm dünyadaki üretimin yaklaşık %12'sini oluşturmaktadır. Bu iki ülke dışında, Japonya ve Almanya ise 2020 yılında, yaklaşık 22 milyon tonluk üretim hacmiyle dünyada %5'lik bir paya sahip olmuşlardır.

Kağıt ve kağıt ürünlerinin üretiminde en önemli hammadde birisi olan selülozun, 2020 yılında küresel üretimi yaklaşık olarak 207 milyon ton civarında gerçekleşmiştir. ABD, Brezilya, Çin, Kanada ve İsveç selüloz üretiminde ilk sıralarda yer almaktadır. Dünya selüloz üretiminde lider olan ABD, 2020 yılında, yaklaşık 49 milyon ton ile toplam dünya üretiminin %23'ünü karşılamaktadır. Diğer ülkeler ise sırasıyla; Brezilya yaklaşık %10, Çin yaklaşık %8, Kanada yaklaşık %6, İsveç ve Finlandiya ise yıllık üretimin yaklaşık %5'ini karşılamıştır.

Türkiye'nin toplam kağıt ve kağıt ürünleri sanayindeki üretim değeri baz alındığında, 2020 yılında, ülkenin imalat sanayi üretim değerinin %3.01'ini oluşturduğu (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021: 13) ve kağıt üretim miktarının ise aynı yılda 3 milyon ton olarak gerçekleştiği (GTÖ, Erişim Tarihi: 22.08.2022) görülmektedir. Ülkedeki kağıt tüketim miktarı, yılda ortalama 6 milyon ton civarında gerçekleşmiştir (Poyraz, 2020: 51). Dolayısıyla üretim miktarı tüketim miktarını karşılamamaktadır. Ayrıca ülkede artan nüfus, milli gelir ve kağıt ürünlerine ilişkin değişen ürün yelpazesi gibi unsurlara bağlı olarak, kağıt talebi (Sandalcılar,

2012: 3) ve sektördeki dışa bağımlılık sürekli artmaktadır. Nitekim 1995 yılında 421 bin ton olan kağıt ithalat miktarı, 2020 yılında %495 oranında artarak yaklaşık 2.5 milyon ton seviyesine ulaşmış, selüloz ithalat miktarı ise 229 bin ton civarındayken %522 oranında artarak yaklaşık 1.4 milyon ton civarında gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, selüloz üretim miktarı, 1995 yılından 2020 yılları arasındaki 25 yıllık sürede %76 oranında azalarak 123 bin ton civarına kadar gerilemiştir. Buna ek olarak Türkiye'nin atık kağıt üretim miktarında yıllar itibariyle artışlar yaşandığı ve 1995 yılında 586 bin ton olan atık kağıt üretiminin %61'lik bir artışla yaklaşık 1.5 milyon ton seviyesine geldiği görülmektedir (Tablo 1). Bu doğrultuda, ülkedeki kağıt ihtiyacının, kağıt ve selüloz ithalatının yanı sıra atık kağıt geri dönüşümünden de karşılandığı söylenebilir.

Tablo 1. Türkiye Kağıt Sektörüne İlişkin Hammadde Üretim ve İthalat Miktarları (1995-2020)

Yıllar	Kağıt-Karton İthalat Miktarı (Bin Ton)	Selüloz İthalat Miktarı (Bin Ton)	Selüloz Üretim Miktarı (Bin Ton)	Atık Kağıt Üretim Miktarı (Bin Ton)
1995	421	229	512	586
2000	1005	320	372	866
2005	2068	474	278	1016
2010	2700	629	118	1423
2015	2468	1032	109	1534
2020	2505	1424	123	1534

Kaynak: (GTÖ, Erişim Tarihi: 22.08.2022)

Sonuç olarak, Türkiye'de kağıt sanayisi hem hammadde hem de nihai ürün açısından dışa bağımlıdır. Dışa bağımlılığın nedenleri arasında, selüloz üretiminde önemli bir yere sahip olan SEKA'nın 2004 yılında faaliyetlerini sonlandırmasının etkisi büyüktür. SEKA'nın faaliyetlerini sonlandırmasının başlıca nedenleri arasında, fabrikanın kuruluş aşamasından itibaren karlı bir üretime geçememesi (Poyraz, 2020: 40-41) ve selülozun, Türkiye'de, yurt dışına göre daha pahalıya üretilmesi gösterilmektedir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021: 17).

3. LİTERATÜR

Literatürde selüloz, kağıt ve kağıt ürünleri, orman sanayi ve bu sektörlerle ilişkili olan sanayi dallarına ilişkin, konuyu farklı yönlerden inceleyen ulusal ve uluslararası çalışmalar mevcuttur. Bunların yanı sıra bu çalışmada bağımsız değişken olarak ele alınan döviz kuru, milli gelir ve yurt içi fiyat değişkenlerinin farklı sektörlerde, dışa bağımlılık ve ithalat gibi faktörlere etkisini inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Bu kapsamda seçilmiş literatür Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Seçilmiş Literatür

Yazarlar	Örneklem	Metodoloji	Değişkenler	Sonuç
Avalapati, Adamowicz ve Luckert (1997)	Kanada ve ABD 1976-1992	Sıradan En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) Eşbütünleşme	Kanada kağıt hamuru fiyatları, döviz kuru, odun hamuru kullanımı, ABD kağıt hamuru fiyatları	Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, ABD kağıt hamuru fiyatının Kanada'daki kağıt hamuru fiyatını belirlemede diğer değişkenlere göre daha etkili olduğu belirlenmiştir. Döviz kurundaki eksik geçiş etkisinden dolayı, Kanadalı üreticilerin fiyat belirlemede, pazar gücüne sahip olmadığı tespit edilmiştir.
Hannien ve Toppinen (1999)	Finlandiya 1980-1994	Johnsen Eşbütünleşme Analizi	İhracat fiyatı, döviz kuru, rakip ülke	Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, Finlandiya'da yaşanan devalüasyonun gazete

		(Geçiş etkisi)	fiyatları, ihracat	kağıdı ihracat fiyatlarına geçiş etkisi, İngiltere'ye 0,60, Almanya'ya 0,46 olarak hesaplanmıştır. Kağıt hamuru ihracat fiyatlarında ise İngiltere'ye yapılan dış ticaret ihracat fiyatlarının (0,07) Almanya'ya göre (0,68) daha düşük bir fiyat geçiş etkisi bulunduğu tespit edilmiştir.
Sarı (2010)	Türkiye (1982-2006)	SWARCH Modeli	İthalat, yurt içi üretici fiyatları, döviz kuru ve döviz kuru oynaklığı	Analizden elde edilen sonuçlara göre, yurt içi üretici fiyatlarının ithalatla aynı yönlü bir ilişki içinde olduğu, döviz kuru ve döviz kuru oynaklığının ters yönlü bir ilişkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.
Sandalcılar (2012)	Türkiye 1969-2009	Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi	Kağıt tüketimi, ekonomik büyüme	Araştırmadan elde edilen sonuçlar ekonomik büyüme ve kağıt tüketimi arasında, çift yönlü ve güçlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir.
Kundak (2015)	Türkiye 1996-2011	Dinamik panel veri analizi	İthalata bağımlılık oranı (imalat sanayi ve alt sektörler), Döviz kuru, GDP, Sabit sermaye yatırımı, ücretler	Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, uzun dönemde, döviz kuru, sabit sermaye yatırımları ve GDP değişkenlerinde meydana gelen artışların ithalat bağımlılığını arttırdığı, ücret değişkeninde meydana gelen artışların ise ithalat bağımlılığını azalttığı belirlenmiştir. Kısa dönem analizi sonuçlarına göre, döviz kuru ve GDP'deki artışların ithalat bağımlılığını azalttığı tespit edilmiştir. Ayrıca imalat sanayi alt sektörlerinden olan kağıt ve kağıt ürünleri sektöründe girdi açısından ithalata bağımlılığın yüksek olduğu gözlemlenmiştir.
Tutueanu (2015)	Romanya (1991-2013)	ARDL	Orman ürünleri ihracatı, döviz kuru, yurt içi ve yurt dışı GDP	Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, kısa ve uzun dönemli analizde döviz kurundaki değişimlerin dış ticareti etkilemediği ve dolayısıyla J eğrisi etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Yapılan analizde yalnızca gelir değişkeninin kağıt hamuru

Uslu (2018)	Türkiye (1989-2018)	FMOLS	Dış ticaret verileri (toplam ihracat ve toplam ithalat), faiz oranı, döviz kuru	ticaretinde önemli bir etkide bulunduğu tespit edilmiştir. Uzun dönem analiz sonuçlarına göre, döviz kurundaki artışların ihracata olumlu, ithalata ise olumsuz etkide bulunduğu belirlenmiştir. Kısa dönem sonuçlarına göre ise döviz kurundaki artışların ihracatı hemen etkilemediği ancak ithalata azaltıcı etkisinin bulunduğu ve tespit edilmiştir. Faiz oranındaki artışların ise hem uzun hem kısa dönemde de döviz kurunda azaltıcı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Eren ve Gürbüz (2020)	Türkiye-Almanya-Rusya (2004-2018)	ARDL	İhracat, ithalat, döviz kuru, kişi başına düşen milli gelir, Nüfus, Petrol Fiyatları, 2008 krizi	Araştırmadan elde edilen başlıca bulgulara göre, döviz kurundaki ve karşı ülkelerdeki milli gelir ve nüfus artışlarının Türkiye'nin ihracatını arttırdığı, Türkiye'nin milli gelirindeki artışların karşı ülkelere yapılan ithalata arttırdığı tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak Türkiye'nin karşı ülkelerle ticaretinde Marshall-Lerner koşulunun sağlandığı görülmektedir.
Parajuli (2021)	12 adet Güneydoğu Atlantik kıyı ülkesi (2005-2020)	Panel-ARDL	Endüstriyel odun hamuru fiyatları, ihracat, ikame ürün fiyatı, girdi fiyatları, yağış, kriz kuklası ve covid-19 kuklası	Ürün fiyatlarına ilişkin ortaya çıkan kısa vadeli şokların ortalama olarak 4 ayda dengeye geldiği belirlenmiştir. Ayrıca ürün fiyatlarını pozitif yönde etkileyen başlıca değişkenlerin sırasıyla, ihracat, ikame ürün fiyatı, girdi fiyatları ve yağış durumu olduğu, ürün fiyatlarını negatif etkileyen unsurun covid-19 kukla değişkeni olduğu tespit edilmiştir. Finansal kriz kukla değişkeninin çam odunu fiyatlarını olumsuz etkilediği gözlemlenmiştir.

Literatürde, kağıt ürünleri sektörüne ilişkin yapılan araştırmalarda, farklı yöntemlerle genellikle zaman serisi analizi yapıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda milli gelir, döviz kuru, fiyat endeksleri, nüfus, ihracat ve ithalat gibi değişkenlerin kullanıldığı görülmektedir.

4. YÖNTEM VE BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmada kullanılan değişkenler tanımlanmış ve ekonometrik zaman serisi yöntemleri kurulmuştur. Durağanlık testleri teorik olarak açıklanmış ve ampirik sonuçları tartışılmıştır. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin araştırılması için seçilen ARDL Sınır Testi yaklaşımına, değişkenlerin durağanlık katsayılarına göre karar verilmiştir. Öncelikle ARDL Sınır Testi teorik olarak tartışılmış ve bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkisi, Sınır Testi ile ortaya konulmuştur. Bu aşamayı takiben modele ilişkin tanımlayıcı testler yapılmış ve modelden elde edilen bulguların geçerli ve kurulan ARDL modelinin güvenilir olduğuna karar verilmiştir. Analizlerde Eviews 10 paket programı kullanılmıştır.

4.1. Veri Seti

Çalışmada, Türkiye'nin 1994-2020 yılları arasındaki kimyasal, yarı kimyasal, mekanik odun hamuru ve odun dışındaki liflerden elde edilen toplam selüloz ithalat miktarı, yurt içi üretici fiyat endeksi bazlı reel efektif döviz kuru (2003=100), kağıt hamuru, kağıt ve mukavva yurt içi üretici fiyat endeksi (2003=100) ve kişi başına düşen reel gayri safi milli hasıla değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenler, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (GTÖ), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve Dünya Bankası (DB) veri bankasından alınmıştır. Değişkenlerin tanımlayıcı verileri Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Değişkenlerin Tanımlayıcı Verileri

Kısaltması	Bağımlı Değişken	Dönemi	Veri Periyodu	Kaynak
SİM	Selüloz ithalat miktarı (Ton)	1994-2020	Yıllık	GTÖ
KUR	Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi* (ÜFE Bazlı) (2003=100)	1994-2020	Yıllık	TCMB
KUFE	Selüloz (Kağıt Hamuru), Kağıt ve Mukavva Yurt İç Üretici Fiyat Endeksi** (2003=100)	1994-2020	Yıllık	TCMB
KMG	Kişi Başına Düşen Reel Milli Gelir*** (ABD Doları)	1994-2020	Yıllık	DB

Not: * ve ** araştırmanın ilerleyen kısımlarında, sırasıyla, döviz kuru ve selüloz üretici fiyat endeksi olarak anılacaktır. ***Satın alma gücü paritesi oranları ile hesaplanan veri seti kullanılmıştır.

4.2. Ekonometrik Model

ARDL modeli belirlenirken farklı fonksiyonel kalıplar denenmiştir. Değişkenlere ilişkin beklenen işaretleri, istatistiksel önem seviyeleri, belirlilik katsayısı gibi unsurlara en uygun fonksiyonel kalıbın, analizde kullanılan tüm değişkenlerin doğrusal logaritmik formu olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada analiz edilen boş hipotezler aşağıda ifade edilmiştir;

$H_0 =$ Türkiye'de döviz kuru kısa ve uzun dönemde ithalat miktarına bir etkisi yoktur.

$H_0 =$ Türkiye'de selüloz üretici fiyat endeksinin kısa ve uzun dönemde ithalat miktarına bir etkisi yoktur.

$H_0 =$ Türkiye'de kişi başına düşen milli gelirin kısa ve uzun dönemde ithalat miktarına bir etkisi yoktur.

Bu doğrultuda analizde kullanılan ekonometrik model eşitlik 1'de verilmiştir;

$$\ln \text{SİM}_t = \alpha_0 + \alpha_1 \ln \text{KUR}_t + \alpha_2 \ln \text{KUFE}_t + \alpha_3 \ln \text{KMG}_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Ekonometrik modelde t değişkeni zamanı, ε değişkeni ise hata terimini ifade etmektedir. Ayrıca α ile gösterilen değerler, modeldeki değişkenlere ilişkin katsayıları ifade etmektedir.

4.3. Durağanlık Testleri

Değişkenlerin durağanlık özelliklerini belirlemek amacıyla Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Philips Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır. Durağanlık, bir zaman serisindeki değişkenlerin zamana bağlı olarak değişmeyen ortalama ve varyansa sahip olması biçiminde tanımlanmaktadır (Granger ve Newbold, 1984: 4). Diğer bir ifadeyle, durağan seriler, zaman içerisinde sabit bir ortalama etrafında hareket eder. Durağan olmayan seriler arasında yapılan analizlerde, anlamlı sonuçlar elde edilebilmesine rağmen analizde, gerçekten uzak ve yanıltıcı sonuçlarla karşılaşabilmektedir (Harris, 1995: 14; Gujarati: 2009: 737). Bu durumda, durağan olmayan, değişkenler arasında uzun vadeli (eşbütünleşme) ilişkinin olup olmadığını araştırmak yanıltıcı olacaktır. Eğer durağan değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi bulunuyorsa, değişkenler arasındaki ilişkinin tutarlı olduğu söylenebilir (Bilgili, 1998: 131).

Serilerin durağanlıklarına karar verilirken, birim kök testlerinden yararlanılmaktadır. Literatürde, Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Philips Perron (PP) testleri en yaygın kullanılan testlerdendir (Çağlayan ve Saçaklı, 2006: 121). Bu çalışmada da, değişkenlerin durağanlıklarının tespiti için ADF ve PP birim kök testleri kullanılmıştır. Düzeyde durağan olmayan seriler için fark alma işlemi yapılmış, serilerin durağanlıkları sağlanana kadar testler tekrar edilmiştir.

ADF yaklaşımı, hata terimlerinin otokorelasyona sahip olduğu göz önünde bulundurularak geliştirilmiştir. ADF testi, regresyon denkleminde, otokorelasyon sorununu önleyecek sayıda bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri eklenerek yapılmaktadır (Gujarati ve Porter, 2009: 757). Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike (AIC) ve Schwarz (SIC) gibi bazı bilgi kriterlerinden faydalanılabilmektedir (İzolluoğlu, 2019: 11). ADF birim kök testi yaklaşımında boş hipotez (H_0) seride birim kök vardır (seriler durağan dışıdır) şeklinde tanımlanabilir. ADF testine ilişkin regresyon denklemleri eşitlik 2, 3 ve 4'te yer almaktadır. (Pata vd., 2016: 264; Kandemir ve Sanlı, 2022: 121);

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \theta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^n \tau_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_i \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \theta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^n \tau_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_i \quad (3)$$

$$\Delta Y_t = \theta Y_{t-1} + \varepsilon_i \quad (4)$$

Yukarıdaki eşitlik 2 sabitli, eşitlik 3 sabitli ve trendli ve eşitlik 4 sabitsiz ve trendsiz modelleri göstermektedir. Eşitliklerde, (ΔY_t) analize konu olan değişkenin birinci farkını, (α_0) sabiti, (t) trendi, (Y_{t-1}) gecikmeli fark operatörünü, (n) gecikme uzunluğunu ve (ε_i) hata terimini belirtmektedir. Bu yaklaşımda, (θ) parametresinin sıfırdan farklı olup olmadığı analiz edilmektedir. Analizden elde edilen test istatistiğinin MacKinnon kritik değeri ile karşılaştırılması sonucunda, serinin durağan olup olmadığı tespit edilmektedir.

ADF testi yaklaşımı hata teriminin bağımsız ve homojen dağıldığı varsayımına dayanmaktadır (Mushtaq, 2011: 10). Belirli bir zaman serisinin durağanlık sınavında kullanılan diğer bir yöntem olan PP testinde ise, ADF testinden farklı olarak parametrik olmayan, zayıf ölçüde hata teriminin bağımlılığına ve heterojen dağılımına izin veren alternatif bir yaklaşım öne sürülmüştür. PP testine ilişkin regresyon denkleminde, sabitli model eşitlik 5, sabitli ve trendli model eşitlik 6'da ve sabitsiz ve trendsiz model eşitlik 7'de verilmiştir (Phillips ve Perron, 1988: 335-338);

$$y_t = \hat{\eta} + \hat{\alpha}y_{t-1} + \hat{\varepsilon}_t \quad (5)$$

$$y_t = \tilde{\eta} + \tilde{\gamma} \left(t - \frac{1}{2} T \right) \hat{\eta} + \tilde{\alpha}_{t-1} + \tilde{\varepsilon}_t \quad (6)$$

$$y_t = \hat{\alpha}y_{t-1} + \hat{\varepsilon}_t \quad (7)$$

Yukarıda yer alan (ε) değeri hata terimini, (T) ise gözlem sayısını göstermektedir. PP testine ilişkin hipotez testi ADF ile birebir benzer olarak kritik değerler yardımıyla durağanlık tespit edilmektedir.

ADF testi sonuçları, sabitli ve sabitsiz ve trendsiz modelde, tüm değişkenlerin düzeyde durağan dışı, ancak birinci farkta durağan olduklarını (%1 önem seviyesinde) göstermektedir. Sabitli ve trendli modelde ise selüloz ithalat miktarının (%5 önem seviyesinde) düzeyde durağan olduğu, diğer değişkenlerin (selüloz üretici fiyat endeksi %5, diğer değişkenler %1 önem seviyesinde) ise birinci farkta durağan hale geldikleri belirlenmiştir. PP testi sonuçları ise sabitli modelde, selüloz üretici fiyat endeksi değişkeninin (%1 önem seviyesinde) düzeyde, diğer tüm değişkenlerin (%1 önem seviyesinde), birinci farkta durağan hale geldiklerini, sabitli ve trendli modelde, selüloz ithalat miktarı (%5 önem seviyesinde) ve selüloz üretici fiyat endeksi (%10 önem seviyesinde) değişkenlerinin düzeyde, döviz kuru ve kişi başına düşen milli gelir değişkenlerinin (%1 önem seviyesinde) ise birinci farkta durağan olduklarını göstermektedir. Sabitsiz modelde ise tüm değişkenlerin (%1 önem düzeyinde) birinci farkta durağan hale geldikleri belirlenmiştir (Tablo 4).

Birim kök sınavında, değişkenlere ilişkin durağanlık düzeyinin birim kök testleri ve modellere göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Ancak genel olarak bakıldığında, tüm değişkenlerin I(0) seviyede veya I(1) farkta durağan hale geldikleri görülmektedir (Tablo 4).

Tablo 4. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	ADF		PP		Karar ADF	Karar PP	
	I(0) Düzeyde		I(1) Farkta				
Sabitli Model	lnSIM	-0.20 [1] (0.92)	-0.59 [10] (0.85)	-7.82 [0] (0.00)*	-11.41 [7] (0.00)*	I(1) için H_0 ret	I(1) için H_0 ret
	lnKUR	-1.55 [1] (0.48)	-1.85 [2] (0.34)	-6.34 [0] (0.00)*	-6.24 [2] (0.00)*	I(1) için H_0 ret	I(1) için H_0 ret
	lnKUFEE	-0.92 [5] (0.76)	-4.03 [2] (0.00)*	-3.90 [0] (0.00)*		I(1) için H_0 ret	I(0) için H_0 ret
	lnKMG	-2.20 [0] (0.20)	-2.18 [1] (0.21)	-4.55 [0] (0.00)*	-4.54 [1] (0.00)*	I(1) için H_0 ret	I(1) için H_0 ret
Sabitli ve Trendli Model	lnSIM	-4.11 [0] (0.01)**	-4.11 [0] (0.01)**			I(0) için H_0 ret	I(0) için H_0 ret
	lnKUR	1.44 [6] (0.99)	-1.19 [1] (0.88)	-6.09 [5] (0.00)*	-11.58 [4] (0.00)*	I(1) için H_0 ret	I(1) için H_0 ret
	lnKUFEE	-2.92 [3] (0.17)	-3.37 [2] (0.07)***	-3.74 [0] (0.03)**		I(1) için H_0 ret	I(0) için H_0 ret
	lnKMG	-0.73 [0] (0.95)	-0.75 [1] (0.95)	-4.97 [0] (0.00)*	-4.97 [1] (0.00)*	I(1) için H_0 ret	I(1) için H_0 ret
Sabitsiz ve Trendsiz Model	lnSIM	4.87 [1] (1.00)	10.24 [10] (1.00)	-4.43 [0] (0.00)*	-4.48 [2] (0.00)*	I(1) için H_0 ret	I(1) için H_0 ret
	lnKUR	0.01 [1] (0.67)	0.00 [2] (0.67)	-6.48 [0] (0.00)*	-6.37 [2] (0.00)*	I(1) için H_0 ret	I(1) için H_0 ret
	lnKUFEE	1.01 [5] (0.91)	1.87 [3] (0.98)	-3.11 [0] (0.00)*	-3.13 [3] (0.00)*	I(1) için H_0 ret	I(1) için H_0 ret
	lnKMG	1.55 [0] (0.96)	1.40 [2] (0.95)	-4.37 [0] (0.00)*	-4.38 [2] (0.00)*	I(1) için H_0 ret	I(1) için H_0 ret

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesini göstermektedir. Tablodaki değerler test istatistiğini, ( ) ile gösterilen değerler test istatistiğinin olasılık değerini ve [ ] ile gösterilen değerler ise optimum gecikme uzunluğu ve

bant genişliğini belirtmektedir. ADF testindeki uygun gecikme uzunlukları seçimi (max 6) Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiş, PP testinde Barlett-Kernel yöntemi ile bant uzunluğu Newey Bandwith kullanılarak belirlenmiştir.

4.4. ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Literatürde, durağan olmayan seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin araştırılmasında, eşbütünleşme yaklaşımları sıklıkla kullanılmaktadır. Bu yaklaşımlarda, aynı fark derecesinden durağan seriler arasındaki ilişkinin ölçümü amaçlanmaktadır (Abadir ve Taylor, 1999: 129). ARDL yaklaşımı, diğer eşbütünleşme testlerinden farklı olarak seviye ve birinci farkta durağanlaşan seriler arasındaki ilişkinin ölçümüne de izin vermektedir (Paseran vd., 2001: 289-290). Dolayısıyla, I(1) farkta durağanlık koşulunu sağlamayan değişkenler için fark işlemi ve birim kök işlemine devam edilmemiştir. Bunlara ek olarak, ARDL Sınır Testi yaklaşımı, küçük örneklemli serilerin analizine de imkân vermektedir (Gençoğlu ve Kuşkaya, 2017: 2; Aytakin ve Hatırlı, 2023: 340). ARDL Sınır Testi yaklaşımında, kurulan modelin kısa ve uzun dönemli bileşenlerinin aynı anda tahmin edilebilmesi sayesinde otokorelasyon ve ihmal edilen değişkenler sonucu ortaya çıkan problemlerin önüne geçilebilir. Yaklaşımda, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki açıkça gözlemlenebilir (Narayan, 2004: 197).

ARDL modelinin uygulamasında eşitlik 8'den istifade edilmektedir. Bu amaçla, modele dahil edilen değişkenlerin her biri sırasıyla bağımlı değişken olarak alınır¹ ve kısıtsız hata düzeltme modeli (Kısıtsız HDM) oluşturulur (Narayan ve Smyth, 2005: 103);

$$\ln \text{SIM} = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \psi_{i1} \Delta \ln \text{SIM}_{t-i} + \sum_{k=0}^n \alpha_{1k} \Delta \ln \text{KUR}_{t-k} + \sum_{k=0}^n \alpha_{2k} \Delta \ln \text{KUFE}_{t-k} + \sum_{k=0}^n \alpha_{3k} \Delta \ln \text{KMG}_{t-k} + \lambda_1 \ln \text{SIM}_{t-1} + \lambda_2 \ln \text{KUR}_{t-1} + \lambda_3 \ln \text{KUFE}_{t-1} + \lambda_4 \ln \text{KMG}_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (8)$$

ARDL modelinde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin kanıtlanması, için F Testi kullanılmaktadır (Narayan, 2005: 1981). Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi için kurulan yokluk hipotezi;

- $H_0: \lambda_1 = \lambda_2 = \lambda_3 = \lambda_4 = 0$ şeklinde kurulabilir (Pata ve Yurtkuran, 2016: 265).

Kısıtsız HDM'de hesaplanan F istatistiği değeri, kritik tablo değerinin üst sınırından büyükse eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını gösteren temel hipotez reddedilmektedir. Bu değer, tablo değerinin alt sınırından küçükse, eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını gösteren temel hipotez reddedilememekte ve F istatistik değeri, tablo alt ve üst sınır değerleri arasında yer alıyorsa, eşbütünleşme ilişkisine yönelik herhangi bir yorum yapılamamaktadır (Narayan, 2005: 1981; Gülmez, 2015: 147). Kısıtsız HDM'de yer alan alt ve üst sınır değerleri ile F istatistik değeri karşılaştırılmış ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığına yönelik boş hipotez reddedilmiştir. Diğer bir ifadeyle, değişkenler arasında %5 anlamlılık seviyesinde uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Sınır Testi Sonuçları

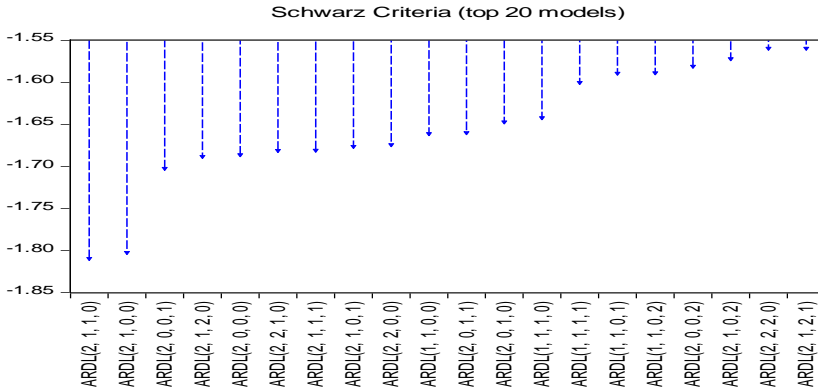
Hesaplanan Değer	Kritik Değer	Alt Sınır Değeri I(0)	Üst Sınır Değeri I(1)	
K	3	%5	2.79	3.67
F istatistiği	3.82	%10	2.37	3.20

Serilerin eşbütünleşme ilişkisinin ispatını takiben, analizin diğer aşamasında, modelin tahmini sıradan en küçük kareler (EKK) yöntemi yardımıyla yapılır. EKK tahmininde öncelikle,

¹ Eşitlik 8'de bulunan her değişken sırasıyla bağımlı değişken olarak ele alınması ve toplamda dört adet model oluşturulması gerekmektedir. Burada yalnızca analizde kullanılan bağımlı değişkenin olduğu modele yer verilmiş ve yalnızca bir tane model oluşturulmuştur.

optimum gecikme uzunluğu ve buna bağlı olarak uygun gecikme uzunluklarının tespitiyle en iyi modelin belirlenmesi gerekmektedir (Narayan ve Smyth, 2005: 104). ARDL modelinde, yıllık verilerin kullanılması durumunda, gecikme uzunluğunun maksimum iki alınması önerilmektedir (Narayan ve Smyth, 2006: 338). Bu doğrultuda modelde, değişkenlere ilişkin zaman boyutunun yıllık olması nedeniyle gecikme uzunluğu en fazla iki olarak alınmıştır. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde ise Schwarz (SIC) bilgi kriteri kullanılmıştır (Esen, vd., 2012: 260). Sonuç olarak selüloz ithalatına ilişkin en uygun modelin ARDL (2, 1, 0) olduğuna karar verilmiştir (Şekil 1);

Şekil 1. Uygun Model Seçimi

Tablo 6’da ARDL (2, 1, 1, 0) modelinin tahmini yapılmıştır. Hesaplanan R^2 ve düzeltilmiş R^2 belirlilik katsayısı bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünü göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, bağımlı değişkendeki değişimlerin yüzde kaçının modeldeki bağımsız değişkenlerin açıklayabildiklerini göstermektedir. F istatistik değeri ise bağımsız değişkenlerin, modeldeki bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisi olup olmadığını ölçmekle birlikte bu değer 0.05’ten küçük olması modelin anlamlılığı için belirleyici bir kriterdir. Durbin-Watson katsayısındaki değer ise 2 civarında olması, modeldeki artıklar arasında otokorelasyon (Eren ve Gürbüz, 2020: 314-315) ve regresyon sorununun olmadığını göstermektedir (Rajarithnam ve Subha, 2021: 8).

Tablo 6. ARDL (2, 1, 1, 0) Modeli Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
lnSIM(-1)	0.21	0.19	1.10	0.28
lnSIM (-2)	0.40	0.16	2.42	0.02
lnKUR	-0.14	0.25	-0.55	0.58
lnKUR (-1)	-0.47	0.19	-2.39	0.02
lnKUFE	0.26	0.13	1.92	0.07
lnKUFE (-1)	-0.18	0.11	-1.57	0.13
LnKMG	0.36	0.11	3.24	0.00
C	4.26	1.92	2.20	0.04
$R^2 = 0.98$		F istatistiği= 230.38 (0.00)		
Düzeltilmiş $R^2 = 0.98$		Durbin-Watson (DW)= 2.14		

Modelden elde edilen sonuçların istatistiksel olarak anlamlı ve modelin güvenilirliğinin kanıtlanması amacıyla tanımlayıcı testlerin uygulanması gerekmektedir. Çalışmada, artıklar arasındaki otokorelasyonun varlığını test etmek amacıyla, Durbin-Watson katsayısından farklı olarak, Langrange Çarpımı olarak da anılan Breusch-Godfrey testi uygulanmıştır. Bu test, modelde yer alan bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin bağımsız değişkenler arasında yer alması durumunda uygulanmaktadır (Gümüşsoy, 2021: 48).

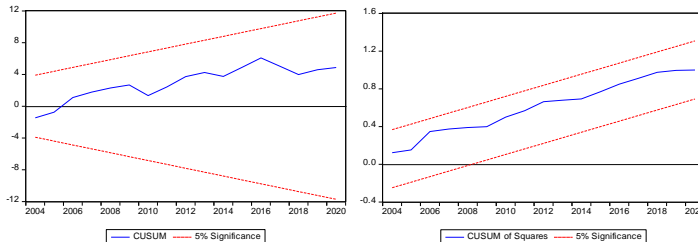
Tablo 7’de modelin tanısal testlerine ilişkin test istatistiği ve olasılık değerleri verilmiştir. Breusch-Godfrey otokorelasyon testi için kurulan boş hipotez, (H_0 =tahmin edilen modelin artıkları arasında otokorelasyon problemi yoktur) biçimindedir. Testten elde edilen olasılık değerine (0.17) göre, H_0 reddedilemez. Diğer bir ifadeyle, modelde seri korelasyon problemi yoktur. Modelin güvenilirliği için uygulanan bir diğer tanımlayıcı test, modelde sabit varyans varsayımının tespiti amacıyla yapılan Breusch-Pagan-Godfrey değişen varyans testidir. Değişen varyans testindeki boş hipotez, (H_0 =modelde değişen varyans sorunu yoktur) biçimindedir. Hesaplanan olasılık değerine (0.92) göre, H_0 reddedilemez. Modelde değişen varyans sorununun bulunmadığı (sabit varyans varsayımının geçerli olduğu) ve hata terimleri varyansının bağımsız değişkenler tarafından etkilenmediği tespit edilmiştir. Ramsey-Reset testinde ise modelde yer alması gerektiği halde yer almayan değişkenlerin olup olmadığı incelenmektedir (Gümüşsoy, 2021: 48). Ramsey-Reset testinde boş hipotez, (H_0 = modelde spesifikasyon sorunu yoktur) biçimindedir. Hesaplanan olasılık değerine (0.80) göre, H_0 reddedilemez. Sonuç olarak modelde spesifikasyon sorunu olmadığı anlaşılmıştır (Tablo 7).

Tablo 7. Tanımlayıcı Test Sonuçları

Testler	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Breusch-Godfrey LM Otokorelasyon Testi	1.9863	0.1717
Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi	0.3306	0.9291
Ramsey-Reset Spesifikasyon Testi	0.0653	0.8015

Tanımlayıcı testlerden bir diğeri de Jarque-Bera normallik, çarpıklık ve basıklık testleridir. Bu testler artıkların normal dağıldığı varsayımını sınamakta ancak küçük örneklem zaman serilerinde, JB normallik, çarpıklık ve basıklık katsayılarının tutarlı sonuçlar vermediği görülmektedir (Uysal ve Kılıç, 2022: 233). Bu nedenle tanımlayıcı testlerde, normallik varsayımı sınanmamıştır.

ARDL modelinde, tanımlayıcı testlere ek olarak Cusum ve Cusum-Q kararlılık testleri de uygulanmıştır. Regresyon katsayılarının kararlılığını ölçmede kullanılan bu testler, önyinelemeli olarak güncellenmekte ve kırılma noktalarına göre çizilmektedir. Çizilen grafik %5 anlamlılık seviyesindeki kritik değerin içerisindeyse regresyondaki katsayıların durağan ve yapısal kırılma içermediği anlaşılmaktadır (Lawal, 2016: 7). ARDL modelinde çizimlerin, %5 anlamlılık seviyesinde kritik değer sınırlarının içerisinde kaldığı ve regresyondaki tüm katsayıların kararlı ve yapısal kırılmasının olmadığı görülmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. CSUM ve CSUM-Q Grafikleri

ARDL modelinde, tanımlayıcı ve kararlılık testlerin yapılmasını takiben, eşbütünlük ilişkisi bulunan bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki uzun dönem katsayıları tahmin edilebilmektedir (Pata ve Yurtkuran, 2016: 266);

$$LNPIIMP = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{n1} \alpha_{1i} \ln SIM_{t-i} + \sum_{k=0}^{n2} \alpha_{2k} \Delta \ln KUR_{t-k} + \sum_{k=0}^{n3} \alpha_{3k} \Delta \ln KUFE_{t-k} + \sum_{k=0}^{n4} \alpha_{4k} \Delta \ln KMG_{t-k} \varepsilon_t \quad (9)$$

ARDL modeline ilişkin uzun dönem katsayıları Tablo 8’de yer almaktadır. Tablodaki katsayı değerleri, bağımsız değişkenler ve bağımlı değişken arasında kurulan ilişki yönü hakkında bilgi vermektedir (Sünbül, 2020: 11). Olasılık değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olması durumunda katsayılar yorumlanabilmekte aksi takdirde yalnızca ilişkinin yönü hakkında yorumlar yapılabilir.

Modelin uzun dönem katsayıları, tüm değişkenler için, istatistiksel olarak %1 seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Buna göre, uzun dönemde, modele dahil edilen tüm değişkenlerin selüloz ithalatına aynı yönde ya da ters yönde bir etkide bulunduğu anlaşılmıştır. Uzun dönemde, döviz kurundaki %1’lik artışın selüloz ithalat miktarını %1.62 oranında azaltıcı bir etkisinin olduğu, selüloz üretici fiyatları ve kişi başına düşen milli gelirdeki %1’lik artışın ise selüloz ithalat miktarını sırasıyla, %0.20 ve %0.96 oranında arttırıcı bir etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir (Tablo 8).

Tablo 8: Uzun Dönem Katsayılarına İlişkin Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: lnSIM				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
LnKUR	-1.62	0.38	-4.25	0.00*
LnKUFE	0.20	0.06	3.21	0.00*
LnKMG	0.96	0.18	5.09	0.00*
C	11.21	1.96	5.70	0.00*

*%1 seviyesinde anlamlı.

Kısa dönem katsayılarına ilişkin hata düzeltme modeli Eşitlik 10 yardımıyla tahmin edilebilmektedir (Lawal vd., 2016: 7);

$$LNPIIMP = a_0 + \sum_{i=1}^{n1} a_{1i} \Delta \ln SIM_{t-i} + \sum_{k=0}^{n2} a_{2k} \Delta \ln KUR_{t-k} + \sum_{k=0}^{n3} a_{3k} \Delta \ln KUFE_{t-k} + \sum_{k=0}^{n4} a_{4k} \Delta \ln KMG_{t-k} + \psi COINTEQ_{t-1} + \varepsilon_t \quad (10)$$

Eşitlik 10’da yer alan, (Δ) birinci derece farkı, COINTEQ hata düzeltme terimini ve (ψ) ise hata düzeltme katsayısını ifade etmektedir. Hata düzeltme katsayısı, kısa dönemde oluşan herhangi bir şokun uzun dönemde dengeye gelme süresini belirlemektedir (Lawal vd., 2016: 7).

Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkinin incelenmesi için hata düzeltme modeli sonuçları Tablo 9’da gösterilmiştir. Hata düzeltme terimi katsayısı -0.37 olarak hesaplanmış ve istatistiksel olarak anlamlı sonuç vermiştir. Bu değerler, kurulan modelin ARDL sınır testine ilişkin şartların sağlandığını göstermektedir. Bu doğrultuda kısa dönem katsayıları tutarlı sonuçlar vermiştir. Kalıntıların bir dönem gecikmesini ifade eden, CointEq katsayısının istatistiksel olarak %1 anlamlılık seviyesinde, -1 ile 0 arasında yer alması uzun dönem denge değerine yakınlık olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle kısa dönemde meydana gelen dengesizlikler sonraki dönemde giderilebilecektir. Buna göre, -0.37 olarak hesaplanan CointEq(-1) katsayısı değeri, kısa dönemde ortaya çıkan şokların yaklaşık (1/0.37) 2.7 yıl sonra

uzun dönem denge seviyesine geleceğini göstermektedir. ARDL modeline dahil edilen değişkenlerin kısa dönem katsayılarının uzun dönem katsayıları ile büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Kısa dönemde döviz kuru değişkeni hariç diğer katsayılar istatistiksel olarak %1 seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Bir dönem önceki selüloz ithalatının cari dönem selüloz ithalatını ters yönde etkilediği, cari dönemdeki selüloz üretici fiyatlarındaki artışların cari dönem ithalat miktarını arttırıcı yönde etkilediği tespit edilmiştir. Kısa dönemde, kişi başına düşen milli gelir değişkeninin ise modelden dışlandığı anlaşılmıştır.

Tablo 9. Hata Düzeltme Modeli, ARDL (2, 1, 1, 0)

Bağımlı Değişken: DlnSIM					
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik Değeri	Olasılık Değeri	
CointEq(-1)*	-0.37	0.59	-6.42	0.00*	
D(lnSIM(-1))	-0.40	0.13	-3.06	0.00*	
D(lnKUR)	-0.14	0.15	-0.88	0.38	
D(lnKUFE)	0.26	0.05	4.68	0.00*	
R ² = 0.58		F istatistik= 9.89 (0.00)			
Düzeltilmiş R ² = 0.52		Durbin-Watson (DW)= 2.14			

* %1 seviyesinde anlamlı

Türkiye’de kağıt ürünleri sektörü gerek nihai mal gerekse hammadde bakımından dışa bağımlılığı oldukça yüksek olan bir sektördür. ARDL modelinin kullanıldığı bu çalışmada gerek kısa dönem katsayıları gerekse uzun dönem katsayıları, sektöre ilişkin sorunları ortaya koyan niteliktedir. TÜİK tarafından açıklanan verilere göre, 2021 yılında en yüksek fiyat artışı, %168 oranında, selülozik kağıt ürünlerinde gerçekleşirken bu ürün grubundaki fiyatlar son iki yılda dört katına çıkmıştır (gazeteruzgarli.com, [Erişim tarihi](#): 18.10.2022). Bu durum analizden elde edilen döviz kuru ve selüloz üretici fiyatlarına ilişkin sonuçları destekler niteliktedir. Türkiye’de döviz kurundaki artışlar selüloz ithalatını baskılayarak ithalatı ikame edebilecek üretim girdisinin sınırlı olması kağıt ürünleri fiyatlarını arttırıcı bir etkide bulunabilmektedir. Ayrıca Türkiye’de odun hammaddesi, enerji gibi faktörlere bağlı olarak selüloz üretim maliyetlerinin yüksek olması, selüloz girdisi ve kağıt ürünleri ihtiyacının ithalat yoluyla karşılanmasına sebep olmaktadır. Bu durum da nihai ürün olarak kağıt ürünleri fiyatlarını arttırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Günümüzde gelişen teknoloji, nüfus artışı, gelir gibi faktörlere bağlı olarak her geçen gün tüketim, üretim ve kullanım alanı artan kağıt ürünleri, insanlığın en önemli ihtiyaçlarından birisini karşılamakta olup kağıt sanayi, bir ülkedeki en önemli imalat sanayi dallarından birisini oluşturmaktadır. Bu çalışmada, kağıt ürünleri sanayisinde önemli bir girdi konumunda olan selülozun, Türkiye’de, ithalatı incelenmiştir. Bu amaçla, Türkiye’nin 1994-2020 dönemine ilişkin selüloz ithalat miktarı, döviz kuru, selüloz üretici fiyatları ve kişi başına düşen reel milli gelir verileri, Eşbütünleşme için Artırılmış Otoregresif Dağıtılmış Gecikmeli (ARDL) Sınır Testi yaklaşımıyla analiz edilerek selüloz ithalat miktarı ile seçilmiş değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişki araştırılmıştır.

ARDL modeli tahmin sonuçlarına göre, bağımlı değişken olan selüloz ithalatı ile bağımsız değişkenler arasında eşbütünleşme (uzun dönemli) ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. ARDL modeli uzun dönem sonuçlarına göre, analize dahil edilen döviz kuru değişkenindeki %1 artışın selüloz ithalatını %1.62 oranında azalttığı tespit edilmiştir. Selüloz ithalatı ile uzun dönemli

ilişkisinin bulunduğu tespit edilen diğer değişkenlerden olan selüloz üretici fiyatları ve kişi başına düşen reel milli gelirdeki %1'lik artışın, ithalatı sırasıyla %0.20 ve %0.96 oranında arttırdığı belirlenmiştir.

Analizde, -0.37 olarak hesaplanan hata düzeltme katsayısına göre, kısa dönemde meydana gelen şokların 2.7 yıl sonra uzun dönem denge seviyesine geldiği tespit edilmiştir. Analizin kısa dönem sonuçları, büyük ölçüde uzun dönem katsayıları ile örtüşmektedir. Kısa dönem sonuçlarına göre, bir dönem önceki selüloz ithalatının cari dönem selüloz ithalatı üzerinde ters yönde, cari dönemdeki selüloz üretici fiyatlarındaki artışın ise cari dönem selüloz ithalat miktarını arttırıcı yönde bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Kişi başına düşen milli gelirin ise kısa dönemde, modelden dışlandığı tespit edilmiştir.

Analizlerden elde edilen sonuçların çeşitli sektörlerle ilişkin ithalat ve ithalat bağımlılığı üzerine yapılan bazı çalışmalarla tutarlı sonuçlar verdiği görülmektedir. Nitekim Karacier (1999) süt ürünleri ithalatı ile yurt içi fiyatlar arasında aynı yönde bir ilişki, döviz kuru ile ters yönde bir ilişki içerisinde olduğunu; Hatırlı vd. (2002) kişi başına düşen milli gelirin ayçiçeği ve soya yağı ithalatını arttırdığını; Sarı (2010) yurt içi üretici fiyatları ve toplam ithalat miktarının aynı yönlü bir ilişki içerisinde olduğunu; Tutueanu (2015) milli gelirdeki artışın kağıt hamuru ticaretine olumlu bir etkide bulunduğunu; Kundak (2015) milli gelirdeki artışın imalat sanayinde dışa bağımlılığı arttırdığını; Uslu (2018) ve Eren ve Gürbüz (2020) döviz kurundaki yükselişlerin toplam ithalat miktarına azaltıcı yönde bir etkide bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar, Türkiye'de kağıt ürünleri sektörüne ilişkin öne çıkan sorunları ortaya koyan niteliktedir. Özellikle, selüloz üretici maliyetinin yüksek olması, üretimin tüketimi karşılamaması, sektörün hammadde ve nihai ürün olarak dışa bağımlı olmasına yol açmaktadır. Diğer taraftan döviz kurundaki artışlar selüloz ithalatını baskılamaktadır. Bu durum, Türkiye'de kağıt ürünleri fiyatlarında yaşanan dramatik artışları açıklamaktadır.

Selülozik lifli bitkilerin planlı ve sürdürülebilir üretimi için yapılacak yasal düzenlemeler, odun fiyatlarının azalmasını sağlayacak ve hammadde sıkıntısının önüne geçebilecektir. Bunlara ek olarak, ülke ekonomisi için kritik önem taşıyan sektöre yönelik resmi ve sivil kuruluşlar tarafından yapılacak tanıtımlar ve sektörün karlılığını arttıracak kredi ve hibe gibi destek programları yerli ve yabancı yatırımların hız kazanmasında etkili olabilecektir. Bu girişimler sayesinde, ülkedeki döviz çıkışlarının azaltılmasının yanında istihdama da katkı bulunulabilecektir.

KAYNAKÇA

- ABADIR, K.M., & TAYLOR, A.M.R. (1999). "On the Definitions of (Co-)Integration". *Journal of Time Series Analysis*, 20: 129-137.
- ADIGÜZEL, M. (2018). *Türkiye Kağıt Sektörü ve Rekabet Gücünün Değerlendirilmesi*. İstanbul Kalkınma Ajansı, İstanbul.
- AKYÜZ, K.C., YILDIRIM, İ., & BALABAN, Y. (2015). "Kağıt Ürünleri Sektöründe Yer Alan Firmaların Veri Zarflama Analizi Yardımıyla Etkinliklerinin Ölçümü", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 7(14): 23-38.
- AVALAPATI, J. R., ADAMOWICZ, W. L., & LUCKERT, M. K. (1997). "A Cointegration Analysis of Canadian Wood Pulp Prices". *American Journal of Agricultural Economics*, 79(3): 975-986.

- AYTEKİN M., & HATIRLI S. A. (2023). "Türkiye’de Ayçiçek Yağı Dış Ticaretinin Perakende Fiyatı Üzerine Etkisi". N. Ergül (Der.), İktisadi ve İdari Bilimlerde Akademik Analiz ve Yorumlar (329-352). Özgür Yayınları, Gaziantep.
- BERG, P., & LINGQVIST, O. (2019). Pulp, Paper, and Packaging in the Next Decade: Transformational Change. McKinsey Co. Pap. For. Prod. Pract, 11.
- BİLGİLİ, F. (1998). "Stationarity and Cointegration Tests: Comparison of Engle-Granger and Johansen Methodologies". Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (13): 131-141.
- BİLİŞİK, M. T. (2020). "Kağıt İmalat Sektöründe Tedarikçi Seçiminde Analitik Ağ Süreci Yöntemi". Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(35): 582-599.
- BLANCO, A., NEGRO, C., MONTE, M.C., FUENTE, H., & TIJERO, J. (2004). "The Challenges of Sustainable Papermaking". Environ. Sci. Technol. 38(21): 414A–420A.
- BUONGIORNO, J., & GILLESS, J. K. (1980). "Effects of Input Costs, Economies of Scale, and Technological Change on International Pulp and Paper Prices". Forest Science, 26(2): 261-275.
- ÇAĞLAYAN, E., & SAÇAKLI, N. (2006). "Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliğinin Sıfır Frekansta Spektrum Tahmincisine Dayanan Birim Kök Testleri ile İncelenmesi", Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi, 20: 121-137.
- EREN, O., & GÜRBÜZ, A. O. (2020). "Türkiye'nin Seçilmiş Ülkeler ile Olan Dış Ticaretinin Belirleyicileri ve Reel Döviz Kuru ile İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz". Maliye Finans Yazıları, 114: 295-326.
- ESEN, E., YILDIRIM, S., & Kostakoğlu, S. F. (2012). "Feldstein-Horioka Hipotezinin Türkiye Ekonomisi için Sınanması: ARDL Modeli Uygulaması", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7 (1): 251-267.
- EZEUDU, O. B., AGUMWAMBA, J. C., EZEASOR, I. C., & MADU, C. N. (2019). "Sustainable Production and Consumption of Paper and Paper Products in Nigeria: A Review. Resources", 8(53): 1-23.
- DB, Dünya Bankası (World Bank), GDP, PPP (Current International Dollar, Purchasing Power Parity), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.PP.CD>, 22.08.2022.
- GAVCAR, E., ŞEN, S., & AYTEKİN, A. (1999). "Türkiye’de Kullanılan Kağıt-Karton Türlerinin Talep Tahminlerinin Belirlenmesi", Tr. J. of Agriculture and Forestry, 23: 203-211.
- GAZETE RÜZGARLI, <https://www.gazeteruzgarli.com/kagit-fiyatlari-iki-yilda-dort-katina-cikti/>, 18.10.2022.
- GENÇOĞLU, P. & KUŞKAYA, S. (2017). "Türkiye’de sağlığın eğitim üzerindeki etkileri: ARDL Sınır Testi Yöntemi ile bir Değerlendirilme", İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 5(4): 1-11.
- GÖRÜCÜ, Ö., TOLUNAY, A., GÜNEŞ, Y., & TOPÇU, P. (2020). "Endüstriyel Plantasyonlar ve Orman Ürünleri Endüstrisi". Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 22 (3): 939-952

- GRANGER, C. W. J., & NEWBOLD, P. (1986). *Forecasting Economic Time Series*, 2nd Edition, Academic Press INC, San Diego, California.
- GTÖ, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization, Forestry Production and Trade), <https://www.fao.org/faostat/en/#data/FO>, 22.08.2022.
- GUJARATI, D. N., & PORTER, D. C. (2009). *Basic Econometrics*, 5th Edition, McGraw-Hill, New York.
- GÜMÜŞSOY, F. G. (2021). "Kuru Soğan Üretimi ve Fiyat İlişkisinin ARDL Sınır Testi ve Almon Modeli ile Tespit Edilmesi: Örümcek Ağı Teoremi". *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 4(1): 37-55.
- HANNINEN, R., & TOPPINEN, A. (1999). "Long-Run Price Effects of Exchange Rate Changes in Finnish Pulp and Paper Exports". *Applied Economics*, 31(8): 947-956.
- HARRIS, R. I. D. (1995). *Using Cointegration Analysis in Econometric Modelling*, Prentice Hall, Harlow.
- HATIRLI, S., & DEMİRCAN, V. ve AKTAŞ, A. R. (2002). "Ayçiçek ve Soya Yağı İthalat Talebinin Analizi". *Akdeniz University Journal of the Faculty of Agriculture*, 15 (2): 71-79.
- İSO (2018). *Kağıt ve Kağıt Ürünleri İmalat Sanayi. İstanbul Sanayi Odası, İstanbul Sanayi Odası Meslek Komiteleri Sektör Stratejileri Projesi, İstanbul.*
- İZOLLUOĞLU, Z. (2019). *Zaman Serileri Birim Kök Testleri ve bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, Malatya.*
- KARACIER, O. (2000). "Türkiye Süt ve Süt Ürünleri İthal Talep Analizi". *Turk. J. Agric. For.*, 24: 421-427.
- KESİMOĞLU, S. (2010). *Kağıt Sektöründe İhracatı Artırma Stratejileri. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Uluslararası İşletmecilik Bilim Dalı, İstanbul.*
- KOCABIYIK, T., AKSOY, E., & TEKER, T. (2020). "Makroekonomik Değişkenlerin Park Mavera III Gayrimenkul Sertifikası Fiyatı Üzerine Etkisinin Toda-Yamamoto Analizi ile Keşfi". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(21): 347-365.
- KUNDAK, S. (2015). *Türkiye’de İmalat Sanayinin İthalata Bağımlılığının Analizi. Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Afyon.*
- LAWAL, A. I., NWANJI, T. I., ASALEYE, A., & AHMED, V. (2016). "Economic Growth, Financial Development and Trade Openness in Nigeria: An Application of the ARDL Bound Testing Approach." *Cogent Economics and Finance* 4(1): 1-15.
- LI, H., MCCARTY, P., & URMANBETOVA, A. (2004). *Industry Consolidation and Price-Cost Margins: Evidence from the Pulp and Paper Industry. Georgia: Center for Paper Business and Industry Studies (CPBIS), Georgia.*
- MUNYAR, V., *Hürriyet Gazetesi*, "Yerli selüloz-kâğıda endüstriyel orman ve 1 milyar dolar gerekiyor", <https://hurriyet.com.tr/>, 22.08.2022.

- MUSHTAQ, R. (2011). "Augmented Dickey Fuller Test". Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1911068> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1911068>.
- NARAYAN, P. K., & SMYTH, R. (2005). "Trade Liberalization and Economic Growth in Fiji. An Empirical Assessment Using the ARDL Approach. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 10(1): 96-115.
- NARAYAN, P. K., & SMYTH, R. (2006). "What Determines Migration Flows from Low-Income to High-Income Countries? An Empirical Investigation of Fiji-US Migration 1972–2001". *Contemporary Economic Policy*, 24(2): 332-342.
- NARAYAN, P. K. (2004). "Fiji's Tourism Demand: the ARDL Approach to Cointegration". *Tourism Economics*, 10(2): 193-206.
- NARAYAN, P. K. (2005). "The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests". *Applied Economics*, 37(17): 1979-1990.
- ÖZCAN, B. (2017). ARDL Model Bounds Test Approach: The Case of Turkey. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstatistik Anabilim Dalı, Ankara.
- PARAJULI, R. (2021). "Wood Pellets Versus Pulp and Paper: Quantifying the Impacts of Wood Pellets on the Pulpwood Markets in the Southeastern United States". *Journal of Cleaner Production*, 317: 1-10, 128384.
- PATA, U. K., YURTKURAN, S., & KALÇA, A. (2016). "Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38(2): ss. 255-271.
- PESARAN, M. H., SHIN, Y., & SMITH, R. J. (2001). "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships". *Journal of Applied Econometrics* 16: 289-326.
- PHILLIPS, P. C., & PERRON, P. (1988). "Testing for a Unit Root in Time Series Regression". *Biometrika*, 75(2): 335-346.
- POYRAZ, B. (2020). Türkiye Kağıt Sektörünün Dışa Bağımlılığı ve Hammadde Tedarikinin Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Ekonomi ve Yönetim Bilim Dalı, İstanbul.
- RAJARATHINAM, A., & SUBHA, S. S. (2021). "The Interaction Between Area and Production of Food Grain Crops in India: An Empirical Evidence from ADRL Bounds Test Cointegration". *Research Square*: 1-17, DOI: 10.21203/rs.3.rs-640183/v1.
- SAKARYA, S., & CANLI, Ş. (2011). Kağıt-Karton Sektör Raporu, Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri.
- SANDALCILAR, A.R. (2012). "Türkiye'de Kağıt Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(2): 1-15.
- KANDEMİR, Ş., & SANLI, E. (2022). "2008 Yılı Sonrasında Banka İmalat Kredileri İle Üretim Göstergeleri Arasındaki Bağlantının Gregory-Hansen Eşbütünlük Testi Aracılığıyla Analizi". *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1): 113-138.

- SARI, A. (2010). "Döviz Kuru Oynaklığının İthalata Etkileri: Türkiye Örneği". İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, 11(1): 31 – 44.
- SINGH, B.K., & NAUTIYAL, J.C. (1984). "Factors Affecting Canadian Pulp and Paper Prices". Canadian Journal of Forest Research 14: 683–691.
- SÜNBL, E. (2021). "Dış Ticaret Hacmi ve Döviz Kuru İlişkisinin ARDL Sınır Testi ile Analizi (Türkiye Örneği)". Journal of Banking and Financial Research, 8(1): 1-16.
- T.C. SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI (2021). Kağıt Sektörü Raporu. Sanayi Genel Müdürlüğü, Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi.
- TCMB, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS), Fiyat Endeksi, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, 22.08.2022.
- TCMB, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS), Kurlar-Reel Efektif Döviz Kuru-Yİ Üfe Bazlı, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, 22.08.2022.
- TUTUEANU, G. (2015). "Measuring the Influence of the J-curve Effect on Trade in Romanian Forest Products". Ecoforum Journal, 4(1): 276-283.
- USLU, H. (2018). "Türkiye'de Döviz Kuru ve Faiz Oranının Dış Ticaret Üzerine Etkileri: Yapısal Kırılmalı Bir Analiz". Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, 3(3): 311-334.
- UYSAL, İ., & KILIÇ, A. F. (2022). "Normal Distribution Dilemma", Anadolu Journal of Educational Sciences International, 12(1): 220-248.
- YAKUT, A. (2012). "Geri Dönüştürülebilir Kullanılmış Kağıttan Yeni Kağıt Üretiminin İrdelenmesi", Tesisat Mühendisliği, 127: 68-75.

What is Happiness?: Career Development and Reducing Barriers¹

(Research Article)

Mutluluk Nedir?: Kariyer Gelişimi ve Engellerin Azaltılması

Doi:10.29023/alanyaakademik.1197897

Emine KAMBUR

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İşletme Bölümü

eminekambur@aydin.edu.tr

Orcid No: 0000-0003-4946-6867

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Kambur, E. (2023). What is Happiness?: Career Development and Reducing Barriers. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), Sayfa No.1063-1079.

ABSTRACT

Keywords:

*White Collar Worker,
Perceived Career
Barrier, Career
Development,
Happiness*

Received:

01.11.2022

Accepted:

27.07.2023

It is important to have qualified employees for institutions that want to achieve success by keeping up with the environment of constant competition and change in the business world. Career development process and making employees feel happy are important in gaining qualified employees and ensuring their continuity in the organization. Employees prefer to stay in organizations that contribute to their own development and do not feel restricted. In this study, the mediating role of happiness levels in the relationship between career barrier perceived by white-collar employees and career development was examined. This study was carried out with 450 participants working in the finance, production and service sectors in Istanbul. The response rate to the surveys is 69% because the questionnaires were delivered to 650 participants. As a result of the analyzes made with IBM SPSS Process-Macro, it has been determined that the perceived career barrier has an effect on reducing the level of career development and happiness, and happiness has a mediating role in this relationship.

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

*Beyaz Yakalı Çalışan,
Algılanan Kariyer
Engeli, Kariyer
Gelişimi, Mutluluk*

İş dünyasındaki sürekli rekabet ve değişim ortamına ayak uydurarak başarıya ulaşmak isteyen kurumlar için nitelikli çalışana sahip olmak önemlidir. Nitelikli çalışanların kazanılmasında ve organizasyonda sürekliliğin sağlanmasında kariyer gelişim süreci ve çalışanların mutlu edilmesi önemlidir. Çalışanlar kendi gelişimlerine katkı sağlayan ve kendilerini kısıtlanmış hissetmeyen organizasyonlarda kalmayı tercih ederler. Bu çalışmada beyaz yakalı çalışanların algıladıkları kariyer engeli ile kariyer gelişimi arasındaki ilişkide mutluluk düzeylerinin aracılık rolü incelenmiştir. Yapılan çalışma İstanbul'da finans, üretim ve hizmet sektörlerinde çalışan 450 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Anketler 650 katılımcıya ulaştırılmıştır. Geri dönüş oranı %69'dur. IBM SPSS Process-Macro ile yapılan analizler sonucunda algılanan kariyer engelinin kariyer gelişimi ile mutluluk düzeyinin azaltılmasında etkisinin olduğu, mutluluğun bu ilişkide aracılık rolü oynadığı tespit edilmiştir.

¹ Bu çalışma için İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 27.08.2021 tarihli ve 2021/9 nolu kararınca etik kurul onayı alınmıştır.

1. INTRODUCTION

Work life is linked to one's general identity, self-esteem, self-worth, and self-concept and plays an important role in facilitating and maintaining social relationships that provide psycho-social support that benefit from community integration (Strauser et al., 2021). The dizzying developments in the economic and technological fields in the business world push institutions to change. In order to adapt to this change, institutions go to various practices such as downsizing, merging, and renewal. Employees, who are the important resources of institutions, may have difficulty in adapting to this ongoing change process. For this reason, organizations focus on the human element in adapting to the new order and in their development processes (Kaya, 2018).

Among the issues that affect organizational development are the training of employees, transparency, justice, respect for beliefs and values (Yamazaki and Yoon, 2016). Institutions that give importance to the development of their employees can also realize their own organizational development. Businesses that realize their development can stand out in the competition in the business world by ensuring employee satisfaction and happiness. In order to achieve this goal, organizations should develop their intellectual capital because intellectual capital positively affects career development. The basic element of intellectual capital is employees. Institutions try to employ long-term employees by ensuring that their employees are happy and satisfied in their jobs. In this way, they aim to continuously increase the talents of their employees. For this reason, the tendency to human resources management (HRM) practices that will enable to reach the targets is increasing (Ruggeri et al., 2020). Buck and Watson (2002) stated that the services provided by HRM in institutions increase organizational happiness and career development. Individual and organizational career development opportunities ensure that this issue is addressed in organizations from the very beginning. Institutions are trying to recruit, train and develop qualified employees, to benefit from the experience of the employees and to achieve high efficiency for a long time. The personnel, who believe that they will gain material and moral gains from the organizations with career development opportunities for the employees, consider staying in their institutions for a long time and display higher performance. In this context, human resources experts stated that when career development opportunities are not provided or insufficient, it is an important factor for organizations to lose especially qualified employees (Ruggeri et al., 2020).

The nature of the career concept is changing. Moving away from the traditional career approach, which emphasizes promotion and increase in status by advancing in organizational levels, an understanding that focuses on psychological success has begun to dominate. However, employees face various barriers while shaping their careers. These barriers hinder the career goals of the employees (Akdoğanlı, 2019). To put it more clearly, career barriers make it difficult for the career development and psychological happiness of the employee (Demir, 2018). According to Social Cognitive Career Theory, career barrier is affected by both objective and environmental factors. Even if objective factors are not specifically expressed, it can appear as a career barrier. The career barrier perceived by employees affects employment and overall quality of life (Amil, 2015). In addition, the barriers that employees perceive in the workplace return to them as psychological distress and decreased quality of life. Despite the challenges, establishing an appropriate career path and following the professional development of the employee is considered important to increase happiness levels (Denizli and Dündar, 2020). It is necessary to increase the motivation and knowledge of the employees in order to eliminate the negatives and to achieve the career development of happiness. In this way, organizations also have positive reflections such as having a qualified workforce, adapting to

change more easily, and having devoted personnel. After all these explanations, the mediating effect of happiness in the relationship between the perceived career barrier and career development began to be a matter of curiosity. It is aimed to examine the mediating role of happiness in the relationship between the career barrier perceived by white-collar employees and their career development. It was thought that the perceived career barriers could decrease career development and happiness level, and the level of happiness would increase career development.

As a result, while investigating the effect of happiness on the relationship between the career barrier perceived by the employees and their career development, the importance that employees attach to their careers should also be taken into account. Thus, the problem statement developed for this article study is as follows; “What is the effect of happiness on the relationship between the career barrier perceived by the employees and their career development?”

The research questions developed to find the answer to this question and to examine the relationships between the concepts are as follows;

- Does the presence or absence of career barrier perceived by employees affect their career development?
- Does the presence or absence of career barrier perceived by employees affect their happiness levels?
- Does the presence or absence of happiness levels of employees affect their career development?
- What is the relationship between the career barrier perceived by the employees and their happiness levels?
- What is the relationship between the happiness levels of the employees and their career development?
- What is the relationship between the career barrier perceived by the employees and their career development?

This study aims to enrich the theoretical and empirical literature by answering the above questions. In examining the role of happiness in the career development and the perceived career barrier, this study offers theoretical discussions on how these variables are related. It is expected that the satisfaction of an individual with her career, which has an important place in her life, will have an impact on happiness, which, in a sense, expresses the internal evaluation of the general quality of life. According to current career approaches, career development of individuals is provided both by themselves and by institutions. It was thought that the relationship between the pleasure of being able to direct their careers in such an environment and their happiness might be interesting. Through the research, it is desired to shed light on this subject, which has a gap in the literature, empirically. It is thought that the results obtained from the analysis of the data collected through fieldwork will contribute to this field. In addition, examining career barriers is one of the contributions of this article. By examining the mediating role of happiness, we hypothesize that career development prospects will increase happiness, while perceived barriers will decrease happiness.

2. LITERATURE REVIEW

2.1. Perceived Career Barrier (PCB)

Before addressing the concept of perceived career barriers, it is useful to briefly explain career. In fact, the concept of career is quite old. For this reason, career is the development of the

abilities that individuals have throughout their working life. According to another definition, career is directly related to individual and organizational goals and is a process related to work experience and activities that individuals will live and partially control throughout their lives (Esterina et al., 2020). Therefore, people can continue their careers, which they started at a young age, until they can retire by making progress. Employees and businesses come together throughout the career. In other words, the concept of career has a two-dimensional importance as an individual and an organization. The first dimension will be formed in the personality of the individuals who are planning a career (Watts et al., 2015). Individuals must understand their position in professional life and businesses and determine where and how they want to see themselves in the future. In line with this situation, individuals will need to develop their careers. In the other dimension, the business should determine where, how and in good communication they will reach the people it wants to reach, taking into account its own purpose (Patton et al., 2003).

Career is very important for employees because it meets some expectations such as money, prestige, promotion, having better conditions. It improves the social aspects of individuals, adds meaning to their lives, and helps them determine their social status. Along with adding meaning to their lives, getting the necessary training to achieve these goals, getting a job, gaining experience in business life, and realizing themselves in personal and professional terms is also the result of the career process. Within the scope of this phenomenon, there are many concepts such as leisure activities, decision-making style, duties at work, and life roles. The sum of these concepts promotes career development. Lent et al. (1994) stated that these concepts trigger career development. However, people often cannot do it freely while developing their careers. At this point, they can face various career barriers.

According to Crites (1961), career barrier is all the factors that make career development of individuals difficult. Taylor (1982) emphasized that when the career decision is made internally and employees believe that they are under their control, those employees can take active roles and responsibilities in line with their career development. However, sometimes employees tend to view perceived barriers as permanent barriers to career advancement, rather than engaging in activities aimed at overcoming career barriers. The career barrier can be examined as an objective and perceived career barrier. Objective career barrier is expressed as factors that make career advancement difficult for individuals. Perceived career barriers arises as a result of perceiving a situation as an obstacle to career development. Perceived career barriers may vary depending on one's self-confidence. For example, while a self-confident woman can be a mother or a housewife; on the other hand, she can develop in her career. This situation can give pleasure to the person as stated by Super and Knasel (1981). Perceived barriers can be related to the employee's self-confidence, which skills and behaviors she/he wants to transform. The mind knows its own thought and behavior patterns; explains what it can and cannot handle. Confidence is one of the most basic ways to deal with perceived career barrier. With self-confidence, internal obstacles can be fought (Guan et al., 2015). The article will focus on the perceived career barrier. Perceived career barrier is examined in 5 groups as multi-role taking, gender discrimination, lack of family support, deficiencies in career planning, conflict between child and career (Li et. al., 2022).

As stated above, career barriers set a barrier in front of the development of talent, knowledge and motivation of employees and their advancement within the organization. This leads to a decrease in the level of happiness of the employees and the efficiency in their duties. Employees who are dedicated to their work, highly motivated, have goals and know what is expected of them may lose all their values in the face of barriers. Today, there is an important detail that

career is the responsibility of the individual. Organizations should also support their employees in this regard, and help them overcome the obstacles in front of them. If employees know where they are in business life and what they can do in the future, they will understand where to go and what to do to reach their goals. These opportunities will be provided to employees through the elimination of career barriers (Kara, 2019).

2.2. Career Development (CD)

Egan et al. (2006) states that career development is the process of meeting and increasing the current and future needs of an organization. Career development focuses on how employees affect changes in their careers (Lee and Lee, 2018). Career development includes employees' subjective feelings of achievement and objective progress in their careers. Career development aims to develop job-related skills. Career development can be achieved with the support provided by the institution. Thus, by matching the needs of the organization with the needs of the individual in career development, an efficient and satisfying career is provided for both parties. As a result of career development, employees are expected to have increased performance, high organizational commitment, and low willingness to leave (Gilley et al., 2002). Career development is actually a process. This process is examined in two groups as career planning and management. Career planning activity takes place at the beginning of the career development process in organizations. These plans are supported by career paths, enabling employees to reach their targeted career ladder. In the career planning process, employees evaluate themselves with their strengths and weaknesses, internal and external opportunities are identified, and short, medium and long-term goals are determined. In career management, which is the second stage of career development, the career paths and strategies of the employees are determined (Aytaç, 2005).

Career development can be done through programs. These programs are created to help employees progress in business life. Effectively implemented career development programs can be a stimulant that motivates and provides a high level of utilization of employee talents. These programs motivate employees towards success. Derven (2015) stated that managers should be given tasks on career development so that they can discover the strengths and weaknesses of the employees because by getting to know their employees more closely, managers can identify the aspects they need to improve more clearly. According to Hirsh et al. (1996), in this process “the knowledge, abilities and behaviors of the employees should be evaluated, information should be provided to the employees about suitable job options, and their career development should be planned.” In career development, managers should discover the talents of the employees and support them during their career development.

Providing management support of the units is of importance in career development. Ardoin (2014) emphasized that career development is the responsibility of the employee. Career development depends on the employee's responsibility as well as the perception imposed by the business, management and even society (Kaya, 2018). This perception can vary. Obstacles such as gender discrimination and lack of family support can be perceived in reaching career goals. These perceived barriers can have a direct impact on career development. As stated by Lent et al., (1996) perceived barriers affect career development. Employee career development has also been affected by a number of challenges in the workplace, such as long and irregular working hours, working weekends and holidays, lack of education and poor career development opportunities. Even if employees are confident about their career development, have career self-efficacy and high result expectations, they have the potential to give up if they perceive insurmountable obstacles to career development. Similarly, Lent et al., (1996: 355-356) stated

that “Even well-developed and diverse interests in a particular career path are unlikely to follow it if they perceive significant barriers to entering or advancing in that career.” Career development is based on the expectation of the availability of alternative forms of work and it is affected when obstacles are perceived to be insurmountable. It is important for career development to ensure that the existing career barriers in the current business are overcome. Savickas (1997) claimed that employees can overcome obstacles to complete career development. Relatively few reviews have been made to describe the specific role played by barriers in career development. For this reason, by examining these two theoretical approaches, the following hypothesis was created. It is aimed to fill the existing gap in the literature. In addition to examining the link between these two variables, the level of happiness was identified as a relevant factor.

H_1 : Perceived career barriers negatively affect career development.

2.3. Being Happy (H)

Happiness is defined as “the point that individuals seek and want to reach on the basis of their lives.” (Kangal, 2013). Since happiness is the pleasure to be achieved, it is a good motivator for people's actions and thoughts to be positive. According to Arsita (2015), happiness not only motivates struggling to overcome obstacles, but also increases positivity about individuals who can function best in their lives. People who feel happy choose to behave more satisfactorily. Sarangi and Srivastava (2012) stated that happy and satisfied employees tend to be more committed to work and manage tasks more easily in order to meet their organizational needs.

Zelenski et al. (2008) emphasized that happy people are more productive. Lyubomirsky et al. (2005) claimed that an individual will experience high levels of satisfaction by experiencing positive emotions frequently and less negative emotions. People with neutral emotions, on the other hand, do not set themselves higher goals than those who experience positive emotions, and do not persevere in challenging tasks (Nelson et al., 2015). People who experience positive emotions tend to evaluate other people more positively. The subjective idea of being happy stems from the fact that it empowers people to experience happiness for themselves.

Mankind has aimed to be happy throughout life. Health conditions, family, work environment, income level are accepted as important sources of happiness by individuals. According to Join et al. (2012), good feelings and a positive approach to everything lead to happiness. The level of happiness can be determined by many factors. Argyle (2001) claimed that especially business life and work make individuals happy. As the reason for this elements such as the pleasure of achieving goals and rewards, the inner satisfaction arising from working, and the satisfaction of social relations developed with colleagues are counted. As a positive psychology, happiness is an important element not only in business life. Sotudeh et al. (2015) found that employees with high happiness levels are more career-oriented.

Cropanzano and Wright (1999) stated that happiness affects performance and promotion. Bakker and Demerouti (2017) found that happy employees have a successful career path, good job satisfaction, motivation at work and a decrease in turnover rate. They also agree that businesses with happy employees face a lower retention rate. The organization achieves higher profitability, its costs can be reduced. In general, employers expect high levels of performance and productivity from their employees. Most businesses need productive and happy employees to achieve organizational goals. It is believed that maintaining happiness in the workplace will increase the productivity of the company as well as the employees. Happy employees outperform those who are not happy (Walsh et al., 2018). Cote (1999) also emphasized that

there is a bidirectional relationship between happiness and job performance and career. Cote (1999) discovered that positive influence leads to strong performance, and strong performance leads to positive affect.

The findings show that happiness is strongly associated with career success. Happy people are satisfied with their workplace, they are more likely to show superior job performance, commitment to the workplace, and pro-social behavior. They get better social support. All of these results create a wealth of resources that happy employees can turn to when needed and help them perform better in their daily professional duties.

Happiness is important for both employees and organizations. This leads to productivity and career development. It is also very important for employees who have extensive and direct interpersonal interactions. Happy people show more career development. This is explained by the fact that happy people overcome obstacles in their pursuit of goals. Rego et al. (2010) conducted a study with 216 employees in Portugal. According to the research, employees who are happy at work have more feelings of forgiveness, compassion, optimism, honesty, and trust. Pelled and Xin (1999) emphasized that happy people are less likely to give up on their career development than unhappy people. Staying happy at work can be related to psychological well-being, satisfaction, optimism, emotion, mood, morale, and commitment. Sattar et al. (2017) argued that the desire for career advancement in a business helps them respond better to perceived career barriers. For this reason, it was thought that happiness could be a mediator between these two variables. Edmunds and Jones (2008) claim that happiness can be effective in coping with the difficulties encountered. In this respect, it can be said that happiness is a moderator that serves to reduce the effect of perceived barriers. When the development of the employees is encouraged, the employees are happy, they feel valued by the business, and they try to reach the organizational/individual goals and objectives. Therefore, it can be said that happiness, career development and perceived career barrier are three intertwined variables. In this article, the variable "happiness" was chosen as the mediator variable. In particular, it has been tried to go with the perspective of global happiness. Conceptual meanings such as job satisfaction and career satisfaction were not preferred. Because these concepts are mostly used as mediating variables. As a result of the literature review, it was thought that this variable would contribute to the literature. In the light of these explanations, the following hypothesis was formed:

H_2 : Happiness mediates the relationship between perceived career barrier and career development.

3. METHODS

This article examines the effect of PCB on CD. In addition, the H variable was included and how it would affect CD and PCB was a matter of curiosity and wanted to be measured. The model was established for the variables and the test of the model was measured with the Process Macro. It is explained in detail below.

3.1. Sample and Data Collection

In total, 10 companies of one of the largest conglomerates in Turkey/Istanbul were selected for data collection. Due to the confidentiality agreement, company names will not be included in this study. The survey questionnaires were administered by managers and distributed to 650 employees. A total of 450 questionnaires were returned, giving us a final response rate of 69 percent. Of these 10 companies, 3 are in finance, 3 are in service, and 4 are in production. Of

the sample (N=450) of the article, 30% (135) work in finance, 30% (135) work in the service sector and the remaining 40% (180) work in the manufacturing sector.

The demographic variables included gender, age, education level and marital status. Most respondents were female (61.8 percent), in their 20s (28.7 percent), 30s (52.4 percent), 40s (9.6 percent). In terms of education level, 62 percent of the respondents graduated from a four-year college and 23.8 percent from master degree. 62 percent of the participants are single, 33 percent are married and 21 percent are separated.

3.2. Measure

All constructs used multi-item scales. Three scales were used for the present study. The survey questionnaire included a five-point Likert-type scale ranging from 1 (strongly disagree) to 5 (strongly agree).

The Perceived Career Barrier Scale (PCB). It was developed by Swanson et al., (1996). This scale was later used by Akdoğanlı (2019). The PCB used in this article is the same as in Akdoğanlı's (2019) study and consists of 20 statements. PCB consists of four sub-dimensions. There are five statements in the multi-role taking sub-dimension, five statements in the gender discrimination sub-dimension, four statements in the sub-dimension of lack of family/spouse support, and six statements in the career planning sub-dimension. The internal reliability was 0.87 in the current study.

Happiness Scale (H). In this study, the Oxford Happiness Level Scale-Short Form developed by Hills and Argyle (2005) was used to measure MD. This scale consists of a single sub-dimension and seven items. The overall reliability of the total scale is 0.68.

Career Development Scale (CD). The first six questions in CD were developed by Simpson (2014), and the last three questions were developed by Kaya (2018). In this article, survey questions for career development were determined based on these headings. The scale consists of nine items. The reliability coefficient was also measured as 0.96. In addition, descriptive statistics and correlation results regarding the variables are summarized in Table 1.

3.3. Descriptive statistics

Table 1. Inter correlations and descriptive statistics

Variables	PCB	H	CD
Std. Deviation	0.580	0.818	1.139
Mean	2.51	2.72	3.18
PCB	1	-.175**	-.110**
H		1	.472**
CD			1

Note: N=450; ** $p < .01$ (two-tailed)

The descriptive statistics and correlations are reported in Table 1. The correlations show preliminary support for our hypotheses- that is, perceived career barrier was negatively correlated with H ($r = -0.175$, $p < 0.01$) and negatively correlated with CD ($r = -0.110$, $p < 0.01$). Happiness also showed positive correlation with career development ($r = 0.472$, $p < 0.01$).

3.4. Hypotheses Testing

A regression analysis based on the bootstrap method was conducted to test whether the level of happiness mediated the effect of career barriers perceived by white-collar employees on their

career development. Analyses were made using Process Macro developed by Hayes (2018). In the analysis, 5000 resampling options were preferred with the bootstrap technique. In the mediation effect analyzes made with the bootstrap technique, the values in the 95% confidence interval obtained as a result of the analysis should not include the 0 value in order to support the research hypotheses. The analyzes performed for this purpose are given in Tables 2 and 3. Mediation analysis are used to understand the linkage mechanism between the two variables. The mediating variable lies between the independent variable and the dependent variable. The mediating variable (M), which works as the linking mechanism between the independent variable (X) and the dependent variable (Y), helps to explain the effect of the independent variable on the dependent variable. Therefore, the mediating variable helps to understand how and why the relationship between two variables occurs (Gürbüz, 2019). The mediation effect model of the study is as in Figure 1. In addition, model number 4 was used. There are approximately 93 models in Process Macro. The one used in this article is model 4. It is important to select the appropriate model numbers for each model in the Process Macro.

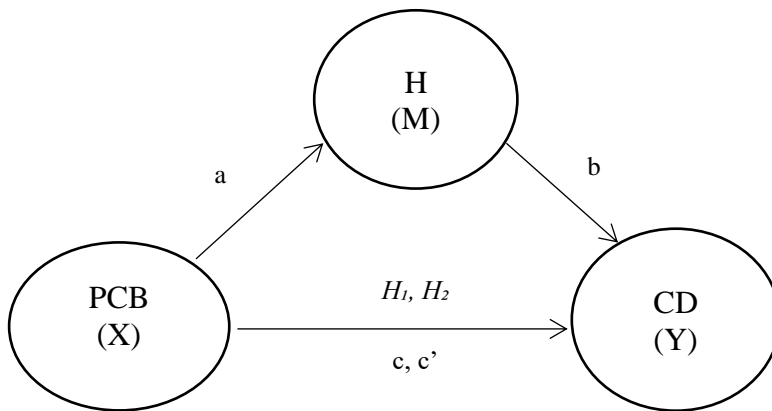

Figure 1. Model of the study

A change (increase or decrease) in the independent variable causes a change in the mediating variable, and this change in the mediating variable causes a change on the dependent variable.

Table 2. Effect of X on Y

Model Summary							
	R	R-sq	MSE	F	df1	df2	p
	.1103	.0122	1.28	5.52	1.00	448.00	0.0192
Model	coeff	Se	t	p	LLCI	ULCI	
constant	3.72	.237	15.69	.000	3.26	4.19	
PCB_mean	-.217	.092	-2.34	.0192	-.397	-.0355	

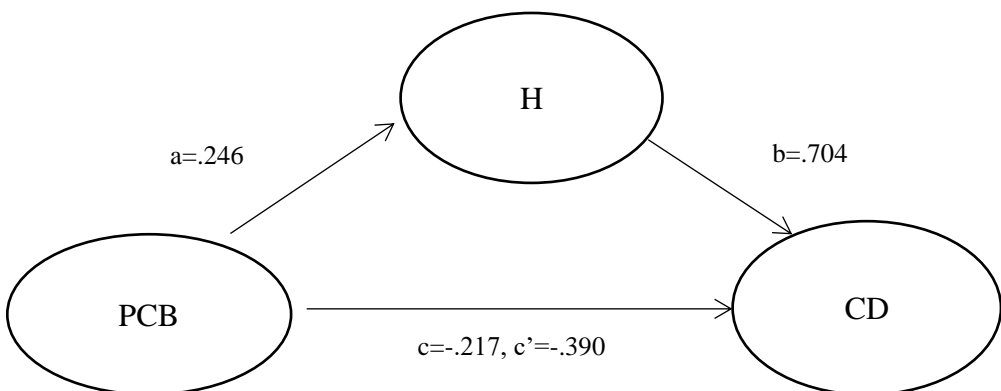
Table 2 shows the effect of perceived career barriers on career development in a model without a mediating variable. According to this, it is seen that the perceived career barrier has a negative and significant effect on career development in cases where there is no happiness level ($b=-.217$, 95% CI [-.3977,-.0355], $t=-2.3499$, $p<.01$). In line with these findings, H_1 is accepted.

Table 3. Total effects of X on Y

Total effect of X on Y					
Effect	se	t	P	LLCI	ULCI
-.216	.092	-2.34	.0192	-.3977	-.355
Direct effect of X on Y					
Effect	se	t	P	LLCI	ULCI
-.3900	.0811	-4.81	.000	-.5494	-.2307
Indirect effect of X on Y					
	effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI	
H	.1735	.0580	.0636	.291	
Partially standardized indirect effects of X on Y					
	effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI	
H	.1523	.0497	.0565	.2509	

Table 3 shows the indirect effect of the perceived career barrier on career development through the mediating variable. The indirect effect value, which shows whether the perceived career barrier has an indirect effect on career development in the table, is reported with the confidence intervals obtained by the bootstrap technique. Accordingly, it is seen that the indirect effect of the perceived career barrier on career development is significant, and therefore the level of happiness mediates the relationship between the perceived career barrier and career development ($b=.173$, 95% BCA CI [.0636, .2918]).

In the last part of the table, the completely and partially standardized effect sizes of X on Y are given. Thus, the confidence intervals in both effect sizes are significant since they do not include the value of 0. In line with these findings, H_2 is accepted. The completely standardized effect size is .088, and the partially standardized effect size is .152. When interpreting the effect size, if it is close to $K^2=.01$ it is interpreted as having a low effect, if it is close to $K^2=.09$ it is interpreted to having a medium effect and if it is close to $K^2=.25$ it is interpreted to having a high effect. Accordingly, it can be stated that the mediation effect in the tested model is close to the middle value. Figure 2 shows the reporting made on the model. Figure 2 shows that PCB affects H and PCB affects CD.

Figure 2. The Mediating Role of Happiness Level in the Relationship between Perceived Career Barrier and Career Development (N=450)

Note: Non-standardized beta coefficients have been reported. R^2 values represent the variance explained. Direct effect $c'=-.390$, $p<.01$; Indirect effect = .174, 95% CI [.064, .290]

4. CONCLUSION

In this study, the mediating role of happiness levels in the relationship between career barrier perceived by white-collar employees and career development has been examined. For this, analysis has been made with the IBM SPSS Process-Macro method. According to the results of the analysis, it has been determined that the indirect effect of the career barrier perceived by white-collar employees on career development is significant, and their happiness levels mediate the relationship between the perceived career barrier and career development. Furthermore, as a result of the study, it has been revealed that the perceived career barrier reduces career development and happiness level. Moreover, the happiness levels of the employees increase their career development. Happiness leads to career success. According to researches, happiness supports and affects everything related to career. Happiness is positively associated with performance, prosocial behavior, social support, and income. They are less likely to withdraw from work due to absenteeism or burnout. It has been argued that the existence of positive emotions such as joy, happiness, satisfaction may precede career success and even encourage career success (Haase et al., 2012). Happiness can be a precursor to success. People who experience positive emotions are more satisfied with their jobs and perform better on work-related tasks (Krause, 2013).

Happy people tend to be satisfied with their job, gain high status, perform well, be productive, receive social support, and engage in less withdrawal behavior. Happiness leads to success. It should be investigated whether happiness will increase success in the future (Lyubomirsky et al., 2005).

Perceived career barrier affects career development. It is important to understand the value of a career path and the barriers to career advancement from a white collar workers perspective (Hashish, 2019). Barriers should be removed through appropriate courses and training activities to enable employees to reach their career goals. Chope and Johnson (2008) also claimed that career barriers hinder career development. Jayarathna and Vithana (2018) found that perceived barriers have a negative impact on career development, with developmental task-taking difficulty being the most dominant perceived barriers. In addition, it has been determined that these obstacles hinder the career development of human resources specialists. These findings are similar to the findings of the study.

Managers and leaders are advised to try to create a positive corporate culture. Conditions and environments that allow employees to thrive should be created. Positive emotions should be well positioned to accelerate success in the workplace. For this reason, happiness should not be expected while following the path to success, it should be started with it. It is possible to list the mission of leaders and managers in organizations as improving the careers of employees, increasing their happiness levels, and reducing the barriers they perceive. In the current study, we found effects of happiness on the relationship between career development and perceived career barriers. Since happiness in the workplace also affects the private lives of employees, managers can increase the happiness of employees both at work and in their private lives by removing career barriers. In addition, when hiring new personnel, managers can choose employees who give importance to career development and they should prepare plans for their careers. Because career development is also related to the developmental nature of the self. Therefore, both human resources professionals and managers should adopt an integrated approach that includes training and development as well as staff recruitment to increase the level of self-efficacy, hope, resilience and optimism of employees. Managers should offer career-education opportunities to their employees. Innovative strategies related to career

development should be followed. Barriers to employee career development should be helped to overcome and effective interventions should be appropriately addressed. Employees who encounter career barriers can acquire new skills and improve their flexibility to overcome these barriers. When there are some problems, it is necessary to protect professionalism mentally.

A longitudinal research design helps future researchers validate the findings of current studies. Future researchers can work by relating the variables of perceived career barrier, level of happiness, career development with culture. Thus, the effect of organizational or social culture can be revealed. Human resources professionals should also explore the severity of the perceived bearer barriers that prevent a company from rising to the top. In addition, future researchers can focus on the number and types of career-related barriers perceived by individuals and relate them to personality traits. Evaluating differences in perceived barriers based on age, social class, education level, cultural worldview will help clarify the role that perceptions play in career research and planning.

This study has some limitations. Since this article is primarily based on self-reported responses from employees who volunteered to participate, common method bias is expected. But the constructs in this article can only be measured by individual perception. It is suggested that future research should be based on a longer period. Future researchers can explore not only causal relationships between predictors and expected criteria, but also causal relationships between key outcome variables, based on different time frames when collecting data. While this study focused only on highly educated knowledge workers, future researchers could do similar work with workers with different educational backgrounds. Only CD, H and PCB variables are covered in this article. However, in this study, the gender of the participants was not included in the analysis as a control variable. This is one of the limitations of the study. Future researchers can improve the model by including the gender variable in the analysis.

4.1. Theoretical Implications

Above all, this article provides a conceptual framework for career development, happiness, and perceived career barriers. As the available literature shows, there is a gap in this regard. It is therefore of value to extend theoretical development. In addition, it is recommended that more studies be conducted that emphasize the equality of male and female employees. In particular, a new study can be done by adding the gender control variable to the variables of career development, happiness and perceived career barrier. Thus, the effect of the gender factor is seen. Finally, future studies may further explore the individual factor, catching clues to increase the effectiveness of career advancement and happiness, and reduce the effectiveness of perceived career barrier.

4.2. Practical Implications

Practitioners are advised to emphasize the equality of the male and female work system. Department managers should be careful in the face of obstacles to female employees. Male and female employees should have equal rights in the workplace. Despite all kinds of positive developments in international working conditions and human rights, women still cannot take the positions they deserve in working life. Based on the limitations determined in the literature section of the article, there are various factors that cause women's career development. Despite many positive regulations, it can be said that the career development of women has not reached the desired level. Business managers can be advised to make positive discrimination against women. Furthermore, joint social projects can be carried out to eliminate the problems arising from prejudices against women.

The study can also suggest how leaders, talent management managers, line managers should support the career development of employees by understanding the individual and organizational factors that affect job performance through career development and the perceived career barrier. The results of this study can serve as a good guide for managers who want career development and overcoming obstacles. In addition, managers should offer extensive coaching and mentoring opportunities for employees. Managers are advised to pay more attention to the causes of happiness. Managers can also encourage them by observing employee behavior, asking them direct open-ended questions, or writing monthly reports about what they like, dislike, worry about, and recommend. It is extremely important that managers meet the needs of their employees. This will ultimately increase happiness.

REFERENCES

- AKDOĞANLI, Ç. (2019). “Algılanan Kariyer Bariyerleri: Kadın Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma”, Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi.
- AMİL, O. (2015). “Çalışanların Algılanan Kariyer Engelleri ile Algılanan Performansları Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi, 5(9), 9-26.
- ARDOIN, S. (2014). “The Strategic Guide to Shaping Your Student Affairs Career”. Sterling, VA: Stylus Publishing.
- ARGYLE, M. (2001). “The Psychology of Happiness (second edition)”. Hove, East Sussex: Routledge.
- ARSITA, A. P. (2015). Hubungan Antara Persepsi Tentang Pengembangan Karir dan Keseimbangan Kehidupan-Kerja dan Kesejahteraan Psikologis Karyawan. Skripsi. Fakultas Psikologi Universitas Gadjah Mada Yogyakarta.
- AYTAÇ, S. (2005). “Çalışma Yaşamında Kariyer; Yönetimi, Planlaması, Gelişim ve Sorunları”, 2. Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- BAKKER, A. B., & DEMEROUTI, E. (2017). “Job Demands–Resources Theory: Taking Stock and Looking Forward.” *Journal of Occupational Health Psychology*, 22(3), 273.
- CHO, Y., PARK, J., HAN, S. J., SUNG, M., & PARK, C. (2020). “Women Entrepreneurs in South Korea: Motivations, Challenges And Career Success”, *European Journal of Training and Development*.
- CHOPE, R., & JOHNSON, R. A. (2008). “Career Identity İn a Turbulent World”, *Perspectives in Education*, 26(3), 45-54.
- COTE, S. (1999). “Affect and Performance in Organizational Settings”, *Current Directions in Psychological Science*, 8, 65–68.
- CRITES, J. O. (1961). “A Model for the Measurement of Vocational Maturity”, *Journal of Counseling Psychology*.
- CROPANZANO, R., & WRIGHT, T.A. (1999). “A 5-Year Study of Change in the Relationship Between Well-Being and Job Performance”. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 51(4), 252.
- ÇAKMAK-OTLUOĞLU, K. Ö. (2015). İnsan Kaynakları Yönetimi ve Çalışan Anneler: Aile Dostu İşyeri Uygulamaları Çalışan Annelere Neler Sunuyor? Sürgevil Dalkılıç, O.

- (Editör). *Çalışan: Kadın Akademisyenlerin Kaleminden Çalışma Yaşamında Annelik içinde* (ss. 73-110). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- DENİZLİ, A. A., & DÜNDAR, G. İ. (2020). “Kariyer Tatmininin Mutluluk Düzeyi Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *Journal of Behavior at Work*, 5(1), 17-26.
- DERVEN, M. (2015). “From Career Conversations to Deliberate Action: Manager-Employee Career Discussions Are the First Step toward an All-Encompassing Organizational Career Development Program”, *TD Magazine*, 69(1), 62-67.
- EDMUNDDS, L. D., & PRYCE-JONES, J. (2008). “Relationships between Happiness, Overtime, Sick Leave and Intention to Stay or Leave”, *Selection & Development Review*, 24,8-12.
- EGAN, T.M., UPTON, M.G., & LYNHAM, S.A. (2006). “Career Development: Load-Bearing Wall or Window Dressing? Exploring Definitions, Theories, And Prospects for HRD-Related Theory Building”. *Human Resource Development Review*, 5 (4), 442-477.
- ESTERINA, M., SILVI, M. S., & RAHMAWATI, D. (2020). “The Effect of Perceived Career Development and Work-Life Balance on Psychological Well-Being of Lecturers”, *Journal Psikologi Malaysia*, 34(3), 119-127.
- FOSTER, L., MANZELLA, J., MCENTARFER, E., & SANDLER, D. H. (2020). “Employment and Earnings For Federal Government Economists: Empirical Evidence By Gender And Race. AEA Papers and Proceedings”, 110, 210–214.
- GILLEY, J., STEVEN, A. E., & ANN M. G. (2002). “Principles of Human Resource Development”, 2nd Edition, New York: Basic Books.
- GUAN, Y., ZHOU, W., YE, L., JIANG, P., & ZHOU, Y. (2015). “Perceived Organizational Careermanagement And Career Adaptability As Predictors Of Success And Turnover Intention Among Chinese Employees”. *Journal of Vocational Behavior*, 88, 230–237.
- GÜRBÜZ, S. (2019). “Sosyal Bilimlerde Aracı, Düzenleyici ve Durumsal Etki Analizleri”, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- HAYES, A.F. (2018). “Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-based approach (2nd edition)”, New York: The Guilford Press.
- HEIKKINEN, S., LAMSA, A. M., & HIILLOS, M. (2014). “Narratives by Women Managers About Spousal Support for Their Careers”, *Scandinavian Journal of Management*, 30(1), 27-39.
- HERR, E. L. (2001). “Career Development and Its Practice: A Historical Perspective”, *Career Development Quarterly*, 49(3), 196-211.
- HILLS, P., & ARGYLE, M. (2002). “The Oxford Happiness Questionnaire: A Compact Scale for the Measurement of Psychological Well-being”. *Personality and Individual Differences*, 33(7), 1073-1082.
- HIRSH, W. (2007). “Career Development in Employing Organizations: Practices and Challenges from a UK Perspective”, Guidance for Workforce Development Conference, held by CEDEFOP in Thessaloniki.

- INZLICHT, M., & BEN-ZEEV, T. (2000). "A Threatening Intellectual Environment: Why Females are Susceptible to Experiencing Problem-Solving Deficits in the Presence of Males". *Psychological Science*, 11(5), 365-371.
- JAYARATHNA, Y., & VITHANA, N.C. (2018). "Perceived Career Barrier for Human Resource Professionals' Career Development to Climb the Top of the Corporate Ladder", *Global Journal of Management and Business Research: An Administration and Management*, 18(3), 1-13.
- JOIN, A., SAEED, K., ARNAOUT, S., & KORTUM, E. (2012). "The Psychosocial Environment at Work: An Assessment of the World Health Organization Regional Office for the Eastern Mediterranean", *EMHJ-Eastern Mediterranean Health Journal*, 18 (4), 325-331.
- KANGAL A. (2013). "Mutluluk Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme ve Türk Hane Halkı Bazı Sonuçlar". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 214-233.
- KARA, E. (2019). "The Effect of Gender in the Relationship of Career Development and Job Satisfaction for Female Employees", *International Journal of Economic and Administrative Studies (UIİİD)*, 24, 59-72.
- KAYA, A. (2018). "Kariyer Gelişim Sürecinin Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisinin Yapısal Eşitlik Modellemesi ile Test Edilmesi", *Doktora Tezi, Hitit Üniversitesi*.
- KIRK, J., BRIDGET, D., STEVE, D., & CONNIE, W. (2000). "Name Your Career Development Intervention", *Journal of Workplace Planning*, 12 (5), 205-216.
- KRAUSE, A. (2013). "Don't worry, be happy? Happiness and Reemployment", *Journal of Economic Behavior and Organization*, 96, 1-20.
- LEE, Y., & LEE, J.Y. (2018). "A Multilevel Analysis of Individual and Organizational Factors that Influence the Relationship between Career Development and Job-performance Improvement", *European Journal of Training and Development*, 42(5/6), 286-304.
- LENT, R. W., BROWN, S. D., & HACKETT, G. (1996). "Career Development from A Social Cognitive Perspective". In D. Brown, L. Brooks, & Associates (Eds.), *Career Choice and Development* (3rd ed.), San Francisco: Jossey-Bass, 373-421.
- LI, T., TIEN, H. L. S., GU, J., & WANG, J. (2022). "The Relationship Between Social Support and Career Adaptability: The Chain Mediating Role of Perceived Career Barriers and Career Maturity", *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, 1-18.
- LYUBOMIRSKY, S., KING, L., & DIENER, E. (2005). "The Benefits of Frequent Positive Affect: Does Happiness Lead to Success?" *Psychological Bulletin*, 131, 803-855.
- MACFARLANE, B., & BURG, D. (2019). "Women Professors and The Academic Housework Trap", *Journal of Higher Education Policy and Management*, 41(3), 262-274.
- MCWHIRTER, E. H. (1997). "Perceived Barriers to Education and Career: Ethnic and Gender Differences", *Journal of Vocational Behavior*, 50, 124-140.

- MOUSA, M., MASSOUD, H. K., & AYOUBI, R. M. (2020). "Gender, Diversity Management Perceptions, Workplace Happiness And Organisational Citizenship Behaviour". *Employee Relations: The International Journal*.
- NELSON, S. K., DELLA PORTA, M. D., JACOBS BAO, K., LEE, H. C., CHOI, I., & LYUBOMIRSKY, S. (2015). "It's up to you": Experimentally Manipulated Autonomy Support for Prosocial Behavior Improves Well-being in two Cultures over Six Weeks", *The Journal of Positive Psychology*, 10, 463–476.
- OTLUOĞLU, Ö.Ç., & AKDOĞANLI, Ç. (2019). "Algılanan Kariyer Bariyerleri ve Kariyer Bariyerleri ile Başa Çıkmanın Kariyere Adanmışlık Üzerindeki Etkisi: Kadın Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 90-108.
- PATTON, W., CREED, P.A., & WATSON, M. (2003). "Perceived Work Related and Non-work Related Barriers in the Career Development of Australian and South African Adolescents", *Australian Journal of Psychology*, 55(2), 74-82,
- PELLED, L. H., & XIN, K. R. (1999). "Down and out: An Investigation of the Relationship between Mood and Employee Withdrawal Behavior", *Journal of Management*, 6, 875–895.
- REGO, A., RIBEIRO, N., & CUNHA, M.P. (2010). "Perceptions of Organizational Virtuousness and Happiness as Predictors of Organizational Citizenship Behaviors", *Journal of Business Ethics*, 93(2), 215-235.
- RUGGERI, K., GARCIA-GARZON, E., MAGUIRE, Á., MATZ, S., & HUPPERT, F. A. (2020). "Well-being is more than Happiness and Life Satisfaction: A Multidimensional Analysis of 21 countries", *Health and quality of life outcomes*, 18(1), 1-16.
- SARANGI, S., & SRIVASTAVA, R. K. (2012). "Impact of Organizational Culture and Communication On Employee Engagement: An Investigation of Indian Private Banks", *South Asian Journal of Management*, 19(3), 18.
- SATTAR, M. A., RASHEED, M. I., KHAN, I. U., TARIQ, H., & IQBAL, J. (2017). "Why Adaptable Individuals Perform Better: The Role of Orientation to Happiness", *Australian Journal of Career Development*, 26(3), 134–141.
- SAVICKAS, M. L. (1997). "Career Adaptability: An Integrative Construct for Life-Span, Life-Space Theory", *The Career Development Quarterly*, 45(3), 247-259.
- SCHEIN, V. E. (2007). "Women in Management: Reflections And Projections", *Women in Management Review*, 22(1), 6-18.
- SIMPSON, M. J. (2014). "The Relationship Between Provision Of Career Development Services and Employee Turnover", A Doctoral Dissertation, Dekalb, Illinois: Northern Illinois University.
- SMETANA, J. B., CHAKRABORTY, M., & BANERJEE-BATIST, R. (2018). "Career Development Challenges for Women Pursuing Leadership in India". In *Indian Women in Leadership* (pp. 47-65). Palgrave Macmillan, Cham,

- SOTUDEH, H., GHASEMPOUR, Z., & YAGHTIN, M. (2015). "The Citation Advantage of Author-Pays Model: The Case of Springer and Elsevier OA Journals", *Scientometrics*, 104(2), 581–608.
- STRAUSER, D.R., SHEN, S., GRECO, C., FINE, E., & LIPTAK, C. (2020). "Work Personality, Core Self-evaluation and Perceived Career Barriers in Young Adult Central Nervous System Cancer Survivors", *Journal of Occupational Rehabilitation*, 31 (2021), 119–128.
- SUPER, D. E., & KNASEL, E. G. (1981). "Career Development in Adulthood: Some Theoretical Problems and A Possible Solution", *British journal of guidance and counselling*, 9(2), 194-201.
- SWANSON, J.K., DANIELS, K.K., & TOKAR, D.M. (1996). "Assessing Perception of Career-Related Barriers: The Career Barriers Inventory", *Journal of Career Assessment*, 4, 219-244.
- TAYLOR, K. M. (1982). "An Investigation of Vocational Indecision in College Students: Correlates and Moderators", *Journal of Vocational Behavior*, 21, 318–329.
- VAN de VEN, F. (2007). "Fulfilling the Promise of Career Development: Getting to the Heart of the Matter", *Organizational Development Journal*, 25(3), 45-50.
- ZELENSKI, J.M., MURPHY, S.A., & JENKINS, D.A. (2008). "The Happy-productive Worker Thesis Revisited", *Journal of Happiness Studies*, 9(4), 521-537.

Finansal Okuryazarlık ile Tasarruf Davranışları İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma¹

(Araştırma Makalesi)

An Empirical Study on Relation between Financial Literacy and Saving Behaviors

Doi:10.29023/alanyaakademik.1209199

İsmail Fatih CEYHAN

Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
ismailc@bartin.edu.tr

Orcid No: 0000-0002-4314-7374

Sema TOSUN

Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme A.B.D.
sematosun81@gmail.com

Orcid No: 0000-0002-6828-9467

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Ceyhan, İ.F., & Tosun, S. (2023). Finansal Okuryazarlık ile Tasarruf Davranışları İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma. Alanya Akademik Bakış, 7(3), Sayfa No.1081-1103.

ÖZET

Anahtar kelimeler:
Bartın, Çalışanlar,
Finansal Bilgi,
Finansal
Okuryazarlık,
Tasarruf Davranışı

Makale Geliş
Tarihi:
23.11.2022
Kabul Tarihi:
18.07.2023

Finansal bilgi, tutum, davranışlar ve sosyo-demografik niteliklerin, kişilerin tasarruf kararlarında ne düzeyde etkisinin olduğunu anlamak ve bu niteliklerin birbirleriyle olan ilişkilerini test etmek amacıyla yapılan bu çalışmada, Bartın ilinde ikamet etmekte olan kamu ve özel sektörde çalışan toplamda 476 kişiye anket uygulanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre, finansal okuryazarlık düzeyi ile katılımcıların çalıştıkları kurum tipi, hane halkı geliri, kredi kartı kullanma durumu, yaş, eğitim düzeyi ve aylık gelirleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca, tasarruf yapma durumu ile hane halkı gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ek olarak, tasarruf davranışlarının yaşa, aylık gelire, medeni duruma, finansal gelişmeleri takip etme sıklığına ve finansal okuryazarlık düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

ABSTRACT

Keywords:
Bartın,
Employees,
Financial
Information,
Financial
Literacy, The
Behavior of
Saving

In this research, which was carried out to understand the effect of financial knowledge, attitudes, behaviors, and socio-demographic characteristics on people's savings decisions and to test the relations of these characteristics with each other, 476 people working in the public and private sectors residing in Bartın province. According to the results of the study, a significant relationship was found between the level of financial literacy and the type of institution where the participants work, household income, credit card usage status, age, education level and monthly income. Furthermore, a significant relationship was found between savings behaviour and household income

¹ Bu çalışma Sema Tosun'un İsmail Fatih Ceyhan danışmanlığında tamamladığı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiş olup, Bartın Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 30.12.2019 tarihli ve 2019-264 nolu kararınca etik kurul onayı alınmıştır.

level. In an additional finding, it has been concluded that saving behaviours show a statistically significant difference according to age, monthly income, marital status, the frequency of following the financial developments and the level of financial literacy.

1. GİRİŞ

Tasarrufların yatırımlara kaynaklık etmesi nedeniyle hem gelişmiş ülkelere hem de gelişmekte olan ülkelere ekonomik katkısı herkesçe malum bir gerçektir. Tasarrufları şekillendiren ve onlara yön veren unsurlardan biri de kişisel tasarruftur. Kişilerin yapmış olduğu bu tasarruflar bir araya geldiği zaman ülke ekonomisine olumlu biçimde tesir etmektedir. Özellikle son zamanlarda finans piyasalarının çeşitlilik arz etmesi ve globalleşme ile birlikte hız kazanan finansallaşma olgusu daha çok ön plana çıkmaktadır.

Finansal okuryazarlık ile davranışsal boyutlar arasında bir bağlantı kurulabilir. Zira tasarruf davranışı gösterecek kişi, finans bilgisi ile finansal tutumunu sentezleyecek ve davranışlarını bu yönde ortaya koyacaktır (Atkinson ve Messy, 2012). Nitekim finansal okuryazarlık olgusu görüldüğü biçimde sade ve basit bir kavram olmayıp; bilgi, davranış ve tutumları gösteren bütünsel yapıya sahip bir kavramdır.

Finansal okuryazarlık ifadesi yeni ortaya çıkan bir kavram olmasına rağmen standart bir tanımlaması yoktur. Literatürde finansal okuryazarlığın birçok farklı tanımı bulunmaktadır (Tuncel ve Polat, 2022). Finansal okuryazarlık, bireylerin finansal ihtiyaçlarını karşılamak için bilgilerini artırarak finansal tutum ve davranışlarına yön verme yeteneği şeklinde tanımlanmaktadır (OECD, 2012). Yine Türkiye Ekonomi Bankası' nın bir çalışmasında, finansal okuryazar olmayı, kişilerin para kullanırken öğrendikleri bilgilere dayanarak rasyonel karar vermeleri olarak ifade edilmiştir (TEB, 2020).

Literatürdeki çalışmalardan Çebi Karaslan (2020) ile Tunalı ve Tatoğlu (2010)' nun tespit ettiği, tasarruf yapma durumu ile eğitim, yaş, medeni durum, kredi kartı kullanma, gelir düzeyi ve hanehalkı büyüklüğü arasında anlamlı bir ilişki olduğu şeklinde ancak Şahin ve Barış (2017)' in cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, meslek ve hane halkı tipi değişkenleri ile tasarruf yapma durumu arasında anlamlı ilişki olmadığı şeklindeki bulgular, araştırma sonuçlarının yöreden yöreye değişiklik gösterebileceği şeklinde yorumlanmıştır. Bu nedenle çalışmanın amacı; Bartın ili özelinde, kamu ve özel sektör çalışanlarının finansal okuryazarlık düzeyleri ile tasarrufla ilgili davranışları arasında bir ilişkinin olup olmadığını, tasarruf davranışlarının demografik faktörlere göre farklılık gösterip göstermediğini ve finansal okuryazarlık seviyelerinin araştırmak şeklinde belirlenmiştir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümleri şöyle düzenlenmiştir; ikinci bölümde kavramsal çerçeve tanımlanmış, üçüncü bölümde literatürdeki benzer çalışmalar sunulmuştur. Dördüncü bölüm uygulama kısmı olup, verilerin toplanması aşamasından bulguların elde edilmesi aşamasına kadar geçen süreç hakkında bilgi verilerek açıklanmaktadır. Araştırmanın sonuç bölümünde, elde edilen sonuçlar ile bu bağlamdaki tavsiyeler sunulmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Finansal Okuryazarlık Kavramı

Literatür incelendiği zaman finansal okuryazarlık için ortak bir tanım bulunmadığı görülmektedir. Finansal okuryazarlık alanında yapılan çalışmaların çeşitlilik göstermesi farklı tanımların oluşmasına sebep olmuştur. Hatta bir terim olarak kullanımı bile ülkeden ülkeye değişebilmektedir. Finansal okuryazarlık için İngiltere ve Kanada "finansal yeterlilik" terimini

kullanırken ABD, Avustralya ve Türkiye "finansal okuryazarlık" kavramını kullanmaktadır. Bazı yazarlar ve kurumlar "finansal farkındalık" kavramını kullanmayı tercih etmektedir (Dağdelen, 2017).

Öğrencilere anaokulundan üniversiteye kadar finansal okuryazarlık eğitimleri düzenleyen ABD merkezli bir merkez tarafından, aynı kavram "yaşam boyu finansal güvenliği sağlamak için finansal kaynakları etkin bir şekilde yönetmek için bilgi ve becerileri kullanma yeteneği" şeklinde tanımlanmıştır (Huston, 2010). Finansal okuryazarlık; finansal bilgi ve becerileri kullanma yeteneği olup, birey finansal kaynaklarını ömür boyu finansal refah için etkin bir şekilde yönetir (PACFL, 2008).

Finansal okuryazarlık; bireyin parayı etkin bir şekilde yönetmesi, parayı yönetirken risk faktörlerini algılaması, finansal araçlar hakkında doğru bilgilerin nasıl elde edileceğinin belirlenmesi, finansal araçların edinilmesi, finansal araçların etkin ve yetkin bir şekilde kullanılması anlamına gelmektedir (Tuncel ve Polat, 2022). Diğer bir tanıma göre, finansal okuryazarlık; güçlü finansal kararlar vermek ve sonucunda kişisel refahı sağlamak adına gerekli olan zihinsel ve fiziksel birtakım yetilerin bütünüdür (Atkinson ve Messy, 2012).

Bir başka tanımlama, Mandell (2008) tarafından, kişinin karmaşık ve modern finansal enstrümanları değerlendirip, uzun vadeli hedeflerine ulaşmak için bilinçli olarak kullanabilmesi şeklinde ifade edilmiştir. Remund (2010), finansal okuryazarlıkla ilgili yapılan tanımlamalar ışığında aşağıdaki hususların bu konuda ön planda olduğunu ifade etmiştir:

- Finansal kavramlar hakkında bilgi sahibi olma,
- Finansal kavramlarla ilgili iletişim kurabilme,
- Kişisel finansal yönetim yeteneği,
- Doğru finansal kararlar verebilme yeteneği,
- Finansal ihtiyaçları etkin bir şekilde planlayabilme.

2.2. Finansal Okuryazarlığı Etkileyen Faktörler

Eitel ve Martin (2009) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada, finansal okuryazarlığın yaşa bağlı biçimde farklılık oluşturduğu kaydedilmiştir. Benzer bir çalışmada, Harrison ve Chudry (2011) tarafından İngiltere'de yapılmış olup çalışmada yaş ile finansal okuryazarlık arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca, son sınıf öğrencilerinin finansal bilgi düzeylerinin daha gelişmiş olduğu ortaya konmuştur. Bu sonuca benzer olarak Akben ve Altıok (2014) tarafından öğrenciler üzerinde gerçekleştirilen çalışmada, ülkemizde yaş ilerledikçe finansal okuryazarlığın arttığı kaydedilmiştir. Almenberg ve Säve-Söderbergh (2011) çalışmalarında bireylerin yaşları ile finansal okuryazarlığın arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve 35-50 yaşları arasında finansal okuryazarlık düzeylerinin olabilecek en yüksek seviyesinde oldukları, bunun yanı sıra yaşlı bireylerde finansal okuryazarlık seviyesinin düştüğünü ve 65 yaşından itibaren en düşük seviyeye geldiği sonucuna varılmıştır.

Cinsiyet açısından bakılırsa, Chen ve Volpe (2002), Avustralyalı öğrencilerle yaptığı çalışmada, erkek öğrencilerin daha yüksek düzeyde finansal okuryazarlığa sahip olduğu, Luksander vd. (2014) de Macaristan'da yaptıkları benzer araştırma sonucunda da aynı sonuçlara ulaşmışlardır. Türkiye'de yapılan diğer bir çalışmada da erkek öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır (Sarıgül, 2014).

Eğitim seviyesine göre yapılan araştırma sonuçlarında ileri düzeyde olan insanların finansal okuryazarlık ile alakalı durumları, eğitim düzeyi düşük olan insanlara kıyasla daha üst seviyede çıkmaktadır (Bres ve Huzdik, 2012; Wagner, 2019).

Bireylerin aile geçmişleri ve finansal okuryazarlık seviyeleri arasında da bir ilişki bulunmaktadır. Özellikle de aile bireyleri arasından annenin almış olduğu eğitim düzeyi, çocuklara bırakılacak yatırımlar ve tasarruflar finansal okuryazarlığı belirlemektedir. İleri zamanlarda ise çocukların bu yatırım ve tasarrufları nasıl kullanıp, yöneteceği ise yine finansal okuryazarlık düzeyine bağlıdır (Lusardi vd., 2010).

Bunların yanında diğer faktörlerle ilgili yapılan bir araştırmada, niversiteli öğrencilerde finansal öz yetkinlik ile finansal okuryazarlık arasında yer alan ilişkiye odaklanmışlar ve yüksek finansal okuryazarlık düzeyi olan öğrencilerde daha yüksek öz yetkinlik olduğu sonucuna varmışlardır (Heckman ve Grable, 2011). Bu kapsamda Lusardi ve Mitchell' in (2014) alışmalarında, medeni durumun finansal okuryazarlığı direkt etkilediği şeklinde, yine Hindistan'da yapılan çalışmalarında, Agarwalla vd. (2015) evli insanların finansal okuryazarlıklarının daha ileri olduğu şeklinde sonuçlar ortaya çıkmıştır.

2.3. Bireysel Tasarruf Kavramı

Tasarruf, gelir gibi dinamik bir yapıya sahiptir ve bundan dolayı da herhangi bir gelir beklentisi olmadığı için iddihar durumu tasarruf kavramından uzaktadır ve birebir olarak tasarruf sayılmamaktadır. Tasarrufun bu dinamik yapısı ekonomik mekanizma içerisinde bir tür yatırıma evrilerek gelir getirmesine ve yeniden tasarruf durumuna olanak sağlamaktadır. (Peterson, 1994). Ekonomik istikrarsızlık, işsizlik, emeklilik deneği ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği gibi nedenler kişileri tasarruf sağlayacak davranışlarda bulunmaya yönelmiştir (olak ve ztrkler, 2012).

Kişinin elindeki para belirli bir faiz oranında bankanın sabit mevduatına yatırıldığında, belirli bir gelir elde edilir. Ancak, bu durumda, eldeki paranın gerçek ekonomiye yatırılmadan atıl bir şekilde bekletilmesi tüm toplum için bu para tasarruf işlevi görmemektedir. Bunun yanında, faiz oranları değişkenlik gösterebildiğinden ötürü, tasarruf oranları da değişmektedir (Ergenekon, 1996).

Beklenmeyen enflasyonun kişileri daha temkinli davranmaya yönelttiği bunun da özel tasarrufu arttırdığı; beklenen enflasyonun ise ülkelerin mali piyasalarının da gelişmemesine bağlı olarak kişileri dayanıklı mallarını satın almaya yönlendirerek tasarrufları azalttığı ifade edilmektedir (Aşırım, 1994).

Ekonomideki büyüme ile birlikte fertlerin gelirleri artar ve birey ekstra gelirin tamamını harcamaz. Gelirdeki bu artış sonucunda, kişisel ve toplumsal açıdan tasarrufu artırır. Loayza vd. (2000), 1965-1994 verilerine dayanarak 150 ülkenin analizini yaptığı çalışmada, kişisel gelir, büyüme oranı, enflasyon oranı ve ticaret sınırlarının tasarruflar üzerinde etkili olduğunu dile getirmişlerdir.

Tasarruf düzeyi, halı hazırda elde edilecek zevki öteleme, zkontrol ve olası risklerden uzak durma gibi psikolojik nedenlerin sonucu olarak veya yaş, gelir ve eğitim düzeyine bağlı olarak değişebilmektedir (Ayalar, 2014).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Hangi faktörlerin finansal okuryazarlık düzeyi üzerinde en büyük etkiye sahip olduğunu belirlemek için yapılan niversite öğrencilerini kapsayan bir çalışmanın sonucunda, öğrencinin

cinsiyeti, babanın eğitimi, ailenin finansal geçmişi ve öğrencinin yarı zamanlı çalışma deneyiminin finansal okuryazarlığın en önemli belirleyicileri arasında olduğu tespit edilmiştir (Böhm vd., 2023).

Demografik faktörlerin temel ve ileri finansal okuryazarlık ve finansal bilgi algısı üzerindeki etkilerini araştıran Suudi Arabistan’ da yapılan bir çalışmanın sonucunda, çoğu demografik faktörün temel ve gelişmiş finansal okuryazarlığı etkilediğini ve sadece gelir düzeyi ve mesleğin finansal uzmanlığa aşırı güveni etkilediğini ortaya koymaktadır (Ansari vd., 2023).

Bulgaristan üniversitelerindeki öğrencilerin finansal okuryazarlığı üzerine yapılan ampirik bir çalışmanın sonuçları finansal okuryazarlık seviyesinin cinsiyet, öğrenci geliri ve finansal karar verme sorumluluğu gibi özelliklerden etkilendiğini, ancak öğrencinin uzmanlık alanı, üniversite, eğitim derecesi veya kişisel finans yönetimi dersi almasına bağlı olmadığını ortaya koymuştur. Finansal okuryazarlığın öğrencilerin finansal kararları ve davranışları üzerindeki etkisi söz konusu olduğunda, sonuçlar kişisel finans yönetimi için gerekli bilgi ve becerilerin bir hanede bütçenin nasıl kontrol edildiğini, gelirin azalması durumundaki davranışları ve emeklilik tasarruflarını etkilediğini göstermektedir. Ancak, finansal okuryazarlık hane bütçesinin mevcudiyetini, bütçe kontrol sıklığını ve acil durum fonunun mevcudiyetini etkilememektedir (Marinov, 2023).

Mireku vd. (2023) finansal okuryazar olan bireylerin, finansal okuryazar olmayanlara kıyasla daha sağlam finansal davranışlar sergileme ihtimalinin daha yüksek olduğunu savunan çalışmalarında, Gana’daki üniversite öğrencilerine uyguladıkları anketin sonucunda finansal okuryazar öğrencilerin sağlam finansal davranışlar sergileme olasılıklarının daha yüksek olduğunu, buna ek olarak, aile özellikleri, özellikle babanın eğitim durumu ve evde finansal konuların tartışılması gibi değişkenlerin sağlam finansal davranışın önemli belirleyicileri olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer bir çalışmada, kadınlarda ihtiyatlı karar almayı şekillendiren potansiyel bir aracı olarak finansal okuryazarlığın önemine odaklanılmaktadır. Pakistan’ın Pencap Eyaleti’nde resmi olarak kayıtlı olan kadın girişimciler üzerinde gerçekleştirilen çalışmanın sonuçları, aşırı güven ve ulaşılabilirlik önyargılarının yatırım kararları üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğunu ve finansal okuryazarlığın ise aşırı güven, ulaşılabilirlik ve yatırım kararı verme arasında önemli bir aracı rolü oynadığını göstermektedir (Iram vd., 2023).

Finansal okuryazarlık ve emeklilik tasarruflarındaki cinsiyet farkı arasındaki ilişkinin incelendiği Avustralya’daki bir çalışmada, bireylerin emeklilik birikimlerini nasıl yöneteceği konusunda finansal okuryazarlığın olumlu bir etkisinin olduğunu ve emeklilik tasarruflarındaki cinsiyetten kaynaklanan farkın önemli bir kısmının cinsiyetler arasındaki finansal okuryazarlık farkına atfedilebileceğini göstermektedir (Preston ve Wright, 2023).

Diğer yandan tasarrufa odaklanan bazı araştırmalarda, farklı zaman dilimleri göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda Boisclair vd. (2017), Cupák vd. (2019), De Cecco ve Estache (2016) emeklilik dönemi tasarruflarını, Bongini ve Cucinelli (2019) öğrencilerin emekliliğe yönelik tasarruf planlarını analiz etmişlerdir. Bireylerin standart harcamalarını üç ay boyunca karşılayabilen tasarruflar şeklinde tanımlanan acil durum tasarruflarını inceleyen çalışmalar da mevcuttur (Babiarz ve Robb 2014, Henager-Greene ve Cude 2016, Loke 2017).

Nguyen vd. (2017), finansal bilgi düzeyi ile düzenli tasarruf alışkanlıklarına odaklanırken, Murendo ve Mutsonziwa (2017), finansal okuryazarlık ile birlikte insanların tasarruflarını ölçerken önceki yılın tasarruflarını da bu modele dahil etmiştir. Henager-Greene ve Cude

(2016) ile Pak ve Chatterjee (2016) hem uzun vadeli (emeklilik), hem de kısa vadeli tasarrufları (acil durum) incelemişlerdir.

Murendo ve Mutsonziwa (2017) finansal okuryazarlığın belirleyicilerini ve bunun bireylerin tasarruf kararları üzerindeki etkisini analiz etmek için Zimbabwe'deki 4000 yetişkin finansal tüketici örnekleme uyguladıkları anketin sonucunda, kadınların finansal okuryazarlığının, erkeklerden daha düşük olduğunu, kırsal kesimde ikamet eden bireylerin kentsel finansal tüketicilere göre daha düşük finansal okuryazarlık sergilediğini finansal okuryazarlığın hem kırsal hem de kentsel bireyler için tasarruf davranışını olumlu yönde etkilediğini bildirmektedir.

Tasarruf niyetinin aracılık etkisi dikkate alınarak finansal okuryazarlığın tasarruf davranışı üzerindeki etkisini araştırmak üzere Sri Lanka'nın Colombo bölgesinde çalışan 206 kişiye anket uygulayan Peiris (2021)' in ulaştıkları bulgular, finansal okuryazarlığın tasarruf davranışı üzerinde doğrudan ve pozitif olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca, niyetin aracılık etkisi de bu ilişkide pozitif olarak anlamlı bulunmuştur.

Finansal okuryazarlık ve tasarruf konusundaki literatürün sistematik bir incelemesini sunan çalışmasında Brochado ve Mendes (2021), 2005-2019 yılları arasında yayınlanmış toplam 183 makaleyi hibrit yöntemlere dayanarak analiz etmişlerdir. Makalelerin özetlerinin sözcüksel analizine göre değinilen temalar; finansal okuryazarlık, finansal okuryazarlık ölçümü, bağıntılar, tasarruf, tasarruf türü, finansal eğitim, hedef grup, teoriler, kişisel finans, finansal hazırlık ve finansal içerik şeklindedir.

Konuyla ilgili olarak Bozkurt vd. (2019)' nin yaptıkları bir çalışmada, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi öğrencilerine yapılan anket ile tasarruf eğilimi, finansal okuryazarlık düzeyi, finansal okuryazarlık bilincinin tasarruf davranışı üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Sonuç olarak, katılımcıların tasarruf yapmalarına rağmen finansal okuryazarlığın düşük olduğu, ayrıca yaş, cinsiyet, gelir durumu ve mesleğe göre tasarruf yapma alışkanlığının farklılaştığı fakat yaşanan il, medeni durum ve eğitim açısından her hangi bir istatistiki fark bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak, finansal okuryazarlık kavramının tanınması ile tasarruf yapma alışkanlığı arasında ve finansal okuryazarlık eğitimi ile tasarruf alışkanlığı arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

4. UYGULAMA

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın asıl amacı, Bartın ili özelinde, çalışanların finansal okuryazarlık seviyeleri ve tasarruf davranışlarının demografik faktörlere göre farklılık gösterip göstermediğini, ek olarak finansal okuryazarlık düzeyleri ile tasarruf davranışları arasında bir ilişkinin olup olmadığını araştırmaktır.

Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki hipotezler ve alt hipotezler test edilmiştir:

H₁. Finansal okuryazarlık düzeyi ile demografik ve finansal özellikler arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_{1.1}. Finansal okuryazarlık düzeyi ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_{1.2}. Finansal okuryazarlık düzeyi ile yaş arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_{1.3}. Finansal okuryazarlık düzeyi ile medeni durum arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_{1.4}. Finansal okuryazarlık düzeyi ile eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

- H_{1.5}. Finansal okuryazarlık düzeyi ile aylık gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_{1.6}. Finansal okuryazarlık düzeyi ile çalışılan kurum tipi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_{1.7}. Finansal okuryazarlık düzeyi ile hane halkı tipi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_{1.8}. Finansal okuryazarlık düzeyi ile hane halkı geliri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_{1.9}. Finansal okuryazarlık düzeyi ile tasarruf yapma durumu arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_{1.10}. Finansal okuryazarlık düzeyi ile kredi kartı kullanma durumu arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_{1.11}. Finansal okuryazarlık düzeyi ile finansal gelişmeleri takip etme sıklığı arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H₂. Tasarruf yapma durumu ile demografik ve finansal özellikler arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_{2.1}. Tasarruf yapma durumu ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_{2.2}. Tasarruf yapma durumu ile yaş arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_{2.3}. Tasarruf yapma durumu ile medeni durum arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_{2.4}. Tasarruf yapma durumu ile eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_{2.5}. Tasarruf yapma durumu ile aylık gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_{2.6}. Tasarruf yapma durumu ile çalışılan kurum tipi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_{2.7}. Tasarruf yapma durumu ile hane halkı tipi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_{2.8}. Tasarruf yapma durumu ile hane halkı geliri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H_{2.9}. Tasarruf yapma durumu ile kredi kartı kullanma durumu arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
- H₃. Demografik özelliklere göre tasarruf davranışlarında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H_{3.1}. Cinsiyete göre tasarruf davranışlarında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H_{3.2}. Medeni duruma göre tasarruf davranışlarında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H_{3.3}. Kurum sektörüne göre tasarruf davranışlarında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H_{3.4}. Kredi kartı kullanma durumuna göre tasarruf davranışlarında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H_{3.5}. Yaşa göre tasarruf davranışlarında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H_{3.6}. Eğitim durumuna göre tasarruf davranışlarında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H_{3.7}. Hane halkı tipine göre tasarruf davranışlarında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H_{3.8}. Aylık gelire göre tasarruf davranışlarında anlamlı bir farklılık yoktur.
- H_{3.9}. Hane halkı gelirine göre tasarruf davranışlarında anlamlı bir farklılık yoktur.

H_{3,10}. Finansal gelişmeleri takip etme sıklığına göre tasarruf davranışlarında anlamlı bir farklılık yoktur.

H₄. Finansal okuryazarlık düzeyine göre tasarruf davranışlarında anlamlı bir farklılık yoktur.

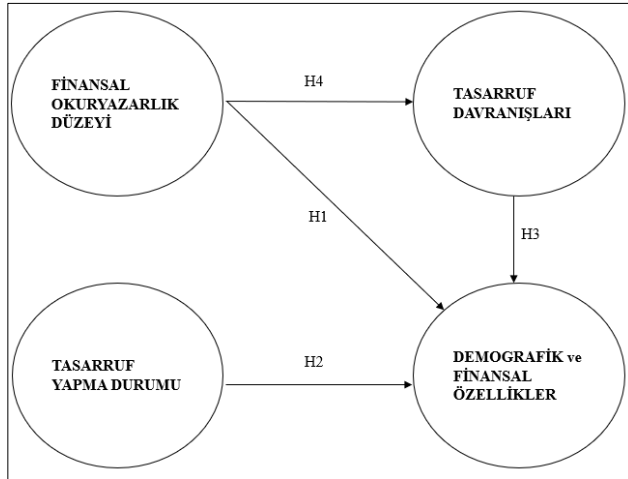
4.2. Araştırmanın Modeli

Araştırmada, tarama modellerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Bu model, ele alınan konuyu olduğu gibi araştıran araştırma türüdür (Güngörmez ve Alkış, 2015: 945).

Literatürde demografik faktörlerin finansal okuryazarlık düzeyiyle ilişkili olduğuna dair birçok çalışma mevcuttur (Chen ve Volpe 2002; Luksander vd., 2014; Agarwalla vd., 2015; Murendo ve Mutsonziwa, 2017). Yurt içindeki çalışmalar incelendiğinde ise; Tuna ve Ulu'nun (2016), yaş ile finansal okuryazarlık düzeyi arasında ilişki olduğu, Dağdelen' in (2017) finansal okuryazarlık düzeyi üzerinde aylık gelir düzeyi, eğitim ve yaş durumunun etkili olduğu, Güler ve Tunahan (2015)' in, Özen ve Kaya' nın (2015) ve Barmaki (2015)' nin finansal okuryazarlık ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olduğu, Kılıç vd. (2015)' nin finansal okuryazarlık düzeyi ile kredi kartı kullanma durumu arasında ilişki olduğu sonuçlarına ulaşıldığı görülmektedir.

Tasarruf yapma ile demografik faktörlerin ilişkisini araştıran literatürdeki çalışmalar incelendiğinde ise; Şengür ve Taban (2016)' in bekarların evlilere kıyasla daha çok tasarruf yapma olasılığında olduğu, Fisher (2010)' in kadınların erkeklere göre daha çok tasarrufta bulunduğu, Şenol (2018)' in yaşı büyük olanların daha çok tasarruf davranışında bulunduğu, Bozkuş ve Üçdoğruk (2007); Zengin vd. (2018)' nin kredi kartı kullananların tasarruf yapma olasılıklarının daha az olduğu, Temel Nalın (2013)' in gelir düzeyi yüksek olanlarda tasarruf yapma eğiliminin daha yüksek olduğu sonuçlarına ulaşılmaktadır.

Bu bağlamda araştırma modeli Şekil 1' de gösterildiği gibi olup, 4 ayrı hipotez test edilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırma modeline göre finansal okuryazarlık düzeyi ile demografik ve finansal faktörler arasındaki, tasarruf yapma durumu ile demografik ve finansal faktörler arasındaki, tasarruf davranışları ile demografik ve finansal faktörler arasındaki, son olarak finansal okuryazarlık düzeyi ile tasarruf davranışları arasındaki ilişkiler test edilmiştir.

4.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmanın amacına yönelik olarak, içerisinde katılımcıların tasarruf davranışı ve finansal okuryazarlık ölçeği, finansal okuryazarlık düzeyi ile ilgili problemler ve katılımcıları tanımlayıcı nitelikte demografik sorular yer alan nicel araştırma yöntemlerinden anket yöntemi kullanılmıştır. Beşli Likert ölçeği tarzındaki “Tasarruf Davranışı ve Finansal Okuryazarlık Ölçeği” içerisinde katılım sağlayanlardan, (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle Katılıyorum şeklinde yanıtlaması beklenen toplam 20 ifade yer almaktadır. Çalışmada tasarruf davranışı ve finansal okuryazarlık ölçeğinin güvenilirlik düzeyi 0,90 olarak tespit edilmiştir.

“Finansal Okuryazarlık Düzeyi” ile ilgili kısımda ise cevap verilmesi beklenen toplam 5 problem yer almaktadır. Bu problemlerin ilki basit faiz, ikincisi bileşik faiz, üçüncüsü reel faiz ve dördüncüsü gelecek değer ve beşincisi bugünkü değer konularında yanıtlayıcıların bilgi seviyesini ölçmektedir. Alınan cevaplar sonrasında bu kısımda üçten daha az soruyu doğru yanıtlayan kişiler “Finansal Okuryazar Değil” şeklinde, en az üç soruyu doğru yanıtlayanlar “Temel Düzey Finansal Okuryazar” şeklinde, son olarak hem soruların en az üç tanesine doğru yanıt verip, hem de tasarruf davranışı ve finansal okuryazarlık ölçeğindeki ifadelerle verdiği yanıtların ortalaması en az dört olan kişiler ise “İleri Düzey Finansal Okuryazar” olarak sınıflandırılmaktadır. Çalışmada, finansal okuryazarlık düzeyi ifadelerinin güvenilirlik katsayısı 0,74 olarak tespit edilmiş olup bu ifadeler Şahin ve Barış (2017) tarafından yapılan çalışmadan alınmıştır.

Anket formunda yer alan demografik sorular içerisinde katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, aylık gelir, kurum sektörü, meslek, hane halkı tipi ve hane halkı geliri yer alırken, tasarruf yapma durumu, finansal gelişmeleri takip sıklığı ve kredi kartı kullanım durumu ile ilgili sorular da yer almaktadır.

Uygulanan ölçek için Bartın Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Etik Kurulu’ndan 2019-264 protokol numaralı Etik Kurulu Onay Belgesi alınmış, etik sorunu oluşturabilecek ifadeler olmadığına dair kurul üyeleri tarafından oy birliğiyle karar verilmiştir.

4.4. Sınırlılıklar

Kamu ve özel sektör çalışanları üstünde yapılan bu çalışmanın kapsamı, Bartın şehri ile sınırlandırılmıştır. Bu sebeple, bu çalışma sonuçları diğer şehirlere genellenememesi çalışmanın sınırlılıklarından biridir. Bunun yanında, anket çalışması yüksek enflasyondan önce, 2020 yılının başında yapılmıştır. Bu nedenle araştırma 2020 yılı itibarıyla elde edilenlerle sınırlıdır. Araştırmada katılımcılara sorulan “aylık gelir düzeyi” ve “hane halkı gelir düzeyi” sorularına verilen cevaplar anketin yapıldığı tarih itibarıyla değerlendirilmelidir.

Araştırma veri toplama aşamasında kullanılan literatür taraması ve kamu ve özel sektör çalışanlarının görüşlerinin alınmasında kullanılan demografik bilgi formu, tasarruf davranışı ve finansal okuryazarlık ölçeği, finansal okuryazarlık düzeyi ile sınırlıdır.

4.5. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni, Bartın ilindeki kamu ve özel sektörde çalışanlardan oluşmaktadır. Buna göre 2021 yılı verilerine göre Bartın ilinde çalışan sayısı 13.609 kişi olarak tespit edilmiştir (İşkur, 2022: 32). Örneklemi ise olasılıklı örnekleme metodlarından biri olan basit tesadüfi örnekleme metoduyla seçilen kişiler oluşturmaktadır. Bu örnekleme yönteminde, ana kütledeki her bir eleman aynı seçilme şansına sahiptir. Evren içerisinde yer alan her bir eleman bağımsız bir şekilde seçilir ve bu seçim diğer elemanların seçilmesini etkilemez. Diğer bir deyişle, bir

öğenin seçiminin başka bir öğenin seçimini etkilememektedir (Altunışık vd., 2012: 139-140). Bu araştırmada yapılan açıklamalar doğrultusunda toplam 476 kişilik örneklem kitlesi araştırmaya dahil edilmiştir.

4.6. Veri Toplama Süreci

Araştırmada verileri elde etmek amacıyla anket yöntemine başvurulmuştur. Bu anketler online ve yüz yüze olacak şekilde katılımcılara ulaştırılmıştır. Anketler Bartın ilindeki kamu ve özel sektörde çalışanlara uygulanmıştır. Uygulama sonucunda toplam 476 kişiden elde edilen veriler analiz edilmiştir.

4.7. Veri Analiz Süreci

Bu çalışmada kamu ve özel sektörde çalışanlara uygulanan anketin analizi ile öncelikle çalışmaya katılanları tanımlayıcı özelliklerin ortaya konmasında frekans dağılımlarına yer verilmiştir. Bunun yanında, anket formunda yer alan ölçek ifadelerine verilen cevapların tanımlayıcı istatistikleri olarak kişi sayısı, yüzde, ortalama ve standart sapma değerlerine yer verilmiştir.

Elde edilen verilerin dağılımlarını görmek için Kolmogorov-Smirnov normallik testleri yapılmış, veri setinin dağılımının normal dağılıma uygun olmayışı nedeniyle parametrik olmayan testler uygulanmıştır. Dolayısıyla oluşturulan hipotezlerin test edilmesinde değişkenler arasındaki ilişkinin ortaya konması için ki-kare testine yer verilmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerine göre karşılaştırma sonuçlarının ortaya konmasında ikili grupların analizinde Mann-Whitney U testine; ikiden fazla olan gruplar için ise Kruskal-Wallis H testine başvurulmuştur.

4.8. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde, elde edilen verilerin analizleri sonucunda ortaya çıkan bulgular, tablolar halinde sunulurken detaylı bir şekilde açıklamalar yapılmaktadır.

4.8.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Bu kısımda ilk olarak araştırmaya katılan kamu ve özel sektör çalışanlarının demografik bilgilerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 1’de anket uygulamasına katılanların demografik özelliklerine yönelik elde edilen bulgular yer almaktadır.

Tablo 1. Ankete Katılanların Demografik Özellikleri

DEĞİŞKENLER		N	%
Cinsiyet	Kadın	259	54,4
	Erkek	217	45,6
Medeni Durum	Evli	301	63,2
	Bekar	175	36,8
Eğitim Durumu	İlkokul/İlköğretim	30	6,3
	Lise ve dengi	98	20,6
	Üniversite	297	62,4
	Yüksek Lisans/Doktora	51	10,7
Yaş	18-24 arası	58	12,2
	25-34 arası	219	46,0
	35-44 arası	135	28,4
	45-54 arası	49	10,3
	55 yaş üstü	15	3,2

Aylık Gelir	2.000-3.000 TL	153	32,1
	3.001-4.000 TL	81	17,0
	4.001-5.000 TL	116	24,4
	5.001-6.000 TL	69	14,5
	6.001 TL ve üzeri	57	12,0
Kurum Sektörü	Kamu	260	54,6
	Özel	216	45,4
Hane Halkı Tipi	Yalnız yaşıyorum	67	14,1
	Anne babamla yaşıyorum	83	17,4
	Evliyim ve çocuğum var	233	48,9
	Evliyim, çocuğum yok	64	13,4
	Diğer	29	6,1
Hane Halkı Geliri	2.000-3.000 TL	54	11,3
	3.001-4.000 TL	59	12,4
	4.001-5.000 TL	94	19,7
	5.001-6.000 TL	68	14,3
	6.001 TL ve üzeri	201	42,2
Finansal Gelişmelerin Takip Edilme Sıklığı	Hergün	128	26,9
	Haftada birkaç kez	137	28,8
	Bazen	187	39,3
	Hiç takip etmiyorum	24	5,0
Tasarruf Yapma Durumu	Evet	385	80,9
	Hayır	91	19,1
Kredi Kartı Kullanma Durumu	Kredi Kartı Kullanıyorum	384	80,7
	Kredi Kartı Kullanmıyorum	92	19,3
Toplam		476	100,0

Örneklemin demografik özelliklerinden kısaca bahsetmek gerekirse, ankete katılan kişilerin yaklaşık yarısının kadın, yarısının erkek olduğu, çoğunluğun evli olduğu, çoğunluğun yüksek tahsilli olduğu, çoğunluğun kamu çalışanı olduğu, çoğunluğun 25-34 yaş arası olduğu, çoğunluğun aylık gelirinin 2.000-4.000 TL arasında olduğu, çoğunluğun hanesindeki toplam gelirin 4.000-6.000 TL arasında olduğu, çoğunluğun tasarruf yaptığı, çoğunluğun kredi kartı kullandığı, çoğunluğun haftada birkaç kez veya daha fazla finansal gelişmeleri takip ettiği bulgularına ulaşılmıştır.

4.8.2. Katılımcıların Tasarruf Davranışlarıyla İlgili Bulgular

Araştırmaya katılan kamu ve özel sektör çalışanlarının tasarruf davranışlarını yansıtan 20 ifadeye verdikleri cevapların dağılımları incelendiğinde, katılımcıların en fazla katıldıkları ifadeler şunlardır:

Tasarruf yapmanın gerekli olduğu, ürün veya hizmet satın alırken gerekli olup olmadığını düşünme ve fiyat karşılaştırması yapma, harcama yaparken gelirlerini ve bütçelerini dikkate alma, tüm ödemelerini zamanında yapma, kredi kartını gelire göre harcama, kredi kartının borcunun her ay tamamını ödeme, borçları zamanında ödeme ve borçlanmanın mali etkilerini bilme.

Araştırmaya katılanların verdikleri cevaplar içerisinde nispeten daha az katıldıkları ve en düşük ortalama sahip ifadeler ise şunlardır:

Parayı harcamak yerine uzunca bir süre saklama, finansal hedefler (tatil, eğitim, araç veya gayrimenkul satınalma vb.) veya harcamalar için haftalık ya da aylık bütçe yapma, harcamalarla ilgili finansal kayıtları (fiş, fatura vb.) saklama.

4.8.3. Katılımcıların Finansal Okuryazarlık Düzeyiyle İlgili Bulgular

Katılımcıların finansal okuryazarlık düzeyinin tespiti için Şahin ve Barış (2017)' in çalışmasında katılımcıların finansal okuryazarlık düzeyini tespit etmek için kullandıkları; finansal problemlere üçten daha az doğru cevap verenler için “finansal okuryazar olmayan”, en az üç doğru cevap verenleri “temel düzey finansal okuryazar” ve en az üç doğru cevap vermekle birlikte finansal okuryazarlık ölçeği ortalaması 4 üzerinde olanları “ileri düzey finansal okuryazar olarak sınıflandırdığı sınıflandırma yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışma kapsamında araştırmaya katılanlarının finansal okuryazarlık problemlerine verdikleri cevapların dağılımları ile ilgili sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Araştırmaya katılan katılımcıların finansal okuryazarlık problemlerine verdikleri cevaplara yönelik elde edilen sonuçlara göre, birinci soruda sorulan basit faiz sorusunu katılımcıların %18'i, ikinci soruda sorulan bileşik faiz sorusunu katılımcıların %28'i, üçüncü soruda sorulan reel faiz sorusunu katılımcıların %51'i, dördüncü soruda sorulan paranın zaman değeri sorusunu katılımcıların %59'u, beşinci soruda sorulan para yanılıgısı sorusunu katılımcıların %45'i doğru olarak cevaplamıştır.

Araştırmaya katılan katılımcıların finansal okuryazarlık problemlerine verdikleri cevaplardan yola çıkarak sınıflandırılan kişilerin dağılımları ile ilgili olarak katılımcıların %32'sinin finansal okuryazar olmadığı, %31'inin temel düzeyde finansal okuryazar olduğu, %37'sinin ileri düzeyde finansal okuryazar olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda katılımcıların %68'inin en az temel düzeyde finansal okuryazar olduğu ortaya çıkmaktadır.

4.8.4. Katılımcıların Demografik ve Finansal Özellikleri ile Finansal Okuryazarlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Analiz Sonuçları

Araştırmaya katılanların demografik ve finansal özellikleri ile finansal okuryazarlık düzeyleri arasındaki ilişkiye ait ki-kare testi sonuçları Tablo 2' de yer almaktadır.

Tablo 2. Demografik ve Finansal Özellikleri ile Finansal Okuryazarlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin Ki-Kare Testi Sonuçları

	Finansal Okuryazar Değil		Temel Düzeyde Finansal Okuryazar		İleri Düzeyde Finansal Okuryazar		X ²	p
	N	%	N	%	N	%		
Cinsiyet								
Kadın	83	32,0	85	32,8	91	35,1	1,663	,435
Erkek	67	30,9	62	28,6	88	40,6		
Yaş								
18-24	29	50,0	19	32,8	10	17,2		
25-34	67	30,6	72	32,9	80	36,5		
35-44	40	29,6	42	31,1	53	39,3	23,107	,003
45-54	10	38,8	11	38,8	28	22,4		
55 ve üstü	4	26,7	3	20,0	8	53,3		
Medeni Durum								
Evlü	82	27,2	86	28,6	133	44,2	17,356	,002
Bekar	67	38,5	61	35,1	47	26,4		
Eğitim Seviyesi								
İlkokul/İlköğretim	17	56,7	5	16,7	8	26,7		
Lise ve Dengi	48	49,0	24	24,5	26	26,5		
Üniversite	185	26,3	84	33,0	28	40,7	33,965	,000
Yüksek Lisans/ Doktora	7	13,7	20	39,2	24	47,1		

Aylık Gelir Düzeyi	N	%	N	%	N	%	X ²	p	
2.000-3.000 TL	66	43,1	46	30,1	41	26,8	23,764	,002	
3.001-4.000 TL	27	33,3	27	33,3	27	33,3			
4.001-5.000 TL	28	24,1	40	34,5	48	41,4			
5.001-6.000 TL	15	21,7	20	29,0	34	49,3			
6.001 TL ve üzeri	14	24,6	14	24,6	29	50,9			
Çalışılan Kurum Tipi	N	%	N	%	N	%	X ²	p	
Kamu	68	26,2	79	30,4	113	43,5	10,493	,005	
Özel	82	38,0	68	31,5	66	30,6			
Hane Halkı Tipi	N	%	N	%	N	%	X ²	p	
Yalnız yaşıyorum	25	37,3	24	35,8	18	26,9	18,110	,020	
Anne babamla yaşıyorum	33	39,8	25	30,1	25	30,1			
Evliyim ve çocuğum var	66	28,3	66	28,3	101	43,3			
Evliyim çocuğum yok	14	21,9	20	31,2	30	46,9			
Diğer	12	41,4	12	41,4	5	17,2			
Hanehalkı Geliri	Toplam	N	%	N	%	N	%	X ²	p
2.000-3.000 TL		23	42,6	19	35,2	12	22,2	21,195	,007
3.001-4.000 TL		24	40,7	21	35,6	14	23,7		
4.001-5.000 TL		31	33,0	29	30,9	44	36,2		
5.001-6.000 TL		25	36,8	19	27,9	24	35,3		
6.001 TL ve üzeri		47	23,4	59	29,4	95	47,3		
Tasarruf Durumu	Yapma	N	%	N	%	N	%	X ²	p
Evet		122	31,7	97	25,2	166	43,1	37,384	,000
Hayır		28	30,8	50	54,9	13	14,3		
Kredi Kartı Kullanımı		N	%	N	%	N	%	X ²	p
Evet		113	29,4	120	31,2	151	39,3	4,388	,111
Hayır		37	40,2	27	29,3	28	30,4		
Finansal Gelişmeleri		N	%	N	%	N	%	X ²	p
Takip Etme Sıklığı								63,161	,000
Her gün		26	20,3	32	25,0	70	54,7		
Haftada birkaç kez		33	24,1	37	27,0	67	48,9		
Bazen		74	39,6	73	39,0	40	21,4		
Hiç takip etmiyorum		17	70,8	5	20,8	2	8,3		

Demografik özellikler ile katılımcıların finansal okuryazarlık düzeyi arasındaki ilişkiye yönelik elde edilen sonuçlar incelendiğinde cinsiyet ve kredi kartı kullanma durumu haricindeki değişkenler ile finansal okuryazarlık düzeyi arasında %5 hata payı ile anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Böylece H_{1,2}, H_{1,3}, H_{1,4}, H_{1,5}, H_{1,6}, H_{1,7}, H_{1,8}, H_{1,9}, H_{1,11} hipotezleri reddedilmiş, H_{1,1}, H_{1,10} hipotezleri ise kabul edilmiştir.

Buna göre finansal okuryazarlık düzeyleri cinsiyet ve kredi kartı kullanma durumundan bağımsızdır. Medeni durum, yaş, eğitim seviyesi, aylık gelir, çalışılan sektör, hane halkı tipi, hane halkı geliri, tasarruf yapma ve finansal gelişmeleri takip etme sıklığı ile finansal okuryazarlık düzeyi arasında ise anlamlı bir ilişki olduğu ve bu değişkenlerin finansal okuryazarlık düzeyi ile birlikte hareket ettikleri sonucuna varılmıştır.

İlişki bulunan özellikler yaş itibarıyla değerlendirildiğinde;

En düşük finansal okuryazarlık düzeyine sahip katılımcıların 18-24 yaş arası gençler grubu olduğu, en yüksek finansal okuryazarlık düzeyinin ise 55 yaş üstü katılımcılara ait olduğu tespit edilmiştir. Medeni durum itibarıyla değerlendirildiğinde; oransal açıdan evlilerin daha çok ileri düzey finansal okuryazar oldukları, diğer yandan bekarların ise daha çok finansal okuryazar olmadıkları görülmektedir. Eğitim seviyesi açısından değerlendirildiğinde; katılımcıların eğitim kademesi seviyesi yükseldikçe, finansal okuryazarlık düzeylerinin arttığı tespit edilmiştir.

Aylık gelir düzeyi açısından değerlendirildiğinde; en düşük gelir grubuna dahil katılımcıların daha yüksek oranda finansal okuryazar olmadığı, en yüksek gelir grubuna dahil katılımcıların ise daha yüksek oranda ileri finansal okuryazarlık düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Çalışılan kurum açısından değerlendirildiğinde; kamu sektöründe çalışanların daha yüksek oranda ileri finansal okuryazarlık düzeyine sahip olduğu, özel sektörde çalışanların ise oransal olarak daha yüksek finansal okuryazarlık düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir.

Hane halkı tipi açısından değerlendirildiğinde; oransal olarak en yüksek ileri finansal okuryazarlığın evli ve çocuklarda bulunduğu, finansal okuryazar olmayan katılımcıların ise anne - babasıyla veya yalnız yaşayan katılımcılar olduğu görülmektedir. Hane halkı toplam geliri bakımından değerlendirilirse, finansal okuryazarlık düzeyinin hane halkı geliri ile doğru orantılı olduğu, katılımcıların hane halkı gelirinin azalmasıyla birlikte azaldığı, diğer yandan artmasıyla beraber de arttığı tespit edilmiştir.

Katılımcıların tasarruf yapma ya da yapmama davranışına göre değerlendirildiğinde; finansal okuryazar olmayan ve ileri finansal okuryazarlık düzeyine sahip katılımcıların tasarruf yapma oranlarının daha yüksek olduğu, ancak temel düzeyde finansal okuryazar olan katılımcıların daha az tasarruf yapan grup olduğu görülmektedir.

Katılımcıların finansal gelişmeleri takip etme sıklığı açısından değerlendirildiğinde; ileri finansal okuryazarlık düzeyine sahip katılımcıların çoğunun her gün takip ettiği, hiç takip etmeyenlerin ise çok yüksek bir oranda finansal okuryazar olmadıkları ortaya çıkmıştır.

4.8.5. Katılımcıların Demografik Özellikleri ile Tasarruf Yapma Durumu Arasındaki İlişkinin Analiz Sonuçları

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik özellikleri ile tasarruf yapma durumu arasındaki ilişkiye ait ki-kare testi sonuçları Tablo 3' de sunulmuştur.

Tablo 3. Tasarruf Yapma Durumu ile Demografik Özellikler Arasındaki İlişkinin Ki-Kare Testi Sonuçları

	Tasarruf Yapıyor musunuz?				X ²	p
	Evet		Hayır			
Cinsiyet	N	%	N	%		
Kadın	209	80,7	50	19,3	,013	,91
Erkek	176	81,1	41	18,9		
Yaş	N	%	N	%	X ²	p
18-24	49	84,5	9	15,5	3,748	,44
25-34	179	81,7	40	18,3		
35-44	109	80,7	26	19,3		
45-54	35	71,4	14	28,6		
55 ve üstü	13	86,7	2	13,3		
Medeni Durum	N	%	N	%	X ²	p
Evli	243	80,7	58	19,3	,012	,91
Bekar	142	81,1	33	18,9		

Eğitim Durumu	N	%	N	%	X ²	p
İlkokul/İlköğretim	20	66,7	10	33,3	6,901	0,08
Lise ve Dengi	78	79,6	20	20,4		
Üniversite	241	81,1	56	18,9		
Yüksek Lisans / Doktora	46	90,2	5	9,8		
Aylık Gelir Düzeyi	N	%	N	%	X ²	p
2.000-3.000 TL	118	77,4	35	22,9	3,247	,52
3.001-4.000 TL	64	79,0	17	21,0		
4.001-5.000 TL	96	82,8	20	17,2		
5.001-6.000 TL	58	84,1	11	15,9		
6.001 TL ve üzeri	49	86,0	8	14,0		
Çalışılan Kurum	N	%	N	%	X ²	P
Kamu	214	82,3	46	17,7	,753	,39
Özel	171	79,2	45	20,8		
Hane Halkı Tipi	N	%	N	%	X ²	P
Yalnız yaşıyorum	53	79,1	14	20,9	,934	,92
Anne babamla yaşıyorum	68	81,9	15	18,1		
Evliyim ve çocuğum var	186	79,8	47	20,2		
Evliyim çocuğum yok	54	84,4	10	15,6		
Diğer	24	82,8	5	17,2		
Hane Halkı Geliri	N	%	N	%	X ²	P
2.000-3.000 TL	35	64,8	19	35,2	11,290	,02
3.001-4.000 TL	47	79,7	12	20,3		
4.001-5.000 TL	77	81,9	17	18,1		
5.001-6.000 TL	59	86,8	9	13,2		
6.001 TL ve üzeri	167	83,1	34	16,9		
Kredi Kartı Kullanma Durumu	N	%	N	%	X ²	P
Evet	313	81,5	71	18,5	,507	,48
Hayır	72	78,3	20	21,7		

Tasarruf yapma durumu ile katılımcıların demografik özellikleri arasındaki ilişkiye yönelik elde edilen ki-kare test sonuçlarına göre, hane halkı gelir düzeyi ile tasarruf yapma durumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre 5001-6000 TL grubu dışında, hane içerisindeki gelirin artması ile birlikte katılımcıların tasarruf etme davranışları, artmaktadır. Diğer taraftan cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, aylık gelir düzeyi, çalışılan kurum, hane halkı tipi, kredi kartı kullanma durumu ile tasarruf yapma durumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre katılımcıların tasarruf davranışları, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, aylık gelir düzeyi, çalışılan kurum, hane halkı tipi, kredi kartı kullanıp kullanmama gibi faktörlerden bağımsızdır. Bireysel gelirlerin artması tasarrufları artırmazken, toplam gelirlerin artması tasarruf davranışlarının artmasına neden olmaktadır.

Böylece H_{2,8} hipotezi reddedilmiş, H_{2,1}, H_{2,2}, H_{2,3}, H_{2,4}, H_{2,5}, H_{2,6}, H_{2,7} ve H_{2,9} hipotezleri ise kabul edilmiştir.

4.8.6. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Tasarruf Davranışlarındaki Farklılıkların Analiz Sonuçları

Araştırma katılımcılarının cinsiyet, medeni durum, kurum sektörü ve kredi kartı kullanma durumuna göre tasarruf davranışlarındaki farklılıkların analiz sonuçları Tablo 4' de sunulmuştur.

Tablo 4. Katılımcıların İki Demografik Özelliklerine Göre Tasarruf Davranışlarındaki Farklılıkların Analiz Sonuçları

Tasarruf Davranışları		N	Sıralı Ort.	Sıralar Toplamı	Mann-WhitneyU	p
Cinsiyet	Kadın	259	233,38	60.446,50	26.776,500	,38
	Erkek	217	244,61	53.079,50		
Medeni Durum	Evli	301	248,10	74.679,50	23.446,500	,05
	Bekar	175	221,98	38.846,50		
Çalışılan Kurum	Kamu	260	242,61	63.079,00	27.011,000	,47
	Özel	216	233,55	50.447,00		
Kredi Kartı Kullanma	Kredi Kartı Kullanıyor	384	239,27	91.881,50	17.366,500	,80
	Kredi Kartı Kullanmıyor	92	235,27	21.644,50		

Yapılan Mann-Whitney U analizi sonucuna göre tasarruf davranışlarının sadece medeni durum açısından anlamlı farklılık gösterdiği ve evli katılımcıların bekar katılımcılarla kıyaslandığında daha fazla tasarrufta bulunduğu, ancak tasarruf davranışları ile cinsiyet, kurum sektörü ve kredi kartı kullanım durumu değişkenlerine göre farklılığın tespitine yönelik yapılan analiz sonucunda ise anlamlı bir farklılık olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Buna göre, $H_{3,2}$ hipotezi reddedilmiş, $H_{3,1}$, $H_{3,3}$ ve $H_{3,4}$ hipotezleri ise kabul edilmiştir.

Katılımcıların yaş, eğitim durumu, aylık gelir düzeyi, hane halkı tipi, hane halkı geliri ve finansal gelişmeleri takip etme sıklığına göre tasarruf davranışlarındaki farklılıkların analiz sonuçları Tablo 5’ de sunulmuştur.

Tablo 5. Katılımcıların Çoklu Demografik Özelliklerine Göre Tasarruf Davranışlarındaki Farklılıkların Analiz Sonuçları

Tasarruf Davranışları		N	Sıralı Ort.	Kruskal-Wallis H	p
Yaş	18-24 arası	58	236,68	9,958	,04
	25-34 arası	219	237,56		
	35-44 arası	135	254,40		
	45-54 arası	49	187,84		
	55 yaş üstü	15	281,70		
Eğitim Durumu	İlkokul/İlköğretim	30	232,33	1,023	,80
	Lise ve dengi	98	249,58		
	Üniversite	297	234,54		
	Yüksek Lisans/Doktora	51	243,91		
Aylık Gelir	2.000-3.000 tl	153	226,10	9,446	,05
	3.001-4.000 tl	81	230,30		
	4.001-5.000 tl	116	226,46		
	5.001-6.000 tl	69	262,51		
	6.001 tl ve üzeri	57	278,89		

Hane Halkı Tipi	Yalnız yaşıyorum	67	227,19	5,620	,23
	Anne babamla yaşıyorum	83	227,42		
	Evliyim ve çocuğum var	233	246,49		
	Evliyim, çocuğum yok	64	255,28		
	Diğer	29	195,12		
Hane Halkı Geliri	2.000-3.000 tl	54	215,32	6,826	,15
	3.001-4.000 tl	59	212,47		
	4.001-5.000 tl	94	231,15		
	5.001-6.000 tl	68	261,93		
	6.001 tl ve üzeri	201	247,87		
Finansal Gelişmeleri Takip Etme Sıklığı	Her gün	128	286,39	41,501	,00
	Haftada birkaç kez	137	260,49		
	Bazen	187	199,34		
	Hiç takip etmiyorum	24	162,67		

Bu sonuçlara göre; tasarruf davranışlarının yaşa, aylık gelire ve finansal gelişmeleri takip etme sıklığına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Buna göre; yaş grubu açısından en yüksek tasarruf davranışlarında bulunanların 55 yaş üstü katılımcılar olduğu, aylık gelir grubu açısından en yüksek tasarruf davranışlarında bulunanların en yüksek gelire sahip katılımcılar olduğu, finansal gelişmeleri takip etme sıklığı açısından ise en yüksek tasarruf davranışlarında bulunanların her gün finansal gelişmeleri takip eden katılımcılar olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Sonuçlar değerlendirildiğinde ise; 45-54 yaş grubu haricinde, yaş arttıkça tasarruf davranışlarının arttığı, 3.001-4.000 TL aylık gelir grubu dışında, aylık gelir arttıkça tasarruf davranışlarının arttığı ifade edilebilir. Ancak eğitim durumuna göre, hane halkı tipine göre ve hane halkı gelirine göre tasarruf davranışlarının istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Bu sonuçlara göre $H_{3,5}$, $H_{3,8}$ ve $H_{3,10}$ hipotezleri reddedilmiş, $H_{3,6}$, $H_{3,7}$ ve $H_{3,9}$ hipotezleri ise kabul edilmiştir.

4.8.7. Katılımcıların Finansal Okuryazarlık Düzeylerine Göre Tasarruf Davranışlarındaki Farklılıkların Analiz Sonuçları

Katılımcıların finansal okuryazarlık düzeylerine göre tasarruf davranışlarındaki farklılıkların analiz sonuçları Tablo 6' da sunulmuştur.

Tablo 6. Katılımcıların Finansal Okuryazarlık Düzeylerine Göre Tasarruf Davranışlarındaki Farklılıkların Analiz Sonuçları

Finansal Okuryazarlık Düzeyi		N	Sıralı Ort.	Kruskal-Wallis H	p
Tasarruf Davranışları	Okuryazar değil	150	232,17	212,026	,000
	Temel düzey	147	119,18		
	İleri düzey	179	341,79		

Yapılan Kruskal-Wallis H testinin sonuçlarına göre; tasarruf davranışlarının katılımcıların finansal okuryazarlık düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği ve en yüksek tasarruf davranışında bulunan katılımcıların ileri düzey finansal okuryazarlık düzeyine sahip olan katılımcılar olduğu tespit edilmiştir.

Dolayısıyla yapılan analiz sonucuna göre H₄ hipotezi reddedilmiştir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Bartın ilinde yürütülen kamu ve özel sektör çalışanlarının finansal okuryazarlık ve tasarruf davranışlarının incelendiği bu çalışmada toplamda 476 kişiye uygulanan anketin sonuçlarından elde edilen verilere göre;

Çalışmanın birinci hipotezi olan finansal okuryazarlık düzeyi ile katılımcıların demografik özellikleri arasındaki ilişkiye yönelik testlerden elde edilen sonuçlara değerlendirildiğinde; yaş ve eğitim kademesi ile finansal okuryazarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dağdelen' in (2017) Aydın ili ve ilçelerindeki serbest muhasebeci mali müşavirler üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında da benzer sonuçlara ulaşılmış, yine Tuna ve Ulu'nun (2016) gerçekleştirdiği çalışmada, yaş ve aylık gelir düzeyi ile finansal okuryazarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, finansal okuryazarlık düzeyi ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu sonuç çalışmayı, Güler ve Tunahan (2017)' in, Barmaki (2015)' nin, Özen ve Kaya (2015)' nin çalışmalarında ortaya çıkan finansal okuryazarlık ile cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve bu ilişkide kadınların finansal okuryazarlık düzeyinin erkeklerden yüksek olduğu sonuçlarından farklılaştırmaktadır. Çalışmada ulaşılan başka bir sonuç da çalışılan medeni durum, aylık gelir, çalışılan kurum sektörü, hane halkı tipi, hane halkı geliri, tasarruf yapma durumu ve kredi kartı kullanma durumu değişkenleri ile finansal okuryazarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiş olmasıdır. Bu sonuç, Kılıç vd. (2015)' nin gerçekleştirdiği çalışmada ulaşılan, finansal okuryazarlık düzeyi ile kredi kartı kullanma durumu arasında ilişki olduğu sonucuyla benzerlik göstermektedir.

Çalışmanın ikinci hipotezi olan tasarruf yapma durumu ile katılımcıların demografik özellikleri arasındaki ilişkiye yönelik yapılan testten elde edilen sonuçlar incelendiğinde; cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, aylık gelir düzeyi, çalışılan kurum, hane halkı tipi, kredi kartı kullanma durumu ile tasarruf yapma durumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın hane halkı gelir düzeyi ile tasarruf yapma durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç, Şahin ve Barış' in (2017) çalışmasında ulaştığı, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, meslek ve hane halkı tipi değişkenleri ile tasarruf yapma durumu arasında anlamlı ilişki olmadığı sonucuyla benzerlik göstermiş ancak, Çebi Karaslan' in (2020) çalışmasında tespit ettiği, tasarruf yapma durumu ile eğitim durumu, yaş, medeni durum, kredi kartı kullanma, gelir düzeyi ve hanehalkı büyüklüğü arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve Tunalı ve Tatoğlu' nun (2010) yaptıkları çalışmada, eğitim durumu ile tasarruf yapma durumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucundan farklılaşmaktadır.

Çalışmanın üçüncü hipotezi olan tasarruf davranışlarının demografik faktörler açısından farklılığının analizi için gerçekleştirilen testlerin sonucunda; tasarruf davranışlarının yaş, medeni durum, aylık gelir ve finansal gelişmeleri takip etme sıklığına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca, evlilerin bekarlara kıyasla daha fazla tasarruf yaptığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, Şengür ve Taban (2016)' in yaptıkları çalışmada ulaştıkları, bekarların evlilere kıyasla daha çok tasarruf yapma olasılığında olduğu, Şenol

(2018)' in yaptığı çalışmada ulaştığı, yaşı büyük olanların daha çok tasarruf davranışında bulunduğu, Temel Nalin'in (2013) çalışmasında ulaştığı, gelir düzeyi yüksek olanlarda tasarruf yapma eğiliminin daha yüksek olduğu şeklindeki sonuçlarla benzerdir. Ancak cinsiyet, eğitim durumu, çalışılan kurumun sektörü, hane halkı tipi, hane halkı geliri ve kredi kartı kullanım durumu değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, Fisher' in (2010) yaptığı çalışmada, tasarruf yapma durumunun cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaştığı ve buna göre kadınların daha çok tasarruf davranışlarında bulunduğu sonucundan, Bozkuş ve Üçdoğruk (2007) ile Zengin vd. (2018)' nin yaptıkları çalışmada, kredi kartı kullananların tasarruf yapma olasılıklarının daha az olduğu şeklindeki sonuçlarından farklılaşmaktadır.

Çalışmanın dördüncü hipotezi olan finansal okuryazarlık düzeyine göre katılımcıların tasarruf davranışlarındaki farklılığın analizinde, ileri düzey finansal okuryazar olan katılımcıların en yüksek tasarruf davranışında bulunan bireyler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın sonuçları dikkate alınarak, ekonomik büyümenin sağlanabilmesi adına ihtiyaç duyulan bireysel tasarrufların gelişmesi amacıyla, bireylerin mevcut finansal okuryazarlıklarını artırmak, finansal tutum ve davranışlarını daha ileriye taşımak adına, tasarruf davranışı ve finansal okuryazarlık başlığı altında verilecek eğitimlerin MEB ve YÖK desteği ile verilmesi yerinde olacaktır. Çünkü, finansal bilgi düzeyi ileri olan bireyler finansal ürün ve araçları gereği şekilde kullanmaları sayesinde tasarruf davranışlarını da geliştirecek ve böylelikle yüksek okuryazarlık düzeyi, yüksek kişisel tasarruf miktarlarını birlikte getirecektir.

Çalışma sonuçları mekansal ve örneklem sayısı itibarıyla birtakım kısıtlara sahiptir. İleride yapılacak benzer çalışmalar için dijital okuryazarlığı ve finansal okuryazarlığı birlikte ele alan çalışmaların yapılması önerilir.

KAYNAKÇA

- AGARWALLA, S., AMROMIN, G., BEN-DAVID, I., CHOMSISENGPHET, S., & EVANOFF, D. (2015). "Financial Literacy and Financial Planning: Evidence from India", *Journal of Housing Economics*, 27: 4-21.
- AKBEN S., E., & ALTIOK Y., A. (2014). "Financial Literacy among Turkish College Students: The Role of Formal Education, Learning Approaches, and Parental Teaching. *Psychological Reports: Employment*", *Psychology & Marketing*, 115(2): 351-371.
- ALMENBERG, J., & SÄVE-SÖDERBERGH, J. (2011). "Financial Literacy and retirement Planning in Sweden", *Journal of Pension Economics & Finance*, 10(4): 585-596.
- ALTUNIŞIK, R., COŞKUN, R., BAYRAKTAROĞLU, S., & YILDIRIM, E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamaları*, Sakarya Kitabevi, Sakarya.
- ANSARI, Y., ALBARRAK, M. S., SHERFUDEEN, N., & AMAN, A. (2023). "Examining the relationship between financial literacy and demographic factors and the overconfidence of saudi investors". *Finance Research Letters*, 52 doi:10.1016/j.frl.2022.103582
- AŞIRIM, O. (1994). "Enflasyon ve Tasarruf İlişkisinin Kesintisiz Zaman Modeli", http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tcmb%20tr/tcmb%20tr/main%20menu/ya_yinlar/arastirma%20yayinlari/calisma%20tebligleri/1996/94-08_12.03.2022

- ATKINSON, A., & MESSY, F. (2012). "Measuring Financial Literacy: Results of the OECD: International Network on Financial Education (INFE) Pilot Study", OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 15.
- AYÇALAR, M. (2014). Türkiye'nin Düşük Tasarruf Sorununa Davranışsal Yaklaşım. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- BABIARZ, P., & ROBB, C. A. (2014). "Financial Literacy and Emergency Saving", Journal of Family and Economic Issues, 35: 40-50.
- BARMAKI, N. (2015). Üniversitesi Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Hacettepe Üniversitesi Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- BÉRES, D., & ANDHUZDIK, K. (2012). "Financial Literacy and Macro-Economics", Public Finance Quarterly, 57(3): 298.
- BOISCLAIR, D., LUSARDI, A., & MICHAUD, P. (2017). "Financial Literacy and Retirement Planning in Canada", Journal of Pension Economics and Finance 16(3): 277-296.
- BONGINI, P., & CUCINELLI, D. (2019). "University Students and Retirement Planning: Never Too Early", International Journal of Bank Marketing 37(3): 775-797.
- BOZKURT, E., TOKTAŞ, Y., & ALTINER, A. (2019). "Türkiye'de Tasarruf ve Finansal Okuryazarlık Üzerine Bir Araştırma". Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. 18(72): 1580-1605. <https://doi.org/10.17755/esosder.518727>.
- BOZKUŞ, S., & ÜÇDOĞRUK, Ş. (2007). "Hanehalkı Tasarruf Tercihleri-Türkiye Örneği", 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi, 24-25 Mayıs 2007, Malatya.
- BÖHM, P., BÖHMOVÁ, G., GAZDÍKOVÁ, J., & ŠÍMKOVÁ, V. (2023). "Determinants of financial literacy: Analysis of the impact of family and socioeconomic variables on undergraduate students in the slovak republic". Journal of Risk and Financial Management, 16(4). <https://doi.org/10.3390/jrfm16040252>.
- BROCHADO, A., & MENDES, V. (2021). "Savings and Financial Literacy: A Review of Selected Literature", European Review of Business Economics, I(1): 61-72; <https://doi.org/10.26619/ERBE2021.01.3>.
- CHEN, H., & VOLPE, R. (2002). "Gender Differences in Personal Financial Literacy Among College Students", Financial Services Review, 11: 289-307.
- CUPÁK, A., KOLEV, G., & BROKEŠOVÁ, Z. (2019). "Financial Literacy and Voluntary Savings for Retirement: Novel Causal Evidence", The European Journal of Finance 25(16): 1606-1625.
- ÇEBİ KARASLAN, K. (2020). Hanehalkı Tasarruf Tercihlerinin Kesikli Tercih Modelleriyle İncelenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- ÇOLAK, Ö. F., & ÖZTÜRKLER, H. (2012). "Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye' de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi", Bankacılar Dergisi, (82): 3-44.
- DAĞDELEN, T. (2017). Finansal Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi ve Aydın İlindeki Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Üzerine Bir Uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

- DE CECCO, S., & ESTACHE, A. (2016). "Is the Belgian Youth Ready to Save for Retirement Under a Defined Contribution Pension System?", *Reflets et Perspectives de la Vie Économique*, IV(3): 99-118.
- EITEL, S., & MARTIN, J. (2009). "First-Generation Female College Students' Financial Literacy: Real and Perceived Barriers to Degree Completion", *College Student Journal*, 43(2): 616-630.
- ERGENEKON, S. (1996). *Tasarruf Eğilimini Etkileyen Sosyolojik Faktörler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- FISHER, P. (2010). "Gender Differences in Personal Saving Behaviors", *Journal of Financial Counseling and Planning*, 21(1): 13-24.
- GÜLER, E., & TUNAHAN, H. (2017). "Finansal Okuryazarlık: Hanehalkı Üzerine Bir Araştırma". *İşletme Bilimi Dergisi*, 5 (3): 79-104 . DOI: 10.22139/jobs.323261.
- GÜNGÖRMEZ, E., & ALKIŞ, H. (2015). "Örgütsel Adalet Algısının Performans Üzerindeki Etkisi: Adıyaman İli Örneği", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21): 937-967.
- HARRISON, N., & CHUDRY, F. (2011). "Overactive, Overwrought or Overdrawn? The Role of Personality in Undergraduate Financial Knowledge, Decision-Making and Debt", *Journal of Further and Higher Education*, 35(2): 149-182.
- HECKMAN, S. J., & GRABLE, J. E. (2011). "Testing the Role of Parental Debt Attitudes, Student Income, Dependency Status, and Financial Knowledge Have in Shaping Financial Self-Efficacy among College Students", *College Student Journal*, 45(1): 51.
- HENAGER-GREENE, R., & CUDE, B. J. (2016). "Financial Literacy and Long- and Short-Term Financial Behavior in Different Age Groups", *Journal of Financial Counseling and Planning*, 27(1): 3-19.
- HUSTON, S. J. (2010). "Measuring Financial Literacy", *Journal of Consumer Affairs*, 44(2): 296-316.
- IRAM, T., BILAL, A. R., & AHMAD, Z. (2023). "Investigating the mediating role of financial literacy on the relationship between women entrepreneurs' behavioral biases and investment decision making". *Gadjah Mada International Journal of Business*, 25(1), 93-118. doi:10.22146/gamaijb.65457
- İŞKUR (2022). *İşgücü Piyasası Araştırması Bartın İli 2021 Yılı Sonuç Raporu*: 23 <https://media.iskur.gov.tr/52052/bartin.pdf> , 15.11.2022
- KILIÇ, Y., ATA, H. A., & SEYREK, İ. H. (2015). "Finansal Okuryazarlık: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 14(66): 129-154.
- LOAYZA, N., K., SCHMIDT-HEBBEL, K., & SERVEN, L. (2000). "Saving in Developing Countries: An Overview", *The World Bank Economic Review*, 14(3): 393-414
- LOKE, Y. (2017). "The Influence of Socio-demographic and Financial Knowledge Factors on Financial Management Practices of Malaysians", *International Journal of Business and Society*, 18: 33-50.

- LUKSANDER, A., BERES, D., HUZDIK, K., & NEMETH, E. (2014). "Analysis of the Factors that Influence the Financial Literacy of Young People Studying in Higher Education", *Public Finance Quarterly*, 2: 220-241.
- LUSARDI, A., MITCHELL, O.S., & ANDCURTO, V. (2010). "Financial Literacy Among the Young", *Journal of Consumer Affairs: Special Issue: Financial Literacy*, 44(2): 358-380.
- LUSARDI, A., & MITCHELL, O. S. (2014). "The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence", *Journal of Economic Literature*, 52(1): 1-9.
- MANDELL, L. (2008). "Financial Literacy of High School Students", In *Handbook of Consumer Finance Research*, Springer, New York, Ny. 163-183.
- MARINOV, K. M. (2023). "Financial literacy: Determinants and impact on financial behaviour". *Economic Alternatives*, 2023(1), 89-114. doi:10.37075/EA.2023.1.05
- MIREKU, K., APPIAH, F., & AGANA, J. A. (2023). "Is there a link between financial literacy and financial behaviour?" *Cogent Economics and Finance*, 11(1) doi:10.1080/23322039.2023.2188712
- MURENDO, C., & MUTSONZIWA, K. (2017). "Financial literacy and savings decisions by adult financial consumers in Zimbabwe", *International Journal of Consumer Studies*, 41: 95-103. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12318>
- NGUYEN, T., RÓZSA, Z. BELÁS, J., & BELÁSOVÁ, L. (2017). "The Effects of Perceived and Actual Financial Knowledge on Regular Personal Savings: Case of Vietnam", *Journal of International Studies*, 10(2): 278-91.
- PRESTON, A., & WRIGHT, R. E. (2023). "Gender, financial literacy and pension savings". *Economic Record*, 99(324), 58-83. doi:10.1111/1475-4932.12708
- OECD (2012). <https://www.oecd.org/financial/education/oecd-internationalnetwork-on-financial-education.htm> 30.06.2022.
- ÖZEN, E., & KAYA, Z. (2015). "Finansal Okuryazarlık Seviyesinin Ölçülmesi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", 19. Finans Sempozyumu, 21-24 Ekim 2015, Çorum.
- PACFL (2008). President's Advisory Council on Financial Literacy. Annual Report to the president https://www.academia.edu/6708140/Presidents_Advisory_Council_on_Financial_Literacy_2008_Annual_Report_to_the_President, 15.02.2022.
- PAK, T.-Y., & CHATTERJEE, S. (2016). "Savings Decisions of American Households: The Roles of Financial Literacy and Financial Practice", *Economics Bulletin* 36(3): 1486-1496.
- PEIRIS, T. U. I. (2021). "Effect of Financial Literacy on Individual Savings Behavior; the Mediation Role of Intention to Saving", *European Journal of Business and Management Research*, 6(5): 94-99.
- PETERSON, W. C. (1994). *Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme*, Çev. Talat Güllap, Atatürk Üniversitesi. No: 763, Erzurum.

- REMUND, D. L. (2010). “Financial Literacy Explicated: The Case for a Clearer Definition in an Increasingly Complex Economy”, *The Journal of Consumer Affairs*, 44(2): 276-295.
- SARIGÜL, H. (2014), “A Survey of Financial Literacy Among University Students”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 17(64): 207-224.
- SHEFRIN, H., & STATMAN, M. (2000). "Behavioral Portfolio Theory", *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 35(02): 127-151.
- ŞAHİN, M. & BARIŞ, S. (2017). “Finansal Okuryazarlık ve Tasarruf Davranışları: Kamu Çalışanları Üzerine Bir İnceleme”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2): 77-103.
- ŞENGÜR, M., & TABAN, S. (2016). “Türkiye’de Hanehalkı Tasarruflarının Gelir Dışındaki Belirleyicileri”, *Optimum: Journal of Economics & Management Sciences/Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1): 29-53.
- ŞENOL, S. (2018). *The Impact of Borrowing on Household Saving Behavior The Case of Turkey: 2003–2012. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kadir Has Üniversitesi, İstanbul.
- ŞİMŞEK, N. (2018). *Ocak Ayı Anomalisinin Davranışsal Finans Üzerindeki Yeri: Bist’te Bir Uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kastamonu Üniversitesi: Kastamonu.
- TEB, (2020). *Finansal Okuryazarlık*. <https://www.teb.com.tr/finansal-okuryazarlik/> , 30.06.2022.
- TEMEL NALIN, H. (2013). “Determinants of Household Saving and Portfolio Choice Behaviour in Turkey”, *Acta Oeconomica*, 63(3): 309-331.
- TUNA, G., & ULU, M.O. (2016). “Üniversite Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, (ICAFR 16 Özel Sayısı): 128-141.
- TUNALI, H., & TATOĞLU, F.Y. (2010). “The Analysis of Factors Affecting Investment Choices of Households in Turkey with Multinomial Logit Model”, *International Research Journal of Finance and Economics*, 40: 186-202.
- TUNCEL, F.B., & POLAT, M. (2022). “Aracıların Finansal Okuryazarlık Düzeyi: Bingöl Örneği”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(42): 488-509.
- WAGNER, J. (2019). “Financial Education and Financial Literacy by Income and Education Groups”, *Journal of Financial Counseling and Planning*, 30(1):132-141 <http://dx.doi.org/10.1891/1052-3073.30.1.132>
- ZENGİN, S., YÜKSEL, S., & KARTAL, M.T. (2018). “Türkiye’deki Düşük Hanehalkı Tasarrufuna Neden Olan Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”. *Journal of Yaşar University*, 13(49): 86-100.

Doğrudan Yabancı Yatırım ve Fosil Enerji Tüketimi İlişkisi: BRICS-T Ülkelerinde Bootstrap Panel Nedensellik Analizleri

(Araştırma Makalesi)

*The Relationship between Foreign Direct Investment and Fossil Energy
Consumption: Bootstrap Panel Causality Analysis in BRICS-T Countries*
Doi:10.29023/alanyaakademik.1216550

Abdualmuttalip PİLATİN

Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Finans ve Bankacılık Bölümü
abdualmuttalip.pilatin@erdogan.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-2293-2808

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Pilatin, A. (2023). Doğrudan Yabancı Yatırım ve Fosil Enerji Tüketimi İlişkisi: BRICS-T Ülkelerinde Bootstrap Panel Nedensellik Analizleri. Alanya Akademik Bakış, 7(3), Sayfa No.1105-1122.

ÖZET

Anahtar kelimeler:

Doğrudan Yabancı Yatırım, Fosil Enerji, Karbon Salınımı, Çevre, BRICS-T

Makale Geliş Tarihi:

08.12.2022

Kabul Tarihi:

18.07.2023

Çalışmanın amacı, BRICS-T ülkelerinde doğrudan yatırım ve fosil enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi göstermektir. BRICS ülkeleri ve Türkiye'nin ele alındığı bu çalışmada, 1992-2018 yıllarına ait Dünya Bankası (WB), İngiliz Petrol (BP) ile Dünya Kalkınma Gösterge (WDI) verileri kullanılmıştır. Veriler, Bootstrap Panel Nedensellik analizi ile test edilmiştir. Rusya ve Hindistan'da doğrudan yabancı yatırımların fosil enerji kullanımının artmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Çin ve Güney Afrika'da artan fosil enerji tüketimi ülkelere daha fazla doğrudan yabancı yatırım gelmesine neden olmaktadır. Brezilya ve Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile fosil enerji tüketimi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine ulaşılamamıştır. BRICS-T ülkelerinde fosil enerji kullanımı azaltmak için karbon vergilendirmesi ve düzenlemeler kritik öneme sahiptir. Ülkelerin bu durumu göz önünde bulundurarak politika geliştirmesi çevresel risklerin azaltılması açısından önemlidir.

ABSTRACT

Keywords:

Foreign Direct Investment (FDI), Fossil Energy, Carbon Emission, Environment, BRICS-T

The aim of the study is to reveal the relationship between direct investment and fossil energy consumption in BRICS-T countries. In this study, which deals with the developing BRICS countries and Turkey, data from the World Bank, British Petroleum and World Development Indicators databases for the years 1992-2018 were used. Data were tested with Bootstrap Panel Causality analysis. It is understood that foreign direct investments in Russia and India cause an increase in the use of fossil energy. Increasing fossil energy consumption in China and South Africa causes more foreign direct investment to come to the countries. No causality relationship was found between foreign direct investment and fossil energy consumption in Brazil and Turkey. Carbon taxation and regulation are critical to reduce fossil energy use in BRICS-T countries. It is important for countries to develop policies considering this situation in terms of reducing environmental risks.

1. GİRİŞ

Kişi ya da kurumların ülkeleri dışındaki farklı bir ülkede mülk edinmeleri, yatırım yapmaları yabancı sermaye yatırımı sayılmaktadır. Yabancı sermaye yatırımları doğrudan yabancı yatırım ve portföy yatırımı şeklinde iki türlü gerçekleşmektedir. Doğrudan yabancı yatırımların (DYY) uluslararası ticaret içerisinde önemli bir payı vardır. Doğrudan yatırımlar kısa dönemli olarak yapılmakla beraber çoğunlukla uzun dönemli gerçekleşirler. Doğrudan yabancı yatırım, bir ekonomide tüzel kurumların (doğrudan yatırımcının), başka bir ülkede yerleşik bir girişimde bulunması veya kayda değer etkisi olan bir sınır ötesi yatırımdır. Gittiği ülkede kontrol etme imkânı sağlaması ya da anlamlı bir etki içermesi sebebiyle, doğrudan yatırım, diğer yatırım türlerinden daha farklı motivasyonlara sahip olabilmektedir (IMF, 2009: 100-101).

Çoğu ülke ve çok uluslu şirketler için doğrudan yabancı yatırımların uzun dönemde önemli ilişkilerin kurulmasını etkilediği bilinmektedir (Karluk, 2003:49). DYY, bir ülkede faaliyet gösteren bir şirketin veya girişimcinin orta ve uzun süreli bir getiri elde etmek amacıyla başka bir ülkede herhangi bir alana yatırım yapmasıdır. Uzun vadeli getiri ile kastedilen doğrudan yabancı yatırımcı ile girişim arasındaki uzun vadeli ilişki ve doğrudan yatırımcının yönetim üzerinde belirleyici bir etkisinin bulunmasıdır. Yatırımcıyı temsil eden bu etki sınırı, şirketin en az yüzde onuna sahip olunması ve bunun sürdürülmesi demektir (OECD, 2014: 88).

Doğrudan yabancı yatırımlar özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından önemli ve artırılması gereken bir alan olarak görülmektedir. Ülkeler doğrudan yabancı yatırım girişini Çin'in yaptığı gibi bazen daha ucuz işgücü ve daha ucuz bir yerel para birimi ile sağlamak istemektedir (Şahin, 2015).

Gelişmekte olan ülkeler ile az gelişmiş ülkeler yabancı sermaye girişini artırmak amacıyla farklı politika ve teşvik uygulamaları geliştirirler. Bu ülkeler korumacılık politikalarıyla mal hareketlerini önlemeye çalışırken yabancı sermaye girişlerini özendirerek bu yolla sermaye seviyelerini artırmaya çalışırlar. Örneğin bir ülkede gümrük tarifeleri yükseltildiğinde diğer ülke satıcıları bu ülkede mal satmak yerine malı ülke içerisinde üreterek hem faaliyette buldukları ülkeye hem de diğer ülkelere ihraç etmeyi tercih edebilir. Ayrıca yabancı firmalar ürünlerini gümrüksüz bir şekilde yurtiçi piyasaya satar ve yüksek gümrük uygulamaları sayesinde dışardaki rekabetçi şartlardan korunmuş olurlar. Bu durumda girdikleri ülkeler açısından daha fazla bir doğrudan yabancı yatırım yapılması sağlanmış olur (Taban ve Kar, 2014). Böylece gümrük tarifeleri yükseltilerek ülkeye DYY çekilmiş olur.

Doğrudan yabancı yatırımlar, ev sahibi ülke için ek parasal kaynak sağladığından olumlu karşılır ve desteklenir. DYY ülkede istihdamın artmasına, teknoloji transferine, sanayi ve teknolojinin gelişmesi ile transit taşımacılık hizmetlerinin artmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca, üretilen ürünlerin dış piyasada satılmasıyla ihracatı artırması ve yeni kaynak girişi sağlayarak ekonomik büyümeye katkı yapması gibi avantajları da bulunmaktadır.

Ülke ekonomisine pozitif etkilerinin yanı sıra DYY'nin bazı olumsuz tarafları da vardır. Bunlardan birisi ev sahibi ülkede yer alan yatırımcıların yabancı yatırımcı ile rekabet edememesi ve zaman geçtikçe ev sahibi ülkedeki yerel yatırımcıların bu durumdan negatif etkilenerek üretimlerini durdurması ihtimalidir. Diğer ülkede yabancı yatırımcıların etkinliğin artması ve bir süre sonra yabancı yatırımcıların ülkede tekel oluşturabilecek düzeye gelmesidir. Ancak olumsuz etkileri çeşitli yollarla kontrol altında tutulduğunda ülke ekonomisi ve gelişmesi açısından önemli katkı sağlamaktadır.

Küreselleşme ve ticaretin serbestleştirilmesi ile artan doğrudan yabancı yatırımcı girişi ülkelerde sermaye birikimini sağlamaktadır. Fakat son yıllarda özellikle gelişmiş ülkelere

gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere giden DYY'ların artış gösterdiği bilinmektedir (Al-Mulali ve Özturk, 2015). Artan bu DYY'ler gittikleri ülkelerde yatırım ve üretimi artırmakla birlikte fosil enerji tüketiminin de yükselmesine sebep olduğundan çevresel kirlenme düzeyi artmaktadır. Bu sermaye hareketleri çevreyi ilgilendiren bir seviyeye ulaşmıştır. Çünkü artan doğrudan yabancı yatırımlar ülkede daha fazla fosil enerji tüketimine yol açmaktadır (Esmaili vd., 2023). Yatırım ve sanayi sebebiyle ev sahibi ülkede kirlilik seviyesini yükselten bir etki yaratan doğrudan yabancı yatırım olarak tanımlanan kirlilik cenneti hipotezi (KCH), son zamanlarda ekonomi alanında tartışma konusudur.

Dünyada DYY bağlı olarak artan bu sermaye hareketlerinin, avantajları, dezavantajları ve özellikle karbon salınımı gibi olumsuz etkileri sebebiyle araştırmacılar ve politika yapımcılar tarafından tartışılmaktadır (Omri vd., 2014). DYY girişleri ülkeler açısından, teknoloji transferi, altyapı geliştirme, yıkıcı inovasyon, kapasite artırımı, pazar erişimi, verimlilik, rekabet ve yeni süreç ve yönetim becerilerinin artmasını sağlayabilir (Lee, 2009; Weigel, 1997: 12). Bu olumlu etkilerine karşılık, doğrudan yabancı yatırım girişleri, belirli bir süre sonra ev sahibi ülkede karbon salınımı kaynaklı çevre kirliliğine sebep olabilmektedir.

KCH, daha gevşek çevre düzenlemelerine sahip ülkelerin, çevreyi daha fazla kirlenme eğilimi olan şirketlere bağlı DYY'leri kendine çektiğini ve bu sebeple bu ülkelerde çevreyi kirlen ten sanayilerin payının arttığını savunmaktadır. Buradan yola çıkarak, KCH gelişmiş ülkelerde özellikle çevreyi kirlen ten şirketlerin, ucuz işgücünden ve gevşek çevre düzenlemelerinden faydalanmak için doğrudan yabancı yatırımlar üzerinden gelişmekte olan ülkelere kaydığını belirtmektedir (Lan vd., 2012).

Bu sebeple, DYY girişleri ile kirlilik artışı arasındaki ilişki olduğu belirtilmektedir. Verimli çevresel ve ekonomik politikaların uygulanabilmesi açısından DYY ve çevresel bozulma arasındaki tartışmalı ilişkinin daha net ortaya konulması bir gerekliliktir. Bu noktada emisyon kontrolünü sağlamak kolay olmamaktadır. Çevre koruma politikaları ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişki tartışılmaktadır (OECD, 2008). Ters U-şeklini alan gelir artışı ve çevresel bozulma arasındaki karşılıklı ilişkiler, çevresel kuznets eğrisi (ÇKE) hipotezi olarak adlandırılmaktadır. ÇKE hipotezi, doğrudan yabancı yatırım, ekonomik büyüme ve çevre kirliliği arasındaki ilişkiyi ele alan teoridir (Acharyya, 2009, Hacımamoğlu, 2022).

Artan DYY'lar sonucu küresel ısınmaya ve iklim değişikliğine sebep olma potansiyeli taşıyan bu sürecin etkisi sadece çevre ile sınırlı kalmamakta; ekonomiyi, sosyal hayatı, jeopolitik faktörleri, siyaseti ve yaşam tarzını doğrudan etkilemektedir (Maslin, 2004; Hao ve Liu 2015). Önümüzdeki yıllarda küresel sıcaklıklardaki artışın milyonlarca insanı açlıkla, sel sularıyla ve su kıtlığı ile karşı karşıya bırakabileceği bilinmektedir. Ayrıca sıtma gibi artan salgın hastalık riski, her yıl yaklaşık 150.000 ek ölüme neden olmaktadır (Escobar vd. 2009). Bu nedenle küresel ısınma günümüz dünyasının en önemli sorunlarından biri olarak dikkat çekmektedir. Bu bölümün ardından çalışmanın ikinci bölümünde kavramsal çerçeve, üçüncü bölümünde literatür araştırması dördüncü bölümde veri seti ve kapsam beşinci bölümde panel nedensellik analizleri ve son olarak altıncı bölümde sonuç ve öneriler verilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Son yıllarda artan küreselleşmeyle birlikte; gelişmekte olan ülkelerde uluslararası ticaret ve sermaye yoğun doğrudan yabancı yatırım (DYY) girişleri artmaktadır (Hao ve Liu 2015). Artan DYY, sermaye, teknoloji transferi, bilgi ve beceri, pazara erişilebilirlik ile ihracat teşvikleri gibi avantajlar sağladı (Mert ve Bölük, 2016). Bunun yanında DYY'ler yatırımcıların fon ihtiyaçlarını karşılamış oldu (Shahbaz vd., 2015). Dolayısıyla DYY hareketleri gelişmekte olan

ülkelerde ekonomik büyümeye önemli oranda katkıda bulunmuştur. Fakat, doğrudan yabancı yatırımların özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik büyümeye katkı yapmasına rağmen, son yıllarda çevresel etkileri üzerine önemli tartışmalar yapılmaktadır (Baek, 2016).

Bu tartışmalar literatürde birbirine zıt iki yaklaşım içinde ele alınmaktadır. Bunlar Kirlilik Hale Hipotezi (KHH) ve Kirlilik Cenneti Hipotezi'dir (KCH). KHH, DYY'lerin gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere yapılan yabancı yatırımların teknoloji transferini sağladığını belirtmektedir (Hoffmann vd., 2005). Bu sayede gelişmekte olan ülkeler yüksek düzeyli teknoloji ve inovatif teknoloji kullanımı nedeniyle daha verimli yatırım politikası sağlayarak karbon salınımını azaltabilir (Zeren, 2015: 6444). Ayrıca, daha iyi çevre yönetim sistemlerine sahip çok uluslu şirketler, ev sahibi ülkeler üzerinde çevre standardını artıran ve çevre bilincini yükselten bir etkide bulunabilir (Hoffmann vd., 2005). Bu nedenle KHH, DYY hareketlerinin gelişmekte olan ülkelerde, çevresel kaliteyi artıracığını ve egzoz emisyonlarını azaltacağını savunmaktadır (Shahbaz vd., 2015). Bu transfer sayesinde daha yüksek teknolojiyi kullanan ülkeler, azalan karbon salınımı, karbon ayak izi olmayan teknoloji kullanımı ve gelişmiş teknolojiyle birlikte daha az karbon emisyonu hedefine ulaşabilirler (Shahbaz vd., 2011; Yılmaz vd., 2017: 1239).

KCH ise artan doğrudan yabancı yatırımların karbon emisyonunu artırdığını belirtmektedir (Akbostancı vd., 2004: 4). Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler yabancı kaynak ve yabancı yatırımlara ihtiyaç duyarlar. Bunu sağlayabilmek için yasal teşvik ve düzenleme yaparlar. Bu hipoteze göre, ülkelerin ekonomik büyümenin ilk aşamasında daha fazla doğal kaynak ve girdiye ihtiyaç duyarlar ve bu ölçek etkisi olarak açıklanır (Grossman ve Krueger, 1991). Bu sebeple, ekonomik kalkınmanın ilk yıllarında doğrudan yabancı yatırımların pozitif etkilediği büyüme, daha yüksek düzeye bir çevre kirliliğine yol açar. Doğrudan yabancı yatırım girişlerinin ev sahibi ülkenin ekonomik gelişmesini artırmakla birlikte ev sahibi ülkelerin gevşek düzenlemeleri değiştirilmediği durumlarda artan bir çevre kirliliğine neden olduğu yönünde kanıtlar vardır (Zhang ve Zhou, 2016).

Bu yaklaşım, DYY'lerin daha gevşek çevresel düzenleme, daha gevşek vergi politikası ve daha yumuşak düzenlemelere sahip ülkelere doğru hareket edildiğini belirtmektedir (Şeker vd., 2015). Böylece çok uluslu şirketler, ülkelerinde uygulanan yüksek düzeyli düzenleme ve standartlardan kaçınmak için ortalamanın üstünde kirlilme düzeyine sahip işletmelerini gelişmekte olan ülkelere doğru taşımaktadır. Yani bu hipoteze göre artan doğrudan yabancı yatırımlar ülkeler arası etkileşimle birlikte karbon salınımını da artırmaktadır. Çünkü daha az bir maliyetle daha çok üretim yapabilmek ve daha yüksek düzeyde yabancı yatırımcı çekmek için çevresel standart, hukuki düzenleme ve vergilerden feragat edilmektedir (Kırkulak vd., 2011; Blanco ve diğerleri, 2013). DYY hareketleri, gelişmekte olan ülkelerde daha fazla kirlilik düzeyine sahip sektörlerin faaliyetlerinin artırmamasına sebep olarak gaz emisyonlarını artırmaktadır (Acharyya, 2009). Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler kirlilik cenneti haline gelmekte ve çevre kirliliği seviyeleri yükselmektedir (Zhang ve Zhou, 2016). Bu çalışmada, BRICS-T ülkelerinde artan doğrudan yabancı yatırımların fosil enerji tüketimindeki artışa etkisi incelenmektedir.

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

DYY girişleri ile fosil yakıtlar dolayısıyla ortaya çıkan çevresel bozulma arasındaki ilişki, son yıllarda çevresel ekonomiyle ilgili araştırmalar arasında önemli bir tartışma konusudur. Literatürde, DYY'nin fosil yakıtlar sebebiyle ortaya çıkardığı çevresel bozulma üzerindeki etkisini inceleyen iki temel hipotez yer almaktadır. Bunlar Kirlilik Cenneti Hipotezi ve Kirlilik

Hale Hipotezi'dir. KCH, küresel şirketlerin kirlilik düzeyinin yüksek olduğu endüstrileri, ucuz işgücü ve gevşek çevre düzenlemeleri sebebiyle bu ülkelere kaydırıldığını savunur.

KHH ise uluslararası çevre standardı ve gittikleri ülkelerin çevre standartlarına uyan çok uluslu şirketlerin ev sahibi ülkeye bilgi, teknoloji, know how, üretim süreçleri, inovasyon ve daha yeşil teknolojiler aktararak ev sahibi ülkenin karbon emisyonlarında bir azalmaya katkı sağladığını belirtmektedir.

Bu kapsamda literatürde yapılmış çalışmalar, araştırma dönemleri, araştırma yapılan ülkeler ve sonuçlar Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Literatürde Yapılmış Çalışmalar

Yazar	Ülke	Yıl	Yöntem	İlişki
Aliyu (2005)	OECD dışındaki ülkeler	1990–2000	Panel OLS	İlişki yok
Acharyya (2009)	Hindistan	1980–2003	OLS	Kirlilik cenneti
Tamazian vd., (2009)	BRIC ülkeleri, ABD, Japonya	1992–2004	Panel random effect	Kirlilik hale
Ajide ve Adeniyi (2010)	Nijerya	1970–2006	OLS, ARDL	Kirlilik cenneti
Lan et al. (2012)	Çin'in 29 bölgesi	1996–2006	Panel random effect, panel fixed effect	Kirlilik cenneti
Lee ve Brahmasrene (2013)	G20 ülkeleri	1971–2009	Panel fixed effect	Kirlilik cenneti
Al-mulali ve Tang (2013)	Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkeleri	1980–2009	Panel FMOLS, panel VEC nedensellik	Kirlilik hale
Asghari (2013)	MENA ülkeleri	1980–2011	Panel random effect, panel fixed effect	Kirlilik hale
Chandran ve Tang (2013)	ASEAN-5 ülkeleri	1971–2008	VECM Granger nedensellik	İlişki yok (Endonezya, Malezya, Singapur, Tayland) Kirlilik cenneti (Filipinler)
Lau vd., (2014)	Malezya	1970–2008	ARDL, VECm Granger nedensellik	Kirlilik cenneti
Yıldırım (2014)	76 ülke	1980–2009	Konya bootstrap nedensellik	Kirlilik cenneti: Mozambik, Birleşik Arap Emirlikleri, Uam Kirlilik hale: Hindistan, İzlanda, Panama ve Zambiya İlişki yok: Diğer ülkeler
Shaari vd., (2014)	15 gelişmekte olan ülke	1992–2012	Pedroni cointegration, panel FMOLS, panel VEC nedensellik	İlişki yok
Tang ve Tan (2015)	Vietnam	1976–2009	Granger nedensellik, Johansen cointegration, VECM	Kirlilik cenneti
Gökmenoğlu ve Taspınar (2015)	Türkiye	1974–2010	ARDL, Toda-Yamamoto nedensellik	Kirlilik cenneti
Shahbaz vd., (2015)	Yüksek, orta ve düşük gelire sahip ülkeler	1975–2012	Pedroni ve Johansen-Fisher cointegration, panel	Yüksek Gelir Grubu Ülkeler: Kirlilik hale Orta ve Düşük Gelir Grubu Ülkeler: Kirlilik cenneti

Şeker vd., (2015)	Türkiye	1974–2010	ARDL, Hatemi-J cointegration, VECM Granger nedensellik	Kirlilik cenneti
Hao ve Liu (2015)	Çin'in 29 bölgesi China	1995–2011	GMM	Kirlilik hale
Zhang ve Zhou (2016)	Çin'in 29 bölgesi	1995–2010	Panel fixed effect, N-W, FGLS, PCSE, DK	Kirlilik hale
Mert ve Bölük (2016)	Kyoto Ülkeleri	2002–2010	Pedroni cointegration, panel ARDL, panel VEC causality	Kirlilik hale
Baek (2016)	5 ASEAN ülkeleri	1981–2010	Panel ARDL, Pedroni cointegration	Kirlilik cenneti
Kılıçarslan ve Dumrul (2017)	Türkiye	1974–2013	Johansen co-integration	Kirlilik cenneti
Koçak ve Şarkgüneşi (2018)	Türkiye	1974–2013	DOLS, Hacker ve Hatemi-J bootstrap nedensellik testi	Kirlilik cenneti
Balsalobre-Lorente vd., (2019)	MINT ülkeleri	1990–2013	FMOLS ve DOLS for estimator; Dumitrescu-Hurlin causality	Kirlilik hale
Mehmet ve Çağlar (2020)	Türkiye	1974–2018	Hacker ve Hatemi-J Cointegration, VECMs	Kirlilik hale
Maroufi ve Hajilary (2022)	İran	1976-2016	ARDL	Kirlilik hale
Deng vd., (2022)	107 ülke	1980-2018	Cointegration ve Nedensellik testi	Kirlilik cenneti

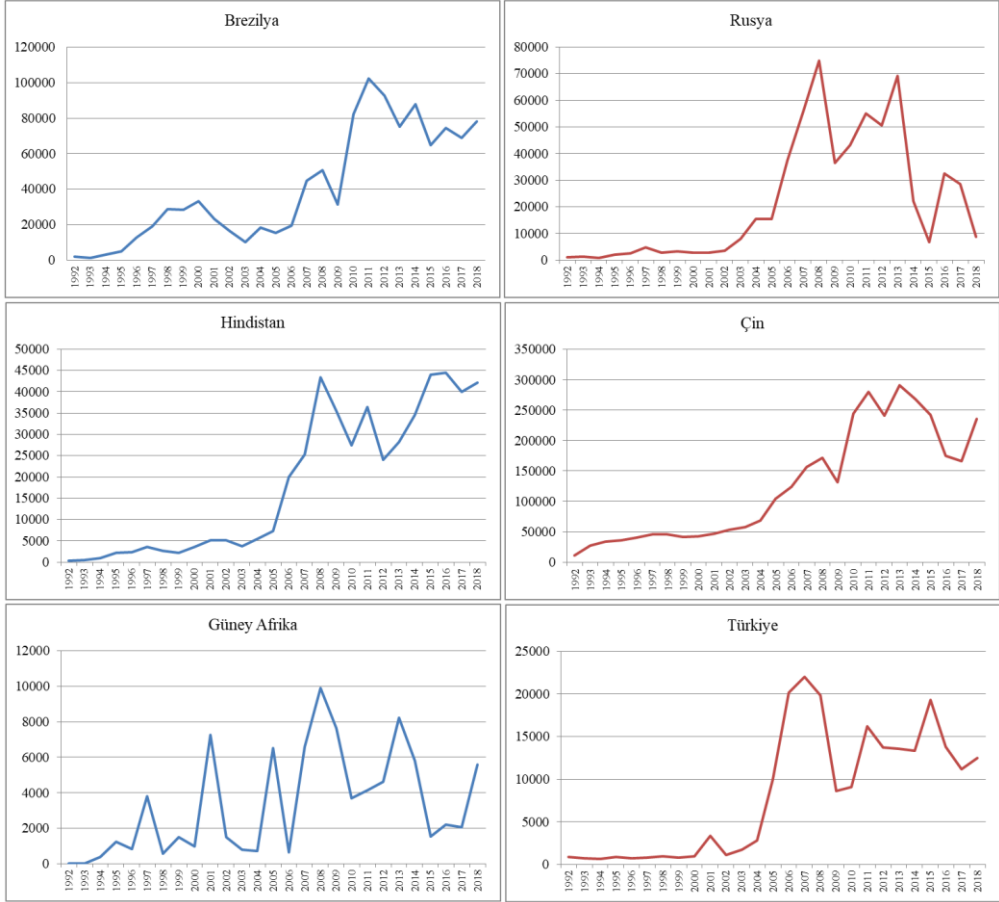
Tablo 1’de yer alan literatürdeki çalışmalar incelendiğinde bu konuda farklı ülkeleri ele alan çok sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Buna göre bazı ülkelerde ve ülke gruplarında KCH’nin geçerli olduğu bazı ülkelerde ise KHH’nin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Tam olarak bu sebeple gelişmekte olan ülkelere oluşan ve DYY çekme düzeyleri yüksek olan BRICS-T ülkeleri ele alınarak literatürdeki farklı bulgular netleştirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın temel motivasyonu kaynağı da budur.

4. VERİ SETİ VE KAPSAM

Doğrudan yabancı yatırım ve fosil enerji tüketimi arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye’nin (BRICS-T) 1992-2018 dönemine dair yıllık veriler kullanılmıştır. Bu veri seti kullanılarak bootstrap panel granger panel nedensellik analizi yapılmıştır. Ele alınan ülkelerde, değişkenlere ait verilere 1992 yılından itibaren ulaşılabilmesi nedeniyle analizler 1992-2018 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada doğrudan yabancı yatırım değişkeni ülkelere yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının akış değerlerini göstermekte ve milyon ABD \$ cinsinden ifade edilmektedir.

Grafik 1’de BRICS-T ülkelerinde 1992-2018 yıllarında giden doğrudan yabancı yatırım tutarları gösterilmektedir. Buna göre en yüksek DYY çeken ülkeler sırasıyla Çin, Brezilya, Rusya, Hindistan, Türkiye ve Güney Afrika’dan oluşmaktadır. Çin yıllar itibarıyla en yüksek DYY çekmekle birlikte 2013 yılında DYY tutarı 300 milyar dolara yaklaşmıştır. Rusya’nın DYY tutarı 2008 yılında yaklaşık 80 milyar \$’a yaklaşmasına rağmen küresel finans krizinin etkilerinin ortaya çıktığı 2009 yılında 40 milyar doların altına kadar inmiştir. Sonraki yıllarda

toparlamasına rağmen ardından azalarak 10 milyar dolar seviyesinin altına inmiştir. Brezilya ve Hindistan'ın DYY tutarının seyri bakımından diğerlerine göre daha istikrarlı olduğu görülmektedir. Güney Afrika'nın DYY tutarı oldukça düşük olmakla birlikte oldukça oynak olduğu görülmektedir. Türkiye'ye gelen DYY 2002-2003 yıllarının ardından hızla artarak 2007 yılında yaklaşık 22 milyar dolar ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Küresel finans krizinin etkilerinin görüldüğü 2009 yılında tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de DYY tutarları gözle görünür bir azalma olmuştur.

Grafik 1. BRICS-T Ülkelerine Gelen Doğrudan Yabancı Yatırım Tutarları (Milyon \$)

Fosil enerji tüketim değişkeni ise petrol, kömür ve doğal gaz kaynaklarının toplam tüketim değerlerini kapsamakta ve exajoule birimi ile hesaplanmaktadır. Doğrudan yabancı yatırım ve fosil enerji tüketim değişkenlerine ait verilere sırasıyla Dünya Bankası'nın (WB) Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI) veri tabanından ve British Petrol'ün (BP) resmi internet sitesinden ulaşılmıştır. Doğrudan yabancı yatırım ve fosil enerji tüketim değişkenleri farklı birim ve ölçekte olmaları dolayısıyla logaritması alınarak analize dâhil edilmiş ve sırasıyla lnFDI (FDI: Foreign Direct Investment ve lnNREC (NREC: Non-Renewable Energy Consumption) kısaltmalarıyla gösterilmişlerdir. Analizlerde Gauss 20 ve Eviews 12 paket programları kullanılmıştır. Çalışmada yer verilen değişkenlere dair tanım, açıklama, birim ve kaynak bilgileri Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Değişkenler

Değişken	Tanım	Açıklama	Birim	Kaynak
lnFDI	Doğrudan Yabancı Yatırım	Ülkelere gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımların akış değerleridir.	Milyon ABD \$	WB-WDI
lnNREC	Fosil Enerji Tüketimi	Petrol, kömür ve doğal gaz kaynaklarının tüketim değerlerinin toplamıdır.	Exajoule	BP

5. YÖNTEM

Çalışmada panel veri analizi doğrultusunda sırasıyla uygulanan ekonometrik yöntemler şu şekildedir: Çalışmada ilk olarak yatay kesit bağımlılığı için Breusch ve Pagan (1980) LM, Pesaran (2004) CDM, Pesaran (2004) CD ve Pesaran vd. (2008) LMadj testleri yapılmıştır. Çünkü yapılan analizlerde yatay kesit bağımlılığının (YKB) bulunması durumunda bu durumun ihmal edilmesi halinde analiz sonuçlarının güvenilirliğini zedelenmektedir (Altıntaş ve Mercan, 2015). Bu sebeple panel veri analizinde ilk olarak YKB'nin var olup olmadığı test edilmiş ardından eğim katsayılarının homojenliği için Delta testi (Pesaran ve Yamagata, 2008) yapılmıştır. Daha sonra birim kök varlığının olup olmadığını belirlemek için Pesaran (2007) CADF panel birim kök testi yapılmıştır. Son olarak nedensellik ilişkilerinin tespiti için Konya (2006), Emirmahmutoglu ve Köse (2011), Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen bootstrap panel Granger nedensellik testleri kullanılmıştır.

Çalışmada araştırma modeli olarak 1 ve 2 numara denklemle gösterilen modeller kullanılmıştır.

$$\ln NREC_{it} = \alpha_0 + \beta_1 \ln FDI_{it} + u_{it} \quad (1)$$

$$\ln FDI_{it} = \alpha_0 + \beta_1 \ln NREC_{it} + u_{it} \quad (2)$$

$$i=1, \dots, N; t=1, \dots, T$$

1 numaralı denklemde yer alan tahmin modelinde $\ln NREC_{it}$, bağımlı değişken olup i ülkesinin t zamanındaki fosil enerji tüketim değerini, $\ln FDI_{it}$; bağımsız değişken olarak i ülkesinin t zamanındaki doğrudan yabancı sermaye yatırım değerini ve u_{it} ise i ülkesinin t zamanındaki hata terimini göstermektedir. i indisi kesit boyutunu ($N=6$) ve t indisi zaman boyutunu ($T=27$) ifade etmektedir.

Bu kapsamda çalışmada kullanılan iki hipotez şu şekilde kurulmuştur:

Hipotez 1: FDI, NREC'ye neden olur.

Hipotez 2: NREC, FDI'ye neden olur.

H1, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, fosil enerji tüketiminin Granger nedenidir hipotezini test etmektedir. H2 ise fosil enerji tüketiminin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Granger nedenidir hipotezini test etmektedir.

6. PANEL VERİ ANALİZİ BAĞLAMINDA NEDENSELLİK TESTİ

Panel veri analizlerinde dikkat edilmesi gereken iki önemli durum söz konusudur. Birincisi kesit yani ülkeler arasında bağımlılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yatay kesit bağımlılığın incelenmesidir. Diğeri ise eğim katsayısının homojen/heterojen olup olmadığını belirlenmesidir (Menyah vd., 2014: 388). Kesitlerde yatay kesit bağımlılık durumunun görülmemesi halinde birinci kuşak testler, yatay kesit bağımlılık durumunun olması halinde ise

ikinci kuşak testler kullanılır (Baltagi, 2013). Çünkü yatay kesit bağımlılığının ve eğim katsayılarının homojenliğinin kontrol edilmesi doğru test yöntemlerinin seçilmesinde kritik bir öneme sahiptir. Aksi halde yatay kesit bağımlılık ve homojenlik testleri dikkate alınmadan elde edilen analiz sonuçları sapmalı ve tutarsız olabilmektedir. Bu bağlamda çalışmaya yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testi uygulamaları ile başlanmıştır.

6.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi ve Analiz Sonuçları

Breusch ve Pagan (1980), N'nin nispeten küçük ve T'nin yeterince büyük olduğu paneller için Lagrange çarpanı (LM) testini geliştirmiştir. Diğer yandan bu test $T \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow \infty$ olan büyük panellerde gücünü kaybettiğinden dolayı Pesaran (2004), bu büyük paneller için LM testinin ölçekli versiyonunu önermiştir. Öte yandan bu CD_{lm} testi ise N ve T'nin yeterince büyük olan panellerde uygulanabilmekte ancak büyük bir N ve küçük bir T'ye sahip panellerde etkinliğini kaybetmektedir. Bu noktada büyük bir N ve küçük bir T için geçerli olan kesitler arası bağımlılık testine duyulan ihtiyaç ise Pesaran (2004) CD testi ile giderilmiştir. Bununla birlikte CD testinin popülasyon ikili korelasyon ortalamasının sıfır olduğu ve bireysel ikili korelasyon ortalamasının sıfırdan farklı olduğu bazı koşullarda gücü zayıflamaktadır. Bu doğrultuda Pesaran vd. (2008), LM istatistiğinin kesin ortalamasını ve varyansını dikkate alarak LM testini düzenlemiş ve sapmaya göre uyarlanmış LM_{adj} test versiyonunu ileri sürmüştür. Özetle, LM, CD_{LM} , CD ve LM_{adj} test istatistiklerinin etkinliği, T ve N'nin boyutuna bağlı olarak farklılık göstermektedir. Tablo 3'te değişkenlere dair yatay kesit bağımlılığı testi analiz sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılığı Analiz Sonuçları

CD Testi	lnFDI	lnNREC
LM (Breusch ve Pagan, 1980)	34.020*** [0.003]	30.230** [0.011]
CD_{lm} (Pesaran, 2004)	3.473*** [0.000]	2.781*** [0.003]
CD (Pesaran, 2004)	-1.806** [0.035]	-3.043*** [0.001]
LM_{adj} (Pesaran vd., 2008)	2.738*** [0.003]	5.344*** [0.000]

Not: *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir. Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerleridir. Maksimum gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiş ve sabitli model kullanılmıştır.

Tablo 3'te lnFDI ve lnNREC değişkenlerine dair yatay kesit bağımlılığı analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Buna göre her iki değişken için çeşitli anlamlılık düzeylerinde kesitler arasında bağımlılık olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmiş ve bağımlılığın bulunduğu anlamına gelen alternatif hipotez kabul edilmiştir. Sonuç itibarıyla lnFDI ve lnNREC değişkenleri için yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edilmiştir.

6.2. Homojenlik Testi ve Analiz Sonuçları

Eğim katsayılarının homojenliğinin tespiti Swamy (1970) testine dayandırılmaktadır. Swamy (1970) testi, N'nin T'ye göre küçük olduğu paneller için geliştirildiğinden, bu testin N'nin T'ye göre büyük olduğu panellerde etkinliğini kaybettiği öne sürülmektedir. Bu açıdan Pesaran ve Yamagata (2008), Swamy (1970) testinin değiştirilmiş versiyonu olan Delta tilde ($\tilde{\Delta}$) ve Delta tilde adjusted ($\tilde{\Delta}_{adj}$) testlerini geliştirmiştir. $\tilde{\Delta}$ testi, küçük örneklem özelliklerine sahip bir test istatistiği özelliği sergilerken $\tilde{\Delta}_{adj}$ test istatistiği, büyük örneklem özelliklerine uyarlanmış bir test istatistiği özelliğine sahiptir. Tablo 3'te homojenlik testi analiz sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 4. Homojenlik Testi Analiz Sonuçları

Homojenlik Testi	lnFDI	lnNREC
Delta Tilde	2.923*** [0.002]	4.144*** [0.000]
Delta Tilde Adjusted	3.100*** [0.001]	4.395*** [0.000]

Not: ***, %1 anlamlılık düzeyinde. Köşeli parantez olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 4'te lnFDI ve lnNREC değişkenlerine ait homojenlik testi analiz sonuçları gösterilmiştir. Analiz sonuçlarına göre her iki değişken için eğim katsayısının kesitler arası farklılaşmadığı anlamına gelen sıfır hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Eğim katsayısının kesitler arası farklılaştığı anlamına gelen alternatif hipotez kabul edilmiştir. Sonuç olarak lnFDI ve lnNREC değişkenlerinin heterojen bir dağılıma sahip olduğu belirlenmiştir.

6.3. Panel Birim Kök Testi ve Analiz Sonuçları

Pesaran (2007) CADF (Cross-Sectionally Augmented Dickey-Fuller) testi, gecikmeli yatay kesit ortalamalarının ADF regresyonuna dahil edilerek genişletilmiş halidir. “Yatay Kesit Genelleştirilmiş Dickey Fuller” olarak da adlandırılan bu testin avantajı, panel genel sonuçları yanı sıra birime özgü her bir kesit hakkında sonuçlar sunmasıdır. Bir diğer avantajı ise zaman (T) ve kesit boyutunun (N) küçük olduğu panellerde dahi güçlü ve tutarlı sonuçlar vermesi, $T > N$ ve $N > T$ durumundan bağımsız uygulanabilir olmasıdır. CADF regresyonunda yer alan her bir yatay kesitin birim kök istatistiklerinin ortalaması hesaplanarak CIPS (Cross-Sectionally Im-Pesaran-Shin) panel birim kök istatistiği elde edilmiştir. Diğer bir ifadeyle CADF istatistiğinin ortalaması anlamına gelen CIPS test istatistiği panel genel sonuçlarını göstermektedir. (Pesaran, 2007: 276).

Tablo 5'te CADF birim kök testinden hareketle panel genel sonuçlarını ortaya koyan CIPS analiz sonuçları görülmektedir. Her iki değişken için sabitli modelde düzey ve 1. fark değerlerine yer verilmektedir.

Tablo 5. Panel Birim Kök Analiz Sonuçları

CIPS İst. (Sabitli)	Düzye Değerler	1. Fark Değerler	Kritik Tablo Değeri (%1)	Kritik Tablo Değeri (%5)
lnFDI	-2.668***	-4.046***	-5.73	-3.97
lnNREC	-2.845***	2.292***	-5.73	-3.97

Not: ***, %1 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir. Gecikme uzunluklarının hesaplanmasında Schwarz bilgi kriteri esas alınmış ve maksimum gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 5'te CIPS birim kök testi analiz sonuçlarını gösteren CIPS test istatistiğine göre birim kökün var olduğu anlamına gelen temel hipotez %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş ve lnFDI ve lnNREC değişkenlerinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Nedensellik analizlerinde serilerin durağanlık düzeylerinin tespiti, maksimum entegre derecesinin belirlenmesi açısından önemlidir. Ayrıca Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testinde söz konusu serinin düzey ya da fark değerinin kullanılmasında birim kök analizleri belirleyici olmaktadır. Tablo 5'te görüldüğü üzere değişkenlerin düzeyde durağan oldukları tespit edildiğinden Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testinde değişkenlerin doğrudan düzey değerleri ile çalışılmakta ve maksimum entegre derecesi (dmax) olarak 0 değeri alınmaktadır.

6.4. Panel Granger Nedensellik Testleri ve Sonuçları

Değişkenler arasında bulunan nedensellik ilişkisi ile ilgili çalışmalar Granger (1969) ile başlamış ve bu çalışmalarda değişkenlerin öngörülebilirliği esas alınmıştır. Eğer y bağımlı değişkenindeki değişiklikler x bağımsız değişkenindeki değişikliklerin öncüsü ise y değişkeninin x değişkeninin Granger nedeni olduğu ifade edilmiştir. x_t 'nin öngörülebilirliğindeki başarı y_t 'nin geçmiş değerlerinin dikkate alınması durumunda, dikkate alınmadığı duruma kıyasla daha iyiyse " y_t , x_t 'nin Granger nedenidir" sonucuna varılmıştır (Granger, 1969: 430).

Panel nedensellik literatürüne yön veren birçok nedensellik testi bulunmaktadır. Bu nedensellik testleri arasında bootstrap özellikli panel Granger nedensellik testleri ise yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Çünkü bu testler, yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate almayan diğer nedensellik testlerine göre birçok avantaj sunmaktadır. Konya (2006) tarafından geliştirilen bootstrap panel granger nedensellik testi hem kesitler arası bağımlılığı dikkate almakta hem de heterojen modellerde kullanılabilir (Nazlıoğlu vd., 2011: 6618). Ayrıca bu test, değişkenlerin birim kök ve eşbütünleşme özelliklerinden etkilenmediğinden değişkenler arasında birim kök ve eşbütünleşme ilişkisi analizlerine gerek duyulmaksızın uygulanabilmektedir. Konya (2006) testi görünüşte ilgisiz regresyon modeli (SUR) tahmincisi ile yatay kesit bağımlılığı sorununu çözerken, bootstrap dağılım özelliği ile birim kök ve eşbütünleşme sorunlarını çözmektedir (Konya, 2006: 980-981). Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) tarafından geliştirilen panel nedensellik testi zaman serisine dayalı Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testinin panel veriye genişletilmiş biçimidir. Bu test, katsayı heterojenliğini dikkate almakta ve yatay kesit bağımlılığına izin vermektedir. Bununla birlikte değişkenlerin farklı düzeyde durağanlığa sahip olduğu ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisine rastlanılmadığı durumlarda dahi bu nedensellik testi kullanılabilir (Emirmahmutoğlu ve Köse, 2011: 871-873). Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen bootstrap panel nedensellik testi de aynı şekilde bahsedilen diğer nedensellik testleri gibi üstün yönleri sahiptir. Yatay kesit bağımlılığını ve heterojenliği dikkate alması, dengesiz panellerde de güçlü sonuçlar sunması, paneldeki zaman ve kesit boyutunun $N > T$ ve $T > N$ olduğu her iki durumda da kullanılabilmesi ve son olarak eşbütünleşme ilişkisinin yokluğunda da uygulanabilmesi bu testin üstün yönleri olarak ifade edilebilir. Diğer yandan bu testin kullanımında serilerin durağan yapıda olması kritik bir öneme sahiptir. Eğer seriler birim kök içeriyorsa durağanlaştırılarak uygulanmaya koyulmalıdır (Dumitrescu ve Hurlin, 2012: 3-5).

Tablo 6'da her bir ülke için nedensellik sonuçlarına yer verilmektedir. Konya (2006), Emirmahmutoğlu ve Köse (2011), Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen bootstrap panel nedensellik testi analiz sonuçları Tablo 6'da bir arada sunulmaktadır.

Tablo 6. Bootstrap Panel Granger Nedensellik Analiz Sonuçları

$\ln\text{FDI} \rightarrow \ln\text{NREC}$	Konya (2006)	Emirmahmutoğlu ve Köse (2011)	Dumitrescu ve Hurlin (2012)
BRICS-T	Wald İst.	Wald İst.	T Test İst.
Brezilya	0.086 [0.999]	0.140 [0.708]	0.370 [0.712]
Rusya	9.144*** [0.001]	8.892*** [0.003]	1.370*** [0.007]
Hindistan	5.896*** [0.000]	5.620 ** [0.018]	2.370** [0.026]
Çin	0.403 [0.756]	0.453 [0.501]	3.370 [0.507]
Güney Afrika	0.250 [0.895]	0.003 [0.956]	4.370 [0.958]

Türkiye	1.927 [0.286]	2.818 [0.093]	5.370 [0.107]
lnNREC→lnFDI	Konya (2006)	Emirmahmutoğlu ve Köse (2011)	Dumitrescu ve Hurlin (2012)
BRICS-T	Wald İst.	Wald İst.	T Test İst.
Brezilya	0.476 [0.996]	0.336 [0.562]	0.580 [0.567]
Rusya	1.209 [0.114]	0.835 [0.361]	-0.910 [0.370]
Hindistan	3.975 [0.848]	1.866 [0.172]	1.370 [0.185]
Çin	169.413*** [0.000]	127.295*** [0.000]	11.280*** [0.000]
Güney Afrika	4.532 [0.233]	4.091** [0.043]	2.020** [0.050]
Türkiye	9.511 [0.506]	2.391 [0.122]	1.550 [0.136]

Not: *** ve **sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeyini temsil etmektedir. Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerleridir. ≠> simgesi nedenselliğin yönünü göstermektedir. Schwarz bilgi kriteri kullanılmış ve maksimum gecikme uzunluğu 1 alınmıştır. Sonuçlar 10,000 tekrarlı bootstrap dağılımından elde edilmiştir.

Bootstrap panel nedensellik test istatistiklerine göre "doğrudan yabancı sermaye yatırımları, fosil enerji tüketiminin Granger nedeni değildir" sıfır hipotezi Rusya için %1 anlamlılık düzeyinde üç nedensellik testinde güçlü bir şekilde reddedilmiştir. Bununla birlikte Hindistan için ise bu sıfır hipotezi Konya (2006) test istatistiğine göre %1, Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) ile Dumitrescu ve Hurlin (2012) test istatistiklerine göre ise %5 anlamlılık düzeylerinde reddedilmiştir. Diğer bir ifadeyle Rusya ve Hindistan için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının fosil enerji tüketiminin Granger nedeni olduğu anlamına gelen alternatif hipotez kabul edilmiştir. Sonuç olarak bu iki ülke için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının fosil enerji tüketiminin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda sonuçların bu ülkeler için doğrudan yabancı yatırımların karbon emisyonunun temel belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Bu durumda nedensellik sonuçları hem kirlilik cenneti hipotezini (KCH) hem de kirlilik hale hipotezini (KHH) destekliyor olabilir.

H2 hipotezini test etmek amacıyla uygulanan üç nedensellik testinde "fosil enerji tüketimi, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Granger nedeni değildir" sıfır hipotezi Çin için %1 anlamlılık düzeyinde güçlü bir şekilde reddedilmiştir. Diğer yandan Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) ile Dumitrescu ve Hurlin (2012) test istatistiklerine göre Güney Afrika için aynı sıfır hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Başka bir ifadeyle Çin ve Güney Afrika için fosil enerji tüketiminin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Granger nedeni olduğu anlamına gelen alternatif hipotez kabul edilmiştir. Buna göre bu iki ülke için ise fosil enerji tüketiminin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Granger nedeni olduğu belirlenmiştir. Son olarak Brezilya ve Türkiye için doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile fosil enerji tüketimi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine ulaşılamamıştır.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma süreçlerinde önemli bir role sahip olan doğrudan yabancı yatırım (DYY) hareketlerinin çevre üzerindeki etkisi son dönemde tartışma konusu olmaya başlamıştır. Literatür, DYY ile karbon dioksit (CO₂) emisyonu ile ilgili olarak iki ana hipoteze odaklanmaktadır. Birincisi, doğrudan yabancı yatırım hareketlerinin gelişmekte olan ülkelerde CO₂ emisyonunu artırarak çevre kirliliğine sebep olan bir etkiye sahip olduğunu vurgulayan Kirlilik Cenneti Hipotezi'dir (KCH). İkincisi ise, tam tersine, DYY hareketlerinin gelişmekte olan ülkelerde çevre kalitesini iyileştirdiğini ve dolayısıyla CO₂ emisyonunu azalttığını savunan kirlilik hale hipotezidir (KHH). Bu çalışmada, 1992–2018 döneminde BRICS ülkeleri

ve Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım ile fosil yakıt tüketimi arasındaki ilişki KCH üzerinden incelenmiştir. Analiz için Peseran (2007) Yatay Kesit Bağımlılığı (Cross-Sectionally) altında Augmented Dickey-Fuller testi, Bootstrap Panel Granger Nedensellik test (Konya, 2006; Emirmahmutoglu ve Köse, 2011; Dumitrescu ve Hurlin, 2012) yöntemleri kullanılmıştır.

Bootstrap panel nedensellik test istatistiklerine göre "doğrudan yabancı sermaye yatırımları, fosil enerji tüketiminin Granger nedeni değildir" sıfır hipotezi Rusya ve Hindistan için üç farklı nedensellik testinde reddedilmiştir. Diğer bir deyişle Rusya ve Hindistan için doğrudan yabancı sermaye yatırımları fosil enerji tüketiminin Granger nedeni olduğu anlamına gelen H1 hipotezi kabul edilmiştir. Sonuçta bu iki ülkede doğrudan yabancı sermaye yatırımları fosil enerji tüketiminin bir nedeni olduğu tespit edilmiştir. Sonuçlar, ülkeler için doğrudan yabancı yatırımların karbon emisyonunun temel belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Bu durumda nedensellik sonuçları hem kirlilik cenneti hipotezini (KCH) hem de kirlilik hale hipotezini (KHH) destekliyor olabilir. Hatta bir ülkede KCH diğer ülkede KHH geçerli olabilir. Ülkelerin ekonomik yapıları dikkate alınınca Rusya için KCH Hindistan için ise KHH'nin geçerli olma ihtimali daha yüksek görünmektedir. Shao et al. (2019) çalışmalarında kısa vadede KCH uzun vadede ise KHH'ni destekleyen sonuçlar elde etmiştir. Gelecekte bu konuyu daha da netliğe kavuşturacak farklı çalışmalar yapılabilir.

Uygulanan üç nedensellik testinde "fosil enerji tüketimi, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Granger nedeni değildir" sıfır hipotezi Çin için %1 anlamlılık düzeyinde güçlü bir şekilde reddedilmiştir. Diğer yandan Emirmahmutoglu ve Köse (2011) ile Dumitrescu ve Hurlin (2012) test istatistiklerine göre Güney Afrika için aynı sıfır hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Başka bir ifadeyle Çin ve Güney Afrika için fosil enerji tüketiminin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının Granger nedeni olduğu anlamına gelen alternatif H2 hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre bu iki ülke için fosil enerji tüketiminin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının nedeni olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla bu dört ülke için de kirlilik cenneti hipotezinin (KCH) geçerli olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye ve Brezilya açısından herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile fosil enerji tüketimi arasındaki ilişkinin yönü karar alıcılar için önem arz eden bir konudur. Rusya ve Hindistan açısından doğrudan yabancı yatırımların fosil enerji kullanımının artmasına neden olarak çevre kirliliğini artırdığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple bu ülkelerin doğrudan yabancı yatırımların ülkeye gelmesiyle ilgili bazı düzenleme ve sınırlamalar getirerek fosil enerji kullanımını azaltma yönünde politikalar uygulaması doğru olacaktır. Çin ve Güney Afrika açısından artan fosil enerji tüketimi bu ülkelere daha fazla doğrudan yabancı yatırımların gelmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Çin Dünya'da en yüksek doğrudan yatırım çeken ülkelerden biridir. Bunun bir sonucu olarak artan fosil yakıt tüketimi sebebiyle önemli çevre ve hava kirliliği sorunları yaşadığı bilinmektedir. Bunlarla doğru orantılı olarak gelişmekte olan ülkeler sınıfında yer alan Çin ve Güney Afrika'nın kişi başına düşen milli geliri ve ülke ekonomileri daha zayıf olduğundan bu iki ülkede kirlilik cenneti hipotezi (KCH), fosil enerji tüketiminden DYY'lere doğru olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu iki ülkede diğerlerinden farklı olarak aşırı gevşek DYY ve çevresel politikaların bu duruma sebep olduğu söylenebilir. Yani aşırı gevşek DYY düzenlemeleri ve çevre politikaları bu iki ülkeye daha fazla fosil yakıt tüketimine dolayısıyla çevre kirliliğine sebep olacak DYY'lerin girmesine sebep olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu sonuçlar gelişmiş ülkelerde özellikle çevreyi kirleten şirketlerin, daha ucuz işgücünden ve gevşek çevre düzenlemelerinden faydalanmak için doğrudan yabancı yatırımlar üzerinden gelişmekte olan ülkelere kaydığı sonucunu doğrulamaktadır (Lan vd., 2012). Bu ülkeler, gevşek çevre

düzenlemelerine ve ucuz işçiliğe çare bularak, ülkelerinin çevresel açıdan daha kötü bir felakete sürüklenmelerini önleyebilirler.

Brezilya ve Türkiye için doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile fosil enerji tüketimi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine ulaşılamamıştır. Önceki çalışmalarda Türkiye’de DYY ile karbon emisyonu arasında KCH’yi doğrulayıcı ilişki bulunmasına (Gökmenoğlu ve Taşpınar, 2016; Şeker et al. 2015; Koçak ve Şarkgüneşi, 2018) rağmen bu çalışmada Türkiye açısından iki değişken arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Nedenselliğin ortaya çıkmaması, Türkiye’deki doğrudan yabancı yatırımların büyük oranda teknolojik ve inovatif yatırımlardan oluşmasının etkisiyle ortaya çıktığı şeklinde yorumlanabilir. Bu noktada Brezilya ve Türkiye’nin ekonomik yapısının benzer olmasının da etkisi olduğu söylenebilir.

Literatür, CO2 emisyonlarına sebep olan fosil yakıt kullanımını azaltmada çeşitli düzenleme ve çevre vergilerinin artırılmasının önemini vurgulamaktadır (Lin ve Li, 2011; Fang vd., 2013; Mert ve Çağlar, 2020). Çünkü karbon salınımına sebep olan fosil yakıtların kullanımının azaltılması doğrudan yabancı yatırımların çevre üzerindeki olumsuz etkilerini de azaltacaktır. Bu noktada özellikle gelişmekte olan ülkeler doğrudan yabancı yatırım girişleriyle ilgili düzenleme ve sınırlamalar getirilebilir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımların daha teknolojik, inovatif, bilgiye dayalı ve istihdama katkı sağlayacak şekilde gelmesi sağlanmalıdır. Bu noktada özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından karbon vergilendirmesi ve düzenlemeler kritik öneme sahiptir. Ülkelerde bu şekilde yabancı yatırım çekilerek kirlilik artırılmak yerine azaltılacak ve çevre koşullarının iyileştirilmesi sayesinde daha fazla yatırım çekme imkânı elde edilecektir. Sonuç olarak, emisyonlarla mücadeleyle yönelik bu araçlar BRICS ülkeleri ve Türkiye için önemli politika araçlarıdır. Avrupa Birliği Emisyon Ticareti Sistemine uyum çalışmaları Türkiye’nin karbon sınırlaması, ticaret ve karbon vergilendirmesi gibi alternatif uygulamaları benimsemesini kolaylaştıracaktır. Fakat BRICS ülkelerinin bu düzenlemeleri kendi kendine yapması gerekmektedir. Böylece bu ülkelerde yatırım yapacak şirketler, karbon salınımını artıran fosil enerji kullanımını azaltmak durumunda kalacaktır. Bu sayede gelişmekte olan ülkeler için önemli olan doğrudan yabancı yatırımların olumsuz çevresel etkileri en aza indirilebilir.

KAYNAKÇA

- ACHARYYA, J. (2009). “FDI, growth and the environment: evidence from India on CO2 emission during the last two decades”, *Journal of Economic Development*, 34(1):43–58
- AJIDE, K.B., & ADENIYI, O. (2010). “FDI and the environment in developing economies: evidence from Nigeria”, *Environ Res Journal*, 4(4): 291–297.
- AKBOSTANCI, E., TUNÇ, G. İ., & TÜRÜT AŞIK, S. (2004). “İmalat Sanayi ve Kirlilik: Bir Kirli Endüstri Sığınağı Olarak Türkiye?”, *Economic Research Center Working Paper in Economic*, 04/03 T.: 3-18.
- ALIYU, M.A. (2005). Foreign direct investment and the environment: pollution haven hypothesis revisited. In *Eight Annual Conference on Global Economic Analysis*, Lübeck, Germany.
- AL-MULALI, U., & OZTURK, I. (2015). “The effect of energy consumption, urbanization, trade openness, industrial output, and the political stability on the environmental degradation in the MENA (Middle East and North African) region”, *Energy*, 84: 382–389.

- AL-MULALI, U., & TANG, C. F. (2013). "Investigating the validity of pollution haven hypothesis in the gulf cooperation council (GCC) countries", *Energy Policy*, 60, 813-819.
- ALTINTAŞ, H., & MERCAN, M. (2015). "Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: OECD ülkeleri üzerine yatay kesit bağımlılığı altında panel eşbütünleşme analizi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(2), 345-376.
- ASGHARI, M. (2013). "Does FDI promote MENA region's environment quality? Pollution halo or pollution haven hypothesis", *Int J Sci Res Environ Sci*, 1(6):92-100.
- BAEK, J. (2016). "A new look at the FDI-income-energy-environment nexus: dynamic panel data analysis of ASEAN", *Energy Policy*, 91: 22- 27.
- BALSALOBRE-LORENTE, D., GOKMENOGLU, K.K., TASPINAR, N., & CANTOS-CANTOS, J.M. (2019). "An approach to the pollution haven and pollution halo hypotheses in MINT countries", *Environmental Science and Pollution Research*, 26(22): 23010-23026. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-05446-x>
- BALTAGI, B. H. (2013). *Econometric analysis of panel data*. 5.ed. John Wiley & Sons Ltd.
- BLANCO, L., GONZALEZ, F., & RUIZ, I. (2013). "The Impact of FDI on CO2 Emissions in Latin America", *Oxford Development Studies*, 41(1): 104-121.
- BREUSCH, T.S., & PAGAN, A.R. (1980). "The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics", *The Review of Economic Studies*, 47(1): 239-253.
- BRITISH PETROL (2022). *Fossil Fuel Consumption*. (Erişim Tarihi:15.03.2022). <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>
- CHANDRAN, V.G.R., & TANG, C. F. (2013). "The impacts of transport energy consumption, foreign direct investment and income on CO2 emissions in ASEAN-5 economies", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 24, 445-453.
- DENG, Q. S., ALVARADO, R., CUESTA, L., TILLAGUANGO, B., MURSHED, M., REHMAN, A., ... & LÓPEZ-SÁNCHEZ, M. (2022). "Asymmetric impacts of foreign direct investment inflows, financial development, and social globalization on environmental pollution", *Economic Analysis and Policy*, 76: 236-251.
- DUMITRESCU, E.I., & HURLIN, C. (2012). "Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels", *Economic modelling*, 29(4): 1450-1460.
- EMIRMAHMUTOGLU, F., & KOSE, N. (2011). "Testing For Granger Causality in Heterogeneous Mixed Panels", *Economic Modelling*, 28(3): 870-876.
- ESCOBAR, J.C., LORA, E.S., VENTURINI, O.J., YÁÑEZ, E.E., CASTILLO, E.F., & ALMAZAN, O. (2009). "Biofuels: environment, technology and food security", *Renew Sust Energ Rev.*, 13(6): 1275-1287.
- ESMAEILI, P., LORENTE, D. B., & ANWAR, A. (2023). "Revisiting the environmental Kuznetz curve and pollution haven hypothesis in N-11 economies: Fresh evidence from panel quantile regression", *Environmental Research*, 115844. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2023.115844>

- FANG, G., TIAN, L., FU, M., & SUN, M. (2013). "The impacts of carbon tax on energy intensity and economic growth—a dynamic evolution analysis on the case of China. *Appl Energy* 110:17–28
- GÖKMENOĞLU, K., & TASPINAR, N. (2015). "The relationship between CO2 emissions, energy consumption, economic growth and FDI: the case of Turkey", *J Int Trade Econ Dev*, 25(5): 706–723.
- GRANGER, C.W. (1969). "Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods", *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 424-438.
- GROSSMAN, G.M., & KRUEGER, A.B. (1991). "Environmental impacts of a North American free trade agreement. National Bureau of Economic Research Working Paper", 3914; NBER, Cambridge MA.
- HACIİMAMOĞLU, T. (2022). "BRICS-T Ülkelerinde Ekonomik Büyüme, Doğrudan Yabancı Yatırım ve Çevresel Kirlilik İlişkisi: Çevresel Kuznets Eğrisi ve Kirlilik Sığmağı Hipotezlerinin Ampirik Analizi", *Fiscaoeconomia*, 6(3): 1457-1478. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1088461>
- HAO, Y., & LIU, Y.M. (2015). "Has the development of FDI and foreign trade contributed to China's CO2 emissions? An empirical study with provincial panel data", *Nat Hazards*, 76(2): 1079–1091.
- HOFFMANN, R., LEE, C.G., RAMASAMY, B., & YEUNG, M. (2005). "FDI and pollution: a granger causality test using panel data", *The Journal of the Development Studies Association*, 17(3): 311-317.
- IMF (2009). *Balance of and international investment position manual*. Washington.
- KARLUK, S.R., (2003). *Uluslararası ekonomi, teori ve politika*. 1.Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- KILIÇARSLAN, Z., & DUMRUL, Y. (2017). "Foreign direct investments and CO2 emissions relationship: the case of Turkey", *Bus Econ Res Journal*, 8(4): 647–660.
- KIRKULAK, B., QUI, B., & YIN, W. (2011). "The Impact of FDI on Air Quality: Evidence from China", *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 4(2): 81-98.
- KOÇAK, E., & ŞARKGÜNEŞİ, A. (2018). "The impact of foreign direct investment on CO2 emissions in Turkey: new evidence from cointegration and bootstrap causality analysis", *Environ Sci Pollut Res.*, 25: 790–804.
- KONYA, L. (2006). "Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach", *Economic Modelling*, 23(6): 978-992. doi:10.1016/j.econmod.2006.04.008
- LAN, J., KAKINAKA, M., & HUANG, X. (2012). "Foreign direct investment, human capital and environmental pollution in China", *Environ Resour Econ*, 51(2): 255–275
- LAU, L.S., CHOONG, C.K., & ENG, Y.K. (2014). "Investigation of the environmental Kuznets curve for carbon emissions in Malaysia: do foreign direct investment and trade matter?", *Energy Policy*, 68: 490–497

- LEE, C.G. (2009). "Foreign direct investment, pollution and economic growth: evidence from Malaysia", *Appl Econ* 41(13): 1709–1716. <https://doi.org/10.1080/00036840701564376>
- LEE, J.W., & BRAHMASRENE, T. (2013). "Investigating the influence of tourism on economic growth and carbon emissions: evidence from panel analysis of the European Union", *Tour Manag*, 38: 69–76.
- LIN, B., & LI, X. (2011). "The effect of carbon tax on per capita CO2 emissions", *Energy Policy*, 39(9): 5137–5146.
- MAROUFI, N., & HAJILARY, N. (2022). "The impacts of economic growth, foreign direct investments, and gas consumption on the environmental Kuznets curve hypothesis CO2 emission in Iran", *Environmental Science and Pollution Research*, 1-14.
- MASLIN, M. (2004). *Global Warming: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- MERT, M., & CAGLAR, A. E. (2020). "Testing pollution haven and pollution halo hypotheses for Turkey: a new perspective", *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 32933-32943.
- MENYAH, K., NAZLIOGLU, S., & WOLDE-RUFAEL, Y. (2014). "Financial Development, Trade Openness and Economic Growth in African Countries: New Insights from A Panel Causality Approach", *Economic Modelling*, 37: 386-394.
- MERT, M., & BÖLÜK, G. (2016). "Do foreign direct investment and renewable energy consumption affect the CO2 emissions? New evidence from a panel ARDL approach to Kyoto Annex countries", *Environ Sci Pollut Res.*, 23(21): 21669–21681
- MERT, M., & CAGLAR, A. E. (2020). "Testing pollution haven and pollution halo hypotheses for Turkey: a new perspective", *Environmental Science and Pollution Research*, 27(26): 32933-32943.
- NAZLIOGLU, S., LEBE, F., & KAYHAN, S. (2011). "Nuclear energy consumption and economic growth in OECD countries: Cross-sectionally dependent heterogeneous panel causality analysis", *Energy Policy*, 39(10), 6615-6621.
- OECD (2008). "OECD Benchmark definition of foreign direct investment. 4th Edition, Paris.
- OMRI, A. (2014). "An international literature survey on energy-economic growth nexus: evidence from country-specific studies", *Renew Sustain Energy Review*, 38: 951–959.
- PESARAN, M. H. (2004). *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*. Institute for the Study of Labor.
- PESARAN, M. H., ULLAH, A., & YAMAGATA, T. (2008). "A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence", *The Econometrics Journal*, 11(1): 105–127.
- ŞAHİN, D. (2015). "Çin'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*", 8(41): 1296-1302.
- ŞEKER, F., ERTUGRUL, H.M., & ÇETİN, M. (2015). "The impact of foreign direct investment on environmental quality: a bounds testing and causality analysis for Turkey", *Renew Sust Energ Rev*, 52: 347–356

- SHAARI, M.S., HUSSAIN, N.E., ABDULLAH, H., & KAMIL, S. (2014). "Relationship among foreign direct investment, economic growth and CO2 emission: a panel data analysis", *Int J Energy Econ Policy*, 4(4): 706–715.
- SHAHBAZ, M., NASREEN, S., & AFZA, T. (2011). "Environmental Consequences of Economic Growth and Foreign Direct Investment: Evidence from Panel Data Analysis", *MPRA Paper No.32547*, 1-16.
- SHAHBAZ, M., NASREEN, S., ABBAS, F., & ANIS, O. (2015). "Does foreign direct investment impede environmental quality in high-, middle-, and low-income countries?", *Energy Econ* 51: 275–287.
- SHAO, Q., WANG, X., ZHOU, Q., & BALOGH, L. (2019). "Pollution haven hypothesis revisited: a comparison of the BRICS and MINT countries based on VECM approach", *Journal of Cleaner Production*, 227, 724-738.
- SWAMY, P.A. (1970). "Efficient inference in a random coefficient regression model", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 311-323.
- TABAN, S., & KAR, M. (2014). *Kalkınma Ekonomisi, Ekin Basım Yayın ve Dağıtım*, Bursa.
- TAMAZIAN, A., & RAO, B.B. (2010). "Do economic, financial and institutional developments matter for environmental degradation? Evidence from transitional economies", *Energy Econ*, 32(1): 137–145
- TANG, C.F., & TAN, B.W. (2015). "The impact of energy consumption, income and foreign direct investment on carbon dioxide emissions in Vietnam", *Energy*, 79: 447–454
- WEIGEL, D. (1997). "Foreign Direct Investment. Washington", *World Bank Publications*.
- WDI, (2022). *World Development Indicators*. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (Erişim Tarihi:13.03.2022).
- WORLD BANK, (2022). *World Development Indicators*. *World Bank*. <https://databank.worldbank.org> (Erişim Tarihi:15.03.2022).
- YILDIRIM, E. (2014). "Energy use, CO2 emission and foreign direct investment: is there any inconsistency between causal relations?", *Front Energy*, 8(3): 269–278.
- YILMAZ, T., ZEREN, F., & KOYUN, Y. (2017). "Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ekonomik Büyüme ve Karbondioksit Emisyonu İlişkisi: BRICS ve MINT Ülkeleri Üzerinde Ekonometrik Bir Uygulama", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(4), 1235-1254.
- ZEREN, F. (2015). "Doğrudan Yabancı Yatırımların CO2 Emisyonuna Etkisi: Kirlilik Hale Hipotezi mi Kirlilik Cenneti Hipotezi mi?", *Journal of Yaşar University*, 10(37): 6381-6477.
- ZHANG, C., & ZHOU, X. (2016). "Does foreign direct investment lead to lower CO2 emissions? Evidence from a regional analysis in China", *Renew Sust Energ Rev*, 58: 943–951. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.12.226>

Sağlıkta Kalite Kapsamında Dijital Bir Hastanede Müşteri Memnuniyeti Araştırması¹

(Araştırma Makalesi)

Customer Satisfaction Research in a Digital Hospital within the Scope of Quality in Health

Doi: 10.29023/alanyaakademik.1219966

Aysel ARSLAN

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO

aysel.arslan@omu.edu.tr

Orcid No: 0000-0002-4973-7957

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Arslan, A. (2023). Sağlıkta Kalite Kapsamında Dijital Bir Hastanede Müşteri Memnuniyeti Araştırması. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), Sayfa No.1123-1139.

ÖZET

Anahtar kelimeler:

Dijitalleşme,
Sağlıkta Kalite,
Dijital Hastane,
Müşteri
Memnuniyeti

Makale Geliş
Tarihi:

16.12.2022

Kabul Tarihi:

25.09.2023

21. yüzyıl dijital çağında dijitalleşen hizmetlerden belki de en önemlisi, aynı zamanda insan sağlığına yapılan yatırım olan dijital hastanelerdir. Değişen ve gelişen bir dünyada artık hastaların beklentileri sunulan en iyi sağlık hizmetini almak olmuştur. Günümüzde en iyi sağlık hizmetinin sunumu için, dijital teknolojilerden faydalanmak gerekmektedir. Dijital teknolojilerin sağlık alanında kullanımı hız, kolaylık ve zaman tasarrufu sağladığından kalite kapsamında sağlık hizmetlerinin tüm paydaşları tarafından tercih sebebi olmaktadır. Sağlık hizmetlerin dijital teknolojilerle birlikte sunulduğu dijital sağlık hizmetleri sayesinde hasta beklentileri daha etkili bir biçimde karşılanabilmektedir. Bu durum, çoğu zaman hastaların tatmin düzeyleri üzerinde etki göstermekte ve memnuniyetlerini artırmaktadır. Çalışmada dijital bir devlet hastanesinin müşteri memnuniyet oranları araştırılarak sağlık hizmetlerinin dijitalleşmesinin kalite çerçevesinde müşteri memnuniyetine olan etkisini ölçmek amaçlanmıştır.

ABSTRACT

Keywords:

Digitalization,
Quality in Health,
Digital Hospital,
Customer
Satisfaction

21. perhaps the most important of the digitalized services in the digital age of the century is the investment in human health in digital hospitals. In a changing and developing world, now the expectations of patients have been to get the best health service offered. Nowadays, in order to provide the best health service, it is necessary to use digital technologies. Since the use of digital technologies in the field of health provides speed, convenience and time saving, it is the reason for preference by all stakeholders of health services within the scope of quality. Thanks to digital health services, where health services are provided together with digital technologies, patient expectations can be met more effectively. This situation often affects the patients' satisfaction and makes them feel satisfied. In the study, it was aimed to measure the effect of digitalization of health services on customer

¹ Bu çalışma için Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 30.12.2022 tarihli kararınca etik kurul onayı alınmıştır.

1. GİRİŞ

Bugün her alanda dijitalleşmenin sağladığı faydalar üzerine pek çok çalışma yapılmış bulunmaktadır. Bu alanlardan en kıymetlisi olan sağlık alanının konusu ‘‘insan hayatı’’ olduğu için ayrı bir öneme sahiptir. Türkiye’de sağlık alanında dijital dönüşümün başlangıcı 2000’li yıllardır. İnternet kullanımını da yaygın olarak bu yıllarda başlamıştır (Kamer & Sancar, 2022: 6). Bu yıllarda dünya genelinde organizasyonlarda yaşanan dijitalleşme yapay zekâ, nesnelerin interneti, veri madenciliği, nanoteknoloji, mobil uygulamalar, sensörler, gen teknolojileri, giyilebilir teknolojiler ile robotik alandaki gelişmeler tıp ve sağlık sektörlerinde görülmeye başlamıştır (Işık, 2019: 1980). Sağlık alanında bu teknolojiler zamandan ve mekândan bağımsız bir şekilde öğrenme ve bilgiye erişimin kolaylığını sağlayarak günümüzde varlığını sürdüren hastalık endüstrisinin yerini gelecekte bilimsel sağlık endüstrisine dönüştürecektir (Hood, 2018; akt. Işık, 2018: 1983). Yeni teknolojiler tıbbi bakımda ciddi değişikliklere yol açmış ve açmaya devam etmektedir. Bu değişikliklerden tıbbın neredeyse tüm yönleri etkilenecektir. Doktorlar artık video konferans ve diğer araçları kullanarak uzmanlıklarını paylaşabilmektedir. Bu yöntemle sağlık çalışanları hastaya en uygun yerde en uygun bakımı sağlayabilmektedirler. Hemşireler hastalarıyla bilgi alışverişinde bulunarak onların hastaneden evde bakımına daha sorunsuz bir şekilde geçişini sağlayabilmektedirler. Hastalar için gerekli olan ilaçlar ve implant gibi tıbbi cihazlar, lojistik teknolojiler kullanılarak hastanede uzun süre depolanmadan zamanında temin edilebilmektedir. Bu sayede hastanenin stok yönetimi kontrol altına alınabilmektedir (Juhra, 2022: 843). Sağlıkta kullanılan dijital teknoloji süreçleri, girdileri çıktılara dönüştüren birbiriyle ilişkili veya etkileşimli faaliyetler dizisi olarak tanımlanabilir (Gökâlç & Martinez, 2021: 4). Sağlık hizmetlerinin aksatılmadan yürütülmesinde oldukça önemli olan bu faaliyetler sunulan sağlık hizmetlerinin özelliklerini ve kalitesini arttırmaktadır.

Dijital sağlık hizmetlerinde ön plana çıkan doğruluk, eksiksizlik, güncellik ve tutarlılık gibi temel özellikleri genel olarak sağlık hizmetlerinde kalite özellikleri arasında ele alan çok sayıda tanım bulunmaktadır. Tüm bu özellikler literatür boyunca kabul edilen kalite ölçütleri içerisinde yer almaktadır (Williams vd., 2019: 2). Kaliteli sağlık hizmeti öncelikle hasta, sonrasında çalışan, daha sonrasında ise toplumsal refah ve memnuniyetini esas alan çok boyutlu bir çalışmayı gerektirmektedir. Kalitenin sağlık kurumundaki tüm çalışanlar tarafından benimsenip uygulanmasıyla ivme kazanan toplam kalite yönetimi çalışmaları ise benzer şekilde organizasyonun tamamına yönelik bir dizi faaliyeti içermektedir. Sağlık hizmetlerinde yürütülen kalite çalışmaları dijital teknolojilerden olumlu yönde etkilenecek daha verimli sunulabilir. Kalite göstergelerinden en önemlisi olan müşteri memnuniyeti şüphesiz sağlık hizmetlerinde yürütülen dijitalleşme çalışmalarından etkilenecektir. Araştırma kapsamında bu etkinin boyutu ölçülmek istenmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Sağlık alanında hedeflenen dijital dönüşüm hizmetini konu alan (Ak, 2013; Altuntaş, 2019) dijital hastaneler üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Bunların bir kısmı sağlık kayıtlarının elektronik ortamda tutulmasının sağladığı faydalarını (Kane, 2015; Limon, 2019; Yılmaz vd., 2021; Ögütçü vd., 2011; Özkan, 2011) anlatırken, bir kısmı elektronik tıbbi kayıtların güvenliği konusunda yapılmış çalışmaları (Samadbeik, 2015; Innab, 2018; Al-Zahrani, 2020; Obaloje & Eze, 2020; Baretic & Protrka, 2021; Abdulhameed, 2021; Keshta & Odeh, 2021) içermektedir. Dijital hastaneyi örnekleriyle birlikte sunan çalışmaların (Kılıç,

2016; Burrige vd., 2017; Doğan, 2021) yanı sıra dijital hastaneyi fırsatları ve zorluklarıyla ele alan çalışmalar (King vd., 2003; Ball, 2003; Cresswell & Sheikh, 2015) da bulunmaktadır. Bununla birlikte hastanelerde müşteri memnuniyetini konu alan birçok çalışma (Yalçın ve Koçak, 2009; Taşlıyan ve Gök, 2012; Büber ve Başar, 2012; Gökkaya vd., 2018; Jahani, 2018; Talmaç ve Soysal, 2021; Beçir vd., 2021; Özmen ve Ocakdan, 2022) yapılmıştır. Ancak yerli ve yabancı literatürde dijital hastane ile müşteri memnuniyetini kalite kapsamında aynı araştırmada ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda dijital hastanelerdeki müşteri memnuniyetini kalite bakış açısıyla ele alan bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. SAĞLIKTA KALİTE

Sağlık alanında kalite çalışmalarının hızla devam ettiği günümüz sağlık organizasyonlarında “önce insan” anlayışı ile birlikte hasta ve çalışanlar açısından değer yaratılmaya devam edilmektedir. Sağlıkta kalite yaklaşımı ile ortaya konulan; bireysel, kurumsal ve toplumsal fayda sağlayan tüm çalışmalar, farklı özelliklere sahip sağlık kurumlarına örnek teşkil ederek uygulanmaya çalışılmaktadır. Günümüzde sağlık alanında dijitalleşme çalışmaları tüm sağlık kurumları tarafından ilgiyle takip edilmekte, kurumların imkanları çerçevesinde bilgi ve iletişim teknolojilerinden faydalanılmaktadır.

Sağlık hizmetlerinde kalitenin amacı; sağlık hizmetlerinin en doğru biçimde, en doğru zamanda ve en az maliyetle sunulması (Kibar, 2014: 16) hem hasta hem de çalışan memnuniyetini sağlamaktır. Dünya genelinde nüfusun artması, insan ömrünün uzaması, yaşlı nüfusun artması, kronik hastalıkların çoğalması, doğal ve sağlıklı beslenememe gibi birçok faktör sebebiyle sağlık hizmetine olan talep her geçen gün artmaktadır. Bununla birlikte sağlık hizmetleri beklentileri de farklılaşmıştır. Sağlık kurumları bu istek, ihtiyaç ve beklentilerin karşılanabilmesi için kalite arayışı içerisine girmişlerdir (Karaçor & Arkan, 2014: 92). Sağlıkta kalitenin birinci kuralı işin ilk seferde en doğru biçimde yapılmasıdır. Yani “sıfır hata”dır. Sıfır hatanın sağlanabilmesi için ise sunulan sağlık hizmetinin her aşamasının tekrar tekrar değerlendirilerek muhtemel hataların önüne geçilmesi, gerçekleşen hataların ise tekrarlanmasının önlenmesi gerekmektedir. Sağlık hizmetlerinde hata kabul edilemez, çünkü yapılan hataların telefisi olamayabilir. Bu sebeple sağlık hizmetlerinde kalite çalışmaları, diğer sektörlere nazaran daha önemli bir yere sahiptir. Sağlıkta kalitenin ikinci kuralı “önce insan” anlayışıdır. Sağlık hizmetlerinin amacı insanın fiziksel ve ruhsal sağlığının sağlanması ve sürdürülmesidir. İnsan sağlıklı olursa toplum sağlıklı olur, toplum sağlıklı olursa, toplumu yaşatan devlet ve ülke her bakımından güçlü olur. Önce insan anlayışı aynı zamanda insanın refahının, mutluluğunun ve memnuniyetinin önemli olduğunu vurgulayan bir yaklaşımdır. Burada anlatılmak istenen sadece hizmet sunulan hastanın refah ve memnuniyetinin sağlanması olmayıp, aynı zamanda hizmeti sunan sağlık çalışanlarının da refah, huzur, mutluluk ve memnuniyetinin sağlanması gerekmektedir. Sağlık hizmetlerinin bu çerçevede sunulması esastır. Üçüncü kural, “tam katılım”dır. Sağlık hizmeti ekibinin tüm üyeleri sağlık hizmetlerinde kalitenin ne olduğunu ve önemini kavrayarak, hizmetin sunumunda kalite kurallarına uymalıdır. Kalitenin önemi her ne kadar üst yönetim tarafından desteklenip anlatılmaya çalışılsa da tüm çalışanlar tarafından kaliteye aynı hassasiyet ile yaklaşılması gerekmektedir. Kaliteli sağlık hizmeti hastanenin her bölümünde sunulmalı ve tüm personel bu hizmeti sunmaya gönüllü olmalıdır. Örneğin hastanın hastaneye giriş yaptığı hastane kapısındaki görevli hastayı asık suratlı karşılar, sorularını duymazdan gelir ise, kaliteli sağlık hizmeti sunmak adına ortamın temizliğinin sağlanmış olması, personelin gerekli eğitimleri almış olması gibi birtakım faaliyetlerin hasta nezdinde çok önemi olmayabilecektir. Dolayısıyla hastada olumlu izlenim yaratacak tüm faaliyetlerin birlikte yürütülmesi esastır. Bir diğer kural

“sürekli iyileştirme”dir ki değişen ve gelişen bir dünyada hastaların arzu ve beklentilerinin aynı kalamayacağı şüphesizdir. Sunulan sağlık hizmetlerinin dinamik bir yapıda olması, gelişme sağlanarak değişmesi gerekmektedir. Sağlık hizmetlerinin dinamik bir yapıda olmasının en güzel örneğini gelişmiş teknolojilerden faydalanılması göstermektedir. Bu bağlamda sağlıkta kalite ile dijital teknolojilerin kullanıldığı dijital hastane kavramlarının, sağlık hizmetlerinin daha verimli bir biçimde sunulması için yapılan çalışmaların ortak paydasında bulunduğu söylenebilir.

4. DİJİTAL HASTANE

Dijitalleşme, artık toplumun tüm alanlarına ulaşan bir mega trend olmuştur. İş ortamında, Endüstri 4.0 anahtar kelimesi altında siber-fiziksel sistemlerin ve makinelerin dijital olarak kontrol edilen süreçlere entegrasyonu ile tamamen yeni, dijital olarak kontrol edilebilen iş akışları olan üretim süreçleri ile mal ya da hizmetler oluşturulmaktadır (Preko & Boateng, 2020: 255). Sağlık sektöründe yer alan hastaneler, yararlı dijital sağlık yeniliklerini keşfederek bunları mevcut bilgi ve iletişim (BT) ortamlarına entegre etmek için gözle görülür şekilde mücadele etmektedirler (Gleiss & Lewandowski, 2022: 21). Dijital hastane, personel verimliliği ve hasta memnuniyetini sağlayarak hastanenin iş süreçlerini kolaylaştırmakta, ayrıca en son teknolojileri sağlık hizmetlerine entegre ederek süreç kalitesini iyileştirmeyi sağlamaktadır. Dijital hastane; hasta ve çalışan güvenliği, tıbbi cihazlar, akıllı bilgi sistemleri, tesis kontrolü, otomatik konveyör sistemleri, konum tabanlı hizmetleri, sensörler ve dijital iletişim araçlarını sağlık süreçlerine dahil eden bir konseptir (Kılıç, 2016: 52). Genel olarak dijital bir hastanede; hastanenin tüm bölümlerini kapsayan hastane bilgi yönetim sistemi, kurum içinden ya da dışından yetkililerin erişim sağlayacağı mobilite sistemleri, yeterli teknolojik alt yapı donanımları, gelişmiş randevu sistemleri, radyo frekans ile tanıma sistemleri (RFID), yüz tanıma sistemleri ve hastaların bilgi ve iletişim teknolojileri ile randevu almaya ve hastane içerisinde yönlendirilmelerine imkan tanıyan teknolojik sistemler ile üçüncü taraf olan e-sağlık, Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi (MERNİS), e-devlet gibi sistemlerle entegre olabilen sistem unsurları bulunmaktadır (Ak, 2013: 973). Sağlık hizmetlerinin dijitalleşmesi sağlık hizmetlerindeki mevcut zorluklara bir çözüm olarak kabul edilebilmektedir (Gjellebæk vd., 2020: 1). Sağlık hizmetlerindeki dijital veri miktarı çok fazla artarak, sürekli büyümektedir. Tüm bu verilerin akıllıca kullanılması, sağlık hizmetlerini daha verimli hale getirme ve teşhis ve tedavileri iyileştirme potansiyeline sahiptir. Örneğin, sadece elektronik hasta kayıtları kullanılarak, yönetim kararlarını desteklemek adına yaygın teşhisler, tedaviler, sonuçlar ve maliyetler hakkındaki önemli bilgiler analiz edilebilmektedir. Benzer biçimde dijitalleştirilmiş araştırma makaleleri kullanarak, belirtilen bazı semptomlar dahil tüm makaleleri aramak ve bu semptomlarla bağlantılı sağlık koşullarını belirlemek mümkündür. Büyük verilerden, bir pandemik salgının öngörülebilmesi gibi toplum sağlığı için de değerli bilgiler elde edilebilmektedir (Gellerstedt, 2016: 4). Bilgi ve iletişim teknolojisiyle birlikte öncelikle sağlık kayıtlarının dijitalleştirilmesi, yani kağıt tabanlı kayıtların bilgisayar formuna dönüştürülmesi, bakım sunumundan hasta güvenliğine kadar olumlu katkılar sunarak sağlık hizmetlerinin genel kalitesini iyileştirmiştir. Yinelenen dokümantasyon ve evrak işlerinde belirgin azalma görülmüş, iş akışlarında verimlilik artmış, hastanelerdeki fonksiyonlara iş süreçlerinin daha iyi entegrasyonu sağlanarak hasta bilgilerine daha fazla erişilebilirlik, risk azaltma, maliyet ve zaman tasarrufu sağlanmıştır. Böylelikle istenilen paydaş tatmini gerçekleşmiştir (Preko & Boateng, 2020: 255). Sağlık hizmetlerinde dijital teknolojilerin önemli uygulamalardan biri giyilebilir teknolojiler ve cihazlardır. Bu teknolojiler ve cihazlar sağlık bulgularının takibini oldukça kolaylaştırmakta, acil durumlara ilişkin uyarılar vermektedir (Uysal & Ulusinan, 2020: 56). Sağlık bakımında ayrıca teşhis ve tedavide hizmet sunarak kullanılan akıllı robotlar bir hasta bakıcı, danışman, temizlikçi, hemşire ya da doktor olarak hizmet sunabilmektedir (Kılıç

ve Tosun, 2021: 549). Sağlık alanındaki sanal gerçeklik uygulamalarından özellikle cerrahi işlemler başta olmak üzere, sağlık eğitimi, koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetleri ile sağlık tesislerinin tasarımına kadar geniş bir alanda fayda sağlanılmaktadır (Demirci, 2019: 713). Yapay zekânın dijital sağlık alanında kullanımına ilişkin az sayıda çalışma bulunmakla birlikte, yapılan çalışmaların özellikle böbrek ve kalp hastalıkları ile kanser ve alzheimer gibi kronik hastalıkların tanı ve teşhisine yönelik olduğu görülmektedir (Akalm ve Veranyurt, 2020: 138). Dijital araçlar ve uygulamalar, erken ve sürekli takip sunduklarından insanların diyetlerini değiştirmek ve daha fazla egzersiz yapmalarını sağlamak gibi önleyici sağlık hizmetleri tedbirlerinin takibini kolaylaştırabilmektedir. Sağlık alanında dijitalleşme, kişisel sağlık konusunda daha iyi farkındalık için uygun koşullar sağlayabilmektedir (Blix & Levay, 2018: 21).

Hastanelerin dijitalleşmesi hem bir süreç hem de bir tasarım zorluğu oluşturmaktadır. İlk olarak; hastanelerde mevcut yaklaşım yerine dijitalleşmeye yönelik uzmanlaşmış tıbbi tedavi yaklaşımına ihtiyaç vardır. Hastaneler için bu durum, klinik ve lojistik süreçleri birbirine bağlayarak bakım döngüsü boyunca hastanın ihtiyaçlarına odaklanılması anlamına gelmektedir. Dijital bir hastanede sadece BT sistemlerinin iyileştirilmesi ve entegrasyonu yetmez, aynı zamanda BT desteğinin hastanenin tüm süreçlerine tam entegrasyonu gerekmektedir. İkincisi, gereksinimler hakkında daha kapsamlı bir bakış açısının zorunluluğudur. Hastane gibi karmaşık kuruluşların gereksinimlerini belirleyip gidermek için sadece hastanelerdeki kullanıcılara neye ihtiyaçları olduğunu sormak yetmez, dijital hastanelerin sağlayacaklarının sağlık çalışanlarının ve hastaların bilgisini açacağı, küresel bir bakış açısı gerekeceği bilinmelidir (Bygstad & Bergquist, 2018: 3170). Sağlık kurumları olan hastaneler günümüzde gelişen teknoloji ile beraber, değişken ve karmaşık yapıda birçok hizmetin emek yoğun bir şekilde sunulduğu dış çevreden etkilenen açık sistemlerdir. Hastaların hastalıkları, istek ve ihtiyaçları birbirlerinden farklı yapıda olduğu için, sağlık kurumlarında tek düze bir hizmet üretimi söz konusu değildir. Ancak sunulan sağlık hizmetinin belirli standartlar çerçevesinde sunulması hastalıklardan koruma, hasta ve yaralıları iyileştirmek amacıyla ulaşılması beklenmektedir. Bununla beraber sunulan sağlık hizmetinin hastaların beklentilerini karşılaması hatta aşması gerekmektedir. Rekabet çerçevesinde sağlık kurumlarında sunulan sağlık hizmetlerini diğerlerinden farklılaştıracak olan dijital teknolojilerin getirileri olacaktır.

Sağlık kurumlarında dijital teknolojilerin kullanımını maliyet, zaman, teknik, müşteri memnuniyeti ve kalite boyutlarında ele aldığımızda (İnce vd., 2021: 256):

Maliyet; dijital teknolojilerin kullanımı ile gerçekleşen süreç iyileştirmeleri başlangıçta bir takım sabit maliyetler getirirse de en fazla 9 yıl gibi bir zaman süreci içerisinde yapılan yatırımlar karlılığı arttıracak ve zamanla ortalama birim maliyetleri açısından avantaj sağlayacaktır.

Zaman; dijital teknolojiler ile sağlanan süreç iyileştirmenin sonucunda ortaya çıkan yeni uygulamalar hasta, doktor, hemşire ve teknisyen gibi ilgili tarafların vakit kayıplarını önleyerek işlerine daha fazla zaman ayırmalarını sağlayacaktır.

Teknik; kullanılan dijital teknolojiler sayesinde teknik değişmiş, veriler kolay işlenerek, veri hataları ve kayıpları en aza indirgenerek uzun yıllar saklanabilir olmuştur. Dijital teknolojiler tüm sistemlerin birlikte entegrasyonuna olanak sağlamıştır.

Müşteri memnuniyeti; Hastalar dijital teknolojilerin kullanımından önceki uygulamalara oranla daha fazla memnun olmaktadır. Bu teknolojileri kullanan sağlık profesyonelleri de dijital teknoloji kullanımının kazanımlarından hastalar kadar memnun kalmaktadırlar.

Kalite; Yukarıda sayılan diğer boyutların tümünden sağlanan başarı ve memnuniyetin toplamı sağlık hizmetinin kalitesine yansiyacaktır.

Dijital hastanelerde kullanılan bilişim sistemleri hastaların hekime ulaşma süresini kısaltmaktadır. Ayrıca dijital hastanelerde daha az personelle daha etkin bir hizmet sunma imkânı bulunmaktadır. Dijital hastanelerde hastaların tanı ve tedavileri bir bütün olarak takip edilebilmekte, acil bir durumda doktorlar farklı ülkelerdeki doktorlarla görüşerek fikir alış-verişinde bulunabilmektedirler (Tüfekçi vd., 2017: 148). Modern çağın gereği olarak hastanelerde dijital teknolojilerin kullanım faydası giderek artmakla birlikte dijital teknolojilerin kullanımını konusunda personelin eğitimi ve gelişimi teşvik edilmelidir.

5. YÖNTEM

5.1. Araştırmanın Amacı

Sağlık hizmetlerinde kalite ve dijital hastane kavramlarını birlikte ele alan bu çalışmanın amacı, dijital hastanelerdeki müşteri memnuniyetini İzmir Tire Devlet Hastanesi örneği ile gözler önüne sermektir. Böylece sağlık hizmetlerinin kalite çalışmalarına katkı sağlamaktır. Kalitenin en kısa tanımını “müşteri memnuniyeti” olduğundan, bu çalışmada sağlık kurumu müşterilerinin dijital hastane memnuniyetlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

5.2. Araştırmanın Kapsamı

Araştırma kapsamında dijital bir hastane olan İzmir Tire Devlet Hastanesinin müşteri memnuniyeti anketleri değerlendirilmeye alınmıştır. Bu bağlamda hastaların ve sağlık çalışanlarının anket sorularına vermiş oldukları yanıtlar incelenerek dijital bir hastaneden sunulan sağlık hizmetini alan dış müşterilerin ve bu sağlık hizmetini sunan iç müşterilerin memnuniyet durumları incelenecektir. Çalışmanın dijitalleşme yolunda çabaları olan tüm sağlık kurumlarına örnek olması planlanmaktadır.

5.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada İzmir Tire Devlet Hastanesi müşteri memnuniyet anketine ilişkin toplanan nicel veriler durum (örnek olay) araştırması yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Durum araştırması tek bir olayın veya birkaç olayın derinlemesine incelemesini içermektedir. Durum araştırmasında toplanan veriler ile sonuçta ulaşılan bulgular mantıksal bir kurgu ile birbirine bağlanırlar ve anlatılan olaylar belirli bir zaman dilimini kapsamaktadır (İlgar, M. Z., & İlgar, S. C. 2013: 201). Bu kapsamda çalışmada dijital bir devlet hastanesinin web sitesinde paylaştığı olduğu 2021 yılı Aralık ayı çalışan memnuniyet anketi ile 2022 yılı Mart ayı hasta memnuniyet anketleri incelenmiştir. Çalışma sonucunda İzmir Tire Devlet Hastanesi'nin müşteri memnuniyetine ilişkin verileri ışığında ulaşılan araştırma sonuçlarının, dijital hastanelerde müşteri memnuniyetinin anlaşılması noktasında yol gösterici olması beklenmektedir.

5.4. Araştırmanın Bulguları

5.4.1. İzmir Tire Devlet Hastanesi Hakkında Genel Bilgiler

İzmir Tire Devlet Hastanesi 2003 yılında “Bebek Dostu Hastane” ünvanı almıştır. Hastanede 2006 yılında kalite çalışmalarına başlanmış ve TSE Standartlarını karşılayan ilk ilçe hastanesi olarak belgelendirilmiştir. 2011 yılında Sağlıkta Kalite Standartları'na göre hizmet vermeye başlayan hastane 2014 yılında Sağlık Bakanlığı merkezi değerlendirmesinde tam puan almıştır. Uluslararası dijital seviyelendirme kuruluşu olan HIMSS-EMRAM (Healthcare Information and Management Systems Society- Electronic Medical Record Adoption Model) seviyelendirmesinde 2014 yılında seviye 6 belgesini almaya hak kazanmıştır. Devamında

hastanede hasta ile ilgili tüm tıbbi hizmet alanlarında kullanılan tıbbi cihaz verilerinin hastane bilgi yönetim sistemi üzerine entegrasyonu sağlanmış, hastanede kapalı döngü ilaç sistemlerinin kuruluşu ve kullanılması sağlanmıştır. Tüm bu uygulamalar neticesinde 2016 yılında hastane HIMSS-EMRAM en yüksek seviyesi olan seviye 7 belgesini almaya hak kazanmıştır. Bu belge ile hastane bu ünvanı sahip Türkiye’de tek, Avrupa’da ise 3. hastane olmuştur. 2016 yılında “Anne Dostu Hastane Ünvanı” almaya hak kazanmış olan hastane 2018 yılında ise SAS (Sağlıkta Akreditasyon Standartları)’nı tam olarak uygulayan ilk kamu hastanesi olmuştur. 2019 yılında engelli dostu ünvanını almaya hak kazanan hastane 2020 yılından itibaren 255 yatakla hizmet vermeye devam etmektedir.

5.4.2. İzmir Tire Devlet Hastanesi Çalışan ve Hasta Memnuniyeti Anket Sonuçları

Sağlık kurumlarında yürütülen faaliyetlerin kalitesini ölçmek için yaygın olarak nicel veri toplama yöntemlerinden biri olan anket yöntemi tercih edilmektedir. Sağlık kurumu çalışanlarının eğitimlerine uygun bir birimde, uygun malzeme ve donanım ile ideal ve güvenilir bir çalışma ortamında, çalışma koşullarından memnun bir biçimde çalışıp çalışmadıklarını değerlendirmek üzere çalışan geri bildirim anketleri düzenlenmektedir. Sağlıkta Kalite Standartları (SKS) anket uygulama rehberine (2019: 13) göre; çalışan geri bildirim anketi her yılın Aralık ayında uygulanmaktadır. Anket sonucunda elde edilen veriler, takip eden yılın Ocak ayının on beşine kadar Sağlık Bakanlığı Kurumsal Kalite Sistemi’ne işlenmektedir. İzmir Tire Devlet Hastanesinin 2021 yılı çalışan memnuniyeti anketine 406 çalışan katılmıştır. Hastanenin toplam 737 personelinden % 69,97’si ankete katılım sağlamıştır. Ankete katılım sağlayan sağlık çalışanlarının demografik özellikleri aşağıda Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Ankete Katılan Personelin Demografik Özellikleri

Değişkenler		N	%
Cinsiyet	Kadın	132	32,5
	Erkek	274	67,5
Yaş	20 yaş altı	2	0,5
	20-29	54	13,3
	30-39	111	27,3
	40-49	182	44,8
	50-59	54	13,3
	60 yaş ve üzeri	3	0,7
Meslek	Anestezi Teknisyeni	10	2,5
	Ağız ve Diş Sağlığı Teknikeri	3	0,7
	Eczacı	2	0,5
	Fizyoterapist	3	0,7
	Laboratuvar Teknisyeni	10	2,5
	Röntgen Teknikeri	3	0,7
	Temizlik Personeli	31	7,6
	Sürekli İşçi	70	17,2
	Doktor	44	10,8
	Pratisyen Doktor	1	0,2
	Hemşire	105	25,9
	Ebe	35	8,6
	Sağlık Memuru	17	4,2
	Veri Kayıt İşletmeni	32	7,9
	Diğer	40	9,9

Eğitim Durumu	Okur-yazar	4	0,9
	İlkokul	43	10,6
	Ortaokul	17	4,2
	Lise	75	18,5
	Üniversite	220	54,2
	Yüksek Lisans	34	8,4
	Doktora	13	3,2
Mesleki Kıdem	1-5 yıl	79	19,5
	5-15 yıl	184	45,3
	15-25 yıl	109	26,8
	25 yıldan fazla	34	8,4
Toplam	406	100	

Kaynak: İzmir Tire Devlet Hastanesi, 2022 (<https://tiredh.saglik.gov.tr/>)

İzmir Tire Devlet Hastanesi'nin 2021 yılı Aralık ayına ait çalışan geri bildirim anketi soruları ve cevapların soru bazında sayısı aşağıda yer alan Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. İzmir Tire Devlet Hastanesi Çalışan Memnuniyeti Anketi

Sorular	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Aldığım eğitime uygun bir bölümde çalışıyorum.	154	196	24	26	6
Çalışma ortamı ve koşulları ile ilgili yapılacak düzenlemelerde görüşüme başvurulur.	88	185	56	57	20
Çalışma ortamım rahat çalışabileceğim biçimde düzenlenmiştir.	84	183	76	41	22
Çalıştığım bölümde çalışan güvenliği ile ilgili tedbirler alınmıştır.	89	202	64	37	14
Çalıştığım ortamda kendimi güvende hissedirim.	91	188	61	51	15
Yönetim, çalışan güvenliği konusunda iyileştirme faaliyetleri yapmaktadır.	94	199	65	38	10
Yönetim, çalışan güvenliği ile ilgili uygunsuzlukların giderilmesi için çalışanlar ile iş birliği yapmaktadır.	87	203	64	43	9
Yöneticilere sorun, görüş ve önerilerimi iletmeye imkân bulurum.	103	206	64	30	3
Görev alanım ile ilgili görüş ve önerilerim dikkate alınır.	87	188	79	44	8
İhtiyacım olduğunda izin alabilirim.	117	223	35	24	7
Performansım hakkında geri bildirim alırım.	76	169	80	62	19
İşimi en iyi şekilde yapabilmem için gerekli malzeme ve cihaz temin edilir.	98	223	52	24	9
İşimde kendimi geliştirebilmem için eğitim fırsatları sunulur	92	215	50	40	9
Çalıştığım ortamda kendimi değerli hissedirim.	83	185	82	34	22
Yönetim, çalışanların motivasyonu konusunda duyarlıdır.	74	141	113	50	28
Son bir yıl içinde fiziksel şiddete maruz kalmadım.	143	199	23	32	9
Son bir yıl içinde sözel şiddete maruz kalmadım.	119	156	48	59	24
Son bir yıl içinde yönetici kaynaklı psikolojik şiddete (mobbing) maruz kalmadım.	108	187	49	43	19

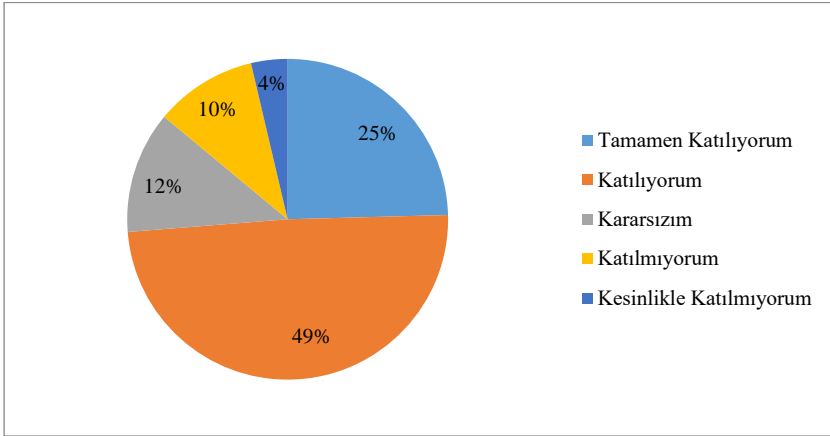
Son bir yıl içinde personel kaynaklı psikolojik şiddete (mobbing) maruz kalmadım.	109	185	47	48	17
Çalıştığım sağlık kuruluşunu arkadaşlarıma çalışma ortamı olarak tavsiye ederim.	90	179	86	31	20
İşimi en iyi şekilde yapabilmem için gerekli malzeme ve cihaz temin edilir.	98	223	52	24	9

Kaynak: İzmir Tire Devlet Hastanesi, 2022 (<https://tiredh.saglik.gov.tr/>)

Sağlık Bakanlığı Sağlıkta Kalite Standartları (SKS) anket uygulama rehberine (2019: 13) göre anket cevapları değerlendirilmesi şu şekilde yapılmaktadır;

Seçenek Bazında Verilen Cevap Oranı (Her Seçenekte Verilen Toplam Cevap Sayısı/ Toplam Cevap Sayısı) x100

Çalışan memnuniyet anketine verilen cevapların oranı incelendiğinde; anket sorularına en çok katılım %49 oranıyla “katılıyorum” ifadesi altında yer alırken, bu ifadeyi %25 oranıyla “tamamen katılıyorum” ifadesi takip etmektedir. Ankette ayrıca %12 oranında “kararsızım” ifadesi, %10 oranında “katılmıyorum” ifadesi ve %4 oranında “kesinlikle katılmıyorum” ifadelerine yer verilmiştir. Anket cevaplarının pasta grafik ile gösterimi Aşağıda Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Çalışan geribildirim anketi cevaplarının pasta grafik ile gösterimi

Kaynak: İzmir Tire Devlet Hastanesi, 2022 (<https://tiredh.saglik.gov.tr/>) verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

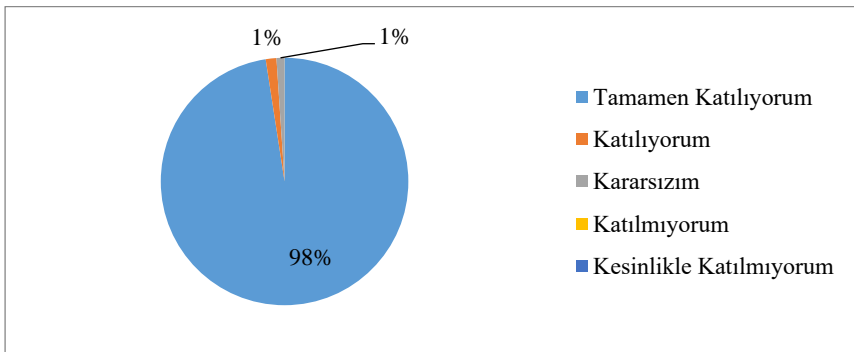
Hastanenin kilit paydaşlarından olan hastaların memnuniyetinin sağlanması hastanenin verimlilik ve sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. Hastalar hizmet aldıkları hastaneyi öncelikle kendilerine sunulan hizmet açısından, sonrasında hizmeti sunanların davranışları açısından ve nihayetinde hastanenin fiziksel ortamı açısından değerlendirirler. Bu değerlendirme aslında hastaların hizmet alımı sırasındaki algıladıkları ile beklentileri arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Bu kapsamda İzmir Tire Devlet Hastanesi’nin 2022 yılı Mart ayına ait ayaktan hasta memnuniyetinin soru bazında dağılımı aşağıda Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 3. İzmir Tire Devlet Hastanesi Ayaktan Hasta Memnuniyeti Anketi

Sorular	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Doktorum tarafından hastalığım ve tedavim ile ilgili yeterli bilgilendirme yapıldı.	32	0	0	0	0
Hastane içinde ulaşmam gereken birimlere kolaylıkla ulaşabildim.	32	0	0	0	0
Muayene olacağım doktoru kendim seçtim.	32	0	0	0	0
Hastane genel olarak temizdi.	32	0	0	0	0
Muayene odasının fiziki koşulları yeterliydi	30	2	0	0	0
Tahlil ve tetkik sonuçlarımı belirtilen süre içerisinde aldım.	32	0	0	0	0
Bu hastaneyi aileme ve arkadaşlarıma tavsiye ederim.	32	0	0	0	0
Kayıt işlemleri için çok beklemedim.	32	0	0	0	0
Bu hastaneden, hiç kimsenin yardımına ihtiyaç duymadan ve kolayca hizmet alabilirim.	32	0	0	0	0
Danışma ve yönlendirme hizmetleri yeterliydi.	32	0	0	0	0
Hastaneye ulaşımında zorluk yaşamadım.	32	0	0	0	0
Muayene olmak için beklediğim süre uygundu.	31	1	0	0	0
Hastanenin sunmuş olduğu hizmetler beklentilerimi karşıladı.	32	0	0	0	0
Muayene ve tetkikler sırasında kişisel mahremiyetime özen gösterildi.	32	0	0	0	0
Doktorumun bana ayırdığı süre yeterliydi.	25	4	0	0	0
Tahlil ve tetkikler için verilen randevu süreleri uygundu.	32	0	0	0	0
Bekleme alanının fiziki koşulları yeterliydi.	25	1	6	0	0
Hastane personelinin bana karşı davranışları nezaket kurallarına uygundu.	32	0	0	0	0

Kaynak: İzmir Tire Devlet Hastanesi, 2022 (<https://tiredh.saglik.gov.tr/>)

Tablo 3'te yer alan ayaktan hasta memnuniyetine verilen cevaplar neticesinde sorulara verilen yanıtın %98 oranıyla en çok "tamamen katılıyorum" şeklinde olduğu, ankette %1 oranında "katılıyorum" ve %1 oranında "kararsızım" cevapları olduğu görülmektedir. Anket cevaplarının oranı aşağıda Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2. Ayaktan hasta memnuniyet anketi cevaplarının pasta grafik ile gösterimi

Kaynak: İzmir Tire Devlet Hastanesi, 2022 (<https://tiredh.saglik.gov.tr/>) verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

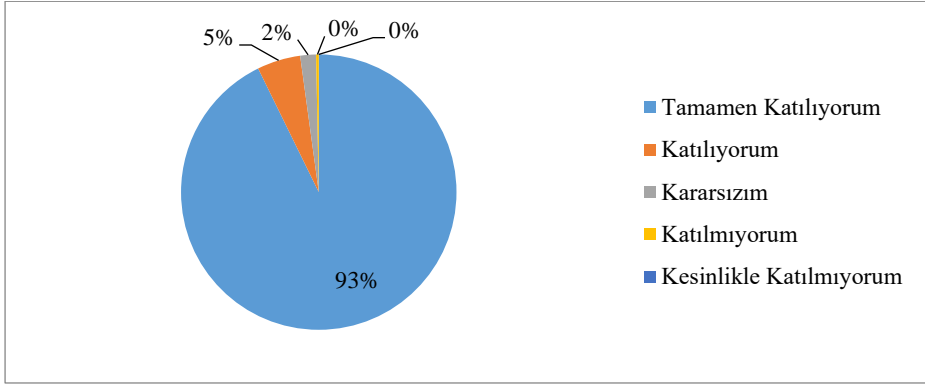
Hastanenin acil servise müracaat eden hastaların memnuniyetlerine ilişkin anket verileri ise aşağıda Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. İzmir Tire Devlet Hastanesi Acil Servis Memnuniyeti Anketi

Sorular	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Acil Servis içinde ulaşmam gereken birimlere kolaylıkla ulaşabildim.	33	3	0	0	0
Doktorum tarafından hastalığım ve tedavim ile ilgili yeterli bilgilendirme yapıldı.	34	2	0	0	0
Bekleme alanının fiziki koşulları yeterliydi.	31	4	1	0	0
Acil servis genel olarak temizdi.	34	2	0	0	0
Doktorumun bana ayırdığı süre yeterliydi.	32	2	1	1	0
Tahlil ve tetkik sonuçlarımı belirtilen süre içerisinde aldım.	33	1	1	1	0
Hastaneye ulaşımında zorluk yaşamadım.	36	0	0	0	0
Acil servis personeli nezaket kurallarına uygun davrandı.	35	0	1	0	0
Acil servisin sunmuş olduğu hizmetler beklentilerimi karşıladı.	36	0	0	0	0
Muayene sırasında kişisel mahremiyetime özen gösterildi.	31	3	2	0	0
İhtiyaç halinde gerekli sağlık personeline kolaylıkla ulaştım.	35	1	0	0	0
Bu acil servisi aileme ve arkadaşlarıma tavsiye ederim.	36	0	0	0	0
Muayene olduğum alanın fiziki koşulları yeterliydi.	31	3	2	0	0
Tahlil ve tetkikler için verilen randevu süreleri uygundu.	30	5	1	0	0
Acil servisten ayrılırken taburculuk sonrası süreç ile ilgili yeterli bilgilendirme yapıldı.	36	0	0	0	0
Danışma ve yönlendirme hizmetleri yeterliydi.	35	1	0	0	0
Kayıt işlemleri için çok beklemedim.	32	4	0	0	0
Muayene ve müdahale için beklediğim süre uygundu.	31	2	3	0	0

Kaynak: İzmir Tire Devlet Hastanesi, 2022 (<https://tiredh.saglik.gov.tr/>)

Acil servise müracaat eden hastaların memnuniyetlerine ilişkin sorulara vermiş oldukları cevaplar doğrultusunda yapılan değerlendirmede, hastaların anket sorularına % 93 oranıyla “tamamen katılıyorum” ifadesi olduğu görülmektedir. Sorulara % 5 oranında “katılıyorum” ifadesi ile yanıt verildiği, % 2 oranında ise “kararsızım” ifadesi ile yanıt verildiği görülmektedir. Hastaların anket sorularından olumsuz bir durumu ifade eden “katılmıyorum” ve “tamamen katılmıyorum” ifadelerini uygun bulmadıkları görülmektedir. Hastaların acil hasta memnuniyetlerine ilişkin sorulara vermiş oldukları yanıtların yüzdelik oranları aşağıda Şekil 3’te gösterilmektedir.

Şekil 3. Acil servis hasta memnuniyet anketi cevaplarının pasta grafik ile gösterimi

Kaynak: İzmir Tire Devlet Hastanesi, 2022 (<https://tiredh.saglik.gov.tr/>) verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

Hastanede belirli bir sürede yatarak tedavi gören hastaların memnuniyetlerine ilişkin yapılan anketin soru bazında analizi aşağıda Tablo 5'te gösterilmektedir.

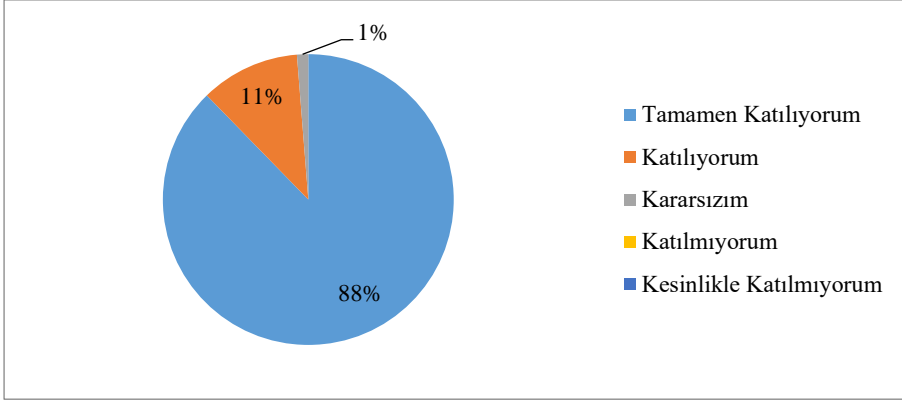
Tablo 5. İzmir Tire Devlet Hastanesi Yatan Hasta Memnuniyeti Anketi

Sorular	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Doktorum tarafından hastalığım ve tedavim ile ilgili yeterli bilgilendirme yapıldı.	21	11	0	0	0
Hastane genel olarak temizdi.	31	1	0	0	0
Bu hastaneyi aileme ve arkadaşlarıma tavsiye ederim.	31	1	0	0	0
Doktorumun bana ayırdığı süre yeterliydi.	22	10	0	0	0
Odadaki eşyalar çalışır durumdaydı.	30	2	0	0	0
Yemek dağıtan personel temizlik kurallarına uygun davrandı (bone, eldiven, maske takması vb.).	31	1	0	0	0
Hastaneden ayrılırken taburculuk sonrası süreç ile ilgili yeterli bilgilendirme yapıldı.	30	1	1	0	0
Hastanenin sunmuş olduğu hizmetler beklentilerimi karşıladı.	31	1	0	0	0
Hastaneye ulaşımında zorluk yaşamadım.	32	0	0	0	0
Hastaneye yatış işlemleri için çok beklemedim.	25	7	0	0	0
İhtiyaç halinde sağlık personeline kolaylıkla ulaşabildim.	27	3	2	0	0
Muayene ve tetkikler sırasında kişisel mahremiyetime özen gösterildi.	29	3	0	0	0
Hemşireler tarafından tedavim ve bakımım ile ilgili yeterli bilgilendirme yapıldı.	22	8	2	0	0
Danışma ve yönlendirme hizmetleri yeterliydi.	31	1	0	0	0
Hastane personelinin bana karşı davranışları nezaket kurallarına uygundu.	28	3	1	0	0

Kaynak: İzmir Tire Devlet Hastanesi, 2022 (<https://tiredh.saglik.gov.tr/>)

Hastanelerde yatarak tedavi gören hastaların “yatan hasta memnuniyet anketine” % 88 oranında “tamamen katılıyorum” ifadesiyle, % 11 oranıyla ise “katılıyorum” ifadesiyle onay

verdikleri görülmektedir. Yatan hasta cevaplarının %1 oranında “kararsızım” ifadesini içerdiği, yatan hastaların “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” gibi olumsuz ifadeleri kullanmadıkları görülmektedir. Yatan hasta memnuniyet anketinin cevaplarının oranları aşağıda Şekil 4’te gösterilmektedir.

Şekil 4. Yatan hasta memnuniyet anketi cevaplarının pasta grafik ile gösterimi

Kaynak: İzmir Tire Devlet Hastanesi, 2022 (<https://tiredh.saglik.gov.tr/>) verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Gün geçtikçe önem kazanan dijitalleşme olgusu tüm sektörlerde başarıya giden yolda anahtar konumundadır. Özellikle sağlık sektöründe birbirinden farklı ve değişken yapıdaki çok çeşitli sağlık hizmetlerinin sunumunda ve beklentilerin karşılanmasında dijital teknolojilerin önemi büyüktür. Dijital yenilikler sağlık hizmetlerinde hız ve kolaylık sağlayarak müşteri memnuniyetini arttırmaktadır. Bu teknolojilerin kullanımı hastalara fayda sağlamakla beraber, çalışanların da yüklerini hafifletmekte, sağlık kurumunda verimli bir çalışma ortamı sağlamaktadır.

Sağlık alanında yürütülen faaliyetlerin tüm süreçlerinde dijital teknolojilerin kullanımı ile hayat bulan dijital hastaneler günümüz dijital çağın gereklerine uygun olarak hizmet sunmaktadır. En son teknolojilerin kullanıldığı bu hastanelerde tanı, teşhis ve tedavi süreçleri birbirleriyle ilişkilendirilen teknolojilerle donatılmıştır. Bu teknolojiler aynı zamanda zaman ve mekandan bağımsız olarak sunulan hizmeti desteklemektedir. Dijital hastanelerde teknolojik değişim ve dönüşümlerin kullanımının bir maliyeti olmasına karşın, elde edilen kazanımlar değerlendirildiğinde bu maliyetin katlanılabilir olduğu görülmektedir. Dijital hastanelerin en önemli kazanımı hasta ve çalışan memnuniyetidir.

Çalışmada dijital bir hastane olan İzmir Tire Devlet Hastanesinin hasta ve çalışan memnuniyetleri incelenerek değerlendirilmiştir. Sağlıkta kalite standartları çerçevesinde kurumdaki faaliyetlere yönelik soruların yer aldığı çalışan geri bildirim anketine verilen cevapların %74’ü “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” şeklindedir. Benzer şekilde, kuruma sunulan hizmet memnuniyetine ilişkin soruların yer aldığı ayaktan hasta memnuniyet anketinin cevapları % 98 oranında “tamamen katılıyorum” ve % 1 oranında “katılıyorum” şeklindedir. Acil servis hasta memnuniyet anketi cevapları % 93 oranında “tamamen katılıyorum” ve % 5 oranında “katılıyorum” şeklindedir. Hastanede yatan hastalara sunulan hizmetin algılanmasını ölçen yatan hasta memnuniyeti anketi ise, % 99 oranında “tamamen katılıyorum” ve “katılıyorum” ifadeleriyle karşılık bulmuştur. Yapılan değerlendirme

sonucunda hastanede çalışan personel ve hasta memnuniyeti oranlarının oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada hasta ve çalışanların dijital hastane memnuniyetleri İzmir Tire Devlet Hastanesi örneği ile ortaya konmak istenmiştir. Dijital hastanelerde sunulan hizmetlerin tüm paydaşların memnuniyetini olumlu bir yönde etkilediği bir gerçektir. Daha sonraki çalışmalarda dijital hastaneler ile diğer hastanelerin paydaş memnuniyetleri karşılaştırılarak değerlendirilebilir. Çalışmanın sağlık kurumlarında dijitalleşme yolunda atılacak adımları özendirilmesi ve konuyla ilgili literatüre katkı sunması ve araştırmacılar için iki kavramın birlikte çalışılması yönüyle farkındalık yaratması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDULHAMEED, I. S. (2021). The Security and Privacy of Electronic Health Records in Healthcare Systems: A Systematic Review. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(10): 1979-1992.
- AK, B. (2013). “Sağlıkta Yeni Hedef: Dijital Hastaneler”, *Akademik Bilişim 2013 – XV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, Akdeniz Üniversitesi, 23-25 Ocak 2013, Antalya, 971-976.
- AKALIN, B., & VERANYURT, Ü. (2020). Sağlıkta Dijitalleşme ve Yapay Zekâ. *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, 2(2): 131-141.
- ALTUNTAŞ, E. Y. (2019). Sağlık hizmetleri uygulamalarında dijital dönüşüm. *Eğitim Yayınevi*.
- AL-ZAHRANI, F. A. (2020). Evaluating the usable-security of healthcare software through unified technique of fuzzy logic, ANP and TOPSIS. *IEEE Access*, 8, 109905-109916.
- BALL, M. J. (2003). Hospital information systems: perspectives on problems and prospects, 1979 and 2002. *International journal of medical informatics*, 69(2-3): 83-89.
- BARETIĆ, M., & PROTRKA, N. (2021). Healthcare Information Technology: Fast and Accurate Information Access vs. Cyber-Security. *International Journal of E-Services and Mobile Applications (IJESMA)*, 13(4): 77-87.
- BECHIR, E. A., LEONARD, G., & TONY, H. L. (2021). Determining Factors Regarding the Satisfaction of Hospitalized Patients in a Public Health Unit. *Ars Medica Tomitana*, 27(2): 66-71.
- BLIX, M., & LEVAY, C. (2018). Digitalization and health care. Report to the Swedish Government’s Expert Group on Public Economics, 6.
- BURRIDGE, L., FOSTER, M., JONES, R., GERAGHTY, T., & ATRESH, S. (2017). Person-centred care in a digital hospital: observations and perspectives from a specialist rehabilitation setting. *Australian Health Review*, 42(5): 529-535.
- BÜBER, R., & BAŞER, H. (2012). Sağlık İşletmelerinde Müşteri Memnuniyeti: Vakıf Üniversitesi Hastanesinde Bir Uygulama. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1): 265-274.
- BYGSTAD, B., & BERGQUIST, M. (2018). Horizontal affordances for patient centred care in hospitals. In *Hawaii International Conference on System Sciences, HICSS-51, Waikoloa Village, Hawaii, USA, January 3-6, 2018 (pp. 3170-3179)*.

- CRESSWELL, K. M., & SHEIKH, A. (2015). Health information technology in hospitals: current issues and future trends. *Future Hospital Journal*, 2(1): 50.
- DEMİRCİ, Ş. (2019). Sağlıkın Dijitalleşmesi-Digitalization Of Health. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(26): 710-721.
- DOĞAN, S. (2021). Dünyada ve Türkiye’de Belgelendirilmiş Dijital Hastaneler Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(71): 1588-1597.
- GELLERSTEDT, M. (2016). The digitalization of health care paves the way for improved quality of life. *J Syst Cybernet Inform*, 14, 1-10.
- GJELLEBÆK, C., SVENSSON, A., BJØRKQUİST, C., FLADEBY, N., & GRUNDÉN, K. (2020). Management challenges for future digitalization of healthcare services. *Futures*, 124, 102636.
- GLEISS, A., & LEWANDOWSKI, S. (2022). Removing barriers for digital health through organizing ambidexterity in hospitals. *Journal of Public Health*, 30(1): 21-35.
- GÖKALP, E., & MARTINEZ, V. (2021). Digital transformation capability maturity model enabling the assessment of industrial manufacturers. *Computers in Industry*, 132, 103522.
- GÖKKAYA, D., İZGÜDEN, D., & ERDEM, R. (2018). Şehir Hastanesinde Hasta Memnuniyeti Araştırması: Isparta İli Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(20): 136-148.
- HOOD, L. (2018). Kişiselleştirilmiş Sağlık Geleceği Bilimsel Sağlık. Kasım 1, 2019 tarihinde www.labmedya.com: <https://www.labmedya.com/kisisellestirilmis sagligin-gelecegi-bilimsel-saglik> adresinden alındı.
- ILGAR, M. Z., & ILGAR, S. C. (2013). Nitel bir araştırma deseni olarak gömülü teori (Temellendirilmiş Kuram).
- INNAB, N. (2018). Availability, Accessibility, Privacy and Safety Issues Facing Electronic Medical Records. *International Journal of Security, Privacy and Trust Management*, 7(1): 1-10.
- IŞIK, T. (2019). Sağlık İletişimi Bağlamında Kullanım Şekilleri Açısından Dijital Algı ve Önemi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4): 1979-1994.
- İNCE, A. R., EROL, Y., & KARAGÖZ, N. (2021). Bir Süreç İyileştirme Örneği Olarak Görüntü Arşivleme ve İletişim Sisteminin (Pacs) Değerlendirilmesi (Sivas Numune Hastanesi Uygulaması). *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3): 243–257.
- İZMİR TİRE DEVLET HASTANESİ. (2022, Kasım). Anketlerimiz. <https://tiredh.saglik.gov.tr/>
- JAHANI, Y. (2018). Factors associated with patient satisfaction in teaching hospitals in Zahedan (Iran) in 2017: A two-level regression model. *Electronic Physician*, 10(10): 7325-7332.
- JUHRA, C. (2022). Clinic 4.0: The Digital Hospital. In *Handbook Industry 4.0* (pp. 843-855). Springer, Berlin, Heidelberg.

- KAMER, H., & SANCAR, O. (2022). Yeni Bilişim Teknolojilerinin Sağlıkta Yeri. Uysal, B., Semiz, T. (Ed.), Sağlık Hizmetlerinde Dijitalleşme ve Geleceği içinde (s.3-32). Ankara: İksad Publications.
- KANE, G. C. (2015). How digital transformation is making health care safer, faster and cheaper. *MIT Sloan Management Review*, 57(1).
- KARAÇOR, S. & ARKAN, A. (2014). Sağlık Kuruluşlarında Pazarlama: Sağlık Pazarlama Karması Unsurlarının Hasta/Müşteri Açısından Önemi Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk İletişim*, 8(2): 90-118.
- KESHTA, I., & ODEH, A. (2021). Security and privacy of electronic health records: Concerns and challenges. *Egyptian Informatics Journal*, 22(2): 177-183.
- KILIÇ, T. (2016). Digital hospital; an example of best practice. *International Journal of Health Services Research and Policy*, 1(2): 52-58.
- KILIÇ, T. & TOSUN, N. (2021). Akıllı Sağlık Ekosistemi ve Güncel Uygulama Örnekleri. *İşletme Bilimi Dergisi*, 9(3): 543-564.
- KİBAR, E. (2014). Kalite ve Sağlık Hizmetlerinde Kalite Standartları Uygulamaları (Kocaeli Seka Devlet Hastanesi Örneği). Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- KING, L. A., FISHER, J. E., JACQUIN, L., & ZELTWANGER, P. E. (2003). The digital hospital: opportunities and challenges. *Journal of healthcare information management: JHIM*, 17(1): 37-45.
- LİMON, S. (2019). Hastanelerdeki tıbbi dokümanların geleneksel ortamdan elektronik ortama dönüşümü. *Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi*, 1(1): 30-39.
- MANN, K. D., GOOD, N. M., FATEHİ, F., KHANNA, S., CAMPBELL, V., CONWAY, R., & COOK, D. (2021). Predicting patient deterioration: a review of tools in the digital hospital setting. *Journal of medical Internet research*, 23(9), e28209.
- OBALOJE, N. D., & EZE, M. O. (2020). Electronic Medical Record and Security Concerns. *International Journal of Scientific Research in Computer Science, Engineering and Information Technology*, 6(4): 235-246.
- ÖĞÜTÇÜ, G., KÖYBAŞI, N. A. G., & CULA, S. (2011). Elektronik Sağlık Kayıtlarının İçeriği, Hassasiyeti ve Erişim Kontrollerine Yönelik Farkındalık ve Beklentilerin Değerlendirilmesi. *Tıp Bilişim Derneği*, 88, 97.
- ÖZKAN, Ö. (2011). Attitudes and opinions of people who use medical services about privacy and confidentiality of health information in electronic environment (Master's thesis, Middle East Technical University).
- ÖZMEN, S., & OCAKDAN, U. B. (2022). Hasta ve Çalışanların Şehir Hastanelerine Dair Memnuniyet Durumunun ve Görüşlerinin Değerlendirilmesi Üzerine Sistemik Bir Derleme. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(3): 1238-1246.
- PREKO, M., & BOATENG, R. (2020). Assessing healthcare digitalisation in Ghana: A critical realist's approach. *Health Policy and Technology*, 9(2): 255-262.
- SAĞLIK HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (2022, Kasım). Sağlıkta Kalite Standartları (SKS) Anket Uygulama Rehberi.

<https://shgmkalitedb.saglik.gov.tr/Eklenti/30308/0/anket-uygulama-rehberi-son-basim-11042019pdf.pdf>

- SAMADBEIK, M., GORZIN, Z., KHOSHKAM, M., & ROUDBARI, M. (2015). Managing the security of nursing data in the electronic health record. *Acta Informatica Medica*, 23(1): 39.
- TALMAÇ, N., & SOYSAL, A. (2021). Şehir hastanelerinde hasta memnuniyeti: bazı demografik değişkenlere göre Adana ili örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3): 29-42.
- TAŞLIYAN M., & GÖK, S. (2012). Kamu ve Özel Hastanelerde Hasta Memnuniyeti: Kahramanmaraş'ta Bir Alan Çalışması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 2(1): 69-94
- TÜFEKÇİ, N., YORULMAZ, R., & CANSEVER, İ. H. (2017). Digital hospital. *Journal of Current Researches on Health Sector*, 7(2): 144-156.
- UYSAL, B., & ULUSİNAN, E. (2020). Güncel Dijital Sağlık Uygulamalarının İncelenmesi. *Selçuk Sağlık Dergisi*, (1): 46-60.
- WILLIAMS, P. A., LOVELOCK, B., CABARRUS, T., & HARVEY, M. (2019). Improving digital hospital transformation: development of an outcomes-based infrastructure maturity assessment framework. *JMIR medical informatics*, 7(1), e12465. doi: 10.2196/12465
- YALÇIN, İ., & KOÇAK, S. (2009). Niğde devlet hastanesinde müşteri memnuniyeti üzerine bir araştırma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2): 19.
- YILMAZ, D., ÖZKOÇ, E. E., & ÖĞÜTÇÜ, G. (2021). Elektronik sağlık kayıtlarında Farkındalık. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(4): 777-792.

Seçilmiş OECD Ülkelerinde Bütçe Şeffaflığını Etkileyen Mali Faktörlerin Analizi

(Araştırma Makalesi)

Analysis of Fiscal Factors Effecting Budget Transparency in Selected OECD Countries

Doi:10.29023/alanyaakademik.1221611

Rıdvan ENGİN

Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF, Maliye Bölümü

ridvanengin@comu.edu.tr

Orcid No: 0000-0001-7898-0131

Mehtap ÖKSÜZ

Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

mehtapoksuz@comu.edu.tr

Orcid No: 0000-0001-5862-5079

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Engin, R., & Öksüz, M. (2023). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Bütçe Şeffaflığını Etkileyen Mali Faktörlerin Analizi. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), Sayfa No.1141-1160.

ÖZET

Anahtar kelimeler:

Bütçe Şeffaflığı, Kamu Kesimi Büyüklüğü, Kamu Kesimi Borç Stoku, Bütçe Dengesi, Birincil Bütçe Dengesi

Makale Geliş Tarihi:

20.12.2022

Kabul Tarihi:

26.08.2023

Son zamanlarda yönetim anlayışındaki değişikliklere ve bilgiye erişimin kolaylaşmasına bağlı olarak bütçe şeffaflığının önemi giderek artmıştır. Buna paralel olarak bütçe şeffaflığı üzerinde etkili olan faktörler birçok çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Bu çalışmanın amacı, bütçe şeffaflığını etkileyen mali faktörleri belirlemektir. Bu çerçevede kamu kesimi büyüklüğü, kamu kesimi borç stoku, kamu kesimi bütçe dengesi ile birincil bütçe dengesinden oluşan bağımsız değişkenlerin bütçe şeffaflığı üzerinde etkili olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışma, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı'na üye 21 ülkeyi ve 2009-2020 dönemine ait verileri kapsamaktadır. Yöntem olarak panel veri analizi kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre kamu kesimi büyüklüğü ve bütçe dengesi bütçe şeffaflığını pozitif etkilemektedir. Kamu kesimi borç stoku ve birincil bütçe dengesinin bütçe şeffaflığına istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

ABSTRACT

Keywords:

Budget Transparency, Public Sector Size, Public Sector Debt Stock, Budget Balance, Primary Budget Balance

Recently, the importance of budget transparency has increased due to the changes in the administrative mentality and the ease of access to information. Concordantly, the factors effecting the budget transparency have been the subject of many studies. The aim of this study is to determine the fiscal factors that effect the budget transparency. In this context, it has been investigated whether the independent variables consisting of public sector size, public sector debt stock, public sector budget balance and primary budget balance have an effect on budget transparency. The study covers 21 member countries of the Organization for Economic Co-operation and Development and data for the period 2009-2020. Panel data analysis was used as a method. According to the results of the analysis, the size of the public sector and the budget deficit positively effect the budget transparency. Public sector debt

stock and primary budget balance do not have a statistically significant effect on budget transparency.

---

1. GİRİŞ

1990'ların sonlarından itibaren dünya genelinde bütçe şeffaflığı ile ilgili önemli gelişmeler meydana gelmiştir. 1998 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından başlatılan ve ardından Dünya Bankası, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD), Uluslararası Bütçe Ortaklığı (IBP) gibi uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri tarafından sürdürülen girişimlerin neticesinde, üye ülkelerde bütçe sürecinde şeffaflığı sağlamaya yönelik bazı standartlar ve ilkelerin belirlendiği görülmektedir. Tavsiye niteliğindeki bu standart ve ilkelerle kamu mali yönetiminde daha yüksek bir şeffaflık düzeyine ulaşılması hedeflenmiştir (De Renzio ve Masud, 2011: 609).

Uluslararası alanda bütçe şeffaflığını sağlamaya yönelik çabaların arka planında hükümetlerin vergileme, harcama ve borçlanma konusunda sorumsuzca hareket etmesi, kamuda israf ve yolsuzlukların yaygın hale gelmesi, denetimin ve hesap verme mekanizmalarının yetersizliği gibi pek çok faktör yer almaktadır (Petrie ve Shields, 2010: 2). Buna karşın toplanan vergilerin sürekli olarak artması ile bireyler de hükümetlerin kamusal faaliyetlere ilişkin performansı hakkında daha duyarlı ve eleştirel bir yaklaşım içerisine girerek (Köse, 2007: 95), kamu kaynaklarının nasıl ve nerelere harcandığını daha fazla sorgulamaya başlamıştır.

Günümüzde birçok ülkede merkezi yönetim bütçe sürecinin en zayıf yönü, yürütme organının veya parlamentonun bütçenin anlaşılması ve kamuoyunda tartışılmasına yönelik gayretlerinin yetersiz olmasıdır. Siyasetçiler ve bürokratlar merkezi yönetim bütçesini daha açık ve anlaşılır hale getirmeye yardımcı olabilecek birtakım bilgilerin kamuoyuna sunulmasında isteksiz davranmakta ve böylece hükümetin mali önceliklerini yansıtan bütçelerle ilgili daha bilinçli ve geniş katılımlı bir tartışma ortamının oluşmasına engel olmaktadır (Gomez vd., 2005: 21). Hâlbuki açık ve şeffaf bir bütçe süreci, kamuoyunun menfaatlerine uygun hareket edildiği ve kamu kaynaklarının etkin kullanıldığı konusunda hükümete güven duyulmasını sağlayarak bilgi eksikliğinden kaynaklanan hükümetin performansı ile ilgili yanlış algıların düzeltilmesine yardımcı olabilmektedir (Porumbescu, 2015: 209).

Literatürde gerek merkezi yönetim gerekse yerel yönetim düzeyinde bütçe şeffaflığını ele alan pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir kısmının yabancı ülkelerde yapıldığını, Türkiye'de ise bugüne kadar yapılan çalışmaların sayıca az olması nedeniyle bütçe şeffaflığı konusunun yeterince ilgi görmediğini söylemek mümkündür. Ayrıca literatürdeki çalışmalara genel olarak bakıldığında bütçe şeffaflığının nüfus, cinsiyet, eğitim, internet kullanımı, yolsuzluk, işsizlik, siyasi rekabet, katılımcılık gibi birçok faktörle ilişkilendirildiği ancak yalnızca mali faktörlere yoğunlaşan ve bu faktörleri ayrıntılı bir şekilde açıklayan az sayıda çalışma bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bu sebeple bu çalışmanın sonuçları itibarıyla literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmada bütçe şeffaflığı öncelikle teorik ve kavramsal açıdan ele alınmaktadır. Daha sonra bütçe şeffaflığını etkileyen mali faktörler açıklanmakta ve literatür taraması sonuçlarına yer verilmektedir. Son olarak da veri uygunluğu dikkate alınarak seçilmiş 21 OECD ülkesinde 2009-2020 yıllarına ait veriler kullanılarak bütçe şeffaflığını etkileyen mali faktörlere ilişkin bir analiz gerçekleştirilmekte olup analiz sonucu elde edilen bulgular ortaya konulmaktadır.

2. BÜTÇE ŞEFFAFLIĞI KAVRAMI

Devlet bütçesi bağlamında hangi vergilerin alınacağı, hangi hizmetlerin sunulacağı ve ne kadar borçlanılacağına ilişkin alınan kararlar, toplumu oluşturan bireyler ve çeşitli kesimler üzerinde önemli sonuçlar doğurmaktadır (IBP, 2022a). Bu çerçevede hükümetlerin politika hedeflerinin somut olarak uzlaştırıldığı ve uygulandığı temel mali belgelerden biri olan bütçenin tüm aşamalarında açıklık ve şeffaflığın hâkim olması gerekmektedir. Şeffaf ve erişilebilir olmayan bir bütçenin uygulamasını takip etmek ve sonuçlarını doğru bir şekilde analiz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla bütçe şeffaflığı, hükümetin hesap verebilirliğinin sağlanması ve uygulanan politikadaki başarı düzeyinin belirlenmesi açısından önem arz eder (World Bank, 2015).

İyi yönetişimin temel ilkeleri arasında yer alan bütçe şeffaflığı, bütçe bilgilerinin zamanında, sistematik ve eksiksiz olarak kamuoyuna açıklanması olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2002: 7). Premchand (1993)'a göre bütçe şeffaflığı, devlet yönetimine ilişkin karar alma süreçleri ve işlemleri ile ilgili bilgilerin kamuoyuna açık olmasıdır. Bütçe şeffaflığı, vatandaşların bütçe gelirleri ve harcamaları ile ödeneklere ilişkin bilgilere erişme ve bunlarla ilgili geri bildirim sağlama kolaylığı anlamına gelmektedir (World Bank, 2015). Benzer şekilde literatürde bütçe şeffaflığının farklı unsurlarını ön plana çıkaran birçok tanım mevcut olmakla birlikte bu tanımların ortak noktasının “bilgi paylaşımı” olduğu görülmektedir.

Blondal (2003)'a göre bütçe şeffaflığının üç temel bileşeni bulunmaktadır. Birincisi, bütçe bilgilerinin yayımlanmasıdır. Mutlak bir ön koşul olmakla birlikte bütçeye ilişkin tüm bilgilerin sistematik biçimde ve zamanında kamuoyuna açıklanmasını gerektirmektedir. İkincisi, yasama organının bütçe sürecindeki etkin rolüdür. Yasama organı anayasal konumu çerçevesinde bütçe raporlarını incelemek, hükümetin bütçe politikasını tartışmak ve etkilemek, hükümeti bütçe sonuçlarından dolayı sorumlu tutmak gibi yetkilerle donatılmaktadır. Üçüncüsü ise vatandaşların bütçe sürecine dâhil edilmesidir. Vatandaşların doğrudan ya da dolaylı olarak (basın ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla) bütçe politikasını etkileyebilmesi ve yasama organının rolüne benzer şekilde hükümetten hesap sorabilmesi gerekmektedir.

Literatürde bütçe şeffaflığı ile ilişkilendirilen bazı teoriler mevcuttur. Bunlardan biri de vekâlet teorisidir. Teori, bir tarafın (asil) işi, diğerine (vekil) devrettiği ilişkiye dayanmakta olup taraflar arasındaki bu ilişkiyi sözleşme metaforunu kullanarak açıklamaya çalışmaktadır. Vekâlet teorisi, asil-vekil ilişkisinde ortaya çıkabilecek iki temel sorunun çözümüne odaklanmaktadır. Birincisi, asil ile vekilin menfaat ve çıkarları çatıştığında ve ikincisi de vekilin fiilen ne yaptığını ve neyi gerçekleştirdiğini asilin doğrulayabilmesinin güç olması durumunda vekâlet sorunu ortaya çıkmaktadır (Eisenhardt, 1989: 58). Taraflar arasındaki ilişkide asil, kendi menfaatlerine göre hareket etmesi için vekil yetki devretmektedir. Vekilin ise bu yetkileri asilin menfaatleri doğrultusunda kullanması gerekmektedir. Ancak uygulamada vekil, her zaman asilin menfaatlerine göre hareket etmeyebilmektedir (Jensen ve Meckling, 1976: 310). Teori, taraflar arasındaki bu tür sorunların bilgi asimetrisinden kaynaklandığını ileri sürmekte olup asil ile vekilin benzer çıkar ve menfaatlere sahip olmadıklarını, bu nedenle vekilin kendisine devredilen yetkiler çerçevesinde hareket ettiğini kanıtlamak için asile karşı şeffaf ve hesap verebilir olması gerektiğini ortaya koymaktadır (Tejedo-Romero ve Araujo, 2018: 531). Bu bağlamda şeffaflık, bilgi asimetrisini ve böylece de vekilin gücünü azaltarak taraflar arasındaki uyuşmazlıkları sınırlandırmaktadır (Florini, 2002: 14).

Bütçe şeffaflığı ile ilişkilendirilen diğer teori de meşruiyet teorisidir. Teoriye göre şeffaflık, örgütlerin kendilerine meşruiyet kazandırmasının ve paydaşlarına karşı eylemlerini yasal hale getirmesinin bir yolu olarak kabul edilmektedir. Teori, örgütsel meşruiyet tehdit edildiğinde

örgütlerin yeniden meşruiyet kazanmak için bilgi paylaşımı gerektiğini savunmaktadır. Bilgi paylaşımı, paydaşların örgütün işleyişi hakkındaki algılarını değiştirebilmek ve paydaşlarının güvenini tekrardan kazanabilmek için kullanılan bir araçtır (Tejedo-Romero ve de Araujo, 2018: 531). Bu nedenle bilginin geniş çapta yayılması, karar alma süreçlerinin iyileştirilmesi ve bu süreçlerde daha fazla şeffaflığın teşvik edilmesi ile kararların meşruiyetinin artırılmasını sağlayacak mekanizmalar oluşturulması gerektiği vurgulanmaktadır (Cruz vd., 2016: 869).

Bütçe şeffaflığı, kamu kaynaklarının nasıl tahsis edildiği ve harcandığına ilişkin bir kontrol ve gözetim mekanizması oluşturmaktadır. Bu nedenle bütçe şeffaflığı, kaynakların kötüye kullanılması ve israfı ile yolsuzluk konusunda kuvvetli bir caydırıcı etkiye sahiptir. Bütçenin kamuoyu ve yasama organının gözetimine açık olması, politika kararları ve buna bağlı olarak bütçe tahsislerinde sapma meydana gelmesi için daha az olanak tanımaktadır (World Bank, 2015). Ayrıca şeffaflık olmadan bütçe uygulamasını takip etmek imkânsız hale gelmekte olup bütçenin amacına uygun olarak yürütülüp yürütülmediği ve kamu hizmetlerinin etkin bir biçimde sunulup sunulmadığı konusunda hükümetin sorumluluklarından kaçmasına ve kamuoyunda güvenilirliklerinin sorgulanmasına yol açmaktadır (IBP, 2022a).

3. BÜTÇE ŞEFFAFLIĞINI ETKİLEYEN MALİ FAKTÖRLER

Merkezi yönetim bütçe sürecinde hazırlanan belge ve bilgilerin kamuoyuna açık hale getirilmesini bir başka ifadeyle bütçe şeffaflığını etkileyen ekonomik, mali, siyasi ve yönetsel pek çok faktör bulunmaktadır. Bu çalışmada bütçe şeffaflığının mali belirleyicileri analiz edilmekte olup bu bağlamda bütçe şeffaflığı üzerinde etkili olabilecek faktörlerden kamu kesimi büyüklüğü, borçlanma ve bütçe dengesi ele alınmaktadır.

3.1. Kamu Kesimi Büyüklüğü

Kamu kesimi büyüklüğü, bütçe şeffaflığı ile ilişkilendirilen potansiyel faktörlerden biridir. Özellikle kamu kesiminin büyük paya sahip olduğu modern ülkelerde, bütçelerin oldukça karmaşık olduğu ve politikacıların da tipik olarak şeffaf uygulamaları benimsemek için yeterli güdüye sahip olmadığı görülmektedir. Şeffaflığın olmadığı durumda politikacılar, mevcut ve gelecekteki vergi yükünü mümkün olabildiğince gizleyebilmekte ve kamu harcamalarının faydalarına gereğinden fazla vurgu yaparak kamu maliyesinin gerçek durumunu muğlak ve anlaşılması güç hale getirebilmektedirler (Alesina ve Perotti, 1996a: 403).

Ferejohn'a göre politikacıların kamuoyuna açıkladıkları mali bilgiler, vatandaşların politikacılara tahsis etmeye istekli olacağı kaynakların miktarıyla doğru orantılıdır. Bu nedenle daha büyük miktarda kamu kaynağını yönetmeyi hedefleyen politikacıların, daha fazla vergi ödemek zorunda kalacak olan vatandaşların güvenini kazanmak ve devlet faaliyetlerinin kolayca takip edilebilmesini sağlamak için şeffaflık düzeyini artıracaklarını savunmaktadır (Arapis ve Reitano, 2018: 553).

Devlet bütçesinin şeffaflığı, seçmenlerin oylarını alarak iktidara gelen siyasetçilerin benimsedikleri ideolojiden de etkilenmektedir. Örneğin toplumsal sorunlara kamusal çözümler öneren siyasi partilerin daha şeffaf ve demokratik süreçlerden yana olması beklenmektedir. Politikacıların seçmenleri daha yüksek vergiler ödemeye razı edebilmesi ve seçmenlerin desteğini elde edebilmesi için bilgi paylaşımı gereklidir. Bu nedenle şeffaflık, daha geniş bir kamu kesimini politik açıdan uygulanabilir hale getirmeye yönelik stratejilerin bir parçası olarak görülmektedir (Ferejohn, 1997: 149). Sonuç olarak yapılan araştırmalar da kamu harcamalarında artışı savunan sol ideolojiye sahip siyasi partilerin daha şeffaf bir yönetim biçiminden yana olduklarını ortaya koymaktadır.

Birçok ülkede özellikle demokrasinin ve insan haklarının gelişimi ve bununla birlikte eğitim düzeyindeki artışa paralel olarak seçmenler, sahip oldukları hakların bilinciyle davranmakta ve daha fazla sorgulamaktadırlar. Bu yüzden de plansız hareket eden, bütçe gerçekleriyle yüzleşmekten kaçınan ve halkın refahını arttırmak yerine kamu kesimini yozlaştırıcı sebeplerle genişletmeye eğilim gösteren siyasetçilerden artık daha fazla şüphe duymaktadırlar (Begg, 2015: 98). Siyasetçilerin bu şüpheleri gidermesinin ve seçmenleri ikna edebilmesinin en kolay yolu bilgi paylaşımından bir diğer ifadeyle şeffaflıktan geçmektedir.

3.2. Borçlanma

Bütçe şeffaflığı üzerinde etkili olabileceği tahmin edilen faktörlerden bir diğeri de borçlanmadır. Bir ülkede borç düzeyi ciddi boyutlara ulaştığında büyük finansal sıkıntılarla karşılaşmaktadır. Bu nedenle borçlanma yoluyla elde edilen kaynakların nerelere harcandığı ve hangi hizmetlerin finansmanında kullanıldığı konusunda bireyler hükümetlerden daha fazla bilgi talep edebilmektedir. Bu talep karşısında hükümetler, borçlanma politikalarını daha şeffaf bir şekilde yürüterek bu politikaların sonuçlarını yansıtan raporlar yayımlamaya daha fazla ihtiyaç duyabilmektedirler (Bolivar vd., 2013: 561).

Bütçe şeffaflığı ile borçlanma arasındaki ilişkide belirleyici olan etkenlerden biri de finansman maliyetleridir. Borç stokunun artması halinde hükümetlerin alacaklılara borçlanmaya ilişkin yükümlülüklerini yerine getirme kabiliyetine ve kapasitesine sahip olduklarını gösterebilmek için daha fazla mali bilgi paylaşımları mümkündür. Böylece alacaklıların hükümetlerin eylem ve faaliyetlerini daha kolay ve düzenli bir biçimde takip edebilmelerine imkân sağlanmakta ve dolayısıyla mali riskin düşük olduğu ispatlanarak finansman maliyetleri düşürülebilmektedir (Rios vd., 2013: 239; Araujo ve Tejedó-Romero, 2016: 334).

Nitekim bütçelerin yapısı gereği teknik bilgi ve terimler içermesi onları daha da karmaşık ve anlaşılabilir hale getirmektedir. Bu durum vatandaşların bütçeyle ilgili bilgileri idrak etmesini zorlaştırmakta ve devlet borçlarını gizlemeyi amaçlayan hükümetler için önemli bir fırsat oluşturmaktadır. Böylece vatandaşların ilgisi vergiler ve borçlar üzerinden kamu harcamalarına doğru kaydırılarak bu tür harcamaların faydaları üzerinde durulmaktadır (Alesina ve Perotti, 1996b: 23-24).

3.3. Bütçe Dengesi

Bütçe şeffaflığını belirleyen mali değişkenlerden biri de bütçe dengesidir. Alt vd. (2006: 47), bütçe dengesinde meydana gelen sapmaların (bütçe açığı veya fazlası) daha yüksek şeffaflığa katkıda bulunduğunu savunmaktadır. Bütçe açığı ortaya çıkması durumunda hükümetin, bu açığın gerekçelerini tatmin edici bir şekilde kamuoyuna anlatması gerekmektedir. Keza bütçe fazlası oluştuğunda da hükümetin, mali performansının dışarıdan net bir şekilde görülmesi ve seçmenlerin takdirini kazanması için daha fazla bilgi paylaşması mümkün olabilmektedir.

Bütçe açığının şeffaflık düzeyi üzerinde hem artırıcı hem de azaltıcı etkide bulunması söz konusudur. Örneğin bir ülkede ekonomik koşulların gittikçe kötüleştiği dönemlerde devlet bütçesinin açık vermesi durumunda hükümetlerin aldıkları kararların ve politika tercihlerinin doğruluğunu haklı göstermek için kamuoyu ile daha fazla bilgi paylaşarak şeffaflıktan yararlanmaları mümkündür. Zuccolotto ve Teixeira, 2014: 246). Bazen de bütçe açığının beklentilerin üzerinde gerçekleşmesi durumunda hükümetler, kamuoyunun eleştirilerine maruz kalmamak için bilgi paylaşımını kısıtlayabilmekte ve hatta birtakım bilgilerin ifşa edilmemesi için yoğun çaba gösterebilmektedir (Sun ve Andreola, 2020: 51).

Bütçe sürecine ilişkin belge ve bilgilerin yeterince açık ve şeffaf olmaması birtakım sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin şeffaflığın olmadığı durumda seçmenlerin kafası karışabilir ve bu durumda bütçe üzerindeki kontrol ve denetimi zayıflayabilir. Siyasetçiler bütçe politikalarının sonuçlarını daha belirsiz ve anlaşılmasız hale getirerek rasyonel ancak eksik bilgi sahibi seçmenler karşısında üstünlük sağlayabilirler. Seçmenler bütçe sürecini ve belgelerini ne kadar az bilir ve anlarsa, politikacılar o kadar fazla stratejik hareket edebilir ve menfaatlerine ulaşmak için bütçe açıklarını kullanabilir (Benito ve Bastida, 2009: 405).

4. OECD ÜLKELERİNDE BÜTÇE ŞEFFAFLIĞININ GENEL GÖRÜNÜMÜ

2002 yılında OECD, üye ülkelerde bütçe şeffaflığını artırmak için bir referans aracı olarak “*Bütçe Şeffaflığı için En İyi Uygulamalar (Best Practices for Budget Transparency)*” adlı bir kılavuz yayımlamıştır. Kılavuzda üye ülkelerde bütçe şeffaflığının sağlanması ya da daha yüksek bir şeffaflık düzeyine ulaşılması için hükümetlerin yedi temel bütçe raporunu kamuoyuna açık hale getirmeleri tavsiye edilmektedir. Rehberde bahsi geçen raporlar i.) yürürlüğe giren bütçe, ii) bütçe öncesi raporu, iii) aylık rapor, iv) yarıyıl raporu, v) yıl sonu raporu, vi) seçim öncesi raporu ve vii) uzun dönem raporundan oluşmaktadır (OECD, 2002: 8-11).

1990’ların sonundan itibaren gerek OECD gerekse IMF ve Dünya Bankası tarafından bütçe şeffaflığına ilişkin çizilen çerçeve bütçe şeffaflığının tanımı ve kapsamını belirlemek açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilse de ülke bazında karşılaştırılabilir bir bütçe şeffaflığı ölçümü ortaya konmadığı görülmektedir. Bu ihtiyaç doğrultusunda IBP söz konusu boşluğu doldurmak amacıyla Açık Bütçe Endeksi (OBI)’ni oluşturmuştur. Endeks, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri tarafından yayımlanan standart ve ilkeler (örneğin Mali Saydamlık İyi Uygulamalar Tüzüğü, Bütçe Şeffaflığı için En İyi Uygulamalar, Denetim İlkelerine İlişkin Lima Deklarasyonu vs.) baz alınarak hazırlanan geniş kapsamlı bir ankete dayanmaktadır (De Renzio ve Masud, 2011: 609). Anket, her ülkede temel bütçe raporlarının web sitesi üzerinden kamuoyuna açıklanma durumunu ve bu raporlarda yer alan bilgilerin kapsamlılığını ölçmektedir. Anket sorularına verilen cevapların sayısal değerinin ortalamasına göre ülkeler 0 ile 100 arasında bir puan olarak endeks sıralaması belirlenmektedir.

Açık Bütçe Endeksi ilk olarak 2006 yılında hazırlanmış olup sonrasında yılaşırı tekrarlanarak ülkelerin bütçe şeffaflığındaki ilerlemeleri izlenmeye çalışılmıştır. 2006 yılında endekse dahil edilen OECD ülkelerinin sayısı 15 iken, zamanla endekse yeni ülkeler eklenerek bu sayı 2021 yılı itibarıyla 25’e ulaşmıştır. Bu çerçevede OECD ülkelerine ait Açık Bütçe Endeksi puanlarının 2006-2021 yılları arasındaki değişimi Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. OECD Ülkelerinin Bütçe Şeffaflığı

S. No	Ülke	2006	2008	2010	2012	2015	2017	2019	2021
1	ABD	81	82	82	79	81	77	76	68
2	Almanya	-	64	68	71	71	69	69	73
3	Avustralya	-	-	-	-	-	74	79	79
4	Avusturya	-	-	-	-	-	-	-	-
5	Belçika	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Çekya	61	62	62	75	69	61	59	60
7	Danimarka	-	-	-	-	-	-	-	-
8	Estonya	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Finlandiya	-	-	-	-	-	-	-	-
10	Fransa	89	87	87	83	76	74	74	72

11	Güney Kore	73	66	71	75	65	60	62	74
12	Hollanda	-	-	-	-	-	-	-	-
13	İngiltere	88	88	87	88	75	74	70	74
14	İrlanda	-	-	-	-	-	-	-	-
15	İspanya	-	-	63	63	58	54	53	54
16	İsrail	-	-	-	-	-	-	-	-
17	İsveç	76	78	83	84	87	87	86	85
18	İsviçre	-	-	-	-	-	-	-	-
19	İtalya	-	-	58	60	73	73	71	75
20	İzlanda	-	-	-	-	-	-	-	-
21	Japonya	-	-	-	-	-	60	62	61
22	Kanada	-	-	-	-	-	71	71	31
23	Kolombiya	57	61	61	58	57	50	47	50
24	Kosta Rika	45	45	47	50	54	56	57	63
25	Letonya	-	-	-	-	-	-	-	-
26	Litvanya	-	-	-	-	-	-	-	-
27	Lüksemburg	-	-	-	-	-	-	-	-
28	Macaristan	-	-	-	-	49	46	45	44
29	Meksika	50	55	52	61	66	79	82	82
30	Norveç	72	80	83	83	84	85	80	81
31	Polonya	74	67	64	59	64	59	60	60
32	Portekiz	-	-	58	62	64	66	66	60
33	Slovakya	-	-	57	67	57	59	60	65
34	Slovenya	82	74	70	74	68	69	68	66
35	Şili	-	-	72	66	58	57	55	60
36	Türkiye	42	43	57	50	44	58	51	55
37	Yeni Zelanda	86	86	90	93	88	89	87	85
38	Yunanistan	34	53	55	55	66	82	81	87

Kaynak: IBP tarafından yayımlanan Açık Bütçe Endeksi dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Tabloda görüldüğü gibi OECD üyesi olup endekste yer almayan ülke sayısı 13'tür. Endekste yer alan OECD üyesi ülkelerin 2006-2021 yılları arasındaki ortalaması hesaplandığında bütçe şeffaflığının en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla Yeni Zelanda (88), İsveç (83) ve Norveç (81)'tir. Bütçe şeffaflığının en düşük olduğu ülkeler ise sırasıyla Macaristan (46), Türkiye (50) ve Kosta Rika (52)'dir.

IBP endekste yer alan ülkeleri elde ettikleri puanlar dikkate alınarak bütçe bilgisi sunum düzeyine göre sınıflandırmakta olup 80 ile 100 puan aralığında yer alan ülkelerin bütçe sürecinde kapsamlı bilgiler sunduğunu kabul etmektedir. Bu bağlamda OECD ülkeleri arasında merkezi yönetim bütçe sürecine ilişkin kapsamlı bilgiler sunarak endeksin yayımlandığı tüm yıllarda 80 puanı aşan tek ülkenin Yeni Zelanda olduğu görülmektedir.

5. LİTERATÜR TARAMASI

Bütçe şeffaflığı, bütçe ile ilgili süreçlerin yürütülmesinde sorumluluğu bulunan ve bütçe metinlerinin düzenlenmesinde aktif olan yönetim ile kamu hizmet ve mallarının finansmanına katkılarından dolayı süreçlerin izleme ve denetiminde rol oynamak isteyen vatandaşları

kapsayan çok aktörlü bir kavramdır. Bu çok aktörlü olma durumu bütçe şeffaflığını etkileyen veya bütçe şeffaflığından etkilenen birçok faktör olmasına neden olmaktadır.

Ampirik literatür incelendiğinde bütçe şeffaflığı ile politik, mali ve kültürel faktörlerin ilişkisini araştıran çok sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Ancak bu faktörler içinde bazı değişkenlerin ön plana çıktığı görülmüştür. Bu bağlamda bütçe şeffaflığı ile ilişkisi bulunan politik faktörlerden yönetim/yönetişim kalitesi, katılım/e-katılım ve demokrasi (Albassam, 2015; Benito ve Bastida, 2009; Birskyte, 2018; Harrison ve Soyogo, 2014; Keyifli, 2021; Bisogno ve Cuadrado-Ballesteros, 2022; Cimpoeru ve Cimpoeru, 2015a; Citro, 2021; Bisogno vd., 2022); mali faktörlerden kamu kesimi büyüklüğü, bütçe dengesi ve kamu borçlanması (Bastida ve Benito, 2007; Benito ve Bastida, 2009; Sedmihradská ve Haas, 2013; Alt ve Lowry, 2010; Gerunov, 2016; Lopez, 2017; Birskyte, 2018; Montes vd., 2019; Dibo, 2021); kültürel faktörlerden ise bireysellik, ataerkillik, otoriter yönetim tercihi ve kurumsal kolektivizm (McNab ve Wilson, 2018; Birskyte, 2018) öne çıkmaktadır. Buna ek olarak yolsuzluk ve bütçe şeffaflığı (Bastida ve Benito, 2007; Lopez, 2017; Cimpoeru ve Cimpoeru, 2015b; Koçdemir ve Yılmaz, 2020; Kayalıdere ve Mastar Özcan, 2014) ilişkisini araştıran çalışmalar da mevcuttur.

Literatürde bütçe şeffaflığı ile politik faktörlerden yönetim/yönetim kalitesi arasında pozitif bir ilişki bulunduğu yaygın kanıdır. Bu bağlamda bütçe şeffaflığı ve yönetim kalitesi arasındaki ilişkiyi ve ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre bütçe şeffaflığı ve yönetim kalitesi arasındaki ilişkide meydana gelen değişimleri inceleyen Albassam (2015) yaptığı çalışmada Açık Bütçe Endeksinde göre en şeffaf 50 ülke ve en az şeffaf 50 ülke olmak üzere toplamda 100 ülkenin 2006, 2008, 2010 ve 2012 yıllarına ait verilerini Kendall Tau korelasyon yöntemi ve lojistik regresyon yöntemi ile test etmiştir. Çalışmanın bulgularından bütçe şeffaflığının yönetim kalitesini önemli ölçüde ve pozitif etkilediğine; ülkelerin gelişmişlik düzeyinin ise bütçe şeffaflığı ile yönetim kalitesi arasındaki ilişkiyi minimum düzeyde etkilediğine ulaşılmıştır. Bisogno ve Cuadrado-Ballesteros (2022) yaptıkları çalışmada 96 ülkenin 2008-2019 dönemi verilerini kullanarak bütçe şeffaflığı ve yönetim kalitesi arasındaki çift yönlü ilişkiyi dinamik panel veri analizi ve genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) ile analiz etmiştir. Analiz sonucu bütçe şeffaflığı ve yönetim kalitesi arasında çift yönlü ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bütçe şeffaflığı ile yönetim kalitesi arasındaki ilişkiyi araştıran Cimpoeru ve Cimpoeru (2015a) yaptıkları çalışmada 94 ülkenin 2009-2012 dönemi verilerini en küçük kareler yöntemi ile test etmişlerdir. Analiz sonucunda ulaşılan bulgular bütçe şeffaflığı ile yönetim kalitesi arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu yönündedir.

Bütçe şeffaflığı ile arasında pozitif ilişki bulunan diğer politik faktörler siyasi katılım, e-katılım ve demokrasidir. Harrison ve Soyogo (2014) demokrasi, kişi başına düşen GSYH, beşeri sermaye, bütçe belgelerine ulaşılabilirlik, e-katılım ve Açık Devlet Ortaklığı'na katılımın bütçe şeffaflığı üzerindeki etkilerini araştırdıkları çalışmada Açık Bütçe Endeksi'nde yer alan 98 ülke verileri için en küçük kareler yöntemini kullanmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgular ışığında kişi başına düşen GSYH'nin bütçe şeffaflığını önemli ölçüde ve negatif etkilediği, diğer tüm değişkenlerin ise bütçe şeffaflığını önemli ölçüde ve pozitif etkilediğine ulaşılmıştır. Bisogno vd. (2022) e-devlet girişimleri ve e-katılımın bütçe şeffaflığı üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmada 97 ülkenin 2008, 2010, 2012, 2015 ve 2017 yıllarına ait verileri panel nedensellik analizi yöntemi ile sınıamışlardır. Çalışmadan ulaşılan sonuç e-devlet girişimleri ve e-katılımın bütçe şeffaflığı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu yönündedir. Citro vd. (2021), bütçe şeffaflığını etkileyebilecek politik faktörleri araştırmayı amaçladıkları çalışmada 95 ülkenin 2006, 2008, 2010, 2012 ve 2015 yıllarına ait verileri Arellano-Bond ve Hansen testleri ile analiz etmişlerdir. Bütçe şeffaflığı ile hükümet özellikleri ve bütçe şeffaflığı ile politika ve seçim özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemek üzere iki farklı model kurmuşlardır.

Bağımsız değişkenlerden hükümet özelliklerini görev süresi, ideoloji ve güç temsil ederken; seçim sistemleri özelliklerini ise parlamento, çoğulculuk ve rekabet gücü temsil etmektedir. Analiz bulgularına göre birinci modelde bütçe şeffaflığını görev süresi negatif, ideoloji pozitif; güç negatif etkilerken, ikinci modelde bütçe şeffaflığını parlamento pozitif, çoğulculuk pozitif, rekabet gücü pozitif etkilemektedir.

Mali faktörler ve bütçe şeffaflığı arasındaki ilişki literatürde farklılık göstermekle birlikte genellikle ele alınan mali faktörlerin kamu borcu ve bütçe dengesi olduğu görülmektedir. Genel kanı bütçe şeffaflığının kamu borçlanmasını negatif, kamu borçlanmasının bütçe şeffaflığını pozitif etkilediği şeklindedir. Öte yandan bütçe dengesi ve bütçe şeffaflığı arasında farklı ilişkilere ulaşan çalışmalar da mevcuttur. Literatürde genellikle bütçe açığı ve bütçe şeffaflığı arasında negatif bir ilişkiye ulaşılmaktayken bütçe dengesi ve bütçe şeffaflığı arasında pozitif ilişkiye ulaşan çalışmalar da bulunmaktadır. Bütçe şeffaflığının kamu borçları ve bütçe açığı üzerindeki etkisini araştıran Dibo (2021) çalışmada yükselen ekonomiler grubunda yer alan 12 ülkenin 2006-2019 dönemi verilerini Pedroni eşbütünleşme testi ile panel tam modifiye basit en küçük kareler (FMOLS: fully modified ordinary least squares) ve panel dinamik basit en küçük kareler (DOLS: dynamic ordinary least square) yöntemleri ile sınımıştır. Çalışmadan ulaşılan sonuç, bütçe şeffaflığı ile kamu borcu arasında pozitif, bütçe şeffaflığı ile bütçe açığı arasında negatif bir ilişki olduğu şeklindedir. Sedmihradská ve Haas (2013) yaptıkları çalışmada mali performans (kamu borcu ve bütçe dengesinin GSYH içindeki payı) ve bütçe şeffaflığı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada 2004-2009 dönemi verileri ile korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Korelasyon analizine 53-93 ülke verisi dahil edilirken regresyon analizine 18 ülke verisi dahil edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre bütçe şeffaflığı ve bütçe açığı arasında anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuş, kamu borcu ve bütçe şeffaflığı arasında ise güçlü bir negatif ilişki kanıtlanamamıştır. Gerunov (2016) bütçe şeffaflığının mali performans üzerindeki etkilerini incelediği çalışmada 57 ülkenin 2006-2015 dönemi verilerini kullanarak panel regresyon analizi uygulamıştır. Çalışmanın bulguları bütçe şeffaflığının borçlanma üzerinde negatif bir etkisi olduğu yönündeyken birincil denge ve bütçe dengesi üzerinde anlamlı bir etki bulunmadığı şeklindedir. Montes vd. (2019) yaptıkları çalışmada bütçe şeffaflığının hükümet etkinliği ve kamu harcama verimliliği üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla 82 ülkenin 2006-2014 dönemi verilerini panel veri analizi ile sınımıştır. Çalışmadan ulaşılan sonuç bütçe şeffaflığının kamu borcu üzerinde önemli ölçüde ve negatif etkisi olduğu, hükümet etkinliği ve hükümet harcama verimliliği üzerinde önemli ölçüde ve pozitif etkisi olduğuna yönündedir.

Hem siyasi hem mali faktörlerin bütçe şeffaflığı ile ilişkisinin incelendiği çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalardan Alt ve Lowry (2010) yaptıkları çalışmada ABD eyaletlerinin bütçe süreci şeffaflığının yerel yöneticilerin yeniden seçilmeleri ve vergi artışları üzerindeki etkilerini araştırmak için 1972-2000 verilerini En Küçük Kareler yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmadan ulaşılan sonuç bütçe şeffaflığının görevde kalma ve yeniden seçilme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı, vergi artışlarını ise önemli ölçüde ve pozitif etkilediğidir. Bütçe şeffaflığı ile mali performans ve siyasi katılım arasındaki ilişkiyi inceleyen Benito ve Bastida (2009) yaptıkları çalışmada 41 ülkenin 2003 yılına ait verileri Korelasyon yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre şeffaflık ile devlet borcu/GSYH arasında ilişki bulunmamaktadır. Buna ek olarak şeffaflık ile bütçe dengesi/GSYH arasında anlamlı ve pozitif, siyasi katılım ile de zayıf bir pozitif ilişki bulunmaktadır.

Bütçe şeffaflığı ile ilişkisi araştırılan bir diğer değişken yolsuzluktur. Bütçe şeffaflığı ile yolsuzluk arasında negatif yönde bir ilişki olması beklenmektedir. Lopez (2017) yaptığı çalışmada ülkeleri yolsuzluk düzeyi, kişi başına düşen gayri safi milli gelir ve coğrafi bölgelere

göre sınıflandırarak bütçe şeffaflığı ve yolsuzluk arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada 2010 yılında 91 ülke, 2015 yılında 99 ülkenin verileri kullanılarak Korelasyon analizi uygulanmıştır. Tüm sınıflandırmalarda analiz bulguları yolsuzluk ve bütçe şeffaflığı arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bastida ve Benito (2007) OECD üyesi ve OECD üyesi olmayan 41 ülkenin şeffaflık katsayısı ile yolsuzluk/demokrasi, ekonomik büyüme ve kamu sektörü arasındaki ilişkiyi korelasyon yöntemi ile araştırmıştır. Araştırmanın bulgularından yolsuzluk ve şeffaflık arasında önemli ve negatif bir ilişkiye, ekonomik büyüme ve şeffaflık arasında önemli ve pozitif bir ilişkiye ve kamu büyüklüğü ile şeffaflık arasında negatif bir ilişkiye ulaşılmıştır. Bütçe şeffaflığı ve ekonomik özgürlüklerin yolsuzluk ile ilişkisini araştırdıkları çalışmada Kayalidere ve Mastar Özcan (2014), 2006-2012 dönemi seçilmiş ülkelerin verilerine korelasyon ve yatay kesit regresyon analizi uygulamışlardır. Çalışmadan ekonomik özgürlük ve şeffaflık arttıkça yolsuzluk düzeyinin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bütçe şeffaflığı ve yolsuzluk arasındaki ilişkiyi pozitif bulan Cimpoeru ve Cimpoeru (2015b) çalışmasında bütçe şeffaflığı ile yolsuzluk kontrolü ve ekonomik performans arasındaki ilişkiyi 2006-2012 dönemi için 59 ülke verilerini kullanarak havuzlanmış en küçük kareler yöntemi ile test etmiştir. Çalışmanın sonucunda bütçe şeffaflığı ile yolsuzluk kontrolü ve ekonomik performans arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkiye ulaşılmıştır. Koçdemir ve Yılmaz (2020) bütçe şeffaflığı ve yolsuzluk ilişkisini araştırdıkları çalışmada 94 ülkenin 2012-2017 dönemi verilerini Korelasyon analizi ile sınımlamışlardır. Elde edilen bulgu bütçe şeffaflığı ile yolsuzluk algısı arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğu şeklindedir.

Kültürel değerlerin bütçe şeffaflığı üzerindeki etkilerini araştıran McNab ve Wilson (2018) yaptıkları çalışmada Kanada eyaletleri için 1980-2018 dönemi verilerini En Küçük Kareler yöntemiyle test etmişlerdir. Çalışmada kullanılan bütçe şeffaflığı göstergesi Açık Bütçe Endeksi, Kanada eyaletleri için dikkate alınarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır. Kültürel değer göstergeleri olarak üç farklı ulusal kültür ölçüsü kullanılmıştır. Bunlar; kurumsal kolektivizm, ataerkillik ve otoriter yönetim tercihleridir. Ayrıca bireysellik de bir diğer değişkendir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre bireyselliğin bütçe şeffaflığı üzerinde önemli pozitif bir etkisi bulunurken, kurumsal kolektivizm, ataerkillik ve otoriter yönetim tercihlerinin bütçe şeffaflığı üzerinde önemli negatif etkileri olduğu şeklindedir. Birskyte (2018) çalışmasında Litvanya'daki 60 yerel yönetimin bütçe şeffaflığı göstergelerini inceledikten sonra bu yerel yönetimler için bütçe şeffaflığı endeksi belirleyerek, bu endeksin sosyo-demografik, mali ve politik faktörler ile ilişkisini incelemiştir. Sosyo-demografik faktörler olarak üniversite eğitimi alanların nüfusa yüzdesi, 65 yaş ve üstünün toplam nüfusa yüzdesi, toplam belediye nüfusu, kırsal kesim nüfusunun belediye nüfusuna yüzdesi; mali faktörler olarak kişi başına düşen kamu borcu, kişi başına düşen bütçe geliri, merkezi bütçeden aktarılan payın toplam bütçe geliri içindeki payı ve politik faktör olarak yerel seçimlere katılım alınmıştır. Yapılan regresyon analizi bulgularına göre bütçe şeffaflığı ile kırsal kesim nüfusunun toplam nüfusa yüzdesi arasında %1 düzeyinde anlamlı ve negatif bir ilişki; toplam belediye nüfusu arasında %10 düzeyinde anlamlı ve negatif bir ilişki; 65 yaş ve üstünün toplam nüfusa yüzdesi arasında %10 düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki; yerel seçimlere katılım arasında %1 düzeyinde anlamlı ve negatif bir ilişki; kişi başına düşen kamu borcu arasında %5 düzeyinde anlamlı ve pozitif bir ilişki; merkezi bütçeden aktarılan payın toplam bütçe geliri içindeki payı arasında %5 düzeyinde anlamlı ve negatif bir ilişki ve kişi başına düşen bütçe geliri arasında %5 düzeyinde anlamlı ve negatif bir ilişki mevcuttur.

Lopez (2015) döviz kuru sistemini etkileyen faktörleri araştırdığı çalışmasında Açık Bütçe Endeksinde yer alan 5 ülkenin 2006, 2008, 2010 ve 2012 yıllarına ait verileri çok terimli lojistik yöntem ve panel veri analizi ile sınımlamıştır. Çalışmada bağımlı değişken olan döviz kuru sistemi

esnek, sabit ve orta olarak kendi içinde üçe ayrılmıştır. Çalışmanın sonuçları, döviz kuru sistemini belirlemede Yolsuzluk Algılama Endeksi, TÜFE ve GSYH'nin yüzdesi olarak ticaretin önemsiz olduğunu; bütçe şeffaflığı yüksek olan ülkeler ve ekonomik özgürlüğü yüksek olan ülkelerin esnek döviz kuru sistemini tercih etmeye daha meyilli olduğunu ve kişi başına düşen GSYH'si yüksek olan ülkelerin sabit döviz kuru sistemini seçmeye istekli olduğunu göstermektedir.

Bütçe şeffaflığını etkileyen siyasi, mali, kültürel ve ekonomik pek çok faktör bulunmaktadır. Bu faktörleri oluşturan değişkenler ile bütçe şeffaflığı arasındaki ilişki yön ve işaret olarak oldukça farklılık göstermektedir. Bütçe şeffaflığını pozitif etkileyen (bütçe şeffaflığı ile arasında pozitif ilişki bulunan) değişkenler, politik faktörlerden yönetim/yönetim kalitesi, katılım/ demokrasi, parlamento, çoğulculuk, rekabet gücü, ideoloji; mali faktörlerden bütçe dengesi, kamu borçlanması; kültürel faktörlerden bireysellik ve ekonomik faktörlerden ise esnek döviz kurudur. Bütçe şeffaflığını negatif etkileyen (bütçe şeffaflığı ile arasında negatif ilişki bulunan) değişkenler, politik faktörlerden güç, görev süresi; mali faktörlerden bütçe açığı, ekonomik faktörlerden yolsuzluk; kültürel faktörlerden ataerkillik, kurumsal kolektivizm, otoriter yönetim tercihidir.

6. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bütçe şeffaflığını etkileyen ekonomik, siyasi, idari ve mali pek çok faktör bulunmaktadır. Bu çalışmada, bütçe şeffaflığını etkileyen mali faktörlerin neler olduğu araştırılmaktadır. Bu kapsamda, bütçe şeffaflığı (BS) bağımlı değişken, kamu kesimi büyüklüğü (KKB), kamu kesimi borç stoku (BORC), kamu kesimi bütçe dengesi (BD) ile faiz dışı (birincil) bütçe dengesi (FDBD) ise bağımsız değişken olarak kullanılmış ve bir ekonometrik model kurulmuştur. BS verileri IBP (2022b) veri tabanından; KKB, BORC ile FDBD verileri IMF (2022) veri tabanından ve BD verileri ise OECD (2022) veri tabanından elde edilmiştir. BS verileri endeks değeri olarak analize dahil edilirken, diğer değişkenler (KKB, BORC, BD, FDBD) ise GSYH'ye oranlanmış bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca, IBP (2022b) tarafından hazırlanan BS değişkeni yıllık olarak değil, genellikle yılaşırı olarak hesaplanmaktadır (Tablo 1). Ancak, hesaplandığı yıldan önceki yılın da bütçe şeffaflığını yansıttığından, boş olan yıllar için kendisinden sonraki yıllardaki skor aynen kullanılmıştır (Sedmihradská ve Haas, 2013: 116; Dibo, 2021: 114). Örneğin, 2015 yılı bütçe şeffaflığı skoru 2013 ve 2014 yıllarındaki bütçe şeffaflığını da yansıtmaktadır. Bu kapsamda, BS değişkenindeki kısıt göz önünde tutularak analize mümkün olan en çok sayıda ülkenin dahil edilebilmesi amacıyla paneli oluşturan zaman serisininin 2009'dan başlatılmasına ve (2022) veri tabanındaki kısıt dolayısıyla da 2020'de sonlandırılmasına karar verilmiştir. 2009-2020 dönemine ait verilerin kullanıldığı bu araştırmaya, 38 OECD ülkesi içerisinde verilerine ulaşılabilen 21'i dahil edilmiştir. Bu ülkelere Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2. Analize Dahil Edilen ve Edilmeyen OECD Ülkeleri

Dahil Edilen OECD Ülkeleri:						
ABD	Almanya	Çekya	Fransa	Güney Kore	İngiltere	İspanya
İsveç	İtalya	Kolombiya	Kosta Rika	Meksika	Norveç	Polonya
Portekiz	Slovakya	Slovenya	Şili	Türkiye	Yeni Zelanda	Yunanistan
Dahil Edilmeyen OECD Ülkeleri:						
Avustralya	Avusturya	Belçika	Danimarka	Estonya	Finlandiya	Hollanda
İrlanda	İsrail	İsviçre	İzlanda	Japonya	Kanada	Letonya
Litvanya	Lüksemburg	Macaristan				

Tablo 2’de görünen ve verileri tam olan 21 OECD ülkesi ekonometrik modele dahil edilmiştir. Bununla birlikte, 17 OECD ülkesi ise veri eksikliğinden dolayı modele dahil edilememiştir. Modelde yer alan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	BS	KKB	BORC	BD	FDBD
Ortalama	68,2301	40,3905	67,4169	-3,0301	-1,2982
En Büyük	93	61,4212	212,4489	13,7673	11,9426
En Küçük	44	16,8476	5,8528	-15,3096	-12,5905
Standart Sapma	11,6913	10,6651	40,5674	4,3854	3,5391
Çarpıklık	0,1775	-0,5348	1,1786	0,3727	-0,1417
Basıklık	2,0698	2,4446	3,9267	5,1914	5,0531
Jarque-Berra	10,4083	15,2533	67,3611	56,2589	45,1041
Olasılık Değeri	0,0054	0,0005	0,0000	0,0000	0,0000
Gözlem Sayısı	252	252	252	252	252

Tablo 3’te görüldüğü gibi, ilk olarak, BS değişkeninin ortalaması 68,2 olarak hesaplanmıştır. Bütçe şeffaflığı en yüksek olan ülke 93 endeks puanıyla 2011 ve 2012 yıllarında Yeni Zelanda olurken, en düşük olan ülke ise 44 puanla 2013, 2014 ve 2015 yıllarında Türkiye olmuştur. BS değişkeninin standart sapmasının 11,7 olarak hesaplanması bu seride dönemler itibariyle önemli değişiklikler olduğunu göstermektedir. Ayrıca, BS değişkeni hafif sağa çarpık ve normal dağılıma göre daha sivri bir yapıya sahiptir. İkinci olarak, KKB değişkeninin ortalaması %40,4 olarak hesaplanmıştır. Kamu kesimi büyüklüğü en yüksek olan ülke %61,4 ile 2020 yılında Fransa olurken, en düşük olan ülke ise %16,8 ile 2009 yılında Kosta Rika olmuştur. KKB değişkeninin standart sapmasının %10,66 olarak hesaplanması bu seride dönemler itibariyle önemli değişiklikler olduğunu göstermektedir. Ayrıca, KKB değişkeni hafif sola çarpık ve normal dağılıma göre daha sivri bir yapıya sahiptir. Üçüncü olarak, BORC değişkeninin ortalaması %67,4 olarak hesaplanmıştır. Kamu kesimi borç stoku en yüksek olan ülke %212,5 ile 2020 yılında Yunanistan olurken, en düşük olan ülke ise %5,85 ile 2009 yılında Şili olmuştur. BORC değişkeninin standart sapmasının %40,56 olarak hesaplanması bu seride dönemler itibariyle önemli değişiklikler olduğunu göstermektedir. Ayrıca, BORC değişkeni sağa çarpık ve normal dağılıma göre daha sivri bir yapıya sahiptir. Dördüncü olarak, BD değişkeninin ortalaması %-3,03 olarak hesaplanmıştır. Kamu kesimi bütçe dengesi en yüksek olan ülke %-15,3 ile 2020 yılında ABD olurken, en düşük olan ülke ise %13,76 ile 2012 yılında Norveç olmuştur. BD değişkeninin standart sapmasının %4,38 olarak hesaplanması bu seride dönemler itibariyle küçük değişiklikler olduğunu göstermektedir. Ayrıca, BD değişkeni hafif sağa çarpık ve normal dağılıma göre daha sivri bir yapıya sahiptir. Beşinci olarak, FDBD değişkeninin ortalaması %-1,29 olarak hesaplanmıştır. Faiz dışı bütçe dengesi en yüksek olan ülke %11,94 ile 2012 yılında Norveç olurken, en düşük olan ülke ise %-12,59 ile 2013 yılında Slovenya olmuştur. FDBD değişkeninin standart sapmasının %3,54 olarak hesaplanması bu seride dönemler itibariyle küçük değişiklikler olduğunu göstermektedir. Ayrıca, FDBD değişkeni hafif sola çarpık ve normal dağılıma göre daha sivri bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte, tüm değişkenlerin Jarque-Berra test sonuçlarının anlamlı olduğu, böylece hiçbir değişkenin normal dağılım göstermediği görülmektedir.

Araştırmanın birim boyutunu verilerine ulaşılabilen 21 OECD ülkesi, zaman boyutunu da 2009-2020 yılları oluşturduğundan, analiz yöntemi olarak panel veri analizi seçilmiştir. Bu kapsamda, seçilen OECD ülkelerinin bütçe şeffaflığı üzerinde etkisi olan mali değişkenlerin analiz edildiği çalışmada ekonometrik model aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

$$BS_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 KKB_{it} + \beta_2 BORG_{it} + \beta_3 BD_{it} + \beta_4 FDBD_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Denklemler 1’de gösterilen BS değişkeni bütçe şeffaflığı endeksini, KKB değişkeni kamu kesimi büyüklüğünü, BORG değişkeni kamu kesimi borç stoğunu, BD değişkeni kamu kesimi bütçe dengesini ve FDBD değişkeni kamu kesimi faiz dışı (birincil) bütçe dengesini ifade etmektedir. Bununla beraber α sembolü sabit parametreyi, β sembolü bağımsız değişkenlerin katsayısını, u sembolü hata terimini, i sembolü birimleri, t sembolü de zamanı temsil etmektedir.

7. BULGULAR

Bütçe şeffaflığını etkileyen mali faktörlere ilişkin panel regresyon analizinden önce birtakım ön testler gerçekleştirilecektir. Bu kapsamda ilk olarak, doğru panel tahmincinin belirlenebilmesi adına testler gerçekleştirilmiş ve sonuçları Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Panel Tahmincilerin Karşılaştırılması

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
F Testi	0,94	0,5427
LR Testi	0,0000	1,0000
Breusch-Pagan Testi	0,0000	1,0000
Score Testi	0,0000	1,0000

Tablo 4’te kullanılan testlerde klasik modelin uygun olduğu temel hipotezi sınanmıştır. Hesaplanan olasılık değerlerine bakıldığında tüm değerlerin 0,05’ten büyük olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre temel hipotezin reddedilemediği ve klasik modelin uygun olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca, modelde içsellik sorunu bulunup bulunmadığı Durbin’in Score testi ve Wu-Hausman testiyle sınanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Değişkenler Arası İçsellik Sınanması

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Durbin’in Score Testi	0,0059	0,9387
Wu-Hasuman Testi	0,0057	0,9398

Tablo 5’te modelde yer alan değişkenler arasında içsellik sorunu bulunup bulunmadığına ilişkin test sonuçları verilmiştir. Durbin’in Score testinin anlamlılık değerinin yaklaşık 0,94 ve Wu-Hausman testinin anlamlılık değerinin de yaklaşık 0,94 olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre “değişkenler dışsaldır” H_0 hipotezi reddedilememektedir ve değişkenlerin dışsal olduğu söylenebilmektedir. Dışsal olduğu söylenebilen değişkenlerle kurulacak klasik panel veri modellerinde birtakım varsayımlar bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, hata teriminin birim içerisinde ve birimlere göre eşit varyanslı (homoskedastik) olduğu varsayımdır. İkincisi hata teriminin dönemsel korelasyonsuz (yani otokorelasyonsuz) olduğu varsayımdır. Üçüncüsü ise hata terimlerinin uzamsal korelasyonsuz (yani birimler arası korelasyonsuz) olduğu varsayımdır (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 197). Dolayısıyla, klasik regresyon modelinin sonuçlarının geçerli kabul edilebilmesi için bu varsayımlar test edilmiş ve bulgular Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Varsayımların Testi

Test	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
White Testi	59,6223	0,0001
Wooldridge Testi	1578,02	0,0000

Pesaran CD Testi

0,863

0,3881

Tablo 6'da görüldüğü üzere değişen varyans (heteroskedasite) sorunu bulunup bulunmadığı White testiyle, otokorelasyon sorunu bulunup bulunmadığı Wooldridge testiyle ve birimler arası korelasyon sorunu bulunup bulunmadığı da Pesaran CD testiyle sınanmıştır. İlk olarak, White testi sonuçlarına bakıldığında, test istatistiğinin 59,62 ve olasılık değerinin yaklaşık 0 olduğu görülmektedir. Olasılık değeri 0,05'in altında olduğundan sabit varyans vardır temel hipotezi reddedilmektedir. İkinci olarak, Wooldridge testi sonuçlarına bakıldığında, test istatistiğinin 1578,02 ve olasılık değerinin yaklaşık 0 olduğu görülmektedir. Olasılık değeri 0,05'in altında olduğundan birinci mertebeden otokorelasyon sorunu yoktur temel hipotezi reddedilmektedir. Son olarak, Pesaran CD testi sonuçlarına bakıldığında, test istatistiğinin 0,863 ve olasılık değerinin yaklaşık 0,39 olduğu görülmektedir. Olasılık değeri 0,05'in üzerinde olduğundan yatay kesit bağımlılığı yoktur temel hipotezi reddedilememektedir. Özetle, modelde değişen varyans, otokorelasyon sorunlarının var olduğu, birimler arası korelasyon sorununun ise olmadığı söylenebilmektedir. Bu nedenle Tablo 7'de değişen varyans ve otokorelasyona karşı dirençli Driscoll-Kraay standart hatalarla havuzlanmış en küçük kareler regresyonu sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 7. Driscoll-Kraay Standart Hatalar Tahmincisi Bulguları

Bağımlı Değişken: BS			
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Olasılık Değeri
KKB	0,4419	0,0362	0,000
BORC	0,0159	0,0091	0,108
BD	1,6155	0,5001	0,008
FDBD	-1,1613	0,6985	0,125
Sabit	52,6957	1,2273	0,000
R ²	0,2139		
F Test	117,80		0,000

Not: ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerini ifade etmektedir.

Bütçe şeffaflığının etkileyen mali faktörlerin belirlenmesine yönelik tahmin edilen dirençli panel veri analizine ilişkin bulgular Tablo 7'de gösterilmiştir. İlk olarak kurulan modelin anlamlılığını gösteren F istatistiğine ve olasılık değerine bakıldığında, modelin %5 önem düzeyinde anlamlı olduğu, dolayısıyla modelin geçerli olduğu görülmüştür. Modelde KKB bağımsız değişkeninin katsayısı yaklaşık 0,44 ve olasılık değeri yaklaşık 0 olarak; BORC değişkeninin katsayısı 0,01 ve olasılık değeri 0,108 olarak; BD bağımsız değişkeninin katsayısı yaklaşık 1,61 ve olasılık değeri 0,008 olarak; FDBD bağımsız değişkeninin katsayısı yaklaşık -1,16 ve olasılık değeri yaklaşık 0,125 olarak; sabit katsayısı yaklaşık 52,69 ve olasılık değeri yaklaşık 0 olarak hesaplanmıştır. Buna göre, KKB ve BD değişkenlerinin BS değişkenini istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif olarak etkilediği, bununla birlikte, BORC ve FDBD değişkeninin ise BS değişkeni üzerinde istatistiki olarak anlamlı etkisinin bulunmadığı söylenebilmektedir. Böylece, kamu kesimi büyüklüğünde yaşanacak 1 birimlik artışın bütçe şeffaflığını yaklaşık %0,44 artıracak ve bütçe dengesinde yaşanacak 1 birimlik artışın bütçe şeffaflığını yaklaşık %1,61 artıracakı söylenebilmektedir. Ayrıca, modeldeki sabitin katsayısının 52,69 ve anlamlılık değerinin yaklaşık 0 olduğu da görülmektedir. Modelin tahmin gücünü gösteren belirlenme katsayısı (R²) ise 0,21 olarak hesaplanmıştır.

Literatürde bütçe şeffaflığının mali faktörler üzerindeki etkilerini ya da bütçe şeffaflığı ve mali faktörler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar mevcuttur. Ancak bütçe şeffaflığını etkileyen mali faktörlerle ilgili çalışmalara rastlanamamıştır. Bu nedenle çalışmadan ulaşılan bulguları doğrulayan ya da zıt bulgulara ulaşan çalışmalara yer vermek pek mümkün olmamaktadır. Literatürden elde edilen kanıtlar doğrultusunda bulgular yorumlanacaktır. Bu doğrultuda çalışmada elde edilen ilk bulgu kamu kesimi büyüklüğünün bütçe şeffaflığını pozitif etkilediğidir. Bu bulguya benzer bulgulara ampirik literatürde ulaşılamamıştır. Ancak, Bastida ve Benito (2007) yaptıkları çalışmada bu bulgunun aksi bir bulguya ulaşarak kamu büyüklüğü ve bütçe şeffaflığı arasında negatif bir ilişki bulmuşlardır. Teorik literatürde Alesina ve Perotti (1996a) kamu kesimi büyüklüğünün bütçe şeffaflığını negatif etkilediği, Ferejohn (1997) ise bütçe şeffaflığının kamu kesimi büyüklüğünü pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Ferejohn (1997)'a göre politikacıların mali bilgileri vatandaşlarla paylaşmaları, vatandaşların politikacılara kamu kaynağı sağlama noktasında daha istekli olmalarını sağlayacaktır. Böylece bütçe şeffaflığına önem veren politikacılar vatandaşların güvenini kazanarak daha fazla kamu kaynağı toplama ve yönetme imkânı bulabilecektir. Daha fazla kamu kaynağı ise daha büyük bir kamu kesimi anlamına gelmektedir.

Çalışmadan elde edilen diğer bulgu ise bütçe dengesinin bütçe şeffaflığını pozitif etkilediğidir. Benito ve Bastida (2009) bütçe şeffaflığı ile bütçe dengesi arasında pozitif bir ilişki olduğuna dair kanıtlar bulmuştur. Bu bulgu çalışmada ulaşılan bulguyu doğrular niteliktedir. Buna göre şeffaflığın düşük olduğu ülkelerde seçmenler asimetric bilgiden dolayı yanıltılmakta bunu fırsat bilen politika yapımcılar ise kamu harcamalarını artırarak bütçe açıklarına neden olmaktadır (Benito ve Bastida, 2009: 406). Bütçe ile ilgili bilgiler ne kadar çok ifşa edilirse politikacılar kamu harcamalarını o kadar az kullanabilecek ve bu durum da bütçenin fazla vermesini sağlayacaktır. Bunun yanında bütçe prosedürlerinin uygulanması ve kamu harcama yönetiminin iyileştirilmesinin neticesinde bütçe dengesinin artmasının (bütçe açığının azalması/bütçe fazlasının artması) bütçe şeffaflığını artırması da beklenebilecek bir başka etkidir (Benito ve Bastida, 2009: 414). Alt vd. (2006) ise bütçe dengesindeki sapmaların (bütçe açığının artması ya da bütçe fazlasının ortaya çıkması) bütçe şeffaflığını pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Yazarlara göre, çok fazla açık verildiği dönemler bir krizi andırıldığından politikacıların eylemlerini açıklamaları ve gerekçelendirmesi gerekmektedir. Ayrıca oluşan bütçe açığı politikacıları ekonomik reform yapmaya zorlamaktadır. Bu durum, bütçe şeffaflığının artmasına neden olacaktır. İlaveten, iyi bir mali sicile sahip politikacıların takdir görebilmesini sağlayabilmek için bütçe fazlasının artması da bütçe şeffaflığını artıracaktır (Alt vd., 2006: 47). Bu çalışmadaki bulguyu destekleyen bir diğer ampirik çalışma da Sedmihradská ve Haas (2013)'ün çalışmasıdır. Sedmihradská ve Haas (2013) bütçe açıklarının artmasının bütçe şeffaflığını negatif yönde etkileyeceğini ortaya koymuşlardır. Çalışmadaki bulguya benzer ancak farklı yönlü bulgu Dibo (2021)'nin çalışmasında mevcuttur. Dibo (2021)'ya göre bütçe şeffaflığı bütçe açığını negatif etkilemektedir. Başka bir deyişle, bütçe şeffaflığının artması bütçe açıklarının azalmasına neden olmaktadır. Şeffaflığın artması ile katılım, yönetim ve kamuoyu denetiminin artması kamu harcamalarında tasarrufu artırarak bütçe açığının azalmasına neden olmaktadır (Dibo, 2021: 118). Öte yandan Gerunov (2016) bütçe dengesinin bütçe şeffaflığı üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Çalışmadan elde edilen üçüncü bulgu ise kamu kesimi borç stokunun bütçe şeffaflığı üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisinin bulunmadığıdır. Bu bulguya benzer olarak Benito ve Bastida (2009) yaptıkları çalışmada bütçe şeffaflığı ve kamu borcu arasında nedensellik ilişkisi bulunmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Benito ve Bastida (2009)'a göre bunun nedeni şeffaflık verisi ile kamu borç stoku zamanlarının ölçüm zamanlarının farklı olmasıdır. Şöyle ki kamu borç

stoku verisi o anı değil yılların birikimini yansıtan bir veridir. Öte yandan şeffaflık verisi ise anketin yapıldığı zamanın görüşlerini yansıtan bir veridir. İki verinin elde edilmesindeki zaman farklılığı aralarında ilişki olmamasının nedenini oluşturmaktadır (Benito ve Bastida, 2009: 409). Öte yandan bütçe şeffaflığı ve kamu borçlanması arasında farklı etkilere ulaşan çalışmalar da mevcuttur. Dibo (2021) çalışmasında bütçe şeffaflığından kamu borçlanmasına doğru pozitif bir ilişki bulmuştur. Dibo (2021) bu ilişkiyi artan şeffaflıkla birlikte ekonomik göstergelerdeki iyileşmeye bağlı olarak ülkenin kredibilitésinin artmasının borçlanmayı da artırabileceği (Dibo, 2021; 118) şeklinde yorumlamıştır. Teorik literatürde de bütçe şeffaflığının kamu borçlanmasını pozitif etkilediğine ulaşan çalışmalar mevcuttur (Bolivar vd., 2013; Rios vd., 2013; Araujo ve Tejedo-Romero, 2016). Öte yandan Montes vd. (2019) ve Gerunov (2016) çalışmalarında bütçe şeffaflığının kamu borçlanmasını negatif etkilediğine dair kanıtlar bulmuşlardır. Yüksek bütçe şeffaflığı politika yapımcıların daha etkin maliye politikası yürütmesinde etkili olmakta bu durum da kamu borçlanmasına daha az başvurulmasını sağlamaktadır (Montes vd., 2019: 214; Gerunov, 2016: 16).

Çalışmadan elde edilen son bulgu ise birincil bütçe dengesinin (faiz dışı fazla) bütçe şeffaflığı üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi olmadığıdır. Literatürde bu bulguya benzer bulguya Gerunov (2016)'un çalışmasında rastlanmıştır. Gerunov (2016) çalışmasında bütçe şeffaflığının birincil bütçe dengesi üzerinde etkisi bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. Ona göre bunun nedeni birincil bütçe dengesi gibi bütçe ile ilgili verileri açıklamada tereddüt yaşayan hükümetlerin bu verileri açıklamasında bütçe şeffaflığının etkisinin oldukça düşük olmasıdır (Gerunov, 2016: 14).

8. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bütçe şeffaflığı, kamu gelir ve harcamaları ile ödenekleri hakkında bilgiye erişimi ve bu konularda geri bildirimde bulunabilmeyi mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda bütçe şeffaflığı, hükümetin kamu harcamalarını yaparken kamusal ihtiyaç ve istekleri göz önünde bulundurmasının yanı sıra kamusal kaynakların kötüye kullanılmasının, israf edilmesinin ve yolsuzlukların önüne geçilmesinin üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bütçe şeffaflığı, kamu mal ve hizmetlerinin sunulmasına finansal katkı sağlayan vatandaşların bütçe süreçlerinde gözetim yapma ve denetim sağlama isteği üzerine hükümetin bütçe belge, bilgi ve süreçlerini halka açık hale getirmesidir. Bütçe şeffaflığının temelinde hükümetin bütçe belge ve bilgilerini paylaşma gerekliliği yatmakta olup bu paylaşımı etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. Literatür incelendiğinde bütçe şeffaflığının başta ekonomik, mali, politik ve kültürel olmak üzere birçok faktörden etkilendiği görülmektedir. Ancak bütçe şeffaflığını etkileyen mali faktörleri tek bir başlık altında değerlendiren araştırma sayısının da oldukça az olduğu söylenebilir.

Çalışmada bütçe şeffaflığını etkileyen mali faktörleri araştırmak ve bu faktörlerin bütçe şeffaflığını hangi yönde etkilediklerini (pozitif-negatif) ortaya koymak amacıyla veri uygunluğu bulunan 21 OECD ülkesinin 2009-2020 yıllarına ait verileri panel veri analizi ile test edilmiştir. Çalışmadan ulaşılan sonuç kamu kesimi büyüklüğü ve bütçe dengesinin bütçe şeffaflığını pozitif etkilediğidir. Ayrıca kamu kesimi borç stoku ve birincil bütçe dengesinin bütçe şeffaflığı üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Kamu borç stoku ile bütçe şeffaflığı arasındaki etkinin nedeni olarak verilerin elde edilme zamanları gösterilebilir. Kamu borç stokunu yılların birikimi oluştururken şeffaflık verisi anket yapıldığı anın görüşlerini yansıtmaktadır. Bu durum iki veriyi zaman açısından farklı kılmaktadır. Birincil bütçe dengesi ve bütçe şeffaflığı arasındaki etkinin nedeni olarak ise bütçe verilerini

paylaşma konusunda tereddüt yaşayan hükümetleri şeffaf olmaya itmede birincil bütçe dengesi verisinin etkisinin bulunmaması gösterilebilir.

Sonuç olarak, kamu kesimi büyüklüğünün artması durumunda daha fazla kaynak yönetmek durumunda kalan hükümetin kaynakların fazlalığına bağlı olarak şeffaflığını da artırması beklenmektedir. Politikacıların açıkladığı mali bilgiler, vatandaşların güvenini kazanarak daha fazla vergi ödemeye istekli hale gelmelerini sağlamaktadır. Artan gelir, kamu kesiminin daha da büyümesini sağlayarak bir döngü yaratmaktadır. Bir diğer bulgu olan bütçe dengesinin bütçe şeffaflığını pozitif etkilemesindeki neden olarak ise hükümetin mevcut mali performansını herkese gösterme ve seçmenin takdirini kazanma isteği gösterilebilir. Şöyle ki bütçenin fazla vermesi durumunda hükümetin mali göstergelerdeki bu olumlu durumu herkesin gözü önüne sererek seçmenin takdirini kazanmak istemesi hükümeti şeffaflığa itecektir. Bunun yanında bütçe dengesinin fazla vermesi durumunda elde edilen kaynağın nereye, nasıl ve ne zaman harcadığının ortaya konulması için oluşacak kamuoyu baskısının bütçe şeffaflığının artmasında etkili olabileceği de söylenebilir. Öte yandan bütçe açığının artması durumunda politika yapıcılar kamuoyunun tepkisini çekmemek ve eleştirilerden kaçmak için mevcut durumu gizlemeye yönelik olarak bütçe bilgi ve belgelerini gizleyebileceği bu durumun da bütçe şeffaflığını azaltabileceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ALBASSAM, B.A. (2015). "The Influence of Budget Transparency on Quality of Governance". *Journal of Law and Governance*, 10(3), 93-111.
- ALESINA, A., & PEROTTI, R. (1996a). "Fiscal Discipline and the Budget Process", *The American Economic Review*. 86 (2), 401-407.
- ALESINA, A., & PEROTTI, R. (1996b). *Budget Deficits and Budget Institutions*, National Bureau of Economic Research, Working Paper Series (No: 5556), Cambridge.
- ALT, J.E., LASSEN, D.D., & ROSE, S. (2006). "The Causes of Fiscal Transparency: Evidence from the U.S. States", *IMF Staff Papers*, 53 (Special Issue), 30-57.
- ALT, J.E., & LOWRY, R.C. (2010). "Transparency and Accountability: Empirical Results For US States", *Journal of Theoretical Politics*, 22(4), 379-406.
- ARAPIS, T., & REITANO, V. (2018). "Examining the Evolution of Cross-National Fiscal Transparency", *Ameriacan Review of Public Administration*, 48 (6), 550-564.
- ARAUJO, J.F.F.E., & FRANCISCA, T.R. (2016). "Local Government Transparency Index: Determinants of Municipalities' Rankings", *International Journal of Public Sector Management*, 29(4), 327-347.
- BASTIDA, F., & BENITO, B. (2007). "Central Government Budget Practices and Transparency: An International Comparison. *Public Administration*, 85(3), 667-716.
- BEGG, I., (2015). "Fiscal Policy Transparency". J. Forssbaeck, L. Oxelheim (Eds). *The Oxford Handbook of Economic and Institutional Transparency*, Oxford University Press, 98-115.
- BENITO, B., & BASTIDA, F. (2009). "Budget Transparency, Fiscal Performance, and Political Turnout: An International Approach", *Public Administration Review*, 69(3), 403-417.

- BIRSKYTE, L. (2018). “Determinants of Budget Transparency in Lithuanian Municipalities”, *Public Performance & Management Review*, 42(3), 707-731.
- BISOGNO, M., & CUADRADO-BALLESTEROS, B. (2022). “Budget Transparency and Governance Quality: A Cross-Country Analysis”, *Public Management Review*, 24(10), 1610-1631.
- BISOGNO, M., CUADRADO-BALLESTEROS, B., & SANTIS, S. (2022). “Do E-Government Initiatives and E-Participation Affect the Level of Budget Transparency?”, *International Public Management Journal*, 25(3), 365-391.
- BLONDAL, J. (2003). “Budget Reforms in OECD Member Countries: Common Trends”, *Reglas Macroeconómicas, Sostenibilidad Y Procedimientos Presupuestarios: Documentos Presentados*. 15. Seminario Regional de Política Fiscal-LC/L., 57-85.
- BOLIVAR, M.P.R., MUNOZ, L.A., & HERNANDEZ, A.M.L. (2013). “Determinants of Financial Transparency in Government”, *International Public Management Journal*, 16(4), 557-602.
- BREITUNG, J. (2000). “The Local Power of Some Unit Root Tests for Panel Data”, *Advances in Econometrics*, 15, 161-177.
- CIMPOERU, V.M., & CIMPOERU, V. (2015a). “Influence of Government Quality on Budgetary Transparency”, 22nd International Economic Conference—IECS 2015 “Economic Prospects in the Context of Growing Global and Regional Interdependencies”, 147-153.
- CIMPOERU, M.V., & CIMPOERU, V. (2015b). “Budgetary Transparency – An Improving Factor for Corruption Control and Economic Performance”, *Procedia Economics and Finance*, 27, 579–586.
- CITRO, F., CUADRADO-BALLESTEROS, B., & BISOGNO, M. (2021). “Explaining Budget Transparency Through Political Factors”, *International Review of Administrative Sciences*, 87(1), 115-134.
- CRUZ, N.F., TAVARES A.F., MARQUES, R.C., JORGE, S., & SOUSA, L. (2016). *Measuring Local Government Transparency*, *Public Management Review*. 18(6), 866-893.
- DE RENZIO, P., & MASUD, H. (2011). “Measuring and Promoting Budget Transparency: The Open Budget Index as a Research and Advocacy Tool”, *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 24(3), 607-616.
- DİBO, M. (2021). “Bütçe Şeffaflığı ve Mali Disiplin: Yükselen Ekonomiler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 69, 107-120.
- EISENHARDT, K.M. (1989). “Agency Theory: An Assessment and Review”, *Academy of Management Review*. 14(1), 57-74.
- FEREJOHN, J. (1986). “Incumbent Performance and Electoral Control”, *Public Choice* 50 (1/3), 5-25.
- FEREJOHN, J. (1997). “Accountability and Authority: Toward a Theory of Political Accountability”. A. Przeworski, S. C. Stokes, B. Manin (Eds.), Cambridge University Press: 131-153. United Kingdom.

- FLORINI, A.M. (2002). "Increasing Transparency in Government", *International Journal on World Peace*, 19(3), 3-37.
- GERUNOV, A. (2016). "Financial Effects of Fiscal Transparency: A Critique", *Bulgarian Economic Papers*, BEP-01-2016, St Kliment Ohridski University of Sofia, Faculty of Economics and Business Administration / Center for Economic Theories and Policies.
- GOMEZ, P., FRIEDMAN, J., & SHAPIRO, I. (2005). "Opening Budgets to Public Understanding and Debate: Results from 36 Countries", *OECD Journal on Budgeting*, 5(1), 7-36.
- HARRISON, T.M., & SAYOGO, D.S. (2014). "Transparency, Participation, and Accountability Practices in Open Government: A Comparative Study", *Government Information Quarterly*, 31(4), 513-525.
- IBP (2022a), "Open Budget Survey 2019 Country Results (Turkey)", <https://live-international-budget-partnership.pantheonsite.io/sites/default/files/country-surveys-pdfs/2019/open-budget-survey-turkey-2019-en.pdf>, 07.10.2022.
- IBP (2022b), "The Open Budget Index", <https://survey.internationalbudget.org/#download>, 10.10.2022.
- IMF (2022), "Fiscal Monitor Summary Report", <https://data.imf.org/?sk=EE14472F-7F15-42EF-9675-22EE611BE556>, 10.10.2022.
- JENSEN, M.C., & MECKLING, W.H. (1976). "Theory of the Firm: Managerial Behavior Agency Costs and Ownership Structure", *Journal of Financial Economics*. 3(4), 305-360.
- KAYALIDERE, G., & MASTAR ÖZCAN, P. (2014). "Bütçe Saydamlığı ve Ekonomik Özgürlüğün Yolsuzluk Üzerindeki Etkisi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 28(2), 219-234.
- KEYİFLİ, N. (2021). "Yasama Organının Bütçe Gözetiminin Bütçe Saydamlığı Üzerindeki Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Ampirik Bir Analiz", *Sayıştay Dergisi*. (120), 59-87.
- KOÇDEMİR, M., & YILMAZ, H.H. (2020). "Kamu Mali Yönetiminde Bütçe Saydamlığı ve Yolsuzluk İlişkisi: Açık Bütçe Endeksi ve Yolsuzluk Algılama Endeksi Üzerinden Bir Analiz", *Sayıştay Dergisi*. (118), 71-99.
- KÖSE, H.Ö. (2007). *Dünyada ve Türkiye’de Yüksek Denetim*. T.C. Sayıştay Başkanlığı 145. Yıl Yayınları, Ankara.
- LOPEZ, S. (2015). "Exchange Rate Regimes and Budget Transparency", *International Journal of Economic Perspectives*, 9(1), 61-72.
- LOPEZ, S. (2017). "Is Transparency an Effective Way of Reducing Corruption? Evidence Around the World", *International Journal of Economic Perspectives*, 11(2), 186-191.
- MCNAB, R.M., & WILSON, S.D. (2018). "Culture Matters: What Cultural Values Influence Budget Transparency?", *Applied Economics*, 50(43), 4593-4605.
- MONTES, G.C., BASTOS, J.C.A., & OLIVEIRA, A.J. (2019). "Fiscal Transparency, Government Effectiveness and Government Spending Efficiency: Some International Evidence Based on Panel Data Approach", *Economic Modelling*, 79, 211–225.

- OECD (2002). *Best Practices for Budget Transparency*. OECD Publications Service, Paris.
- OECD, “General Government Deficit”, <https://data.oecd.org/gga/general-government-deficit.htm>, 10.10.2022.
- PETRIE, M., & SHIELDS, J. (2010). “Producing a Citizens’ Guide to the Budget: Why, What and How?”, *OECD Journal on Budgeting*, 10(2), 1-14.
- PORUMBESCU, G.A. (2015). “Using Transparency to Enhance Responsiveness and Trust in Local Government: Can it Work?. *State and Local Government Review*”, 47(3), 205-213.
- PREMCHAND, A. (1993). *Public Expenditure Management*, IMF, Washington.
- RIOS, A.M., BENITO, B., BASTIDA, F. (2013). “Determinants of Central Government Budget Disclosure: An International Comparative Analysis”, *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practices*, 15(3), 235-254.
- SEDMIHRADSKÁ, L., & HAAS, J. (2013). “Budget Transparency and Fiscal Performance: Do Open Budgets Matter?”, *Acta VŠFS*, 7(2), 109-122.
- SUN, S., & ANDREWS, R. (2020). “The Determinants of Fiscal Transparency in Chinese City-Level Governments”, *Local Government Studies*, 46(1), 44-67.
- TEJEDO-ROMERO, F., & ARAUJO, J.F.F.E. (2018). “Determinants of Local Governments’ Transparency in Times of Crisis: Evidence from Municipality-Level Panel Data”, *Administration & Society*, 50(4), 527-554.
- WORLD BANK. (2015). “Budget Transparency: What, Why and How? Using Budgets to Empower People”, *Budget Transparency Initiative*.
- YERDELEN TATOĞLU, F. (2012). *Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı*. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- ZUCCOLOTTO, R., & TEIXEIRA, M.A.C. (2014). “The Causes of Fiscal Transparency: Evidence in the Brazilian States”, *Revista Contabilidade & Finanças*, 25(66), 242-254.

Turistik Destinasyon Tanıtımında Sosyal Medyanın Rolü: Göbeklitepe Örneği

(Araştırma Makalesi)

*The Role of Social Media in the Promotion of Touristic Destination: The
Example of Göbeklitepe*

Doi:10.29023/alanyaakademik.1229229

Mete SEZGİN

Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü
metesezgin@hotmail.com

Orcid No: 0000-0001-9079-2520

Bengü Su KARAGÖZ

Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Ana Bilim
Dalı

karagozbengusu@gmail.com

Orcid No: 0000-0003-3259-8070

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Sezgin, M., & Karagöz, B.S. (2023). Turistik Destinasyon Tanıtımında Sosyal Medyanın Rolü: Göbeklitepe Örneği. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), Sayfa No.1161-1176.

ÖZET

Anahtar kelimeler:
YouTube,
Göbeklitepe, Duygu
Analizi

Makale Geliş Tarihi:

04.01.2023

Kabul Tarihi:

15.04.2023

Bilişim teknolojilerinin hızlı gelişimiyle birlikte sosyal medya araçlarının kullanımı, turistik destinasyonların tanıtımında önemli rol oynamaya başlamıştır. Sıklıkla kullanılan sosyal medya platformlarından biri olan YouTube aracılığıyla bireyler deneyim öncesinde, esnasında ya da sonrasında paylaşım yapabilmektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin önemli turistik destinasyonlarından biri olan Göbeklitepe ören yeri hakkında YouTube'ta yayınlanmış olan "Göbekli Tepe: The Dawn of Civilization (Göbeklitepe: Bir Medeniyetin Doğuşu)" başlıklı bir videoya ait yorumlara duygu analizi uygulanmıştır. Elde edilen yorumların %44,68'i olumlu, %21,57'si olumsuz ve %33,73'ünün nötr olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tüm yorumlarda en sık bahsedilen kelimenin "year (yıl)", olumlu yorumlarda en sık bahsedilenin "like (beğenmek)", olumsuz yorumlarda en sık bahsedilenin "year (yıl)" ve nötr yorumlarda en sık bahsedilenin "year (yıl)" olduğu belirlenmiştir.

ABSTRACT

Keywords:
YouTube,
Göbeklitepe,
Sentiment Analysis

With the rapid development of information technologies, the use of social media tools began to play an important role in the promotion of touristic destinations. One of the most frequently used social media platforms. YouTube can be shared before, during or after experience. In this research, sentiment analysis was applied to the comments of a video titled "Göbekli Tepe: The Dawn of Civilization" published on YouTube about Göbeklitepe ruins, one of Turkey's most important touristic destinations. It was concluded that 44,68% of the comments obtained were positive, 21,57% negative and 33,73% neutral. It was determined that the most frequently mentioned word in all comments was "year", the most frequently mentioned word in positive comments was "like", the most frequently mentioned word in negative

comments was “year” and the most frequently mentioned word in neutral comments was “year”.

---

1. GİRİŞ

Günümüzde hızla gelişen teknolojiyle beraber sosyal medya platformlarına eğilim de hızla artmış durumdadır. Çeşitli sosyal medya platformlarının ücretsiz oluşu, paylaşım yapmak, iletişim kurmak ve bilgi edinmek gibi farklı amaçlarla hayatımızda yer almaktadır. Bu sosyal medya platformlarından birisi de çeşitli konular hakkında videoların yayınlanabildiği YouTube’dur.

En sık kullanılan sosyal medya platformlarından olan YouTube aracılığıyla farklı turistik destinasyonlar hakkında birçok videoya ulaşılabilmektedir. Bireyler destinasyon hakkındaki deneyimlerini YouTube’da yayımlayabilmekte, yayınlanan bu videolar hakkında yorum yapabilmekte ve değerlendirebilmektedir. Böylece yayınlanan destinasyon hakkında bilgi edinmek isteyen bireyler bu video, yorum ve değerlendirmelerden yararlanabilmektedir. Birçok destinasyon hakkında videonun yayınlandığı YouTube platformunda Türkiye’nin önemli turistik destinasyonları hakkında çeşitli dillerde yayımlanmış videolar bulunmaktadır. Türkiye’nin Şanlıurfa ilinde bulunan Göbeklitepe de önemli turistik destinasyonlardan birisidir. YouTube’da Göbeklitepe hakkında çeşitli dillerde birçok video bulunmaktadır. Bu araştırma, YouTube’da Göbeklitepe hakkında İngilizce olarak yayımlanan “Göbekli Tepe: The Dawn of Civilization (Göbeklitepe: Bir Medeniyetin Doğuşu)” başlıklı videoya ait İngilizce yorumlara duygu analizi uygulanarak incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın, yabancıların Türkiye’nin önemli turistik destinasyonlarından biri olan Göbeklitepe hakkındaki duygularının belirlenmesi, destinasyon tanıtım videolarına karşı bireylerin algılayış ve yorumlarının bilinmesi, sosyal medya kullanımının artışı ile destinasyon tanıtımları için yayımlanan videoların bireyler üzerindeki etkisinin belirlenmesi açısından önemli olduğu, herhangi bir destinasyon hakkındaki yorumların duygu analizinin yapılması, ilgili destinasyon hakkındaki fikirlerin ortaya konması ve destinasyonun tanıtımına yön vererek bireyleri etkilemesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Destinasyon tanıtımında sosyal medyadaki yorumların duygu analizi hakkında yapılan çalışmaların az olması sebebiyle araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırma kapsamında Göbeklitepe turistik destinasyonuna ait bir videonun belirlenmesinde, alanın en eski ibadet yeri olması, bireylerin dikkatini çekmesi, Türkiye’nin önemli turistik yerlerinden biri olması, çeşitli araştırmalara konu olması, alan hakkında hala bilinmeyenlerin olması ve YouTube platformunda İngilizce yayımlanmış belgeselin bulunması etkili olmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmanın bu bölümünde Göbeklitepe ören yeri, sosyal medya, sosyal medya araçları ve turistik destinasyonların tanıtımında YouTube hakkında bilgiler verilmiştir.

2.1. Göbeklitepe Ören Yeri

1995 yılında Göbeklitepe’de Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Şanlıurfa Müzesi işbirliğiyle Prof. Dr. Klaus Schmidt’in yönetiminde ilk arkeolojik kazı gerçekleştirilmiştir. Kazıların ardından Göbeklitepe’nin, bir tepenin üstünde dairesel ve oval şekle sahip bir yapı olduğu belirlenmiştir ve yapılan araştırmalar sonucunda bu yapının evsel amaçlı yapılmadığı, 12.000 yıllık tapınaklardan oluştuğu keşfedilmiştir. Bu özelliğiyle Göbeklitepe’nin, tarihin en eski tapınağı olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle tarihin sıfır noktası olduğu belirlenmiştir (Volkan ve Yıldız, 2018: 36).

Göbeklitepe'nin keşfedilmesiyle beraber yerleşik hayata geçişte dinin beslenme ihtiyacından daha fazla itici bir güç olduğu görüşü desteklenmektedir. Mısır Piramitleri ve Stonhenge'den daha önce inşa edilmiş olan bu yapının alanı 15 metre yüksekliğe ve 300 metre çapa sahiptir. Burada yaklaşık olarak 20 dairesel alan mevcuttur. İçerisinde ise yaklaşık olarak 6 metre yüksekliğe ve 40 ton ağırlığa sahip olan, insanı betimlediği düşünülen onlarca T şeklinde sütunlar ve bu sütunların üzerinde kabartmalı semboller bulunmaktadır. Yapı için yapılan araştırmalar milattan önce 10.000 yıllarını göstermektedir. Bireylerin o dönemlerde ibadet etmek amacıyla burada toplandıkları öngörülmektedir. Göbeklitepe şu ana kadar keşfedilen en eski mekânsal ibadet yeridir (Mancı ve Tengilimoğlu, 2021: 1530). Göbeklitepe'deki 12.000 yıl öncesine ait olan tapınakların büyük ölçüde deforme olmadan günümüze kadar nasıl ulaştığı merak konusudur. Burada bulunan bazı yapılar hiç bozulmaya uğramadan günümüze kadar ulaşmıştır. Tapınakların bazı bölümleri havasal etki ve erozyon gibi sebeplerden dolayı kapanmış, bazı bölümleri ise yapıldıktan yaklaşık 1.000 yıl sonra taş, toprak gibi malzemeler kullanılarak bireyler tarafından gömülmüştür. Dolayısıyla bireylerin elleriyle yapmış oldukları mabetleri yine elleriyle gömdüğü anlaşılmaktadır (Özalp, 2016: 62).

Fotoğraf 1. Göbeklitepe Ören Yeri

Kaynak: (T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022).

2.2. Sosyal Medya ve Sosyal Medya Araçları

Sosyal medyanın genel anlamda kabul edilen ortak bir tanımının olmamasına rağmen, bu kavramla sosyal içerikli olan web siteleri kastedilmektedir (Köksal ve Özdemir, 2013: 325). Sosyal medya, bireylerin oluşturduğu ve kullanıcıların içerik paylaşabildiği çevrimiçi topluluklardır (Kim vd., 2010: 216). Oluşturulan bilgi, fotoğraf ya da video gibi içeriklerin büyük topluluklarla paylaşılmasını sağlayan sanal platformların ortak adıdır (Eryılmaz ve Şengül, 2016: 33). Bu platformlar ortak ilgi alanlarının ve faaliyetlerin paylaşımını sağlayan çevrimiçi topluluklar olarak ifade edilmektedir (Miguens vd., 2008: 1).

Şekil 1. Sosyal Medya Araçları

Kaynak: (Solis, 2017).

Şekil 1 incelendiğinde, çeşitli sosyal medya araçlarının olduğu görülmektedir. Günümüzde en fazla kullanılan sosyal medya araçları olan Facebook, Instagram, Twitter ve YouTube aşağıdaki gibi özetlenmektedir.

2.2.1. Facebook

En çok bilinen sosyal medya araçlarından biri Facebook'tur. Facebook, kullanıcıların diğer kullanıcılarla iletişim kurmak için sanal ortamda buluşmalarını sağlamaktadır. Gönderiye etiketleme, içerik değerlendirme, gönderi paylaşma gibi birçok imkân sağlamaktadır. Kullanıcılar sanal ortamda oluşturdukları hesap üzerinden diğer bireylerle iletişim kurabilir, görsel paylaşımlarını görüntüleyebilmektedir (Odabaşı vd., 2012: 93).

2.2.2. Instagram

2010 yılında oluşturulan Instagram, bireylerin görsel paylaşım yapabilecekleri bir sosyal medya aracı olarak oluşturulmuştur. Ayrıca akıllı telefonlarda filtrelerle oluşturulan görsellerin paylaşımını da sağlamaktadır. Bu görsel içeriklerin diğer sosyal medya araçları olan Facebook ve Twitter gibi platformlarda da paylaşılmasını sağlamaktadır (Yeniçikti, 2016: 95).

2.2.3. Twitter

Mikroblog olarak da açıklanabilen Twitter, 2006 yılında bireylerin görüş ve düşüncelerini ücretsiz olarak paylaşabilecekleri bir sosyal medya aracı olarak oluşturulmuştur. Twitter

kullanıcısı olmak için bireyler bir hesap oluşturarak etkileşim kurmak istedikleri bireyleri takip edebilmekte ve kısa mesajlarını takipçileriyle paylaşabilmektedir (Ünür, 2016: 159).

2.2.4. YouTube

YouTube, kullanıcılarına ücretsiz olarak video paylaşımı sağlayan bir sosyal medya aracıdır. Ayrıca diğer sosyal medya platformlarında YouTube videolarının paylaşımı yapılabilmesi, videolara yorum yapabilmeyi ve diğer bireylerle etkileşim kurulabilmesi sağlamaktadır. Kullanıcılarına çeşitli konular hakkında video içerikleri sunabildiği için YouTube, dijital video arşivi hizmetini de sağlamaktadır (İlhan ve Aydoğdu, 2019: 1136).

2.3. Turistik Destinasyonların Tanıtımında YouTube

Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde destinasyon kavramı 'varılacak olan yer' olarak ifade edilmektedir (TDK, 2022). Destinasyon, yerel boyutta sunulan turistik ürünlerin birleşimidir (Buhalis, 2000: 97). Turistik destinasyon, bulundurduğu farklı turizm kaynaklarıyla bireylerin ilgisini çeken ve genellikle turistik ziyaretlerin yapıldığı birçok kurum ve kuruluşun sağlamış olduğu doğrudan ya da dolaylı turizm hizmetlerinden oluşan karmaşık bir ürün olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla destinasyonlar hem turizm için önemli bir bileşen hem de yönetilmesi ve pazarlanması oldukça zor olan turistik ürünlerdir. Bir destinasyonun etkin yönetimi ve pazarlanması için destinasyonu oluşturan unsurları, unsurlar arasındaki ilişkileri ve özelliklerini anlamak önemlidir (Özdemir, 2007: 1).

Son dönemlerde bireylerin seyahat öncesinde, seyahat sırasında ya da seyahat sonrasında edinmiş oldukları deneyimleri sosyal medya aracılığıyla diğer bireylerle paylaştığı görülmektedir. Sosyal medya sayesinde bireyler, edinmiş oldukları deneyimleri kolay bir şekilde, ekonomik olarak ve kısa sürede büyük topluluklara ulaştırabilmektedir. Facebook, Twitter, Instagram, YouTube ve Snapchat gibi araçlar, bireylerin turistik deneyimlerini olumlu ve olumsuz olarak paylaşmayı ve dolayısıyla diğer bireylerin de destinasyon, seyahat tercihlerini etkileyebilecek öneri ve geri dönütler sağlamaktadır (Akgöz vd., 2021: 44). Günümüzde en sık kullanılan sosyal medya araçlarından olan YouTube, destinasyon tanıtımında birçok videoya ve yoruma erişim sağlayan bir araç haline gelmiştir.

YouTube, genel anlamda her konuda birçok videonun bulunduğu bir sosyal medya aracıdır. Turistik destinasyonlar ile ilgili de detaylı bilgilere sahip videoları bulundurmakta ve bireylere sunmaktadır. İçeriğinin zengin olması ve bilgiye erişimin basit olmasından dolayı turistler için oldukça değerli bir kaynaktır. YouTube gibi araçlarda tanıtım yapılması, bilgi sağlama, seyahat deneyimi ve dikkat çekici video, görsel gibi paylaşımların olması potansiyel turistler için etkileyici olmaktadır. Deneyim sahibi olan bireylerin oluşturmuş olduğu bilgilendirici içerik ve videoların geleneksel reklamcılığa göre daha çok güvenilir görüldüğü, içeriğin sunulduğu aracı kullanan bireyler için güvenilir ve etkili bir unsur olarak algılandığı ifade edilmektedir (Eser ve Arslan, 2022: 602).

Literatür incelendiğinde videolar hakkında çeşitli araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Yapılan bazı araştırmalar aşağıdaki gibidir;

Gürbüz ve Aydın (2018), bir turizm fenomeninin YouTube kanalında yayınlanan, Mekke, Medine ve Kudüs ile ilgili videolara yapılan yorumlara içerik analizi yapmış ve YouTube videolarının destinasyonlar için bilgi kaynağı sağladığı ve seyahat etmeye teşvik ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Çilesiz ve Arıkan (2020), çeşitli ülkelere ait YouTube videolarının içeriği ve değinilen konulara içerik analizi yapmış ve tanıtım videolarının kurgu ve yapı bakımından ülkeler arasında farklılık olduğu, genellikle tanıtım videolarında doğal, kültürel ve

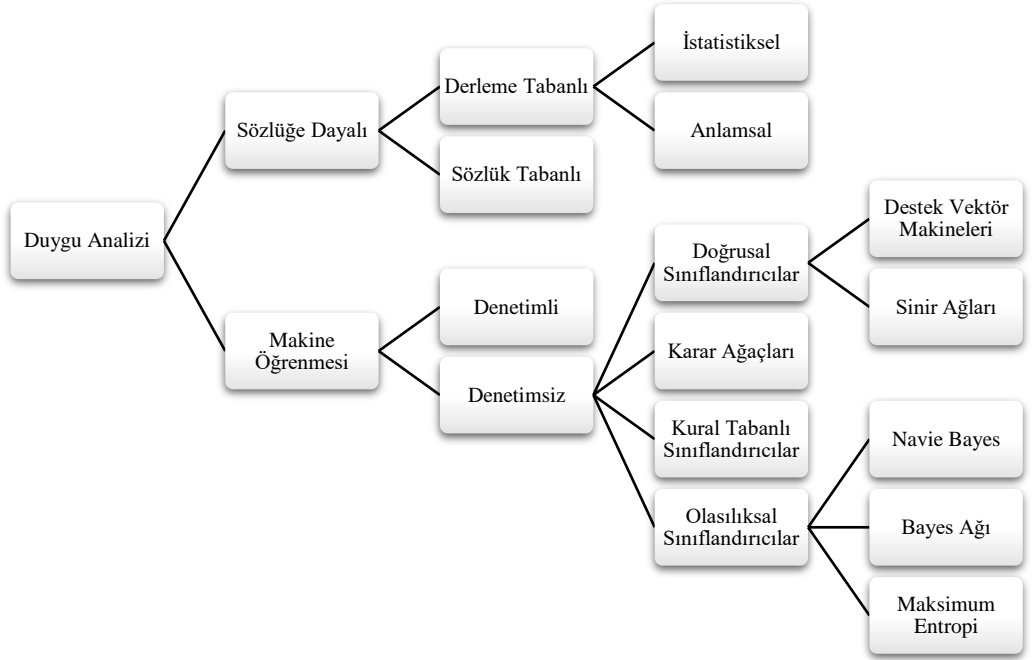
tarihi çekiciliklere dikkat çekildiği, ziyaretçilerin değerlendirebileceği tamamlayıcı etkinliklere, eğlence yerlerine ve aktiviteler hakkında bilgilerin yer aldığı sonucuna ulaşmışlardır. Eser ve Arslan (2022), destinasyonlar hakkındaki YouTube videolarının turistlerin destinasyonu ziyaret etme niyetine olan etkisini araştırma amacıyla yapılan anketlere tanımlayıcı istatistikler, faktör analizi, korelasyon ve regresyon analizi yapmış ve YouTube videolarının özgünlüğü ve kullanımından duyulan keyfin destinasyonu ziyaret etme niyetini artırdığı fakat bu videolara duyulan güvenin destinasyonu ziyaret etme niyeti üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. E. Yılmaz ve D. S. Yılmaz (2019), destinasyon imajını oluşturan unsurların tanımlanması ve bu unsurların yabancı içerik üreticilerinin YouTube’da yayınlamış olduğu videolara ilgili unsurları ne kadar yansıttıklarını belirlemek amacıyla videolara içerik analizi yapmış ve videoların Türkiye hakkında olumlu bir destinasyon imajı sağladığı, en fazla ele alınan unsurun kültür, tarih ve sanat konularında olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Mir ve Rehman (2013), YouTube’da yayınlanan videoların içeriği hakkında algılanan güvenilirlik ve kullanılabilirliği üzerine etkisini belirlemek amacıyla anketlere temel bileşen analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesi analizi yapmış ve olumlu etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Teixeira (2017), internette paylaşılan videoların destinasyon imajını geliştirmek için iyi bir strateji olup olmadığını belirlemek amacıyla bibliyografik tarama yapmış ve destinasyon imajı için olumlu strateji olduğu fakat ziyaret etmeye teşvik etmek için videolarda bulunan olumlu imajlara bağımlı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bireylerin çeşitli sosyal medya araçlarını kullanarak yapmış olduğu paylaşımlar büyük veriler elde etmeyi sağlamaktadır. Paylaşılan metinler aracılığıyla elde edilen verilerden anlamlı bilgi ve duyguya ulaşabilmek için duygu analizi yöntemi tercih edilmiştir. Bu çalışmada duygu analizi yöntemi kullanılarak YouTube’da yayımlanmış olan “Göbekli Tepe: The Dawn of Civilization” başlıklı videoya ait İngilizce yorumların Orange programında olumlu (pozitif), olumsuz (negatif) ve nötr durumların belirlenerek sınıflandırılması amaçlanmaktadır.

3.1. Metin Madenciliği, Duygu Analizi ve Orange Programı

Metin madenciliği, büyük miktardaki veri içerisinde bulunan bilgileri keşfetme, kalıpları ve ilişkileri otomatik olarak belirleme sürecidir. Yeni bir araştırma alanı olan metin madenciliği özellikle sosyal medyada sürekli olarak artan bilgi miktarı sebebiyle araştırma ve endüstri alanlarında dikkat çekmeye başlamıştır. Metin madenciliği, veri madenciliği, doğal dil işleme ve makine öğrenimi bilgi elde edilen disiplinler arası bir araştırma alanıdır. Metin madenciliği, verilerden ilginç sonuçların elde edilmesini hedefleyen eski veri madenciliğiyle yakından ilgilidir. Fakat veri kaynağının yapılandırılmamış belgelerden oluşması metin madenciliğinden daha zor sonuç alınmasına neden olmaktadır (Feldman ve Sanger, 2007: 125). Bu çalışmada metin madenciliğiyle duygu analizi yapılmıştır.

Şekil 2. Duygu Sınıflandırma Teknikleri

Kaynak: (Bhavitha vd., 2017: 217).

Şekil 2’de duygu sınıflandırma teknikleri görülmektedir. Duygu analizi ya da diğer bir ifadeyle fikir madenciliği, verilerin olumlu, olumsuz ya da nötr durumlarını belirlemek için kullanılan doğal dil işleme tekniğidir. Genellikle işletmelerin kullandığı bu analizle sosyal medya üzerinden marka itibarı ve müşteri ihtiyaçları belirlenebilmektedir. Duygu analizi terimlerin sözlükte karşılık bulduğu puanlara göre -1 ile +1 arasında değer almaktadır. Bir cümledeki kelimelere karşılık gelen puanlar belirlenerek toplanmakta ve çıkan değer polarite skoru olarak belirlenmektedir (Atılgan ve Yoğurtcu, 2021: 34). Bu çalışmada kural-sözlük tabanlı yaklaşım tercih edilmiştir. Kural tabanlı yaklaşım, makine öğrenimi modellerini kullanmadan otomatik olarak metin analizinin yapıldığı basit bir yaklaşımdır. Metin içeriğini olumlu, olumsuz ya da nötr olarak belirlemektedir. Bunun için doğal dil işleme tekniklerinden yararlanılmaktadır. Bu teknikler metnin bir bölümünü etiketlemeyi, ayırmayı, kök oluşturmayı, sözlükleri ve simgeleştirmeyi içermektedir. Bu kurallar sözlükler olarak da bilinir ve bu yüzden Lexion tabanlı yaklaşım olarak da adlandırılır. Genellikle kullanılan sözlük tabanlı yaklaşımlar TextBlob, VADER ve SentiWordNet’tir (Bonthu, 2021). Bu çalışmada VADER sözlüğü kullanılmıştır. VADER (Valence Aware Dictionary and sEntiment Reasoner), sosyal medyada sık bulunan sözcükleri, kısaltmaları, argo ifadeleri ve emojileri işleyebilen sözlük ve kural tabanlı duygu analizi araçlarından biridir. Eğitim gerektirmediği için genel olarak makine öğrenimi algoritmalarından daha hızlıdır. Metinlerin olumlu, olumsuz, nötr ve bileşik kutuplara ait duygu puanlarını elde etmede kullanılmaktadır. Olumlu, olumsuz ve nötr duygu durumları 0 ile 1 arasında, bileşik kutup -1 ve +1 arasında olacak şekilde normalize edilen diğer tüm duyguların toplu ölçüsü olarak düşünülebilmektedir (Pano ve Kashef, 2020: 2).

Literatür incelendiğinde duygu analizi hakkında çeşitli araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Yapılan bazı araştırmalar aşağıdaki gibidir;

Eyipınar vd. (2021), YouTube’da sporcu beslenmesiyle ilgili yayınlanan 6 videoya ait yorumların Orange programında duygu analizini yapmış ve nötr ifadelerin %55,08, olumlu ifadelerin %27,62 ve olumsuz ifadelerin %17,3 olduğu, sonucuna ulaşmışlardır. Atılğan ve Yoğurtcu (2021), bir kargo firmasına ait 1138 Twitter gönderilerine duygu analizi yapmış ve olumsuz etiketlenenlerin en yüksek paya sahip olduğu, “engel”, “uzak” ve “kal” kelimelerinin en sık geçen kelimeler olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Günyaktı ve Bursa (2022), pandemi döneminde öğretmenlerle ve sağlık çalışanları ilgili Twitter gönderilerinin sözlük tabanlı duygu analizi yapmış ve öğretmenlerle ilgili gönderilerin %70’inin olumlu, sağlık çalışanlarıyla ilgili gönderilerin %61’inin olumlu duygu içerdiği sonucuna ulaşmışlardır. Saura vd. (2020), sağlıklı beslenmeye ilgili Twitter gönderilerinin duygu analizi yapmış ve bireylerin sağlıklı-sağlıksız olarak nitelendirdiği besinleri tespit etmiş, pastırma, şeker, işlenmiş gıda, kırmızı et ve atıştırmalıkların olumsuz yorumlarda bulunduğu, su, elma, salata brokoli ve ıspanağın ise olumlu yorumlarda olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Anggraini vd. (2019), sosyal medyada T-cash ve Go-pay’in sözlük tabanlı VADER duygu analizi yöntemiyle karşılaştırmasını yapmış ve T-cash’in daha fazla olumlu duygu içerdiği, Go-pay’in daha fazla olumsuz duygu içerdiği, hem T-cash hem de Go-pay’in nötr duygu içeriğinin fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Irawan vd. (2019), TripAdvisor sitesinde Endonezya’da en çok ziyaret edilen 10 destinasyona ait ziyaretçi deneyimlerini Orange programında duygu-konu analizi yapmış ve en fazla sevinç duygusunu içerdiği sonucuna ulaşmışlardır. Enjop vd. (2022), Facebook’ta Malay dilinde yapılmış olan 3525 yorumu toplayarak İngilizce diline çevirmiş daha sonra Orange programında duygu analizi yapmış ve yorumların %92,5’inin otizm spektrum bozukluğu ile ilgili olumlu duygu içerdiği sonucuna ulaşmışlardır. Casillano (2018), Twitter’da insanların yapmış olduğu felaketlerle ilgili paylaşılan 2000 paylaşımına Orange programında duygu analizi yapmış ve en fazla korku ve şaşkınlık duygusunu içerdiği, “saldırı”, “terörist” ve “kurbanlar” kelimelerinin en sık bahsedilen kelimeler olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Bu araştırmada duygu analizi için Orange programı kullanılmıştır. Orange programı, Python ile yazılmış olan açık kaynaklı makine öğrenimi ve veri madenciliği yazılımıdır. Keşif amacıyla verilerin analizi ve görselleştirilmesi için görsel programlamaya sahiptir ve Python kitaplığı olarak da kullanılabilir. Orange programı Ljubljana Üniversitesi Bilgisayar ve Bilişim Fakültesi Biyoenformatik Laboratuvarı tarafından geliştirilmiş, veri madenciliği, makine öğrenimi ve veri analizi için bileşen tabanlı görsel programlama yazılımıdır. Bileşenlere pencere ögesi denilmektedir ve bunlar basit veri görselleştirme, altküme seçimi, ön işleme, öğrenme algoritmalarının değerlendirilmesi ve tahmine dayalı modellemelerdir (Naik ve Samant, 2016: 64).

3.2. Araştırma Verilerinin Toplanması

Sosyal medya platformu olan YouTube’da Geographics kanalının yayınlamış olduğu “Göbekli Tepe: The Dawn of Civilization (Göbekli Tepe: Bir Medeniyetin Doğuşu)” başlıklı videoya yapılmış olan 2660 adet yorumdan (yorumlara verilen yanıtlar hariç) oluşan veriler 05.11.2022 tarihinde manüel olarak toplanarak analize uygun hale getirilmiştir.

3.3. Araştırma Verilerinin Analizi

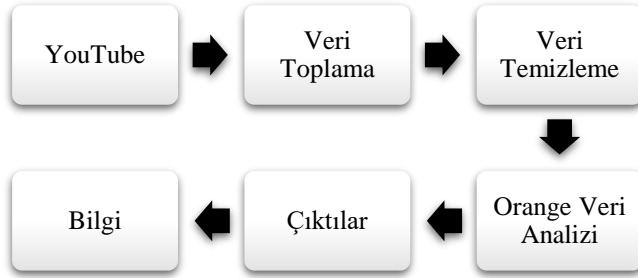
Tablo 1. “Göbekli Tepe: The Dawn of Civilization” Başlıklı Videoya İlişkin Bilgiler

Videonun Başlığı	Göbekli Tepe: The Dawn of Civilization
Yayınlanma Tarihi	19.11.2020
Görüntüleme Sayısı	1,5 milyon

Videonun Süresi	21:11
Yanıtlar Hariç Toplam Yorum Sayısı	2.660
Video Linki	https://www.youtube.com/watch?v=iSG1MsQSo_A&t=14s

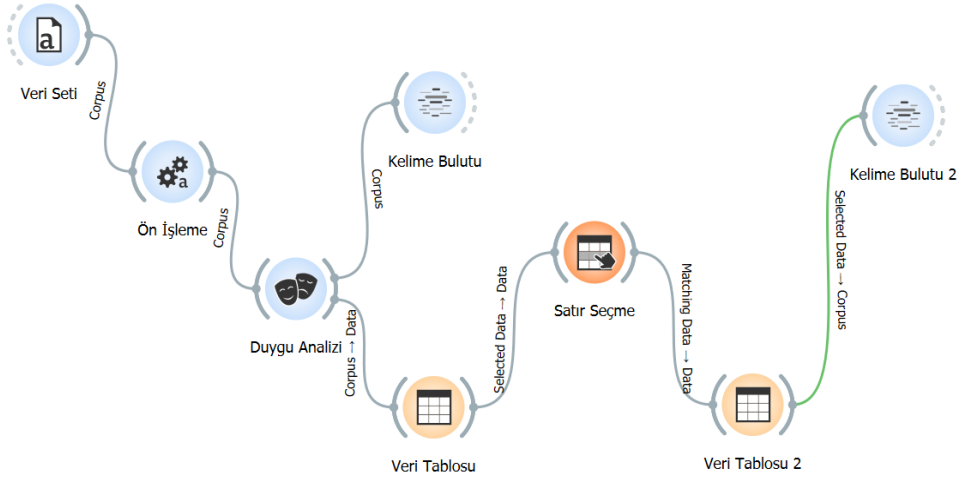
Tablo 1’de “Göbekli Tepe: The Dawn of Civilization (Göbekli Tepe: Bir Medeniyetin Doğuşu)” başlıklı videoya ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Tablo 1 incelendiğinde, videonun 19.11.2020 tarihinde yayımlandığı, 1,5 milyon görüntüleme sayısına sahip olduğu, videonun toplam süresinin 21 dakika 11 saniye olduğu, yanıtlar hariç toplam 2.660 yorum bulunduğu ve videoya ait link görülmektedir.

Şekil 3. Duygu Analizi İşleyişi

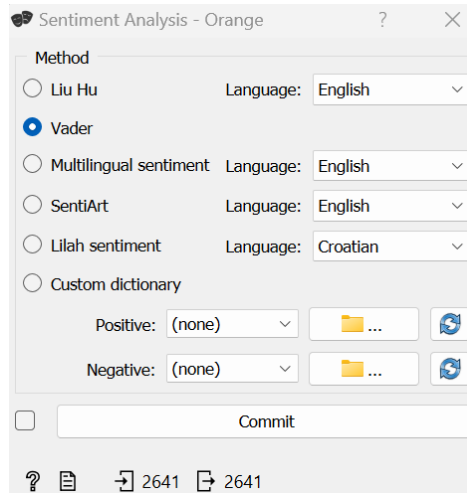
Şekil 3’te duygu analizi işleyişi görülmektedir. Bireyler YouTube videolarına istedikleri dilde yorum yapabilmekte, anlam ifade etmeyen harfleri, emojileri, rakamları ve linkleri paylaşabilmektedir. Bu durum duygu analizinde anlam ifade etmediği için sorun olabilmektedir. Bu sorunların engellenebilmesi için elde edilen 2.660 yorumdan oluşan verilere analiz öncesi veri temizleme işlemi uygulanarak anlam ifade etmeyen semboller, emojiler, İngilizce dili dışında yapılan yorumlar, yalnızca rakam ve tarih olarak yapılmış olan yorumlar temizlenmiştir. Manüel veri temizleme işlemi sonrası 2.660 yorumdan geriye 2.641 yorum kalmıştır.

Bu araştırmada duygu ve düşüncelerin analizi için Orange programı kullanılmıştır. Orange programı, açık kaynak kodlu olan komut dosyası ve veri görselleştirme yapabilen bir programdır. Bu program yeni algoritmaları ve deneysel prosedürleri basit bir şekilde prototiplemeyi sağlayan makine öğrenmesi ve veri madenciliğinde kullanılan bir araç setidir (Eyipınar vd., 2021: 31). Orange programına kaydedilen verilere öncelikle ön işleme ve duygu analizi uygulanmış sonra kelime bulutları oluşturulmuştur.

Şekil 4. Orange Programında Veri Analizi Tasarımı

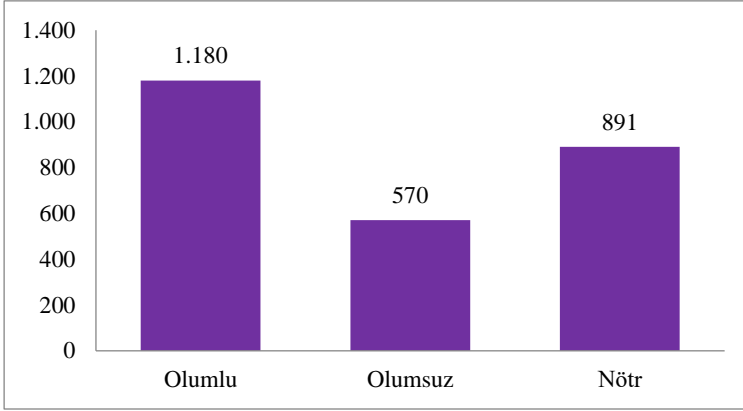
Şekil 4’te Orange programında uygulanan veri analizi görülmektedir. Ön işleme aşaması dönüştürme, simgeleştirme, normalleştirme ve filtreleme basamaklarını içermektedir. Ön işleme aşamasından sonra veriler duygu analizi aşamasına hazır hale gelmektedir. Duygu analizi aşamasında VADER sözlüğü tercih edilmiştir.

Şekil 5. Duygu Analizi VADER Analizi İşlemi

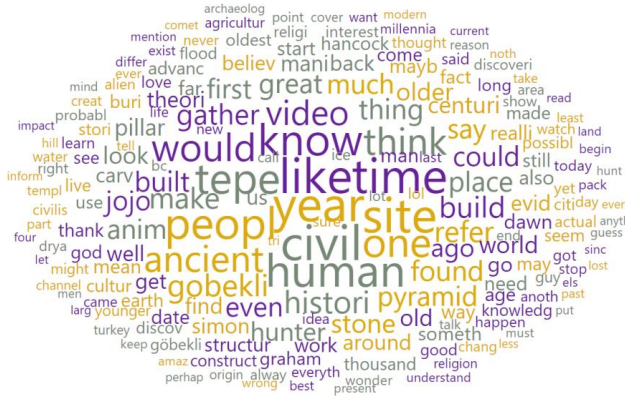
Şekil 5’te bu araştırmada kullanılan “VADER” sözlük ve kural tabanlı analizin uygulaması görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre tüm, olumlu, olumsuz ve nötr kelimelerin bulutları oluşturulmuştur.

3.4. Araştırmanın Bulguları

Şekil 6. Duygu Kutupları

Şekil 6’deki duyu kutupları incelendiğinde, YouTube’da yayınlanan “Göbekli Tepe: The Dawn of Civilization” başlıklı videoya ait 2.641 yorumdan 1.180’sinin (%44,68) olumlu, 570’sinin (%21,57) olumsuz ve 891’inin (%33,73) nötr olduğu görülmektedir.

Şekil 7. Tüm Yorumların Kelime Bulutu

Şekil 7’deki tüm yorumların kelime bulutu incelendiğinde, “year (yıl)”, “like (beğenmek)”, “civil (uygar)”, “site (alan)” ve “time (zaman)” kelimelerinin en sık bahsedilen kelimeler olduğu görülmektedir.

Şekil 8. Olumlu Kelime Bulutu

Şekil 8’deki olumlu kelime bulutu incelendiğinde, “like (beğenmek)”, “year (yıl)”, “site (alan)”, “time (zaman)” ve “civil (uygar)” kelimelerinin en sık bahsedilen kelimeler olduğu görülmektedir.

Şekil 9. Olumsuz Kelime Bulutu

Şekil 9’deki olumsuz kelime bulutu incelendiğinde, “year (yıl)”, “civil (uygar)”, “people (insan)”, “time (zaman)” ve “site (alan)” kelimelerinin en sık bahsedilen kelimeler olduğu görülmektedir.

imajın elde edildiğini ve sosyal medya aracılığıyla yayımlanacak olan destinasyon tanıtım videolarının bireylerin alan hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlayabileceğini ve bu durumun dolaylı olarak destinasyon ziyaretlerinde etkili olabileceğini göstermektedir. Günümüzde bu videolara kolaylıkla erişim sağlanması destinasyon tanıtımında avantaj sağlamakta ve bu durumda rekabet edilebilirliği artırmak için de etkili videoların yayımlanması önem arz etmektedir. Türkiye'nin eşsiz turistik bölgeleri hakkında daha fazla ve farklı dillerde yayımlanacak videolar, potansiyel turistlerin destinasyon hakkındaki kararlarında etkili olacaktır. Bu konuda daha fazla tanıtım videolarının hazırlanması, video içeriğinde izleyicilerin dikkatini çekecek görsel unsurların ve ünlü kişilerin yer alması da videonun izlenme sayısını arttırabilecektir. Bu araştırmada duygu analizi Orange programı aracılığıyla yapılmıştır. Bundan sonra yapılacak olan araştırmalarda farklı analiz ve programlar da kullanılabilir. Farklı destinasyonlar ile ilgili analizler yapılarak literatüre katkı sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- AKGÖZ, E., ISMANOVA, A., & MAMEZOVA, S. (2021). "Destinasyon Tanıtımında Sosyal Medyanın Önemi: Kırgızistan Örneği". Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(1), 43-54.
- ANGGRAINI, N., KOM, S., SUROYO, H., & KOM, M. (2019). "Comparison of Sentiment Analysis Againsts Digital Payment "T-Cash And Go-Pay" in Social Media Using Orange Data Mining". Journal of Information Systems and Informatics, 1(1), 152-163.
- ATILGAN, K.Ö., & YOĞURTCU, H. (2021). "Kargo Firması Müşterilerinin Twitter Gönderilerinin Duygu Analizi". Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(1), 31-39.
- BHAVITHA, B., RODRIGUES, A.P., & CHIPLUNKAR, N.N. (2017). "Comparative Study of Machine Learning Techniques in Sentimental Analysis". In Proceedings of the 2017 International Conference on Inventive Communication and Computational Technologies (ICICCT), Coimbatore, India, 10-11 March 2017; pp. 216-221.
- BONTHU, H. (2021). Analytics Vidhya, "Rule-Based Sentiment Analysis in Python". <https://www.analyticsvidhya.com/blog/2021/06/rule-based-sentiment-analysis-in-python/>, 15.12.2022.
- BUHALIS, D. (2000). "Marketing the Competitive Destination of the Future". Tourism Management, 21, 97-116.
- CASILLANO, N.F.B. (2018). "Harnessing Sentiment Towards Man-Made Disasters a Sentiment and Opinion Mining Analysis". International Journal of Computer Science Engineering (IJCSE), 7(4), 114-116.
- ÇİLESİZ, E., & ARIKAN, E. (2020). "Destinasyon Tanıtımında Dijital Medya Kullanımı: YouTube Örneği". Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 3(3), 349-359.
- ENJOP, V., ADNAN, R., JAMIL, N., AHMAD, S., ZAINOL, Z., & AHMAD, S.A. (2022). "Does Google Translate Affect Lexicon-Based Sentiment Analysis of Malay Social Media Text?". Malaysian Journal of Computing, 7(2), 1236-1249.
- ERYILMAZ, B., & ŞENGÜL, S. (2016). "Sosyal Medyada Paylaşılan Yöresel Yemek Fotoğraflarının Turistlerin Seyahat Tercihleri Üzerindeki Etkisi". Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi, 1(1), 32-42.

- ESER, S., & ARSLAN, Y. (2022). "Youtube Videolarının Destinasyonu Ziyaret Etme Niyetine Etkisi: Yerli Turistler Üzerine Bir Araştırma". Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (40), 596-630.
- EYİPİNAR, C.D., BÜYÜKKALKAN, F., & SEMİZ, K. (2021). "Sporcu Beslenmesi ile İlgili Youtube Video Yorumlarının Duygu Analizi". Uluslararası Beden Eğitimi Spor ve Teknolojileri Dergisi, 2(2), 27-39.
- FELDMAN, R., & SANGER, J. (2007). "The Text Mining Handbook: Advanced Approaches to Analyzing Unstructured Data". Cambridge University Press.
- GÜNYAKTI, R.İ., & BURSA, N. (2022). "Covid-19 Pandemisinde Sağlık Çalışanları ve Öğretmenlere Yönelik Algının Duygu Analizi ile Twitter Verileri Üzerinden İncelenmesi". Selçuk İletişim Dergisi, 15(1), 264-285.
- GÜRBÜZ, S., & AYDIN, B.O. (2018). "İslami İnanç Destinasyonlarının Tanıtımında Youtube Videolarının Kullanımı". Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 6(1), 539-568.
- İLHAN, E., & AYDOĞDU, A.G. (2019). "YouTube Kullanıcılarının Kullanım Motivasyonlarının İncelenmesi". Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 7(2), 1130-1153.
- IRAWAN, H., AKMALIA, G., & MASRURY, R. A. (2019). "Mining Tourist's Perception Toward Indonesia Tourism Destination Using Sentiment Analysis and Topic Modelling". ACM International Conference Proceeding Series, 7-12.
- KIM, W., JEONG, O-R., & LEE, S-W. (2010). "On Social Web Sites". Information Systems, 35, 215-236.
- KÖKSAL, Y., & ÖZDEMİR, Ş. (2013). "Bir İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya'nın Tutundurma Karması İçerisindeki Yeri Üzerine Bir İnceleme". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(1), 323-337.
- MANCI, A.R., & TENGİLİMOĞLU, E. (2021). "Tripadvisor Ziyaretçi Yorumlarının İçerik Analizi: Göbeklitepe Örneği". Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 5(2), 1525-1545.
- MIGUENS, J., BAGGIO, R., & COSTA, C. (2008). "Social Media and Tourism Destinations: Tripadvisor Case Study". Proceedings of the IASK ATR2008 Advances in Tourism Research, Aveiro, Portugal, May, 26-28, 1-6.
- MIR, I. A., & REHMAN, K.U. (2013). "Factors Affecting Consumer Attitudes and Intentions Toward User-Generated Product Content on Youtube". Management & Marketing Challenges for the Knowledge Society, 8(4), 637-654.
- NAIK, A., & SAMANT, L. (2016). "Correlation Review of Classification Algorithm Using Data Mining Tool: WEKA, Rapidminer, Tanagra, Orange and Knime". Procedia Computer Science, 85, 662-668.
- ODABAŞI, H.F., GÜNÜÇ, S., ERSOY, M., DÖNMEZ, F.İ., MISIRLI, Ö., TİMAR, Z.Ş., SOM, S., AKÇAY, T., & EROL, O. (2012). "Eğitim için Yeni Bir Ortam: Twitter". Anadolu Journal of Educational Sciences International, 2(1), 89-105.
- ÖZALP, H. (2016). "İnsanlığın En Eski Tapınağı Göbeklitepe Teolojik Olarak Bize Ne Söyler?". Bilimname, 1, 59-74.

- ÖZDEMİR, G. (2007). “Destinasyon Yönetimi ve Pazarlama Temelleri İzmir İçin Bir Destinasyon Model Önerisi”. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, İzmir.
- PANO, T., & KASHEF, R. (2020). “A Complete VADER-Based Sentiment Analysis of Bitcoin (BTC) Tweets During the era of Covid-19”. *Big Data and Cognitive Computing*, 4(33), 1-17.
- SAURA, J.R., REYES-MENENDEZ, A., & THOMAS, S.B. (2020). “Gaining a Deeper Understanding of Nutrition Using Social Networks and User-Generated Content”. *Internet Interventions*, 20(100312), 1-9.
- SOLIS, B. (2017). “The 2017 Social Media Universe in One Infographic: Introducing The Conversation Prism 5.0”. <https://www.linkedin.com/pulse/2017-social-media-universe-one-infographic-prism-50-brian-solis>, 20.11.2022.
- T. C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI. “Göbeklitepe”, <https://www.ktb.gov.tr/TR-288623/gobeklitepe.html>, 18.12.2022.
- TEIXEIRA, J.E.M. (2017). “The Role of Promotional Touristic Videos in the Creation of Visit Intent to Barcelona”. *International Journal of Scientific Management and Tourism*, 3(1), 463-490.
- TDK, TÜRK DİL KURUMU, “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”, <https://sozluk.gov.tr/>, 27.11.2022.
- ÜNÜR, E. (2016). “Geleneksel Medya’nın Sosyal Medyayı Nasıl Kullandığına İlişkin Bir İnceleme: Dizilerin Twitter Kullanımı”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(1), 153-170.
- VOLKAN, A., & YILDIZ, E. (2018). “Göbeklitepe Visitor Center”. *Kerpic’18 – Back to Earthen Architecture: Industrialized, Injected, Rammed, Stabilized 6th International Conference*, Hasan Kalyoncu University, Turkey, 1-2 June 2018, 35-42.
- YENİÇIKTI, N.T. (2016). “Halkla İlişkiler Aracı Olarak Instagram: Sosyal Medya Kullanan 50 Şirket Üzerine Bir Araştırma”. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 92-115.
- YILMAZ, E., & YILMAZ, D.S. (2019). “Türkiye’nin Destinasyon İmajının İnşasında Dijital Medyanın Yeri: “Flying The Nest” Youtube Kanalı Örneğinde Yabancı Youtuber’ların Türkiye ile İlgili Gezi Videoları”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(88), 574-594.

Mesleki Sonuç Beklentisi ve Tükenmişlik İlişkisinde Yaşam Doyumunun Aracı Rolü: İİBF Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma¹

(Araştırma Makalesi)

The Mediating Role of Life Satisfaction in the Relationship of Vocational Outcome Expectation and Burnout: A Study on Faculty of Economics and Administrative Sciences Students

Doi:10.29023/alanyaakademik.1233872

Ferhan UÇAK

Öğr. Gör., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

ferhan.ucak@alanya.edu.tr

Orcid No: 0000-0003-4591-7296

Mustafa YILDIRIM

Doç. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

mustafa.yildirim@alanya.edu.tr

Orcid No: 0000-0003-4471-1333

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Uçak, F., & Yıldırım, M. (2023). Mesleki Sonuç Beklentisi ve Tükenmişlik İlişkisinde Yaşam Doyumunun Aracı Rolü: İİBF Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. Alanya Akademik Bakış, 7(3), Sayfa No.1178-1201.

ÖZET

Anahtar kelimeler:

Mesleki Sonuç Beklentisi, Yaşam Doyumu, Tükenmişlik, İİBF

Makale Geliş Tarihi:

13.01.2023

Kabul Tarihi:

25.07.2023

Keywords:

Vocational Outcome Expectation, Life Satisfaction, Burnout, Faculty of Economics and Administrative Sciences

Bu araştırma, mesleki sonuç beklentisinin tükenmişlik ile olan nedensel ilişkisinde yaşam doyumunun aracı rolünü tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi öğrencileri üzerinde bir saha araştırması yapılmıştır. Yüz yüze ve online şekilde gerçekleştirilen veri toplama süreci sonucunda 258 öğrenciden elde edilen verileri araştırma amaçlarına uygun olacak şekilde analiz etmek için SPSS ve AMOS istatistik programları kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre mesleki sonuç beklentisi arttıkça tükenmişlik azalmakta, yaşam doyumunu artmaktadır. Mesleki sonuç beklentisi yaşam doyumunu pozitif; tükenmişliği ise negatif yönde etkilemektedir. Ayrıca mesleki sonuç beklentisinin tükenmişlik üzerindeki etkisinde yaşam doyumunu tam bir aracılık rolü görmektedir.

ABSTRACT

This study was performed to determine the mediating role of life satisfaction in the relationship vocational outcome expectation and burnout. For this purpose, a field study was carried out on the students of Alanya Alaaddin Keykubat University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences. As a result of face-to-face and online data collection process, data were obtained from 258 students. Data were analyzed with SPSS and AMOS statistical programs. According to the results of the analysis, as the vocational

¹ Bu çalışma için Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanı Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 17.03.2022 tarihli ve 01/14 nolu kararınca etik kurul onayı alınmıştır.

outcome expectation increases, burnout decrease and life satisfaction increases. Vocational outcome expectation positively affects life satisfaction and negatively affects burnout. In addition, life satisfaction plays a mediating role in the effect of vocational outcome expectation on burnout.

---

1. GİRİŞ

Üniversiteler bireyleri geleceğe hazırlayarak sosyal, kültürel ve mesleki kazanımlar elde etmesini sağlayan önemli kuruluşlardır. Son yıllarda artan devlet ve vakıf üniversitelerine bağlı olarak üniversite mezun sayısında da bir yükseliş söz konusudur. Öyle ki bu sayının, ülkenin gerek kamu gerekse özel sektör kuruluşları tarafından yaratılan beyaz yaka iş gücü talebinden fazla olduğu söylenebilir. Paralel oranda gitmeyen mezun sayısı ve istihdam olanaklarının, öğrencilerin yaşam standartlarını, okudukları bölümlerini, geleceklerini, meslek tercihlerini ve beklentilerini sorgulamaya ittiği düşünülmektedir. Öğrencilerin kariyer kaygıları mesleki sonuç beklentileri ile ilişkilidir (Gönüllüoğlu ve Çakmak, 2022). Mesleki sonuç beklentisi, bir bireyin belirli bir eğitim sonucunda elde edecek olduğu başarının uzun vadedeki sonuçlarına ilişkin inanışlarıdır (Betz ve Voyten, 1997). Öz-bilinç, öz-kontrol, öz-yönetim becerileri, kariyer kararı yetkinlik becerisi (Sarı vd., 2017; Gürpınar, 2021) gibi değişkenlerle ilişkilendirilmiştir.

Mevcut çalışmada, mesleki sonuç beklentisinin tükenmişliği etkilediği varsayımı üzerine durulmuştur. Tükenmişlik, iş bağlamına özgü psikolojik bir rahatsızlıkken, yaptıkları temel faaliyetlerin 'iş' olarak kabul edilmesiyle birlikte (Schaufeli ve Taris, 2005) öğrencilere dair bir araştırma fenomeni haline gelmiştir. Tükenmişlik literatürde gerek bireysel gerek çevresel çok sayıda faktörle ilişkilendirilmiştir (Cushman ve Rest, 2006; Jacobs ve Dodd, 2003; Seçer, 2015). Kaynağı ne olursa olsun tükenmişliğin kişiler için değiştirilmek istenen hoş olmayan işlevsiz bir durum olduğu bilinmektedir (Maslach ve Leiter, 2008). Mesleki sonuç beklentisinin etkilediği bilinen bir diğer değişken yaşam doyumudur (Yılmaz vd., 2020). Yaşam doyumunu, kişinin kendi belirlemiş olduğu kriterlere göre yaşamının kalitesine ilişkin değerlendirme yapmasını içeren bilişsel bir süreçtir (Shin ve Johnson, 1978). Araştırmalara göre ülkemizde yaşam doyumunun ortalaması 4,9 puanla OECD ortalaması olan 6,7'den daha düşüktür (OECD, 2022). Yaşam doyumunu, sağlık ve uzun ömürle ilişkili olup faydalı sonuçları olduğu için oldukça kıymetlidir (Diener ve Seligman, 2004). Yaşamda anlam varlığı ve bilinçli farkındalık, gelecekte beklenen tükenmişlik, duygusal zeka, kişilik, sosyo-ekonomik düzey gibi değişkenlerle ilişkilidir (Yıkılmaz ve Demir, 2015; Chow, 2005; Diener ve Diener, 1995; Dost, 2007; Suldo vd., 2015; Karaaslan vd., 2020; Bakan ve Güler, 2017).

Alanyazına bakıldığında çeşitli çalışmalarda mesleki sonuç beklentisi, yaşam doyumunu ve tükenmişliğin farklı değişkenlerle ilişkilendirildiği görülmektedir (Gönüllüoğlu ve Çakmak, 2022; Palomera ve Brackett, 2006; Chow, 2005; Meier ve Schmeck, 1985; Law, 2007; Jacobs ve Dodd, 2003). Ancak mesleki sonuç beklentisi, yaşam doyumunu ve tükenmişlik olgularını birlikte ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmada teorik varsayımlar ve kavramsal çerçeve birlikte değerlendirildiğinde mesleki sonuç beklentisi düşük olan bireylerin enerjisini kaybedeceği, yıpranacağı, idealizmini kaybedeceği, olumsuz hisler besleyeceği, üretkenlik ve başarılarının azalacağı dolayısıyla tükenmişlik eğilimleri taşıyacağı varsayımından yola çıkılmış; iki olgu arasındaki nedensel ilişki, bu ilişkinin düzeyi ve yönünü tespit etmek amaçlanmıştır. Ayrıca görgül çalışmaların yetersizliğinden kaynaklı mesleki sonuç beklentisi ve yaşam doyumunu; yaşam doyumunu ve tükenmişlik arasındaki nedensel ilişkinin de tüm boyutlarıyla ortaya konması amaçlanmaktadır. Son olarak mesleki sonuç beklentisi ve tükenmişlik olguları arasındaki nedensel ilişkide yaşam doyumunun aracılık rolüne

odaklanılmış; konuya ilişkin hipotezler geliştirilmiştir. Çalışmanın amaçlarına uygun olacak şekilde bir saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Saha araştırması için de nispeten daha yüksek sayılarda mezun veren (ÖSYM, 2022) ve mezuniyet sonrası işsizliğin yüksek olduğu (TÜİK, 2022) iktisadi ve idari bilimler fakülteleri öğrencileri tercih edilmiştir. Bu kapsamda çalışmada öncelikle araştırma sahası olan iktisadi ve idari bilimler fakültesi ve mezunlarına dair genel bir çerçeveleme yapılmış ve mevcut durum ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ardından araştırmanın teorik bağlamıyla ilgili olarak mesleki sonuç beklentisi, tükenmişlik ve yaşam doyumu kavramları üzerinde durulmuştur. Araştırmanın, mesleki sonuç beklentisi, tükenmişlik ve yaşam doyumunun ilişkisel örüntüsünü ortaya koyarak, anılan bölümlerde öğrenim gören ve mezun olan bireylerle ilgili mevcut ve gelecek sorunların saptanmasında ve bunlara yönelik çözüm üretilmesinde işlevsel olacak bir perspektife katkı sağlaması umulmaktadır.

2. İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTELERİ ve MEZUNLARININ DURUMU

Türkiye'deki aktif üniversite sayısı güncel verilere göre 73'ü vakıf; 4'ü vakıf meslek yüksekokulu olmak üzere 204 adettir. Bu üniversitelerde aktif olarak faaliyetlerine devam eden 481'i vakıf üniversitelerinde olmak üzere 1.952 fakülte ve 95'i vakıf üniversitelerinde olmak üzere 364 adet yüksekokul mevcuttur (YÖK, 2022). Yükseköğretim istatistiklerine bakıldığında neredeyse her üniversitede İİBF ve benzer bölümleri içeren fakültelerin varlığı dikkati çekmektedir. Üniversitelerde yer alan iktisadi ve idari bilimler fakülteleri gerek kamu gerek özel sermayeli kuruluşların ihtiyaç duyduğu nitelikli personel ve idareci gereksinimini karşılamak amacı ile kurulmuş yükseköğretim kurumlarıdır. İlgili fakültelerin, birçok sektörde istihdam edilebilecek potansiyel iş gücü yetiştirmelerine karşın hemen hemen bütün üniversitelerde var oluşu ve çok sayıda öğrenciyi bünyelerinde barındırmalarından dolayı bu fakültelerden mezun olan öğrencilerin mezuniyet sonrası işsizlik oranları oldukça yüksek seyretmektedir (TÜİK, 2022).

Aşağıda Türkiye'deki İİB Fakülteleri, bölümleri ve mezunlarına yönelik çeşitli kaynaklardan derlenen bir dizi istatistiki veriye yer verilmiştir. İİBF'ler ve benzer bölümlere sahip olan diğer bazı fakülte ve yüksekokullarının sayısı Tablo 1'de sunulmuştur. Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere mevcut üniversitelerin yarısından fazlasında İİBF bulunmakta; kalanlarında ise içeriğinde benzer veya aynı bölümler yer alan farklı şekilde isimlendirilmiş fakülteler yer almaktadır.

Tablo 1. İİBF ve Benzer Bölümlere Sahip Örgün Fakülte ve Yüksekokul Sayıları

Fakülte ve Yüksekokul Adı	Devlet	Vakıf	Toplam
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	98	25	123
İşletme Fakültesi	23	13	36
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi	4	21	25
İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi	1	6	7
İktisat Fakültesi	5	-	5
Yönetim Bilimleri Fakültesi	1	2	3
Ticari Bilimler Fakültesi	-	2	2
Uygulamalı Yönetim Bilimleri Yüksekokulu	-	1	1

Kaynak: *istatistik.yok.gov.tr, 2022.*

Tablo 2'de YÖK verilerine göre 2020 yılı itibarıyla en fazla mezun veren fakültelere yer verilmiştir.

Tablo 2. 2020 Yılında En Fazla Mezun Veren On Fakülte

Sıra	Fakülte Adı	Mezun Sayısı
1	İktisat Fakültesi	61.536

2	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	60.602
3	İşletme Fakültesi	58.834
4	Mühendislik Fakültesi	47.881
5	Eğitim Fakültesi	44.757
6	Açıköğretim Fakültesi	37.921
7	Fen Edebiyat Fakültesi	31.980
8	İlahiyat Fakültesi	20.412
9	Sağlık Bilimleri Fakültesi	19.248
10	Hukuk Fakültesi	17.363

Kaynak: *istatistik.yok.gov.tr, 2022.*

Tablo 2'ye bakıldığında 2020 yılında en fazla mezun sayısının fakülte bazında sırasıyla iktisat, iktisadi ve idari bilimler ve işletme fakültelerinde olduğu görülmektedir. Yukarıda Tablo 1'de yer alan İİBF ve benzer/aynı bölümlere sahip olan fakültelerden mezun olanlar da bu sayılara eklenirse sayının olduğundan çok daha fazla çıkması olasıdır. Ayrıca çeşitli üniversitelerde yer alan açık öğretim ve uzaktan eğitim fakültelerinin de İİBF bölümleri ile aynı bölümlere sahip oldukları bilinmektedir. Bu fakültelerden mezun olan öğrencilerin de söz konusu İİBF bölümlerinden herhangi birisinden mezun oldukları düşünülürse mezun sayısında bir artış yaşanılması kaçınılmazdır.

2021 ÖSYM istatistiklerine göre Türkiye'deki devlet ve vakıf üniversitelerinde en fazla kontenjan verilen 20 lisans programı sıralamasına Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. 2021 Yılında En Fazla Kontenjan Açılan Yirmi Lisans Programı

Sıra	Lisans Programları	Kontenjan
1	Tıp	17.207
2	Hukuk	15.487
3	Hemşirelik	15.210
4	İlahiyat	12.700
5	İşletme	12.437
6	Bilgisayar Mühendisliği	12.049
7	Psikoloji	10.461
8	Türk Dili ve Edebiyatı	10.587
9	Tarih	10.477
10	Elektrik-Elektronik Mühendisliği	10.048
11	İktisat	8.934
12	Makine Mühendisliği	8.506
13	Dış Hekimliği	8.356
14	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	7.589
15	Mimarlık	7.480
16	Endüstri Mühendisliği	6.938
17	İnşaat Mühendisliği	6.385
18	Sosyoloji	6.272
19	Beslenme ve Diyetetik	6.025
20	İngiliz Dili ve Edebiyatı	5.965

Kaynak: *osym.gov.tr, 2022.*

Tablo 3'e göre 2021 yılı için en fazla kontenjan ayrılan 20 lisans programı içerisinde İİBF kapsamında üç lisans programı vardır. Ayrıca listede yer alan işletme, iktisat ve siyaset bilimi ve kamu yönetimi programları için 2021 yılında sırasıyla 1.846, 718 ve 1.385 adet de açık öğretim programı kontenjanı açıldığı ÖSYM dokümanlarından elde edilen bilgiler arasındadır.

2021 yılına ait bir diğer istatistiğe Tablo 4'te yer verilmiştir. Tablo 4'e bakıldığında iktisadi ve idari bilimler adına 2021 yılında sırasıyla en fazla işletme, iktisat ve siyaset bilimi ve kamu yönetimi programları için kontenjan açıldığı görülmektedir.

Tablo 4. 2021 Yılında En Fazla Kontenjan Açılan On İİBF Programı

Sıra	Lisans Programı	Kontenjan
1	İşletme	12.437
2	İktisat	8.394
3	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	7.589
4	Uluslararası İlişkiler	5.939
5	Maliye	5.643
6	Yönetim Bilişim Sistemleri	4.429
7	Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	2.987
8	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	2.519
9	Uluslararası Ticaret ve Finansman	2.379
10	Finans ve Bankacılık	2.357

Kaynak: *osym.gov.tr, 2022.*

Bir ülkenin iş gücü, istihdam edilenlerin ve işsizlerin toplam sayısına eşittir. İstihdam, belirli bir işte çalışma anlamı taşırken işsiz, belirlenen dönemde istihdam halinde olmayan, iş aramak adına son dört hafta içerisinde aktif iş arama kanallarından en az birine başvurmuş ve iki hafta içerisinde işbaşı yapabilecek olan kişi olarak tanımlanmaktadır (TÜİK, 2022). İş gücüne katılma oranı, iş gücünün nüfus içindeki oranını; istihdam oranı, istihdamın çalışma çağındaki nüfus içindeki oranını; işsizlik oranı ise işsiz nüfusun iş gücü içindeki oranını vermektedir (TÜİK, 2022). Önemli bir makro ekonomik gösterge olan işsizlik ve bunların mezun olunan alanlara göre dağılımına ilişkin 2021 yılına ait istatistikler Tablo 5'te verilmiştir. Tablo 5 incelendiğinde ülkedeki iş gücünün 9 milyon 143 binlik kısmını yüksekokul veya fakülte mezunlarının oluşturduğu görülmektedir. Toplam işsizler arasında ise 1 milyon 138 bin yüksekokul veya fakülte mezunu vardır. Yükseköğretim mezunlarının genel işsizlik oranı %12,4'tür. Niceliksel olarak toplam iş gücünü oluşturan yükseköğretim mezunlarına sırasıyla en fazla katkıyı yapan alanların 'iş ve yönetim', 'eğitim' ve 'mühendislik' olduğu görülmektedir. Tablo 5'e bakıldığında, paralel şekilde, üniversiteli işsiz sayılarının da en fazla bu alanlarda olduğu söylenebilir. Üniversite mezunlarının işsizlik oranı %12,4 iken sanat, beşeri bilimler, diller, sosyal bilimler ve davranış bilimleri, gazetecilik ve enformasyon, bilişim ve iletişim teknolojileri, imalat ve işleme, mimarlık ve inşaat, veterinerlik, sosyal hizmetler, kişisel hizmetler, iş sağlığı ve ulaştırma hizmetleri alanları mezunlarının işsizlik oranı, yükseköğretim mezunlarının genel işsizlik oranının üzerinde seyrettiği görülmektedir. Üniversite mezunları arasında en fazla işsizlik oranı sosyal hizmetler, sanat, gazetecilik ve enformasyon alanlarına aittir. İşsizlik oranının en düşük olduğu alanlar ise 'güvenlik hizmetleri', 'matematik ve istatistik' ve 'hukuk'tur. İktisadi ve idari bilimler ile ilişkili bulunan 'iş ve yönetim' ve 'sosyal bilimler ve davranış bilimleri' alanlarına ait istatistiklere özel olarak bakıldığında bu alanların iş gücüne katkısının fazlalığı dikkati çekmektedir (TÜİK, 2022). Toplam üniversite mezunlarının iş gücü sayısına yapmış olduğu katkı 9 milyon 143 bin iken, bunun içinde en yüksek sayıyı 2 milyon 567 bin ile iş ve yönetim alan mezunları

oluşturmaktadır. İstihdam edilen 8 milyon 4 bin üniversite mezununun 2 milyon 258 bini iş ve yönetim alanı mezunudur. İşsiz 1 milyon 138 bin üniversite mezununun ise 308 bini iş ve yönetim alanlarından mezun olmuştur. Bu sayı diğer işsiz mezuniyet alanlarının hepsinden daha fazladır. Ancak işsizlik oranına bakıldığında %12 seyreden iş ve yönetim alanı işsizlik oranının ufak bir farkla yükseköğretim mezunlarının genel işsizlik oranının altında seyrettiği söylenebilir. İçermiş olduğu ekonomi, siyaset bilimi gibi bölümlerle İİBF ile ilişkili bulunabilecek ‘sosyal bilimler ve davranış bilimleri’ alanlarının işsizlik istatistiklerine bakıldığında bu alanın iş gücüne yaptığı katkının 706 bin; istihdama yaptığı katkının ise 599 bin olduğu görülmektedir. Bu alanda işsizlik 107 bin olarak istatistiklere yansımıştır. Alandaki işsizlik oranının %15,1 ile yükseköğretim mezunlarının genel işsizlik oranının (%12,4) üzerinde seyrettiği söylenebilir (TÜİK, 2022). (Bkz. Tablo 5).

Aşağıda en fazla kontenjan açılan İİBF bölümlerinin bazı göstergelere ait istatistiklerine yer verilmiştir. Göstergelerden ilki olan iş bulma süresi ve İİBF bölümlerine ilişkin verilere Tablo 6’dan ulaşılabilir. Tablo 6’ya göre henüz mezun olmadan iş bulma süresi en fazla orana sahip olan bölüm uluslararası ticarettir. En düşük oran ise maliye bölümüne aittir. Benzer şekilde bu sıralamanın mezuniyetten sonraki ilk 6 ay için de geçerli olduğu söylenebilir. İş bulma süresi 12 ay üzeri olan bölümlere bakıldığında ise ilk sırada maliye; son sırada uluslararası ticaretin yer aldığı görülmektedir.

Tablo 6. İİBF Bölümleri ve İş Bulma Süreleri

Bölüm	İş Bulma Süresi (%)			
	Mezun olmadan önce*	0-6 ay**	6-12 ay	12+ ay
İşletme	13,2	45,1	14,7	27,0
İktisat	12,2	42,9	14,7	30,2
Siyaset bilimi/ Kamu yönetimi/ Uluslararası ilişkiler	10,7	41,1	13,8	34,4
Maliye	9,9	35,9	13,8	40,4
Çalışma ekonomisi	12,3	44,0	15,6	28,1
Uluslararası ticaret	19,4	50,4	13,1	17,1

*Mezuniyetten 6 ay öncesine kadar işe girenler ** Mezuniyetinden sonra ilk 6 ayda işe girenler

Kaynak: *cbiko.gov.tr, 2022.*

Tablo 5. 2021 Yılı Yüksekokul ve Fakülte Mezunlarının En Son Mezun Oldukları Alana Göre İş Gücü Durumu

15+ yaş (Bin kişi)		Mezun olunan alan (ISCED-F, 2013)																					
	Yüksekokul veya fakülte mezunu	Eğitim	Sanat	Beşeri bilimler	Diller	Sosyal bilimler ve davranış bilimleri	Gazetecilik ve enformasyon	İş ve yönetim	Hukuk	Biyoloji, çevre ve ilgili birimler	Fiziki bilimler	Matematik ve istatistik	Bilişim ve iletişim teknolojileri	Mühendislik ve işleri	İmalat ve işleme	Mimarlık ve inşaat	Tarım, ormancılık ve balıkçılık	Veterinerlik	Sağlık	Refah (Sosyal hizmetler)	Kişisel hizmetler	İş sağlığı ve ulaştırma hizmetleri	Güvenlik hizmetleri
İş gücü	9.143	1.336	278	336	173	706	39	2.567	260	73	165	89	125	1.046	165	352	172	59	720	84	200	80	118
İstihdam	8.004	1.195	224	285	150	599	31	2.258	239	64	146	83	105	935	143	296	155	51	635	61	168	67	113
İşsiz	1.138	141	54	51	22	107	7	308	21	9	19	6	20	111	22	56	17	8	85	23	32	13	5
İş gücüne katılma oranı (%)	76,5	71,5	72,5	67,9	67,8	74,4	78,0	77,5	80,5	75,0	78,5	82,1	76,0	86,8	74,1	78,5	79,7	79,7	80,7	65,3	70,2	84,2	70,3
İstihdam oranı (%)	67,0	64,0	58,4	57,6	59,0	63,1	63,7	68,2	74,0	65,7	69,6	76,6	64,0	77,6	64,2	66,0	71,6	68,7	71,2	47,6	59,1	70,3	67,0
İşsizlik oranı (%)	12,4	10,5	19,4	15,2	13,0	15,1	18,3	12,0	8,1	12,4	11,3	6,8	15,8	10,6	13,3	15,9	10,1	13,8	11,9	27,1	15,8	16,5	4,6

Kaynak: TÜİK, 2022.

Tablo 7. İİBF Bölümleri ve Başlangıç Ücreti
Başlangıç ücreti (%)

Bölüm	Başlangıç ücreti (%)			
	Asgari ücret- 2.999 TL	3.000 TL- 4.499 TL	4.500 TL- 5.999 TL	6.000 TL ve üzeri
İşletme	59,9	27,6	7,3	5,2
İktisat	60,9	27,7	6,8	4,6
Siyaset bilimi/ Kamu yönetimi/ Uluslararası ilişkiler	59,8	29,5	6,3	4,4
Maliye	66,9	27,8	3,7	1,6
Çalışma ekonomisi	63,2	28,2	5,6	3,0
Uluslararası ticaret	55,1	30,1	9,1	5,7

*Ücret aralıkları 2019 yılı ücret verileri kullanılarak belirlenmiştir.

Kaynak: *cbiko.gov.tr, 2022.*

2019 yılı ücret verileri kullanılarak hazırlanan Tablo 7'ye bakıldığında İİBF bölümlerinden mezun olan öğrencilerin %50'sinden daha fazlasının başlangıç ücreti olarak asgari ücret – 2.999 TL aralığında ücret aldıkları görülmektedir. Başlangıç ücreti olarak 6.000 TL ve üzeri alan İİBF bölümlerinin azlığı dikkati çeken bir diğer noktadır. Uluslararası ticaret ve işletme bölümleri başlangıç ücreti olarak diğerlerine göre daha yüksek bir orana sahipken en düşük oranın maliye bölümüne ait olduğu söylenebilir.

Tablo 8. İİBF Bölümleri ve Nitelik Uyuşmazlığı
Nitelik uyumsuzluğu (%)

Bölüm	Nitelik uyumsuzluğu (%)			
	Niteliklerine uygun işlerde çalışanlar	Düşük nitelik uyumsuzluğu	Orta derece nitelik uyumsuzluğu	Yüksek nitelik uyumsuzluğu
İşletme	18,0	25,3	45,0	11,7
İktisat	17,8	24,7	46,1	11,4
Siyaset bilimi/ Kamu yönetimi / Uluslararası ilişkiler	19,9	24,8	42,6	12,7
Maliye	17,9	24,4	46,2	11,5
Çalışma ekonomisi	15,7	23,1	49,6	11,6
Uluslararası ticaret	14,4	30,1	42,7	12,8

Kaynak: *cbiko.gov.tr, 2022.*

Tablo 8'de yer alan İİBF bölümlerinden mezun olan öğrencilerin niteliklerine uygun bir işte çalışanların oranı %20'den daha azdır. Çalışanların büyük ölçüde işleriyle orta derece nitelik uyumsuzluğu içerisinde olduğu görülmektedir.

Tablo 9. İİBF Bölümleri ve Firma Büyüklüğü Dağılımı

Bölüm	Firma büyüklüğü dağılımı (%)			
	Mikro ölçekli firma (1-9 kişi)	Küçük ölçekli firma (10-49 kişi)	Orta ölçekli firma (50-249 kişi)	Büyük ölçekli firma (250+ kişi)
İşletme	23,1	27,2	20,2	29,5
İktisat	22,1	26,5	20,0	31,4
Siyaset bilimi/ Kamu yönetimi/ Uluslararası ilişkiler	20,9	25,5	20,3	33,3
Maliye	27,3	25,4	17,8	29,5
Çalışma ekonomisi	21,9	27,3	21,3	29,5
Uluslararası ticaret	21,3	30,9	23,3	24,5

Kaynak: *cbiko.gov.tr*, 2022.

İİBF mezunlarının, çoğunlukla, büyük ölçekli firmalarda istihdam edildikleri görülmektedir. Uluslararası ticaret bölümü mezunlarının ise daha çok küçük ölçekli firmalarda çalıştıkları söylenebilir.

İktisadi ve idari bilimler programlarından mezun olan kişilerin istihdamına yönelik bir diğer gösterge de mezunların en fazla hangi sektörlerde çalıştıklarına yöneliktir. Kişilerin istihdam edildiği sektörler çok çeşitli olmakla birlikte bu çalışmada en fazla orana sahip olan ilk beş sektöre yer verilmiştir. Bölümler ve bu bölümlerden mezun olanların istihdam edildikleri sektörler aşağıdaki gibidir (cbiko, 2022).

Tablo 10. İİBF Bölümleri Mezunlarının İstihdam Edildikleri Sektörler

İşletme	İktisat
Toptan ve perakende ticaret (%24,3)	Toptan ve perakende ticaret (%23,1)
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler (%15,1)	Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler (%15,0)
İdari destek ve hizmet faaliyetleri (%12,5)	İdari destek ve hizmet faaliyetleri (%13,1)
İmalat (%11,4)	İmalat (%9,5)
Eğitim (%7,5)	Finans ve sigorta faaliyetleri (%8,6)
Siv. Bil./ Kamu Yön./ Ulus. İliş.	Maliye
Toptan ve perakende ticaret (%22,7)	Toptan ve perakende ticaret (%23,4)
İdari destek ve hizmet faaliyetleri (%14,4)	Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler (%17,9)
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler (%11,5)	İdari destek ve hizmet faaliyetleri (%12,8)
Eğitim (%10,4)	İmalat (%10,0)
İmalat (%9,2)	Eğitim (%8,5)
Çalışma Ekonomisi	Uluslararası Ticaret
Toptan ve perakende ticaret (%25,1)	Toptan ve perakende ticaret (%22,7)
İdari destek ve hizmet faaliyetleri (%14,2)	Ulaştırma ve depolama (%16,5)
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler (%13,1)	İmalat (%14,7)
İmalat (%11,5)	Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler (%11,1)
Eğitim (%6,7)	İdari destek ve hizmet faaliyetleri (%10,9)

Kaynak: *cbiko.gov.tr*, 2022.

3. MESLEKİ SONUÇ BEKLENTİSİ

Sonuç beklentileri, belirli davranışları gerçekleştirmenin hayali sonuçlarına dairdir (Lent vd., 1994). Bu doğrultuda mesleki sonuç beklentisi, ‘bir bireyin belirli bir eğitim veya kariyer kararı vermesi sonucunda elde edilecek başarının uzun vadeli sonuçlarına dair inanışları’ şeklinde tanımlanabilir (Betz ve Vuyten, 1997: 181). Bir diğer ifade ile kişilerin belli kariyerleri devam ettirmelerinin mesleki değerlerini karşılayıp karşılamayacağına yönelik beklentileridir (Işık, 2010).

Mesleki sonuç beklentisi Lent, Brown ve Hackett (1994) tarafından geliştirilmiş olan sosyal-bilişsel kariyer teorisi kapsamında ele alınmaktadır. Lent vd. (1994) bu teoriyi Bandura’nın (1986) sosyal-bilişsel kuramını temel alarak geliştirmişlerdir. Sosyal bilişsel kariyer teorisi bireyin kariyer gelişiminde kendi etkisine vurgu yaptığı gibi bazı durumlarda da çevresel faktörleri (sosyal ve ekonomik vb.) işaret etmektedir (Işık, 2010). Bireyin kariyer hedefleri ve gelişiminde cinsiyet, teknik köken, sosyo-ekonomik statü gibi bireyden bağımsız şekillenen dışsal faktörler etkili olabileceği gibi, öz yeterlik beklentileri, sonuç beklentileri ve sürece ya da sonuca dair algılanan engeller gibi bireysel inanç ve beklentilerini içeren bazı içsel faktörler de vardır (McWhirter vd., 2000).

Sosyal-bilişsel kariyer teorisinde sonuç beklentisi kavramının yanı sıra öz yetkinlik inancı ve hedef kavramlarına da vurgu yapılmaktadır (Lent vd., 1994). Öz yetkinlik, bireyin farklı alanlardaki sorunlarla, zorluklarla baş edebileceğine yönelik inancıdır. Bu inanç kişi için bazı alanlarda yüksek, bazı alanlardaysa düşük olabilir (Türkçapar vd., 2013). Öz yetkinlik diğer kişi, davranış ve faktörlerle etkileşim halinde olduğundan aktif olup pasif ve statik bir özellik taşımaz. Hedefler ise kişilerin gelecekteki arzu ettiği sonuçların sembolik olarak ifadesidir (Lent vd., 1994). Teoriye göre bu üç faktör bireyin kariyer gelişimi üzerinde etkilidir ve çeşitli öğrenme yaşantıları ile şekillenmektedir (Lent vd., 2000).

Mesleki sonuç beklentisi büyük ölçüde kişisel performans, dolaylı öğrenme, sosyal ikna ve fiziksel reaksiyon (heyecanlanma) olmak üzere dört temel bilgi kaynağı tarafından belirlenmektedir (Lent vd., 1994). Kişisel performans, bireyin yaptığı başarılı ya da başarılı olmayan faaliyetlerden elde etmiş olduğu bilgilerdir. Dolaylı öğrenme, bireyin bir başkasını gözlemleyerek aynı işlerde ne derece başarılı ya da başarısız olduğu ile ilgili edindiği bilgileri; sosyal ikna (cesaretlendirme) ise sosyal çevre tarafından bireye yapılan teşvikleri kapsamaktadır. Fiziksel reaksiyon ise bireyin yaşamış olduğu kaygı, heyecan ya da sinirlenme gibi tepkilerdir (Işık, 2010). Bu durumda yukarıda da ifade edilen, bireyin kariyer hedeflerini ve gelişimini etkileyen sonuç beklentileri ve öz yetkinlik gibi içsel faktörlerin de bazı dışsal nitelikteki bilgi kaynakları ile beslendiği söylenebilir.

Sosyal-bilişsel kariyer kuramı bireyin kariyer kararı, kariyer beklentisi ve kariyer gelişiminde çevrenin etkili olduğu vurgusunu yapmaktadır. Öyle ki, yapılan araştırmalara bakıldığında, öğrencilerin kariyer hedef ve gelişimlerinin belki de en önemli basamağı olan üniversite, bölüm ve dolayısıyla meslek tercihlerinin, statü elde etme isteği, üniversitenin konumu, kişilik özellikleri, üniversite sınavı puanı, maliyetler, etnik köken, cinsiyet, aile, yakın tanıdıklar, kültür, kültürel değerler, kampüs imkanları gibi çoğunlukla çevresel faktörlerden etkilendiği görülmektedir (Kujipers ve Meijers, 2012; Dunnet vd., 2012; Köksal, 2016; Fidan vd., 2018; Kaya vd., 2015; Yaman ve Çakır, 2017; Owen- Korkut vd., 2012; Doğançılı ve Oruç, 2016; Çatı vd., 2016; Apaydın ve Kapucu, 2017).

4. TÜKENMİŞLİK KAVRAMI

İnsanların işleriyle geliştirdikleri ilişkileri ve bu ilişkiler yolunda gitmediğinde meydana gelebilecek zorluklar, uzun yıllardır modern çağın önemli bir fenomeni olarak kabul edilmektedirken, bu fenomen için 'tükenmişlik' teriminin kullanılması ilk olarak 1970'li yıllarda ABD'de insani hizmetlerde çalışan bireyler arasında düzenli olarak ortaya çıkmaya başlamıştır (Maslach vd., 2001). Tükenmişlik, araştırmacılar tarafından sistematik bir çalışmanın odağı haline gelmezden evvel önce önemli bir sosyal sorun olarak kabul görmüştür. Bu nedenle bilimsel bir teoriden ve ampirik çalışmalardan türetilen bir konudan ziyade insanların iş yerindeki deneyimlerinin gerçeklerine dayanan bir fenomendir (Maslach ve Goldberg, 1998). Güncel haliyle ilk kez Amerikan psikolog Herbert Freudenberger'le birlikte 1970'lerde anılmaya başlanan kavram, işin gereğiyle ilgili olarak insanlarla yoğun ilişkiler içerisinde olan bireylerin duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kendini olumsuz olarak değerlendirme eğilimi taşıması halindedir (Maslach ve Jackson, 1981). İş yerindeki duygusal ve kişilerarası stresörlere yanıt niteliğinde ortaya çıkan psikolojik bir sendrom şeklinde kavramsallaştırılmaktadır (Maslach, 2003). Fiziksel yorgunluk, uykusuzluk, alkol kullanımı ve ailevi sorunlarda artışla ilişkilendirilmektedir (Maslach ve Jackson, 1981). Ayrıca, yapılan araştırmalar tükenmişliği anksiyete ve depresyon ile de ilişkilendirirken; depresyonun bireyin hayatının her alanına yayılmış olmasına karşın tükenmişliğin iş bağlamına özgü bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır. Kişilik özelliği olarak depresyona daha yatkın olan bireylerin tükenmişliğe karşı daha savunmasız olduğu da bulgular arasındadır (Maslach vd., 2001: 403-404). Becker vd., (2006) depresyon ve tükenmişliği kariyer doyumunu ile ilişkilendirmiş, aralarında ters bir orantının varlığını tespit etmiştir.

Tükenmişlik kişiden kişiye değişen birçok farklı semptomatik yolla kendini göstermektedir. Yorgunluk ve bitkinlik hissi, baş ağrısı, gastrointestinal rahatsızlıklar, nefes darlığı gibi fiziksel; çabuk ağlama ve öfkelenme, duygularını gizlemede güçlük, şüpheli bir tutum sergileme, depresif görünme gibi davranışsal ve psikolojik belirtileri vardır (Freudenberger, 1974). Tükenmişlik hem bireyler hem de örgütler tarafından değiştirilmek istenen, hoş olmayan işlevsiz bir durumdur (Maslach ve Leiter, 2008). Çünkü hem kişisel hem de sosyal işlevselliği bozmaktadır. Psikolojik ve fiziksel sağlıktaki bozulmalar sadece çalışan için değil, herkes için çok maliyetli olabilmektedir (Maslach ve Goldberg, 1998). İş performansında düşme, bağlılık ve iş doyumunda azalma, devamsızlık ve işten ayrılma bunlardan bazılarıdır (Maslach vd., 2001; Maslach ve Goldberg, 1998).

Tükenmişlik iş bağlamına özgü bireysel bir deneyimdir. Küreselleşme, özelleştirme ve liberalleşmeyle birlikte yeni beceriler edinmeye yönelik taleplerin artması, yeni işler benimseme ihtiyacı, daha yüksek verimlilik, nitelik ve zaman baskısı tükenmişlik yaratabilecek telaşlı unsurlar olarak görülmektedir (Kulkarni, 2006; akt. Schaufeli vd., 2009: 210). Nitekim araştırmacılar da niceliksel ve niteliksel olarak artan iş talepleri ve iş yükü, maaş ya da diğer sosyal ve finansal ödüllerin azlığı, adaletten yoksun örgütsel ortam, iş ve kişisel değerlerin çatışması, zaman baskısı, rol çatışması ve belirsizliği, işle ilgili sosyal destek, geri bildirim ve özerklik eksikliği, psikolojik sözleşmenin ihlali, kişi-iş uyumsuzluğu gibi örgütsel faktörlerin çalışanları tükenmişliğe ittiği bilinmektedir. Örgütsel faktörlerin yanı sıra bireysel faktörlerin de tükenmişlikle ilişkili olduğu görülmektedir. Yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi bunlardan bazılarıdır. Çalışmalarda bireylerin kişilik özellikleri de tükenmişlik ile ilişkilendirilmiştir. Dışsal kontrol odağı yüksek, nevrotik ve A tipi kişilik özelliği taşıyan bireylerin tükenmişliğe yatkınlığı çeşitli araştırmalarda saptanmıştır (Maslach vd., 2001; Maslach ve Leiter, 2008; Maslach ve Goldberg, 1998).

Tükenmişlik araştırmalarında en yaygın kullanılanı Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen üç bileşenli modeldir. Bu model duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda azalma bileşenlerini içermektedir. Bunlar sırasıyla enerjik, tutumsal ve değerlendirci bir bileşeni temsil etmektedir (Schaufeli, 2003). Duygusal tükenme, kişinin kendini duygusal olarak aşırı yüklenmiş, tükenmiş, yıpranmış, bunalmış, enerjisini kaybetmiş ve yorgun hissetmesidir. Duygusal tükenme, bireyleri iş talepleriyle başa çıkmanın bir yolu olarak işlerinden uzaklaştırmak için başka eylemlere yönlendirmektedir. Yapılan araştırmalara göre tükenmişlik ve duyarsızlaşma arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Duyarsızlaşma, işi gerçekleştiren kişilerin işine karşı olumsuz, uygunsuz, alaycı ve duygusuz hisler beslemesi ve idealizmini kaybetmesi halidir. Azalmış kişisel başarı ise kişinin yetkinlik, başarı, üretkenlik ve yeteneğinde azalma ve başarılarından memnun olmamaya işaret etmektedir. Azalmış kişisel başarı hissi kavramsal olarak öz-etkisizlik ve öğrenilmiş çaresizlik gibi fenomenlerle ilişkilendirilmiştir (Maslach, 1993; Maslach, 2003; Maslach ve Goldberg, 1998; Maslach ve Jackson, 1981; Maslach ve Leiter, 2008; Maslach vd., 2001; Jacobs ve Dodd, 2003).

Tükenmişlik kavramının iş bağlamına özgü bir sorun olduğuna yukarıda değinilmiştir. Ancak Schaufeli ve Taris'e (2005: 260) göre mesleki bağlam dışında, doğası gereği, bireyi zorlayan ve belirli hedeflere yönelten iş benzeri faaliyetlerde bulunan kişilerin de tükenmişlik yaşaması mümkündür. Öğrenciler bunun bir örneğidir. Çünkü psikolojik açıdan öğrencilik süresince yapmış oldukları temel faaliyetler 'iş' olarak kabul edilmektedir.

Öğrenci tükenmişliği, öğrencilik faaliyetleri nedeniyle tükenmiş hissetmek, bu faaliyetlere karşı alaycı ve ilgisiz bir tutum geliştirmek ve bir öğrenci olarak yetersiz hissetmek anlamına gelmektedir (Schaufeli vd., 2002). Tükenmişlik yaşayan bir öğrenci, düşük ve üzgün bir ruh haline sahiptir, akademik alana ilgisi düşüktür ve akademik başarısızlık riski daha yüksektir (Rostami vd, 2013). Bulgulara göre tükenmişliğin, akademik performans, benlik saygısı, algılanan başarı düzeyi ve kuruma olan bağlılıkta azalmaya yol açtığı bilinmektedir. Tükenmişlik yaşayan öğrencilerin okulu bırakma eğilimlerinde bir artış söz konusudur (Schaufeli vd., 2002; Law, 2007; Gauche, 2006; Meier ve Schmeck, 1985; Neumann vd., 1990). Öğrenci tükenmişliğinin, diğer meslek gruplarındaki çalışanlarla benzer olumsuz sonuçlar doğurduğu görülmektedir.

Öğrenciler her gün fiziksel, duygusal ya da psikolojik olarak kendilerini zorlayacak deneyimlerle karşı karşıya kalırlar (Cushman ve Rest, 2006: 23). Öğrenci tükenmişliğine de yol açan bu deneyimler, ödev/proje/sınavlardan oluşan fazla iş yükü, öğrenciliğin yanı sıra aktif bir iş yaşantısına sahip olma, okula ulaşımındaki güçlük, aile ve arkadaşlarla olan ilişkiler, finansal zorluklar, öğretim elemanlarının tutum ve davranışları, zaman yönetiminde güçlük, öğrencisi olduğu bölüme karşı ilgisizlik, zihinsel ya da fiziksel sağlık durumundaki bozulmalar, motivasyon eksikliği, aşırı aktif sosyal yaşama sahip olma gibi içsel ve dışsal kaynaklıdır (Cushman ve Rest, 2006). Ayrıca araştırma bulgularına göre öğrenci tükenmişliği sosyal destek, olumsuz mizaç, müfredat dışı etkinlikler (Jacobs ve Dodd, 2003), not ortalaması (McCarthy vd., 1990), iş yükü (Law, 2007), katılım, canlılık ve adanmışlık (Mostert vd., 2007), ödevlere ayrılan zaman, okula bağlılık ve akademik motivasyon (Özdemir, 2015), psikolojik uyumsuzluk (Seçer, 2015) ve başarı düzeyi algısı (Çapulcuoğlu ve Gündüz, 2013) ile ilişkilidir. Literatüre bakıldığında tükenmişliğin bireysel ve çevresel kaynaklı ortaya çıkabildiği; bireysel ve örgütsel çok sayıda olumsuz sonuçlara neden olabildiği görülmektedir.

5. YAŞAM DOYUMU

İlk kez Neugarten vd. tarafından 1961 yılında ortaya atılmış olan yaşam doyumu kavramı, bireyin bilişsel değerlendirmelerine; iyi bir yaşama ilişkin belirlemiş olduğu standartlara

dayanmaktadır (Diener, 1984). Kişinin kendi seçmiş olduğu kriterlere göre yaşamının kalitesine ilişkin genel bir değerlendirmedir (Shin ve Johnson 1978). Yaşam doyumu bireyin yaşantısını değerlendirmesine dair bilişsel bir süreçtir. Birey bu değerlendirmeyi kendi kriterlerine göre yapmaktadır. Örneğin, sağlık arzu edilir bir durum olsa da sağlığa atfedilen değer herkes için farklılaşabilir (Diener vd., 1985: 71). Doyum, sözlükte ‘‘elindekinden hoşnut olma durumu, yetinme, tatmin olma’’ şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2022). Yaşam doyumu ise bir insanın beklentileri ile elindekilerini karşılaştırmasının sonucudur (Özer ve Karabulut, 2003). Çevreye uyum sağlama, olumlu şeylere odaklanma ve yaşama karşı optimist bir tutum geliştirmeyi içermektedir (Rask vd., 2002). Literatürde yaşam doyumu ve mutluluk kavramlarının zaman zaman birbirleri yerine kullanıldığı görülür. Ancak yaşam doyumu, mutluluğun hedonik tarafına işaret eden öznel iyi oluş kapsamı içerisinde yer almaktadır (Şimşir, 2020). Öznel iyi oluş kişinin bilişsel ya da duygusal açıdan yaşamını olumlu olarak değerlendirmesine içermektedir (Diener vd., 1998). Nitekim öznel iyi oluş literatürde de bilişsel ve duygusal olmak üzere iki temel bileşenle incelenmektedir. Bilişsel bileşen yaşam doyumu; duygusal bileşen de olumlu ve olumsuz duygulanımlardan oluşmaktadır (Diener vd., 1985). Şimdi, geçmiş ve gelecekteki yaşantıya dair tatminkar olmak yaşam doyumunun temel bileşenleridir. Neşe, sevinç, hoşnutluk, gurur, mutluluk olumlu duygulanımın bileşenleriyken; olumsuz duygulanım suçluluk ve utanç, üzüntü, kaygı ve endişe, kızgınlık, stres ve depresyonla karakterize edilmektedir (Diener vd., 1999). Öznel iyi oluşu yüksek olan bireylerin hayatı hakkındaki düşünce ve duyguları pozitifdir (Myers ve Diener, 1995). Mutlu olan kişilerin olumsuz duygulanımı yüksek olan kişilere göre daha az kendine odaklı, daha az kin besleyen, sevecen, bağışlayıcı, güvenen, enerjik, kararlı, yaratıcı, yardımsever ve sosyal oldukları bilinmektedir (Myers ve Diener, 1995).

Mutluluk ve yaşam doyumu pek çok insan için hayatın temel hedeflerini oluşturmaktadır (Rask vd., 2002). İyi olma hali sağlık ve uzun ömürle ilişkilidir. Yaşam doyumu sadece iyi hissettirdiği için değil, faydalı sonuçları olduğu için de kıymetlidir (Diener ve Seligman, 2004). Bu anlamda yaşam doyumu için belirleyici faktörlerin bilinmesi önemlidir. Yaşam doyumunun belirleyicileri dışsal ve içsel düzeyde olabilir (Veenhoven, 1996). Nitekim çalışmalara bakıldığında yaşam doyumunun sosyo-ekonomik düzey, finansal memnuniyet, cinsiyet, medeni durum, iş gücü niteliği, dindarlık, kişilik, öz-yeterlilik, algılanan ekonomik durum, gelecekte beklenen, benlik saygısı, yalnızlık, tükenmişlik, aktif spor yaşantısı, iş-aile çatışması, duygusal zeka (Chow, 2005; Diener ve Diener, 1995; Keser, 2005; Dost, 2007; Hong ve Giannakopoulos, 1994; Suldo vd., 2015; Karaaslan vd., 2020; Türker ve Çelik, 2019; Dağlı ve Baysal, 2017; Palomera ve Brackett, 2006) gibi değişkenlerle ilişkilendirildiği görülmektedir.

6. MESLEKİ SONUÇ BEKLENTİSİ, YAŞAM DOYUMU, TÜKENMİŞLİK İLİŞKİSİ VE ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ

Mesleki sonuç beklentisinin tükenmişlik üzerindeki etkisini ve bu etkideki yaşam doyumunun aracı rolünü tespit etmek bu araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Mesleki sonuç beklentisi, yaşam doyumu ve tükenmişlik arasındaki olası ilişki örüntüsü iki temel motivasyon teorisi ile açıklanabilir. Bunlar Vroom’un ve Tolman’ın Bekleyiş Teorileri’dir. Her iki teoriye göre, bireyi herhangi bir tutum ve davranışa iten şey beklenen sonuçlara ulaşılacağına ilişkin beklendirilmiştir. Aksi takdirde birey davranışları sergilememe eğilimi taşıyacaktır (Bolat vd., 2016). Teorilere göre henüz kariyer yaşamlarının başında olan üniversite öğrencilerinin kariyerlerinin geleceğine yönelik inanışlarının onların tutum ve davranışlarında değişiklik yaratabileceği söylenebilir. Nitekim Pines’e (2002) göre bireylerin kariyerlerine başladıklarında sahip oldukları bazı amaç ve beklentilerin karşılanmaması tükenmişliğe yol açabilmektedir. Seçer ve Yazıcı (2018) iş umudunu öğrencilerin tükenmişlik düzeylerini kısmen düzeltebilecek bir

değişken olarak belirlemişlerdir. Gönüllüoğlu ve Çakmak'a (2022) göre mesleki sonuç beklentileri yüksek olan öğrencilerin kariyerlerine ilişkin kaygıları daha düşüktür. Mevcut çalışmada aracı değişken olarak test edilen yaşam doyumunu mesleki sonuç beklentisi, iş beklentisi, umutsuzluk gibi değişkenlerin yordadığı bilinmektedir (Yılmaz vd., 2020; Gündoğar vd., 2007). Yaşam doyumunun tükenmişlik ile ilişkilendirildiği çeşitli çalışmalar da mevcuttur (Wang vd., 2019; Avşaroğlu vd., 2005; Macit, 2021). Teorilere ve olgulara ilişkin öncül ve ardılları içeren kavramsal çerçeveye bakıldığında tükenmişliği etkileyen temel faktörlerden birisinin mesleki sonuç beklentileri olduğu; yaşam doyumunun ise bu etkide aracı bir rol üstlendiği düşünülmektedir. Bu bağlamda araştırma hipotezleri aşağıdaki şekilde geliştirilmiştir:

H1: Mesleki sonuç beklentisi tükenmişliği negatif yönde etkilemektedir.

H2: Mesleki sonuç beklentisi yaşam doyumunu pozitif yönde etkilemektedir.

H3: Yaşam doyumunu tükenmişliği negatif yönde etkilemektedir.

H4: Yaşam doyumunu, mesleki sonuç beklentisinin tükenmişlik üzerindeki etkisinde aracılık rolü görmektedir.

7. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden nedensel ilişki tasarımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada öncelikle öğrencilerin mesleki sonuç beklentileri, yaşam doyumları ve tükenmişlik düzeyleri tespit edilmiş; ardından değişkenler arasındaki ilişkileri saptamak için korelasyon analizi yapılmıştır. Araştırmanın hipotezlerini test edebilmek adına için yapısal eşitlik modelinde yer alan yol analizi (path analysis) kullanılmıştır. Analizler için ilgili analiz programlarından yararlanılmıştır.

Veriler, her üç değişkeni ölçmek için tasarlanmış ölçekler aracılığıyla elde edilmiştir. Ölçek dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcılara demografik sorular sunulmuş olup ardından sırasıyla mesleki sonuç beklentisi, tükenmişlik ve yaşam doyumlarını ölçmek amaçlı ifadeler yöneltilmiştir. Araştırmada yayın etiğine uyulmuş; Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanı Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 17.03.2022 tarihli 01/14 numaralı kararla etik kurul izni alınmıştır. Etik kurul kararının ardından üç değişken arasındaki ilişki örüntüsünü tespit edebilmek için araştırmanın evrenini oluşturan ALKÜ İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesinde saha araştırması yürütülmüştür. Söz konusu fakülte yakın zamana kadar iktisadi ve idari bilimler fakültesi olmasından kaynaklı içermiş olduğu bölümler bütünüyle İİBF bölümleridir. Kurum istatistiklerinden elde edilen bilgilere göre araştırmanın evreni 1622 kişiden oluşmaktadır. Veri toplamak için saha çalışması 2022 yılında Mart ve Haziran ayları arasında yürütülmüş; kolayda örnekleme yoluyla ilgili fakülte öğrencilerine toplamda 321 adet anket dağıtılmıştır. Online ve yüz yüze gerçekleştirilen veri toplama süreci sonucunda 63 anket türlü nedenlerle araştırmaya dahil edilmemiş; analizler 258 öğrenciden elde edilen verilerle gerçekleştirilmiştir. Bu sayı, 1600 kişilik evren büyüklüğü için yeterli görülen 310'un (Sekaran, 1992'den akt. Coşkun vd., 2015) yaklaşık %83'ü olup bu sayının araştırma evrenini temsil ettiği düşünülmektedir. Pedhazur'a göre (1997) parametrik analizler için araştırmadaki değişken sayısının en az 30 katı örneklem yeterlidir. Hair vd., (2010) içinse Yapısal Eşitlik Modeli kullanarak yapılan bir çalışmanın tatmin edici sonuçlara götürmesi için en az 200 örneklem gereklidir. Bu bağlamda elde edilen sayının yeterli olduğu düşünülmektedir.

Ölçeklerin yapı geçerliliklerini belirlemek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Tablo 11’de ölçüm modelinin uyum iyiliklerini tespit etmek için alanyazında sıklıkla kullanılan bazı uyum ölçütlerinin referans değerlerine yer verilmiştir. Mevcut çalışmada da bu uyum ölçütleri kullanılmıştır.

Tablo 11. Yapısal Eşitlik Modelinde Uyum İyilik Değerleri Kabul Edilebilir Referans Değerleri		
Uyum Ölçütleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
RMSEA	<0,05	<0,08
NFI	>0,95	>0,90
CFI	>0,95	>0,90
GFI	>0,95	>0,90
AGFI	>0,90	>0,85
χ^2/DF	<3	<5

Kaynak: Derleyen, Kahyaoglu ve Akca (2020: 231).

Araştırmada kullanılan ölçekler beşli likert seçenekleriyle (Kesinlikle katılmıyorum, Katılmıyorum, Ne katılıyorum ne katılmıyorum, Katılıyorum, Kesinlikle katılıyorum) tasarlanmıştır. Öğrencilerin mesleki sonuç beklentileri düzeylerini belirlemek için McWhirter vd. (2000) tarafından geliştirilen ve Işık (2010) tarafından Türkçeye uyarlanan mesleki sonuç beklentisi ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 12 maddeden ve tek boyuttan oluşmaktadır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucuna göre maddelerin faktör yükleri ,58 ile ,86 arasında değişmektedir. Modelin uyum indeksleri $\chi^2/df=2,59$; GFI=0,92; AGFI=0,88; NFI=0,93; CFI=0,96; RMSEA=0,08 şeklindedir. Tablo 11’de yer alan doğrulayıcı faktör analizi için kabul edilebilir referans değerlerine göre modelin uyumlu olduğu söylenebilir. Güvenilirlik analizi sonuçlarına göre mesleki sonuç beklentisi ölçeği için cronbach’s alpha değeri 0,93’tür. Bu değer nicel araştırmalar için uygun güven aralığındadır (Coşkun vd., 2015).

Araştırmada katılımcıların yaşam doyumları düzeylerini tespit etmek adına 1985 yılında Diener vd. tarafından geliştirilen yaşam doyum ölçeği kullanılmıştır. Yetim (1991) tarafından Türkçeye uyarlanan söz konusu ölçek 5 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucuna göre maddelerin faktör yük değerleri 0,51 ve 0,81 arasında değişmektedir. Modelin uyum indeksleri $\chi^2/df=1,97$; GFI=0,99; AGFI=0,96; NFI=0,98; CFI=0,99; RMSEA=0,06 şeklindedir. Değerlere bakıldığında modelin uyumlu olduğu söylenebilir. Yaşam doyum için cronbach’s alpha değerinin 0,81 olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir.

Öğrencilerin tükenmişlik düzeylerinin tespiti adına kullanılan ölçek Schaufeli vd., (2002) tarafından geliştirilen Maslach Tükenmişlik Ölçeği’dir (Öğrenci Formu). Schaufeli vd. (2002) tarafından uyarlanan ölçek 15 madde ve 3 boyuttan oluşmaktadır. Bu üç boyuttan duygusal tükenme 5; duyarsızlaşma 4; kişisel başarı ise 6 madde ile ölçülür. Yapı geçerliğinin tespiti için gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonucunda da 15 madde ve 3 boyutlu yapının (duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı) korunduğu görülmektedir. Duygusal tükenme ve duyarsızlaşmada yüksek puanlar tükenmişlik ile ilişkiliyken; kişisel başarı boyutunda düşük puanlar tükenmişlikle ilişkilidir (Maslach ve Jackson, 1981). Faktör yük değerleri 0,50 ve 0,89 arasında değişmektedir. Uyum indekslerine bakıldığında modelin uyumlu olduğu söylenebilir ($\chi^2/df=2,31$; GFI=0,91; AGFI=0,87; NFI=0,91; CFI=0,94; RMSEA=0,07). Ölçek için cronbach’s alpha değeri 0,89 olarak tespit edilmiştir. Güvenilir olduğu yorumu yapılabilir.

8. BULGULAR

Katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen frekans analizi bulgularına Tablo 12’de yer verilmiştir. Tablo 12’ye göre katılımcıların %48,8’i kadın; %51,2’si erkeklerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu (%51,6) 21-23 yaş aralığındadır. 18-20 yaş aralığında %36 katılımcı varken 24 ve üzeri yaşa sahip olanların oranı %12,4’tür. Katılımcıların aylık harcama tutarları incelendiğinde azımsanmayacak bir kesimin (%22,5) 0-1.000 TL aralığında aylık harcamasının olduğu görülmektedir. 3.251 TL ve üzeri aylık harcama gerçekleştiren katılımcıların oranı ise %26,7’dir. Katılımcılar sırasıyla en fazla işletme (%28,7), uluslararası ticaret (%26,7), insan kaynakları yönetimi (%19), iktisat (%19) ve maliye (%6,6) bölümü öğrencileridir. Bunlardan sırasıyla %29,5’ini 3. sınıf; %26,7’sini 1. sınıf; %22,9’unu 4. sınıf; %20,9’unu 2. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Tablo 12’ye bakıldığında öğrencilerin, çoğunlukla (%76), bir iş deneyimine sahip oldukları görülmektedir. Bu durumun, araştırmanın evrenini oluşturan ALKÜ İİSBF’nin bir turizm bölgesi olan Alanya’da yer almasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Tablo 12 incelenmeye devam edildiğinde gelecekte bir iş kurmayı arzulayan öğrencilerin sayısı da azımsanmayacak kadardır (%84,5). Ancak bunlardan %53,8’inin ailesi, finansal açıdan bu girişimi destekleyecek güce sahip değildir.

Tablo 12. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

Değişkenler	f	%	
Cinsiyet	Kadın	126	48,8
	Erkek	132	51,2
	Toplam	258	100
Yaş	18-20 arası	93	36
	21-23 arası	133	51,6
	24 ve üzeri	32	12,4
	Toplam	258	100
Aylık harcama tutarı	0-1.000 TL arası	58	22,5
	1.001-1.750 TL arası	34	13,2
	1.751-2.500 TL arası	66	25,6
	2.501-3.250 TL arası	31	12
	3.251 TL ve üzeri	69	26,7
Toplam	258	100	
Bölüm	İşletme	74	28,7
	Uluslararası ticaret	69	26,7
	İnsan kaynakları yönetimi	49	19
	Maliye	17	6,6
	İktisat	49	19
	Toplam	258	100
Sınıf	1	69	26,7
	2	54	20,9
	3	76	29,5
	4	59	22,9
	Toplam	258	100
İş deneyimi	Var	196	76
	Yok	62	24
	Toplam	258	100
Gelecekte girişimcilik düşüncesi	Var	218	84,5
	Yok	40	15,5
	Toplam	258	100

Girişimcilik için ailenin finansal gücü	Var	79	30,7
	Yok	139	53,8
	İş kurmayı düşünmüyorum	40	15,5
	Toplam	258	100

Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin bilgilere Tablo 13'te yer verilmiştir. Tablo 13'e bakıldığında her bir ölçek için basıklık ve çarpıklık değerlerinin -1 ile +1 aralığında olduğu görülmektedir. Bu değerlerin -1 ile +1 aralığında olması dağılımın normalden aşırı sapmadığının bir kanıtıdır (Çokluk vd., 2018). Araştırmada parametrik testlerden yararlanabilmek için verilerin normal dağılması şarttır (Coşkun vd., 2015). Ayrıca Tablo 13'te her bir ölçeğe verilen yanıtların aritmetik ortalamaları da yer almıştır. Araştırmada 5'li likert tipi ölçek kullanıldığından katılımcıların yaşam doyumlarının ortalamasının altında puanlandığı söylenebilir ($\bar{x}$ = 2,68). Katılımcıların mesleki sonuç beklentilerinin tam anlamıyla olmasa da yüksek olduğu görülmektedir ($\bar{x}$ = 3,86). Tükenmişlik seviyeleri orta düzeyde sayılabilir ($\bar{x}$ = 2,98).

Tablo 13. Ölçeklere İlişkin Bilgiler

Ölçekler	Mesleki Sonuç Beklentisi	Yaşam Doyumu	Tükenmişlik
İstatistik			
Çarpıklık	-0,613	0,346	0,022
Basıklık	0,049	-0,586	-0,756
$\bar{x}$	3,86	2,68	2,98
S.S.	0,81	0,98	0,83

Araştırmanın temel amaçlarından birisi de değişkenler arasındaki ilişkiyi, bu ilişkinin düzeyini ve yönünü tespit etmektir. Bununla ilgili analiz bulgularına Tablo 14'te yer verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; mesleki sonuç beklentisi ve yaşam doyumunda pozitif bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Mesleki sonuç beklentisinin tükenmişlikle olan ilişkisi negatiftir. Yaşam doyumunda değişkeninin tükenmişlik ile negatif bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir.

Tablo 14. Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	1	2	3
1. Mesleki sonuç beklentisi	1		
2. Yaşam doyumunda	,471**	1	
3. Tükenmişlik	-,274**	-,300**	1

**p<0,01

Son olarak da araştırma hipotezlerinin testi için Yapısal Eşitlik Modeli kullanılmıştır. Mesleki sonuç beklentisi ile yaşam doyumunun tükenmişlik üzerindeki doğrudan etkisinin yanı sıra mesleki sonuç beklentisinin tükenmişlik üzerinde yaşam doyumunu aracılığıyla ortaya çıkan dolaylı etkisi de incelenmiştir. Söz konusu analiz bulgularına Tablo 15'te yer verilmiştir.

Tablo 15. Yapısal Eşitlik Modeli Analiz Sonuçları

	Toplam etki	Direkt etki	Endirekt etki	R ²
Mesleki sonuç beklentisi > Tükenmişlik	β : -0,167	β : -0,033	β : -0,134 (Alt Sınır: -0,220 Üst Sınır: -0,059)	0,072
	p : 0,041	p : 0,582	p : 0,007	
Yaşam doyumunda > Tükenmişlik	β : -0,250	P : 0,012	-	0,286
	β : 0,535		-	

Mesleki sonuç beklentisi >

p: 0,014

Yaşam doyumunu

$\chi^2/df=1,97$; GFI=0,90; AGFI=0,86; NFI=0,89; CFI=0,94; RMSEA=0,06

Modele ait (YEM) uyum indekslerine bakıldığında indekslerin büyük ölçüde kabul edilebilir referans aralığında olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 11). NFI değeri 0,89 puanla kabul edilebilir sınırın altına kalsa da kabul edilebilir değer olan 0,90'a olan yakınlığı ve diğer indekslerin uygun değerler taşıması nedeniyle modelin uyumlu olduğu kabul edilmiştir.

Tablo 15'te yer verilen bilgilere göre; öğrencilerin mesleki sonuç beklentilerinin tükenmişlik üzerindeki toplam etkisinin istatistiki olarak anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir (β : -0,167; p: 0,041). Bu bağlamda araştırmanın '*H1: Mesleki sonuç beklentisi tükenmişliği negatif yönde etkilemektedir*' hipotezi kabul edilmiştir.

Mesleki sonuç beklentisinin yaşam doyumunu üzerindeki etkisine bakıldığında istatistiki açıdan anlamlı, pozitif bir etkinin varlığından söz etmek mümkündür (β : 0,535; p: 0,014). Mesleki sonuç beklentisi yaşam doyumunu olumlu yönde etkilemektedir. Böylelikle '*H2: Mesleki sonuç beklentisi yaşam doyumunu pozitif yönde etkilemektedir*' hipotezi kabul edilmiştir.

Katılımcıların yaşam doyumlarının tükenmişlikleri üzerindeki etkisinin negatif ve istatistiki açıdan anlamlı olduğu araştırmanın bir diğer bulgusudur (β : -0,250; p: 0,012). Dolayısıyla '*H3: Yaşam doyumunu tükenmişliği negatif yönde etkilemektedir*.' hipotezimiz kabul edilmiştir.

Mesleki sonuç beklentisinin tükenmişlik üzerindeki etkisinde yaşam doyumunun aracılık etkisini tespit edebilmek adına üç değişken aynı anda modele dahil edilmiştir. Yaşam doyumunun aracılık rolünü tespit edebilmek için mesleki sonuç beklentisinin tükenmişlik üzerindeki dolaylı etkisi ele alınmıştır. Mesleki sonuç beklentisinin tükenmişlik üzerindeki dolaylı etkisi anlamlı ve negatiftir (β : -0,134; p: 0,007). Başka bir deyişle mesleki sonuç beklentisi, tükenmişlik üzerindeki etkisini negatif yönde etkilediği yaşam doyumundan almaktadır. Bu sonuca göre '*H4: Yaşam doyumunu, mesleki sonuç beklentisinin tükenmişlik üzerindeki etkisinde aracılık rolü görmektedir*' hipotezi kabul edilmiştir. Mesleki sonuç beklentisinin tükenmişlik üzerindeki direkt etkisine bakıldığında istatistiki açıdan anlamsız bir bulgu elde edilmiştir (β : -0,033; p: 0,582). Buna göre katılımcıların mesleki sonuç beklentilerinin tükenmişlikleri üzerindeki etkisinde yaşam doyumlarının tam bir aracılık rolü gördüğü söylenebilir. Mesleki sonuç beklentisinin tükenmişlik üzerindeki dolaylı etkisinde elde edilen güven aralığına bakıldığında alt sınırın -0,220; üst sınırın -0,059 olduğu görülmektedir.

9. SONUÇ VE ÖNERİLER

Üniversite öğrencilerinin mesleki sonuç beklentileri ve tükenmişlikleri arasındaki nedensel ilişki ve bu ilişkide yaşam doyumunun aracı rolünü tespit etmek bu çalışmanın temel amacıdır. Ayrıca öğrencilerin mesleki sonuç beklentileri, yaşam doyumunu ve tükenmişlik düzeylerini belirlemek; bunların birbirleriyle olan ilişkisini tespit etmek çalışmanın bir diğer amacıdır. Araştırma için her yıl çok sayıda mezun veren; yaklaşık her üniversitede yer alan (YÖK, 2022) iktisadi ve idari bilimler fakülteleri öğrencileri tercih edilmiştir. Zaman kısıtından kaynaklı sadece ALKÜ İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi öğrencileri ile saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Bulgulara göre, çalışmada kullanılan değişkenlerden en düşük ortalamaya sahip olan yaşam doyumudur ($\bar{x}$ =2,68). Bunu sırasıyla tükenmişlik ($\bar{x}$ =2,98) ve mesleki sonuç beklentisi ($\bar{x}$ =3,86) takip etmektedir. Öğrencilerin mesleki sonuç beklentileri neredeyse yüksek düzeyde sayılabilecekken ($\bar{x}$ =3,86); yaşam doyumlarının düşük düzeyde ($\bar{x}$ =2,68) seyrettiği görülmektedir. Öğrencilerin tükenmişlik skorları orta düzeydedir ($\bar{x}$ =2,98).

Değişkenler arasındaki ilişkiselliği tespit edebilmek adına korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre mesleki sonuç beklentisi yaşam doyumu ile pozitif yönde ilişkilidir; tükenmişlik ile negatif ilişkilidir. Negatif ilişki içerisinde olan diğer değişkenler ise yaşam doyumu ve tükenmişliktir. Korelasyon analizi sonucu elde edilen bu bulgular literatürle uyumakta ve beklenebilir niteliktedir. Bulgulara göre mesleki sonuç beklentisi arttıkça yaşam doyumu artmaktadır. Bu bulgu Yılmaz vd. (2020) tarafından da desteklenmektedir. Öğrencilerin yaşam doyumları arttıkça tükenmişlikleri azalmaktadır. Sonuçlar alanyazındaki mevcut araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir (Çapri vd. 2012; Cazan ve Năstasă, 2015; Macit, 2021).

Mesleki sonuç beklentisi, bireyin, eğitim yoluyla elde etmeyi umduğu uzun dönemli kazanımlarla ilgilidir (Betz ve Voyten, 1997). Vroom'un Bekleyiş Teorisi'nden hareketle bu beklentinin, bireyin yaşam doyumu ve tükenmişliği üzerinde etkili olması beklenmektedir. Araştırma bulguları bu teorik önermeyle paralellik göstermektedir. Yapısal eşitlik modeli analizi sonucunda katılımcıların mesleki sonuç beklentilerinin tükenmişlikleri üzerinde anlamlı ve negatif; yaşam doyumları üzerinde ise anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu kabul edilmiştir. Mesleki sonuç beklentisi ve yaşam doyumu arasındaki bu pozitif nedensel ilişki Yılmaz vd. (2020) tarafından da desteklenmektedir. Yaşam doyumu tükenmişliği anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir. Ayrıca mesleki sonuç beklentisinin tükenmişlik üzerindeki dolaylı etkisi anlamlı ve negatifken direkt etkisi anlamsızdır. Buna göre katılımcıların mesleki sonuç beklentilerinin tükenmişlikleri üzerindeki etkisinde yaşam doyumlarının tam bir aracılık rolü gördüğü söylenebilir. Mesleki sonuç beklentisinin yaşam doyumunu artırmak suretiyle tükenmişliğin azalmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. Bulguların, araştırma hipotezlerinin geliştirildiği bölümde ele alınan araştırmalar ile benzer ve tutarlı sonuçlar gösterdiği görülmektedir.

Araştırmada konu alınan değişkenler ve bunların birey yaşantısı için önemi, öncül ve ardılları hakkında detaylı bilgiye kavramsal çerçeve başlığı altında değinilmiştir. Bir olgu hakkında kestirimlerde bulunmak, onu artırmak ya da azaltmaya çalışmak için o olgunun öncüllerinin ve ardıllarının bilinmesinin kısmen de olsa önemli olduğu düşünülmektedir. Bu yolla o olguya çeşitli değişkenler üzerinden müdahale edilebilir. Bu yüzden literatürde mesleki sonuç beklentisi, yaşam doyumu ve tükenmişlik arasındaki örüntüyü açıklayan çalışmaya rastlanılmadığından mevcut çalışmanın alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Ülkemizde İİBF ve türevleri fakültelerle ilgili istatistiklere çalışmada değinilmiştir. Artan mezun ve işsiz sayısının bu fakültelerde okuyan öğrencilerin bugünü ve geleceğini sorgulamaya ve mesleki sonuç beklentilerinde azalmaya neden olabileceği düşünülmüştür. Katılımcılardan elde edilen verilere göre öğrencilerin mesleki sonuç beklentileri yüksek sayılabilecek düzeydedir. Bu durumun İİBF mezunlarının istihdam edilebileceği sektörlerin çok çeşitli olmasından kaynaklı olabileceği varsayılmaktadır. Nitekim TÜİK verileri incelendiğinde (Bkz. Tablo 5) işsiz sayısı her ne kadar çok da olsa istihdamın büyük ölçüde iş ve yönetim alanında yaratıldığı görülmektedir. “cbiko.gov” dan elde edilen verilere göre İİBF bölümlerinden mezun olanların büyük çoğunluğu mezuniyetinden sonra ilk altı ay içerisinde iş bulmaktadır (Bkz. Tablo 6). Katılımcılar bu noktada kendileri için iyi bir beklenti içerisinde olsalar da 2019 yılı ücret verileri kullanılarak belirlenen istatistiklere bakıldığında İİBF mezunlarının çoğunlukla asgari ücret- 2.999 TL arasında bir başlangıç ücretiyle çalıştıkları bilinmektedir. İstatistiklere göre İİBF bölümlerinden mezun olanların en fazla %19,9'u niteliğine uygun bir işte çalışmaktadır (cbiko.gov.tr). Çalışanların büyük ölçüde işleriyle orta derece nitelik uyumsuzluğu içerisinde olduğu görülmektedir (cbiko.gov.tr). Bu durumun da katılımcıların bugün olmasa bile meslek hayatlarına başladıklarında tükenmişlik yaşayabilme

ihtimallerini artıracığı düşünülmektedir. Nitekim Pines'e (2002) göre bireylerin kariyerlerine başladıklarında sahip oldukları bazı amaç ve beklentilerin karşılanmaması tükenmişliğe yol açar. Tükenmişliğin bireyler ve örgütler açısından işlevsiz bir durum olduğu, kişisel ve sosyal işlevselliği bozduğu bilinmektedir. Bu durum ise herkes için oldukça maliyetli olabilir (Maslach ve Leiter, 2008; Maslach ve Goldberg, 1998).

Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin mesleki sonuç beklentileri yaşam doyumlarını ve dolayısıyla tükenmişliklerini etkilemektedir. Konuya ilişkin her ne kadar makro düzeyde tedbirler gerekli olsa da öğrencilerin mesleki anlamda farkındalıklarını artırmak, gelecekle ilgili belirsizlikleri netleştirebilmek, etkili bir kariyer planlaması yapmak, becerilerini ve yetkinliklerini kullanabileceği, kendisi için uygun, kariyer hedeflerine ulaşabileceği seçimler yapmasını sağlamak adına üniversitelerde kariyer merkezleri ve kariyer danışmanlıkları faaliyetleri yürütülebilir.

Mevcut çalışma için veriler büyük ölçüde öğrencilerin sınav döneminde toplanmıştır. Bu anlamda sınavların vermiş olduğu yorgunluk ve kaygıyla öğrencilerin yaşam doyumları ve tükenmişlik düzeyleri normal seyrinden farklı çıkmış olabilir. Daha genellenabilir yorumlar yapmak adına çalışma daha büyük ölçekli saha araştırmaları ile desteklenebilir. İİBF öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen bu araştırma farklı fakülte/bölüm öğrencileri için farklı sonuçlar verebilir. Ayrıca değişkenler arasındaki örüntünün farklı öğrenim seviyelerindeki öğrencilerde nasıl açıklanacağı da merak konusudur. Nicel araştırmalar için değişkenlerin farklı değişken ve modellerle ele alınması söz konusu olabilir. Her ne kadar araştırma nicel yöntemle yürütülmüş olsa da konuya ilişkin daha derin anlam ve bilgi üretebilmek adına nitel yöntemlerin kullanılmasının da yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- APAYDIN, Ç., & KAPUCU, M. S. (2017). "Üniversiteyi Tercih Etme, Akademik İtibar ve Sosyal Etkinlik Arasındaki İlişki: Akdeniz ve Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Lisans Öğrencileri Örneği", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 23(2), 199-122.
- AVŞAROĞLU, S., ENGİN DENİZ, M., & KAHRAMAN, A. (2005). "Teknik Öğretmenlerde Yaşam Doyumu İş Doyumu ve Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 115-129.
- BAKAN, İ., & GÜLER, B. (2017). "Duygusal Zekânın, Yaşam Doyumu ve Akademik Başarıya Etkileri ve Demografik Özellikler Bağlamında Algı Farklılıkları", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(33), 1-11.
- BECKER, J.L., MILAD, M.P., & KLOCK, S.C. (2006). "Burnout, Depression, and Career Satisfaction: Cross-Sectional Study of Obstetrics and Gynecology Residents", *American Journal of Obstetrics and Gynecology*, 195(5), 1444-1449.
- BETZ, N.E., & VOYTEN, K. K. (1997). "Efficacy and Outcome Expectations Influence Career Exploration and Decidedness", *The Career Development Quarterly*, 46, 179-189.
- BOLAT, T., SEYMEN, O.A., BOLAT, İ. & ERDEM, B. (2016). "Yönetim ve Organizasyon", Detay Yayıncılık, Ankara.
- CAZAN, A.M., & NÄSTASĂ, L.E. (2015). "Emotional Intelligence, Satisfaction with Life and Burnout Among University Students", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 180, 1574-1578

- CBİKO, <https://www.cbiko.gov.tr/projeler/uni-veri>, 2022.
- CHOW, H.P. (2005). "Life Satisfaction Among University Students in a Canadian Prairie City: A Multivariate Analysis", *Social Indicators Research*, 70(2), 139-150.
- COŞKUN, R., ALTUNIŞIK, R., BAYRAKTAROĞLU, S., & YILDIRIM, E. (2015). "Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri", Sakarya Yayıncılık, Sakarya.
- CUSHMAN, S., & WEST, R. (2006). "Precursors to College Student Burnout: Developing a Typology of Understanding", *Qualitative Research Reports in Communication*, 7(1), 23-31.
- ÇAPRI, B., OZKENDİR, O. M., OZKURT, B., & KARAKUS, F. (2012). "General Self-Efficacy Beliefs, Life Satisfaction and Burnout of University Students", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 47, 968-973.
- ÇAPULCUOĞLU, U., & GÜNDÜZ, B. (2013). "Lise Öğrencilerinde Tükenmişliğin Cinsiyet, Sınıf Düzeyi, Okul Türü ve Algılanan Akademik Başarı Değişkenlerine Göre İncelenmesi", *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 12-24.
- ÇATI, K., İŞTAR, E., & ÖZCAN, H. (2016). "Üniversite Tercihlerine Etki Eden Faktörlerin İncelenmesi: Türkiye Geneline Bir Alan Araştırması", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 6(2), 163-177.
- ÇOKLUK, Ö., ŞEKERCİOĞLU, G., & BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2018). "Sosyal Bilimler için Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları", Pegem Akademi, Ankara.
- DAGLI, A., & BAYSAL, N. (2017). "Investigating Teachers' Life Satisfaction, *Universal Journal of Educational Research*", 5(7), 1250-1256.
- DIENER, E. (1984). "Subjective Well-Being", *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575.
- DIENER, E.D., EMMONS, R.A., LARSEN, R.J., & GRIFFIN, S. (1985). "The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*", 49(1), 71-75.
- DIENER, E., & DIENER, M. (1995). "Cross-Cultural Correlates of Life Satisfaction and Self-Esteem", *J Pers Soc Psychol*, 68(4), 653-63
- DIENER, E., SAPYTA, J. J., & SUH, E. (1998). "Subjective Well-Being is Essential to Well-Being. *Psychological Inquiry*", 9(1), 33-37.
- DIENER, E., SUH, E.M., LUCAS, R.E., & SMITH, H.L. (1999). "Subjective Well-Being: Three Decades of Progress. *Psychological Bulletin*", 125(2), 276.
- DIENER, E., & SELIGMAN, M.E. (2004). "Beyond Money: Toward an Economy of Well-Being", *Psychological Science in The Public Interest*, 5(1), 1-31.
- DOĞANCILI, O.S., & ORUÇ, M.C. (2016). "The Impact of Personality Traits in Selection of Students in Transportation Services Department: The Case of Taşova Vocational School," *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(4), 24-45.
- DOST, M.T. (2007). "Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumunun Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(22), 132-143.
- DUNNETT, A., MOORHOUSE, J., WALSH, C., & BARRY C. (2012). "Choosing a University: A Conjoint Analysis of the Impact of Higher Fees on Students Applying for University in 2012", *Tertiary Education and Management*, 18(3), 199-220.

- FİDAN, T., FİDAN, İ.Ö., & ÖZTÜRK, H. (2018). “Meslek Yüksekokulu Öğrenci ve Mezunlarının Kariyer Seçimlerine Etki Eden Faktörler ile Kariyer Beklentileri: Öz Yeterliğin Aracı Rolü”, *Yükseköğretim Dergisi*, 8(3), 249-263.
- FREUDENBERGER, H.J. (1974). “Staff Burn-Out”, *Journal of Social Issues*, 30(1), 159-165.
- GAUCHE, C. (2006). “Burnout and Engagement in A South African University Student Sample: A Psychometric Analysis” (Doctoral Dissertation, North-West University).
- GÖNÜLLÜOĞLU, S. & ÇAKMAK, D. (2022). “Mesleki Sonuç Beklenti Düzeyi ile Kariyer Kaygı Durumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Ferizli MYO Öğrencileri Üzerine Bir Uygulama”, *Sakarya İktisat Dergisi*, 11 (1), 149-170.
- GÜNDOĞAR, D., GÜL, S.S., USKUN, E., DEMİRCİ, S., & KEÇECİ, D. (2007). “Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Doyumunu Yordayan Etkenlerin İncelenmesi”, *Klinik Psikiyatri*, 10(1), 14-27.
- GÜRPINAR, A.C., EMÜL, B., & SİYEZ, D. (2021). “Öğretmen Adaylarında Kariyer Yetkinlik Beklentisi ve Mesleki Sonuç Beklentisi: Kariyer Stresinin Aracı Rolü”, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 220-237.
- HAIR, J., BLACK, W., BABIN, B., & ANDERSON, R. (2010). “Multivariate Data Analysis” (7th Ed.): Prenticehall, Inc. Upper Saddle River, Nj, Usa.
- HONG, S.M., & GIANNAKOPOULOS, E. (1994). “The Relationship of Satisfaction with Life to Personality Characteristics” *The Journal of Psychology*, 128(5), 547-558.
- İŞİK, E. (2010). “Sosyal Bilişsel Kariyer Teorisi Temelli Bir Grup Müdahalesinin Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Kararı Yetkinlik ve Mesleki Sonuç Beklenti Düzeylerine Etkisi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- JACOBS, S.R., & DODD, D. (2003). “Student Burnout As a Function of Personality, Social Support, and Workload”, *Journal of College Student Development*, 44(3), 291-303.
- KAHYAOĞLU, M., & AKCA, M. (2020). “Kurumsal İmajın İş Tatminine Etkisinde Duygusal Bağlılığın Rolü: Konaklama İşletmeleri Üzerinde Bir Araştırma”, *Turizm Akademik Dergisi*, 7(1), 225-240.
- KARAASLAN, İ., USLU, T., & ESEN, S. (2020). “Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Mesleki Tükenmişlik, İş Doyumu ve Yaşam Doyumlarının İncelenmesi”, *Journal of Health and Sport Sciences*, 3(1), 7-18.
- KAYA, O., GÖLBAŞ, A., & SELİM, S. (2015). “Üniversite Öğrencilerinin Bölüm Seçme Nedenlerinin Önem- Performans Analiziyle İncelenmesi: Ortaca Meslek Yüksekokulu Örneği”, VII. Uluslararası Türkiye Eğitim Araştırmaları Kongresi. Muğla, May 28-31.
- KESER, A. (2005). “İş Doyumu ve Yaşam Doyumu İlişkisi: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama”, *Çalışma ve Toplum*, 4(1), 77-95.
- KÖKSAL, K. (2016). “Üniversite ve Meslek Tercihini Etkileyen Unsurlara Yönelik Bir Alan Araştırması”, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 26(2), 39-69.
- KUIJPERS, M., & MEIJERS, F. (2012). “Learning For Now or Later? Career Competencies Among Students in Higher Vocational Education in the Netherlands”, *Studies in Higher Education*, 37(4), 449-467.

- LAW, D.W. (2007). "Exhaustion in University Students and the Effect of Coursework Involvement", *Journal of American College Health*, 55(4), 239-245.
- LENT, R.W., BROWN, S.D., & HACKETT, G. (1994). "Toward Unifying Social Cognitive Theory of Career and Academic Interest, Choice and Performance", *Journal of Vocational Behavior*, 45, 79-122.
- LENT, R.W., BROWN, S.D., & HACKETT, G. (2000). "Contextual Supports and Barriers to Career Choice: A Social Cognitive Analysis", *Journal of Counseling Psychology*, 47(1), 36-49.
- MCCARTHY, M.E., PRETTY, G.M., & CATANO, V. (1990). "Psychological Sense of Community and Student Burnout", *Journal of College Student Development*.
- MCWHIRTER, E.H., RASHEED, S., & CROTHERS, M. (2000). "The Effects of High School Career Education on Social- Cognitive Variables", *Journal of Counseling Psychology*, 47(3), 330-341.
- MACİT, M (2021). "Üniversite Öğrencilerinde Tükenmişlik ve Yaşam Tatmini: KSÜ Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma", *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(2), 263- 290.
- MALACH PINES, A. (2002). "A Psychoanalytic-Existential Approach to Burnout: Demonstrated in the Cases of a Nurse, a Teacher, and a Manager", *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 39(1), 103–113.
- MASLACH, C., & JACKSON, S. E. (1981). "The Measurement of Experienced Burnout", *Journal of Organizational Behavior*, 2(2), 99-113.
- MASLACH, C. (1993). "Burnout: A Multidimensional Perspective", https://www.researchgate.net/publication/263847970_Burnout_A_Multidimensional_Perspective adresinden alındı.
- MASLACH, C., & GOLDBERG, J. (1998). "Prevention of Burnout: New Perspectives". *Applied and Preventive Psychology*, 7(1), 63-74.
- MASLACH, C., SCHAUFELI, W.B., & LEITER, M.P. (2001). "Job Burnout", *Annual Review Of Psychology*, 52(1), 397-422.
- MASLACH, C. (2003). "Job Burnout: New Directions in Research and Intervention", *Current Directions in Psychological Science*, 12(5), 189-192.
- MASLACH, C., & LEITER, M.P. (2008). "Early Predictors of Job Burnout and Engagement", *Journal of Applied Psychology*, 93(3), 498.
- MEIER, S.T., & SCHMECK, R.R. (1985). "The Burned-Out College Student: A Descriptive Profile"., *Journal of College Student Personnel*.
- MOSTERT, K., PIENAAR, J., GAUCHE, C., & JACKSON, L.T.B. (2007). "Burnout and Engagement in University Students: A Psychometric Analysis of the MBI-SS and UWES-S", *South African Journal of Higher Education*, 21(1), 147-162.
- MYERS, D.G., & DIENER, E. (1995). "Who is Happy?", *Psychological Science*, 6(1), 10-19.
- NEUGARTEN, B.L., HAVIGHURST, R.J., & TOBIN, S.S. (1961). "The Measurement of Life Satisfaction", *Journal of Gerontology*, 16(2), 134-143.

- NEUMANN, Y., FINALY-NEUMANN, E., & REICHEL, A. (1990). "Determinants and Consequences of Students' Burnout in Universities", *The Journal of Higher Education*, 61(1), 20-31.
- OECD, <https://www.oecd.org/turkiye/>, 2022.
- OWEN- KORKUT, F., KEPİR, D. D., ÖZDEMİR, S., ULAŞ, Ö., & YILMAZ, O. (2012). "Üniversite Öğrencilerinin Bölüm Seçme Nedenleri", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(3), 135-151.
- ÖSYM, <https://www.osym.gov.tr/TR.6547/arastirma-yayin-ve-istatistikler.html>, 2022.
- ÖZDEMİR, Y. (2015). "Ortaokul Öğrencilerinde Okul Tükenmişliği: Ödev, Okula Bağlılık ve Akademik Motivasyonun Rolü", *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 27-35.
- ÖZER, M., & KARABULUT, Ö. Ö. (2003). "Yaşlılarda Yaşam Doyumu", *Geriatry*, 6(2), 72-74.
- PALOMERA, R., & BRACKETT, M. (2006). "Frequency of Positive Affect as a Possible Mediator Between Perceived Emotional Intelligence and Life Satisfaction", *Ansiedad Y Estrés*, 12.
- PEDHAZUR, E.J. (1997). "Multiple Regression in Behavioral Research: Explanation and Prediction," Fort Worth, Tx.
- RASK, K., ÅSTEDT-KURKI, P., & LAIPPALA, P. (2002). "Adolescent Subjective Well-Being And Realized Values", *Journal of Advanced Nursing*, 38(3), 254-263.
- ROSTAMI, Z., ABEDI, M.R., SCHAUFELI, W.B., AHMADI, S.A., & SADEGHI, A.H. (2013). "The Psychometric Characteristics of Maslach Burnout Inventory Student Survey: A Study Students of Isfahan University", *Zahedan Journal of Research in Medical Sciences*, 19(9): 55-58.
- SARI, S.V., KABADAYI, F., & ŞAHİN, M. (2017). "Mesleki Sonuç Beklentisinin Açıklanması: Öz-Aşkınlık, Öz-Bilinç Ve Öz-Kontrol/Öz-Yönetim", *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 7(48).
- SCHAUFELI, W.B., MARTINEZ, I.M., PINTO, A.M., SALANOVA, M., & BAKKER, A.B. (2002). "Burnout and Engagement in University Students: A Cross-National Study", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33(5), 464-481.
- SCHAUFELI, W.B. (2003). "Past Performance and Future Perspectives of Burnout Research SA", *Journal of Industrial Psychology*, 29(4), 1-15.
- SCHAUFELI, W.B., & TARIS, T.W. (2005). "The Conceptualization and Measurement of Burnout: Common Ground and Worlds Apart", *Work & Stress*, 19(3), 256-262.
- SCHAUFELI, W.B., LEITER, M.P., & MASLACH, C. (2009). "Burnout: 35 Years of Research and Practice", *Career Development International*, 14(3), 204-220.
- SEÇER, İ. (2015). "Üniversite Öğrencilerinde Okul Tükenmişliği ile Psikolojik Uyumsuzluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 81-99.

- SEÇER, B., & YAZICI, M.O. (2018). “Üniversite Öğrencilerinde İş Umudu ve Tükenmişlik İlişkisi”, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 9(2), 48-60.
- SHIN, D.C., & JOHNSON, DM. (1978). “Avowed Happiness as an Overall Assessment of The Quality of Life”, *Social Indicators Research*, 5(1), 475-492.
- SULDO, S.M., R MINCH, D., & HEARON, B.V. (2015). “Adolescent Life Satisfaction and Personality Characteristics: Investigating Relationships Using A Five Factor Model”, *Journal of Happiness Studies*, 16(4), 965-983.
- ŞİMŞİR, Z. (2020). “Üniversite Öğrencilerinin Yaşamında Öz-Disiplin: Azim, Yaşam Doyumu ve Huzur Bağlamında Karma Bir Araştırma”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- TDK, <https://sozluk.gov.tr/>, 2022.
- TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1>, 2022.
- TÜRKÇAPAR, H., SUNGUR, M., & SARGIN, E. (2013). “Bilişsel Davranışçı Terapiler”, *Psikoterapi Yöntemleri Kuramlar ve Uygulama Yönergeleri (2. Baskı) İçinde (S. 77-145)*. Ankara: HYB Yayıncılık.
- TÜRKER, Y., & ÇELİK, K. (2019). “Öğretmenlerde İş ve Aile Çatışmasının Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisinde İş Doyumunun Aracı Rolü”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(1), 242-258.
- VEENHOVEN, R. (1996). “The Study of Life-Satisfaction”, <https://Repub.Eur.Nl/Pub/16311/> adresinden alındı.
- WANG, Q., WANG, L., SHI, M., LI, X., LIU, R., LIU, J., ... & WU, H. (2019). “Empathy, Burnout, Life Satisfaction, Correlations and Associated Socio-Demographic Factors Among Chinese Undergraduate Medical Students: An Exploratory Cross-Sectional Study”, *BMC Medical Education*, 19(1), 1-10.
- YAMAN, T.T., & ÇAKIR, Ö. (2017). “Üniversite Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Seçime Dayalı Konjoint Analizi ile Belirlenmesi”, *MAKÜ Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 1(1), 65-84.
- YETİM, Ü. (1991). “Kişisel Projelerin Organizasyonu ve Örüntü Açısından Yaşam Doyumu”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- YIKILMAZ, M., & DEMİR, G.M. (2015). “Üniversite Öğrencilerinde Yaşamda Anlam, Bilinçli Farkındalık, Algılanan Sosyoekonomik Düzey ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkiler”, *Ege Eğitim Dergisi*, 16(2), 297-315.
- YILMAZ, İ., DÜNDAR, A., & ATLI, A. (2020). “Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumunun Yordayıcısı Olarak Mesleki Sonuç Beklentisi”, *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 68-7.
- YÖK, <https://istatistik.yok.gov.tr/>, 2022.

Etkin Piyasa Hipotezi ve Kripto Para Piyasaları Üzerine Bir Uygulama

(Araştırma Makalesi)

Effective Market Hypothesis and an Application on Crypto Money Markets

Doi: 10.29023/alanyaakademik.1240173

Turgay MÜNYAS

Dr. Öğr. Üyesi, İşletme Bölümü, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İstanbul Okan Üniversitesi

turgay.munyas@okan.edu.tr

Orcid No: 0000-0002-8558-2032

Gülden KADOOĞLU AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları, Birecik MYO, Harran Üniversitesi

guldenka@harran.edu.tr

Orcid No: 0000-0003-4214-5673

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Münyas, T., & Kadooğlu-Aydın, G. (2023). Etkin Piyasa Hipotezi ve Kripto Para Piyasaları Üzerine Bir Uygulama. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), Sayfa No.1203-1216.

ÖZET

Anahtar kelimeler:

Kripto Paralar, Etkin Piyasa Hipotezi, Finansal Piyasalar

JEL Kodu:

G11, G12, G15, G32

Makale Geliş Tarihi:

23.01.2023

Kabul Tarihi:

18.09.2023

Keywords:

Cryptocurrencies, Efficient Market Hypothesis, Financial Markets

JEL Code:

G11, G12, G15, G3

Kripto para piyasasının bilhassa son dönemlerde artan popülaritesi, piyasaların etkinliği ve geleceğe dair fiyat hareketlerinin anlaşılmasına yönelik ilgiyi de tetiklemiştir. Bu çalışma, en yüksek işlem hacmine sahip 7 kripto para biriminin (Bitcoin (BTC), Binance Coin (BNB), Cardano (ADA), Dogecoin (DOGE), Ethereum (ETH), Tether (USDT) ve Rippel (XRP)) piyasa üzerindeki etkinliğini Fama'nın (1970) etkin piyasalar hipotezi çerçevesinde incelemekte ve bu kripto paraların birim kök ve durağanlık yapılarına odaklanarak, piyasa üzerindeki etkinlik düzeyini anlamak ve gelecekteki fiyat hareketlerine dair bulgular elde etmektedir. Bu sayede kripto para piyasalarında etkinliği daha iyi anlamak ve yatırımcılar için daha güvenilir yatırım stratejileri oluşturmak için sağlam bir temel sunmak mümkün hale gelebilmektedir. Araştırmada incelenen 7 kripto paranın fiyat davranışlarını analiz etmek amacıyla birbirine göre farklı avantajları ve bulunan farklı panel birim kök testlerinden faydalanılarak güvenilir ve sağlam sonuçlara ulaşma ihtimali artırılmıştır. Analitik tekniklerden elde edilen bulgular araştırmanın anakütlesini oluşturan 7 kripto paranın rassal yürüş sürecine tabi olmamak (durağan bir sürece karşılık gelmek) suretiyle, zayıf formda etkin olmadığını göstermektedir. Kripto para piyasalarındaki etkinliğin anlaşılması, yatırımcıların daha bilinçli kararlar almasına yardımcı olacak ve finansal riskleri daha etkin bir şekilde yönetmelerini sağlayacaktır.

ABSTRACT

The increasing popularity of the crypto money market, especially in recent times, has also triggered the interest in understanding the efficiency of the markets and the future price movements. This study examines the market activity of the 7 cryptocurrencies with the highest trading volume (Bitcoin (BTC), Binance Coin (BNB), Cardano (ADA), Dogecoin (DOGE), Ethereum (ETH), Tether (USDT) and Rippel (XRP)) within the framework of Fama's

(1970) efficient markets hypothesis. In this way, it becomes possible to provide a solid foundation for better understanding the efficiency in crypto money markets and creating more reliable investment strategies for investors. In order to analyze the price behavior of the 7 cryptocurrencies examined in the research, the possibility of reaching reliable and robust results has been increased by making use of different advantages and different panel unit root tests. Findings from analytical techniques show that the 7 cryptocurrencies that make up the population of the research are not active in weak form, as they are not subject to a random walk process (corresponding to a stationary process). Understanding the activity in the cryptocurrency markets will help investors make more informed decisions and enable them to manage financial risks more effectively.

---

1. GİRİŞ

Literatüre küresel finans krizi olarak geçen 2007 – 2008 küresel ekonomik krizi, 1929 buhranından sonra dünyanın yaşamış olduğu en büyük buhran olarak hafızalarda yer edinmiştir. 1929 buhranından sonra 2008 küresel krizi, sağlam bir yapıya sahip olduğu düşünülen küresel finans sisteminin zayıf ve güçlü yanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Küresel finans sisteminin güçlü ve zayıf noktalarını ortaya çıkaran küresel ekonomik kriz, sistemin bir bütün olarak sorgulamasını gündeme getirmiştir. Bu durum, küresel bir şekilde bireylerin, işletmelerin ve devletlerin 21.yy’da, mevcut finans sisteminin merkezi finansal kurumların işleyiş ve yapısına dair olan güvenin sorgulanmasını gerekli kılmıştır. Böylelikle merkezi kurumlara olan güvenin sorgulanması piyasada ekonomik birimleri merkezi kurumlara alternatif kurum arayışlarına yönlendirmiştir. Bu arayış Avusturyalı-Amerikan ekonomist Joseph Schumpeter’in yaratıcı yıkım kavramını akla getirmektedir. Joseph Schumpeter, ekonomik sistemi bir bütün olarak izleyen ekonomik sistemdeki sorunlu alanları sürekli imha eden ve yerine hep yeniyi yaratan bir süreç olarak tarif etmektedir. 2007- 2008 küresel ekonomik kriz süreci de bütün dünyada mevcut ve sorunlu olduğu ortaya çıkan sistemin yenilenme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu sürecin değişim ve yenilikler konusundaki en önemli mecrası ise teknolojik gelişmeler olmuştur.

Küresel finans krizi sonrası teknolojideki gelişmeler finansal teknoloji işletmelerinin güçlenmesine ve finansal ekosistemin gelişmesine ve değişmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler, finansal hizmetler teknolojisinin 2007-2008 küresel finans krizinde ortaya çıkan güven kaybına alternatif çözüm arayışlarını hızlandırmıştır. Finansal hizmetler teknolojisindeki gelişmelerin bir sonucu olarak alternatif olarak kullanılan ve herhangi bir merkezi sistemi olmayan sanal paralar mevcut finansal sisteme çözüm olarak görülmektedir (İri, 2022:143-172). Sanal para olarak tanımlanan kripto paralar, belirli kriptografi prensipleri ile geliştirilmiş ve finans dünyasında yer edinen dijital para birimleridir. Kripto paraların finans dünyasında tercih edilmesinin iki önemli nedeninden bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi, bu paraların sahip olduğu şifreleme özelliği ikincisi ise işlem maliyetlerinin düşük olması ve işlem hızlarının ise yüksek olmasıdır. Kripto para birimlerinin gelişim süreci incelendiğinde ise ilk olarak alt yapısı Wei Dai tarafından 1998 yılında oluşturulduğu görülmektedir. Kripto paraların bir diğer gelişim süreci ise 2007 -2008 küresel ekonomik kriz sürecinde “Satoshi Nakamoto” olarak bilinen bir kişi veya bir grup tarafından “Peer to peer electronic cash system” (kişiden kişiye nakit ödeme sistemi) isimli makalede bahsedilmektedir. Bu sürecin sonucunda 2009 senesinde ilk kripto varlık olarak Bitcoin piyasaya sürülmüştür (Guegan, 2018: 1).

Tablo 1. Kripto Paraların İşlem Hacmi ve Piyasa Değeri

Yüksek İşlem Hacmine Sahip Kripto Paralar	İşlem Hacmi	Market Büyüklüğü	Kripto Arz Miktarı
Bitcoin (BTC)	\$ 117,2259.110	\$ 332,374,515.807	19,257,925 BTC
Binance Coin (BNB)	\$ 275.09	\$ 44,004,792.002	159,963,031 BNB
Cardano (ADA)	\$ 0.318	\$ 10,976,416.439	34,521,968,146 ADA
Dogecoin (DOGE)	\$ 0.07672	\$ 10,178,639.971	132,570,764,300 DOGE
Ethereum (ETH)	\$1,329.63	\$ 162,711,864.213	122,373,666 ETH
Tether (USDT)	\$ 0,999	\$ 66,271,173.758	66,272,490,385 USDT
Rippel (XRP)	\$ 0,3493	\$ 17,685,227.916	50,6223,288,122 XRP

Kaynak: <https://coinmarketcap.com/> (Erişim Tarihi:10/01/2023)

Çalışmada kripto paralardan analize tabi edilenler; Bitcoin (BTC), Binance Coin (BNB), Cardano (ADA), Dogecoin (DOGE), Ethereum (ETH), Tether (USDT) ve Rippel (XRP)'dir. Piyasada işlem hacmi bakımından en fazla işlem gören 10 adet kripto para birimin işlem hacimleri ile piyasa değerleri Şekil 1'de sunulduğu gibidir. Kripto para piyasası incelendiğinde bu piyasada 2023 ocak ayı itibariyle 22.249 adet kripto para işlem görmektedir. Bu paraların piyasa değeri 851,752,614,081 \$'dır. İşlem hacmi ise 38,747,165,280 \$'dır. Görüldüğü üzere yüksek işlem hacmi ve yüksek bir piyasa değeri ile yatırımcının ilgisini çekmeye devam etmektedir. Günümüzde kripto paraların para birimi olma özelliğinden daha çok bir yatırım aracı olarak kullanım alanı buldukları görülmektedir. Bu nedenden dolayı bu paralarda diğer yatırım ürünleri gibi düzenleyici ve denetleyici otoritelerin almış oldukları kararlardan etkilendiği görülmektedir. Diğer piyasalarda olduğu gibi bu piyasanın da etkin bir piyasa olup olmadığı sorusu yatırımcılar ve piyasa uzmanları tarafından sorgulanmaktadır.

Etkinlik kavramı mali piyasalarda çok uzun süre tartışma konusu olmuştur. Özellikle finansal piyasaların etkin olup olmadığı sorusu yatırımcı ve piyasa aktörleri tarafından tartışılan ve cevabı aranan önemli sorulardan biri olmuştur. Etkin piyasalar, piyasada işlem yapan tüm ekonomik birimlerin piyasada mevcut ve piyasaya yeni gelen tüm bilgilerin ekonomik birimlere aynı anda yansıdığı piyasada işlem yapan ekonomik birimlerin bu piyasalarda normalin üzerinde kazanç elde edemeyeceği piyasalar olarak tanımlanmaktadır (Çevik, 2012).

1950'lerde Harry M. Markowitz'in temellerini oluşturduğu Modern Portföy Teorisi, bir yatırımcının iyi bir portföy çeşitlendirmesi yaparak yaklaşık olarak Pazar portföyü kadar gelir elde edebileceğini söylemiştir. Fakat piyasadaki bazı yatırımcıların pazar portföyünün üzerinde bir getiri elde etmek isteyebileceklerini ifade etmiştir. Bu nedenden dolayı yatırımcılar farklı yöntemlere başvuracaklardır. Bu yatırımcılar birtakım sorulara cevap aramaya da başlamışlardır. Bu sorular (Karan, 2011, 275);

- Gelecek fiyat tahminleri bir yatırımcının geçmiş fiyat hareketlerinden faydalanarak tahmin edilebilir mi?
- Yatırımcılar işletmelerin halka açık bilgilerini ve finansal tablolarını inceleyerek bu işletmelerin pay senetlerinin fiyatlarını tahmin etmek mümkün müdür?
- İşletme içinden bilgi alarak yatırım yapmak karlı mıdır?
- Piyasada normalin üzerinde bir getiri mümkün mü?

1950'li yıllarda yatırımcı tarafından yukarıda belirtilen soruların cevapları 1960'lı yıllarda Eugene Fama'nın 1965 yılında temellerini attığı rassal yürüyüş teorisi ve 1970 yılında

temellerini attığı etkin piyasalar hipotezi ile ortaya konulmuştur. Eguene Fama 1970 yılında temellerini attığı Etkin Piyasa Hipotezini, piyasa kar maksimizasyonunu amaçlayan çok sayıda işletmenin bulunduğunu ve bu işletmelerin hepsinin gelecekteki fiyat hareketlerini tahmin etmek istediklerini ve piyasada yatırımcının sermaye piyasası aracının değerini etkileyen bilgilerin tüm ekonomik birimlere aynı uzaklıkta olduğu bir piyasa olarak ifade etmektedir (Fama, 1970).

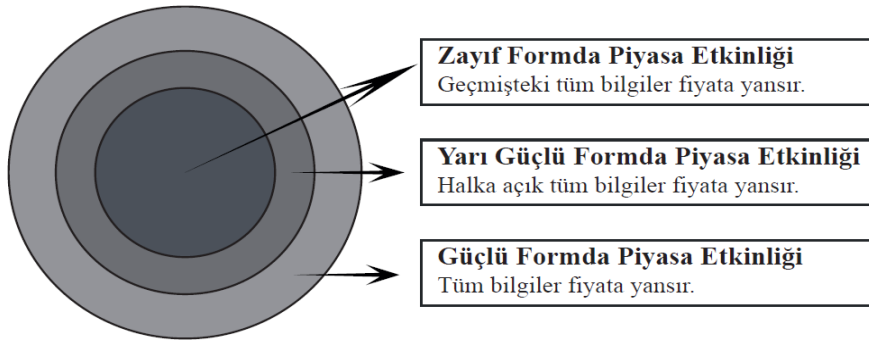
Kısaca Etkin Piyasa Hipotezi, “her türlü bilgiyi içeren piyasadaki fiyatların, bu bilgiler ile olağanüstü gelir elde etmenin mümkün olmadığını söyler (Çelik ve Taş, 2007). Etkin piyasa hipotezinin 3 önemli varsayımı bulunmaktadır (Bayraktar, 2012). Bunlar;

- Yatırımcılar rasyonel olduğu varsayımı,
- Piyasada yatırımcıların tam bir bilgiye sahip olduğu varsayımı
- Yatırımcıların faydalarını maksimize etmeyi amaçladıkları varsayımdır.

Etkin Piyasa Hipotezine göre piyasalarda, zayıf formda etkinlik, yarı güçlü formda etkinlik ve güçlü formda etkinlik söz konusu olmaktadır. Bu etkinlikler piyasa katılımcılarının fiyatlar oluşurken dikkate aldığı bilgilerin içeriğine göre meydana gelmektedir (Çevik ve Karaca, 2021).

Zayıf formda etkinlik, geçmiş fiyat hareketlerini dikkate alan yatırımcının normalin üzerinde bir getiri elde edemeyeceğinin varsayıldığı formdur.

Yarı güçlü formda etkinlik, etkin bir piyasada geçmiş fiyat hareketlerinin yanında bir de kamuya açık bilgileri de kullanarak bir yatırımcının normalin üzerinde getiri elde edemeyeceğinin varsayıldığı formdur. Güçlü formda etkinlik ise piyasada yatırımcıların kamuya açıklanmamış özel bilgilerle normalin üzerinde bir getiri elde edemeyeceğinin varsayıldığı formdur (Karan, 2011, 277).

Şekil 2. Üç Ayrı Formdaki Piyasa Etkinliğinin Birbirleri ile İlişkileri

Kaynak: Karan, M. B. (2011). *Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi*, Gazi Kitabevi, Ankara, s.278.

Zayıf formda etkin piyasalar, yarı – güçlü formda etkin piyasalar ve güçlü formda etkin piyasalar aslında birbirinden bağımsız değildir. Piyasanın yarı – güçlü formda etkin olabilmesi için aynı zamanda zayıf formda da etkin olması gerekmektedir. Bu nedenle tüm fiyat hareketlerinin dikkatli bir yatırımcı tarafından yararlanabileceği gibi tahmin edilebilir olmalıdır. Aynı şekilde, bir piyasanın güçlü formda olabilmesi hem zayıf formda hem de yarı güçlü formda etkin olmasını gerekli kılmaktadır.

Etkin piyasa kavramının ardında yatırımcıların yalnızca kendi servetlerini maksimize etmekle ilgilendiklerini ve fiyat uyarıları ile yeni bilgilere rasyonel bir şekilde yanıt verecekleri fikri

yatmaktadır. Teori, piyasaya yeni bilgiler geldiğinde bu fiyatların hemen piyasadaki fiyatları etkilediğini dolayısıyla fiyatların piyasaya gelen haberlere dayanarak bir düzeyden diğer düzeye düzgün bir şekilde yansıdığını varsaymaktadır (Rickards, 2020, 217).

Bu çalışmada kripto para piyasasının Etkin Piyasa Hipotezi yardımıyla etkin bir piyasa olup olmadığı konusu incelenecektir. Çalışmada, Ocak 2023 tarihinde en yüksek işlem hacmine sahip 7 kripto paranın birim kök ve durağanlık yapıları Breitung (2000); Levin, Lin ve Chu (2002) ve Im, Pesaran ve Shin (2003) panel birim kök testleri vasıtasıyla araştırılarak robust sonuçlar sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda kripto para piyasasının etkin bir piyasa olup olmadığının araştırılması ve aynı zamanda özellikle kripto paraların geçmişteki fiyat hareketlerinden yararlanılarak gelecek tahmininde buluna bilinir mi? sorusuna cevap aranması hedeflenmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde Kripto para piyasası ve Etkin Piyasa Hipotezine ilişkin kavramsal çerçeve ele alınmıştır, Literatür taramasında kripto para piyasası ve Etkin Piyasa Hipotezine ilişkin çalışmalar incelenmiştir; ekonometrik analiz bölümünde araştırmanın yöntem, analiz ve bulgularına yer verilmiş olup sonuç bölümünde de çalışmada elde edilen sonuç ve önerilerden bahsedilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Etkin piyasa hipotezi ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde literatürde hisse senetleri/borsa endekslerinin etkinliğini ölçen çalışmalara sıklıkla rastlanmaktadır. Çalışmada kripto para piyasasının etkinliği araştırılmaya dahil edilmiş olmakla beraber literatürde bu konuda yapılan çalışmalar kripto para birimlerinden en fazla Bitcoin üzerinde yapıldığı görülmektedir. Piyasada Ocak 2023 tarihi itibarıyla en fazla işlem hacmine sahip 7 kripto paranın etkinliğine bakılan bir çalışmanın mevcut olmaması dolayısıyla çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

McConnell ve Xu'nun (2006) yapmış oldukları çalışmada 1925-2005 yılları arasındaki 34 ülkenin farklı 48 sektörünün verileri ile EW ve CRSP endeks getirileri ile Ay Dönüşümü Etkisini incelemek için panel veri analizi yapmışlardır. Çalışmadan elde edilen bulgular neticesinde 30 ülkede Ay Dönüşümü Etkisinin varlığının sektörlere göre değişkenlik gösterdiği ve Yıl Sonu Etkinliğinin ise yüksek ya da düşük değerlendirilmiş olan hisse senetleriyle ilişkili olmadığını belirtmişlerdir.

Çelik ve Taş (2009) yapmış oldukları çalışmada gelişmekte olan ülke gruplarının zayıf etkinliğin araştırılmasını amaçlamışlardır. Bunun için de 12 ülkeye ait hisse senedi piyasalarının 1998-2007 yıllarına ait verileri, birim kök ve varyans oran testlerini uygulayarak zayıf etkinlik açısından incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, çoğu ülke endeksinin zayıf etkinliği desteklediği bulgularına ulaşmışlardır.

Zeren ve arkadaşları (2013) çalışmalarında İMKB 100 endeksinin zayıf formda etkinliğini test etmeyi amaçlamışlardır. 1987-2012 yılları arasındaki verilerle yapısal kırılmalı birim kök testlerini kullanmışlardır. Araştırmaları sonucunda, İMKB 100 endeksinin durağan olmadığı böylelikle de Türk hisse senedi piyasasının etkin bir piyasa olduğunu gözlemlemişlerdir.

Türkyılmaz ve Balıbey (2014) yapmış oldukları çalışmada BIST 100 endeksinin 2010-2013 yılları arasındaki verileri ile zayıf formda etkin piyasa hipotezini araştırmışlardır. Çalışmada ARFİRMA- FIGARCH modeli ile ortalama ile varyansın uzun hafıza varlığını ayrı ayrı incelemişlerdir. Yapılan araştırma sonucunda uzun hafızanın ortalama veride belirlenemediği varyansta ise uzun hafızanın belirlendiği sonucuna ulaşarak Türkiye'nin sermaye piyasasının etkin piyasa olmadığını belirtmişlerdir.

Koyuncu ve Aslan (2017) çalışmalarında, gelişmiş olan ülke gruplarının zayıf formda etkinliğin araştırılmasını amaçlamışlardır. Bunun için 9 gelişmiş ülke verilerini 2012-2016 dönemlerine ait verilerle hem panel veri hem de zaman serileri analizlerini gerçekleştirmişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre, gelişmiş ülke borsalarından daha az gelişmiş ülke borsalarına doğru bir geçişin söz konusu olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Turaboğlu ve Turaboğlu (2017) yapmış oldukları çalışmada BIST100 Endeksi 1989-2015 yıllarındaki ve BIST Tüm Endeksi 1998-2015 yıllarındaki verilerle BIST üzerinden anomalilere yönelik bir analiz gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda, kullanılan iki endeksin de Ocak, Haziran ve Eylül ayı anomalilerinin varlığını tespit etmişlerdir.

Kurihara ve Fukushima (2017) yapmış oldukları çalışmada kripto para birimlerinden Bitcoinin haftanın günü etkisine bakmayı amaçlamışlardır. Bunun için 2010-2016 dönemi arasındaki fiyatlar ile sıradan ve güçlü en küçük kareler yöntemini kullanmış ve çalışma sonucunda cumartesi-pazar günlerinin en fazla getiriye sahip olduğunu ve ilgili dönemlerde de Bitcoin'in etkin olamadığı bulgularına ulaşmışlardır.

Robiyanto ve arkadaşlarının (2019) çalışmalarında kripto para birimlerinden Bitcoin ile Litecoin piyasalarının haftanın günü etkisi ve yılın ayı etkisi varlığını incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada GARCH modelini kullanan Robiyanto ve arkadaşları, Bitcoin'in pazartesi-perşembe-pazar günleri negatif etkileri olduğunu ve en fazla kaybın yaşandığı günün ise perşembe günü olduğunu saptamışlardır.

Sabhka ve arkadaşları (2019) çalışmalarında 37 ülkenin kredi temerrüt takas primlerinin zayıf formda piyasa etkinliğini araştırmıştır. Bunun için 2006-2017 yıllarındaki verilerle kriz öncesi ve kriz sonrası dönem olarak almış ve VECM-FIGARCH yöntemini kullanmışlardır. Çalışma sonucunda, gelişmekte olan, yeni sanayileşmiş ve gelişmiş ülkelerin bütün dönemlerini incelendiğinde kredi temerrüt takası piyasasının zayıf formda etkin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Güleç ve Aktaş (2019) yapmış oldukları çalışmada Piyasa derinliği ve volatilité yapısı arasındaki ilişkiyi, 8 kripto para birimi için asimetrik GARCH modelleri kullanılarak incelemeyi amaçlamışlardır. Analiz sonucu elde edilen bulgulara göre, tüm kripto para birimleri için işlem hacmi arttıkça volatilitéde azalma ve dolayısıyla, piyasa etkinliğinin tüm kripto para birimleri için piyasa derinliğiyle birlikte arttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Özdemir ve Çelik (2020) çalışmalarında ABD ve Türkiye'nin sermaye piyasalarının piyasa etkinliğini araştırmışlardır. Yapısal kırılmaları dikkate alarak yapılan araştırmada piyasaların zayıf formda etkinliğinin olduğunu ve modeldeki volatilitéde uzun hafıza direncinin az olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yılmaz ve Akkaya (2020) çalışmalarında kripto paraların haftanın günü etkisine bakmak için Bitcoin ile Litecoin'in piyasa etkinliğini ölçmeyi amaçlamışlardır. Bunun için 2013-2020 dönemindeki fiyatlar ile ilgili para birimlerine ait piyasa etkinliğini ölçmek için ARMA testinden faydalanmışlardır. Her iki kripto paranın da bir önceki zaman diliminden bağımsız olarak hareket ettiği yani kripto para piyasalarının ilgili dönemde etkin piyasaya benzer özellikler gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Çevik ve Karaca (2021) çalışmalarında Kredi Temerrüt Takas Primlerinin Türkiye 2010-2020 yılları arasındaki verilerini kullanarak zayıf formda finansal piyasa etkinliği ve fraktal piyasa özelliklerini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda kredi temerrüt takasının volatilitésinin

öngörülebilir olduğu ve bunun da etkin piyasa hipotezi ile çeliştiği bulgularına ulaşmışlardır. Aynı zamanda kredi temerrüt takasının fraktal özelliklere sahip olduğunu da gözlemlemiştir.

Özkan ve Şahin (2021) çalışmalarında kripto paraların zayıf formda etkinliğini ölçmeyi amaçlamışlardır. Çalışma kapsamında Bitcoin, Ethereum, Litecoin ve Ripple kripto paralarının 2016-2020 dönemindeki fiyatları ile otomatik portmanteau testini kullanarak analiz yapmışlardır. Çalışma sonucuna göre seçilen kripto paraların zayıf form etkinliklerinin zaman içerisinde değişiklik gösterdiği aynı zamanda yine zayıf formda etkinliğine bakılan kripto paralardan Bitcoinin en fazla zayıf form etkinliğinde olduğu bulgularına ulaşmışlardır.

Açıkalın ve Skınç (2022), çalışmalarında işlem hacmi en yüksek kripto paranın 2018-2021 tarihleri arasındaki getiri serilerini kullanarak, zayıf form etkin piyasa hipotezini normallik testi, birim kök testleri, koşu testi ve varyans oran testi analiz yöntemleri ile test etmişlerdir. Çalışma sonucunda kripto para piyasasının zayıf formda etkin piyasa olmadığı bulgularına ulaşmışlardır.

3. EKONOMETRİK METODOLOJİ

İktisadi ve finansal analizler gerçekleştirilirken ilgilenilen zaman serisinin yahut panel zaman serisinin durağanlığı hususu birçok test ve regresyon tekniğinin durağanlık varsayımı üzerine kurulması açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu sebeple ki, ampirik araştırmalarda birim kök testlerinden (aynı zamanda panel birim kök testleri) yaygın olarak faydalanılmaktadır. Bilhassa son yıllarda durağan yapıda olmayan panel zaman serilerinde, panel birim kök araştırmalarına olanak sağlayan testler geliştirilmiş ve bu testler panel verinin hem yatay kesit yönünden hem de zaman serisi boyutundan faydalandıkları için standart zaman serisi birim kök testlerine nazaran daha güçlü özelliklere sahip olmaktadır (Cerrato ve Sarantis, 2007).

Panel birim kök testleri temelde, Dickey–Fuller (DF) ve Augmented Dickey–Fuller (ADF) klasik zaman serisi birim kök testlerinin panel veri analizinin karakteristiğine entegre edilerek genişletilmesi suretiyle geliştirilmiştir. Ancak panel verinin kendine özgü yapısından kaynaklanan ve hem yatay kesit hem de zaman boyutunu bir arada bulundurması, tek boyutlu olan zaman serilerine göre çok daha komplike bir süreci ihtiva etmektedir. Panel verinin doğasına has kavramlar içerisinde heterojenlik, basit ifadeyle panelin her bir kesitinin farklı özelliklere sahip olabileceğini, bir değişkenin tüm birimlerinin durağan ya da durağan olmama açısından farklılaşabileceğini belirtmektedir (Yardımcıoğlu ve Gülmez, 2013). Bu durum panel birim kök sınavını literatürüne yön veren araştırmalar arasında Levin, Lin ve Chu (2002) tarafından geliştirilen LLC testi; Im, Pesaran ve Shin (2003) tarafından geliştirilen IPS panel birim kök testi ve Breitung (2000) tarafından geliştirilen panel birim kök testinde dikkate alınmaktadır. Bu araştırmada da söz konusu bu birim kök testlerinden yararlanılmıştır.

LLC panel birim kök testi ilk olarak Levin ve Lin (1992) ve Levin ve Lin (1993) tarafından yapılan çalışmalarla geliştirilmiş ve 2002 yılında ise son haline ulaşmıştır. Bu testte kesitler arasındaki hata varyansı ve daha yüksek dereceden bir seri korelasyonun serbest olarak değişimine izin verilmiş ve testte (1) numaralı eşitlikte gösterilen Augmented Dickey-Fuller (ADF) tipi bir yardımcı regresyon modeli temel alınmıştır:

$$\Delta y_{it} = \rho y_{it-1} + \sum_{k=1}^{p_i} \beta_{ik} \Delta y_{it-k} + z_{it} + u_{it}, \quad (1)$$

$i = 1, 2, \dots, N$ ve $t = 1, 2, \dots, T$

(1) numaralı denklemde yer alan, ρ otokorelasyon katsayısını (tüm panel için homojen varsayılmaktadır) ifade etmekte, N yatay kesitleri, T zaman boyutunu, z_{it} sabit etkileri ve u_{it} ise modelin artıklarını belirtmektedir. Levin, Lin ve Chu (2002) panel birim kök testi üç farklı spesifikasyonda (sabit terimsiz ve trendsiz; sabit terimli ve sabit terimli ve trendli) birim kök hipotezini test etmektedir. Bu testin temel ve alternatif hipotezleri sırasıyla, $H_0: \rho = 0$ (birim kök varlığı) ve $H_1: \rho < 0$ (birim kök yokluğu) şeklinde oluşturulmaktadır. LLC panel birim kök testi dengesiz panel veri setlerine de uygulanabilme esnekliğinde olup H_0 varsayımı altında ρ 'nun HEKK tahmincisinin standart normal dağılıma uygunluk gösterdiği varsayılmaktadır (Levin, Lin ve Chu, 2002; Yerdelen Tatoğlu, 2017).

Im, Pesaran ve Shin (2003)'in LLC (2002) panel birim kök testine bir alternatif olarak geliştirdikleri bu panel birim kök testinde, otoregresif parametre (ρ) değişkenlik gösterebilme (kesitlere göre heterojen olan ρ bu testte dikkate alınmaktadır) esnekliğine sahiptir. Bu sayede, panelin her bir birimi farklı bir dinamik sürece tabi olabilmektedir. IPS (2003) testinde, T zaman boyutu boyunca gözlenmekte olan N birim ya da yatay kesit (bölgeler, ülkeler ya firmalar) boyutunu belirtmek üzere birinci dereceden otoregresif sürece dayalı olan bu yaklaşım (2) numaralı eşitlikte gösterilmektedir:

$$\Delta y_{it} = a_i + \rho_i y_{it-1} + \sum_{z=1}^{p_i} \beta_{iz} \Delta y_{it-z} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Im, Pesaran ve Shin (2003) testinde her bir birim için tekil olarak ADF tahminlenmekte ve daha sonra bu istatistiklerin ortalaması alınarak t istatistiği hesaplanmaktadır. Teste ait kritik değerlerin türetilmesi için t istatistiği standardizasyon işlemine tabi tutulmaktadır. IPS (2003) testinin temel hipotezinde her bir serinin birim kök içerdiği; alternatif hipotezinde ise bazı serilerin birim kök içerdiği ifade edilmektedir.

Breitung (2000) tarafından yapılan çalışmada, IPS ve LLC panel birim kök testlerinin test istatistiklerine ait yerel güçlerinin karşı alternatifleri incelenmiştir. Breitung (2000)'un sunduğu sonuçlara göre, spesifik birim trendin var olması durumunda LLC ve IPS testlerinin gücü zayıflamakta, bu aşamada yapılan çıkarım ise bu testlerin deterministik terimlerin spesifikasyonuna karşı oldukça hassas olduğu yönünde olmaktadır. Dolayısıyla Breitung (2000), Monte Carlo simülasyonları sonucunda LLC veya IPS panel birim kök testlerine nazaran önemli ölçüde daha güçlü olan ve aynı zamanda sapma ayarının kullanılmadığı bir test istatistiği önermiştir. Breitung (2000) panel birim kök testinde eşitlik (3)'te gösterildiği şekilde bir süreç temel alınmaktadır:

$$y_{it} = \mu_i + \beta_i t + x_{it}, \quad t = 1, 2, \dots, T$$

Eşitlik (3)'te yer alan ve otoregresif bir süreci ifade eden x_{it} ise eşitlik (4)'te gösterildiği şekildedir:

$$x_{it} = \sum_{k=1}^{p+1} a_{ik} x_{i,t-k} + \varepsilon_{it}$$

Breitung testinde temel hipotez fark durağan sürece (bir diğer ifadeyle düzeyde birim kök süreci) karşılık gelmekte ve karşı hipotez altında ise değişkenin trend durağan süreç izlediğini belirtmektedir.

4. AMPİRİK BULGULAR

Bu araştırma kapsamında kripto para piyasasının etkinliği araştırılmaktadır. Yapılan analizlerin sonucunda elde edilen bulgulara çalışmanın bu bölümünde yer verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlerin Tanıtımı

Değişkenler	Veri Dönüşümü	Veri Frekansı	Kısaltma	Birim
Logaritmik Kripto Para Fiyatları	Logaritmik	Aylık	LKPF	ABD doları (\$)
Fark Logaritmik Kripto Para Fiyatları	Fark Logaritmik	Aylık	KPF	ABD doları (\$)

Not: Araştırmanın kalan aşamalarında değişkenlerin logaritmik formlarıyla analizlere devam edilmiştir.

Tablo 1’de araştırmada incelenen değişkenlere ait veri dönüşümü, veri frekansı, kısaltma ve birim bilgileri gösterilmektedir.

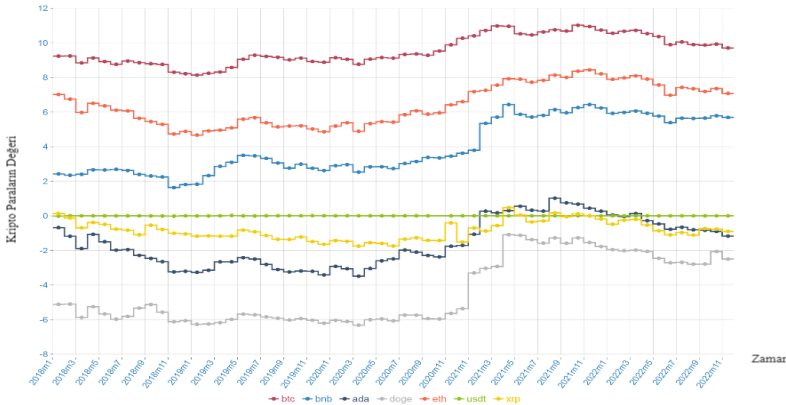
Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	St. Sapma	En Küçük Değer	En Büyük Değer
LKPF	413 (59x7)	0.895909	3.601564	- 6.31997	8.440075
KPF	406 (58X7)	0.012089	0.320066	- 1.10786	2.066309

Not: i. Tanımlayıcı istatistikler logaritmik ve logaritmik fark verileri üzerinden hesaplanmıştır.

ii. Logaritmik fark işlemiyle her bir kesitten 1 gözlem kaybı yaşanmıştır. Bu sebeple KPF değişkenine ait T boyutu 58’dir.

Tablo 2’de, araştırmanın değişkenlerine ilişkin, 2018M01-2022M10 periyodu arasında incelenen aylık veri frekansına sahip değişkenlere ilişkin özet istatistikler paylaşılmaktadır. Zaman boyutunun (T) 58 ve yatay kesit (N ya da grup sayısı) boyutunun 7 olduğu panel veri seti, uzun (T>N) ve dengeli panel (eksik gözlem olmayan) karakteristiği sergilemektedir.

Şekil 1. 2018-2022 Dönemleri Arasında Kripto Para Fiyatları (logaritmik seriler LKPF) Zaman Yolu Grafiği

Şekil 1’de bu araştırmada 2018 ve 2022 periyodunda incelenen yedi kripto paranın zaman yolu grafiği gösterilmektedir. Kripto paraların genel olarak birlikte hareket ettikleri görülmektedir. 2018 başından 2011’in sonuna kadar kripto paraların durağan seyir izlediği ancak 2011 sonu ile 2021 ortalarında tüm para birimlerinin fiyatlarında önemli oranda artış meydana geldiği gözlemlenmektedir. 2021 sonundan sonra ise Zaman yolu grafiğine göre kripto para fiyatlarında düşüşler meydana gelmiştir.

Tablo 3. IPS (2003) Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Sabit Terimli (W-t bar İstatistiği)	Sabit Terimli & Trendli (W-t bar İstatistiği)
KPF	-13.3666*** (0.0000)	-12.2360*** (0.0000)

Not: ** ve *** sırası ile %5 ve %1 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 3’te kripto para fiyatları değişkeninin IPS panel birim kök testi sonuçları gösterilmektedir. IPS panel birim kök testinin temel hipotezinde, ilgili değişkenin birim kök içerdiği ifade edilmektedir. IPS panel birim kök testine ait W-t bar test istatistikleri incelendiğinde, ilgili değişken için birim kök varlığını ifade eden temel hipotezin reddedildiği görülmektedir. Bu bağlamda, IPS testine göre, KPF değişkeninin düzeyde durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 4. LLC (2002) Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Sabit Terimli (Düzeltilmemiş t* İstatistiği)	Sabit Terimli & Trendli (Düzeltilmemiş t* İstatistiği)	Sabit Terimli (Düzeltilmiş t* İstatistiği)	Sabit Terimli & Trendli (Düzeltilmiş t* İstatistiği)
KPF	-15.4299***	-15.3815***	-11.3670*** (0.0000)	-11.8169*** (0.0000)

Not: ** ve *** sırası ile %5 ve %1 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 4, kripto para fiyatlarındaki birim kök varlığını sınamaya yönelik olarak başvuru bir diğer panel birim kök testi olan LLC testinin sonuçlarını göstermektedir. LLC panel birim kök testinin temel hipotezinde de IPS testinde olduğu gibi, sınanan değişkenin birim kök içerdiği belirtilmektedir. Bu teste ait düzeltilmiş ve düzeltilmemiş t test istatistikleri incelendiğinde, KPF değişkeni için söz konusu temel hipotezin reddedildiği ve birim kök içermediği anlaşılmaktadır. Bu aşamada LLC panel birim kök testi, KPF değişkeninin düzeyde durağan, bir diğer ifadeyle I (0) süreç izlediğini ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Breitung (2000) Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabit Terimli (Lambda İstatistiği)	Sabit Terimli & Trendli (Lambda İstatistiği)
KPF	-7.5220*** (0.0000)	-6.3754*** (0.0000)

Not: ** ve *** sırası ile %5 ve %1 anlamlılık seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 5’te Breitung panel birim kök testinin sonuçları gösterilmektedir. Breitung panel birim kök testine ait temel hipotezde değişkenin birim kök içerdiği belirtilmektedir. Lambda istatistikleri incelendiğinde, KPF değişkeninin düzey değerleri için ilgili temel hipotezin reddedildiği görülmektedir. Dolayısıyla, Breitung panel birim kök testine göre de bu değişkenin düzeyde durağan olduğu kaydedilmiştir.

Kripto para piyasasını temsilen, işlem hacmi en yüksek yedi kripto paradan meydana gelen bir örneklem oluşturulmuştur. Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5’ten elde edilen bulgulara göre, yedi kripto paradan oluşan örneklem grubu birim kök içermektedir (LLC, IPS ve Breitung panel birim kök testlerine göre). Bu nedenle kripto para piyasasının etkin bir piyasa olduğu söylenebilmektedir. Bu durumda ise kripto paraların geçmişteki fiyat hareketlerinden

yararlanılarak gelecek tahminleri yapılamamaktadır.

Kripto para piyasalarının giderek artan popülerliği ve önemi, finansal analistlerin ve yatırımcıların dikkatini üzerine çekmektedir. Bu bağlamda, kripto para piyasasını temsil etmek amacıyla işlem hacmi en yüksek yedi kripto para birimi seçilmiş ve detaylı bir analiz yapılmıştır. Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5'te sonuçları sunulan analizler, esasen piyasaların gelecekteki davranışları hakkında önemli ipuçları da sağlamaktadır. Araştırmada faydalanılan alınan analitik yöntemler arasında LLC, IPS ve Breitung panel birim kök testleri bulunmaktadır. Elde edilen sonuçlar sayesinde, incelenen yedi kripto para birimini içeren örneklem grubunun, birim kök içermediği tespit edilmiştir. Bu, kripto para piyasasının zayıf formda etkin olmayan bir piyasa olduğu anlamına gelir. Zayıf formda etkinlik teknik olarak, geçmiş dönemlerdeki fiyat hareketlerinin gelecekteki fiyatları etkilemediği düşüncesini temel almaktadır. Fakat, analizlerden sağlanan sonuçlar, kripto para piyasasının bu formda etkin olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla, geçmişteki fiyat hareketlerinden yola çıkılarak gelecek tahminlerinde bulunmak mümkün hale gelmektedir. Bu durum ise, piyasadaki yatırımcılar için fırsatlar sunarken aynı zamanda riskler de oluşturabilmektedir. Geçmişten toplanan verilerin analizi, gelecekteki fiyat hareketleri hakkında değerli bilgiler sağlasa kripto para piyasalarının oldukça volatil davranışlara sahip olduğu unutulmamalı ve bazı öngörülemez faktörlere bağlı olarak hızla değişebileceği de göz ardı edilmemelidir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Küresel boyutta kripto paralar kar getiri elde etmek amacıyla en yaygın olarak kullanılan ve dijital ortamda merkezi bir sisteme sahip olmayan sanal ortamda işlem gören bir alternatif olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortada büyük bir güven sorunun olduğu, hiçbir işleme müdahalede merkez bankasının etkinliğinin olmadığı bir sistemde işlem gören kripto paraların diğer para birimlerinden farkı sabit tutarda ya da miktardaki artışın öncesinde belirlenen kurallarla belirlenmesi ve değerindeki herhangi bir artış ya da azalışın enflasyonu etkilemediği bir özellikte olmasıdır.

Dolaşımdaki para birimlerini, merkez bankaları para basımını miktar açısından arttırabilir ya da azaltabilirken kripto para piyasalarında merkezi bir sistemin olmaması nedeniyle miktarında herhangi bir arttırma ya da azaltma söz konusu değildir.

Kripto paraların finansal sistem içerisindeki yeri ve önemi gittikçe artmakla beraber para birimi sayısındaki çeşitlilik ve yüksek işlem hacimleri dolayısıyla literatürde oldukça popüler bir konu olarak yer edinmiştir. Bu nedenle de piyasadaki etkinliği tartışılır hale gelmiştir.

Çalışmanın amacına yönelik olarak etkin piyasalar hipotezi panel birim kök testlerinden faydalanılarak araştırılmıştır. Bu aşamada daha sağlam (robust) sonuçlar sağlayabilmek amacıyla, birbirlerine göre teorik üstünlükleri ve zayıflıkları bulunan Breitung (2000) panel birim kök testi, Levin, Lin ve Chu (2002) panel birim kök testi, Im, Pesaran ve Shin (2003) panel birim kök testlerinden faydalanılarak araştırılmıştır. Panel birim kök testlerinden elde edilen analiz sonuçları birbiriyle örtüşmekte ve yedi kripto paranın temsil ettiği araştırmanın anakütlesinin (kripto para piyasasının) rassal yürüyüş süreci sergilemediğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, araştırmaya konu olan dönem aralığında kripto para piyasasının zayıf formda etkin olmadığı söylenebilmektedir.

Yatırımcıların gelecekteki getirileri tahmin etmek için geçmiş bilgileri kullanmaması durumunda piyasanın zayıf formda etkin olduğu söylenebilir. Zayıf formda etkin olmayan piyasalar ise kripto paraların verimsiz bir pazarda olduğu anlamına gelmektedir. Gerçekleştirilen analiz sonucu, literatürde kripto paraların zayıf formda etkin olmadıklarını

belirten; Urquhart (2016), Koçoğlu ve diğ. (2016)'nın çalışmalarıyla uyuşmaktadır Ayrıca literatürde farklı sonuçların yer aldığı çalışmalar; Lee ve arkadaşları (2000), Sourial (2002), Cajueiro ve Tabak (2005), Tang ve ve Shieh (2006), Kasman ve Torun (2007), Christensen ve arkadaşları (2010), Çevik (2012), Hawaldar ve diğerleri (2019), Nadarajah ve Chu (2017), Erdoğan (2018), Vidal-Tomás ve Ibañez (2018) Özdemir ve Çelik (2020) Yılmaz ve Akkaya (2020) ve Özkan ve Şahin (2021)' nin çalışmalarıdır. Görüldüğü üzere kripto para piyasasının etkinliğini analiz eden çalışmalardan zayıf formda etkin olduğu sonucuna ulaşan çalışma sayısı zayıf formda etkin olmadığına ulaşan çalışma sayısından oldukça fazladır. Çalışmaların yapıldığı dönemlerin etkisi olduğu gibi kripto paralara olan taleplerin sayısı da sonuçları etkilemektedir.

Merkezi bir otoriteye sahip olmayan kripto para piyasaları ile ilgili olarak denetimin ön planda olduğu yeni düzenlemelerin yapılması ve bu konuda bütün ülkelerin ortak çıkarlarının gözden geçirilmesi kripto para piyasalarına olan güveni arttıracığından piyasadaki etkinliğini de arttıracığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AÇIKALIN, S., & SAKINÇ, İ. (2022). Zayıf Form Etkinlik ve Kripto Para Piyasası. Maliye ve Finans Yazıları, (117): 177-196.
- BAYRAKTAR, A., (2012). “Etkin Piyasalar Hipotezi”, Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi, 4(1), 37-47.
- BREITUNG, J. (2000). “The Local Power of Some Unit Root Tests for Panel Data”. *Advances in Econometrics*, 15: 161 – 177.
- CERRATO, M., & SARANTIS, N. (2007). “A Bootstrap Panel Unit Root Test under CrossSectional Dependence with an Application to PPP”. *Computational Statistics & Data Analysis*, 51(8): 4028-4037.
- ÇELİK, T. T., & TAŞ, O. (2009). “Etkin Piyasa Hipotezi ve Gelişmekte Olan Hisse Senedi Piyasaları”. *İTÜDERGİSİ/b*, 4(2).
- ÇELİK, T. T., & TAŞ, O., (2007). “Etkin Piyasa Hipotezi ve Gelişmekte Olan Hisse Senedi Piyasaları”, *itüdergisi/b, sosyal bilimler*, 4(2): 11-22.
- ÇEVİK, E. İ., (2012). “İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda Etkin Piyasa Hipotezinin Uzun Hafıza Modelleri ile Analizi: Sektörel Bazda Bir İnceleme”, *Journal of Yasar University*, 26 (7): 4437 – 4454
- ÇEVİK, M., & KARACA, S. S. (2021). “Kredi Temerrüt Takası Primlerinin Oynaklığında Uzun Hafıza ve Etkin Piyasa Hipotezi-Fraktal Piyasa Hipotezi Sınaması: Türkiye Örneği”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(3): 1375-1400.
- DICKEY, D. A., & FULLER, W. A. (1979). “Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root”. *Journal of The American Statistical Association*, 74(366a): 427-431.
- DICKEY, D. A., & FULLER, W. A. (1981). “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root”. *Econometrica: Journal of The Econometric Society*, 1057-1072.
- FAMA, E. F. (1970). “Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work”. *Journal of Finance*, 25(2): 383-417.

- GÜLEÇ, T. C., & AKTAŞ, H. (2019). Kripto para birimi piyasalarında etkinliğin uzun hafıza ve değişen varyans özelliklerinin testi yoluyla analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(2): 491-510.
- GÜLMEZ, A., & YARDIMCIOĞLU, F. (2012). "OECD Ülkelerinde Ar-Ge Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi (1990-2010)". *Maliye Dergisi*, 163(1): 335-353.
- GÜVENEK, B., & ALPTEKİN, V. (2014). "Turistlere Yönelik Terör Saldırıların Turizme Etkisi Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 17(1): 21-38.
- IM, K. S., PESARAN, M. H., & SHIN, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115(1): 53-74.
- İRİ, R. (2022). Kripto Paraların Uluslararası Finansal Sisteme Entegrasyonu, *Orion Akademi*, 143-172.
- KANG, H. J., LEE, S. G., & PARK, S. Y. (2021). "Information Efficiency in the Cryptocurrency Market: The Efficient-Market Hypothesis." *Journal of Computer Information Systems*, 1-10.
- KARAN, M. B. (2011). "Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi", Gazi Kitabevi, Ankara
- KOÇOĞLU, Ş., ÇEVİK, Y. E., & TANRIÖVEN, C. (2016). "Bitcoin Piyasalarının Etkinliği, Likiditesi ve Oynaklığı." *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(2): 77-97.
- KOYUNCU, T., & ASLAN, A. (2017). "Etkin Piyasa Hipotezi ve Gelişmiş Borsalar Üzerine Bir Uygulama: Panel Veri Analizi". *Kapadokya Akademik Bakış*, 1(1): 17-30.
- KURIHARA, Y. & FUKUSHIMA, A. (2017). "The Market Efficiency of Bitcoin: A Weekly Anomaly Perspective". *Journal of Applied Finance & Banking*, 7(3): 57-64.
- LEVIN, A., & LIN, C.F. (1992). "Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and "Nite-Sample Properties". UC San Diego, Working Paper, 92-23.
- LEVIN, A., & LIN, C.F. (1993). "Unit Root Tests in Panel Data: New Results", University of California Discussion Paper, pp. 1-38.
- LEVIN, A., LIN, C. F., & CHU, C. S. J. (2002). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties. *Journal of Econometrics*, 108(1): 1-24.
- MCCONNELL J., & XU, W. (2006). "Equity Returns at the Turn of the Month: Tradingstrategies and Implications for Investors and Managers", Krannert School of Management, Working Paper.
- ÖZDEMİR, A., & ÇELİK, İ. (2020). "Pay Piyasalarında Etkin Piyasa Hipotezinin Farklı Dağılım Varsayımları Bağlamında Uzun Hafıza Modelleri ile Tespiti: ABD ve Türkiye Karşılaştırması". *İşletme Fakültesi Dergisi*, 21(1): 125-160.
- ÖZKAN, O., & ŞAHİN, E. E. (2020). "Etkin Piyasalar Hipotezi Kapsamında Kripto Paraların Zayıf Form Bilgisel Etkinliklerinin Karşılaştırılması". *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 15(4): 2393-2406.
- PESARAN, M. H., & SMITH, R. (1995). "Estimating Long-Run Relationships from Dynamic Heterogeneous Panels". *Journal of Econometrics*, 68(1): 79-113.

- RICKARDS, J., (2020), “Kur Savaşları”, Scala Yayıncılık, İstanbul, s.217.
- ROBIYANTO, R., SUSANTO, Y. A., & ERNAYANI, R. (2019). “Examining The Day-of-the-Week-Effect and the-Month-of-the-Year-Effect in Cryptocurrency Market”. *Jurnal Keuangan Dan Perbankan*, 23(3): 361 – 375.
- SABKHA, S., PERETTI, C. D., & HMAIED, D. (2019). “On The Informational Market Efficiency of the Worldwide Sovereign Credit Default Swaps”. *Journal of Asset Management*, 20, 581–608. doi:10.1057/s41260-019-00142-4.
- TURABOĞLU, T. T., & TOPALOĞLU, T. N. (2017).” Bir Etkin Piyasa Hipotezi Kavramı Olarak Anomaliler: Borsa İstanbul (Bist) Üzerinden Aylara İlişkin Anomalilere Yönelik Bir Araştırma”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1): 216-230.
- TÜRKYILMAZ, S., & BALIBEY, M. (2014). “Türkiye Hisse Senedi Piyasası Getiri ve Oynaklığındaki Uzun Dönem Bağımlılık İçin Ampirik Bir Analiz”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2): 281-302.
- URQUHART, A. (2016). “The Inefficiency of Bitcoin.” *Economics Letters*, 148, 80-82
- YILMAZ, F., & AKKAYA, G. (2020). “Kripto Para Piyasalarında Etkinlik; Haftanın Günü Etkisi: Bitcoin ve Litecoin Örneği”. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 4(8): 166-178.
- ZEREN, F. H. K., & ARI, A. (2013). “Piyasa Etkinliği Hipotezi: İMKB İçin Ampirik Bir Analiz”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36).

Bankaların Tasarruf Mevduatları ile Tasarruf Katılım Fonlarının Seçili Makroekonomik ve Finansal Göstergeler ile İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz

(Araştırma Makalesi)

An Econometric Analysis on the Relationship of Banks' Savings Deposits and Savings Participation Funds with Selected Macroeconomic and Financial Indicators

Doi:10.29023/alanyaakademik.1246777

Onur ŞEYRANLIOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

onurseyranlıoğlu@gmail.com

Orcid No: 0000-0002-1105-4034

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Şeyranlıoğlu, O. (2023). Bankaların Tasarruf Mevduatları ile Tasarruf Katılım Fonlarının Seçili Makroekonomik ve Finansal Göstergeler ile İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), Sayfa No.1217-1239.

ÖZET

Anahtar kelimeler:
Tasarruf Mevduatı,
Tasarruf Katılım
Fonları, Johansen
Eşbütünleşme Testi,
VECM, Toda-
Yamamoto Nedensellik
Testi

Makale Geliş Tarihi:
02.02.2023
Kabul Tarihi:
05.09.2023

Keywords:
Savings Deposits,
Savings Participation
Funds, Johansen
Cointegration Test,
VECM, Toda-
Yamamoto Causality
Test

Bu çalışmada, Türkiye’de bankaların tasarruf mevduatları ve tasarruf katılım fonları hesaplarının seçili makroekonomik ve finansal faktörler ile ilişkisi incelenmiştir. Johansen eşbütünleşme testi bulgularına göre her iki modelde seriler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. Uzun dönem VECM bulgularında, döviz kuru, enflasyon ve altın fiyatlarının bağımlı değişkenler üzerinde pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Döviz kuru, enflasyon ve altın fiyatlarının, tasarruf katılım fonlarını daha fazla etkilediği görülmüştür. BİST-100 endeksi ile bağımlı değişkenler arasında istatistiki açıdan anlamsız ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Faiz oranı ile sadece tasarruf mevduatları arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişki söz konusudur. Son olarak seriler arasındaki nedensellik ilişkileri Toda-Yamamoto testi ile sınanmıştır.

ABSTRACT

In this study, the relationship between savings deposits and savings participation fund accounts of banks in Turkey and selected macroeconomic and financial factors is analysed. According to the Johansen cointegration test findings, a long-run relationship was found between the series in both models. In the long-run VECM findings, it is found that exchange rate, inflation and gold prices have positive and statistically significant effects on the dependent variables. Exchange rate, inflation and gold prices are found to affect savings participation funds more. There is a statistically insignificant and negative relationship between the BIST-100 index and the dependent variables. There is a statistically significant and positive relationship between the interest rate and only savings deposits. Finally, the causality relationships between the series are tested by Toda-Yamamoto test.

1. GİRİŞ

Finans piyasaları ve genel ekonomi dünyası içerisinde önemli bir aktör olan bankalar, ulusal ve uluslararası düzeyde fon açığı verenler ile fon fazlası verenleri buluşturarak kaynaklara akıcılık sağlamaktadırlar (Uygun ve Dölek, 2017:12). Bankacılık sistemi gerek kurumsal yapısı gerekse sunulan ürün ve hizmetlerin kalitesiyle finansal serbestleşme ve ekonomik gelişmeye katkı sunmaktadır. Ticari bir bankanın temel fonksiyonu genel olarak mevduat toplamak ve kredi vermektir. Türk bankacılık sisteminde ise mevduat, bankaların kredi sağlamada kullandıkları en önemli kaynak olmakla beraber hanehalkı açısından tasarruf etmenin en basit ve en kolay yollarındandır (Selçuk ve Tunay, 2014:1-2; Altay vd., 2016:7). Mevduatlar, segmentlere ve ürün tiplerine göre farklı özellikler barındırmaktadır. Müşterinin bireysel, ticari, resmi olması ya da mevduatın vadesi ve mevduat tutarı bankaların fiyatlama davranışlarında belirleyici olabilmektedir. Bankalar, yeni müşteri edinimi ve fiyat politikalarında farklı mevduat faizi önerebilmekte ve bu durum müşteri tercihlerini etkileyerek mevduat hacminde değişime neden olabilmektedir. Yatırım çeşitliliği anlamında risk iştahının azaldığı dönemlerde daha düşük getiri sağlamasına rağmen likit kalabilme ve güven açısından müşterilerin mevduat hacminin arttığı görülmektedir (Öztürk ve İbiş, 2022: 5).

Finansal sistemin temel kurumlarından olan bankalar, sistem gereği birçok risk faktörü ile karşılaşmaktadır. Özellikle alınıp satılan varlığın para olması ve asimetric bilgi ekseninde güven esasına dayalı bankacılık sisteminde risk, kârlılık ve sürdürülebilirlik faktörlerinin dikkate alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, bankacılık sisteminde mevduat ve katılım bankalarının rekabet sürecinde etkilendiği faktörlerin tespiti önem arz etmektedir. Bu önem Türkiye’de tasarruf sahiplerinin mevduat ürününe verdikleri önem yurt içi tasarruf dağılımına bakılarak görülebilmektedir. 2022 yılının Aralık ayı verilerine göre toplam tasarruflar içerisinde en fazla payı %55.61 ile mevduatların yer aldığı ve bunu sırasıyla %27.86’lık payı ile tahvil-bono yatırımlarının ve %16.52’lik payı ile hisse senetlerinin takip ettiği görülmektedir (TSPB, 2023).

Bir ülkenin genel ekonomik durumunu yansıtan makroekonomik göstergelerin bankacılık sektörüne ilişkin verileri etkileyebilecek güçte olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceden hareket ile araştırma sürecine bireysel tasarrufların birikimine kurumsal destek sağlayan bankaların tasarruf mevduatları ile tasarruf katılım fonları dâhil edilmiştir. Bu hesaplar sırasıyla mevduat ve katılım bankaları nezdinde açılabilen, gerçek kişilere ait ve münhasıran çek keşide edilmesi dışında ticari işlemlere konu olmayan hesaplardır. Bu hesaplar, kamu ya da özel sermayeli mevduat toplama izni olan bankalarda açılmış ise ‘*tasarruf mevduatı*’; eğer bir katılım bankası nezdinde açılıyor ise ‘*tasarruf katılım fonları*’ adını almaktadır. Bu hesaplara vadedi/vadesiz mevduat, özel cari hesap/katılma hesabı ve Türk Lirası/yabancı para/kıymetli maden cinsinden tutarlar dâhildir (Vurucu ve Arı, 2014: 293-298; Babuşcu ve Hazar, 2016:192-194).

Bu çalışmada, Türkiye’de bankaların tasarruf mevduatları ve tasarruf katılım fonlarının seçili makroekonomik ve finansal faktörler ile ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada makroekonomik faktörler, enflasyon oranı, döviz kuru ve faiz oranıdır. Banka tasarruf hesaplarına alternatif yatırım araçlarından biri olan hisse senedi piyasalarını temsilen Borsa İstanbul-100 endeksi finansal gösterge olarak dâhil edilmiştir. Son olarak, Türk halkının yatırım kompozisyonunda önemli bir yer tutan kıymetli maden olarak altın fiyatları araştırma sürecine bağımsız değişken olarak eklenmiştir. Bu bağlamda, 2011-2022 yılları arasında aylık frekanslı veriler ile banka tasarruf hesaplarının hangi makroekonomik ve finansal göstergelerden ve ne ölçüde etkilendikleri ekonometrik yöntemler ile ele alınmıştır. İlişkileri ortaya koymak için öncelikle

araştırma serilerinin durağanlık özellikleri Augmented Dickey-Fuller, Philips-Perron ve Zivot-Andrews birim kök testleri ile sınanmıştır. Araştırmada kurulan modeller arasındaki uzun dönemli ilişkiler Johansen eşbütünleşme testi ile ortaya konulmuştur. Vektör Hata Düzeltme (VECM) modeli ile uzun dönem katsayılar tahmin edilmiştir. Son olarak seriler arasındaki nedensellik ilişkileri Toda-Yamamoto testi ile belirlenmiştir. Araştırmanın devam eden aşamalarında ilk olarak ulusal ve uluslararası literatür incelemesine yer verilmiştir. Daha sonra sırası ile ekonometrik analiz başlığı altında uygulama süreci ve sonuç kısmı ile de araştırma tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde tasarrufların çeşitli ampirik araştırmalara konu edildiği görülmektedir. Bu araştırmalarda özel, kamu, yurt içi, banka tasarrufları vb. adı altında tasarruf eğilimlerinin belirleyicilerine yönelik araştırmalar yapılmaktadır. Bu literatür incelemesinde öncelikle özel, kamu ve yurt içi vb. tasarrufların belirleyicilerine yönelik kısa bir özetleme yapılmıştır. Daha sonra banka tasarruf hesaplarını etkileyen makroekonomik ve finansal faktörlere yönelik literatür incelemesi sunulmuştur.

Bonser ve Dewenter (1999), 1982-1993 döneminde 16 gelişmekte olan ülkede menkul kıymetler borsaları ile özel tasarruflar arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Özel tasarruflar ile hisse senedi piyasaları hacmi ve likiditesi arasında güçlü pozitif ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Levine ve Zervos'ta (1998) araştırmasında, menkul kıymet piyasa büyüklüğü ile özel tasarruflar arasındaki pozitif ilişkiyi ortaya koymuştur. Loayza vd. (2000), 150 ülkede tasarrufları belirleyen faktörleri incelemişlerdir. Bulgularda demografik değişkenler, reel faiz oranı, özel kredilerdeki artış ve finansal derinlik değişkenlerinin tasarruflar üzerinde negatif; kişi başı gelir, büyüme, önceki dönem tasarruf seviyesi, enflasyon ve ticaret hadlerindeki iyileşmenin pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Özcan vd. (2003), özel tasarrufların belirleyicilerini 1968-1994 dönemini baz alarak incelemişlerdir. Özel tasarruflar üzerinde yaşam beklentisinin negatif; finansal derinleşmenin, enflasyonun ve gelirin pozitif etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Hondroyiannis (2006), özel tasarrufların belirleyicilerini seçili 13 Avrupa ülkesini panel eşbütünleşme ile analiz etmiştir. Bütçe dengesi, reel faiz oranı, demografik değişkenler, reel gelir artışı ve enflasyonun tasarrufları ile pozitif etkilediği bulgusu elde edilmiştir. Matur vd. (2012), özel tasarrufların belirleyicilerini 1980-2008 dönemini temel alarak incelemişlerdir. Bulgularda reel faiz oranı, enflasyon ve kişi başı reel gelirin tasarrufları pozitif; kişi başı gelir büyümesi ve yaşlı nüfus oranının ise negatif etkilediği tespit edilmiştir. Uygur (2012), özel tasarrufları makro düzeyde incelemeye çalışmıştır. Johansen eşbütünleşme ve VECM test bulgularında, TL'nin reel olarak değerlendirildiği bir ortamda özel tasarruf oranlarının düştüğü, kamunun yatırım-tasarruf farkı ile ekonomik büyümedeki artışların özel tasarrufları pozitif etkilediği görülmüştür. Raza vd. (2012), Pakistan'da 1988-2009 döneminin incelendiği araştırmada yurt içi tasarruflardaki artışların finansal piyasaların gelişimini arttırdığı tespit edilmiştir. Özcan ve Peker (2018), 1985-2014 döneminde ARDL yöntemi ile Türkiye'de özel tasarrufların belirleyicilerini incelemişlerdir. Özel tasarruflar üzerinde enflasyonun pozitif; kamu tasarrufu ve yaşlı nüfus bağımlılığının negatif etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Faiz oranı ve reel kişi başı gelirin, tasarruflar üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı da söz konusudur. Güriş ve Öcal Özkaya (2019), Türkiye'nin de içinde olduğu gelişmekte olan ülkelerde tasarrufların belirleyicilerini panel veri analizi yöntemi ile araştırmışlardır. 2000-2015 döneminin incelendiği araştırma bulgularında, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) ve özel sektör kredilerinin tasarrufları pozitif; reel faiz oranı, kentleşme, işsizlik ve ulusal tüketim harcamalarının negatif etkiledikleri tespit edilmiştir. Kaymaz ve Özgün (2021), MINT ülkelerinde 1980-2018 döneminde tasarruf oranlarının belirleyicilerini incelemişlerdir. ARDL

sınır testi bulgularında, her bir ülkede tasarruf oranlarının belirlenmesinde etkili olan faktörlerin farklı olduğu görülmüştür. Sarı ve Yıldırım (2022), 1980-2019 yılları arasında Türkiye ekonomisinde özel tasarrufların belirleyicilerini araştırmışlardır. Eşbütünleşme test bulgularına göre serilerin uzun dönemli ilişkili oldukları görülmüştür. Uzun dönem bulgularında, faiz oranı, kişi başı gelir ve cari işlemler dengesi değişkenlerinin özel tasarrufları pozitif, nüfus bağımlılık oranı, enflasyon ve kamu tasarruflarının negatif etkilediği tespit edilmiştir.

Banka tasarruflarını ilgilendiren literatürde ise faiz oranları-tasarruf ilişkisine yönelik araştırmaların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Bu araştırmalardan Haron ve Shanmugam (1995), faiz oranının tasarruflar üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bulgularda, faiz oranı ile faizsiz bankaların mevduatları arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Haron ve Ahmad (2000), benzer şekilde faiz oranı ile tasarruf arasındaki ilişkiyi incelemişler ve insanların tasarrufa yönlendirmek için yüksek faiz oranı ya da kâr payı verilmesi varsayımından hareket etmiştir. Araştırma bulgularında, faiz oranlarındaki artışın faizsiz bankaların mevduatında azalışa sebebiyet verdiği tespit edilmiştir. Bu araştırma ile faizsiz bankaların da faiz riski ile karşı karşıya olduğunu ortaya koyulmuştur. Bacha (2004), Malezya bankacılık sisteminde faiz oranındaki değişimlerin faizsiz bankacılık üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bulgularda, mevduat faizi oranları ile İslami bankacılık kâr payları arasında güçlü ilişki olduğu ve mevduat bankalarının faiz oranlarından İslami bankalarının kâr paylarına doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Ayrıca, mevduat bankalarındaki mevduat hacminin İslami bankaların katılım fonu tutarının nedeni olduğu da görülmüştür. Yusoff ve Wilson (2005) araştırmalarında, Malezya’da 1983-2001 yılları arasında faiz oranı, kâr payı ve Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) değişkenlerinin faizsiz ve klasik bankaların mevduatlarına etkisini incelemişlerdir. Bulgularda, GSMH değişkeninden en fazla klasik banka mevduatlarının olumlu etkilendiği ve faiz oranlarının, faizsiz bankalar mevduatını etkilemediği görülmüştür. Abdul Kader ve Yap (2009) ise faiz oranlarının klasik ve faizsiz bankalar mevduatları üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin olduğuna yönelik bulguları ortaya koymuştur.

Banka tasarrufları ile seçili makroekonomik ve finansal faktörler ilişkisine yönelik bazı ampirik araştırmalar aşağıda kısaca özetlenmiştir.

Abduh vd. (2011), 2000-2010 yılları arasında Malezya’da İslami bankaların toplam mevduatları üzerinde faiz ve kâr oranı değişikliklerinin, üretim seviyesinin, enflasyonun ve finansal krizin dinamik etkilerini analiz etmeyi amaçlamışlardır. Araştırmada eşbütünleşme testi ve VECM modeli kullanılmıştır. Bulgularda, faiz ve kâr oranındaki değişimlerin ve üretim artışının mevduatlar üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı, enflasyonun ise mevduatlar üzerinde olumsuz etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Ngula (2012), Gana’da 1980-2010 yılları arasında En Küçük Kareler (EKK) tekniği ile mevduat mobilizasyonunun belirleyicileri incelenmiştir. Analiz bulgularında, banka mevduatlarını açıklamada para arzı, enflasyon, döviz kurunun önemli olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, faiz oranlarının mevduat mobilizasyonu üzerindeki etkisinin zayıf olduğu görülmüştür.

Eriemo (2014), Nijerya’daki banka mevduatlarının makroekonomik belirleyicilerini 1980-2010 dönemini baz alarak incelemiştir. Johansen eşbütünleşme ve VECM testleri sonucunda, serilerin uzun dönemli ilişkili oldukları tespit edilmiştir. Banka yatırımlarının, banka şubelerinin, faiz oranının ve genel fiyatlar seviyesinin banka mevduatının önemli belirleyicisi olduğu görülmüştür. Benzer şekilde Ojeaga ve Odejimi (2014), 1989-2008 döneminde Nijerya’da banka mevduatlarının faiz oranından önemli ölçüde ve pozitif yönde etkilendiğini gösteren sonuçlar elde etmiştir.

Mashamba vd. (2014), 2000-2006 döneminde Zimbabwe’de banka mevduatlarının belirleyicileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bulgularda, mevduat faiz oranının ve GSYİH’in banka mevduatları üzerinde olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Pitoňáková (2016) tarafından yapılan çalışmada, Slovakya’da 1998-2015 dönemi verileri ile hanehalkı mevduatlarının belirleyicileri ARDL sınır testi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Bulgularda, reel faiz oranının, enflasyonun, brüt harcanabilir gelirin ve yaşlı bağımlılık oranının mevduatları artırdığı, gelir artışının ise hanehalkı mevduatlarını azalttığı tespit edilmiştir.

Gül vd. (2017) araştırmalarında, Türkiye’de 2005-2013 yılları arasında katılım bankalarının fon kaynaklarını etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Kâr payı, TÜFE, katılım bankaları mevduatı, ticari bankalar mevduatı ve ortalama mevduat faizi değişkenleri analize dâhil edilmiştir. Bulgularda, mevduat faiz oranları ile kâr payının, katılım bankalarının katılım fonlarını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Yadav ve Kishore (2017) araştırmalarında 2011-2015 döneminde Hindistan’daki banka mevduatlarının makroekonomik belirleyicileri incelenmişlerdir. Belirleyiciler olarak para arzı, borsa endeksi, enflasyon, repo faiz oranı, hazine bonusu faiz oranı ve sanayi üretim endeksi araştırmaya dâhil edilmiştir. Eşbütünlük testi sonucunda seriler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. VECM bulgularında ise sanayi üretim endeksi, hazine bonusu faiz oranı ve para arzı değişkenlerinin çeşitli gecikmelerde istatistiksel olarak anlamlı olduğu; para arzının mevduat miktarı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu; sanayi üretim endeksi ve hazine bonusu faiz oranının ise mevduatlar üzerinde negatif etkili olduğu görülmüştür. Granger nedensellik testine göre sadece sanayi üretim endeksinin mevduatın nedeni olduğu, mevduatın ise hem para arzını hem de hazine bonusu faizinin nedeni olduğu tespit edilmiştir.

Mushtaq ve Siddiqui (2017), 46 ülkede faiz oranlarının banka mevduatları üzerindeki etkisini 1999-2014 dönemi verileri ile araştırmışlardır. Panel ARDL analizi bulgularında, İslami ülke ekonomilerinde faiz oranının banka mevduatları üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını ve İslami olmayan ülke ekonomilerinde ise mevduatları etkilediği tespit edilmiştir.

Özen vd. (2018), Türkiye’de 2012-2018 yılları arasında faiz oranındaki değişikliklerin mevduat yatırımcısının davranışlarına etkisini incelemişlerdir. Toda-Yamamoto nedensellik testi bulgularında, faiz oranındaki bir değişikliğin mevduat hacmini etkilediği, ancak mevduat hacmindeki bir değişikliğin faiz oranını etkilemediği tespit edilmiştir.

Türkan ve Doğan (2020), Türkiye’de 2010-2019 yılları arasında katılım bankalarının topladığı fonların makroekonomik değişkenler ile ilişkisini incelemişlerdir. Toda-Yamamoto nedensellik testinin uygulandığı çalışmada, makroekonomik değişkenler olarak enflasyon oranı ve GSYİH alınmıştır. Bulgularda, toplanan fonlardan GSYİH değişkenine doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Enflasyon değişkeni ile toplanan fonlar arasında herhangi nedensellik söz konusu değildir.

Ünvan ve Yakubu (2020) araştırmalarında Gana’da 2008-2017 dönemi verileri ile banka mevduatlarının itici güçlerini incelemişlerdir. Makroekonomik faktörler açısından, bulgularda enflasyonun mevduat hacmi üzerinde olumsuz etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Yakubu ve Abokor (2020), Türkiye’de 2000-2016 yılları arasında banka mevduatlarının büyümesini belirleyen faktörleri incelemişlerdir. ARDL sınır testinin uygulandığı araştırma bulgularında, banka istikrarının, bankacılık sektörü verimliliğinin, geniş para arzının,

ekonomik büyümenin ve enflasyonun uzun vadede mevduat büyümesinin önemli belirleyicileri olduğu tespit edilmiştir.

Rahman vd. (2021) tarafından 2015-2019 dönemi verileri ile yapılan araştırmada Malezya İslami bankacılık mevduatları üzerindeki belirleyiciler analiz edilmiştir. Bulgularda, aktif getirisi, banka yoğunlaşması ve ticari mevduatların İslami banka mevduatlarını pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği; sermaye yeterlilik oranının ise mevduatlar üzerinde negatif ve anlamlı bir ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Finansman mevduat oranı ve GSYİH değişkenlerinin, İslami mevduatları önemli ölçüde etkilemediği görülmüştür. Ayrıca, enflasyondaki artışın müşterileri Malezya İslami bankalarındaki tasarruf mevduatlarını artırmaya teşvik ettiği tespit edilmiştir.

Youssef vd. (2022), 2000-2018 dönemi verileri ile faiz ve enflasyon oranlarının Mısır bankalarının mevduatları üzerindeki etkisini incelenmişlerdir. Araştırmada ARDL sınır testi, ARCH ve GARCH modelleri kullanılmıştır. Bulgular, faiz oranındaki oynaklığın, bankaların yerel ve yabancı para birimlerindeki mevduat davranışlarıyla ilişkisi olmadığı yönündedir. Ayrıca, enflasyon oranındaki oynaklığın bankaların yerli ve yabancı para birimlerindeki mevduat davranışları ile pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür.

Gençtürk vd. (2023) araştırmalarında 2005-2021 yılları arasında çeyreklik dönem verileri ile makroekonomik değişkenlerin katılım fonları üzerindeki etkisini ele almışlardır. Enflasyon, döviz kuru, GSYİH, mevduat faiz oranı ve Türkiye belirsizlik endeksi bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. ARDL sınır testi ve hata düzeltme modelinin uygulandığı araştırma bulgularında, serilerin eşbütünlük oldukları görülmüştür. Uzun dönem parametre bulgularında ise katılım fonlarının, mevduat faiz oranı ile istatistiki açıdan anlamlı ve negatif; enflasyon oranı ile istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif ilişkisi tespit edilmiştir. Döviz kuru, belirsizlik endeksi ve GSYİH değişkenleri ile istatistiksel açıdan anlamlı ilişki bulunamamıştır. Kısa dönemde ise mevduat faizi, döviz kuru ve GSYİH istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur.

İlgili literatür incelendiğinde Türkiye örneğinde tasarruf mevduatları ile tasarruf katılım fonlarının makroekonomik ve finansal belirleyicilerini bütünlük olarak ele alan ve karşılaştırmalı sonuçlar üreten araştırmaların çok kısıtlı olduğu görülmüştür. Bu kısıtlılığa binaen araştırmada, ekonometri yazınında yer alan geleneksel testler detaylandırılarak uygulanmıştır.

3. EKONOMETRİK ANALİZ

Araştırmanın bu bölümünde, mevduat bankalarının tasarruf mevduatları ve katılım bankalarının tasarruf katılım fonlarının seçili makroekonomik ve finansal göstergeler ile ilişkisi ekonometrik yöntemlerle analiz edilmektedir. Analize dâhil edilen serilerin durağanlık özellikleri Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Zivot-Andrews (ZA) birim kök testleri ile sınanmıştır. Seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiler Johansen (1988) eşbütünlük testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ile analiz edilmiştir. Son olarak seriler arasındaki nedensellik ilişkileri Toda-Yamamoto (1995) testi ile ortaya konulmuştur.

3.1. Veri Seti

Araştırmada, makroekonomik ve finansal belirleyiciler olarak hisse senedi piyasalarını temsilen Borsa İstanbul-100 Endeksi (XU100), enflasyonu temsilen Tüketici Fiyat Endeksi (2003=100), faiz oranını temsilen Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Ağırlıklı Ortalama Fonlama Maliyeti, döviz kurunu temsilen TÜFE bazlı Reel Efektif Döviz Kuru

(2003=100) ve altın fiyatlarını temsilen ise Külçe Altın Satış Fiyatı (TL/Gr) kullanılmıştır. Seriler, TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS) veri tabanından temin edilmiştir. Araştırmaya 2011/01-2022/11 dönemi arasında yer alan 143 aylık gözlem dâhil edilmiştir. Bu dönemin seçiminde Ağırlıklı Ortalama Fonlama Maliyeti serisine EVDS veri tabanında ilk erişilen dönemin 2011/01 olması kaynaklıdır. Seriler, varyanslarındaki değişkenliği azaltabilmek ve ölçek farklılıkları nedeni ile doğal logaritmaları alınarak araştırma sürecine dâhil edilmiştir. Ekonometrik analizlerde E-Views programı kullanılmıştır. Serilere ilişkin bilgi özetleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Serilere Ait Bilgiler

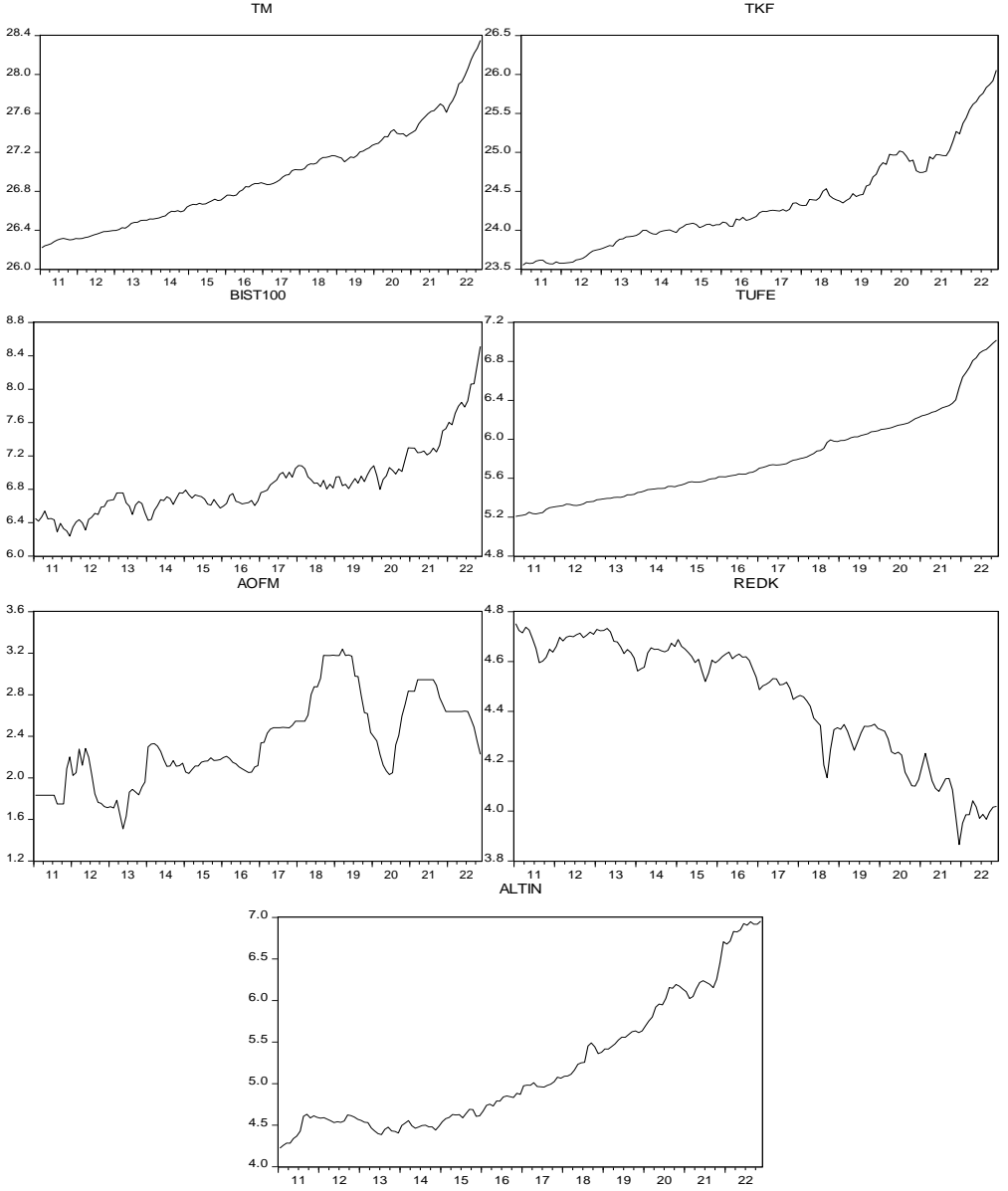
Seriler	Serilerin Kısa Kodu	Araştırma Dönemi	Gözlem Sayısı	Verilerin Türü	Kaynak
Tasarruf Mevduatı	TM				
Tasarruf Katılım Fonu	TKF				
BİST-100 Endeksi (XU100) Aylık Kapanış Fiyatı	BİST100				
Fiyat Endeksi (Tüketici)(2003=100)	TÜFE	2011/01- 2022/11	143	Aylık	TCMB EVDS
TCMB Ağırlıklı Ortalama Fonlama Maliyeti	AOFM				
TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)	REDK				
Külçe Altın Satış Fiyatı (TL/Gr)	ALTIN				

Serilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de gösterilmektedir. Tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, ortalamalarından sapma oranının en fazla ve en az olan serilerin sırasıyla altın ve döviz kuru olduğu görülmektedir. Kalan diğer serilerin standart sapmalarının birbirine yakın olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, Jarque-Bera istatistiğinin olasılık değerlerine göre seriler %5 anlamlılık seviyesinde normal dağılmamaktadır.

Tablo 2. Serilere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Seriler	Ortalama	Maksimum	Minimum	Medyan	Standart Sapma	Jarque-Bera (p değeri)
TM	26.938	28.351	26.219	26.878	0.503	10.168 (0.006)
TKF	24.332	26.054	23.552	24.226	0.589	19.755 (0.000)
BİST100	6.865	8.512	6.239	6.760	0.406	96.555 (0.000)
TÜFE	5.798	7.016	5.207	5.678	0.448	19.292 (0.000)
AOFM	2.343	3.238	1.508	2.254	0.421	6.180 (0.045)
REDK	4.449	4.752	3.865	4.531	0.241	14.934 (0.000)
ALTIN	5.177	6.954	4.224	4.884	0.771	19.242 (0.000)

Serilere ait grafiklere Şekil 1’de yer verilmiştir.

Şekil 1. Serilerin Zaman Yolu Grafikleri

Araştırmada TM ve TKF serilerinin bağımlı değişken; BİST100, TÜFE, AOFM, REDK ve ALTIN serilerinin bağımsız değişken olduğu aşağıda sunulan (1) ve (2) numaralı denklem modelleri test edilmektedir.

Model 1:

$$TM_t = \beta_0 + \beta_1 BİST100_t + \beta_2 TÜFE_t + \beta_3 AOFM_t + \beta_4 REDK_t + \beta_5 ALTIN_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Model 2:

$$TKF_t = \beta_0 + \beta_1 BİST100_t + \beta_2 TÜFE_t + \beta_3 AOFM_t + \beta_4 REDK_t + \beta_5 ALTIN_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

3.2. Birim Kök Testleri ve Bulguları

Zaman serisi analizlerinde birim kök test bulguları araştırmanın ilerleyişini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Bir serinin uzun dönemde sahip olduğu özellik, bir önceki dönemde değişkenin aldığı değeri, bu dönemi ne şekilde etkilediğinin belirlenmesiyle ortaya çıkartılabilir. Bu nedenle, serinin nasıl bir süreçten geldiğini anlamak için, serinin her dönemde aldığı değerlerin daha önceki dönemdeki değerleri ile ilişkisinin incelenmesi gerekmektedir. Bunun için ekonometride sıklıkla birim kök analizleri kullanılmakta ve serilerin durağanlık özellikleri tespit edilmektedir (Tarı, 2010: 387). Değişen ortalamaya, varyansa ya da her ikisine sahip bir seri durağan olmayan (birim kök içeren) seri olarak tanımlanabilir (Gujarati, 2004: 814).

Serilerde birim kökün mevcudiyetini araştıran ilk testlerden Dickey ve Fuller (DF-1979) testinde, sabitsiz-trendsiz (3), sabitli-trendsiz (4) ve sabitli-trendli (5) olmak üzere üç regresyon modeli kullanılmaktadır (Dickey ve Fuller, 1979: 428). Modellerde m gecikme uzunluğunu, Δ farkları, t zamanı, ρ gerçek bir sayı, Y değişkeni ve ε_t ortalaması ve kovaryansı 0, varyansı ise sabit olan tesadüfi bir hata terimi ifade edilmektedir.

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad t=1,2,\dots \quad (3)$$

$$Y_t = b_0 + \rho Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad t=1,2,\dots \quad (4)$$

$$Y_t = b_0 + b_1 t + \rho Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad t=1,2,\dots \quad (5)$$

Eğer, ε_t hata terimi otokorelasyonlu ise, (5) numaralı denklem (6) numaralı denklem şeklinde düzenlenir. Buradaki amaç hata teriminin otokorelasyonsuz olmasını sağlayacak kadar gecikmeli fark teriminin modele dâhil edilmesidir. Bu modele DF testinin uygulanması ile ADF testi ortaya çıkmaktadır. DF ve ADF test istatistiğinin kritik değerleri de aynıdır.

$$\Delta Y_t = b_0 + b_1 t + \rho Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (6)$$

ADF testinde kurulan sıfır hipotezi $H_0: \rho = 0$ serinin durağan olmadığını göstermektedir. Sıfır hipotezine alternatif olarak kurulan $H_1: \rho < 0$ ise serinin durağan olduğunu savunmaktadır (Mert ve Çağlar, 2019: 99-100; Tarı, 2010: 387-390).

DF testi, hata terimlerinin istatistiki olarak birbirinden bağımsız ve sabit varyansa sahip olduğunu, yani hata terimleri arasında otokorelasyon sorunu gözlenmediğini ifade etmektedir. Ancak zaman serilerinde zayıf bağımlı ve heterojen dağılımlı hata terimlerine sahip oldukları gözlenmiştir. Philips (1987) ve Philips-Peron (1988), bu gerçeklikten yola çıkarak hata terimleri arasında otokorelasyon olabileceğini düşünerek ve DF testinin varsayımlarını geliştirerek nonparametrik bir test ortaya koymuşlardır (Bozkurt, 2013: 43; Sevüktekin ve Çınar, 2014: 378). Philips-Peron (PP) testi, (3), (4) ve (5) numaralı denklemlerde verilen

standart DF denklemlerini tahmin etmekte ve bir t_p test istatistiğini modifiye ederek asimptotik dağılımın otokorelasyondan etkilenmemesini sağlamaktadır. Benzer şekilde DF testinde olduğu gibi $H_0: \rho = 0$ hipotezi $H_1: \rho < 0$ alternatif hipotezine karşı test edilmektedir. PP test istatistiğinin asimptotik dağılımı ADF istatistiği ile aynı olduğundan MacKinnon (1996) kritik değerleri kullanılmaktadır. Hesaplanan PP test istatistiği ilgili kritik değerlerden küçük ise sıfır hipotezi reddedilmektedir (Mert ve Çağlar: 2019:101).

Birim kök testlerinde ortaya çıkan temel sorunlardan birisi deterministik trend fonksiyonunun doğru belirlendiğine ilişkin varsayımdır. Perron (1989) araştırmasında, deterministik trend fonksiyonunda bir kırılmanın varlığı ile serinin birim köklü değilken, sanki birim köklüymüş gibi davranmasını tartışmıştır. Bu nedenle aslında durağan olan seriler bazı durumlarda durağan değilmiş gibi görünmektedir. Bu yapıdaki seriler için trend fonksiyonundaki kırılmaları dikkate alan birim kök testleri, geleneksel birim kök testlerinden daha kullanışlı olabilmektedir (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 400-401). Perron (1989) araştırmasında zaman serilerinde yapısal kırılma tek bir noktada ve kırılma tarihinin (T_b) bilindiği varsayımı ile hareket etmiştir. Zivot-Andrews (ZA-1992), bu varsayımı geliştirerek kırılma noktasını içsel olarak ele almış, yani tek kırılmanın tarihinin bilinmediği varsayımı ile birim kök testi sürecini ortaya koymuştur. ZA testinde yer alan regresyon denklemleri mümkün olan her kırılma noktası için tahmin edilmekte ve t istatistiği kullanılmaktadır. Testte, H_0 hipotezlerini test etmek için aşağıda yer verilen modeller geliştirmiştir.

Model A: Sabitte kırılma olduğunda,

$$y_t = \mu + \beta t + \theta DU_t(T_b) + \alpha y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (7)$$

Model B: Trendde kırılma olduğunda,

$$y_t = \mu + \beta t + \gamma DT_t(T_b) + \alpha y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (8)$$

Model C: Hem sabitte hem de trendde kırılma olduğunda,

$$y_t = \mu + \beta t + \theta DU_t(T_b) + \gamma DT_t(T_b) + \alpha y_{t-1} + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + e_t \quad (9)$$

A, B ve C modellerinde yokluk hipotezi " H_0 : *Seri birim kök içerir*" şeklindedir. ADF tipi bir test süreci söz konusu olduğundan her üç model içinde $\alpha = 0$ olması yokluk hipotezinin reddedilememesi yani serinin birim köklü olduğunu göstermektedir (Mert ve Çağlar, 2019:137; Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010: 431).

Tablo 3 ve Tablo 4'te araştırmaya konu serilerin durağanlık sınamaları ADF, PP ve ZA birim kök testleri ile yapılmıştır. ADF ve PP birim kök testlerinde, " H_0 : *Seri durağan değildir ve seri birim kök içermektedir*" şeklindeki yokluk hipotezi test edilmektedir. ADF ve PP birim kök test bulgularını kontrol etmek için kullanılan tek yapısal kırılmalı ZA birim kök testinde ise " H_0 : *Seri bir yapısal kırılma olmadan birim köklüdür, yani durağanlık yoktur*" şeklindeki yokluk hipotezi test edilmektedir.

Tablo 3. ADF ve PP Birim Kök Test Bulguları

Seriler	ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
TM	3.9318 (1.0000)	5.0143 (1.0000)	4.0592 (1.0000)	4.4605 (1.0000)
TKF	3.6677 (1.0000)	1.7528 (1.0000)	3.0682 (1.0000)	1.2135 (1.0000)
BİST100	2.8366 (1.0000)	1.2400 (1.0000)	3.7389 (1.0000)	2.0362 (1.0000)
TÜFE	3.1076 (1.0000)	1.3486 (1.0000)	4.2971 (1.0000)	2.3023 (1.0000)
AOFM	-1.9292 (0.3181)	-2.0063 (0.59269)	2.0146 (0.2804)	-2.2626 (0.4512)
REDK	-0.2374 (0.9296)	-2.5756 (0.2921)	0.0555 (0.9612)	-2.3053 (0.4280)
ALTIN	1.4279 (0.9991)	-0.8566 (0.9569)	1.9310 (0.9998)	-0.4969 (0.9827)
Δ TM	-3.1009 (0.0288)	-8.1462 (0.0000)	-7.7739 (0.0000)	-8.3418 (0.0000)
Δ TKF	-5.8162 (0.0000)	-10.3499 (0.0000)	-10.1577 (0.0000)	-10.5500 (0.0000)
Δ BİST100	-10.7996 (0.0000)	-11.2265 (0.0000)	-10.7820 (0.0000)	-11.2380 (0.0000)
Δ TÜFE	-3.3102 (0.0163)	-4.0603 (0.0090)	-5.5148 (0.0000)	-6.3536 (0.0000)
Δ AOFM	-8.8220 (0.0000)	-8.8469 (0.0000)	-9.0368 (0.0000)	-9.0557 (0.0000)
Δ REDK	-9.5771 (0.0000)	-9.5832 (0.0000)	-9.2642 (0.0000)	-10.0740 (0.0000)
Δ ALTIN	-9.0452 (0.0000)	-9.3255 (0.0000)	-8.8949 (0.0000)	-9.0574 (0.0000)

Notlar: “ Δ ” notasyonu serilerin birinci farkını göstermektedir. Parantez “( )” içindekiler olasılık değerlerini göstermektedir. ADF ve PP birim kök testlerinde kritik değerler sabitli model için -3.476805 (%1), -2.881830 (%5) ve -2.577668 (%10); sabitli ve trendli model için ise -4.023975 (%1), -3.441777 (%5) ve -3.145474 (%10) şeklindedir. Tüm testlerde optimal gecikmeye Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) ile karar verilmiştir. Ayrıca PP testinde, Spectral tahmin yöntemi için Bartlett kernel ile karar verilirken, Newey-West yöntemi için ise Bandwith seçenekleri kullanılmaktadır.

Tablo 3’e göre %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde serilerinin seviye değerlerinde birim köklü oldukları ve birinci dereceden farkları alındığında durağanlaştıkları tespit edilmiştir. Tablo 4’te sunulan ZA testi Model A ve Model C bulgularına göre ise, tüm anlamlılık düzeylerinde seriler seviyede yapısal kırılma olmadan birim köklüdür. Birinci dereceden farkı alınan serilerin ise durağanlaştığı görülmüştür. ZA test bulguları, ADF ve PP testleri ile benzerlik göstermektedir. Sonuçta, araştırmadaki seriler birinci dereceden farklarında (I(1)) durağanlaşmaktadırlar.

Tablo 4. ZA Birim Kök Test Bulguları

Model	Model A		Model C		
	Seriler	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi
TM		2.739398	2020M12	-0.715287	2021M03
TKF		-0.575231	2021M02	-3.395448	2020M11
BİST100		0.406715	2020M11	-2.650611	2021M02
TÜFE		0.803943	2021M03	-1.512496	2021M03
AOFM		-3.493206	2019M09	-4.095936	2018M04
REDK		-3.318196	2014M04	-4.186566	2015M10
ALTIN		-0.643475	2018M03	-2.430591	2012M10

ΔTM	-4.998590	2020M12	-6.345835	2020M08
ΔTKF	-7.249918	2021M01	-7.891154	2020M07
ΔBİST100	-4.396893	2020M11	-5.189969	2018M03
ΔTÜFE	-4.232364	2021M02	-5.436314	2020M12
ΔAOFM	-5.146926	2019M04	-5.745845	2020M08
ΔREDK	-7.996022	2018M10	-7.968318	2018M10
ΔALTIN	-10.23364	2021M12	-10.15556	2011M08

Notlar: “Δ” notasyonu serilerin birinci farkını göstermektedir. Model A kritik değerleri -5.34 (%1), -4.93(%5) ve -4.58 (%10); Model C için kritik değerler ise -5.57 (%1), -5.08 (%5) ve -4.82 (%10) şeklindedir. Her iki model için gecikme uzunluğu 12 olarak alınmıştır.

3.3. Johansen Eşbütünleşme Testi ve Bulguları

Eşbütünleşme, iktisadi değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin istatistiki açıdan ortaya konulmasıdır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010:481). Birim kök içeren serilerle yapılan analizlerde sahte regresyon problemi ile karşılaşma riski söz konusu olmakta, serilerin durağanlaştırılması için farkının alınması ile orijinal gözlemlerde bilgi kaybı sebebiyet olabilmektedir. Bu neden ile seviye değerlerinde birim kök içeren serilerin durağan bir bileşimlerinin olabileceğini gösteren eşbütünleşme analizleri kullanılmaktadır (Eriçok ve Yılandı, 2013:95). Seriler arasında uzun dönemli ilişkilerin ortaya çıkarılmasında Engle-Granger (1987) tarafından tek denklemlerle bir eşbütünleşme testi geliştirilmiş ve bu testin bazı yetersizlikleri nedeni ile çoklu eşbütünleşme ilişkilerini inceleme imkânı tanıyan Johansen (1988) ve Johansen-Jeselius (1990) testleri ortaya konulmuştur. Johansen (1988), seriler arasında var olabilecek tüm farklı eşbütünleşme ilişkilerinin tahminine imkân tanıyan yöntemi aşağıda gösterilen Vektör Otoregresif (VAR) modelini dikkate alarak geliştirmiştir (Tarı, 2010: 425-429):

$$X_t = \sum_{i=1}^p \pi_i X_{t-i} + \phi D_t + \varepsilon_t \quad (10)$$

(10) numaralı denklemde X_t serilerin matrislerini ve D_t ise deterministik ögeleri göstermektedir. I(1) olan seriler Hata Düzeltme modeli olarak ifade edilirse (11) numaralı denklemdeki süreç elde edilmektedir.

$$\Delta X_t = \pi X_{t-1} + \sum_{i=1}^p \Gamma_i \Delta X_{t-i} + \phi D_t + \varepsilon_t \quad (11)$$

(11) numaralı denklemde, X_t hataların matrisini, ε_t hata terimini, Γ_i , $i=1,2,\dots,k$ 'ya kadar olan ve gecikme uzunluğunu tanımlayan (pxp) boyutlu parametreler matrisini göstermektedir. π ise serilerin uzun dönem ilişkileri hakkında bilgi veren, Γ_i ile aynı (pxp) boyutlu bir matris rankıdır. Matris rankının 0 olması durumunda, X_t I(1) formunda bir VAR modeline dönüşmektedir. Bu durumda seriler arasında uzun dönemli bir ilişkiden bahsedilemez. Rank (π) = $r < p$ ise; durağan ya da eşbütünleşik olan X_t serileri arasında r sayıda lineer kombinasyon var olmakta ve π matrisi $\pi = \alpha.\beta$ biçiminde yazılabilir. Burada, α ayarlama matrisini; β ise, eşbütünleşme matrisini ifade etmektedir. Diğer taraftan π matrisinin rankının 1 veya 1'den büyük olması durumunda eşbütünleşik vektör var olduğundan uzun dönemli

ilişkiden bahsedilebilir. Çoklu eşbütünleşme analizlerinde en az bir eşbütünleşik vektör ortaya çıkması beklenmektedir. Eşbütünleşik vektör sayısına, İz ve Maksimum Özdeğer istatistikleri kıyaslanarak karar verilir (Tari: 2010, 427-429; Turner, 2009: 825-826).

Johansen (1988) eşbütünleşme testi, VAR temelli olduğundan kurulan modellerin optimum gecikme sayısının belirlenmesi gerekmektedir. Tablo 5 ve 6'da optimum gecikme uzunluğunun tespiti için bilgi kriterlerince en çok doğrulanmış (hangisinde en çok * varsa) seçim yapılmaktadır. Bilgi kriterlerince en çok doğrulanmış gecikme uzunluğu Tasarruf Mevduatları (Model 1) modelinde 6, Tasarruf Katılım Fonları (Model 2) modelinde ise 2 olarak belirlenmiştir.

Tablo 5. Model 1 Optimum Gecikme Uzunluğu Seçimi

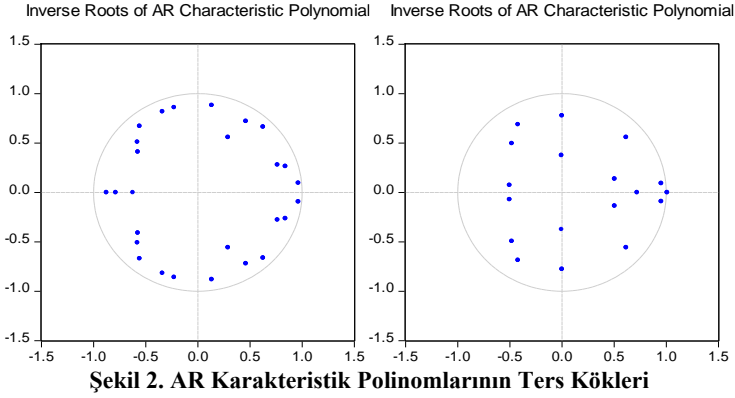
Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	5.10e-11	-6.671974	-6.542850	-6.619502
1	2261.501	1.85e-18	-23.80662	-22.90276*	-23.43931
2	117.2884	1.21e-18	-24.23467	-22.55606	-23.55253*
3	58.13856	1.26e-18	-24.20253	-21.74918	-23.20556
4	64.45709	1.21e-18	-24.25517	-21.02708	-22.94337
5	64.59077	1.13e-18*	-24.34290	-20.34008	-22.71626
6	55.42908*	1.14e-18	-24.37517*	-19.59761	-22.43370
7	31.62559	1.45e-18	-24.18559	-18.63329	-21.92929
8	49.72894	1.49e-18	-24.23050	-17.90346	-21.65937

Tablo 6. Model 2 Optimum Gecikme Uzunluğu Seçimi

Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	4.55e-11	-6.786457	-6.657334	-6.733985
1	2081.318	6.73e-18	-22.51342	-21.60956*	-22.14612
2	140.3624	3.64e-18*	-23.13060*	-21.45200	-22.44846*
3	54.66279	3.90e-18	-23.06850	-20.61515	-22.07153
4	57.86766*	3.99e-18	-23.06123	-19.83315	-21.74943
5	48.62934	4.37e-18	-22.99549	-18.99267	-21.36886
6	48.28407	4.71e-18	-22.95485	-18.17729	-21.01338
7	29.41894	6.15e-18	-22.74129	-17.18899	-20.48499
8	40.93964	6.98e-18	-22.68400	-16.35696	-20.11287

Notlar: * belirtilen kriterlere göre optimum gecikme sayısını göstermektedir. LR: Sequential Modified LR Test Statistic (Ardışık Modifiye Test İstatistiği), FPE: Final Prediction Error (Nihai Tahmin Hatası), AIC: Akaike Information Criterion (Akaike Bilgi Kriteri), SC: Schwarz Information Criterion (Schwarz Bilgi Kriteri), HQ: Hannan-Quinn Information Criterion (Hannan-Quinn Bilgi Kriteri).

AR karakteristik polinomlarının ters köklerinin hepsinin birim çemberin içerisinde yer alması nedeniyle sırası ile Model 1 ve Model 2'nin istikrar koşulunu sağladığı Şekil 2'de görülmektedir.

Şekil 2. AR Karakteristik Polinomlarının Ters Kökleri

Tablo 7’de Model 1 ve 2’ye ait otokorelasyon ve değişen varyans test bulgularına yer verilmiştir. Otokorelasyon LM testinde ‘ H_0 : Otokorelasyon yoktur’ ve ‘ H_1 : Otokorelasyon vardır’ testleri sınanmaktadır. Model 1 için kurulan VAR(6) modelinin, 6. gecikme uzunluğunda olasılık değeri %5 anlamlılık düzeyinde test edilmiş ve sırasıyla $0.4343 > 0.05$, olması nedeni ile H_0 yokluk hipotezi reddedilememiştir. Model 2 için kurulan VAR(2) modelinin, 2. gecikme uzunluğunda olasılık değeri $0.0882 > 0.05$ olması nedeni ile H_0 yokluk hipotezi reddedilememiştir. Model 1 ve Model 2 için otokorelasyon sorunu olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmaya konu modellerin sabit varyanslı olmaları gerekmektedir. Model 1’in Ki-kare ve olasılık değeri sırası ile 1579.643 ve 0.1104 şeklindedir. $0.1104 > 0.05$ olması nedeni ile %5 yanılma düzeyinde sabit varyanslı olduğu görülmektedir. Model 2’nin ise Ki-kare ve olasılık değeri 693.4183 ve 0.0136 şeklindedir. Model 2’de %1 yanılma düzeyinde sabit varyanslıdır.

Tablo 7. Modellerin Otokorelasyon ve Değişen Varyans Test Bulguları

Model 1- Otokorelasyon LM Testi			
Gecikme Uzunluğu	LM Test İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
1	33.07865	36	0.6083
2	46.09606	36	0.1208
3	41.72143	36	0.2360
4	49.31226	36	0.0687
5	24.66464	36	0.9234
6	36.74186	36	0.4343
Model 1- Değişen Varyans Testi			
Ki-Kare testi	Serbestlik Derecesi		Olasılık Değeri
1579.643	1512		0.1104
Model 2- Otokorelasyon LM Testi			
Gecikme Uzunluğu	LM Test İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
1	49.30147	36	0.0691
2	47.94840	36	0.0882
Model 2- Değişen Varyans Testi			

Ki-Kare testi	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
693.4183	504	0.0136

Tablo 8’de Model 1’in Johansen (1988) eşbütünlüşme test bulgularına yer verilmiştir. Tabloda %5 yanılma düzeyinde kritik değerlerin iz ve maksimum özdeğer istatistiklerinden küçük olması ($142.1117 > 95.75366$, $84.81988 > 69.81889$, $57.29178 > 40.07757$ ve $41.54647 > 33.87687$) seriler arasında 2 adet eşbütünlüşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Bağımlı değişken olan Tasarruf Mevduatı serisinin, bağımsız değişkenler ile arasında uzun dönemli ilişki söz konusudur.

Tablo 8. Model 1 Eşbütünlüşme Testi Bulguları

İz İstatistik Değeri				
H ₀ : Eşbütünlüşme Yoktur	Özdeğer	İz İstatistiği	0.05 Kritik Değeri	Olasılık Değeri*
$r = 0$	0.343783	142.1117	95.75366	0.0000
$r \leq 1$	0.263237	84.81988	69.81889	0.0020
$r \leq 2$	0.124949	43.27341	47.85613	0.1261
$r \leq 3$	0.091174	25.12106	29.79707	0.1571
$r \leq 4$	0.063836	12.11930	15.49471	0.1513
$r \leq 5$	0.022882	3.148.122	3.841466	0.0760
Maksimum Özdeğer İstatistik Değerleri				
H ₀ : Eşbütünlüşme Yoktur	Özdeğer	Maksimum Özdeğer İstatistiği	0.05 Kritik Değeri	Olasılık Değeri*
$r = 0$	0.343783	57.29178	40.07757	0.0002
$r \leq 1$	0.263237	41.54647	33.87687	0.0050
$r \leq 2$	0.124949	18.15236	27.58434	0.4825
$r \leq 3$	0.091174	13.00176	21.13162	0.4521
$r \leq 4$	0.063836	8.971180	14.26460	0.2886
$r \leq 5$	0.022882	3.148122	3.841466	0.0760

Notlar: İz ve maksimum özdeğer testi 0.05 seviyesinde 2 adet eşbütünlüşme olduğunu göstermektedir. * MacKinnon-Haug-Michelis (1999) olasılık değerlerini göstermektedir. ‘r’ eşbütünlüşme vektör sayısını göstermektedir. Gecikme sayısı 6 olarak belirlenmiştir.

Tablo 9’da Model 2’nin Johansen (1988) eşbütünlüşme test bulgularına yer verilmiştir. Tabloda %5 yanılma düzeyinde kritik değerlerin iz ve maksimum özdeğer istatistiklerinden küçük olması ($105.9457 > 95.75366$ ve $45.97794 > 40.07757$) seriler arasında 1 adet eşbütünlüşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Bağımlı değişken olan Tasarruf Katılım Fonları serisinin, bağımsız değişkenler ile arasında uzun dönemli ilişki söz konusudur.

Tablo 9. Model 2 Eşbütünlüşme Testi Bulguları

İz İstatistik Değeri				
H ₀ : Eşbütünlüşme Yoktur	Özdeğer	İz İstatistiği	0.05 Kritik Değeri	Olasılık Değeri*
$r = 0$	0.279935	105.9457	95.75366	0.0083
$r \leq 1$	0.151827	59.96773	69.81889	0.2364

$r \leq 2$	0.105538	36.91386	47.85613	0.3516
$r \leq 3$	0.098642	21.29925	29.79707	0.3392
$r \leq 4$	0.044644	6.759811	15.49471	0.6057
$r \leq 5$	0.002609	0.365798	3.841.466	0.5453
Maksimum Özdeğer İstatistik Değerleri				
H ₀ : Eşbütünleşme Yoktur	Özdeğer	Maksimum Özdeğer İstatistiği	0.05 Kritik Değeri	Olasılık Değeri*
$r = 0$	0.279935	45.97794	40.07757	0.0097
$r \leq 1$	0.151827	23.05387	33.87687	0.5264
$r \leq 2$	0.105538	15.61461	27.58434	0.6982
$r \leq 3$	0.098642	14.53944	21.13162	0.3225
$r \leq 4$	0.044644	6.394013	14.26460	0.5632
$r \leq 5$	0.002609	0.365798	3.841466	0.5453

Notlar: I_z ve maksimum özdeğer testi 0.05 seviyesinde 1 adet eşbütünleşme olduğunu ifade etmektedir. Gecikme sayısı 2 olarak belirlenmiştir.

3.4. Vektör Hata Düzeltme (VECM) Modeli ve Bulguları

Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin tespiti halinde hata düzeltme mekanizması yardımı ile seriler arasındaki kısa dönemli ilişkiler incelenebilir (Tarı, 2010: 435). Eşbütünleşik seriler uzun dönemde birlikte hareket etseler de kısa dönemde bu seriler arasında denge ilişkisinden sapmalar söz konusu olabilir (Göçer, 2015:291). Bu kısa dönemli sapmalar hata düzeltme mekanizması ile düzeltilebilmektedir. Hata düzeltme modelinin tahmini ile serilerin uzun ve kısa dönem davranışları arasında bir bağ kurulmaktadır (Mert ve Çağlar, 2019: 253). Hata düzeltme modeli Denklem (12)'de gösterilmektedir (Brooks, 2014:375):

$$\Delta Y_t = \beta_1 \Delta X_t + \beta_2 (Y_{t-1} - \gamma X_{t-1}) + \mu_t \quad (12)$$

Denklem (12)'de, Y_t ve X_t iki eşbütünleşik seri olmak üzere γ eşbütünleşme parametresidir. $(Y_{t-1} - \gamma X_{t-1})$, hata düzeltme terimini ve β_2 ise hata düzeltme parametresini ifade etmektedir. İyi ve açıklanabilir bir modelde hata düzeltme katsayısı negatif ve istatistiki açıdan anlamlı olmalıdır. Aksi halde tahmin edilen VECM modeli anlamsız ya da yorumlanması güçleşmektedir (Mert ve Çağlar, 2019: 267). VECM, birden fazla bağımsız değişkenin bulunduğu modellerde VAR çerçevesinde oluşturulmuş bir hata düzeltme modelidir ve modeldeki seriler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkileri ortaya koyabilmektedir (Brooks, 2014: 695). Modeldeki seriler eşbütünleşik ise VECM, VAR modelinden daha güçlü tahminler üretebilmektedir (Tarı, 2010: 454).

Tablo 10. VECM Bulguları

Uzun Dönem Denklemi		
	TM	TKF
Sabit (C)	10.17540	25.98006
REDK	1.429868 (0.28075) [-5.09302]	5.993331 (1.72386) [-3.47669]

	0.109795	0.239255
AOFM	(0.03545)	(0.27010)
	[-3.09740]	[-0.88579]
	1.502295	1.826377
TÜFE	(0.12178)	(1.05379)
	[-12.3358]	[-1.73314]
	-0.045080	-0.772124
BİST100	(0.08981)	(0.60059)
	[-0.50194]	[-1.28560]
	0.216704	1.447415
ALTIN	(0.08190)	(0.60517)
	[-2.64587]	[-2.39176]
Hata Düzeltme Katsayısı		
	-0.173071	-0.040111
CointEq(-1)	(0.03615)	(0.00788)
	[-4.78767]	[-5.09053]

Tablo 10'da Model 1 ve Model 2'nin VECM bulgularına yer verilmiştir. Tasarruf mevduatlarının (TM) bağımlı değişken olduğu Model 1'de hata düzeltme katsayısı (CointEq(-1)) negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Hata düzeltme mekanizması Model 1 için çalışmaktadır. Model 1'de kısa dönemde oluşan dengesizlikler 5.77 (1/0.173071) ayda düzeltilerek uzun dönem dengesine ulaşmaktadır. Model 1'in uzun dönem denklemi incelendiğinde; REDK, AOFM, TÜFE ve ALTIN serilerindeki %'lik artış tasarruf mevduatlarını sırası ile %1.429, %0.109, %1.502 ve %0.216 arttırmaktadır. Uzun dönemde REDK, AOFM, TÜFE ve ALTIN serilerinin bağımlı değişken üzerindeki etkisi %1 yanılma düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır. BİST100 serisindeki %'lik bir artış tasarruf mevduatlarını -%0.045 şeklinde azaltmaktadır, ama bu ilişki istatistiki açıdan tüm yanılma düzeylerinde anlamsızdır.

Model 2 bulguları incelendiğinde; hata düzeltme katsayısının (CointEq(-1)) negatif ve istatistiksel açıdan anlamlıdır. Model 2'de kısa dönemde oluşan dengesizlikler 24.93 (1/0.00401) ayda düzeltilerek uzun dönem dengesine ulaşmaktadır. Model 2'nin uzun dönem denklemi incelendiğinde; REDK, AOFM, TÜFE ve ALTIN serilerindeki %'lik artış tasarruf katılım fonlarını (TKF) sırası ile %5.993, %0.2392, %1.8263 ve %1.4474 arttırmaktadır. Uzun dönemde REDK (%1), TÜFE (%10) ve ALTIN (%5) serilerinin bağımlı değişken üzerindeki etkisi istatistiki açıdan anlamlıdır. AOFM serisi ise istatistiki açıdan tüm yanılma düzeylerinde anlamsızdır. BİST100 serisindeki %'lik bir artış tasarruf mevduatlarını -%0.7721 azaltmaktadır, ama bu ilişki istatistiki açıdan tüm yanılma düzeylerinde anlamsızdır.

3.5. Toda-Yamamoto (1995) Nedensellik Testi ve Bulguları

Toda ve Yamamoto (1995), ekonometrik bir modelde nedensellikler test edilirken serilerin durağanlık koşulları ve uzun dönem ilişkileri önemsenmeden nedenselliklerin ortaya çıkarılabileceğine ilişkin gecikmesi arttırılmış VAR modeline (k+dmax) dayalı bir test geliştirmişlerdir. Burada, dmax serilerin bütünleşme derecesini ve k ise kurulan modelin optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. Y ve X serileri için Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi modeli (13) ve (14) numaralı denklemlerde gösterilmektedir.

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{k+dmax} \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+dmax} \beta_{2i} X_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (13)$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{k+dmax} \beta_{1i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+dmax} \beta_{2i} Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (14)$$

Bu noktada, ε_{1t} ve ε_{2t} hata terimlerinin temiz dizi sürecinde olduğu ve otokorelasyon sorununun söz konusu olmadığı varsayılmaktadır. Bu test ilişkin hipotezleri de şu şekilde kurulabilir:

$$H_0 : B_{2i} = 0, i = 1, 2, \dots, p \text{ (X'ten Y'ye nedensellik yoktur)}$$

$$H_1 : B_{2i} \neq 0, i = 1, 2, \dots, p \text{ (X'ten Y'ye nedensellik vardır)}$$

Tablo 11'de Toda-Yamamoto (1995) nedensellik test bulgularına yer verilmiştir. %10 yanılma düzeyinde TÜFE, BİST100, AOFM ve REDK serilerinden tasarruf mevduatlarına doğru; tasarruf mevduatlarından ALTIN serisine doğru tek yönlü nedensellikler tespit edilmiştir. Yine % 10 yanılma düzeyinde TÜFE ile tasarruf katılım fonları serileri arasında çift yönlü, AOFM serisinden tasarruf katılım fonlarına tek yönlü, tasarruf katılım fonlarından REDK serisine doğru tek yönlü nedensellik söz konusudur.

Tablo 11. Nedensellik Testi Bulguları

Bağımlı değişken	Bağımsız değişken	Gecikme Uzunluğu (k+dmax)	Ki-kare test istatistiği	Ki-kare p değeri	Nedenselliğin varlığı ve yönü
TM	TÜFE	7	23.15839	0.0007	TÜFE>>>TM
	BİST100	7	24.36014	0.0004	BİST100>>>TM
	AOFM	7	18.94657	0.0043	AOFM>>>TM
	REDK	7	12.04681	0.0609	REDK>>>TM
	ALTIN	7	8.892848	0.1797	Nedensellik yok
TÜFE	TM	7	4.281619	0.6386	Nedensellik yok
BİST100		7	7.701271	0.2608	Nedensellik yok
AOFM		7	6.175095	0.4039	Nedensellik yok
REDK		7	4.113487	0.6613	Nedensellik yok
ALTIN		7	13.03344	0.0425	TM>>>ALTIN
TKF	TÜFE	3	6.312410	0.0426	TÜFE>>>TKF
	BİST100	3	1.061589	0.5881	Nedensellik yok
	AOFM	3	11.34851	0.0034	AOFM>>>TKF
	REDK	3	1.614212	0.4461	Nedensellik yok
	ALTIN	3	2.729010	0.2555	Nedensellik yok
TÜFE	TKF	3	8.819132	0.0122	TKF>>>TÜFE
BİST100		3	0.445845	0.8002	Nedensellik yok
AOFM		3	0.930171	0.6281	Nedensellik yok
REDK		3	29.69876	0.0000	TKF>>>REDK
ALTIN		3	2.625678	0.2691	Nedensellik yok

4. SONUÇ

Bu araştırmada, tasarruf davranışının belirleyicilerine yönelik mevcut ampirik araştırmalardan yola çıkılarak tasarruf mevduatları ile tasarruf katılım fonlarının seçili makroekonomik ve finansal faktörler ile ilişkisi ortaya konulmuştur. Araştırmada, tasarruf mevduatları ve tasarruf katılım fonlarının bağımlı değişken olduğu; enflasyon, döviz kuru, faiz oranı, BİST-100 endeksi ve altın fiyatlarının ise bağımsız değişken olduğu iki model kurulmuştur. Öncelikle serilerin durağanlık özellikleri tespit edilmiştir. ADF, PP ve ZA birim kök test bulguları, tüm serilerin seviyede birim köklü olduklarını göstermektedir. Seriler birinci dereceden farkları alındığında durağan hale gelmektedir. Serilerin birinci dereceden farklarında durağanlaşmaları uzun dönemli ilişkilerin tespit edilmesinde Johansen (1988) eşbütünleşme testinin uygulanmasına zemin hazırlamıştır. Kurulan her iki modelde seriler uzun dönemli ilişkilidir. Uzun dönem ilişki parametrelerinin belirlenebilmesi için VECM modeli oluşturulmuştur. VECM modelinde hata düzeltme katsayıları negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Bu durum, her iki model için hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını göstermektedir. Tasarruf mevduatlarının bağımlı değişken olduğu Model 1’de kısa dönemde oluşan dengesizlikler 5.77 ayda düzeltilerek uzun dönem dengesine erişmektedir. Model 1’in uzun dönem parametre bulgularında; döviz kuru, faiz oranı, enflasyon ve altın fiyatları değişkenlerindeki %1’lik artışların tasarruf mevduatlarında sırası ile % 1.429, %0.109, % 1.502 ve %0.216 oranında artış meydana getirmektedir. Bu ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. BİST-100 endeksi ile tasarruf mevduatları arasındaki ilişkinin negatif ve istatistiksel açıdan anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Tasarruf katılım fonlarının bağımlı değişken olduğu Model 2’de ise kısa dönemde oluşan dengesizlikler yaklaşık 25 ayda düzeltilerek uzun dönem dengesine ulaşmaktadır. Model 2’nin uzun dönem parametreleri incelendiğinde; döviz kuru, faiz oranı, enflasyon ve altın fiyatları değişkenlerindeki %1’lik artış tasarruf katılım fonlarını sırasıyla %5.993, %0.2392, % 1.8263 ve %1.4474 arttırdığı görülmüştür. Bu ilişkilerde döviz kuru, enflasyon ve altın fiyatları değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı iken, faiz oranı değişkeni anlamlı değildir. Model 2’de BİST-100 endeksi ile tasarruf katılım fonları ilişkisi negatif ve istatistiksel olarak anlamsızdır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etki güçleri her iki model için kıyaslanabilir. Döviz kuru, enflasyon ve altın fiyatlarının, tasarruf katılım fonlarını daha fazla etkilediği tespit edilmiştir. Faiz oranı, tasarruf katılım fonlarını tasarruf mevduatlarına kıyasla pozitif olarak daha fazla etkilese de bu etki istatistiksel olarak anlamsızdır. Kurulan her iki modelin BİST-100 endeksi ile olan ilişkisi negatif ve istatistiksel olarak anlamsızdır. Son olarak Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi sonuçları ortaya konulmuştur. Enflasyon, BİST-100 endeksi, faiz oranı ve döviz kurundan tasarruf mevduatlarına doğru; tasarruf mevduatlarından altın fiyatlarına doğru tek yönlü nedensellikler tespit edilmiştir. Enflasyon ile tasarruf katılım fonları arasında çift yönlü; faiz oranından tasarruf katılım fonlarına tek yönlü, tasarruf katılım fonlarından döviz kurlarına doğru tek yönlü nedensellik söz konusudur.

Araştırma sonuçları incelendiğinde banka tasarruflarının döviz kuru, faiz oranı, enflasyon ve altın değişkenlerinden pozitif yönde etkilendikleri görülmektedir. Bu durum, bu değişkenlerdeki artışların banka tasarruflarının hacmine olumlu yansıdığını göstermektedir. Özellikle döviz kuru ile altın fiyatlarındaki yükselişlerin, mevcut döviz cinsinden banka tasarruflarının ve altın hesaplarının değerlendirilmesinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ayrıca, ilgili dönemde enflasyona karşı bir koruma elde edebilmek adına döviz ve altın tasarruf hesaplarına mudiler tarafından bir eğilimin olduğu da düşünülebilir. Döviz kuru ve altın fiyatlarının yükselişlerinin tasarruf katılım fonlarını, tasarruf mevduatlarına kıyasla daha fazla etkilediği görülmektedir. Bu durum, katılım bankalarında döviz ve altın cinsinden varlıkların payının toplam varlıklarına kıyasla yüksek ya da faiz hassasiyetinden kaynaklı bu hesaplara

eğilimin daha fazla olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bir diğer önemli makroekonomik gösterge olan enflasyon oranındaki yükselişlerin de banka tasarruf hesapları hacminde artış yarattığı görülmektedir. Bu durum, döviz kuru yükselişlerinin dolaylı etkisi ve enflasyondan kaynaklı satın alma gücünde azalma görülen hanehalkının birikimlerini bankalara yönelttiğinin bir sonucu olarak okunabilir. Enflasyonun etkisi, mevduat bankalarına oranla katılım bankalarında bulunan tasarruf hacminde daha belirgin görünmektedir. Bankalarda tutulan tasarruf hacmini ve ekonomik aktiviteyi etkileyen başat makroekonomik göstergelerden olan faiz oranı ise mevduat bankalarına kıyasla daha fazla katılım bankalarındaki tasarruf hacmini etkilediği görülmektedir. Faizsiz bankacılık prensibi ile hareket eden bu bankacılık tarzının faiz oranından daha fazla etkilenmesi, faiz oranı riski ile karşı karşıya olduğunun göstergesidir. Son olarak hem finansal bir gösterge hem de banka tasarruflarına alternatif bir yatırım aracı olan BİST-100 hisse senedi endeksinin banka tasarruflarını negatif etkilediği görülmüştür. Bu durum, her iki yatırım aracının birbirine rakip finansal enstrümanlar olduğunun göstergesidir.

Bu araştırmanın ampirik bulguları ile literatürde yer alan Ngula (2012), Eriemo (2014), Ojeaga ve Odejimi (2014), Mashamba vd. (2014), Pitoňáková (2016), Gül vd. (2017), Özen vd. (2018), Yakubu ve Abokor (2020), Rahman vd. (2021) ve Gençtürk vd. (2023) araştırmalarında benzer bazı bulguların varlığı söz konusudur.

Araştırmada kullanılan geleneksel ekonometrik yöntemler ile elde edilen sonuçların bu alandaki kısıtlı olan literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Daha sonra yürütülmesi planlanan araştırmalarda ekonometrik yöntem, araştırma dönemi, modellere dahil edilebilecek değişkenler farklılaştırılarak ilgili literatür zenginleştirilebilir.

KAYNAKÇA

- ABDUH, M., OMAR, M.A., & DUASA, J. (2011). "The Impact of Crisis and Macroeconomic Variables towards Islamic Banking Deposits". *American Journal of Applied Sciences*, 8(12): 1378-1383.
- ABDUL KADER, R., & YAP, K.L. (2009). "The Impact of Interest Rate Changes on Islamic Bank Financing", *International Review of Business Research Papers*, 5(3): 189-201.
- ALTAY, N.O., KÜÇÜKÖZMEN, C.C., URAL, M., & DEMİRELİ, E., (2016). *Bankacılığın El Kitabı*, Akademi Consulting & Training, Ankara.
- BACHA, O.I. (2004). "Dual Banking Systems and Interest Rate Risk for Islamic Banks". *Munich Personal RePEc Archive*, No: 12763.
- BONSER, N.C., & DEWENTER, K.L. (1999). "Does Financial Market Development Stimulate Savings? Evidence From Emerging Stock Markets". *Contemporary Economic Policy*, 173(3): 370-380.
- BOZKURT, H.Y. (2013). *Zaman Serileri Analizi*, 2. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.
- BROOKS, C. (2014). *Introductory Econometrics for Finance*, Third Edition, Cambridge University Press, Cambridge.
- DICKEY, D.A., & FULLER, W.A. (1979). "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root". *Journal of the American Statistical Association*, 74(366): 427-431.
- ERİEMO, N.O. (2014). "Macroeconomic Determinants of Bank Deposits in Nigeria". *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5: 49-57.

- ERİÇOK, R.E., & YILANCI, V. (2013). “Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı”. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(1): 87-101.
- GENÇTÜRK, M., SENAL, S., & AKSOY, E. (2023). “Makroekonomik Değişkenlerinin Katılım Fonları Üzerindeki Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”. *Fiscaoeconomia*, 7(1): 115-135.
- GÖÇER, İ. (2015). *Ekonometri*, Lider Yayınları, İzmir.
- GUJARATI, D.N. (2004). *Basic Econometrics*, 4th Edition, McGraw Hill.
- GÜL, M.E., TORUN, T., & DUMRUL, C. (2017). “Türk Katılım Bankalarının Fon Kaynaklarını Etkileyen Faktörler ve Bu Bankaların Klasik Bankalarla İlişkileri Üzerine Bir Uygulama”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 50:141-166.
- GÜRİŞ, S., & ÖCAL ÖZKAYA, H.G. (2019). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Tasarrufları Etkileyen Faktörler: Panel Veri Analizi”. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11(20):93-108.
- HARON, S., & AHMAD, N. (2000). “The Effects of Conventional Interest Rates and Rate of Profit on Funds Deposited with Islamic Banking System in Malaysia”. *International Journal of Islamic Financial Services*, 1(4): 3-10.
- HARON, S., & SHANMUGAM, B. (1995). “The Effect of Rates of Profit on Islamic Bank’s Deposits: A Note”. *Journal of Islamic Banking and Finance*, 12(2): 18-28.
- HONDROYIANNIS, G. (2006). “Private Saving Determinants In European Countries: A Panel Cointegration Approach”. *The Social Science Journal*, 43(4): 553-569.
- JOHANSEN, S. (1988). “Statistical Analysis of Cointegrating Vectors”. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12: 231-254.
- KAYMAZ, V., & ÖZGÜN, F. (2021). “Are The Gross Savings Volumes and Determinants of the MINT Countries”. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 33: 231-244.
- LEVINE, R., & ZERVOS, S. (1998). “Stock Markets, Banks and Economic Growth”. *American Economic Review*, 88: 537-555.
- LOAYZA, N., SCHMIDT-HEBBEL, K., & SERVEN, L. (2000). “What Drives Private Saving across the World?”. *The Review of Economics and Statistics*, 82(2): 165–181.
- MASHAMBA, T., MAGWEWA, R., & GUMBO, L. (2014). “Analysing the Relationship between Banks’ Deposit Interest Rate and Deposit Mobilisation: Empirical Evidence from Zimbabwean Commercial Banks (1980-2006)”. *IOSR Journal of Business and Management*, 16, 64-75.
- MATUR, E.P., SABUNCU, A., & BAHÇECİ, S. (2012). “Determinants of Private Saving and Interaction Between Public, Private Savings in Turkey”. *Topics in Middle Eastern and African Economies*, 14: 102-125.
- MERT, M., & ÇAĞLAR, A.E. (2019). *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*, Detay Yayıncılık, Ankara.

- MUSHTAQ, S., & SIDDIQUI, D.A. (2017). "Effect of Interest Rate on Bank Deposits: Evidences from Islamic and Non-Islamic Economies". *Future Business Journal*, 3(1): 1-8.
- NGULA, I.B. (2012). *Determinants of Deposit Mobilization and its Role in Economic Growth in Ghana*. Masters Dissertation, Kwame Nkrumah University of Science and Technology, Ghana.
- OJEAGA, P., & ODEJIMI, D.O. (2014). "The Impact of Interest Rate on Bank Deposit: Evidence From The Banking Sector". *Meditarranean Journal of Social Sciences*, 16: 232-238.
- ÖZCAN, B., & PEKER, A.E. (2018). "Özel Tasarrufun Belirleyenleri: Türkiye Örneği". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 28(2): 179-197.
- ÖZCAN, K.M., GÜNAY, A., & ERTAÇ, S. (2003). "Determinants of Private Savings Behaviour In Turkey". *Applied Economics*, 35(12): 1405-1416.
- ÖZEN, E., VURUR, N.S., & GRIMA, S. (2018). "Investigation of Causality between Interest Rate and Deposit Investor's Behaviour". *Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 9(4): 177-185.
- ÖZTÜRK, C., & İBİŞ, C. (2022). "Likidite Riski Yönetiminde Vadesiz ve Vadeli Mevduatların Davranışsal Modellenmesi". *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 16(1): 1-26.
- PHILLIPS, P.C.B., & PERRON, P. (1988). "Testing for a Unit Root in Time Series Regression". *Biometrika*, 75(2): 335-346.
- PITOŇÁKOVÁ, R. (2016). "Determinants of Household Bank Deposits: Evidence from Slovakia". *Journal of Economics, Business and Management*, 4(9): 528-533.
- RAHMAN, S.A., AHMAD, N.H., & ARSHAD, N.C. (2021). "Bank Specific and Macroeconomic Factors Influencing Islamic Banks Deposits". *International Journal of Islamic Business*, 6(2): 37-57.
- RAZA, A., IQBAL, N., ZESHAN, A., AHMED, M., & AHMED, T. (2012). "The Role of FDI on Stock Market Development: The Case of Pakistan". *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 4(1): 26-33.
- SARI, S., & YILDIRIM, K. (2022). "Özel Tasarrufları Belirleyen Faktörlerin ARDL Yöntemiyle İncelenmesi: Türkiye Ekonomisi için Bir Uygulama". *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1): 375-389.
- SELÇUK, H., & TUNAY, B. (2014). *Ticari Banka Yönetiminin Temelleri*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- SEVÜKTEKİN, M., & ÇINAR, M. (2014). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviews Uygulamalı*, 5. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa.
- SEVÜKTEKİN, M., & NARGELEÇEKENLER, M. (2010). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi EViews Uygulamalı*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- TARI, R. (2010). *Ekonometri*, 9. Baskı, Umuttepe Yayınları, İstanbul.

- TCMB EVDS, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, “Tüm Seriler”, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php>, 02.01.2023.
- TODA, H.Y., & YAMAMOTO, T. (1995). “Statistical Inference in Vector Autoregression with Possibly Integrated Processes”. *Journal of Econometrics*, 66: 225–250.
- TSPB, Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği, “Türkiye Sermaye Piyasası Genel Görünümü (Ocak 2023)”, https://tspb.org.tr/wp-content/uploads/2023/01/Turkish_Capital_Markets-202301-TR.pdf, 25.01.2023.
- TURNER, P. (2009). “Testing for Cointegration Using the Johansen Approach: Are We Using the Correct Critical Values?”. *Journal of Applied Econometrics*, 24(5): 825–831.
- TÜRKAN, Y., & DOĞAN, Y. (2020). “Katılım Bankalarının Tasarruf Fonları ile Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişki, Bir Zaman Serisi Analizi”. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1): 227-250.
- UYGUN, D., & DÖLEK, A. (2017). *Bankacılık, Umut Kitap Basım Yayın Dağıtım, İstanbul*.
- UYGUR, E. (2012). *Türkiye'de Tasarrufların Seyri ve Etkileyen Bazı Unsurlar. Discussion Paper, No. 2012/108, Turkish Economic Association, Ankara*.
- ÜNVAN, Y.A., & YAKUBU, I.N. (2020). “Do Bank-Specific Factors Drive Bank Deposits in Ghana?”. *Journal of Computational and Applied Mathematics*, 376: 112827.
- YADAV, H., & KISHORE, R.R. (2017). “Bank Deposits in India – Econometric Analysis of Macroeconomic Determinants”. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 8(12): 20-30.
- YAKUBU, I.N., & ABOKOR, A.H. (2020). "Factors Determining Bank Deposit Growth in Turkey: An Empirical Analysis". *Rajagiri Management Journal*, 14(2): 121-132.
- YOUSSEF, A.M.M., MANSI, A.L.M., & SHAHWAN, T.M.H. (2022). “The Impact of Interest and Inflation Rates on Deposits Behavior of Banks: The Case of Egypt”. *The Academic Journal of Contemporary Commercial Research*, 2 (1): 55-80.
- YUSOFF, R., & WILSON, R. (2005). “An Econometric Analysis of Conventional and Islamic Bank Deposits in Malaysia”. *Review of Islamic Economics*, 9(1): 31-52.
- ZIVOT, E., & ANDREWS, D.W.K. (1992). “Further Evidence on the Great Crash, the Oil-Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis”. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3): 251–270.

İnternet Alışverişlerinde Organik Gıda Satın Alma Niyetinin Planlı Davranış Teorisi Açısından İncelenmesi¹

(Araştırma Makalesi)

The Examination of Purchase Intention for Organic Food in Internet Shopping from the Perspective of the Theory of Planned Behavior

Doi: 10.29023/alanyaakademik.1280289

İbrahim Halil EFENDİOĞLU

Gaziantep Üniversitesi

efendioglu@gantep.edu.tr

Orcid No: 0000-0002-4968-375X

Gökhan AKEL

Antalya Belek Üniversitesi

gokhan.akel@belek.edu.tr

Orcid No: 0000-0003-4353-7855

Kamile ELMASOĞLU

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

kamile.elmasoglu@hbv.edu.tr

Orcid No: 0000-0003-3811-3038

Dilek AYDOĞDU

Karabük Üniversitesi

dilekaydogdu@karabuk.edu.tr

Orcid No: 0000-0001-8042-7212

Okan KOÇ

Balıkesir Üniversitesi

okankocbby@gmail.com

Orcid No: 0000-0002-5356-5940

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Efendioğlu, İ.H., Akel, G., Elmasoğlu, K., Aydoğdu, D., & Koç, O. (2023). İnternet Alışverişlerinde Organik Gıda Satın Alma Niyetinin Planlı Davranış Teorisi Açısından İncelenmesi. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), Sayfa No.1241-1266.

Anahtar kelimeler:

Organik Gıda, Satın Alma Niyeti, Planlı Davranış Teorisi

Makale Geliş Tarihi:

10.04.2023

Kabul Tarihi:

15.09.2023

ÖZET

Bu çalışmanın amacı internetten yapılan organik gıda alışverişlerinde, tüketicilerin satın alma niyetlerinin ölçülmesidir. Çalışmada Planlı Davranış Teorisi çerçevesinde tutum, subjektif norm, algılanan davranış kontrolü, sağlık bilincinin, gıda güvenliğinin ve organik gıda etiketlemesinin satın alma niyeti üzerindeki etkileri de incelenmektedir. Araştırma verileri çevrimiçi anket aracılığıyla Türkiye’de internetten organik gıda satın alma eğilimi olan tüketicilerinden toplanmıştır. Değişkenler arasındaki muhtemel ilişkiler yapısal eşitlik modellemesi ile test edilmiştir. Analiz sonuçları göz önüne alındığında, tüketicilerin internet üzerinden organik gıda konusunda

¹ Bu çalışma için Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun 05.07.2022 tarihli ve 8 nolu kararınca etik kurul onayı alınmıştır.

sergiledikleri tutum, subjektif norm, algıladıkları davranış kontrolü, sağlık bilinci ve gıda güvenliği endişesi satın alma niyetini anlamlı ve olumlu etkilemiştir. Ancak internet alışverişlerinde organik gıda etiketlemesinin, satın alma niyetine etki etmediği görülmüştür. Bu sonuçlara göre araştırmacılara ve internetten organik gıda satan işletmelere tavsiyelerde bulunulmuştur.

ABSTRACT

Keywords:
Organic Food,
Purchase Intention,
Theory of Planned
Behavior

The purpose of this study was to measure consumers' purchase intentions when buying organic food online. In the study, the effects of attitude, subjective norm, perceived behavioral control, health awareness, food safety, and organic food labeling on purchase intention are also examined within the scope of Planned Behavior Theory. Research data were collected through an online survey of consumers who tend to purchase organic food in Turkey. The relationships between variables were tested using structural equation modeling. Considering the results of the analysis, consumers' attitudes, subjective norms, perceived behavioral control, health awareness, and food safety concerns towards purchasing organic food over the Internet, are significant and positive. However, it has been observed that organic food labeling in Internet shopping does not have an effect on purchase intention. According to the results obtained, recommendations were made to researchers and businesses selling organic food on the Internet.

1. GİRİŞ

Son yıllarda tüketiciler, satın aldıkları gıdaların sağlığa zararlı hale geldiğini ve risk barındırdığını düşünmektedir. Sağlık bilincinin artması ile sürekli gündemde olan bu endişeler organik gıda endüstrisinin hızla büyümesine sebep olmuştur (Murphy vd., 2022). Küresel organik gıda pazarı, 2022'de 259.06 milyar dolardan 2023'te %13.7 büyüme oranıyla 294.54 milyar dolara yükselmiştir (Business Research Company, 2023). Diğer taraftan tüketicilerin e-ticaret kullanımının artması ile organik gıda alışverişleri çevrimiçi ortamlarda yaygınlaşmıştır (Bryła, 2018). Ancak internetten yapılan organik gıda alışverişlerinde tüketicilerin kafasında çoğu zaman endişe ve güven sorunu vardır.

Organik gıda pazarında çok sayıda araştırma yapılmış ve araştırmacılar birçok ülkede tüketicilerin satın alma davranışını etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Bu çalışmalarda sağlık bilinci (Chen, 2009; Grankvist & Biel, 2001; Ustaahmetoğlu & Toklu, 2015), gıda güvenliği endişesi (Prajapati, 2016; Yee vd., 2005), gıda etiketlemesi (Giannakas, 2002; Kırgız, 2006) ön plana çıkmaktadır. Diğer taraftan insanların amaçlı davranışlarını açıklayan planlı davranış teorisi, tüketicilerin organik gıda satın alma niyetlerini açıklamakta da kullanılmıştır (Tarkiainen & Sundqvist, 2005; Wang vd., 2013; Wong vd., 2018). Planlı davranış teorisini organik gıda üzerinde inceleyen farklı çalışmalarda, çevresel endişe, çevresel farkındalık (Ahmed vd., 2021), organik gıdalar hakkındaki bilgi düzeyi (Le & Phuong, 2022), maliyet, etkinlik ve öz yeterlik (Pang vd., 2021) incelenmiştir. Ancak internetten organik gıda satın alma niyetindeki sağlık bilinci, gıda güvenliği endişesi ve gıda etiketlemesinin planlı davranış teorisi perspektifinden inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu faktörlerin planlı davranış teorisi ile birlikte incelenmesi literatürü zenginleştirecek ve alana katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada amaç, internetten yapılan organik gıda alışverişlerinde, tüketici tutumunun, subjektif normların, algılanan davranış kontrolünün, sağlık bilincinin, gıda güvenliği endişesinin ve organik gıda etiketlemesine karşı düşüncelerin, satın alma niyeti üzerindeki etkisini incelemektedir. Araştırmada kullanılan veriler çevrimiçi anket tekniği ile toplanmıştır. Değişkenler arasında oluşabilecek muhtemel ilişkiler yapısal eşitlik modellemesi ile analiz

edilmiştir. Elde edilen verilere göre çeşitli analizler yapılmış ve birçok önemli sonuca varılmıştır. Bu doğrultuda işletmelere çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Çalışmanın gelecekteki araştırmacılara da yol gösterici olması beklenmektedir.

Çalışmada öncelikle literatür hakkında genel bir bilgi verilmektedir. Ardından, planlı davranış teorisi hakkında teorik arka plan sunulmakta ve araştırma hipotezleri açıklanmaktadır. Çalışmanın daha sonraki bölümünde araştırmanın metodolojisi yer almaktadır. İzleyen bölümde araştırmanın bulguları sunulmakta, son bölümde sonuç ve tartışma bulunmaktadır.

2. LİTERATÜRE BAKIŞ

Organik gıda araştırmaları 1980'li yıllarla birlikte ortaya çıkmıştır. Hall vd. (1989) gerçekleştirdikleri araştırma ile geleneksel tarımda kullanılan sentetik kimyasalların, insan sağlığına ve çevreye zarar verdiğini ifade etmişlerdir. Araştırmacılar bu sorunun çözümü için organik tarım uygulamalarını önermiştir.

1990 yıllarla birlikte araştırmalarının organik gıda pazar payına odaklandığı görülmektedir. Amerika'daki organik gıda endüstri satışları 1995'te 2.8 milyar dolar iken, 1996 yılında 3.5 milyar dolara ulaşmıştır (Kirshner, 1997). İrlanda'da organik gıda pazarındaki toptancıların, distribütörlerin ve perakendecilerin ele alındığı bir çalışmada organik gıda endüstrisinin gelişimindeki kısıtlamalara yer verilmiş ve pazar büyüklüğünün önemi üzerinde durulmuştur (Roddy & Cowan, 1994). 1989-1993 yılları arasında Kuzey İrlanda'da 1989-1993 yılları arasında organik gıda pazarı üzerine gerçekleştirilen çalışmada bireylerin organik gıdayı tercih etme nedenleri üzerinde durulmuştur (Davies vd., 1995). Almanya ve İngiltere'deki deneyimlerden yararlanarak organik gıda pazarının mevcut durumu ve gelecekteki muhtemel tehditler üzerinde durulduğu araştırmada, organik gıdanın çekiciliğini artırmak üzere pazarlama çalışmalarının artırılması ve süpermarketlerin daha fazla katılım sağlaması gerektiği belirtilmiştir (Latacz-Lohmann & Foster, 1997).

2000'li yıllarla birlikte organik ürün pazarının büyümesinin çevresel anlamda hangi katkılara imkân sağlayacağı, tarımsal gıda sistemindeki önemli bir boşluğu doldurduğu, değişimin yalnızca piyasa ekseni olmayacağı üzerinde durulmaya başlanmıştır (Allen & Kovach, 2000). Bununla birlikte organik gıdaların sağlık açısından faydaları (Health Benefits of Organic Food, 2001), organik gıda pazarının yoğunluğu ve gelişim seyri (Squires vd., 2001; Daphne, 2001; Franz, 2005; Padel & Midmore, 2005; Živělová & Jánky, 2006), organik gıda perakendeciliği (Jones vd., 2001; Guivant, 2003), organik gıdalara yönelik tüketici tutumları (Birchard, 2001; Connor & Douglas, 2001; Magnusson vd., 2001; Makatouni, 2002; Lubieniechi, 2002; Archer vd., 2003; Urala & Lahteenmaki, 2003; Aarset vd., 2004; Brinkmann, 2004; Lea & Worsley, 2005; Tarkiainen & Sundqvist, 2005; Shepherd vd., 2005) üzerine çok sayıda araştırma söz konusudur.

2000'li yıllarda, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimine paralel olarak, organik gıda pazarı ve tüketici tutumları da değişime uğramıştır. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda online alışverişin satın alma üzerinde etkisinin ele alınmaya başlandığı görülmektedir. E-ticaret ile tarımsal gıda pazarındaki ilişkilerin ele alındığı (Baourakis vd., 2002), organik gıda tüketicilerinin internet tabanlı uygulamalara giderek daha fazla güvendiği (Shulman, 2003), gelişmiş ekonomilerdeki birçok tüketicinin güvenli, izlenebilir ve üstün bir lezzet deneyimine sahip gıda ürünlerini tedarik etmek için alternatif gıda kanallarına ihtiyaç duyduğu öne sürülmektedir (Simmons vd., 2007). Bu durum organik gıda pazarında internetin kilit bir araç olarak işaret edilmesini sağlamıştır. Tüketicilerin internet üzerinden yiyecek satın alma istekliliği üzerine yapılan araştırmada, gıda satın alma niyetlerini ortam, ürün, firma ve çevre

gibi birçok faktörün etkilediği öne sürülmüştür. Bununla birlikte planlı davranış teorisini ve yaşam tarzı yapısını birleştiren çalışmada bir model ortaya konulmuştur. Bu modelde niyet, dört tür inançla açıklanmıştır. Bunlar; algılanan faydalar ve dezavantajlar, başkalarının tepkileri hakkındaki inançlar, kaynakların mevcudiyeti hakkındaki inançlar ve kişisel yetenekler hakkındaki inançlardır. Bu doğrultuda inançların, internet üzerinden yiyecek satın alma davranışını etkilediği gösterilmiştir (Grunert & Ramus, 2005).

Organik gıda pazarında geniş çaplı çalışmalar yapılmıştır ve birçok ülkede tüketicilerin satın alma davranışlarını etkileyen faktörler araştırılmıştır. Organik gıda alışverişi yapanların bu gıdalarla büyük ölçüde ilgilendikleri, sağlık konusunda daha bilinçli oldukları ve kitle iletişim araçlarını daha çok tercih ettikleri belirtilmektedir (Yun-Hee, 2019). Tüketicilerin organik gıda alımına yönelik davranışlarının değerlendirildiği farklı bir çalışmada, güvenilirlik, normatif yapı, öz yeterlik, tutum gibi değişkenlerin satın alma davranışını etkilediği gözlemlenmiştir (Mohammad vd., 2019). Polonya’da gerçekleştirilen bir çalışmada ise çevrimiçi organik gıda alışverişlerinde bireylerin ürün görünümü ve kalite işaretlerine önem verdikleri, bu durumun da e-tüketici olma olasılığını artırdığı tespit edilmiştir (Paweł, 2018). Yine Macaristan’da gerçekleştirilen bir çalışmada organik gıda tüketicilerinin çoğunluğu, gıdalarda rengin tazelik ve tat kadar önemli olmadığını, ayrıca markalaşmanın önemsiz olduğunu göstermişlerdir (Nagy-Pércsi & Nagy-Pércsi, 2019). Çekya örneğinde ortaya konulan çalışmada çevrimiçi organik gıda alışverişi sıklığının, katılımcıların eğitim ve gelirlerinin artmasıyla önemli ölçüde arttığı, hane halkı üyelerinin sayısının artmasıyla ise azaldığı vurgulanmıştır. Ayrıca bireylerin çoğunun zaman tasarrufu, daha iyi ürün seçimi ve daha rahat arama nedeniyle çevrimiçi alışverişe yöneldiği öne sürülmüştür (Zámková vd., 2022). Malezya’da yapılan farklı bir çalışmada tüketicilerin organik gıdalar için satın alma niyetini etkileyen unsurlar, planlı davranış teorisi uygulanarak belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular iklim değişikliği ve sağlık tehditlerinin tüketicileri etkilemediğini ve tutumların organik gıdaya yönelik satın alma niyetini olumlu etkilediği ortaya koymuştur (Pang vd., 2021). Vietnam bağlamında organik gıda satın alma niyetini etkileyen faktörlerin ortaya konulduğu bir çalışmada ise, tüketicilerin organik gıda satın alma niyetini açıklamada en kritik rolü tutumun oynadığı, bunu sosyal normların ve kişisel normların izlediği öne sürülmüştür (Le & Phuong, 2022).

3. TEORİK ARKA PLAN VE HİPOTEZ GELİŞTİRME

3.1. Organik Gıda Satın Alımı

Organik sözcüğü, en basit tabirle, “doğal yolla yapılan” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2023). “Organik” teriminin ilk kullanımına, Oxford Üniversitesi’nde ziraat bölümü öğretim görevlisi olarak görev yapan Lord Northbourne’nin, 1940 yılında kaleme aldığı “Look to the Land” isimli kitabında rastlanmaktadır. Northbourne, kitabında, kimyasal tarım olarak adlandırılan sisteme bir alternatif olarak, tarımsal metodolojiler geliştirmiştir (Eti İçli vd., 2016; Paull, 2006). Organik gıdalar, suni gübre ve zirai ilaç kullanılmadan elde edilen bitkisel hammaddelerden oluşmaktadır. Ayrıca hayvanlardan organik gıda elde edilirken antibiyotik kullanılmaz ve hayvanlar doğala yakın koşullarda yetiştirilir (Glibowski, 2020).

Geleneksel gıda üretim yöntemlerinin olası sağlık riskleri ve çevresel etkileri konusundaki endişelerin artış göstermesi, organik gıdalara yönelik talebi arttırmıştır. Hayvanlarda görülen deli dana hastalığı ve şap hastalığı gibi gıda krizleri, tüketicinin genel olarak gıdalara ve özellikle gıda üretiminde böcek ilacı, antibiyotik ve diğer kimyasalları kullanabilen geleneksel olarak üretilmiş gıdalara olan güvenini sarsmıştır (Winter & Davis, 2006). Bu doğrultuda organik yöntemlerin kullanılması geleneksel yöntemlerden ayrılmaktadır (Türközü & Karabudak, 2014). Organik gıda daha çok tek boyutlu kimyasal ve fiziksel yönetim

yaklaşımları yerine biyoloji, ekoloji ve sosyolojiye dayanan gıda üretimi için ortaya çıkan bir paradigmaya katkıda bulunur (Pearson vd., 2010). Organik tarım; hormon, yem takviyesi ve genetik olarak değiştirilmiş organizmanın kullanımını sınırlar veya reddeder. Bu yüzden temiz malzeme ve teknikler kullanarak insan, hayvan ve bitki sağlığına olumlu bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır (Cavlak, 2019).

Bugün, pek çok ülkede organik ürün ve organik gıda kavramı kabul edilmiş ve uygulanmaktadır. Ülkeler bu kapsamda üretim arazilerinin bir bölümünü organik yetiştirilen ürünlere ayırmıştır (Akan & Yanmaz, 2015). Küresel organik gıdanın yıllık pazar büyümesi her geçen gün genişlemiştir ve 2010 yılında yıllık büyüme %23 olarak fark edilmiştir. Toplam organik gıda pazarının giderek arttığı gözlenmiştir (Singh vd., 2013). Amerika Birleşik Devletleri'nde organik gıda endüstrisinin büyümesi son 20 yılda dramatik bir şekilde seyretmiştir. Organik satışların 1990'dan bu yana yılda yaklaşık %20 arttığı ve 2005'te tüketici satışlarının sıçrama yaptığı tespit edilmiştir (Winter & Davis, 2006). Organik ürünlere olan artan talep; destekleyici hükümet politikaları, sağlık ve çevresel konularda bilinçli tüketicilerin varlığı ile devam etmektedir. ABD gibi gelişmiş ülkeler, organik ürünlere olan talebin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu ürünlerin içinde en fazla et ve süt ürünleri ilgi görmektedir. Ayrıca Batı Avrupa ülkelerinde, daha çok organik yaş meyve ve sebze talep görmektedir (İlbaş, 2009). Global üretimdeki gibi, Türkiye'de de tüketiciler; sağlık, çevre ve güvenli beslenme gibi konulara büyük hassasiyet göstermektedir. Bu hassasiyet, tüketicilerin organik gıdalara olan talebini arttırmakta ve iç pazarın büyümesine katkı sağlamaktadır (Eti İçli vd., 2016). Türkiye'de, 2008-2019 yılları arası organik gıda sektörünün büyük bir ivme kazandığı dönemdir. Bu yıllardan sonra da organik gıda üretici sayısında çok ciddi artışlar gözlenmiştir Türkiye'de 2008 yılında, 14.926 organik gıda üreticisi ve 109.387 hektar organik gıda üretim alanı bulunurken, 2019 yılında bu rakamlar 79.563 organik gıda üreticisine ve 646.247 hektar organik gıda üretim alanına ulaşmıştır (İnan vd., 2021).

Pek çok ülkede kabul gören organik gıda, tüketicilerin gittikçe ilgisini çekmektedir (Jánská vd., 2023). Günümüzde artık tüketiciler, sağlık, kalite ve besin değerleri ile ilgili olarak daha fazla endişelenmekte ve geleneksel olarak yetiştirilen ürünlerden daha güvenli olarak görülen organik gıdaları satın almaktadır (Oral, 2020). Tüketicilerin organik gıda satın alma isteğinin ve çevre bilincinin artması, organik gıda üretimi ve pazarlamasına yönelik kurumsal yatırımların artmasına imkân sağlamıştır (Gundala & Singh, 2021). Tüketicilerde artan sağlık bilinci, konvansiyonel ürünlere yönelik artan gıda güvenliği endişeleri ve organik gıda etiketlemeleri organik ürünlere yönelik talebi arttırmıştır. Organik gıda savunucuları, organik ürünlerin sağlık için daha faydalı ve daha lezzetli olduğuna inanmaktadırlar. Son yıllarda, organik gıda tüketiminin insan sağlığı üzerindeki etkileri hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Glibowski, 2020). Organik gıdalar gıda güvenliği açısından değerlendirildiğinde, olumlu olduğu gözlenmektedir (Türközü & Karabudak, 2014). Bu noktada, özellikle güven sorununun aşılabilmesi için organik gıda etiketlemeleri hususundaki çalışmalar önem arz etmektedir. Tüketicilerin, daha yüksek fiyatlarla satılan bir organik gıda satın almaları için, ürünün gerçekten bir organik gıda olduğunu anlamaları büyük önem taşımaktadır. Bunu sağlamak için, anlaşılabilirliği ve bilinirliği yüksek kapsamlı bir etiketleme yapmak atılacak doğru bir adımdır (Köse & Kırcova, 2020). Bunlarla birlikte; tüketicilerin organik ürünlere yönelmesindeki diğer faktör, tüketicilerin çevre duyarlılığı bilincine varması, çevre şartlarının iyileştirilmesi adına kendine ait görevler edinmesi, bu görevleri faaliyetlere dökmesi sonucu çevreye ya da bireye verdiği ya da verebileceği zararları öngörmesidir (Satan, 2019). Bu doğrultuda organik gıda satın alımında, kimyasal olmayan yiyeceklere sahip olmak önem taşımaktadır. Çünkü tarım işlemlerinde sebze ve meyvelerin kimyasal maddelere maruz kalması; beyin, kolon, mide, pankreas gibi vücudun farklı kısımlarında farklı kanser türlerine yol açmaktadır (Al Waseti &

İrfanoğlu, 2022). Tüketicilerin organik gıdaları satın alma tercihlerini belirleyen farklı faktörler; organik gıdaların özellikleri ve faydaları ile ilgilidir. Örneğin gıdanın daha lezzetli olması, insanların ve hayvanların refahı, biyolojik çeşitlilik ve ekosistemler için çeşitli faydalar bu özellikler arasında sıralanabilir (Ural & Oypan, 2021). Aynı zamanda ekonomi, sosyal kaynaklar, halk sağlığı ve çevreyi etkileyen çeşitli zorluklar, organik gıda üretimi ve satın alımına olan ilgiyi arttırmaktadır. Geleneksel üretimdeki yapay gübre ve doğaya zarar veren pestisitlerin kullanımı nedeniyle tüketiciler, organik gıdaların çevre için daha iyi olduğuna inanmaktadır (Akter vd., 2023).

Diğer taraftan elektronik ticaret faaliyetlerinin artması ve internet üzerinden satın alımların avantajlı hale gelmesiyle birlikte organik gıdalar internet üzerinden satın alınabilmektedir. Hem üreticilerin hem de tüketicilerin artan teknoloji bilgisi ve daha fazla tüketiciye ulaşma arzusu gıda endüstrisinin çevrimiçi platformlara taşınmasını hızlandırmıştır.

3.2. Planlı Davranış Teorisi

İlk kez 1985 yılında Ajzen tarafından geliştirilen Planlı Davranış Teorisi, bireylerin davranışlarını incelemede kullanılan önemli modellerden biridir (Muslu & Başbakkal, 2013). Bu teori, davranışsal niyetleri etkileme yoluyla hem doğrudan hem de dolaylı davranışlar üzerinde oldukça etkili bir modeldir. Teori, çok sayıda inceleme ve meta-analiz tarafından desteklenmiştir ve Planlı Davranış Teorisi'nin etkili bir teori olduğu sonucuna varılmıştır (Williams vd., 2018). Ayrıca, Gerekçeli Eylem Teorisi ile bağlantılı olan bir teoridir. Her iki modelde de bireyin belirli bir davranışta bulunma kararının mantıklı ve gerekçeli düşünce süreçlerine dayandığı hesaba katılır (Suntornsan vd., 2022). Gerekçeli Eylem Teorisi ve Planlı Davranış Teorisi, bireysel davranışla birlikte bireysel niyetin davranış gerçekleştirme açısından en etkili belirleyiciler olduğunu öne süren teorilerdir. Planlı Davranış Teorisi, davranışa yönelik niyeti belirleyen algılanan davranış kontrolü açısından Gerekçeli Eylem Teorisi'nin genişletilmiş versiyonudur (Burucuoğlu & Bulut, 2016). Gerekçeli Eylem Teorisi, olası bir kontrol sorununun olmadığı durumlar için öne sürülmüştür. Ancak bireylerin davranışlarında tam bir kontrolden söz etmek zordur (Kocagöz & Dursun, 2010). Teori, sınırlama olmadan hareket etme özgürlüğünü varsayar. Ancak genellikle yetenek, zaman, sosyal normlar ve finansal kaynaklar açısından kısıtlamalar vardır (Mfazi & Elliott, 2022). Gerekçeli Eylem Teorisi istemli davranışların mükemmel bir açıklamasını sağlasa da (Albarracin vd., 2001), Ajzen, bireylerin üzerinde eksik iradeli kontrole sahip olduğu davranışlarla başa çıkma sınırlamasının üstesinden gelmek için, teoriye algılanan davranış kontrolü adı verilen ve diğer irrasyonel faktörleri temsil eden başka bir öncül eklemiştir (Tsai, 2010). Algılanan davranış kontrolünün, bireyin davranış ile birlikte kontrol oluşumunu ve kişinin daha önce davranışsal performanslarında karşılaştığı zorlukları yansıttığı varsayılır. Bu yeni faktörün dâhil edilmesiyle, Planlı Davranış Teorisi, davranışı doğrudan etkileyebilmektedir (Albarracin vd., 2001). Yalnızca kişinin kontrolü altındaki davranışlar için kullanılan Gerekçeli Eylem Teorisi'nden farklı olarak Planlı Davranış Teorisi, algılanan davranış kontrolünü bir değişken olarak ele alır. Algılanan davranış kontrolü, bir kişinin belirli bir davranışı gerçekleştirmek için mevcut kaynaklara, fırsatlara ve desteğe sahip olması gerektiği anlamına gelir (Knabe, 2012).

Planlı Davranış Teorisi, insanın rasyonel olduğu ve kendisi için olabilecek bilgileri sistematik olarak kullandığı varsayımına dayanmaktadır. İnsanlar belirli davranışları yapmaya ya da yapmamaya karar vermeden önce eylemlerinin sonuçlarını düşünmelidir (Prayidyaningrum & Djamaludin, 2016). Bu teori kapsamında, bireylerin toplum içindeki davranışları bazı etkilerin kontrolü altında oluşan nedenlerden kaynaklanır. Bu nedenler ise planlanmış bir şekilde gündeme gelir (Mercan, 2015). Teori, istemli kontrol altındaki herhangi bir spesifik insan davranışını açıklamak için geliştirilmiştir. Sosyal Psikolojideki en etkili teorilerden biridir ve

binden fazla ampirik makalenin temelini oluşturmuştur. Ayrıca sağlık psikolojisi, politika, spor, pazarlama, eğitim ve örgütsel davranış gibi birçok alanda başarıyla uygulanmıştır (Girardelli & Patel, 2016). Planlı Davranış Teorisi, insan davranışının en sık alıntılanan açıklamalarından biridir. Planlı Davranış Teorisinde, temel bileşenler olarak adlandırılan üç yapının niyetleri etkilediği ve niyetlerin de eylemi etkilediği varsayılır. Bu üç temel bileşen; davranışa yönelik tutum, davranışa ilişkin subjektif norm ve davranış üzerinde algılanan kontroldür (Sussman & Gifford, 2019). Planlı Davranış Teorisi'ne göre, bir davranış doğrudan ve ilk olarak, bireyin onu yapma niyeti tarafından belirlenir. Niyet ise, bir bireyin davranışın değerini algılama biçiminden (davranışa karşı tutum); bireyin yaşamındaki diğer kişilerin davranış ile ilgili neyi ne kadar önemli gördükleri veya düşündüklerinden (subjektif normlar) ve belirli bir davranışın bireyin kontrolünde olduğu algısından (algılanan davranış kontrolü) etkilenir (Suntornsan vd., 2022). Planlı Davranış Teorisi, "niyeti" nispeten yüksek doğrulukla tahmin etmek için tutumları, subjektif normları ve algılanan davranış kontrolünü kullanır. Teori, bir kişinin niyetinin, algılanan davranış kontrolü ile birleştirildiğinde, davranış önceki modellere göre daha yüksek doğrulukla tahmin etmeye yardımcı olacağını varsayar (Tsai, 2010). Modelin ilk anahtar kavramı tutum, bir kişinin bir nesneye ilişkin öznel değerlendirmesidir (Sukohar & Suharmanto, 2021). Tutumlar, tutarlı davranışsal tepkilere rehberlik eden, bireyin bir davranış nesnesini sevmeye veya sevmeme derecesidir. İnsanlar genellikle iyi sonuçlar doğuran davranışlarda bulunmaya ve "kötü" sonuçlara yol açan davranışlardan kaçınmaya çalışırlar. Tutumlar, bir davranışın araçsal niteliklerini (örneğin yararlılık) ve deneyimsel niteliklerini (örneğin hoşluk) yansıtabilir (Ho vd., 2015). Modelin ikinci anahtar kavramı subjektif normlar, sosyal çevrenin davranış üzerindeki etkisidir (Sukohar & Suharmanto, 2021). Subjektif norm, algılanan sosyal baskıya ve başkalarının belirli bir davranışı gerçekleştirmeye veya gerçekleştirmemeye yönelik varsayılan beklentilerine atıfta bulunan normatif inançlardan kaynaklanır. Daha spesifik olarak, bu değişken, davranışın gerçekleştirilmesi için önemli olan kişiler (örneğin aile üyeleri veya öğretmenler) tarafından davranışın sözde onaylanması veya onaylanmaması ile ilgilidir (Przygoński, 2019). Modelin üçüncü anahtar kavramı algılanan davranış kontrolü ise, bireyin belirli bir davranışı gerçekleştirmek için yeterli kaynaklara, yeteneğe ve fırsatlara sahip olduğuna olan inancından üretilir (Suntornsan vd., 2022). Bir kişiye sunulan kaynaklar ve fırsatlar, bir dereceye kadar davranışsal başarı olasılığını arttırmaktadır (Ajzen, 1991).

Planlı Davranış Teorisi, davranışsal niyet üzerine çeşitli çalışmalarda yaygın olarak uygulanan açıklayıcı bir modeldir. Teori, gönüllü insan davranışından önce bu tür davranışlarda bulunma niyetinin olduğunu şart koşar. Ardından, subjektif normların, algılanan davranış kontrollerinin ve tutumun, bir davranışsal niyetin oluşmasında etkili olduğunu vurgular (Yakasai & Jusoh, 2015). Bununla birlikte tutumların, subjektif normların ve algılanan davranış kontrolünün inşasıyla ilgili olduğu durumlarda, davranışsal inanç, normatif inanç ve kontrol inancı olmak üzere üç tür inanç arasında ayrım yapar. Tüm inançlar, gerçekleştirilen davranışı ister bir sonuç ister normatif beklenti ister davranışı gerçekleştirmek için gerekli kaynaklar olsun, çeşitli türlerdeki niteliklerle ilişkilendirir (Pardana vd., 2019). Davranışsal inançlar, bir davranışa hoş ya da nahoş gelen bir tutum üretecektir; normatif inançlar, algılanan sosyal baskının (subjektif normlar) ortaya çıkmasına neden olur ve kontrol inançları, algılanan davranış kontrolünün ortaya çıkmasına neden olur. Üç temel değişken (tutum, subjektif normlar ve algılanan davranış kontrolü) ile davranışsal bir niyet oluştururken, davranışsal niyet davranışın "acil öncülü"dür (Yuniarwati vd., 2021). Dolayısıyla subjektif norm, algılanan kontrol ve tutum her ne kadar olumlu olursa bireyin bu davranışı yapabilme niyeti olasıdır. Bireyler fiili kontrol alındığında, niyetlerini gerçekleştirmeleri beklenir. Bu nedenle niyetin, davranışın doğrudan öncülü olduğu varsayılır (Bosnjak vd., 2020). Çünkü kontrol davranışı, bireyin bir davranış kontrol

edebileceğine veya gösterebileceğine dair güven düzeyi (kontrol inançları) ile bireyin davranışı göstermede destekleyici veya engelleyici bir faktör olduğuna dair inancının (algılanan güç) bir bileşimidir (Prayidyaningrum & Djamaludin, 2016).

3.3. Hipotez Geliştirme

Teorik çerçevede ifade edildiği üzere, planlı davranış teorisinin ilk yapısı olan tutum, davranışın birey tarafından iyi veya kötü olarak değerlendirilmesi olarak ifade edilir (Kılıç vd., 2021). Bireyler, ilgili davranışı değerlendirmelerine dayalı olarak davranışsal inançlar oluştururlar. Bu davranışsal inançlar ve tutumlar olumlu ya da olumsuz olabilir. Bir davranışa karşı olumlu bir tutumu olan bireylerin davranışı gerçekleştirme olasılığı daha yüksektir (Suntornsan vd., 2022). Bu kapsamda, tutumun, tüketicilerin organik gıda satın alımına yönelik niyetini etkilediği kabul edilebilir (Aitken vd., 2020; Cançelik, 2023). Daha önce gerçekleştirilen pek çok çalışmada, tutumun organik gıda satın alma niyetini etkilediği görülmüştür (Bredahl, 2001; Cançelik, 2023; Tarkiainen & Sundqvist, 2005; Ustaahmetoğlu & Toklu, 2015; Wang vd., 2013). Bu nedenle aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H1. *Tutum, organik gıda satın alma niyetini olumlu yönde etkilemektedir.*

Planlı davranış teorisinin ikinci yapısı olan subjektif norm kavramında, diğer insanların algılamalarının önemi üzerinde durulur. Tutum kavramında ise bahsedildiği gibi, davranışın birey tarafından olumlu ya da olumsuz olarak algılanması söz konusudur. Subjektif norm, bireyin başkalarının bir davranışı gösterip göstermemesine ilişkin beklentilerini ve bireylerin diğer kişinin beklentilerine ne kadar istekli olduğunu algılamasıdır (Prayidyaningrum & Djamaludin, 2016). Buna göre birey, referans aldığı kişilerde organik gıda satın almanın beklenen bir davranış olduğuna düşünüyorsa, organik gıda satın alma niyeti o derece yüksek olacaktır (Cançelik, 2023). Daha önce gerçekleştirilen pek çok çalışmada, subjektif normun organik gıda satın alma niyetini etkilediği görülmüştür (Aitken vd., 2020; Çınar vd., 2021; Oral, 2020; Tarkiainen & Sundqvist, 2005; Teng & Wang, 2015). Bu nedenle aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H2. *Subjektif norm, organik gıda satın alma niyetini olumlu yönde etkilemektedir.*

Teorik çerçevede ifade edildiği üzere, planlı davranış teorisinin üçüncü yapısı olan algılanan davranış kontrolü, bireyin davranışın performansında kişisel ve durumsal engellerin var olduğu gerçeğine ilişkin algılarını ifade eder. Bu engeller, öz yeterlilik ve kontrol edilebilirliği içerir (Nchise, 2012). Ajzen'e göre (1991) algılanan davranış kontrolü, bireyin belirli bir davranışa katılmanın kolaylığı veya zorluğu hakkındaki yargısını ifade eder. Cançelik (2023)'in ifadesiyle, “kişi organik gıda satın almak için davranış kontrolüne sahip olduğunu düşünüyorsa, satın alma niyetinin daha yüksek olması beklenmektedir.” Daha önce gerçekleştirilen pek çok çalışma, algılanan davranış kontrolü ile organik gıda satın alma niyeti arasındaki ilişkinin varlığını desteklemektedir (Ahmed vd., 2021; Aitken vd., 2020; Çınar vd., 2021; Oral, 2020; Wong vd., 2018). Bu nedenle aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H3. *Algılanan davranış kontrolü, organik gıda satın alma niyetini olumlu yönde etkilemektedir.*

Organik gıdalar için satın alma motiflerini araştıran tüketici araştırmaları, sağlık bilinci ve gıda güvenliğinin en önemli satın alma öğeleri olduğunu ortaya koymuştur. Sağlığın korunması ve iyileştirilmesi çabaları, organik gıda satın almanın baskın güdüleri olarak ifade edilmektedir (Schifferstein & Ophuis, 1998). Chen'in gerçekleştirdiği araştırmanın sonuçları, bireylerin sağlığına ve çevreye duyduğu ilginin, organik gıdaları satın almak için en sık belirtilen iki güdü olduğunun altını çizmektedir. Araştırmada, sağlıklı yaşam tarzı, sağlık bilinci ve çevresel tutumlar ile tüketicinin organik gıdalara karşı tutumu arasında pozitif yönde ilişkiler

bulunmuştur (Chen, 2009). Daha önce gerçekleştirilen pek çok çalışmada sağlık bilinci ile organik gıda satın alma niyeti arasındaki ilişki desteklenmektedir (Chen, 2009; Ustaahmetoğlu & Toklu, 2015; Ghufuran vd., 2022; Grankvist & Biel, 2001). Bu nedenle aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H4. *Sağlık bilinci, organik gıda satın alma niyetini olumlu yönde etkilemektedir.*

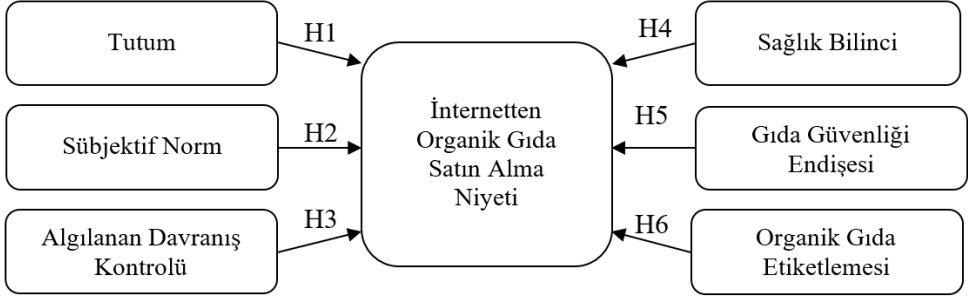
Gıda güvenliği, gıdanın tüm olası kirleticilerden ve tehlikelerden arınmış olduğu anlamına gelen geniş perspektifli bir kavramdır (Kamboj vd., 2020). Organik ürünlere yönelik gıda güvenliği endişesi, tüketicilerin, gıda endüstrisinin ve hükümetin karşı karşıya olduğu önemli bir konudur. Tüketiciler gıda güvenliği risklerini kendileri kolayca değerlendiremedikleri için, gıda güvenliğine ilişkin algılamaları kısmen gıda zincirine yönelik bir güven meselesini oluşturmaktadır (Yee vd., 2005). Gıda endüstrisinde, gıda güvenliği ve kalitesine yönelik artan endişeler, tedarik zincirindeki tüm aktörleri tarladan sofraya kadar izlenebilirliği benimsemeye zorlamaktadır (Prajapati, 2016). Buna göre, tüketiciler organik bir ürün satın aldıklarında, ürünün fiziksel risklerine karşı duyarlılık taşımaktadır. Ürünün üzerinde herhangi bir kalıntı olmaması ve organik olmayan bir bileşeni içermemesi gerekir (Ustaahmetoğlu & Toklu, 2015; Yee vd., 2005). Tahmin edildiği gibi tüketicileri organik gıda satın almaya yönlendiren unsurlardan biri de, gıda güvenliğine yönelik yaşanan endişelerdir (Centre for Food Safety, 2023; Nagaraj, 2021). Bu kapsamda organik gıdalara yönelik, gıda güvenliği endişesi ile ilgili yapılan çalışmalara göre, aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H5. *Gıda güvenliği endişesi, organik gıda satın alma niyetini olumlu yönde etkilemektedir.*

Organik gıda üretimi için hammadde olarak kullanılan bir organik ürün, müşterileri üretim ve ekolojik etkiler hakkında bilgilendirmek amacıyla organik olarak etiketlenir (Drexler vd., 2017). Organik gıda ürünlerinin sertifikasyonu ve etiketlenmesi, ilk olarak tüketicilere ürünün doğası hakkında bilgi vermektedir (Giannakas, 2002). Ürünün çevre dostu olduğunu, çevreyle ilgili gereklilikleri yerine getirdiğini gösteren organik gıda etiketlemesi, ürünü piyasadaki benzeri ürünlerden ayırmaktadır (Kırgız, 2006). Organik gıda etiketlemeleri, üreticiler nezdinde düşünüldüğünde ise, ürünlerin tüketicilerin çevresel taleplerini yerine getirmesi açısından bir baskı unsuru oluşturabilmektedir (Kırgız, 2006). Tüketicileri organik gıda satın almaya yönlendiren unsurlardan biri organik gıda etiketlemesi olduğu ifade edilebilir (Giannakas, 2002; Kırgız, 2006; Drexler vd., 2017; Ghufuran vd., 2022; Köse & Kircova, 2020). Bu kapsamda organik gıdalara yönelik, organik gıda etiketlemesi ile ilgili yapılan çalışmalara göre, aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H6. *Organik gıda etiketlemesi, organik gıda satın alma niyetini olumlu yönde etkilemektedir.*

Literatür araştırması ve teorik değerlendirmeler sonucunda oluşturulan araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

4. METODOLOJİ

Bu çalışmanın amacı internet üzerinden yapılan organik gıda alışverişlerinde, tüketicilerin satın alma niyetlerinin ortaya çıkarılmasıdır. Çalışmada; tutum, subjektif norm, algılanan davranış kontrolü, sağlık bilincinin, gıda güvenliğinin ve organik gıda etiketlemesinin satın alma niyeti üzerindeki etkileri Planlı Davranış Teorisi çerçevesinde incelenmektedir. Araştırma kapsamında tutum (TTM), subjektif norm (SBN) ve algılanan davranış kontrolünü (ADK) ölçmek için Aitken vd. (2020)'nin çalışmalarından, sağlık bilinci (SB) ve organik gıda etiketlemesini (OGE) ölçmek için Ghufraan vd. (2022)'nin çalışmalarından, organik gıda satın alma niyetini (OGSN) ve gıda güvenliği endişesini (GGE) ölçmek için Nagaraj (2021)'in çalışmasından yararlanılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak çevrimiçi anket kullanılmıştır. Veriler Google form uygulaması ile toplanmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların cinsiyet, medeni durum, yaş, meslek, eğitim ve gelir durumuna tespit etmeye yönelik demografik sorular mevcuttur. İkinci bölümde planlı davranış teorisi yapısı için; tutum, subjektif norm, algılanan davranış kontrolü, diğer yapılar için; sağlık bilinci, organik gıda etiketlemesi, gıda güvenliği endişesi ve satın alma niyeti ile ilgili ifadeler mevcuttur. Bu bağlamda ikinci bölümdeki ifadeler 7 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar; tutum 4 ifade, subjektif norm 3 ifade, algılanan davranış kontrolü 3 ifade, organik gıda satın alma niyeti 3 ifade, sağlık bilinci 3 ifade, gıda güvenliği endişesi 4 ifade ve organik gıda etiketlemesi 3 ifade olarak toplam 23 ifadedir. Ölçek ve ifadeler Tablo 1'de gösterilmiştir. Araştırma modelini test etmek üzere kullanılan ilgili anket formunda yer alan ifadeler 5'li Likert tipi ifadelerden oluşmaktadır (1: Kesinlikle Katılmıyorum...5: Kesinlikle Katılıyorum).

Esas araştırmaya geçilmeden önce anketin uygulanabilirliğini belirlemek amacıyla 34 kişiye pilot uygulama yapılmıştır. Böylece ifadelerin anlaşılabilirliği, güvenilirliği ve geçerliliği incelenmiş ve anketteki ifadelerin netliğini doğrulanmıştır. Tüm değişkenler arasında olası neden ile sonuç ilişkileri yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak test edilmiştir. Yapısal eşitlik modeli kullanılan araştırmalarda, her bir ifade için en az 15 katılımcı önerilmektedir (Kline, 2015). Araştırmada 23 ifade olduğundan, en az 345 katılımcı bulunması gerekmektedir. Bu doğrultuda 397 katılımcıya anket uygulanmıştır. Araştırmanın evrenini, Türkiye'de internette organik gıda alışverişine ilgili 18 yaş üstü tüketiciler oluşturmaktadır. Veriler 1-30 Ağustos 2022 tarihleri arasında Türkiye'deki tüketicilerden toplanmıştır. Maliyet ve zaman bakımından araştırmada olasılığa dayalı olmayan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Toplanan anketlerden hatalı olan 6 tanesi çıkarılmış ve analizler 391 anket ile yapılmıştır. Anket formu katılımcılara uygulanmadan önce etik kurul izni için Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kuruluna başvurulmuştur. Bu doğrultuda ilgili birimden, E-87841438-604.01.01-

211174 sayılı ve 05.07.2022 tarihinde aldığı karar ile etik kurul izni alınmıştır. Verilerin analizinde SPSS ve AMOS paket programları kullanılmıştır.

Tablo 1. Ölçek ve İfadeler

Ölçek	İfade
Tutum (TTM)	Organik gıda satın alınca kendimi iyi hissediyorum
	Organik gıda çevre için iyidir
	Organik gıda sağlık için iyidir
	Organik gıda yaşama istediğimi yansıtır
Subjektif Norm (SBN)	Arkadaşlarım ve ailem organik gıda satın almanın iyi bir fikir olduğunu düşünüyor
	Görüşlerine değer verdiğim kişiler, organik gıda satın alırlar
	Görüşlerine değer verdiğim kişiler organik gıda satın alma fikrini beğenirler
Algılanan Davranış Kontrolü (ADK)	Organik gıda çoğu yerde yaygın olarak bulunur
	Organik gıda satın almak için doğru bir tercihtir
	Organik gıda bulmak kolaydır
Sağlık Bilinci (SB)	Sağlıklı olmak için yiyecekleri özenle seçerim.
	Kendimi sağlık bilincine sahip bir tüketici olarak görüyorum
	Sağlıkla ilgili konuları çoğunlukla düşünürüm
Gıda Güvenliği Endişesi (GGE)	Gıdaların kalitesi ve güvenliği beni ilgilendiriyor
	Günümüzde çoğu gıda, kimyasal sprey ve gübre kalıntıları içermektedir
	Gıdalardaki yapay katkı maddelerinin ve koruyucuların sayısı konusunda çok endişeliyim
	Birkaç yıl öncesine göre şimdi daha fazla organik yiyecek satın alıyorum
Organik Gıda Etiketlemesi (OGE)	Organik etiketleme ile organik gıda hakkında doğru bilgi ile sağlanır
	Organik etiketleme, organik gıda hakkında yeterli bilgi sağlar
	Organik etiketlemenin sağladığı bilgilerden memnun olurum
Organik Gıda Satın Alma Niyeti (OGSN)	Bir sonraki internet alışverişimde en az bir organik gıda satın almaya niyetliyim
	Bir sonraki internet alışverişimde organik gıda satın almayı planlıyorum
	Bir sonraki internet alışverişimde organik gıda satın almaya istekliyim

5. BULGULAR

Demografik özelliklere ait bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir. Cinsiyet açısından katılımcılar, 209 erkek ve 182 kadın olarak 391 kişidir ve dağılımları birbirine yakındır. Katılımcıların %56,8'i (222 kişi) bekar'dır. Ayrıca yaş dağılımları incelediğinde çoğunluk 44 yaş altındadır. Bunun yanında katılımcıların büyük bir bölümü kamu çalışanıdır. Gelir düzeyleri açısından bakıldığında katılımcılar arasında 12.001TL ile 18.000TL aralığında aylık ücret alan çoğunluktadır.

Tablo 2. Demografik Verilere göre Frekans Analizi

Demografik Değişken	Kategoriler	N	%
Cinsiyet	Kadın	182	46,5
	Erkek	209	53,5
Medeni Durum	Bekar	222	56,8
	Evli	169	43,2
Yaş	18-24	107	27,4
	25-34	109	27,9
	35-44	109	27,9
	45-54	32	8,2
	55-64	28	7,2
	65 ve üstü	6	1,5
Meslek ve Çalışma Durumu	Öğrenci	79	20,2

	Kamu Personeli	143	36,6
	Özel Sektör Personeli	92	23,5
	İşyeri Sahibi	28	7,2
	Ev Hanımı	14	3,6
	Emekli	17	4,3
	Çalışmıyor	18	4,6
Eğitim	İlköğretim	28	7,2
	Lise	69	17,6
	Ön lisans	108	27,6
	Lisans	151	38,6
	Lisansüstü	35	9,0
Gelir	6.000TL ve altı	118	30,2
	6.001TL-12.000 TL	48	12,3
	12.001TL-18.000 TL	138	35,3
	18.001TL-24.000 TL	59	15,1
	24.001TL ve üstü	28	7,2

Çalışmada öncelikle Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Verilerin faktör analizine uygunluğunu değerlendirmek için Kaiser, Meyer ve Olkin (KMO) ve Bartlett's küresellik testi seçilmiştir. Yapılan KMO testi (,936) ve Bartlett's testi sonucunun (,001) faktör analizi için uygun olduğu görülmüştür (Malhotra vd., 2006). Temel bileşen analizi için Varimax döndürme yöntemi kullanılmıştır. Tablo 3'te gösterilen AFA sonuçlarına göre ifadeler 7 faktöre yüklenmiş ve açıklayıcılık oranı %80,96'dır. Bu doğrultuda kullanılan ölçeğin hazırlanma amacına göre doğru bir dağılım gösterdiği görülmüştür.

Tablo 3. Açıklayıcı Faktör Analizi

Değişken	GGE	TTM	SBN	SB	OGE	ADK	OGSN
GGE1	,800						
GGE2	,816						
GGE3	,808						
GGE4	,816						
TTM4		,791					
TTM1		,815					
TTM2		,767					
TTM3		,746					
SBN1			,815				
SBN2			,814				
SBN3			,839				
SB1				,741			
SB2				,813			
SB3				,765			
OGE1					,734		
OGE2					,785		
OGE3					,765		
ADK1						,799	
ADK2						,716	
ADK3						,769	
OGSN1							,771
OGSN2							,757
OGSN3							,739

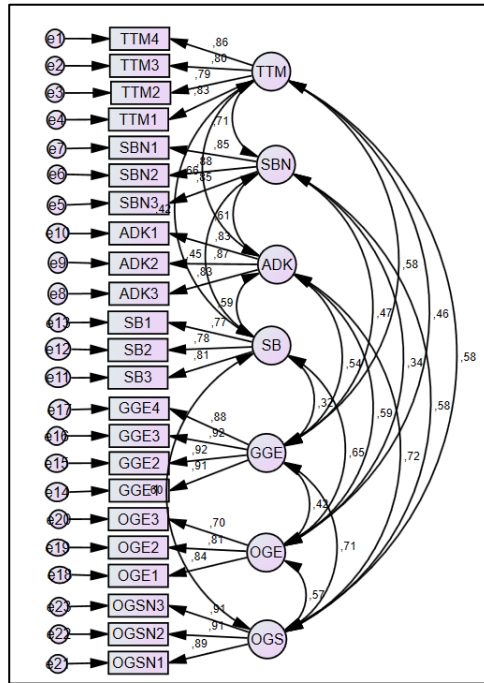
Çalışmada normallik dağılımını test etmek için çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda, çarpıklık değerinin -0,74 ile -1,39 arasında ve basıklık değerinin -

0,48 ile 1,26 arasında yer aldığı tespit edilmiştir. Bu durumda çarpıklık ve basıklık değerleri -1,5 ile +1,5 arasında olduğundan verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Tespit edilen değerler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Faktörlerin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Faktör	n	Ort.	SS	Çarpıklık	Basıklık
Tutum (TTM)	391	3,57	1,13	-0,85	0,33
Subjektif Norm (SBN)	391	3,37	1,07	-0,74	0,16
Algılanan Davranış Kontrolü (ADK)	391	3,15	1,17	-0,95	0,59
Sağlık Bilinci (SB)	391	3,69	1,12	-1,39	1,26
Gıda Güvenliği Endişesi (GGE)	391	3,32	1,17	-0,77	0,38
Organik Gıda Etiketlemesi (OGE)	391	3,54	1,28	-0,98	-0,48
Organik Gıda Satın Alma Niyeti (OGSN)	391	3,32	1,11	-0,93	0,24

AFA sonrası ölçeklere Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmış ve faktör yapılarının geçerliliği incelenmiştir. Çok faktörlü modele uygulanan DFA AMOS diyagramı Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. DFA AMOS Diyagramı

Ayrıca analizde, faktörler altında yer alan tüm maddelere ait yol katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve yolların anlamlılığını gösteren regresyon katsayıları, standart hata, t ve p değerleri Tablo 5'te verilmiştir. Bu durumda TTM üzerinde en fazla etkiye sahip olan maddenin TTM4 olduğu, SBN üzerinde en fazla etkiye sahip olan maddenin SBN2 olduğu, ADK üzerinde en fazla etkiye sahip olan maddenin ADK2 olduğu, SB üzerinde en fazla etkiye sahip olan maddenin SB3 olduğu, GGE üzerinde en fazla etkiye sahip olan maddenin GGE3 olduğu, OGE üzerinde en fazla etkiye sahip olan maddenin OGE1 ve OGS üzerinde en fazla etkiye sahip olan maddenin OGSN3 olduğu görülmektedir.

Tablo 5. DFA Yol ve Hata Katsayıları

Madde	Yol	Faktör	Standartize Yol Katsayıları (β_0)	Standart Olmayan Yol Katsayıları (β_1)	Standart Hata	t	p
TTM4	<---	TTM	0,861	1			
TTM3	<---	TTM	0,802	0,938	0,049	19,122	***
TTM2	<---	TTM	0,787	0,926	0,05	18,583	***
TTM1	<---	TTM	0,833	0,946	0,047	20,265	***
SBN3	<---	SBN	0,846	1			
SBN2	<---	SBN	0,880	1,034	0,049	21,151	***
SBN1	<---	SBN	0,847	1,059	0,053	20,137	***
ADK3	<---	ADK	0,830	1			
ADK2	<---	ADK	0,874	1,038	0,051	20,191	***
ADK1	<---	ADK	0,830	0,989	0,052	18,92	***
SB3	<---	SB	0,815	1			
SB2	<---	SB	0,782	0,962	0,061	15,652	***
SB1	<---	SB	0,775	0,935	0,06	15,511	***
GGE1	<---	GGE	0,912	1			
GGE2	<---	GGE	0,917	1,006	0,033	30,127	***
GGE3	<---	GGE	0,921	0,998	0,033	30,5	***
GGE4	<---	GGE	0,877	0,954	0,036	26,791	***
OGE1	<---	OGE	0,842	1			
OGE2	<---	OGE	0,812	0,971	0,059	16,553	***
OGE3	<---	OGE	0,699	0,869	0,061	14,192	***
OGSN1	<---	OGS	0,891	1			
OGSN2	<---	OGS	0,910	1,01	0,037	27,083	***
OGSN3	<---	OGS	0,912	1,047	0,038	27,214	***

*** p<0,01

DFA ile uyum iyiliği değerleri incelenmiş ve Tablo 6’da gösterilmiştir. Analiz sonucuna göre değerlerin uygun aralıkta olduğu görülmüştür (Kline, 2015). Bu doğrultuda ölçüm modeli için gözlenen değişkenlerin, gizil değişkenleri yeterli düzeyde temsil ettiği görülmektedir. Böylece DFA sonucunda, ölçekteki ifadelerin tüm faktörlere iyi uyum gösterdiği doğrulanmıştır.

Tablo 6. DFA Uyum İyiliği Değerleri

Değer	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Uyum İyiliği Değerleri
CMIN/DF	≤ 3	≤ 5	1,328
CFI	$\geq 0,97$	$\geq 0,90$	,991
AGFI	$\geq 0,90$	$\geq 0,85$	,931
GFI	$\geq 0,90$	$\geq 0,85$	,949
RMSEA	$\leq 0,05$	$\leq 0,08$	,029

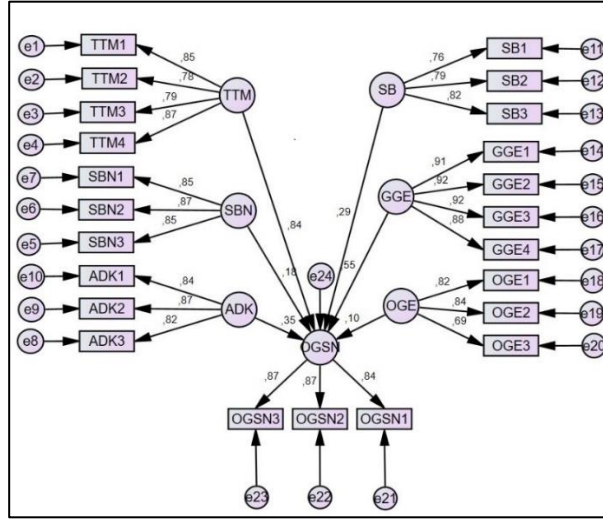
Kaynak: Gürbüz, 2019

Faktör analizi yapı homojenliğini değerlendirmek için güvenilirlik ölçümünde Cronbach alfa (CA) katsayısı dikkate alınmıştır (Reynaldo & Santos, 1999). Ardından güvenilirlik için tüm faktörlere CA, yapı geçerlik analizleri için yakınsak geçerlilik (Composite Reliability - CR) ve iç tutarlılık için açıklanan ortalama varyans (Average Variance Extracted - AVE) değerleri hesaplanmıştır. AVE değerinin ,50’nin, CR ve CA değerlerinin ,70’in üzerinde olması beklenmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Analiz sonucunda tüm ölçek için CA değeri ,93 olmuştur. Ayrıca Tablo 7’de gösterildiği gibi tüm değişkenlerin güvenilirlik ve yapı geçerlik değerlerinin uygun şartları sağladığı görülmüştür.

Tablo 7. CA, AVE ve CR Değerleri

Faktör	CA	AVE	CR
Tutum (TTM)	,874	,608	,861
Sübjektif Norm (SBN)	,854	,677	,862
Algılanan Davranış Kontrolü (ADK)	,862	,571	,800
Sağlık Bilinci (SB)	,833	,598	,817
Gıda Güvenliği Endişesi (GGE)	,906	,656	,884
Organik Gıda Etiketlemesi (OGE)	,826	,581	,806
Organik Gıda Satın Alma Niyeti (OGSN)	,846	,580	,805

Çalışmada hipotezlerin testi için Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) kullanılmıştır. YEM çok değişkenli ilişkileri aynı anda test etmek için güçlü bir tekniktir. Model için oluşturulan yol analizi AMOS diyagramı Şekil 3'te sunulmuştur.

Şekil 3. Yol Analizi AMOS Diyagramı

Araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan hipotezlerin analiz edilebilmesi için oluşturulan YEM’de, uygunluk için uyum iyiliği değerleri ile incelenmiştir. Bu doğrultuda yapısal modelin uyum iyiliği katsayıları; CMIN/DF=1,279, CFI=,991, AGFI=,931, GFI=,945, RMSEA=,023 olarak hesaplanmıştır. Bu değerlerin kabul edilebilir aralıkta olduğu tespit edilmiştir (Kline, 2015). Analiz sonucunda hipotez testleri, yolların anlamlılığını gösteren regresyon katsayıları, standart hata, t ve p değerleri Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Hipotez Testleri

Hipotez	Test Edilen Yol	Standize Yol Katsayıları (β_0)	Standart Olmayan Yol Katsayıları (β_1)	Standart Hata	t	p	Hipotez Sonucu
H1	TTM -> OGSN	,084	,088	,037	0,667	,019	Kabul
H2	SBN -> OGSN	,181	,176	,041	4,246	***	Kabul
H3	ADK -> OGSN	,350	,311	,040	7,768	***	Kabul
H4	SB -> OGSN	,288	,284	,045	6,252	***	Kabul
H5	GGE -> OGSN	,553	,460	,038	12,170	***	Kabul

H6	OGE -> OGSN	,105	,097	,040	2,417	,396	Ret
----	-------------	------	------	------	-------	------	-----

***p<0,01

Modelde herhangi bir modifikasyon yapılmamıştır. YEM analizi yapılan hipotez sonuçlarına göre tutum, organik gıda satın alma niyetini olumlu yönde etkilemiştir. Bu doğrultuda H₁ hipotezi kabul edilmiştir ($\beta_0 = ,084$; $p < ,05$). Subjektif norm, organik gıda satın alma niyetini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiş ve H₂ hipotezi desteklenmiştir ($\beta_0 = ,181$; $p < ,05$). Ayrıca algılanan davranış kontrolü, organik gıda satın alma niyetini olumlu yönde etkilediği görülmüş ve bu kapsamda H₃ hipotezi kabul edilmiştir ($\beta_0 = ,350$; $p < ,05$). Bunlarla birlikte sağlık bilincinin organik gıda satın alma niyetini olumlu yönde etkilediği görülmüş ve H₄ hipotezi kabul edilmiştir ($\beta_0 = ,288$; $p < ,05$). Bunların yanında gıda güvenliği endişesinin ($\beta_0 = ,553$; $p < ,05$) organik gıda satın alma niyetini olumlu yönde etkilemiştir ve H₅ hipotezi kabul edilmiştir. Diğer taraftan organik gıda etiketlemesinin, organik gıda satın alma niyetine anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla H₆ hipotezi reddedilmiştir ($\beta_0 = ,105$; $p > ,05$). Sonuç olarak H₁, H₂, H₃, H₄ ve H₅ hipotezleri kabul edilmiş ancak H₆ hipotezi reddedilmiştir.

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

Gıda ürünlerinin üretiminde kullanılan kimyasal ilaçların insan sağlığını olumsuz etkilemesi ve çeşitli riskler barındırması organik gıda endüstrisinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Üreticilerin ve tüketicilerin bu endüstriye teknolojik platformlar üzerinden dâhil olmasıyla birlikte organik gıda alışverişlerinin internet üzerinden büyümesine ve günümüzde popüler tüketim kültürü içerisinde yer almasına vesile olmuştur.

Araştırmadan elde edilen ilk hipotez sonucuna göre tüketicilerin organik gıda alışverişlerinde sergiledikleri tutum, internet üzerinden organik gıda satın alma niyetini olumlu ve anlamlı olarak etkilemiştir. Bu sonuca göre, internette organik gıda satın alma niyetinde olan tüketiciler belli bir farkındalık düzeyi ile satın alma eylemlerini bilinçli şekilde gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla tüketicilerin organik gıda hakkında tutumu olumlu bir eyleme yol açmaktadır. Bu sonuç tüketicilerin, internette organik gıda satın alımını hoş karşıladığını göstermiştir. Bu durumun temelinde, doğal yaşam tarzı, yeşil pazarlama, online satış alternatiflerinin sunduğu avantajlar, ödeme kolaylıkları ve sürdürülebilirlik girişimleri olarak belirtilebilir. Ayrıca basında bu konunun sık sık gündeme getirilmesi tüketicileri etki altında bırakmış olabilir. Diğer yandan organik gıda satın alma davranışı, çevresel kaygıyı yansıtan etik bir karar olarak görülebilir. Farklı bir açıdan bakıldığında, tüketim noktasındaki bu tutum, davranışsal kontrolü desteklemiştir. Ayrıca tüketicilerin organik gıda satın alma davranışlarına yönelik sergiledikleri tutumun olumlu ve anlamlı olması geçmişte yapılan araştırmaları destekler niteliktedir (Aitken vd., 2020; Cançelik, 2023; Tarkiainen & Sundqvist, 2005; Ustaahmetoğlu & Toklu, 2015; Wang vd., 2013). Bu noktadan hareketle, tüketicilerin karar alma sürecinin planlı davranış teorisi ile uyumlu bir şekilde tutuma bağlı olduğu doğrulanmıştır.

Araştırmanın ikinci hipotezinde subjektif normların tüketicilerin internette organik gıda satın alma niyetini olumlu ve anlamlı yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda tüketiciler, yakın çevrelerinde organik gıda tüketen kişilerin görüş ve değerlendirmelerini dikkate almakta ve önemsemektedir. Tüketici davranışı sergileme sürecinde bireyin referans aldığı sosyal çevrenin ve beklentilerinin etken bir rol oynadığı görülmüştür. Organik gıda satın alma konusunda bu olumlu düşünenler, başkalarının niyet oluşumunda etkili olmaktadır. Ancak subjektif normlar araştırmadaki diğer değişkenler dikkate alındığında satın alma niyetinde daha düşük etkiye sahiptir. Bunun nedeni subjektif normların, tutum ve algılanan davranış kontrolüne göre daha az dikkate alındığı ile açıklanabilir. Subjektif normların organik gıda satın

alma niyetini olumlu yönde etkilemesi literatürdeki çoğu çalışmayla desteklenmiştir (Ahmed vd., 2021; Aitken vd., 2020; Çınar vd., 2021; Oral, 2020; Tarkiainen & Sundqvist, 2005; Teng & Wang, 2015). Diğer taraftan sonuçlar, bazı çalışmalar ile (Wong vd, 2018; Roseira vd, 2022) çelişmektedir. Çelişen bu durumla, Portekiz ve Tayvan gibi farklı kültürdeki insanlar arasında organik gıdaların subjektif normlara tabi olmayabileceği ve henüz sosyal bir norm haline gelmediği söylenebilir.

Üçüncü hipotezde algılanan davranış kontrolü, tüketicilerin organik gıda satın alma niyetini olumlu ve anlamlı yönde etkilemiştir. Bu kontrol ile bireyin satın alma niyetine yönelmesinin kolaylık derecesini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tüketicilerin internet üzerinden organik gıdaya ulaşma fikrini basit, yeterli ve doğru tercih olarak değerlendirdiği düşünülmektedir. Elde edilen sonuçlar, literatür ile paralel yöndedir (Ahmed vd., 2021; Aitken vd., 2020; Çınar vd., 2021; Dangı 2020; Oral, 2020; Wong vd., 2018). Ancak literatürde bazı sonuçlar algılanan davranışsal kontrolünün düşük olduğunda tutum ve davranma niyeti arasında bir kırılmanın meydana geldiğini göstermektedir.

Planlı davranış teorisi, bireylerin tutum, norm ve davranışlarına yönelik algıların, niyet oluşumunda olumlu veya olumsuz yönde etki edebileceği vurgulanmıştır (Burucuoğlu & Bulut, 2016; Kılıç, vd., 2021). Bu teorinin bireylerin niyetlerini gerçekleştirme aşamasında etkili ve belirleyici rol oynaması, yapılan bu araştırmanın bulgularını doğrulamıştır. Bu çalışmada kullanılan planlı davranış teorisi modeline yapılan eklemeler ile sağlık bilincinin ve gıda güvenliğinin organik ürün satın alma niyetinde etkili olduğunu göstermiştir

Dördüncü hipotez sonucuna göre sağlık bilincinin, tüketicilerin internetten organik gıda satın alma niyetini olumlu ve anlamlı yönde etkilediği görülmüştür. Bu durum sağlıklı gıda tüketmek için tüketicilerin, internet üzerinden organik gıda satın almaya istekli olduğunu göstermektedir. Sonuç literatürdeki çalışmalar desteklemektedir (Chen, 2009; Ghufraan vd., 2022; Grankvist & Biel, 2001). Katılımcıların sağlık ile ilgili konularda organik gıdaya ulaşmayı önemsemesi, internetten yapılan alışverişlerde de etkisini göstermiştir. Bu doğrultuda internet üzerinden organik gıda alışverişi düşünen bireylerin sağlıklarını ön plana aldıkları düşünülmektedir.

Beşinci hipoteze göre gıda güvenliği endişesi bireylerde organik gıda satın alma niyetini olumlu ve anlamlı etkilemiştir. İyi kontrol edilmeyen organik gıda üretim teknikleri, organik gıda tüketim tarzının işlenmiş ve paketli gıdalara kayması, organik gıda üreticilerinin kontrolsüz artması güvenlik endişesini arttırdığı düşünülebilir. Tüketiciler genel olarak pazarda sunulan gıdaların güvenliğini oldukça önemsemekte ve kaliteli gıda, kaliteli içerik durumunu yüksek oranda sorgulamaktadır. Yapılan araştırmalar kapsamında günümüz tüketicilerinin gıdalar hakkında endişeli olduğu vurgulanmış ve gıdaların sağlıklı olup olmadığı, kalitesi ve taşıdıkları besin değerleri bireyler tarafından sorgulanmaktadır (Oral, 2020). Geçmiş araştırmalarda tüketicilerin organik gıda satın alırken gıda güvenliği ve taşıdıkları fiziksel riskler adına duyarlı oldukları vurgulanmıştır (Nagaraj, 2021; Ustaahmetoğlu & Toklu, 2015; Yee vd., 2005). Elde edilen sonuç literatür ile uyumludur (Chen, 2009; Grankvist & Biel, 2001; Ghufraan vd., 2022; Schifferstein & Ophuist, 1998; Ustaahmetoğlu & Toklu, 2015).

Altıncı hipoteze göre organik gıda etiketlemesi, internetten organik gıda satın alma niyetini anlamlı olarak etkilememiştir. Literatürde bu sonucun tersi yönde bulgular mevcuttur (Drexler vd., 2017; Ghufraan vd., 2022; Köse & Kırcova, 2020). Bunun yanında internetten organik gıda alışverişi yapan tüketicilerin fiziksel temas kurmadan ve gıda etiketlemesini kontrol etmeden alışveriş yaptığından kaynaklanabilir.

İşletmeler organik ürünleri internet üzerinden pazarlarken günümüz tüketicilerinin beklentilerini ve ihtiyaçlarını dikkate almalıdır. Bu doğrultuda, internette sunulan bu ürünlerin, sağlıklı olduğuna dair tüketicilere bilgi verilmesi, işletmelerin geniş tüketici kitlelerine eş zamanlı ulaşabilmesine imkân verecektir. Organik gıdaya yönelik duyulan gereksinim ve farkındalık işletmelerin bu alanda ilerlemesini kolaylaştıracaktır. Ayrıca tüketiciler organik gıda satın alırken gıda güvenliğine dikkat etmektedir. Bu sebeple işletmeler, üretimlerinin 1/12/2004 tarihli ve 5262 sayılı Organik Tarım Kanunu'na uygun olduğunu ve bu doğrultuda ürünlerinin güvenli olduğunu ifade etmesi atılacak doğru bir adımdır.

Satın alma süreci tüketicilerin sergilediği tutum ve davranışlar ile şekillenmektedir. Bu sebeple işletmeler, tüketicilerin tutumlarını göz önünde bulundurarak hareket etmesi tüketicileri tatmin etmek adına önemlidir. Sağlık bilinciyle ve temiz gıdaya ulaşma beklentisiyle hareket eden tüketici, sosyal çevreninde etkisinde kaldığı için karar verirken referans aldığı kitleyi hem etkilemekte hem de bu kitleden etkilenmektedir. Böylece tüketiciler internet üzerinden organik gıda satın aldıklarında memnun kalırlarsa, bunu bir sonraki alışverişlerine motivasyon sağlamış olarak çevrelere aktaracaktır.

Bu çalışmanın çeşitli sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışmada veriler kolayda örneklem yöntemine dayalı olarak sadece Türkiye'de toplanmıştır. Çalışma, internette satılan tüm organik gıdalar göz önüne alınarak yapılmıştır. Gelecek araştırmalarda belirli bir grup organik gıda, daha detaylı ve deneysel bir araştırma ile incelenebilir. Bunun yanında belirli bir ürün kategorisi üzerinden yola çıkılarak tüketicilerin satın alma niyeti ve tutumları, demografik farklılıklar üzerinden ortaya konulabilir. Diğer taraftan belirli gelir düzeyi ve belirli meslek grupları araştırma kapsamına dâhil edilerek organik gıda satın alma niyetine yönelik daha detaylı bulgulara ulaşmak ve literatüre katkı sağlamak mümkündür.

KAYNAKÇA

- AARSET, B., BECKMANN, S., BIGNE, E., BEVERIDGE, M., BJORNDAL, T., BUNTING, J., MCDONAGH, P., MARIOJOULS, C., MUIR, J., PROTHERO, A., REISCH, L., SMITH, A., TVETERAS, R., & YOUNG, J. (2004). "The european consumers' understanding and perceptions of the "organic" food regime: The case of aquaculture". *British Food Journal*, 106(2): 93-105. <https://doi.org/10.1108/00070700410516784>
- AHMED, N., LI, C., KHAN, A., QALATI, S. A., NAZ, S., & RANA, F. (2021). "Purchase Intention Toward Organic Food Among Young Consumers Using Theory of Planned Behavior: Role of Environmental Concerns and Environmental Awareness". *Journal of Environmental Planning and Management*, 64(5): 796-822. <https://doi.org/10.1080/09640568.2020.1785404>
- AITKEN, R., WATKINS, L., WILLIAMS, J., & KEAN, A. (2020). "The positive role of labelling on consumers' perceived behavioural control and intention to purchase organic food". *Journal of Cleaner Production*, 255, 120334. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120334>
- AJZEN, I. (1991). "The theory of planned behavior". *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2): 179-211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- AKAN, S., & YANMAZ, R. (2015). "Organik Gıdaların Besin Kalitesi ve İnsan Sağlığına Etkileri Yönünden Değerlendirilmesi". *Doğu Karadeniz II. Organik Tarım Kongresi* (6 9 Ekim 2015, Pazar/ Rize), 378-386.

- AKTER, S., ALI, S., FEKETE-FARKAS, M., FOGARASSY, C., & LAKNER, Z. (2023). "Why Organic Food? Factors Influence the Organic Food Purchase Intension in an Emerging Country (Study from Northern Part of Bangladesh)". *Resources*, 12(5): 119. <https://doi.org/10.3390/resources12010005>
- ALBARRACIN, D., JOHNSON, B. T., FISHBEIN, M., & MUELLERLEILE, P. A. (2001). "Theories of Reasoned Action and Planned Behavior as Models of Condom Use: A Meta-Analysis". *Psychological Bulletin* 2001, 127(1): 142-161. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-2909.127.1.142>
- AL WASETI, L., & İRFANOĞLU, M. (2022). "The Effect of Consumption Value on Organic Food Purchase Intention with the Mediating Role of Consumer Involvement". *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, TOJDAC*, 12 (1): 177-191.
- ALLEN, P., & KOVACH, M. (2000). "The capitalist composition of organic: The potential of markets in fulfilling the promise of organic agriculture". *Agriculture and Human Values*, 17(3): 221-232. <https://doi.org/10.1023/A:1007640506965>
- ARCHER, G. P., JUDIT, G. S., VIGNALI, G., & CHAILLOT, A. (2003). "Latent consumers' attitude to farmers' markets in north west england". *British Food Journal*, 105(8): 487-497. <https://doi.org/10.1108/00070700310497264>
- BAOURAKIS, G., KOURGIANTAKIS, M., & MIGDALAS, A. (2002). "The impact of e commerce on agro food marketing". *British Food Journal*, 104(8): 580-590. <https://doi.org/10.1108/00070700210425976>
- BIRCHARD, K. (2001). "Europe tackles consumers fears over food safety". *The Lancet*, 357(9264): 1276. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(00\)04471-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(00)04471-8)
- BOSNJAK, M., AJZEN, I., & SCHMID, P. (2020). "The Theory of Planned Behavior: Selected Recent Advances and Applications". *Europe's Journal of Psychology*, 16(3): 352-356. <https://doi.org/10.5964/ejop.v16i3.3107>
- BREDAHL, L. (2001). "Determinants of Consumer Attitudes and Purchase Intentions With Regard to Genetically Modified Food- Results of a Cross-National Survey". *Journal of Consumer Policy*, 24(1): 23-61. <https://doi.org/10.1023/A:1010950406128>
- BRINKMANN, J. (2004). "Looking at consumer behavior in a moral Perspective: JBE". *Journal of Business Ethics*, 51(2): 129-141. <https://doi.org/10.1023/B:BUSI.0000033607.45346.d2>
- BRYŁA, P. (2018). "Organic food online shopping in Poland". *British Food Journal*. 120(5): 1015- 1027. <https://doi.org/10.1108/BFJ-09-2017-0517>
- BURUCUOĞLU, M., & BULUT, Y. (2016). "Evaluation of Complaint Intention Through Theory of Planned Behaviour". *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 18: 15-29.
- BUSINESS RESEARCH COMPANY. (2023). *Organic Food Global Market Report 2023*. <https://www.thebusinessresearchcompany.com/report/organic-food-global-market-report>. Erişim Tarihi: 30.03.2023
- CANÇELİK, M. (2023). "Planlı Davranış Teorisi Çerçevesinde Organik Gıda Satın Alma Niyetinin Öncülleri Olarak Hedonik ve Faydacı Tüketici Tutumları". *International*

- Social Sciences Studies Journal. 9(107): 4840-4849.
<http://dx.doi.org/10.29228/sss.67328>
- CAVLAK, Ö. D. (2019). "Empirical Investigation On The Determinants of Organic Food Purchasing Behavior". A Thesis Submitted To The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University.
- CENTRE FOR FOOD SAFETY (2023). "Food Safety Focus – Organic Food Safety". https://www.cfs.gov.hk/english/multimedia/multimedia_pub/multimedia_pub_fsf_3902.html Erişim Tarihi: 05.03.2023.
- CHEN, M. F. (2009). "Attitude toward Organic Foods Among Taiwanese as related to Health Consciousness, Environmental Attitudes, and the Mediating Effects of A Healthy Lifestyle". *British Food Journal*, 111(2): 165-178.
<https://doi.org/10.1108/00070700910931986>
- CONNOR, R., & DOUGLAS, L. (2001). "Consumer attitudes to organic foods". *Nutrition and Food Science*, 31(4): 254-258. <https://doi.org/10.1108/nfs.2001.01731leaf.001>
- ÇINAR, N., ENGİNDENİZ, S., & ÇINAR, G. (2021). "Tüketicilerin Organik Gıda Ürünü Satın Alma Niyeti; Aydın İli Örneği". *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1): 15-26. <https://doi.org/10.30803/adusobed.831579>
- DANGI, N., GUPTA, S.K., & NARULA, S.A. (2020), "Consumer buying behaviour and purchase intention of organic food: a conceptual framework", *Management of Environmental Quality*, 31(6): 1515-1530. <https://doi.org/10.1108/MEQ-01-2020-0014>
- DAPHNE, L. D. (2001). "Review of the UK marketplace for convenience foods". *Nutrition and Food Science*, 31(6): 332. <https://doi.org/10.1108/nfs.2001.01731f.002>
- DAVIES, A., TITTERINGTON, A. J., & COCHRANE, C. (1995). "Who buys organic food? A profile of the purchasers of organic food in northern ireland". *British Food Journal*, 97(10): 17. <https://doi.org/10.1108/00070709510104303>
- DREXLER, D., FIALA, J., HAVLÍČKOVÁ, A., POTŮČKOVÁ, A., & SOUČEK, M. (2017). "The Effect of Organic Food Labels on Consumer Attention". *Journal of Food Products Marketing*. <http://dx.doi.org/10.1080/10454446.2017.1311815>
- ETİ İÇLİ, G., ANIL, N. K., & KILIÇ, B. (2016). "Tüketicilerin Organik Gıda Satın Alma Tercihlerini Etkileyen Faktörler". *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2): 93-108.
- FORNELL, C., & LARCKER, D. F. (1981). "Structural equation models with unobservable variables and measurement error: Algebra and statistics". *Journal of Marketing Research*. 18(2). <https://doi.org/10.1177/002224378101800313>
- FRANZ, N. (2005). "Overview of organic markets: An opportunity for aquaculture products"? *GLOBEFISH Research Programme*, 77, I,II,IV:1-98.
- GHUFRAN, M., ALİ, S., ARIYESTI, F. R., NAWAZ, M. A., ALDIERI, L., & XIAOBAO, P. (2022). "Impact of COVID-19 to customers switching intention in the food segments: The push, pull and mooring effects in consumer migration towards organic food".

- Food Quality and Preference, 99, 104561.
<https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2022.104561>
- GIANNAKAS, K. (2002). False Labeling and its Ramifications for Organic Food Product Markets. *Cornhusker Economics*.88.
- GIRARDELLI, D., & PATEL, V. K. (2016). “The Theory of Planned Behavior and Chinese ESL Students’ In-class Participation”. *Journal of Language Teaching and Research*, 7(1): 31-41, <http://dx.doi.org/10.17507/jltr.0701.04>
- GLIBOWSKI, P. (2020). “Organic Food And Health”. *Rocz Panstw Zakl Hig*, 71(2):131-136. <https://doi.org/10.32394/rpzh.2020.0110>
- GRANKVIST, G., & BIEL, A. (2001). “The Importance of Belief and Purchase Criteria in the Choice of Eco-Labelled Food Products”. *Journal of Environmental Psychology*, 21(4): 405-410. <https://doi.org/10.1006/jevps.2001.0234>
- GRUNERT, K. G., & RAMUS, K. (2005). “Consumers' willingness to buy food through the internet: A review of the literature and a model for future research”. *British Food Journal*, 107(6): 381-403. <https://doi.org/10.1108/00070700510602174>
- GUIVANT, J. S. (2003). “Supermarkets and the promotion of organics: Appealing to ego-trip life style”. *Ambiente & Sociedade*, 6(2). <https://doi.org/10.1590/S1414753X2003000300005>
- GUNDALA R. R., & SINGH A. (2021). “What Motivates Consumers To Buy Organic Foods”? Results of An Empirical Study in The United States. *Plos ONE*, 16(9), E0257288. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0257288>
- GÜRBÜZ, S. (2019). AMOS ile Yapısal Eşitlik Modellemesi, Temel İlkeler ve Uygulamalı Analizler. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- HALL, D. C., BAKER, B. P., FRANCO, J., & JOLLY, D. A. (1989). “Organic food and sustainable agriculture”. *Contemporary Policy Issues*, 7(4): 47. <https://doi.org/10.1111/j.14657287.1989.tb00575.x>
- HEALTH BENEFITS OF ORGANIC FOOD. (2001). *Global Pesticide Campaigner*, 11(2): 29. Retrieved from. <https://www.proquest.com/scholarly-journals/health-benefits-organic-food/docview/196890213/se-2>
- HO, S. S., LIAO, Y., & ROSENTHAL, S. (2015). “Applying the theory of planned Behavior and media dependency theory: predictors of public pro environmental behavioral intentions in Singapore”. *Environmental communication*, 9(1): 77 99. <https://doi.org/10.1080/17524032.2014.932819>
- İLBAŞ, A. İ. (2009). *Organik Tarım, İlkeler ve Ulusal Mevzuat*. Ankara: Eflatun Yayınevi
- İNAN, R., BEKAR, A., & URLU, H. (2021). “Tüketicilerin Organik Gıda Satın Alma Davranışları ve Tutumlarına İlişkin Bir Değerlendirme”. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 9(1): 220-235. <https://doi.org/10.21325/jotags.2021.786>
- JÁNSKÁ, M., ŽAMBOCHOVÁ, M., & KITA, P. (2023). “The influence of Slovak consumer lifestyle on purchasing behaviour in the consumption of organic food”. *British Food Journal*. <https://doi.org/10.1108/BFJ-07-2022-0618>

- JONES, P., CLARKE-HILL, C., SHEARS, P., & HILLIER, D. (2001). "Case study: Retailing organic foods". *British Food Journal*, 103(5): 358-365. <https://doi.org/10.1108/00070700110396358>
- KAMBOJ, S., GUPTA, N., BANDRAL, J. D., GANDOTRA, G., & ANJUM, N. (2020). "Food safety and hygiene: A review". *International Journal of Chemical Studies*, 8(2): 358-368. <https://doi.org/10.22271/chemi.2020.v8.i2f.8794>
- KILIÇ, H. A., OKTAR, Ö. F., & ÖZKAN, A. M. (2021). "Bilgi Paylaşma Niyetinin Planlanmış Davranış Teorisi ile Bilgi Paylaşma Davranışı Arasındaki Aracı Rolü". *IJMA International Journal of Management and Administration*, 5(9): 132-142. <https://doi.org/10.29064/ijma.809382>
- KIRGIZ, A. C. (2014). "Organik Gıda Sertifikasyonlarının ve Etiketlemelerinin Türkiye Gıda Sektörü İşletmelerinin İtibarı Üzerindeki Etkisi". *Sosyal Bilimler Metinleri*, 1.
- KIRSHNER, A. (1997). *Organic Sales Continue to Grow in 1996*. *Global Pesticide Campaigner*, 7(3): 16.
- KLINE, R. B. (2015). "Principles and practice of structural equation modeling". Guilford publications.
- KNABE, A. (2012). "Applying Ajzen's Theory of Planned Behavior to a Study of OnlineCourse Adoption in Public Relations Education". Marquette University, Dissertations
- KOCAGÖZ, E., & DURSUN, Y. (2010). "Algılanan Davranışsal Kontrol, Ajzen'in Teorisinde Nasıl Konumlanır? Alternatif Model Analizleri". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(19): 139-152.
- KÖSE, Ş. G., & KIRCOVA, İ. (2020). "Organik Gıdalara Yönelik Tüketici Yaklaşımları ve Pazarlama İletişimi Önerileri". *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, 3: 338-367. <https://doi.org/10.17829/turcom.598551>
- LATACZ-LOHMANN, U., & FOSTER, C. (1997). "From "niche" to "mainstream" – strategies for marketing organic food in germany and the UK". *British Food Journal*, 99(8): 275-282. <https://doi.org/10.1108/00070709710188336>
- LE, M. H., & PHUONG, M. N. (2022). "Integrating the theory of planned behavior and the norm activation model to investigate organic food purchase intention: Evidence from Vietnam". *Sustainability*, 14(2): 816. <https://doi.org/10.3390/su14020816>
- LEA, E., & WORSLEY, T. (2005). "Australians' organic food beliefs, demographics and values". *British Food Journal*, 107(10): 855-869. <https://doi.org/10.1108/00070700510629797>
- LUBIENIECHI, S. A. (2002). "Romanian consumers' behaviour regarding organic food". *British Food Journal*, 104(3-5): 337. <https://doi.org/10.1108/00070700210425750>
- MAGNUSSON, M. K., ARVOLA, A., ULLA-KAISA, K. H., ABERG, L., & PER-OLW SJODEN. (2001). "Attitudes towards organic foods among swedish consumers". *British Food Journal*, 103(3): 209-226. <https://doi.org/10.1108/00070700110386755>

- MAKATOUNI, A. (2002). "What motivates consumers to buy organic food in the UK? Results from a qualitative study". *British Food Journal*, 104(3-5): 345. <https://doi.org/10.1108/00070700210425769>
- MALHOTRA, N., HALL, J., SHAW, M., & OPPENHEIM, P. (2006). "Marketing research: An applied orientation". Pearson Education Australia.
- MERCAN, N. (2015). "Ajzen'in Planlanmış Davranış Teorisi Bağlamında Whistleblowing (Bilgi İfşası)". *Sosyal ve Beşerî Bilimleri Dergisi*, 7(2): 1-14.
- MFAZI, S., & ELLIOTT, R. M. (2022). "The Theory of Planned Behaviour as a model for understanding Entrepreneurial Intention: The moderating role of culture". *Journal of Contemporary Management*, 19(1): 1-29. <https://doi.org/10.35683/jcm20123.133>
- MOHAMMAD, A. A., MOHD HASANUR, R. J., & SARKER RAFIJ, A. R. (2019). "Consumers' anticonsumption behavior toward organic food purchase: An analysis using SEM. [Organic food purchase]". *British Food Journal*, 121(1): 104-122. <https://doi.org/10.1108/BFJ02-2018-0072>
- MURPHY, B., MARTINI, M., FEDI, A., LOERA, B. L., ELLIOTT, C. T., & DEAN, M. (2022). "Consumer trust in organic food and organic certifications in four European countries". *Food Control*, 133, 108484. <https://doi.org/10.1016/j.foodcont.2021.108484>
- MUSLU, G. K., & BAŞBAKKAL, Z. (2013). "Planlı Davranış Teorisi ve Emzirme Davranışı". *Türkiye Klinikleri J Nurs Sci* 2013, 5(1), 28-40.
- NAGARAJ, S. (2021). "Role of consumer health consciousness, food safety & attitude on organic food purchase in emerging market: A serial mediation model". *Journal of Retailing and Consumer Services*, 59, 102423. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102423>
- NAGY-PÉRCSEI, K., & FOGARASSY, C. (2019). "Important influencing and decision factors in organic food purchasing in hungary". *Sustainability*, 11(21): 6075. <https://doi.org/10.3390/su11216075>
- NCHISE, A. (2012). "An Empirical Analysis of the Theory of Planned Behavior". *JeDEM*, 4(2): 171-182. <https://doi.org/10.29379/jedem.v4i2.129>
- ORAL, M. A. (2020). "Tüketicilerin Organik Gıda Satın Alma Niyeti: Genç Tüketiciler ile Bir Araştırma". *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2): 1207-1224. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.906>
- PADEL, S., & MIDMORE, P. (2005). "The development of the european market for organic products: Insights from a delphi study". *British Food Journal*, 107(8): 626-647. <https://doi.org/10.1108/00070700510611011>
- PANG, S. M., BOOI, C. T., & TECK, C. L. (2021). "Antecedents of consumers' purchase intention towards organic food: Integration of theory of planned behavior and protection motivation theory". *Sustainability*, 13(9): 5218. <https://doi.org/10.3390/su13095218>

- PARDANA, D., ABDULLAH, R., MAHMUDA, D., MALIK, E., PRATIWI, E. T., DJA'WA, A., ABDULLAH, L. O. D., HARDIN., & HAMID, R. S. (2019). "Attitude analysis in the theory of planned behavior: green marketing against the intention to buy environmentally friendly products". *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science*. 343 (2019): 1-5. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/343/1/012128>
- PAULL, J. (2006). "The Farm as Organism: The Foundational Idea of Organic Agriculture". *Elementals, Journal of Bio-Dynamics Tasmania*, 83: 14-18.
- PAWEŁ, B. (2018). "Organic food online shopping in Poland". *British Food Journal*, 120(5), 1015- 1027. <https://doi.org/10.1108/BFJ-09-2017-0517>
- PEARSON, D., HENRYKS, J., & JONES, H. (2010). "Organic food: What we know (and do not know) about consumers". *Renewable Agriculture and Food Systems*, 1-7. <https://doi.org/10.1017/S1742170510000499>
- PRAJAPATI, M. C. (2016). "Traceability in Food Process Industry: A Review". *Advances in Life Sciences*, 5(7): 2522-2525.
- PRAIDYANINGRUM, S., & DJAMALUDIN, MD. (2016). "Theory of Planned Behavior to Analyze the Intention to Use the Electronic Money". *Journal of Consumer Sciences*,1(2): 1-12. <https://doi.org/10.29244/jcs.1.2.1-12>
- PRZYGOŃSKI, K. (2019). "Applying the theory of planned behaviour to account for students' choice of a target accent". *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*, 136: 169–179. <https://doi.org/10.4467/20834624SL.19.014.10609>
- RODDY, G., COWAN, C., & HUTCHINSON, G. (1994). "Organic food: A description of the Irish market". *British Food Journal*, 96(4): 3. <https://doi.org/10.1108/00070709410060998>
- ROSEIRA, C., TEIXEIRA, S., BARBOSA, B., & MACEDO, R. (2022). "How collectivism affects organic food purchase intention and behavior: A study with Norwegian and Portuguese young consumers". *Sustainability*, 14(12): 7361.
- SATAN, S. (2019). "Türkiye'deki Tüketicilerin Organik Ürün Satın Alma Hareketlerini Etkileyen Faktörler". *Doğu Akdeniz Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, İşletme Yönetimi, Yüksek Lisans Tezi*.
- SCHIFFERSTEIN, H. N. J., & OPHUIS, P. A. (1998). "Health-related determinants of organic food consumption in The Netherlands". *Food Quality and Preference*, 9(3): 119-133. [https://doi.org/10.1016/S0950-3293\(97\)00044-X](https://doi.org/10.1016/S0950-3293(97)00044-X)
- SHEPHERD, R., MAGNUSSON, M., & PER-OLOW SJÖDÉN. (2005). "Determinants of consumer behavior related to organic foods". *Ambio*, 34(4): 352-9. [https://doi.org/10.1579/00447447\(2005\)034\[0352:DOCBRT\]2.0.CO](https://doi.org/10.1579/00447447(2005)034[0352:DOCBRT]2.0.CO)
- SHULMAN, S. W. (2003). "An experiment in digital government at the united states national organic program". *Agriculture and Human Values*, 20(3): 253-265. <https://doi.org/10.1023/A:1026104815057>
- SIMMONS, G. J., DURKIN, M. G., MCGOWAN, P., & ARMSTRONG, G. A. (2007). "Determinants of internet adoption by SME agri-food companies". *Journal of Small*

- Business and Enterprise Development, 14(4): 620-640.
<https://doi.org/10.1108/14626000710832730>
- SINGH, V., SINGH, G., & VERMA, D. K. (2013). "Organic Foods: Benefits and Market Demand". *Popular Kheti*, 1(4): 71-78.
- SQUIRES, L., JURIC, B., & CORNWELL, T. B. (2001). "Level of market development and intensity of organic food consumption: Cross-cultural study of danish and new zealand consumers". *The Journal of Consumer Marketing*, 18(4): 392-409.
<https://doi.org/10.1108/07363760110398754>
- SUKOHAR, A., & SUHARMANTO (2021). "Theory of Planned Behavior (TPB) and Hypertension Prevention". *Indian Journal of Forensic Medicine & Toxicology*, 15(3): 2049-2053.
- SUNTORNAN, S., CHUDECH, S., & JANMAIMOOL, P. (2022). "The Role of the Theory of Planned Behavior in Explaining the Energy-Saving Behaviors of High School Students with Physical Impairments". *Behavioral Sciences*, 12(334): 1-18.
<https://doi.org/10.3390/bs12090334>
- SUSSMAN, R., & GIFFORD, R. (2019). "Causality in the Theory of Planned Behavior". *Personality and Social Psychology Bulletin*, 45(6): 920-933.
<https://doi.org/10.1177/0146167218801363>
- TABACHNICK B. G., & FIDELL, L. S., (2013). "Using Multivariate Statistics (sixth ed.)" Pearson: Boston
- TARKIAINEN, A., & SUNDQVIST, S. (2005). "Subjective Norms, Attitudes and Intentions of Finnish Consumers in Buying Organic Food". *British Food Journal*, 107(11): 808-822. <https://doi.org/10.1108/00070700510629760>
- TDK (2023). Organik. <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 05.03.2023.
- TENG, C. C., & WANG, Y. M. (2015). "Decisional Factors Driving Organic Food Consumption: Generation of Consumer Purchase Intentions". *British Food Journal*, 117(3): 1066-1081. <https://doi.org/10.1108/BFJ-12-2013-0361>
- TSAI, C.Y. (2010). "Applying the theory of planned behavior to explore the independent travelers' behavior". *Global Journal of Business Management*, 4(12): 1-14.
- TÜRKÖZÜ, D., & KARABUDAK, E. (2014). "Organik Gıdaların Besin Değeri, Gıda Güvenliği ve Lezzet Açısından Değerlendirilmesi". *The Journal of Food*, 39 (2): 119-126.
- URAL, T., & OYPAN, O. (2021). "Investigation of Organic Food Consumption Behavior in the Context of S-O-R Theory: The Case of Antakya-Hatay". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 58: 177-196.
<https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.755455>
- URALA, N., & LAHTEENMAKI, L. (2003). "Reasons behind consumers' functional food choices". *Nutrition and Food Science*, 33(3): 148.
<https://doi.org/10.1108/00346650310488499>

- USTAAHMETOĞLU, E., & TOKLU, İ. T. (2015). "Organik Gıda Satın Alma Niyetinde Tutum, Sağlık Bilinci ve Gıda Güvenliğinin Etkisi Üzerine Bir Araştırma". *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(1): 197-211.
- YAKASAIA, A. B. M., & JUSOH, W. J. W. (2015). "Testing the Theory of Planned Behavior in Determining Intention to Use Digital Coupon among University Students". *Procedia Economics and Finance*, 31, 186-193. [https://doi.org/10.1016/S22125671\(15\)01145-4](https://doi.org/10.1016/S22125671(15)01145-4)
- YEE, W. M. S., YEUNG, R. M. W., & MORRIS, J. (2005). "Food safety: building consumer trust in livestock farmers for potential purchase behaviour". *British Food Journal*, 107(11): 841-854. <https://doi.org/10.1108/00070700510629788>
- YUN-HEE, K. (2019). "Organic shoppers' involvement in organic foods: Self and identity. [Organic shoppers' involvement in organic foods]". *British Food Journal*, 121(1): 139-156. <https://doi.org/10.1108/BFJ-03-2018-0202>
- YUNIARWATI, Y., ARDANA, C., & DEWI, S. P. (2021). "Theory of Planned Behavior for Predicting Fraudulent Financial Reporting Intentions". *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 655: 529-537.
- WANG, Y., WIEGERINCK, V., KRIKKE, H., & ZHANG, H. (2013). "Understanding The Purchase Intention towards Remanufactured Product in Closed-Loop Supply Chains: An Empirical Study in China". *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 43(10): 866-888. <https://doi.org/10.1108/IJPDLM-01-20130011>
- WILLIAMS, H., HE, W., & CONNERS, S. E. (2018). "Stakeholder Loyalty in Mergers: An Application of Theory of Planned Behavior". *Journal of Academic Administration in Higher Education*, 14(1): 37-44.
- WINTER, C. K., & DAVIS, S. F. (2006). "Organic Foods". *Journal of Food Science*, 71(9): 117-124.
- WONG, S. L., HSU, C. C., & CHEN, H. S. (2018). "To Buy or Not to Buy? Consumer Attitudes and Purchase Intentions for Suboptimal Food". *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(7): 1431. <https://doi.org/10.3390/ijerph15071431>
- ZÁMKOVÁ, M., ROJÍK, S., PROKOP, M., ČINČALOVÁ, S., & STOLÍN, R. (2022). "Czech consumers' preference for organic products in online grocery stores during the COVID 19 pandemic". *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(20): 13316. <https://doi.org/10.3390/ijerph192013316>
- ŽIVĚLOVÁ, I., & JÁNSKÝ, J. (2006). "The possibilities of organic food market's development in the czech republic". *Agricultural Economics*, 52(7): 321-327. <https://doi.org/10.17221/5029-AGRICECON>

Kamu Harcamalarının Eğitim Göstergelerindeki Rolü: SD ve COCOSO Yöntemleri ile Üst-Orta Gelir Grubu Ülkelerinin Analizi

(Araştırma Makalesi)

The Role of Public Expenditures in Education Indicators: Analysis of Upper Middle Income Countries with SD and COCOSO Methods

Doi:10.29023/alanyaakademik.1264507

Semra AYDOĞDU-BAĞCI

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Şereflikoçhisar Uygulamalı Bilimler Fakültesi

semraaydogdubagci@aybu.edu.tr

Orcid No: 0000-0001-8078-5626

Serap Pelin TÜRKÖĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Şereflikoçhisar Berat Cömertoğlu Meslek Yüksekokulu

spturkoglu@aybu.edu.tr

Orcid No: 0000-0001-9566-9898

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Aydoğdu-Bağcı, S., & Türkoğlu, S.P. (2023). Kamu Harcamalarının Eğitim Göstergelerindeki Rolü: SD ve COCOSO Yöntemleri ile Üst-Orta Gelir Grubu Ülkelerinin Analizi. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), Sayfa No.1267-1283.

ÖZET

Anahtar kelimeler:

Eğitime Yapılan
Kamu Harcamaları,
İşsizlik Oranı, Eğitim
Performansı, CoCoSo
Yöntemi, SD Yöntemi

JEL Kodu: H52, E24,
C67, C54, C44

Makale Geliş Tarihi:
14.03.2023

Kabul Tarihi:
19.06.2023

Beşeri sermayede eğitime yapılan yatırım büyük rol oynamaktadır. Eğitim performanslarında kamunun eğitim harcamaları, okul kaydı ve işsizlik oranı gibi kriterlerin önemini ortaya koyan bu çalışmanın amacı; Dünya Bankası'nda üst-orta gelir grubunda yer alan 18 ülkenin eğitim göstergeleri açısından performansını incelemektir. Bu amaç kapsamında; Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içinde kamunun eğitime yaptığı harcamalarının oranı, ortaöğretime yapılan okul kaydı, yükseköğretime yapılan okul kaydı, eğitime yapılan kamu harcamalarının toplam kamu harcamalarına oranı, ilköğretimi tamamlama oranı ve işsizlik oranı kriterlerinden yararlanılmıştır. Kullanılan kriterlerin ağırlıkları standart sapma (SD) yöntemiyle hesaplanmıştır. Elde edilen sonuca göre; performansı belirleme noktasında en önemli kriterlerin sırasıyla işsizlik oranı, eğitime yapılan kamu harcamalarının toplam kamu harcamalarına oranı, ortaöğretime yapılan okul kayıt oranı, yükseköğretime yapılan okul kayıt oranı, ilköğretimi tamamlama oranı ve eğitime yapılan kamu harcamalarının GSYH'ye oranı olduğu saptanmıştır. Çalışmada ülkeler arası sıralama, CoCoSo yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu analizin sonucunda değerlendirilen ülkelerin performans sıralaması, belirlenen kriterlere göre elde edilmiştir. Moldova, Kazakistan ve Belarus en iyi performansa sahip ülkeler iken; Gürcistan, Ermenistan ve Ürdün en düşük performansa sahip ülkeler olarak tespit edilmiştir.

ABSTRACT**Keywords:**

Public Expenditure on Education, Unemployment Rate, Education Performance, CoCoSo Method, SD Method

JEL Code: H52, E24, C67, C54, C44

Investment in education plays a major role in human capital. The aim of this study, which reveals the importance of criteria such as public education expenditures, school enrollment and unemployment rate in education performance; to examine the performance of 18 countries in the upper-middle income group in the World Bank in terms of education indicators. The weights of the criteria were calculated using the SD method. According to the result of this method; the most important criteria were the unemployment rate, the ratio of public expenditures on education to total public expenditures, the enrollment rate in secondary education, the rate of enrollment in higher education, the completion rate of primary education and the ratio of public expenditures on education to GDP. The ranking between countries in the study was subjected to analysis using the CoCoSo method. The performance ranking of the schools evaluated as a result of the study was obtained according to the defined parameters. Moldova, Kazakhstan and Belarus were established as the top performing countries; Georgia, Armenia and Jordan were calculated as the worst performing countries.

1. GİRİŞ

Beşeri sermaye ekonomik faaliyetler için önemli olan ve kişi ile bütünleşen bilgi birikimi, beceri, kabiliyet ve başka özellikler olarak tanımlanmaktadır (OECD, 1998: 9). Okulda görülen eğitime yapılan harcamalar, mesleki eğitime yapılan harcamalar ve sağlık alanında yapılan harcamalar, beşeri sermayeye yapılan yatırım olarak tanımlanmaktadır (Becker, 1992: 7). İşgücü ve fiziksel sermaye, neoklasik büyüme modellerinde uzun dönemde ekonomik büyüme için etkili olan faktörler olarak tanımlanmıştır (Solow, 1956: 66; Swan, 1956: 334-335). Solow modelinin geliştirilmesi ile eğitim değişeni, beşeri sermayeye yapılan yatırım olarak tanımlanmış ve modele dâhil edilmiştir (Mankiw vd., 1992: 418-420). Klasik yaklaşımda devletin piyasa mekanizmasına kamu harcamalarını artırarak müdahale etmesi, piyasa fiyatlarını ve ücretleri değiştirmektedir. Bu durum kaynak dağılımını, sermaye birikimini, tasarrufları, işgücü arzını ve talebini, üretimi ve büyümeyi azaltmakta, işsizlik ve enflasyonu artırmaktadır. Devletin toplam talebi yönlendirmek, ekonomik büyüme ve istikrarı sağlamak, tam istihdamı gerçekleştirmek amacıyla piyasa mekanizmasına müdahale etmesi gerektiğini savunan Keynesyen yaklaşım, bu hedefe istinaden bazı ekonomik kalkınma hedeflerini gerçekleştirmektedir. Bunlar sosyal-refah programları ile işçi-işveren ilişkilerini iyileştirmenin yanında altyapı, ulaştırma, eğitim, sağlık gibi hizmetlerin sunulması ve düşük gelir gruplarına gelir transfer politikalarının geliştirilmesi ile sermaye birikiminin artırılarak ekonomik kalkınmanın sağlanmasıdır (Özügürü, 2005: 73).

Beşeri sermayenin yanında istihdam; toplam faktör verimliliği, sermaye yatırımı ve ekonomik büyüme için önemli bir diğer faktördür. Yükseköğretim, sadece bireyin ve toplumun beşeri sermayesini değil, bunun yanında uzun çalışma hayatı ile ilişkili olarak işgücü verimliliğini de artırmaktadır. Bu sayede yükseköğretim, inovasyon ile de önemli bir bağlantı kurarak ulusal ekonomi yoluyla faktör verimliliğini çoğaltmaktadır. Yükseköğretim mezunlarını işgücü piyasası için eğitmek ve yükseköğretim mezunlarının işgücü piyasasında istihdam edilebilirliklerini artırmak, yükseköğretimden kaynaklanan beşeri sermaye yatırımları için önem arz etmektedir (Arnhold ve Bassett, 2021: 6).

Teorik açıdan incelendiğinde eğitim, beşeri sermaye yatırımı olarak görülmektedir. Eğitim, işgücü piyasası için işgücü verimliliği ve bununla birlikte toplam faktör verimliliğini artıran ve işsizlik olgusunun düşüren bir faktör olarak görülmektedir. Klasik görüşte devletin piyasa mekanizmasına kamu harcamaları ile müdahale etmesi, işsizlik oranını artıran bir unsur olarak

görülürken; Keynesyen görüşte istihdamın artırılmasının yanında diğer makroekonomik hedeflere ulaşmak amacıyla altyapı, ulaştırma, eğitim, sağlık gibi kamusal hizmetlerin sunulması ve kamu harcamalarının yapılması önemli bir unsur olarak ifade edilmektedir.

Beşeri sermaye yatırımında önemli etkisi olan eğitimin göstergelerinden olan ilkokulu tamamlama oranı, orta öğretim kaydı, yükseköğretim kaydı ve eğitime yapılan kamu harcamaları gibi faktörlerin seçilmiş ülkelerin eğitim performanslarına olan katkılarının incelendiği bu çalışma, aynı zamanda ülkelerin eğitim performansına göre işsizlik oranı hakkında da bilgi vermektedir. Böylece, çalışma ülkelerin eğitim performanslarında eğitime yapılan kamu harcamaları, okul kaydı ve işsizlik oranı gibi kriterlerin önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca çok kriterli karar verme yönteminin kullanıldığı çalışma, yöntem açısından ve ilgili ülke grubunda yapılan ilk çalışma olduğundan literatüre katkı sağlamaktadır.

2. LİTERATÜR

Literatür iki gruba ayrılmaktadır. İlk grupta eğitim etkinliği konusunda benzer analize sahip çalışmalar ele alınmıştır. İlk grupta eğitimin etkinliği ile ilgili benzer analizlerin kullanıldığı çalışmalar incelenmiştir. Ele alınan çalışmalara bakıldığında genellikle Veri Zarflama Analizi (VZA), Tobit Analizi ve iki aşamalı VZA ve stokastik sınır analizinin yapıldığı görülmektedir. Çalışmalar geçmişten günümüze kronolojik olarak sıralanmıştır.

Afonso ve Aubyn (2006), 25 OECD ülkesinde orta öğretimin etkinliğini VZA ile araştırmıştır. Girdi değişkeni 2000-2002 dönemine ait 12-14 yaş aralığındaki öğrencilerinin kamu eğitim kurumlarında eğitim aldıkları toplam süre ve 2000-2002 döneminde kamu ve özel kurumlarda öğrenci başına tam gün istihdam eden öğretmen sayısı alınmıştır. Çıktı değişkeni olarak 15 yaş öğrencilerinin 2003 yılına ait PISA okuma, matematik, program çözme, bilimsel okuryazarlık düzeyi alınmıştır. Analiz sonucuna göre en etkin üç ülkenin sırasıyla Finlandiya, Kore ve İsveç olduğu tespit edilmiştir.

Aubyn vd. (2009), 14 Avrupa Birliği (AB) ülkesi için Tobit Analizi ile girdi değişkeni olarak akademik personelin sayısı, yükseköğretim yapan öğrenci sayısı, yükseköğretime yapılan toplam harcamaların GSYH'ye oranı, harcama verileri; satın alma gücü paritesi (PPP)'ye göre kişi başına yapılan toplam yükseköğretim harcamaları, yükseköğretime yapılan toplam kamu harcamaları, yükseköğretim kurumlarına yapılan toplam kamu harcamaları, çıktı değişkenleri ise; yükseköğretim mezunlarının sayısı, işe giren yükseköğretim mezunlarının sayısı, akademisyenlerin yayınlanmış çalışmalarının sayısı, akademisyenlerin yayınlanmış çalışmalarının atıf sayısı, yükseköğretim kurumlarının kurumsal yapısının göstergeleri ve yükseköğretime hazırlanan öğrencilerin PISA değerlendirmeleri alınmıştır. VZA analizine göre; yükseköğretime yapılan kamu harcamaları çıktı değişkeni olan işgücü verimliliği ve toplam faktör verimliliği üzerinde pozitif bir etki yapmaktadır.

Wolszczak-Derlacz ve Parteka (2011), 7 ülke (Avustralya, Finlandiya, Almanya, İtalya, Polonya, İsviçre ve Birleşik Krallık) için 2001-2005 verilerini kullanarak 2 aşamalı VZA yöntemi ile yükseköğretimin etkinliğini araştırmıştır. Girdi değişkeni olarak akademik personel, toplam gelirler (bunlar; merkezi bütçe, araştırma faaliyetleri için ulusal ve uluslararası finans kurumları tarafından yapılan yardımlar, bireysel gelirler, öğrenci harçları ve diğer gelirlerden oluşmaktadır) ve toplam öğrenci sayısı alınmıştır. Çıktı değişkeni olarak da mezunların toplam sayısı ve yayınların toplam sayısı alınmıştır. VZA'nın skoru bağımlı değişken; üniversitelerin bulunduğu bölgelerin kişi başı reel GSYH'si, farklı fakültelerin sayısı, üniversitede tıp veya eczacılık fakültesinin olup olmamasına göre kukla değişken, merkezi bütçe gelirlerinin toplam gelirlere oranı ve kadın öğretim elemanlarının toplam öğretim

elemanlarına oranı alınmıştır. İlk aşama olan VZA'da üniversitelerin ortalama etkinliğinin oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir.

Aybarç Bursalıoğlu ve Selim (2015), 17 AB üyesi ülke ile Türkiye'den oluşan 18 ülkenin verilerini kullanarak VZA ile bu ülkelerin yükseköğretim etkinliğini analiz etmiştir. Girdi değişkeni olarak; yükseköğretim kamu harcamalarının toplam kamu harcamalarına oranı, akademisyen başına düşen öğrenci sayısı ve çıktı değişkeni olarak da yükseköğretim mezunlarının toplam nüfusa oranı, yükseköğretim mezunlarının istihdam oranı, yüksek öğretimli bireylerin yaşam memnuniyeti alınmıştır. Analiz sonucunda; Finlandiya, Hollanda, Portekiz, İspanya, İsveç ile Birleşik Krallık ülkelerinin etkin olduğu sonucuna varılmışlardır. En düşük etkinlik skoru olan 0,840 ile Türkiye'nin en son sırada yer aldığı tespit edilmiştir.

Yotova ve Stefanova (2017), AB'ye üye olan dokuz Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Romanya ve Slovenya) için VZA yöntemi ile analiz etmiştir. Girdi değişkeni olarak, kamu ve özel sektör tarafından yükseköğretime yapılan toplam harcamalar alınmıştır. Birinci modelde çıktı değişkeni olarak; 25-34 yaş grubunun yükseköğretim düzeyi, ikinci modelde çıktı değişkeni olarak 25-29 yaş grubunda bulunan yükseköğretim mezunlarının istihdamının nüfusa oranı, üçüncü modelde ise çıktı değişkeni olarak fakirlik ve sosyal dışlanma riski taşımayan 25-49 yaş grubunda bulunan yükseköğretim mezunu nüfus alınmıştır. Üç modelde de en etkin ülkenin Letonya olduğu tespit edilmiştir. Litvanya'nın birinci ve ikinci modelde, Çek Cumhuriyeti'nin ise üçüncü modelde en etkin ülke olduğu saptanmıştır. Üç modelde de en etkin olmayan ülkenin Bulgaristan olduğu, birinci ve ikinci modelde ise Bulgaristan'dan sonra Estonya ve Macaristan'ın geldiği, üçüncü modelde ise Bulgaristan'dan sonra Estonya, Macaristan ve Litvanya'nın geldiği bulunmuştur.

Bağcı ve Yüksel Yiğiter (2019), 2008-2017 yılları arasında Borsa İstanbul'a kayıtlı 15 enerji firmasının finansal performanslarını araştırmıştır. Çalışma, SD ve WASPAS yöntemleri olarak adlandırılan ve çok kriterli karar verme tekniklerinden olan yöntemlerle analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, her yıl finansal performansı yüksek olan firmanın değişiklik gösterdiği; ancak finansal performansı en düşük olan firmanın genellikle Ak Enerji olduğu tespit edilmiştir.

Kosor vd. (2019), çalışmalarında 28 AB ülkesi için yükseköğretime yapılan kamu harcamalarının etkinliğini araştırmıştır. Girdi değişkeni olarak yükseköğretime yapılan kamu harcamalarının GSYH'ye oranı, çıktı değişkeni olarak da yükseköğretimden mezun sayısı ve eğitim alanı dışındaki alanlarda çalışan yükseköğretim mezunlarının istihdam oranı alınmıştır. VZA'nın kullanıldığı analizde 28 AB ülkesinin ortalama etkinliğinin %91,4 olduğu ve %100 etkin olan ülkelerin Bulgaristan, Macaristan, İrlanda, Lüksemburg ve Malta olduğu tespit edilmiştir.

Agasisti vd. (2021), iki aşamalı VZA yardımıyla Rusya'da kamu yükseköğretim sisteminin etkinliğini araştırmıştır. Girdi değişkeni olarak; yükseköğretime bütün finansal kaynaklardan aktarılan gelir, tam zamanlı fakültelerin sayısı, yüksek lisans mezunu akademik personelin oranı, üniversiteye giren öğrencilerin üniversite sınavına giriş puanlarının ortalaması, çıktı değişkeni olarak da; iyi endeksli dergilerde yapılan akademik yayın sayısı, Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge) kalitesi, üniversite mezunlarının toplam sayısı alınmıştır. VZA etkinlik skorunun ortalama değeri 0,57 olarak saptanmıştır. İki aşamalı VZA yöntemine göre ise VZA etkinlik skorunun bölgesel geliri artırdığı tespit edilmiştir.

Ferro ve D'Elia (2021), Arjantin'deki 37 ulusal üniversitenin 2005-2013 dönemindeki verilerini kullanarak Stokastik Sınır Analizi yapmıştır. Çıktı değişkeni olarak bütün kursları ve akademik gereklilikleri tamamlamış üniversite mezunlarının sayısı alınmıştır. Girdi değişkeni olarak ise; üniversiteye kayıtlı öğrenciler, beşeri kaynaklar (profesör, araştırma görevlisi gibi öğretim elemanlarının görevlerine göre sayısı ve zaman tahsisi), finansal kaynaklar (öğretim elemanları, mal ve hizmetler ve para transferlerinin maliyeti) ve çevre değişkeni (fakülteye eşdeğer tam zamanlı çalışmanın oranı) alınmıştır. Stokastik sınır analizinde sabit etkiler modeli, heterojen sabit etkiler modeli, gerçek sabit etkiler modeli, gerçek tesadüfi etkiler modeli ile gerçek tesadüfi etkiler modeli ve heterojen sabit etkiler modelinin toplamı alınmıştır. Stokastik sınır analizine göre modellerin etkinlik ortalaması %75 ile %82 arasında değişmektedir. Bu durum; üniversite mezunlarının (%18-%25)'inin etkisizlik kayıplarına neden olduğunu açıklamaktadır.

Tran vd. (2023), Vietnam'da 2012-2016 döneminde VZA yöntemi yardımıyla kamu ve özel yükseköğretim kurumlarının ekonomik etkinliğini analiz etmiştir. Girdi değişkenleri; eğitim ve araştırmadan sorumlu öğretim elemanının sayısı, akademisyen dışındaki operasyonel ve destek personelinin sayısı, eğitim ve araştırma faaliyetlerini gerçekleştirmek için operasyonel tesis, kamunun yükseköğretim için yaptığı yardımlar, yükseköğretim harç ücreti, araştırma için yapılan harcamalar (araştırma faaliyetleri için yapılan maddi harcamalar)'dır. Çıktı değişkenleri ise; lisans düzeyindeki öğrenci sayısı, lisansüstünden mezun öğrenci sayısı, yaşam-boyu eğitime kendini aday olan öğrenci sayısı, uluslararası endekslerde yapılan yayın sayısı, uluslararası endeksler dışında yapılan yayın, bildiri ve kongre sayısı, araştırma ve teknoloji transferi yoluyla kazanılan gelirler ve operasyonel faaliyetlerden sağlanan toplam gelirdir. Analiz sonucunda, özel yükseköğretim kurumlarının (etkinlik skoru: 1'e yakın) kamu yükseköğretim kurumlarına (etkinlik skoru: 0,8) oranla daha etkin olduğu tespit edilmiştir.

İkinci grupta ise kamu ve eğitim harcamaları ile işsizlik oranı arasındaki ilişki ile ilgili çalışmalar ele alınmıştır. Çalışmaların genelinde eğitime yapılan harcamaların işsizlik oranını düşürdüğü görülmektedir. Çalışmalar geçmişten günümüze kronolojik olarak sıralanmıştır.

Pirim vd. (2014), çalışmalarında Amerika'nın 50 eyaleti ve Amerika Birleşik Devletleri'nin başkenti için kamunun eğitim harcamalarının işsizlik oranına etkisi panel regresyon analizi yardımıyla 25 yıldan fazla yıl için analiz edilmiştir. Bağımsız değişken olarak üniversite mezun oranı, kişi başına yapılan eğitim harcamaları, eyalete ait kişi başı GSYH, refah harcamaları, sağlık harcamaları, siyasi parti üyeliği ve birliğe karşı olan eyaletlerin birliği; bağımlı değişken olarak ise işsizlik oranı alınmıştır. OLS sonucuna göre eğitim harcamalarının işsizlik oranını artırdığı, bağımlı değişkenin 5 yıl gecikmeli olarak alındığı OLS sonucuna göre eğitim harcamalarının işsizlik oranını azalttığı, zaman etkisinin sabit olduğu durumda regresyon sonucuna göre eğitim harcamalarının işsizlik oranını azalttığı saptanmıştır. Bağımlı değişkenin 5 yıl gecikmeli olarak alındığı zaman etkisinin sabit olduğu regresyon sonucuna göre de eğitim harcamalarının işsizlik oranını azalttığı tespit edilmiştir.

Horner vd. (2018), 50 Amerika Eyaleti'nde basit doğrusal regresyon ve çoklu doğrusal regresyon ile kamunun yükseköğretime yaptığı harcamaların işsizlik oranına etkisi incelemiştir. Bağımlı değişken olarak işsizlik oranı, bağımsız değişken olarak kamunun yükseköğretime yaptığı kişi başı harcamalar, eyaletin kişi başı GSYH'si, lisans ve üstü yükseköğretim alanların yüzde tahmini, üniversitede 1 yıl okumanın ortalama maliyeti, devlet ekonomisinin imalattaki yeri, eyaletin genel gelirleri içinde federal yardımların payı alınmıştır. Hem basit doğrusal regresyonda hem de çoklu doğrusal regresyonda kamunun yükseköğretim harcamalarındaki artışın işsizlik oranını azalttığı tespit edilmiştir.

Afolayan vd. (2019); Nijerya'da gayri safi sabit sermaye oluşumu, kamunun eğitime yaptığı harcamaların, kamunun sağlığa yaptığı harcamaların, üniversite mezuniyet oranı ve elektrik tüketiminin işsizlik oranına etkisini Vektör Hata Düzeltme Yöntemi (VECM) ile analiz etmiştir. Analiz sonucunda; kamunun eğitim harcamalarının işsizlik oranını azalttığı tespit edilmiştir.

Onuoha ve Agbede (2019), 20 Afrika ülkesinde 2000-2017 döneminde iki aşamalı genelleştirilmiş momentler metodu (GMM) ile kamunun eğitim harcamalarının işsizlik oranına etkisini incelemiştir. Bağımlı değişken olarak işsizlik oranı; bağımsız değişkenler olarak da kamunun eğitim harcamaları, kamunun altyapı harcamaları, kamunun savunma harcamaları ve kamunun sağlık harcamaları alınmıştır. Analiz sonucunda; kısa ve uzun dönemde eğitim harcamalarının işsizlik oranını azalttığı tespit edilmiştir.

Dachito vd. (2020); çalışmalarında Etiyopya'da 1991-2019 döneminde kamunun eğitim harcamalarının üniversite işsizlik oranına etkisini VECM yardımıyla incelemiştir. Bağımlı değişken olarak üniversite işsizlik oranı, bağımsız değişken olarak da GSYH büyüme oranı, enflasyon oranı ve kamunun eğitim harcamaları alınmıştır. Analiz sonucunda kısa ve uzun dönemde kamunun eğitim harcamalarının işsizlik oranının düşürdüğü saptanmıştır.

Sağdıç ve Yıldız (2020), bölgesel düzeyde kamu harcamalarının işsizlik düzeyine etkisini 2004-2018 döneminde Türkiye'de 26 Kalkınma Bölgesinde Panel ARDL yöntemini kullanarak araştırmıştır. Bağımlı değişken olarak işsizlik oranı, bağımsız değişken olarak da kişi başına düşen reel kamu harcaması alınmıştır. Analiz sonucunda kısa dönemde kamu harcamalarındaki artış işsizlik oranını artırırken, uzun dönemde kamu harcamalarındaki artış işsizlik oranını azaltmaktadır.

Singh ve Shastri (2020), 1987-2017 döneminde Hindistan'da eğitime yapılan kamu harcamalarının işsizliğe etkisini ARDL sınır yaklaşımı testi ile analiz etmiştir. Analizde işsizlik oranı bağımlı değişken, kamunun eğitim harcamalarının GSYH'ye oranı, GSYH ve orta öğretim kayıt oranı da bağımsız değişken olarak alınmıştır. Kısa dönemde de uzun dönemde de kamunun eğitim harcamalarının işsizlik oranına istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisi saptanmamıştır.

Binuomoyo (2020), Nijerya'da 1991-2017 döneminde çoklu regresyon modeli yardımıyla kamunun eğitim harcamalarının işsizlik oranına etkisini incelemiştir. Bağımlı değişken olarak işsizlik oranı; bağımsız değişken olarak da federal hükümetin eğitime yaptığı harcamalar, kamunun etkinliği ve GSYH büyüme oranı değişkenleri alınmıştır. Analiz sonucunda federal hükümetin eğitime yaptığı harcamaların işsizlik oranını artırdığı tespit edilmiştir.

Maral vd. (2021), 1988-2019 döneminde Türkiye'de yükseköğretime yapılan harcamaların genç işsizlik oranına etkisini ARDL eşbütünleşme sınır yaklaşımı testi yardımıyla analiz etmiştir. Bağımlı değişken olarak genç işsizlik oranı; bağımsız değişken olarak ise yükseköğretim harcamaları, kişi başına düşen reel GSYH, brüt sermaye oluşumu ve emek verimliliği alınmıştır. Analiz sonucunda uzun dönemde yükseköğretim harcamalarındaki artışın genç işsizlik oranını azalttığı tespit edilmiştir. Kısa dönemde de aynı etki görülmekle birlikte bu etki uzun döneme kıyasla daha fazladır.

Arıca ve İpsal (2021), çalışmalarında 30 OECD ülkesinde 2008-2019 döneminde eğitim harcamalarının genç işsizlik oranına etkisini incelemiştir. Dumitrescu-Hurlin Nedensellik Testi'nin kullanıldığı çalışmada bağımlı değişken olarak genç işsizlik oranı, bağımsız değişken olarak eğitim harcamalarının GSYH'ye oranı alınmıştır. Analiz sonucunda işsizlikten eğitim

harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunurken, eğitim harcamalarından işsizliğe doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi saptanmamıştır.

Alçın vd. (2021), çalışmalarında Johansen Eş bütünleşme Testi yardımıyla Türkiye ve İspanya'da 1988-2019 döneminde okullaşma oranının genç işsizlik oranına etkisini incelemiştir. Türkiye'de bağımlı değişken genç işsizlik oranı iken; bağımsız değişkenler yükseköğretime toplam kayıt sayısı ve orta öğretime toplam kayıt sayısıdır. İspanya'da ise bağımlı değişken genç işsizlik oranı iken; bağımsız değişkenler yükseköğretime toplam kayıt sayısıdır. Uzun dönemde yükseköğretimin ne Türkiye'de ne de İspanya'da işsizlik oranını etkilediği tespit edilmiştir. Uzun dönemde ortaöğretimin de Türkiye'de işsizlik oranını etkilemediği saptanmıştır.

Han (2021), 2 Avrupa Birliği (AB) ülkesinde 1995-2018 döneminde Dumitrescu and Hurlin Panel Nedensellik Testi yardımıyla teknolojik büyüme, kamunun eğitim harcamaları ve işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analizde kullanılan değişkenler; işsizlik oranı, patent başvuruları, Ar-Ge harcamaları, ileri teknoloji ihracatı ve kamunun eğitim harcamalarıdır. Analiz sonucunda Ar-Ge harcamaları ve ileri teknoloji ihracatından işsizlik oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Bu iki teknolojik değişimde görülen artışın işsizlik oranını artırdığı tespit edilmiştir. Kamunun eğitim harcamaları ile işsizlik oranı arasında iki taraflı bir ilişki tespit edilmiştir. Kamunun eğitim harcamalarındaki artışın işsizlik oranını artırdığı, işsizlik oranındaki artışın da kamunun eğitim harcamalarını artırdığı sonucuna varılmıştır.

Mehmetaj ve Xhindi (2022), Arnavutluk için VECM ile birinci modelde 2001-2020 döneminde, ikinci modelde ise 2009-2020 döneminde kamunun eğitim harcamalarının işsizlik oranına analiz etmiştir. Birinci modelde genç işsizlik oranı bağımlı değişken, kamunun eğitim harcamalarının GSYH'ye oranı ve reel ekonomik büyüme oranı bağımsız değişken olarak alınmıştır. İkinci modelde ise yükseköğretim mezunu genç işsizlik oranı bağımlı değişken; yükseköğretime yapılan kamu harcamaları ve reel ekonomik büyüme oranı bağımsız değişken olarak alınmıştır. Analiz sonucunda uzun dönemde birinci modelde kamunun eğitim harcamalarının ikinci modelde de kamunun yükseköğretime yaptığı harcamalarındaki artışın işsizlik oranını negatif etkilediği tespit edilmiştir. Birinci modelde kamunun eğitim harcamalarının kısa dönemden uzun döneme ayarlanma hızı %22 iken; ikinci modelde yükseköğretime yapılan kamu harcamalarının kısa dönemden uzun döneme ayarlanma hızı %53 olarak bulunmuştur. Bu durum, yükseköğretime yapılan kamu harcamalarının işsizlik oranını daha hızlı şekilde azaltarak uzun dönem dengesine daha kısa sürede ulaşıldığını ortaya koymaktadır.

Literatürün ilk grubunda eğitime yapılan kamu harcamaları ve eğitimin diğer göstergeleri gibi kriterler benzer analizin kullanıldığı çalışmalarda kullanılmış, ancak işsizlik oranı kriter olarak kullanılmamıştır. Bu çalışma eğitim göstergeleri ile birlikte işsizlik oranını da inceleyerek eğitim performansının ele alındığı ülkelerde işsizlik oranı kriterinin ne durumda olduğunu da özellikle incelemiştir. Böylece çalışma, önceki çalışmalara yöntem ve ele aldığı kriterler açısından benzemekte, ancak yeni bir kriter olan işsizlik oranını ele almasıyla ayrılmaktadır. Önceki çalışmalar Dünya Bankası'nda yer alan üst-orta gelir grubunu ele almadığından ülke grubu olarak da çalışma özgünlük taşımaktadır. Bununla birlikte çok kriterli karar verme yöntemleri yazınında eğitim ile ilgili göstergelerin yer aldığı çalışmalar bulunmamaktadır. Yöntem bakımında da çalışma bu gruptaki çalışmalardan ayrılmaktadır.

Literatürün ikinci grubunda ise genellikle eğitim göstergeleri ve kamunun eğitim harcamalarının işsizlik oranına etkisi incelenmiştir. Alınan değişkenler bakımından bu çalışma,

bu gruptaki çalışmalara benzerlik göstermesine karşın; analiz olarak etkiyi değil, ülkelerin eğitim performansında ilgili değişkenlerin katkısını incelediğinden diğer gruptaki çalışmalardan ayrılmaktadır. Böylece bu gruptaki çalışmalardan yöntem olarak ayrılmaktadır. Çalışmada ele alınan ülke grubu önceki çalışmalarda incelenmemiştir. Dolayısıyla bu çalışma ülke grubu olarak da özgünlük taşımaktadır.

3. VERİ, AMAÇ VE YÖNTEM

3.1. Veri Seti

Bu çalışma üst-orta gelirli ülkelerin eğitim göstergeleri açısından durumunu değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Dünya Bankasının gelir gruplarına göre ülkelerin sınıflandırılması dikkate alınarak ve homojen bir ülke grubunun değerlendirilmesi için, üst-orta gelirli ekonomilerden verisine ulaşılabilir 18 ülkenin 2020 yılı verileri çalışmada analiz edilmiştir. Değerlendirilen ülkeler ve kodlamaları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Değerlendirilen Ülkeler

Ülkeler	Kodlama
Arnavutluk	Ü1
Arjantin	Ü2
Ermenistan	Ü3
Azerbaycan	Ü4
Belarus	Ü5
Belize	Ü6
Bulgaristan	Ü7
Kolombiya	Ü8
Küba	Ü9
Ekvador	Ü10
Gürcistan	Ü11
Ürdün	Ü12
Kazakistan	Ü13
Malezya	Ü14
Moldova	Ü15
Tayland	Ü16
Tonga	Ü17
Türkiye	Ü18

İncelenen ülkelerin eğitim göstergeleri açısından performansını değerlendirmek için Dünya Bankasının eğitim göstergeleri dikkate alınarak, verisine ulaşılabilir 6 kriter belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan kriterler ve kodları Tablo 2’de verilmiştir. Kriterlere ait veriler Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır. Çalışmanın sonraki bölümünde analizde kullanılan yöntemler açıklanmıştır.

Tablo 2. Analizde Kullanılan Kriterler

Kriterlere Ait Açıklama	Kriterlerin Kısaltması	Kodlama
İşsizlik, toplam (toplam işgücünün yüzdesi)	İşsizlik Oranı	K1
Eğitime yapılan kamu harcamaları, toplam (GSYH'nin yüzdesi)	Eğitime Yapılan Kamu Harcamalarının GSYH'ye Oranı	K2
Okul kaydı, ortaöğretim (% brüt)	Ortaöğretime Yapılan Okul Kaydı	K3
Okul kaydı, yükseköğretim (% brüt)	Yükseköğretime Yapılan Okul Kaydı	K4

Eğitime yapılan kamu harcamaları, toplam (kamu harcamalarının yüzdesi)	Eğitime Yapılan Kamu Harcamalarının Toplam Kamu Harcamalarına Oranı	K5
İlköğretimi tamamlama oranı, toplam (ilgili yaş grubunun yüzdesi)	İlköğretimi Tamamlama Oranı	K6

Kaynak: WB, THE WORLD BANK, "Education", <https://data.worldbank.org/topic/education/>, 30.12.2022.

Tablo 2 incelendiğinde analizde kullanılan kriterlerin (K) açıklamalarının, kısaltmalarının ve kodlamalarının olduğu görülmektedir. Kriterler, K1'den K6'ya kadar kodlanmıştır. K1 (işsizlik oranı), K2 (eğitime yapılan kamu harcamalarının GSYH'ye oranı), K3 (ortaöğretime yapılan okul kaydı), K4 (yükseköğretime yapılan okul kaydı), K5 (eğitime yapılan kamu harcamalarının toplam kamu harcamalarına oranı) ve K6 (ilköğretimi tamamlama oranı) olarak belirlenmiştir.

3.2. Yöntem

Çalışmanın analiz kısmı iki bölümden oluşmaktadır. Analizin birinci bölümünde kriterlerin ağırlıklandırılması için SD (Standard Deviation- Standart Sapma) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada SD yönteminin tercih edilme nedeni, hem objektif bir değerlendirme yöntemi olması hem de kolay matematiksel işlem adımları gerektirmesidir. Analizin ikinci bölümünde ise CoCoSo yöntemi kullanılmıştır. CoCoSo yönteminin çalışmada kullanılmasının sebebi; bu yöntemin basit bir hesaplama prosedürü sunması ve birbiri ile çelişen değerlendirme kriterlerinin olması durumunda alternatifleri sıralamak için uzlaşmacı bir çözüm sağlamasıdır.

3.2.1. Standart Sapma (Standard Deviation-SD) Yöntemi

SD yöntemi Diakoulaki vd. (1995) tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntemde kriterlerin ağırlıkları standart sapmalarıyla belirlenmektedir. Standart sapmayı belirlemek için normalizasyon işlemi Eşitlik (1) ve Eşitlik (2) kullanılarak yapılmıştır (Diakoulaki vd., 1995: 766; Odu, 2019: 1455-1456; Türkoğlu ve Tuzcu, 2021: 67-68):

$$x'_{ij} = \frac{x_{ij} - \min_{i=1}^m(x_{ij})}{\max_{i=1}^m(x_{ij}) - \min_{i=1}^m(x_{ij})} \quad i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n \text{ (fayda kriteri için)} \quad (1)$$

$$x'_{ij} = \frac{\max_{i=1}^m(x_{ij}) - x_{ij}}{\max_{i=1}^m(x_{ij}) - \min_{i=1}^m(x_{ij})} \quad i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n \text{ (maliyet kriteri için)} \quad (2)$$

$(x')_{\max}$, normalizasyondan sonraki matristir; $\max x_{ij}$ ve $\min x_{ij}$, sırasıyla (j) kriterinin maksimum ve minimum değerleridir. Her kriter için standart sapma değeri Eşitlik (3) ile hesaplanmıştır:

$$SD_j = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (x'_{ij} - \bar{x}'_j)^2} \quad (3)$$

$\bar{x}'_j$, normalizasyon işleminden sonraki j. kriterin değerlerinin ortalamasıdır ve $j = 1, 2, \dots, n$ 'dir.

Standart sapma değerleri hesaplandıktan sonra, kriter ağırlıkları aşağıda verilen Eşitlik (4) kullanılarak bulunmaktadır:

$$w_j = \frac{SD_j}{\sum_{j=1}^n SD_j} \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (4)$$

3.2.2. CoCoSo (Combined Compromise Solution) Yöntemi

CoCoSo yöntemi Yazdani vd. tarafından 2019 yılında geliştirilen çok kriterli karar verme yöntemlerinden biridir. CoCoSo yöntemi, basit toplamlı ağırlıklandırma ve üstel ağırlıklı çarpım modelinin entegrasyonuna dayanmaktadır. Bu yöntemin özü, genellikle çelişkili olan

değerlendirme kriterlerini nihai olarak uzlaştıran, uzlaşmacı bakış açılarını birleştirmede yatmaktadır. CoCoSo yöntemi, karar vericinin kullanabileceği olası uzlaşma çözümlerine genel bir bakış sağlar (Popović, 2021: 81). CoCoSo yöntemiyle değerlendirilen alternatiflerin performans sıralaması elde edilmiş olur.

CoCoSo yönteminin uygulama adımları aşağıdaki gibidir (Yazdani vd., 2019: 2507-2508):

Adım 1: Bu adımda karar verme matrisi oluşturulur.

Adım 2: Karar matrisi normalize edilir. Fayda kriterleri için normalizasyon işlemi aşağıdaki eşitlik kullanılarak yapılmaktadır:

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - \min_{i=1}^m(x_{ij})}{\max_{i=1}^m(x_{ij}) - \min_{i=1}^m(x_{ij})} \quad (5)$$

Maliyet kriterleri için normalizasyon işlemi ise şu şekilde elde edilmektedir:

$$r_{ij} = \frac{\max_{i=1}^m(x_{ij}) - x_{ij}}{\max_{i=1}^m(x_{ij}) - \min_{i=1}^m(x_{ij})} \quad (6)$$

Adım 3: Ağırlıklı karşılaştırılabilirlik dizisinin toplamı ve her alternatif için karşılaştırılabilirlik dizisinin güç ağırlığının toplamı sırasıyla S_i ve P_i olarak şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$S_i = \sum_{j=1}^n (w_j * r_{ij}) \quad (7)$$

$$P_i = \sum_{j=1}^n (r_{ij})^{w_j} \quad (8)$$

w_j , kriter ağırlıklarını ifade etmektedir.

Adım 4: (9), (10) ve (11) formülleri kullanılarak alternatiflerin göreceli ağırlıkları hesaplanmaktadır:

$$k_{ia} = \frac{P_i + S_i}{\sum_{i=1}^m P_i + S_i} \quad (9)$$

$$k_{ib} = \frac{S_i}{\min_{i=1}^m(S_i)} + \frac{P_i}{\min_{i=1}^m(P_i)} \quad (10)$$

$$k_{ic} = \frac{\lambda S_i + (1-\lambda)P_i}{(\lambda \max_{i=1}^m S_i + (1-\lambda) \max_{i=1}^m P_i)} ; \quad 0 \leq \lambda \leq 1 \quad (11)$$

λ değeri genellikle 0,5 olarak alınır.

Adım 5: Alternatiflerin nihai sıralaması, k_i değerlerine göre belirlenmektedir:

$$k_i = (k_{ia} * k_{ib} * k_{ic})^{\frac{1}{3}} + \frac{1}{3} (k_{ia} + k_{ib} + k_{ic}) \quad (12)$$

3.3. Bulgular

Çalışmada performans kriterlerine ilişkin önem ağırlıkları SD yöntemiyle hesaplanmaktadır. Kriter ağırlıklarının hesaplanabilmesi için öncelikle Tablo 3'te görüldüğü gibi karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 3. Karar Matrisi

Ülkeler	K1 (Min)	K2 (Max)	K3 (Max)	K4 (Max)	K5 (Max)	K6 (Max)
Ü1	13,33	3,10	94,28	57,81	12,07	100,73
Ü2	11,46	5,02	110,13	99,17	11,92	101,35
Ü3	21,21	2,71	87,25	50,82	8,83	93,17

Ü4	6,46	4,33	94,09	35,25	10,50	99,52
Ü5	4,77	4,95	103,47	86,60	12,78	98,56
Ü6	8,46	7,53	85,25	25,60	21,52	104,46
Ü7	5,12	4,04	87,97	75,41	9,55	87,88
Ü8	15,04	4,93	101,80	54,24	14,75	103,75
Ü9	2,62	0,01	99,95	46,72	16,66	95,30
Ü10	6,11	4,13	100,56	52,59	11,51	100,61
Ü11	18,50	3,85	102,55	66,69	11,17	93,53
Ü12	19,03	3,67	67,82	33,56	12,37	81,60
Ü13	4,89	4,45	103,75	70,68	18,60	102,00
Ü14	4,50	3,92	82,46	42,57	15,44	104,64
Ü15	3,82	6,39	108,46	57,98	17,99	103,86
Ü16	1,10	3,15	104,15	42,64	15,43	95,06
Ü17	3,63	6,52	88,14	18,40	15,53	108,45
Ü18	13,11	3,36	104,41	117,11	9,38	93,58

Tablo 3'te yer alan karar matrisinde K1 (işsizlik oranı) maliyet kriteri iken; K2 (eğitime yapılan kamu harcamalarının GSYH'ye oranı), K3 (ortaöğretime yapılan okul kaydı), K4 (yükseköğretime yapılan okul kaydı), K5 (eğitime yapılan kamu harcamalarının toplam kamu harcamalarına oranı) ve K6 (ilköğretimi tamamlama oranı) fayda kriterleri olarak ele alınmıştır.

Bir sonraki aşamada Tablo 3'te görülen başlangıç karar matrisinin her bir elemanı normalize edilir. Normalizasyon sürecinde fayda özelliği taşıyan kriterler açısından Eşitlik (1), maliyet özelliği taşıyan kriterler açısından ise Eşitlik (2) kullanılmıştır. Normalizasyon sonucunda elde edilen normalize değerler Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Ülkeler	Kriterler					
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Ü1	0,39	0,41	0,63	0,40	0,26	0,71
Ü2	0,48	0,67	1,00	0,82	0,24	0,74
Ü3	0,00	0,36	0,46	0,33	0,00	0,43
Ü4	0,73	0,58	0,62	0,17	0,13	0,67
Ü5	0,82	0,66	0,84	0,69	0,31	0,63
Ü6	0,63	1,00	0,41	0,07	1,00	0,85
Ü7	0,80	0,54	0,48	0,58	0,06	0,23
Ü8	0,31	0,66	0,80	0,36	0,47	0,83
Ü9	0,92	0,00	0,76	0,29	0,62	0,51
Ü10	0,75	0,55	0,77	0,35	0,21	0,71
Ü11	0,13	0,51	0,82	0,49	0,18	0,44
Ü12	0,11	0,49	0,00	0,15	0,28	0,00
Ü13	0,81	0,59	0,85	0,53	0,77	0,76
Ü14	0,83	0,52	0,35	0,24	0,52	0,86
Ü15	0,86	0,85	0,96	0,40	0,72	0,83
Ü16	1,00	0,42	0,86	0,25	0,52	0,50

Ü17	0,87	0,87	0,48	0,00	0,53	1,00
Ü18	0,40	0,45	0,86	1,00	0,04	0,45

SD yöntemin son adımında ise Eşitlik (3) ve (4) vasıtasıyla her bir performans kriterinin standart sapması ve önem ağırlığı hesaplanmış, hesaplanan bu değerler Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Standart Sapmalar ve Kriter Ağırlıkları

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6
SD_j	0,3103	0,2196	0,2578	0,2573	0,2783	0,2483
w_j	0,1974	0,1397	0,1640	0,1637	0,1770	0,1580

Tablo 5'te kriter ağırlıklarına bakıldığında, performansı belirleme noktasında en önemli kriterler sırasıyla; işsizlik oranı, eğitime yapılan kamu harcamalarının toplam kamu harcamalarına oranı, ortaöğretime yapılan okul kayıt oranı, yüksek öğretime yapılan okul kayıt oranı, ilköğretimi tamamlama oranı ve eğitime yapılan kamu harcamalarının GSYH'ye oranıdır.

Ülkelerin eğitim göstergeleri açısından performansının değerlendirilmesinde ilk önce kriterlerin önem ağırlıkları hesaplanmıştır. Daha sonra ise CoCoSo yöntemiyle ülkelerin performans sıralaması elde edilmiştir. Bu kapsamda CoCoSo yönteminin ilk üç adımı SD yöntemiyle aynı olduğu için, SD yöntemiyle oluşturulan normalize matris üzerinden CoCoSo yöntemindeki işlem adımları gerçekleştirilmiştir. Kriterlerin ağırlıkları bulunduktan sonra bu ağırlıklar CoCoSo yöntemine aktarılmıştır ve Eşitlik (7) ve (8) ile S_i ve P_i değerleri hesaplanmıştır. Daha sonra her bir alternatif için Eşitlik (9), (10) ve (11) kullanılarak alternatiflerin göreceli ağırlıkları hesaplanmıştır. λ değeri 0,5 olarak alınmıştır. Son olarak ise, k_i değerlerine göre alternatiflerin sıralaması yapılmıştır. CoCoSo yönteminin sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Sonuçlar

Ülkeler	k_i	Sıralama
Ü1	2,4200	14
Ü2	2,9374	4
Ü3	1,4593	17
Ü4	2,4619	12
Ü5	2,9826	3
Ü6	2,9347	5
Ü7	2,3596	15
Ü8	2,6905	8
Ü9	2,4562	13
Ü10	2,6899	9
Ü11	2,2679	16
Ü12	1,1626	18
Ü13	3,1688	2
Ü14	2,7001	7
Ü15	3,2905	1

Ü16	2,8292	6
Ü17	2,6888	10
Ü18	2,5589	11

Tablo 6'ya göre en yüksek performansa sahip ülkeler sırasıyla Moldova, Kazakistan ve Belarus'tur. En kötü performans sahibi ülkeler ise Gürcistan, Ermenistan ve Ürdün olarak bulunmuştur. Türkiye ise performans sıralamasında on birinci sırada yer almıştır. Değerlendirilen ülkelerin eğitim kapsamındaki performans sıralamaları dikkate alındığında, iyi performanslı ülkelerin eğitime yapılan kamu harcamalarının yüksek, ilköğretimi tamamlama oranı ve okul kaydı fazladır. Düşük performansa sahip ülkelerde ise; işsizlik oranı yüksektir. Bulunan sonuçlar ülkelerin eğitim sistemlerinin ne derece etkin olduğunu da göstermektedir.

Uygulanan CoCoSo yönteminin güvenilir olduğunu test etmek amacıyla, 0 ile 1 aralığında değişen λ değerlerine göre duyarlılık analizi yapılmıştır. Bu analizin sonuçları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Duyarlılık Analizi

Ülkeler	$\lambda=0$	$\lambda=0,1$	$\lambda=0,2$	$\lambda=0,3$	$\lambda=0,4$	$\lambda=0,5$	$\lambda=0,6$	$\lambda=0,7$	$\lambda=0,8$	$\lambda=0,9$	$\lambda=1$
Ü1	2,80	2,72	2,66	2,58	2,50	2,42	2,34	2,24	2,15	2,04	1,90
Ü2	3,33	3,26	3,18	3,10	3,02	2,93	2,85	2,76	2,65	2,54	2,41
Ü3	1,71	1,66	1,62	1,56	1,51	1,45	1,40	1,34	1,28	1,20	1,11
Ü4	2,83	2,76	2,69	2,62	2,54	2,46	2,38	2,29	2,19	2,08	1,95
Ü5	3,38	3,30	3,23	3,15	3,07	2,98	2,89	2,80	2,70	2,58	2,45
Ü6	3,32	3,25	3,18	3,10	3,02	2,93	2,85	2,76	2,66	2,55	2,42
Ü7	2,72	2,65	2,59	2,51	2,44	2,35	2,28	2,19	2,10	1,99	1,86
Ü8	3,08	3,01	2,93	2,85	2,77	2,69	2,60	2,51	2,41	2,30	2,16
Ü9	2,78	2,72	2,66	2,59	2,53	2,45	2,38	2,31	2,22	2,13	2,02
Ü10	3,07	3,00	2,93	2,85	2,77	2,68	2,60	2,51	2,41	2,30	2,16
Ü11	2,63	2,56	2,50	2,42	2,35	2,26	2,19	2,10	2,00	1,90	1,76
Ü12	1,38	1,34	1,30	1,26	1,21	1,16	1,11	1,06	1,00	0,93	0,84
Ü13	3,57	3,49	3,42	3,34	3,26	3,16	3,08	2,98	2,88	2,76	2,63
Ü14	3,09	3,02	2,94	2,86	2,78	2,70	2,61	2,52	2,42	2,31	2,17
Ü15	3,70	3,62	3,54	3,46	3,38	3,29	3,20	3,10	3,00	2,89	2,75
Ü16	3,22	3,14	3,07	2,99	2,91	2,82	2,74	2,65	2,55	2,44	2,30
Ü17	3,02	2,96	2,90	2,83	2,76	2,68	2,61	2,53	2,45	2,35	2,24
Ü18	2,93	2,86	2,79	2,72	2,64	2,55	2,48	2,39	2,29	2,18	2,05

Tablo 7 incelendiğinde, tüm λ değerleri için, en iyi ve en kötü performans gösteren ülkelerin aynı olduğu ve diğer ülkelerin sıralamasının da küçük farklılıklar dışında aynı kaldığı

görülmektedir. Duyarlılık analizi sonuçları, uygulanan yöntemin güvenilir olduğunu göstermektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, Dünya Bankası tarafından üst-orta gelir grubunda yer alan ve Türkiye'nin de bulunduğu ülke grubundaki ülkeleri eğitim performanslarına göre sıralamak ve böylece en iyi ve en kötü performans gösteren ülkeleri belirlemektir. Ayrıca ele alınan kriterlerin ülkelerin eğitim performanslarına olan katkısındaki sıralamaları da önem arz etmektedir.

Çalışmada Dünya Bankası'nın gelir gruplarına göre ülkelerin sınıflandırılması dikkate alınarak üst-orta gelirli ekonomilerden 18 ülkenin eğitim kapsamındaki performansı çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan CoCoSo yöntemi ile değerlendirilmiştir. Kriter ağırlıklarının belirlenmesinde standart sapma yöntemi kullanılmıştır. Kriter ağırlıkları dikkate alındığında; işsizlik oranı ve eğitime yapılan kamu harcamalarının toplam kamu harcamalarına oranı en önemli kriterler olarak tespit edilmiştir.

Eğitim, beşeri sermaye yatırımında kilit bir rol oynamaktadır. Bu açıdan çalışmaya konu olan ülkeler incelendiğinde en iyi performansın Moldova, Kazakistan ve Belarus'a ait olduğu tespit edilmiştir. Performans sıralamasında Türkiye, orta sıralarda yer almıştır. En kötü performans gösteren ülkeler ise, Gürcistan, Ermenistan ve Ürdün olmuştur. Çalışmanın sonuçları dikkate alındığında eğitime yapılan kamu harcamalarına önem veren ülkeler eğitim alanında daha iyi bir durumda iken, eğitim alanında iyi olmayan ülkelere işsizlik oranının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda ülkelerin eğitim performanslarını iyileştirebilmeleri için ulusal ve uluslararası stratejiler geliştirmesi ve eğitim sistemlerine yeterince kaynak ayırmaları gerekmektedir. Performans bakımından kötü olan ülkeler eğitim sistemlerini revize etmelidir.

Eğitim performansının düşük olduğu ülkelere politika yapımcılar tarafından eğitimden daha fazla kamu geliri elde edilerek bu kaynak yüksek öğretim kurumlarına aktarılabilir ve kamu harcamaları bu sayede artırılabilir. Örneğin eğitim için kamu sektörü tarafından yapılan harcamaların yanında kamu-özel sanayi iş birliği gibi uygulamalarda öğrencilere ulusal ve uluslararası projelerde görev alma ve tez yazma imkânı verilerek, bu projelerden elde edilen kaynak yükseköğretim kurumlarının fiziki ve beşeri sermayesinin gelişimi için kullanılabilir. Böylece hem öğrencilerin motivasyonu artmış hem de işgücü piyasalarına entegrasyonları sağlanmış olur.

Gelecek çalışmalarda farklı ülkeler, dönemler ve kriterler için daha kapsamlı bir analiz gerçekleştirilebilir. Ayrıca analizde farklı çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılabilir. Bu bağlamda bu çalışmanın eğitim alanında yapılan performans çalışmalarına kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AFOLAYAN, O.T., OKODUA, H., MATTHEW, O., & OSABOHIEN, R. (2019). "Reducing Unemployment Malaise in Nigeria: The Role of Electricity Consumption and Human Capital Development". *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(4): 63-73.
- AFONSO, A., & AUBYN, M.S. (2006). "Cross-Country Efficiency of Secondary Education Provision: A Semi-Parametric Analysis with Non-Discretionary Inputs". *Economic Modelling*, 23: 476 – 491.

- AGASISTI, T., EGOROV, A., ZINCHENKO, D., & LESHUKOV, O. (2021). "Efficiency of Regional Higher Education Systems and Regional Economic Short-Run Growth: Empirical Evidence from Russia". *Industry and Innovation*, 28(4): 507-534.
- ALÇIN, S., ERDİL ŞAHİN, B., & HAMZAOĞLU, M. (2021). "Analysis of the Relationship between Education and Youth Unemployment: Evidences from Turkey and Spain". *Journal of Life Economics*, 8(2): 185-192.
- ARNHOLD, N., & BASSETT, R.M. (2021). "Steering Tertiary Education: Toward Resilient Systems that Deliver for All". World Bank, Washington, DC, 1-84.
- ARICA, F., & İPSAL, S. (2021). "Eğitim Harcamaları- Genç İşsizlik Nedensellik İlişkisi: Seçilmiş OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi". *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(2): 16-30.
- AUBYN, M.S, PINA, A., GARCIA, F., & PAIS, J. (2009). "Study On the Efficiency and Effectiveness of Public Spending on Tertiary Education". *European Economy*, 390: 1-146.
- AYBARÇ BURSALIOĞLU, S., & SELİM, S. (2015). "Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’de Yükseköğretimde Etkinliği Belirleyen Faktörler". *Bilgi*, 74: 45-69.
- BAĞCI, H., & YÜKSEL YİĞİTER, Ş. (2019). "BİST’te Yer Alan Enerji Şirketlerinin Finansal Performansının SD VE WASPAS Yöntemleriyle Ölçülmesi". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18): 877-898.
- BECKER, S.G. (1992). "Education, Labor Force Quality, and the Economy: The Adam Smith Address". *Business Economics*, 27(1): 7-12.
- BINUOMOYO, O.K. (2020). "Examining the Relationship between Public Spending on Education and Unemployment Problem in Nigeria". *MJBE*, 7(1): 57-73.
- DACHITO, A.C., ALEMU, M., & ALEMU, B. (2020). "The Impact of Public Education Expenditures on Graduate Unemployment: Cointegration Analysis to Ethiopia". *Journal of International Trade, Logistics and Law*, 6 (2): 62-78.
- DIAKOULAKI, D., MAVROTAS, G., & PAPAYANNAKIS, L. (1995). "Determining Objective Weights in Multiple Criteria Problems: The Critic Method". *Computers & Operations Research*, 22(7): 763-770.
- FERRO, G., & D’ELIA, V. (2021). "Efficiency in Public Higher Education: A Stochastic Frontier Analysis Considering Heterogeneity". *Revista de Análisis Económico*, 36(2): 21-51.
- HAN, V. (2021). "The Impact of Technological Growth and Education Spending on Unemployment: Evidence From a Panel ARDL-PMG Approach". *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi /Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 10(2): 1-22.
- HO, W., DEY, P.K., & HIGSON, H.E. (2006). "Multiple Criteria Decision-Making Techniques in Higher Education". *International Journal of Educational Management*, 20(5): 319-337.
- HORNER, S., ZHANG, A., & FURLONG, M. (2018). "The Impact of Higher Education on Unemployment". *Econometric Analysis Undergraduate Research Papers*, 3161: 1-19.

- MANKIW, N.G., ROMER, D., & WEIL, D.N. (1992). "A Contribution to the Empirics of Economic Growth". *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2): 407-437.
- MARAL, M., YILDIZ, F., & ALPAYDIN, Y. (2021). "Türkiye'de Yüksek Öğretim Harcamaları ve Genç İşsizliği İlişkisi Üzerine Bir Analiz". *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 8(2): 173-197.
- MEHMETAJ, N., & XHINDI, N. (2022). "Public Expenses in Education and Youth Unemployment Rates—A Vector Error Correction Model Approach. *Economics*", 10(12): 1-14.
- MIHALJEVIC KOSOR, M., MALESEVIC, L., & GOLEM, S. (2019). "Efficiency of Public Spending on Higher Education: A Data Envelopment Analysis for EU-28. *Problems of Education in the 21st Century*, 77(3): 396-409.
- ODU, G.O. (2019). "Weighting Methods for Multi-Criteria Decision Making Technique". *Journal of Applied Sciences and Environmental Management*, 23(8): 1449-1457.
- ONUOHA, F.C., & AGBEDE, M.O. (2019). "Impact of Disaggregated Public Expenditure on Unemployment Rate of Selected African Countries: A Panel Dynamic Analysis". *Journal of Economics, Management and Trade*, 24(5): 1-14.
- ÖZUĞURLU, Y. (2005). "Kamu Harcamalarının Bölüşüm İlişkileri Üzerine Etkisi: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme". *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 16(55): 59-88.
- PIRIM, Z., OWINGS, W., & KAPLAN, L. (2014). "The Long-Term Impact of Educational and Health Spending on Unemployment Rates". *European Journal of Economic and Political Studies*, 7(1): 49-69.
- POPOVIĆ, M. (2021). "An MCDM Approach for Personnel Selection Using The CoCoSo Method". *Journal of Process Management and New Technologies*, 9(3-4): 78-88.
- SAĞDIÇ, E.N., & YILDIZ, F. (2020). "Bölgesel Düzeyde Kamu Harcamalarının İşsizlik Düzeyi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 64: 208-226.
- SINGH, D., & SHASTRI, S. (2020). "Public Expenditure on Education, Educational Attainment and Unemployment Nexus in India: An Empirical Investigation". *International Journal of Social Economics*, 47(5): 663-674.
- SOLOW, R.M. (1956). "A Contribution to the Theory of Economic Growth". *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1): 65-94.
- SWAN, T.W. (1956). "Economic Growth and Capital Accumulation". *The Economic Record, The Economic Society of Australia*, 32(2): 334-361.
- WB, THE WORLD BANK, "Education", <https://data.worldbank.org/topic/education/>, 30.12.2022.
- TRAN, T.V., PHAM, T.P., NGUYEN, M. H., DO, L.T., & PHAM, H.H. (2023). "Economic Efficiency of Higher Education Institutions in Vietnam between 2012 and 2016: A DEA Analysis". *Journal of Applied Research in Higher Education*, 15(1): 199-212.
- TÜRKOĞLU, S.P., & TUZCU, S.E. (2021). "Assessing Country Performances during the Covid-19 Pandemic: A Standard Deviation Based Range of Value Method". *Operational Research in Engineering Sciences: Theory and Applications*, 4(3): 59-81.

- WOLSZCZAK-DERLACZ, J., & PARTEKA, A. (2011). "Efficiency of European Public Higher Education Institutions: A Two-Stage Multicountry Approach. *Scientometrics*, 89: 887-917.
- YAZDANI, M., ZARATE, P., ZAVADSKAS, E.K., & TURSKIS, Z. (2019). "A Combined Compromise Solution (CoCoSo) Method for Multi-Criteria Decision-Making Problems". *Management Decision*, 57(9): 2501-2519.
- YOTOVA, L., & STEFANOVA, K. (2017). "Efficiency of Tertiary Education Expenditure in CEE Countries: Data Envelopment Analysis". *Economic Alternatives*, 3: 352-364.

Local Policies and Vulnerability Women's Labor: Case of Kayseri Metropolitan Municipality¹

(Research Article)

Yerel Politikalar ve Kadın Emeğinin Kırılğanlığı: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Örneği

Doi:10.29023/alanyaakademik.1268900

Hatun KORKMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
hatunkorkmaz@erciyes.edu.tr

Orcid No: 0000-0002-0641-4576

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Korkmaz, H. (2023). *Local Policies and Vulnerability Women's Labor: Case of Kayseri Metropolitan Municipality*. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), Sayfa No.1285-1299.

ABSTRACT

Keywords:

Vulnerability,
Vulnerability of
Women's Labor,
Municipality and
Women,
Municipality
Policies

Received:

21.03.2023

Accepted:

28.08.2023

Vulnerability of women's labor is one of the most important issue about gender discrimination. Economic, social, political, environmental and natural risks are influenced by gender dynamics and have important differential impacts on men and women. At this point, local governments have important role to ensure equality between men and women in the field of labor force, as in every field. Because, local governments have important roles about solving social problems and ensuring local development, as well as providing many local and common needs. In this paper, the vulnerability of women's labor has benn considered from the perspective of local governments. In this framework, first of all, the policies of Kayseri Metropolitan Municipality about against to vulnerability of women's labor has been examined. Then the level of impact and satisfaction of these policies have been tried to be measured by making in-depth interview with 13 women working in Kayseri Metropolitan Municipality. According to the findings which obtained from the study, the administrators of the institution have a very important role in the level of satisfaction and policies towards the vulnerability of women's labor in the relevant institution. With this, it can be said that the policies on the relevant subject generally remain at the legal level, and there is a problem in reflecting the legal level in reality.

Anahtar

Kelimeler:

Kırılğanlık, Kadın
Emeğinin
Kırılğanlığı,
Belediye
Politikaları ve
Kadınlar,
Belediye
Politikaları

ÖZET

Kadın emeğinin kırılğanlığı, cinsiyet ayrımcılığı hususundaki en önemli konulardan biridir. Ekonomik, sosyal, politik, çevresel ve doğal riskle, toplumsal cinsiyet dinamiklerine göre kadınlar ve erkekler üzerinde önemli farklı etkilere sahiptir. Bu noktada her alanda olduğu gibi işgücü alanında da kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasında yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir. Çünkü yerel yönetimler birçok yerel ve ortak ihtiyacın karşılanmasının yanı sıra toplumsal sorunların çözümü ve yerel kalkınmanın sağlanması konusunda da önemli rollere sahiptir. Bu çalışmada, kadın emeğinin kırılğanlığı, yerel yönetimler açısından ele alınmıştır. Bu çerçevede

¹ Bu çalışma için Erciyes Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 26.04.2022 tarihli kararı uyarınca etik kurul onayı alınmıştır.

öncelikle Kayseri Büyükşehir Belediyesi'nin kadın emeğinin kırılganlığına karşı izlediği politikalar incelenmiştir. Daha sonra Kayseri Büyükşehir Belediyesi'nde görev yapan 13 kadın ile derinlemesine görüşme yapılarak bu politikaların etki ve memnuniyet düzeyi ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre ilgili kurumda kadın emeğinin kırılganlığına yönelik politikalar ve memnuniyet düzeyinde kurum yöneticilerinin çok önemli bir payı bulunmaktadır. Bununla birlikte, ilgili konudaki politikaların genellikle huksal düzeyde kaldığı, huksal düzeyin gerçeğe yansımada problem yaşandığı söylenebilir.

1. INTRODUCTION

The question of this paper is; “What are the policies of local governments regarding the vulnerability of women’s labor and what are women’s opinions or satisfaction levels about these policies?”. In the paper an attempt has been made to find an answer to this question in the example of Kayseri Metropolitan Municipality (KMM).

Answering this question is important at both academic, social and administrative levels. Because women, women’s labor, the vulnerability of women’s labor are important and relatively neglected issues all over the world. By answering this question, first of all, attention will be drawn to the vulnerability of women’s labor. Secondly, exemplary information will be provided on the policies that can be made on the subject in possible crisis environments. At the same time, the paper will contribute to the literature.

Vulnerability of women can be discussed at five fundamental levels: Biomedical vulnerability, social and cultural vulnerability, economic vulnerability, legal and political vulnerability and educational vulnerability (www.developmenteducational.ie). This paper will be examine vulnerability of women from the perspective of economic vulnerability.

Worldwide, women earn less, can save less, work in less secure jobs and are more likely to be employed in the informal sector. They have less access to social protection programs and less capacity to absorb economic shocks than men. For example, findings on the impact of COVID-19 predict that women’s economic status and production opportunities will be disproportionately affected compared to men (www.turkey.un.org). The vulnerability of women’s labor is an interdisciplinary issue. The issue is discussed from different perspectives. In this paper, vulnerability of women’s labor will be discuss fom local policies perspectives.

The aim of this paper is to reveal what kind of policies local governments have developed against the vulnerability of women’s labor and what measures they have taken and to investigate how women are affected by these policies and their satisfaction levels in the example of KMM.

Gender discrimination is one of the most important issue in the world in all its dimensions. In addition, gender equality is one of the 17 goals expressed in Sustainable Development Goals (SDG) throw 2030 by United Nations (www.sdgs.un.org). Vulnerability of women's labor can be discussed under this title. At this point, it is important to measure the policies implemented to solve this problem and the level of satisfaction with these policies. With this aspect of the paper, it is thought that it will shed light on an important social, political and economic problem.

The methodology of the paper is based on the qualitative analysis method. Within the framework of the question of the paper, it is aimed firstly to search the literature on the vulnerability of women’s labor. Afterwards, it is aimed to investigate the activities or policies

of KMM on the relevant subject. Then it is aimed to reveal the thoughts and satisfaction levels of women working in KMM on this issue by making in-depth interviews with 13 women.

2. LITERATURE REVIEW

It is pointed out that women are marginally more likely than men to be in non-regular employment and those most likely to lose their work and incomes are casual workers and the self-employed in International Labour Organisation's (ILO) report about India employment (ILO, 2020). In the report prepared by the ILO in 2017 which name is "Gender In Employment Policies And Programmes: What Works For Women?", Issues related to women's working life were discussed and strategies to prevent the vulnerability of women's labor were researched (ILO, 2017).

Lazarus and Steigerwalt discussed the vulnerability about women in electoral system in the book the name "Gendered Vulnerability: How Women Work Harder to Stay in Office" (Lazarus and Steigerwalt, 2018). It is pointed out in the book that, women politicians more electorally vulnerable than their male counterparts. Lo Bue and others examined in their paper that gender inequality in vulnerable employment: Forms of inadequate earnings, and lack of decent working conditions (Lo Bue et al., 2021).

Gender discrimination in labour market and vulnerability of women's labor is discussed comparatively in rich countries and less developed countries (Bertrand, 2018; Blau and Kahn 2017; Cortes and Pan, 2018). In rich countries, where the vast majority of workers are wage employees in the formal sector, an extensive literature has shown that women earn less than comparable men and are under-represented in high-paying jobs.

In UN-HABITAT's report titled "Gender Mainstreaming In Local Authorities Best Practices", women were generally examined from the perspective of local governments with examples from different countries (UN-HABITAT, 2008). Insarauto's article titled "Women's Vulnerability to the Economic Crisis through the Lens of Part-time Work in Spain", published in 2021, the vulnerability of women's labor in economic crises is discussed (Insarauto, 2021).

Kasearu et al., examined the vulnerability of women's labor on the labor market and in European countries in their study which is published in 2017 and titled "Women At Risk: The Impact of Labor-Market Participation, Education And Household Structure On The Economic Vulnerability of Women Through Europe" (Kasearu et al., 2016).

When we look at the literature, it is seen that the subject of the vulnerability of women's labor is examined in the above-mentioned and more studies. The difference of this study from the studies in the literature is that it looks at the fragility of women's labor from the perspective of local government and examines the subject with in-depth interview technique. At the end of the literature researching, there is no identical study was found with this study. It has been seen that various international organizations have written reports examining the women's issue from a general and broad perspective in relation to local government, articles have been written in many different countries, however, it has been observed that they are not in the subject and technique that this study focuses on. In this respect, it is expected that the study will add a unique value to the literature.

3. VULNERABILITY AND VULNERABILITY OF WOMEN'S LABOR

3.1. Vulnerability

Vulnerability is an interdisciplinary term. It is generally defined as an internal risk factor of the subject or a system that is unprotected to hazards and corresponds to its main tendency to be affected, or sensitive to damage. It represents the physical, economic, social susceptibility or tendency of a community to damage in the case a threatening circumstances (Cardona, 2003). In addition, vulnerability can be defined as the insufficiency of a system to withstand against the perturbations of external stressors. It is a concept that has been used in different research area (vulnerability to climate change, vulnerability in socio-ecological system, conflict, war and vulnerability, vulnerability in human ecology, vulnerability in hazard literatures, entitlement and vulnerability and livelihood and vulnerability) but there is no consensus on its definitions (Adger, 2006; Hufschmidt, 2011; Paul, 2013).

According to Proag, vulnerability has been defined as the degree to which a system, may react negatively during the occurrence of a dangerous event. Therefore, in accessing resources, maintaining a secure livelihood, or effectively recovering from a disaster, people can become vulnerable. The individuals who can achieve to capital, tools and equipment, can recover most quickly when a disaster strikes and they are usually strong individuals. So that the most vulnerable people are the poorest, who have little choice but to locate themselves in unsafe settings (Proag, 2014). Between all different definitions, this research focus on in particular, vulnerability of women's labor.

3.2. Vulnerability of Women's Labor

According to the ILO, women are worst affected by the crisis due to their unequal position in the labor market. The first reason for this is that most of the women work in unstable jobs, in informal jobs, and therefore they are more likely to be fired. In this context, the fact that the sectors in which women work are the most vulnerable to the crisis reveals that they lost their jobs during the crisis. In addition, since women workers are scattered and unorganized, it is not easy for them to resist (ILO, 1998: 27).

Diane Elson pointed out that in addition to the invisibility of domestic labor, the visibility of labor force participation is poor, as women often work in informal, home-based, part-time, seasonal, low-wage jobs (Elson, 2004: 50). One of the main reasons why women are the first to be laid off in the crisis is related to the gender roles expected of them in society. In society and business life, men's labor is seen as a paid job and the income of women is considered as a contribution to the family budget. This situation is used as an pretext for the dismissal of women. At the social level, it is accepted that men work, make livelihood of the household and women and children are dependent on their father or husband is complemented by the idea that women are responsible for housework and maintenance labor. Unpaid housework and maintenance work are not considered like work and women who do housework are also considered like unemployed. With a double-side insignificance, both the job itself and the woman doing the job are considered unimportant and the labor of the woman is ignored. Paid jobs which deemed appropriate for women are also an extension of housework and care work imposed on women. Such as labor, nursing, teaching, hostess, secretarial work in textile workshops (Öztürk, 2010). This situation reveals the vulnerability of women's labor. For example, there is much evidence that women are the specific victims of the Asian crisis that began in 1997. While the crisis caused to the dismissal of women as a priority, it also created more working hours and worse working conditions for women. In addition, the workload of

women in the home has increased. At the same time, the crisis negatively affected the labor force of migrant women and men and triggered backward migration. The effects of this crisis were felt not only at the local and national level but also at the international level. In the face of unemployment, privatization and rising prices, women had to develop new strategies for survival. One of the most burning results of this was that women had to work under difficult conditions and for low wages. Secondly, women participated to industrial production by in house production for example, clothing, shoes, toys, etc. Similar transformations have taken place in Latin American countries (Whitson, 2007: 122).

Capitalist development and crisis processes are among the factors that affect women's labor at a significant level. During these periods, women contributed to market production with some in house works, they provided child and patient maintenance services as wage workers. In addition, the number of jobs produced by unpaid labor has increased. Eisenstein said that women developed strategies such as finding an informal job in this process; that they sell their handmade fabrics in local markets; further points out that they had to sell their own bodies or that of their daughters (Eisenstein, 2005: 507; Öztürk, 2010).

4. FIELD STUDY

The term local government generally refers to a territorial unit with certain boundaries, a legal entity, an institutional structure, powers, duties and a degree of financial and other autonomy set by general and special statuses (Yılmaz Aslantürk, 2018: 142).

Under this title, the importance of local governments in terms of the vulnerability of women's labor will be discussed. Then, policies regarding the vulnerability of women's labor and the level of satisfaction of women with these policies will be examined in the case of Kayseri Metropolitan Municipality.

Municipalities, as the closest units to the public, have a special importance in the provision of public services. Particularly, municipalities are important today in order to save the central government from its cumbersome structure under the increasing duties and responsibilities and to realize the change that will strengthen the relationship between the state and the citizen (Arslan, Çiçek and Baykal, 2017: 2554).

Local governments are important mechanisms on the creation of policies and activities that directly affect our daily lives. These policies and activities should be created by taking into account the needs and demands of everyone living in the city. Because the processes of experiencing the city of women, men, LGBTI individuals, children, the disabled, the elderly and immigrants differ for many reasons. One of these reasons is gender inequality.

The inequality created by gender roles, which pushes women to a secondary position and makes it difficult for them to participate in employment and all areas of social life, differentiates the needs, demands, priorities and problems of women. For women who spend most of their time at home and in the neighborhood they live in, and also who spend time outside these areas, the policies of local governments and the services they provide or not are of vital importance. The mud of the street, the absence of electricity-water, kindergartens, shelters, the failure of street lamps, the hours of public transport, stops, streets and places that ignoring the disabled women, negatively affect women's lives and cause gender inequality to deepen (KEIG, 2019). For this reason, municipalities are very important and worth examining in terms of women and women's labor, which are a component of urban life.

4.1. Case of Kayseri Metropolitan Municipality

Kayseri Metropolitan Municipality, one of the 30 metropolitan municipalities in Turkey. Turkish Metropolitan Municipality Law No. 5216, has authorized to carry out all kinds of social and cultural services for women in municipalities to develop and for this purpose, to establish social facilities, to open, operate or have vocational and skill training courses, to cooperate with universities, colleges, vocational high schools, public institutions and non-governmental organizations (Law, 5216). Municipalities can implement all these services through their strategic plans.

In Turkey, in accordance with the public financial management and control law no. 5018, all public institutions and organizations and municipalities with a population of over 50,000 are obliged to prepare a strategic plan. In this context, municipalities prepare a plan that includes the next five-year goals, objectives and strategies. Municipalities act in accordance with these plans and general national development plans. In addition, annual reports on the activities of the municipality are prepared and published on the municipality's website. Strategic plans and activity reports have the effect of reinforcing democratic values such as transparency and accountability in the functioning of municipalities, use of resources, etc.

In the study, the strategic plans and activities of the Kayseri Metropolitan Municipality (KMM) published after the 2019 local elections will be examined within the framework of combating the vulnerability of women's labor.

In KMM's 2020 activating report under the title of Basic Policies and Priorities it has been stated that protection of public spaces in cities, especially open and green spaces; improving access and security; reconstruction within the framework of human-nature relationship, sensitive to women, children, the elderly and disabled individuals (AR, 2020, s. 35). In the same report, under the title of rural development, it has been stated that "Institutional and local capacity for rural development will be developed in order to raise living standards in rural areas. Positive discrimination will be applied to the groups, and producer organizations will be ensured to be the leading institutions in social solidarity, cooperation, education and financing." (AR, 2020, p. 36).

In the report, under the title of social activities; It has been stated that Huzur Çınari Family Counseling and Guidance Center, which continues some of its activities on digital platforms with the effect of the pandemic, makes live broadcast programs through social media. In these programs live broadcasts were made under the titles; Epidemics and Uncertainties, Psychological Causes of Violence Against Women, What Is Chronic Unhappiness?, How To Get Rid Of The Habit of Procrastination (AR, 2020, p. 108).

In KMM's 2020-2024 strategic plan it has been stated that, with measures for the rural community; improving the vocational qualifications of the rural workforce, Social security for agricultural sector workers, especially women, Activating occupational safety and worker health services, programming anti-poverty supports to contribute to the increase in production and employment, reducing the disadvantages experienced by women and young people in the labor market, improving care and other social service provision for the elderly and children (SP, 2020).

It will be ensured that protection of public spaces in cities, especially open and green spaces; improving access and security; reconstruction within the framework of human-nature relationship, sensitive to women, children, the elderly and the disabled. In order to increase the access and security of public spaces, local administrations will be supported to conduct a needs

analysis for vulnerable groups on the basis of neighborhoods and to increase the quality of service (SP, 2020-2024).

Institutional and local capacity for rural development will be developed in order to raise living standards in rural areas and positive discrimination will be applied to the groups of women, young farmers, etc. (SP, 2020-2024).

When the KMM strategic plan and activity reports are examined, it is seen that policies and activities that support women are included. On the other hand, in the reports and plans examined, sexist discourses and plans and practices that can deepen gender discrimination are also striking. For example, the establishment of a women's sports center, the determination of separate swimming pool and sports hours for men and women, the determination of separate cinema hours for men and women in the elderly care home can be given as examples of sexist practices (AR, 2020).

4.2. Methodology

The model of this research is based on qualitative research. The technique of the research was preferred as in-depth interview. The in-depth interview was chosen because it provides information in a depth that best expresses the rich content that is the core of their meaning, allowing them to use their own terms rather than being imposed by us to understand how individuals construct reality (Punch, 2005, p.166).

The universe of the research is women working in municipalities. The sample of the research is women between the ages of 18-65 who are employed in Kayseri Metropolitan Municipality. In the research, it has been tried to reveal the views of the women employed in the mentioned municipality about the policies of the municipality to prevent the vulnerability of women's labor. In this framework, 13 women were randomly selected and interviewed in depth with a semi-structured interview form. Interviews required the permission of the institution, and due to the busy work schedule, the institution allowed the necessary minimum number of employees to be interviewed. The interviews were held between 1-05 May 2022 and were recorded with the permission of the participants. Ethics committee permission was obtained from the university of author's University before the interviews were conducted. In the study, the opinions of the participants have been conveyed without specifying their names, as participants 1,2, 3 and their ages in parentheses. Their thoughts have been conveyed unaltered. The data obtained from the interviews with 13 people using the semi-structured interview method were analyzed using the content analysis method.

4.3. Findings

As a result of in-depth interviews with 13 women between the ages of 18-65 employed in KMM, the opinions of women on the policies of the municipality to prevent the vulnerability of women's labor are gathered in three main points: Administrative, social and economic. The audio recordings containing the opinions of the female participants on the subject were listened to many times and specified below through various codings under three main headings.

4.3.1. Administrative

As a result of in-depth interviews, the sub-headings of the attitude of the top manager in administrative matters, the inadequacy of information on rights and the continuation of social roles in business life came to the fore.

The most frequently repeated subject by women in administrative matters was the attitude of the top manager. In countries with a strong bureaucratic tradition such as Turkey, the attitude of the manager can easily be reflected on the other personnel of the institutions and the policies of the institution. The attitude of the top manager in combating the fragility of women's labor is very important in countries such as Turkey, which have a centralized and strict bureaucratic management culture. The opinions of the participants on the subject are given below.

Participant 3(38): *"In recent years, I have not encountered a situation that would lead to a discrimination between men and women in the senior management, but I saw a lot in the years when I first started the job. For the first three years, no summer school was run and only boys worked. So they wiped out the women.. I really see support right now."* Participant 3, emphasized that the attitude of the top management is very important in this regard.

Participant 4(31): *"There were times in the management when what I said was not taken into account, but what my male colleagues said was taken into account."*

Participant 7(42): *"Some of our managers were very oppressive. Don't wear make-up, don't wear it like this, don't wear it like that.. We had to surrender to it. We suffered from this for three or four years, but then we got rid of that manager..."*

Participant 12 (31): *"...For example, in the first year I started, I was crossing my legs and I was talking to a parent and I was warned by the management that you cannot talk to a man like that. Thanks to our current manager, I can say that I have peace of mind at work. It's getting prettier. We've had very difficult times before. When I started my first job, I was exposed to mobbing and threatened with dismissal. My previous manager said that women weren't allowed to wear red pants, draw, or blend in with their make-up, and male-female friendships were never allowed in the workplace. We never got to talk to our boyfriends at work. We just started talking to new male teachers. Our previous managers were so harsh that even our gazes were controlled. We couldn't tell anyone about these problems because all the supervisors supported each other on this issue. Our current manager is very good and his subordinates are also top to bottom moderate like him. This pressure was mostly on women."*

It is important for the administration to inform individuals in the fight against women's labor and vulnerability and to make positive discrimination to women. Women, children, disabled, etc. It is a situation accepted in many countries that positive discrimination should be made towards the disadvantaged groups of the society (Women, children, disabled, etc.). In Article 10 of the 1982 Turkish Constitutional Law, it is stated that positive discrimination can be made to disadvantaged groups such as women, disabled, children etc. (CL, 1982).

In this context, with the Civil Servants Law No. 657 in Turkey, regulations have been made in favor of women over time. For example, in 2016, the right to work part-time until the child starts primary school age has been provided. Although being aware of these and similar rights may seem like an individual responsibility, the management should also take responsibility and inform. Many women cannot use these rights because they are not aware of their rights and new developments. The opinions of the participants on the subject during the interviews are given below (Law, 657).

Participant 3(38): *"There were times when we were ignored and not included in social activities. Our legal rights were not clearly told to us. We have two-thirds legal right after birth, and we weren't able to use it because anybody did not told this. We had problems with our syndicate rights..."*

Participant 13(40): *“During the Covid period, mostly women were on leave. This, of course, was a problem in terms of retirement and premium, but frankly, it was to my advantage because I have a child. I didn’t know beforehand that I had certain rights. When I became aware of my rights, I realized that it was too late. I did not see any positive discrimination. There has been much more important positive discrimination for women lately.”*

Participant 2(37): *“In some cases, I received positive discrimination and support as a woman from the senior management.”*

Participant 1 (40): *“I received positive discrimination and support from my workplace.”*

Participant 8(33): *“We did not see a distinction in the pandemic. The most of those working in mask sewing were women during the pandemic.”*

Participant 10(47): *“I did not see any positive discrimination or special support.”*

Participant 2(37): *“In some cases, I received positive discrimination and support as a woman from the senior management.”*

Participant 5(35): *“I have not experienced a situation involving positive discrimination for women within the institution. I think very differently about this. Because I am a woman, I do not want positive discrimination for me.”*

As a result of in-depth interviews, one of the administrative issues affecting the vulnerability of women’s labor has emerged as the attitude of the management in the problems experienced with the service recipients. Many women are disturbed by service recipients because of their gender, and this may cause them to leave the business life. At this point, the attitude of the management is important. Some of the participants stated that they could not find the support they expected from the management, while others stated that they received the necessary support.

Participant 4 (31): *“I am a teacher here. Sometimes there is problems with students and parents. In that times management support me againsts to them.”*

Participant 1 (40): *“I had a lot of problems with the people I served in my working life. On the other hand, because of being a woman, there can be different kinds of looks and different kinds of conversations by men. I have some experienced like this. I was verbally disturbed. Thankfully, our administrators intervened. They solved the problem.”*

Participant 7(42): *“I have been exposed to harassment by the men in the group I serve. I usually solve my problems myself.”*

4.3.2. Social

As a result of the interviews, the topic of social roles of women and the impact of social identity in the workplace came to the fore in the social dimension of the vulnerability of women’s labor.

The social roles of women are an important factor affecting women’s labor. The fact that home and child care is seen as the responsibility of women in traditional societies causes women to give up on working life sometimes and makes their labor at home unrequited. Almost all of the participants said similar things about this issue. Many of them stated that their spouses help them in house or child care, let alone being a partner.

Participant 13(40): *“My husband doesn’t help at all with housework.”*

Participant 6(49): *“My husband never helps me with housework. My daughters and I work at home.”*

Participant 11(48): *“My wife never helps with housework. When my children cried at night, they used to tell me that your daughter was crying. My husband does not even sit next to me, especially when she is with her family. Sometimes he can help me a little, but he can't do it with his family because his family blames him. My shift starts after the actual workplace.”*

Participant 2(37): *“My responsibilities at home, of course, have some difficulties if you are a wife and mother. Unfortunately, we can't say that work end, let's go home and rest. Household responsibility, spousal responsibility and child responsibility... Work ends here and begins at home. There is a pressure of social roles. My husband helps me with this but is not a partner...”*

Participant 1 (40): *“I have difficulty about work because I am married and have children,. During the Covid period, most people were on unpaid leave and were mostly women..”*

The transformative and transformative effects of institutions on society are known. In this regard, local governments need to carry out various awareness-raising activities (seminars, training, etc.). Because the acceptance that home, child or elderly care should be the responsibility of women is a social phenomenon and requires a change in mentality. In addition, the vulnerability of women's labor should be prevented through home care services, nursery services, etc. In addition, positive discrimination and flexible working hours for women who are pregnant or have children and their spouses can be supported.

The roles and identities given to women at the social level can be reflected in women's working life, and this directly affects the vulnerability of women in their working life.

Participant 12(31): *“..For example, in first days at my working life, I was talking to a parent who had crossed legs and I was warned by the management that you can't talk to a man like that. My previous manager didn't allow women to wear red pants, draw, or mess with their make-up, and male-female friendships were never allowed at work, and we never spoke to our boyfriends. We just started talking to new male teachers. This pressure was mostly on women.”*

According to the statements of participant 12, gender discrimination and roles are reflected in working life and this situation affects work peace and as a result, the vulnerability of women's labor is triggered. It is possible to see this from the statements of participants 9, 8 and 4.

Participant 9(26): *“I was getting annoying sexist warnings from my co-workers that your smiling face could be a disadvantage for you. I reported this problem to the administration. I was also pressured by the administration to change my smiling face. When women come to managerial positions, they try to act like men. I can clearly say the distinction between men and women at my workplace. Especially in career advancement, there are very important problems. I hear talkings such as “You will give birth, you will work at home, who will run this place etc.”*

Participant 8(33): *“Not much attention is paid to men's clothing, but women's clothing is interfered with. Even when buying clothes, I worry if I can wear it at work.”*

Participant 4(31): *“I sometimes feel pressured by my colleagues because of being unmarried. They ask me always: “Are you not getting married, isn't it time now...”*

Providing employment and working order according to merit without gender discrimination in working life and taking measures to transform the society in this regard should be included in local government policies.

4.3.3. Economic

The economic dimension of the vulnerability of women's labor is generally seen in this subjects; women doing the same job receive lower wages than men or have an uneven distribution, women's wages are working in the agricultural sector or informal and service sectors as a family worker, etc. (UNIFEM, 2003).

As a result of the interviews, almost all of the participants stated that the wages were insufficient, but they stated that they did not experience any gender discrimination in the distribution of wages. The opinions of participants 7 and 5 on this subject are as follows:

Participant 5(35): *"I don't think that the problems in the workplace are related to men or women. This is an individual situation. Because there are too many female and male employees who have been wronged. I think it has to do with the person, not the gender... We should leave the problem of men and women in the workplace and look at it as a general business problem."*

Participant 7(42): *"Woman or man, I think it doesn't change. In fact, there is the issue of being strong or weak. This also depends on the administrator you work with. There is no gender discrimination, there is a distinction between the strong and the weak."*

Regarding the vulnerability of labor, most of the participants stated that there is a distinction between the strong and the weak rather than the distinction between men and women. They stated that a weak woman or man in the socio-economic dimension may experience vulnerability.

5. DISCUSSION

The findings of the study show that especially administrative and social structures play an important role in the fragility of women's labor. The study is partially supported by preliminary studies. For example, Hiz and Karatas made the following statements in their study published in 2016:

The transformation process in labor markets deepens the segregation based on gender, causing more stratification of labor and women's labor experiencing unique problems. In this process, capital has started to use women's labor, which is more vulnerable, cheap, docile and insecure than male labor, as a substitute labor force through the gender-based division of labor (Hiz and Karataş, 2016). Another study on the subject is Urhan's article which published in 2009. According to the study; The fact that women in the labor market are secondary labor, with the effect of flexible employment patterns, the high increase in women's labor, which is defined by unskilled, irregular and home-based paid work, has brought the organization and representation problems of working women to the agenda. (Urhan, 2009: 87-88). These studies support this article.

Moghadam says neoliberal policies increase women's obligations to cope with rising prices, shrinking incomes. Moghadam argues that men's job loss and lower wages attract women more intensely to the labor market. And he says that the so-called "feminization of labor"; in other words, it means that women's participation in low-paid work in industry and service sectors has increased (Moghadam, 2005: 20).

The fact that women in the labor market are secondary labor, with the effect of flexible employment patterns, the high increase in women's labor, which is defined by unskilled, irregular and home-based paid work, has brought the organization and representation problems of working women to the agenda (Harman, 1994: 83-86). The fact that those who were

dismissed during the pandemic period were primarily women in the interviews conducted in this study also supports this argument.

Gazioglu and Korkmaz pointed out in their article which is published in 2022; higher wages differ according to the gender. In the study, in which the fragility of women's labor was examined on immigrant women, it was emphasized that especially women who emigrated face great labor losses in the workplace (Gazioglu Terzi and Korkmaz, 2022). In this study, the low wages of women is seen as one of the important problems identified.

6. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

Today, women, women's working life, women's labor and vulnerability are central importance in terms of economic and social development. Because it is unthinkable that a society where women, who make up almost half of the world's population, are excluded and women's problems are ignored, providing sustainable development.

This study deals with the vulnerability of women's labor and looks at this issue from the perspective of local governments and the example of Kayseri Metropolitan Municipality. As a result of in-depth interviews with 13 women employed in KMM and authorized by the institution, it has been revealed that the vulnerability of women's labor is mainly experienced in administrative and social dimensions.

Today, the importance of municipalities in socio-economic and administrative dimensions is increasing day by day. The methods of combating the vulnerability of women's labor of these institutions which have the authority to make regulations at the local level and the power to regulate, direct and change at the socio-economic and administrative level, will also be significantly effective. In this framework, according to the results of the study, suggestions were made to the municipalities on administrative, social and economic issues in the combating against the vulnerability of women's labor.

According to the findings which obtained from the study, the administrators of the institution have a very important role in the level of satisfaction and policies towards the vulnerability of women's labor in the relevant institution. With this, it can be said that the policies on the relevant subject generally remain at the legal level, and there is a problem in reflecting the legal level in reality.

The suggestions regarding the institutionalization of the gender equality approach in municipalities are as follows:

- Preparing gender equality awareness programs and encouraging the participation of all senior managers and municipality employees
- Developing plans, programs and practices to question and transform the discrimination faced by women at every stage (From the recruitment phase to on-the-job training, promotion and distribution of salaries and wages)
- It is recommended that the women's quota be implemented. The implementation of these quotas both to increase the number of female employees and to allow women to enter male jobs.
- Preparation of gender-sensitive budgets at all levels
- Establishing and actively working a Gender Equality Commission in the Municipality Council
- It is recommended to establish and activate structures such as the Gender Equality Unit within the municipal administrative structure.
- Suggestions for making necessary arrangements to support women's participation in socio-economic life are as follows:

- Organizing professional activities without discrimination between men and women, rather than receiving vocational training in areas that reproduce gender roles.
- Monitoring the results of activities for women's participation in employment, updating the relevant databases
- Providing information about occupational diseases seen in jobs such as housework and textile, where women work intensively
- Organizing informative trainings and seminars on women's right to work
- Designing childcare services compatible with the different living and working conditions of parents; Encouraging the expansion of nurseries as well as breastfeeding rooms
- Providing and increasing care services for dependent family members (elderly, disabled), which are generally seen as a duty of women by municipalities
- Establishment of units that will provide supportive services in order to make the migrant women's labor valuable and to avoid discrimination in the labor market
- Encouraging the participation of immigrant women in vocational courses and enabling the children of immigrant families to benefit from nursery services

One of the most important obstacles to women's participation in socio-economic life is physical and psychological violence against women. In this regard, taking measures to prevent violence for urban life, increasing the units providing services and consultancy in this field and opening shelters.

REFERENCES

- ADGER, W.N. (2006). Vulnerability. *Global Environmental Change*. 16 (3):268–281. Akyüz, Ankara: Siyasal Kitapevi.
- ALWANG, J., SIEGEL, P.B., & JORGENSEN, S.L. (2001). Vulnerability: A View from Different Disciplines. Discussion Paper Series No. 0115. Social Protection Unit, World Bank, Washington DC.
- AR (Acting Report of KMM). (2020). https://www.kayseri.bel.tr/uploads/pdf/faaliyet_raporu_2020.pdf.
- ARSLAN, E., ÇİÇEK, A., & BAYKAL, Ö.N. (2017). Uluslararası Göçün Kentsel Yaşama Etkilerini ve Yerel Düzeyde Göç Politikalarını Yerel Yönetim Stratejik Planlarından Okumak: Kilis, Hatay, Şanlıurfa ve Gaziantep Örnekleri. 11. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu, 28-29-30 Eylül 2017, Elazığ, Türkiye.
- BERTRAND, M. (2018). The Glass Ceiling. Becker Friedman Institute Working Paper.
- BLAU, F.D., & KHAN, L.M. (2017). The Gender Wage Gap: Extent, Trends, and Explanations. *Journal of Economic Literature*. VOL. 55, NO. 3.
- CALLINICOS, A., & HARMAN, C. (1994), Değişen İşçi Sınıfı: İşçi Sınıfının Değişen Yapısı Üzerine Denemeler (1. Baskı). O. Akınhay (Çev.). İstanbul: Z Yayınları.
- CARDONA, O.D. (2003). The Need For Rethinking The Concepts Of Vulnerability And Risk From A Holistic Perspective: A Necessary Review And Criticism For Effective Risk Management. *Mapping Vulnerability: Disasters, Development And People*, pp.17.
- Constitutional Law of Turkey 1982, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>.

- CORTES, P. & PAN, J. (2018). Occupation and Gender. *The Oxford Handbook of Women and the Economy*. Edited by Susan L. Averett, Laura M. Argys, and Saul D. Hoffman.
- EISENSTEIN, H. (2005). Feminism and Corporate Globalisation. *Science & Society*, Vol. 69, No. 3, July, 487–518.
- ELSON, D. (2004). Engendering Government Budgets in the Context of Globalisation(s). *International Feminist Journal of Politics*. 6:4, 623–42.
- GAZIOGLU TERZİ, E., & KORKMAZ, H. 2022, “Coping With Intersecting Vulnerabilities: Syrian Refugees Women In Textile Workshops In Istanbul, *Asian Women*.
- HIZ, G., & KARATAŞ, A. 2016, “Kadın Emeğinin İstihdamı ve Sendikalar: İstanbul Bankacılık Sektörü Örneği”, *Mesleki Bilimler Dergisi*, 5(1), 22-35.
- HUFSCHMIDT, G. (2011). A comparative analysis of several vulnerability concepts. *Natural hazards*, 58(2): 621-643.
- ILO, (1998). *The Social Impact of the Asian Financial Crisis*. Working Paper.
- ILO, (2017). *Gender In Employment Policies and Programmes: What Works For Women?* Working Paper No. 235.
- INSARAITO, V. (2021). Women’s Vulnerability to The Economic Crisis Through The Lens of Part-time Work in Spain. *Work Employment and Society* 35(1).
- KASEARU, K., MAESTRIPIERI, L., & RANCI, C. (2017). The impact of labour market participation, family structure and local welfare systems on the economic insecurity of women, *European Societies*, 19(2): 202-221.
- KEIG, (2019). <http://www.keig.org/yerel-yonetimlere-kadin-emeği-ve-istihdamini-gelistirme-onerileri/>. (Accessed Date: 13.03.2022).
- LAW NO: 657, https://peyosis.erciyes.edu.tr/Files/657%20devlet_memurlari_kanunu.pdf.
- LAZARUS, J., & STEIGERWALT, A. (2018). *Gendered Vulnerability: How Women Work Harder to Stay in Office*. University of Michigan Press.
- LO BUE, M., SANTOS SILVA, M., & SEN, K. (2021). *Gender and Vulnerable Employment In The Developing World: Evidence From Global Microdata*. WIDER Working Paper Series from World Institute for Development Economic Research (UNU-WIDER).
- MOGHADAM, V.M. (2005), “The Feminization of Poverty and Women’s Human Rights”, *SHS Papers in Women’s Studies/ Gender Research*, July.
- ÖZTÜRK, M.Y. (2010). Kapitalist gelişme ve kriz sürecinde kadın emeği: Asya deneyiminden çıkarılacak dersler. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 24, 105-132.
- PAUL, K.S. (2013). *Vulnerability Concepts And Its Application In Various Fields: A Review On Geographical Perspective*. *J. Life Earth Sci.*, Vol. 8. ISSN 1990-4827 <http://banglajol.info.index.php/JLES>.
- PROAG, V. (2014). The concept of vulnerability and resilience. *Procedia Economics and Finance* (18), 369-37.
- PUNCH, K.F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş*. (Çev. E. Bayrak, H. B. Arslan ve Z.).
- SP (Strategic Plan of KMM) (2020-2024).

TURKISH METROPOLITAN MUNICIPALITY LAW No. 5216,
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf>.

UNITED NATIONS HUMAN SETTLEMENTS PROGRAMME (UN-HABITAT). (2008).
Gender Mainstreaming In Local Authorities Best Practices.

URHAN, B. (2009). Görünmezlerin Görünür Olma Mücadeleleri: Çalışan Kadın Örgütlenmeleri. Çalışma ve Toplum Dergisi. Ttt

WHITSON, R. (2007). Beyond the Crisis: Economic Globalization and Informal Work in Urban Argentina. Journal of Latin American Geography.

YILMAZ ASLANTÜRK, A. (2018). Tanzimat Sonrası Osmanlı Şehirlerinde Taşrada Yerel, Hizmetlerin Yeniden Örgütlenmesi. Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(4), 141-150.

<https://sdgs.un.org/> (Accessed Date: 05.12.2021).

<https://turkey.un.org/tr> (Accessed Date: 10.01.2022).

Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı Kapsamında Finansal Durum Tablosu Pasif Yapısının Değerleme Ölçüleri ve Muhasebe Kayıtları Açısından Karşılaştırılması

(Araştırma Makalesi)

In the Scope of Draft Account Plan Compatible with Financial Reporting Standards Comparison of Statement of Financial Position Fund Structure in Terms of Valuation Measurements and Accounting Records

Doi: 10.29023/alanyaakademik.1271763

Erkan UZUN

Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü
erkanuzun@tarsus.edu.tr

Orcid No:0000-0002-9476-8592

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Uzun, E. (2023). Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı Kapsamında Finansal Durum Tablosu Pasif Yapısının Değerleme Ölçüleri ve Muhasebe Kayıtları Açısından Karşılaştırılması. Alanya Akademik Bakış, 7(3), Sayfa No.1301-1320.

ÖZET

Anahtar kelimeler:
VUK, KÜMİ FRS,
Tam Set Muhasebe
Standartları, BOBİ
FRS, Değerleme
Ölçüleri

Makale Geliş Tarihi:
27.03.2023
Kabul Tarihi:
13.09.2023

KGK tarafından yayınlanan “Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı” sunulan finansal bilgilerin gerçeğe ve ihtiyaca uygun, anlaşılabilir, doğrulanabilir ve karşılaştırılabilir olma niteliklerinin artırılması amacıyla oluşturulmuştur. Ayrıca taslak, hesaplarda ve muhasebeleştirme esaslarında uygulamada tekdüzenin sağlanması ve işletmelerde denetimin kolaylaştırılması amacını da taşımaktadır. Çalışmada bu taslak Vergi Usul Kanunu (VUK), Tam Set Muhasebe Standartları (TMS/TFRS), Büyük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler için Finansal Raporlama Standartları (BOBİ FRS), Küçük ve Mikro Düzeydeki İşletmeler için Finansal Raporlama Standartları Taslağı (KÜMİ FRS)’da yer alan ticari borçlar, verilen çekler, banka kredileri ve çıkarılmış tahviller karşılaştırılarak açıklanmaktadır. Karşılaştırma hem değerlendirme ölçüleri hem de muhasebeleştirme açısından yapılmıştır.

ABSTRACT

Keywords:
TPL, FRS for SME,
Full Set of Accounting
Standards, FRS for
LME, Valuation
Measures

It has been created in order to increase the quality of financial informations presented in the “The Draft Account Plan In Line With Financial Reporting Standards” published by the POA, in accordance with reality and needs, understandable, verifiable and comparable. In addition, it also has the aim of facilitating auditing in enterprises, make similar accounting entries in accounts and in applying accounting principles. In study, this draft is explained by comparing in terms of trade liabilities, checks issued and payment orders, bank credits and bonds offered to the public included in the Tax Procedure Law (TPL), Full Set Accounting Standards (IAS/IFRS), Financial Reporting Standards for Large and Medium Sized Enterprises (FRS for LME), Financial Reporting Standards for Small and Micro Level

1. GİRİŞ

İşletmeler üretmekte, tüketmekte veya hizmet sunarak faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Her faaliyet gerçekleştirilirken işletmeler bunların mali verilerini kayıt altına almaktadır. Bunun temel nedeni doğru ve güvenilir bilginin işletmeyi rekabet edebilir bir seviyeye getireceği düşüncesidir. Mali verileri kayıt altına almak işletmenin ilgili ürün için ne kadar gidere katlandığı ve ne kadar fiyattan satış yapması gerektiğini ortaya koymaktadır. Buna ek olarak kalifiye uzman personele sahip olmak da işletmenin doğru bir satış politikasını belirlemesine yardımcı olacaktır. Özellikle ihracat sürecinde ortaya çıkabilecek tüm giderlerin analiz edilmesi ve ilgili ürünlerin birim maliyetlerine dahil edilmesi açısından uzman personel önem arz etmektedir. Küresel piyasalarda varlığını sürdürebilmek ve yeni gelir kaynaklarına ulaşabilmek için doğru politikalar belirlenmeli ve niteliksel finansal tablolar hazırlanmalıdır. Özellikle ihracat yapan firmaların yaşadığı sorunlardan bir tanesi de ülkelerin muhasebe uygulamalarının farklılık göstermesi sorunudur. Her ülke kendi mevzuatlarına uygun finansal tablolar hazırlamakta ve bunu çıkar gruplarına sunmaktadır. Bu durum finansal verilerin yanlış yorumlanmasına neden olmaktadır. Bu sorunu ortadan kaldırabilmek ve her işletmenin kolaylıkla anlayabileceği gerçeğe ve ihtiyaca uygun, açık, anlaşılır, doğrulanabilir ve karşılaştırılabilir finansal tablolar ortaya koyabilmek adına ortak bir muhasebe dilinin oluşturulması gerekmektedir. Bu ortak dil hem ulusal hem de uluslararası boyutta sorunu ortadan kaldıracak ve anlam bütünlüğü sağlayacaktır. Bu sorunu çözmek amacıyla ilk adım 1972 yılında Sydney/Avustralya’da gerçekleştirilen 10. Dünya Muhasebeciler Kongresi’nde atılmıştır. Bu kongre ve sonrasında yaşanan gelişmeler aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir;

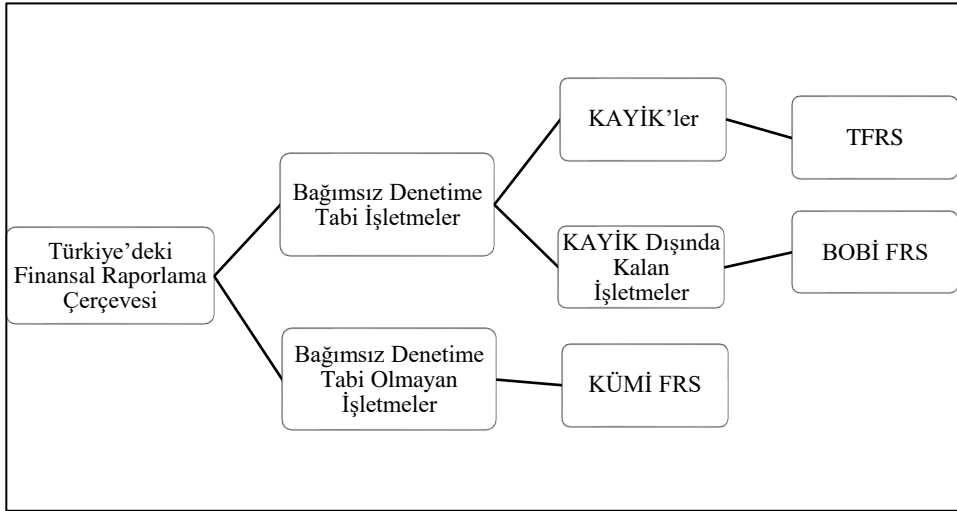
- 1973 yılında IASC (International Accounting Standards Committee) kurulmuştur.
- 1977 yılında IFAC (International Federation of Accountants) kurulmuştur (11. Dünya Muhasebeciler Kongresi).
- 2001 yılında IASCF ((International Accounting Standards Committee Foundation) kurulmuştur.
- 2001 yılında IASB (International Accounting Standards Board) kurulmuştur (IASC’nin yerini almıştır. IASB standartları “IAS” yerine “IFRS” olarak yayımlamaya devam etmektedir).
- 2001 yılında IFRSAC (IFRS Advisory Council) kurulmuştur (Eski adı SAC’tır).

Türkiye’de birçok kurum-kuruluş bu standartların ortaya çıkmasına katkı sağlamışlardır. Fakat 2002-2011 yılları arasında standartları Türkçe’ye çevirme ve yayımlama yetkisi TMSK (Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu)’ya verilmiştir. Bu kurum 660 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile 2 Kasım 2011 tarihinde bu yetkiyi KGK (Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu)’ya devretmiştir. KGK, TMSK tarafından Türkçe’ye çevrilerek yayımlanan TMS ve yorumlarını aynen kabul etmiş ve yetkiyi devraldıktan sonra ise yayımlanacak standartların Türkiye Finansal Raporlama Standardı (TFRS) olarak yayımlanacağını açıklamıştır.

Bu çalışmada, VUK, TMS/TFRS, BOBİ FRS ve KÜMİ FRS Taslağı açısından değerlendirme esas ve ölçüleri yükümlülükler açısından incelenmiş ve VUK, TMS/TFRS, BOBİ FRS ve KÜMİ FRS Taslağı arasındaki benzer ve farklı yönler ortaya konulmuştur.

2. VUK ve TMS/TFRS'ler HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Türkiye birçok alanda gelişim gösterdiği gibi muhasebe alanında da gelişim göstermiştir. Türkiye’de muhasebe uygulamalarına yön veren kanunlar Türk Ticaret Kanunu ile Vergi Usul Kanunu’dur. Bu kanunlar küreselleşmenin de etkisiyle ihtiyaçları karşılamada yetersiz ve etkisiz kalmıştır. Bu nedenle muhasebe meslek mensupları ve ilgili bilim adamları tarafından ortak bir muhasebe dili oluşturulması düşüncesi ortaya çıkmıştır. Ortak düşünce olarak işletmelerin vergi üzerine odaklanarak hazırladıkları finansal tabloların yerini bilgi amaçlı hazırlanan finansal tablolar alması olmuştur. Özellikle küresel ticarete işletmelerin ulusal bazda kullandığı muhasebe uygulamalarının farklı ülkelerdeki uygulamalarla uyum sorunu yaşamaması muhasebe alanında ortak bir muhasebe dilinin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Ortak bir muhasebe dili olarak tanımlanan muhasebe standartlarının temeli 10. Dünya Muhasebeciler Kongresi’nde atılmıştır. Muhasebe mesleğinin değişimine ve gelişimine katkı sunan ve "Dünya'da Tek Muhasebe - Accounting in One World" temasıyla toplanan bu önemli kongreye Türkiye’den 15 meslek mensubu ve bilim adamı katılım sağlamıştır (TMUD, tmud.org.tr). Bu kongre ve sonrasında destek sağlayan kurum/kurul/kuruluşlar sayesinde Uluslararası Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları oluşturulmuştur. Bugün ülkemizde bu standartların çevirisi olarak Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları işletmelerin aktif büyüklüğü ve net satış hasılatı dikkate alınarak uygulanmaktadır. İşletmelerin hangi standartları dikkate alacağı ve uygulayacağı aşağıda Şekil 1’de açıklanmaktadır.

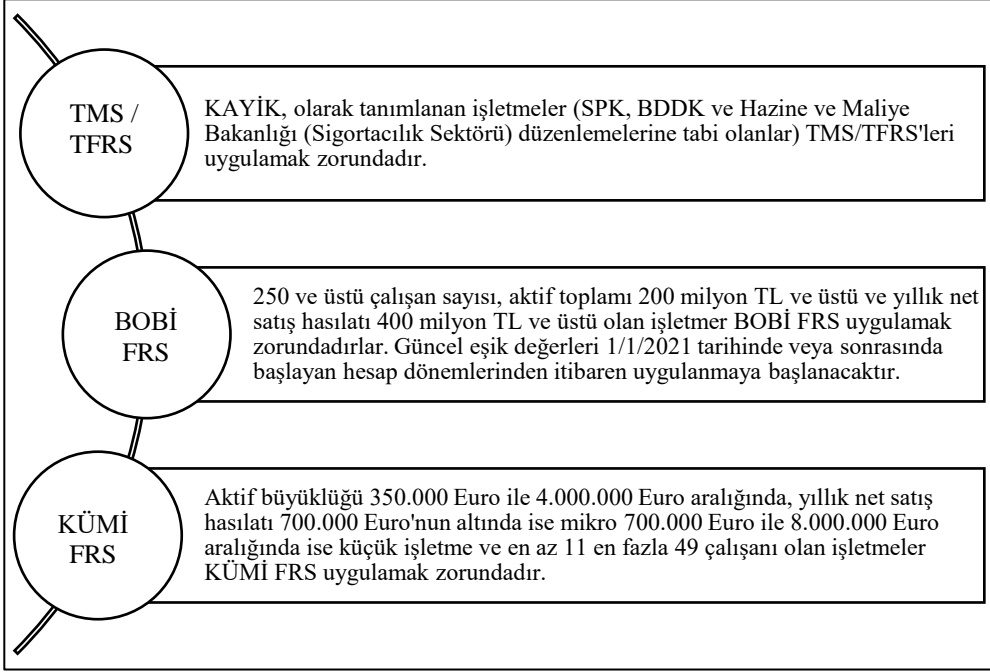

Şekil 1. Türkiye'deki Finansal Raporlama Çerçevesi

Kaynak: kgk.gov.tr (Veriler incelenerek oluşturulmuştur)

Türkiye’de finansal raporlama çerçevesi iki ana başlık altında dikkate alınmaktadır. Bunlar bağımsız denetime tabi işletmeler ve bağımsız denetime tabi olmayan işletmelerdir. Bağımsız denetime tabi işletmeler; KAYİK (Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar) ve KAYİK dışında kalan işletmeler olarak iki sınıfta incelenmektedir. KAYİK’ler, SPK, BDDK ve Hazine ve Maliye Bakanlığı (Sigortacılık Sektörü) düzenlemelerine tabi işletmeleri ifade etmekte ve 20.09.2022 tarihi itibarıyla toplamda 2162 adet KAYİK bulunmaktadır (KGK). Bu işletmeler Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları’nı uygulamak zorundadır. KAYİK dışında kalan işletmelerden büyük ve orta büyüklükteki işletmelerin TMS/TFRS uygulama zorunluğu

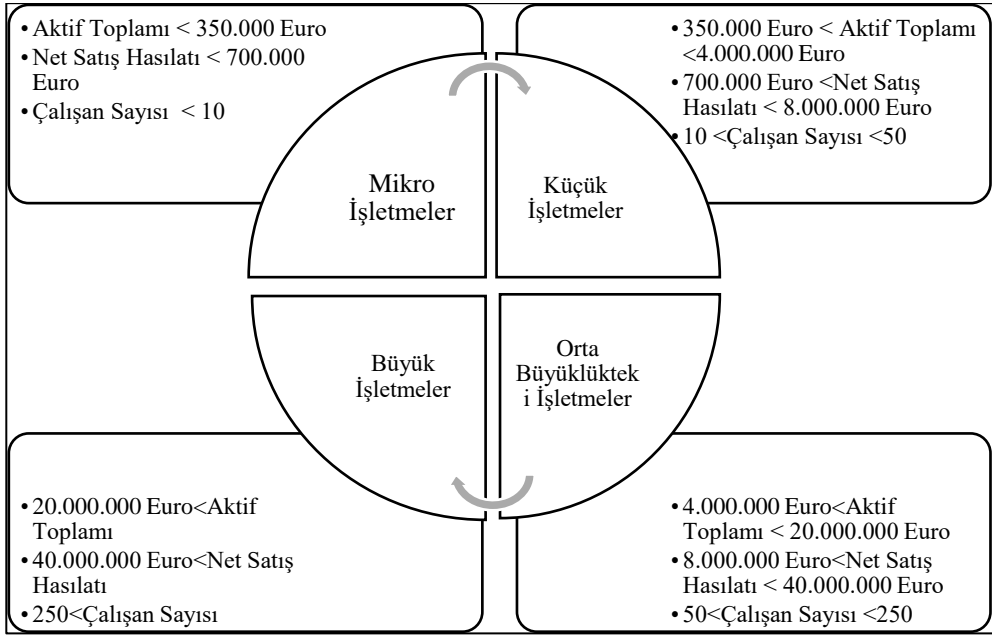
bulunmamaktadır. Bu özellikteki işletmeler BOBİ FRS'yi uygulamak zorundadır. Bağımsız denetime tabi olmayan işletmeler ise henüz taslak halinde bulunan KÜMİ FRS'yi uygulayacaklardır. İşletmelerin büyüklüklerine göre hangi kıstasların dikkate alınacağı ve hangi standartları uygulayacağı aşağıda Şekil 2'de açıklanmaktadır.

Şekil 2. İşletme Büyüklüğü ve Uygulanan Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları

Kaynak: *kgk.gov.tr (Veriler incelenerek oluşturulmuştur)*

Şekil 2'de açıklandığı üzere işletmelerin aktif büyüklüğü ve yıllık net satış hasılatı dikkate alınarak mikro, küçük, orta, büyük veya KAYİK mi olduğu tespit edilmektedir. Bu açıklamalara göre yapılacak ayırım sürecinde dikkat edilecek ölçüler aşağıda Şekil 3'teki gibi olacaktır;

Şekil 3. İşletme Büyüklüğü ve Belirlenen Ölçüler

Kaynak: kgk.gov.tr (Veriler incelenerek oluşturulmuştur)

Şekil 3'te açıklanan verilere göre işletmeler mikro, küçük, orta ve büyük ölçekli işletme olarak sınıflandırılmaktadır. Bu ayırım işletmenin aktif toplamı veya net satış hasılatı dikkate alınarak yapılmaktadır. Bu kriterleri sağlayan işletmeler kendilerine uygun muhasebe/finansal raporlama standartlarını uygulamak zorunda kalmaktadır.

3. DEĞERLEME KAVRAMI, AMACI VE NEDENİ

Değer kavramı subjektif bir kavramdır. Kişiden kişiye farklılık gösterebilir. Değer kavramı üzerinde, karşılığında beklenen fayda etkili olsa da tam anlamıyla anlamını karşılamamaktadır. Değer daha çok maliyetle ilişkilidir. Değer önemi ortaya koyan soyut ölçü, faydanın tutarsal karşılığı, kıymet ve paha olarak tanımlanabilmektedir. Varlık edinimi ya da satışı sırasında ortaya çıkabileceği gibi varlıkların takası ve kiralınması esnasında da ortaya çıkabilmektedir. Değer kavramı faydanın aksine maliyetlere odaklanmaktadır. Bunu insanoğlundan yola çıkarak açıklamak daha basit ve anlamlı olacaktır. İnsanoğlu için en temel gereksinim örneği olarak su ve oksijen ihtiyacını gösterebiliriz. Bu ihtiyaçlar insan vücudunun vazgeçilmesi mümkün olmayan ihtiyaçlarıdır. Faydası tartışılmaz ve en üst seviyededir. Fakat doğada kolaylıkla bulunabilmesi ve bol miktarda olmasından dolayı elde edilme maliyetleri çok düşük veya yoktur. Aksine elde edilme maliyetleri oldukça yüksek olan değerli madenlerin ortamda daha az bulunmasından dolayı bu madenler daha değerli olmaktadır. Bu durum da değer kavramının, faydadan daha çok maliyet ile ilişkisi gerçeğini ortaya koymaktadır.

Değer kavramından yola çıkarak değerlendirme kavramının ilgili varlığa ilişkin değer biçme sürecini içerdiğini söylemek mümkündür. Literatürde ortak bir değerlendirme tanımı olmasa da değerlendirme, ekonomik varlıkların kullanıcıları için ifade ettiği kıymetin belirlenme süreci olarak tanımlanabilir.

Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları ve VUK açısından değerlemenin amacı farklılık göstermektedir. Bu farklılığın temel nedeni çıkar gruplarından beklentilerin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. VUK, çıkar gruplarının vergi matrahlarını doğru hesaplamalarını ve vergilerini zamanında ödemeleri üzerine bir yaklaşım sergilemektedir. Bunun aksine Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları, çıkar gruplarına sunulan finansal tablolar ve dipnotlarının finansal tabloların hem temel hem de destekleyici niteliksel özelliklere uygun olması gerektiği üzerine bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu açıdan Vergi Usul Kanunu vergi tutarının doğru hesaplanması üzerine odaklanırken, Türkiye Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları ise içerdiği finansal ve finansal olmayan verilerin gerçeğe ve ihtiyaca uygun, karşılaştırılabilir, doğrulanabilir, açık ve anlaşılır olmasına odaklanmaktadır. Her uygulama da olduğu gibi değerlendirme yapılırken de bazı kurallara uyulması gerekmektedir. Değerlemenin yapılabilmesi için aşağıda belirtilen hususların gerçekleşmesi gerekmektedir;

- Değerlemeye konu olacak varlık ve yükümlülüğün olması,
- Değerlemeye tabi tutulacak günün belirlenmesi,
- Varlık ve yükümlülüklerin ayrı olarak değerlendirilebilmesi,
- Değerleme ölçüsünün belirlenmiş olmasıdır.

4. FİNANSAL ARAÇLAR KAPSAMINDA BORÇLARIN DEĞERLEMESİ

Bu bölümde finansal durum tablosu pasif yapısı içerisinde yer alan borçların değerlendirilmesi senetli-senetsiz borçlar, vadeli-vadesiz düzenlenen çekler, banka kredileri ve çıkarılmış tahviller açısından incelenecek ve TMS/TFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve VUK'ta yer alan değerlendirme ölçüleri açısından bu borçlar karşılaştırılacaktır.

Finansal borçlar; Tam Set Muhasebe Standartları açısından Finansal araçlar içerisinde ele aldığımızda; Krediler, Borçlar, Verilen Çekler ve Tahvillerden oluşmaktadır.

4.1. Ticari Borçların Değerlemesi

İşletmelerin esas faaliyetlerinden kaynaklı ortaya çıkan borçlarının değerlendirilmesi ve TMS/TFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS Taslağı ve VUK açısından muhasebeleştirme işlemlerinin karşılaştırılması bu kısımda yapılacaktır. Senetli, senetsiz ve döviz üzerinden düzenlenen borç senetlerinin değerlendirilmesi TMS/TFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS Taslağı ve VUK açısından karşılaştırmalı şekilde aşağıda Tablo 1'de açıklanmaktadır.

Tablo 1. Ticari Borçların Değerlemesi

ANA HESAP		Ticari Borçların Değerlemesi			
		TMS/TFRS	BOBİ FRS	KÜMİ FRS	VUK
		İlk Kayıt	İlk Kayıt	İlk Kayıt	İlk Kayıt
TİCARİ BORÇLAR	Senetli-Senetsiz Borçlar	Gerçeğe Uygun Değer (İskonto Edilmiş Tutar) (TFRS 9.5.1.1)	Bir yıl içerisinde ödenecek senetli/senetsiz borçlar <u>itibari</u> değerle, bir yıldan daha uzun bir sürede ödenecek olanlar ise itfa	İşletmenin ticari ve ticari olmayan işlemlerinden kaynaklanan senetli ve senetsiz borçların ilk ölçümü <u>itibari</u> <u>değeri</u>	Senetli ve Senetsiz borçlar mukayyet değer üzerinden değerlemeye tabi tutulur (VUK madde 285).

		edilmiş değer üzerinden ölçülür (BOBİ FRS 9.8).	üzerinden gerçekleştirilir (KÜMİ FRS 10.10).	
	Sonraki Kayıt	Sonraki Kayıt	Sonraki Kayıt	Sonraki Kayıt
	Etkin faiz yöntemi ile itfa edilmiş maliyet bedeli	Bir yıldan uzun sürede ödenecek olan borçlar İtfa Edilmiş Tutar üzerinden değerlendirilir. Bir yıl içerisinde ödenecek olan borçlar ise mukayyet değeri üzerinden değerlendirilir.	Dönem sonlarında senetli ve senetsiz borçlar reeskonta tabi tutulur.	Mukayyet Değer (Senetli borçlarda reeskont uygulanır).
	Değerleme Farkları	Değerleme Farkları	Değerleme Farkları	Değerleme Farkları
	Gerçeğe uygun değer değişimi diğer kapsamlı gelire yansıtılmaktadır. Gerçeğe uygun değer değişimi kâr veya zarara yansıtılmaktadır (Tuğay ve Arısoy, 2019: 567).	İtfa edilmiş değeri üzerinden ölçülen ticari borçlara ilişkin etkin faiz yöntemine göre hesaplanan faiz tutarı Kâr veya Zarar Tablosunda “Esas Faaliyetlerden Diğer Giderler” kalemlerinde; diğer borçlara ilişkin etkin faiz yöntemine göre hesaplanan faiz tutarı ise “Faiz vb. Giderler” kalemlerinde gösterilir (BOBİ FRS 9.9)	Tüm borçlanma maliyetleri, oluştukları dönemde Kâr veya Zarar Tablosunun ilgili kaleminde kâr veya zarara yansıtılır (KÜMİ FRS 15.3). Ticari borçlara ilişkin kur farkı kayıpları “Esas Faaliyetlerden Diğer Giderler” kaleminde izlenmektedir (KÜMİ FRS 18.13).	-

TMS/TFRS’ye göre borçların değerlendirilmesinde vade ayrımı söz konusu değildir. TMS/TFRS’ye göre borçlar vadesine bakılmaksızın itfa edilmiş değerleri üzerinden değerlemeye tabi tutulacaktır. BOBİ FRS’ye göre borçların değerlendirilmesinde vade ayrımı bulunmaktadır. BOBİ FRS’ye göre borçlar uzun vadeli bir borç ise itfa edilmiş değerleri üzerinden, kısa vadeli bir borç ise itibari değerleri ile değerlemeye tabi tutulacaktır. (BOBİ FRS, 9.8). KÜMİ FRS seti taslağına göre de borçların değerlendirilmesinde vade ayrımı bulunmamaktadır. KÜMİ FRS seti

taslağına göre borçların tamamı itibari değerleri ile değerlemeye tabi tutulacaktır. (KÜMİ FRS Taslağı, 10.10). Bununla birlikte, KÜMİ FRS seti taslağı bölüm 10'da TMS/TFRS ve BOBİ FRS'den farklı olarak alacak ve borçların dönem sonlarında reeskont işlemine tabi tutulması gerektiği de ifade edilmektedir (KÜMİ FRS Taslağı, 10.11). VUK madde 285'te senetli ve senetsiz borçların mukayyet değer ile değerlendirileceği açıklanmıştır. Mevduat veya kredi sözleşmelerine dayalı borçlar değerlendirme gününe kadar hesaplanacak faizleriyle birlikte dikkate alınır. Vadesi gelmemiş olan senede bağlı borçlar değerlendirme günü kıymetine indirgenebilir. Bu takdirde senetteki faiz oranı uygulanır. Faiz oranı açıklanmamışsa Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın resmi iskonto oranı uygulanır. Yabancı paralı krediler borsa rayici ile değerlendirilir. Borsa rayicinin olmaması durumunda değerlemeye uygulanacak kur Hazine ve Maliye Bakanlığı'nca tespit olunur. Yabancı para ile olan senetli veya senetsiz borçlar için aynı hüküm geçerlidir. Senetli borçların zorunlu olmamakla beraber dönem sonlarında reeskonta tabi tutulmuş değer ile değerlendirileceği VUK'ta belirtilmektedir. Aynı zamanda senetsiz borçlar için reeskont işlemi uygulanamayacağı belirtilmektedir.

Uygulamalar açısından muhasebeleştirme farklılıklarına ilişkin örnek;

Merve işletmesi 03.08.2020 tarihinde Bestekin işletmesinden 3 ay vadeli 125.000 TL tutarında ticari malı senetsiz olarak satın almıştır (Faiz oranı %20). Bu verilere göre yapılacak ticari mal alım kaydı uygulamalar açısından aşağıdaki gibi olmaktadır.

$$\text{İfta Edilmiş Maliyet Bedeli} = 125.000 / (1+0,20)^{3/12} = 119.430 \text{ TL}$$

$$125.000 - 119.430 = 5.570 \text{ TL}$$

01.09.2020	119.430 5.570	125.000	TMS/TFRS'ye Göre Çözüm
153 Ticari Mallar 328 Ertelenmiş Vade Farkı Giderleri 320 Satıcılar Vadeli Ticari Mal Alım Kaydı			
01.09.2020	125.000	125.000	BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve VUK'a Göre Çözüm
153 Ticari Mallar 320 Satıcılar Vadeli Ticari Mal Alım Kaydı			

Uygulamalar incelendiğinde sadece TMS/TFRS'ler açısından ticari borçlar senetli ve senetsiz ayrımı olmaksızın ilk edinimde gerçeğe uygun değerinden yani iskonto edilmiş tutar üzerinden değerlemeye tabi tutulmaktadır. BOBİ FRS açısından borçlarda vade ayrımı söz konusudur. Bu açıdan vadesi 1 yıl ve altında olan ticari borçlar hem KÜMİ FRS hem de VUK açısından benzer şekilde değerlendirilerek kayıt altına alınmaktadır. "Finansal Raporlama Standartlarına Uygun Hesap Planı Taslağı"nda senetli borçlara reeskont uygulanması durumunda hesaplanan reeskont tutarları bu hesaba borç, "640 Esas Faaliyet Alacaklarına İlişkin Vade Farkı Gelirleri ve Esas Faaliyetlerle İlgili Kur Farkı Kazançları" hesabına alacak kaydedilerek kayıt altına

alınmaktadır. İzleyen dönemde bu hesap “650 Ticari Borçlara İlişkin Vade Farkı Giderleri ve Esas Faaliyetlerle İlgili Kur Farkı Zararları (-)” hesabına aktarılarak kapatılır.

4.2. Verilen Çeklerin Değerlemesi

İşletmelerin üçüncü kişilere bankalardan TL, yabancı paralı çek ya da ödeme emri sonucunda ortaya çıkan borçlarının değerlendirilmesi bu kısımda yapılacaktır. Bu kısımda keşide edilen verilen çeklerin değerlendirilmesi ve TMS/TFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve VUK açısından karşılaştırılarak muhasebeleştirilmesi ele alınacaktır. Verilen çeklerin değerlendirilmesi TMS/TFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve VUK açısından karşılaştırmalı şekilde aşağıda Tablo 2’de açıklanmaktadır.

Tablo 2. Verilen Çeklerin Değerlemesi

ANA HESAP		Verilen Çeklerin Değerlemesi			
		TMS/TFRS	BOBİ FRS	KÜMİ FRS	VUK
VERİLEN ÇEKLER	Vadesiz	İlk Kayıt	İlk Kayıt	İlk Kayıt	İlk Kayıt
		Gerçeğe Uygun Değer (Çek Bedeli)	Gerçeğe Uygun Değer (Çek Bedeli)	Borçların ilk ölçümü <u>itibari değeri</u> üzerinden gerçekleştirilir (KÜMİ FRS 10.10).	Mukayyet Değer
		Sonraki Kayıt	Sonraki Kayıt	Sonraki Kayıt	Sonraki Kayıt
		Gerçeğe Uygun Değer (Çek Bedeli)	Gerçeğe Uygun Değer (Çek Bedeli)	İtibari değer	Mukayyet Değer
	Vadeli	İlk Kayıt	İlk Kayıt	İlk Kayıt	İlk Kayıt
		Gerçeğe Uygun Değer (İskonto Edilmiş Tutar)	Gerçeğe Uygun Değer (İskonto Edilmiş Tutar)	Vade ayrımı olmadığından dolayı itibari değer dikkate alınmaktadır.	Mukayyet Değer
		Sonraki Kayıt	Sonraki Kayıt	Sonraki Kayıt	Sonraki Kayıt
		İtfa Edilmiş Maliyet	İtfa Edilmiş Maliyet	İtibari Değer	Mukayyet Değer

Vadesiz olarak değerlendirmeye konu olan verilen çekler nakdi bir varlık olarak düşünülmektedir. Bu nedenle vadesiz çeklerin değerlendirilmesi hükümleri ile kasadaki mevcutların değerlendirilmesi aynı olduğu için beraber değerlendirilmesi mümkündür. Vadesiz verilen çeklerin ilk ölçümü dört uygulama için benzerlik göstermektedir. Vadeli verilen çekler açısından uygulamalar karşılaştırıldığında ise TMS/TFRS ile BOBİ FRS benzerlik göstermektedir. KÜMİ FRS taslağı içerisinde vadeli verilen çeklerle ilgili bir açıklama bulunmamaktadır. Fakat KÜMİ FRS’de borçlarda vade ayrımı olmadığından dolayı itibari değer üzerinden dikkate alınmalıdır. Buradaki itibari değer çek bedelini ifade etmektedir.

Muhasebe temel kavramlarından özün önceliği kavramı gereğince verilen vadeli çekler vadeli senet gibi düşünülmesi ve ilgili tutar 321 nolu borç senetlerine aktarılmalıdır. Uygulamada vadesiz ve vadeli çeklerin tamamının 103 nolu Verilen Çekler ve Ödeme Emirleri hesabında izlendiği görülmektedir. Özün önceliği kavramına göre olması gereken muhasebe kaydı aşağıdaki gibidir;

Vadeli çekin düzenlendiği tarih		
103 Verilen Çekler ve Öd. Em.	xxx	
321 Borç Senetleri		xxx

Uygulamalar açısından muhasebeleştirme farklılıklarına ilişkin örnek;

Uzun işletmesi 21.09.2020 tarihinde Merve işletmesinden 1 ay vadeli 100.000 TL tutarında ticari mal satın almıştır (Faiz oranı %20). Bu verilere göre yapılacak kayıt aşağıdaki gibidir.

$$\text{İfta Edilmiş Maliyet Bedeli} = 100.000 / (1+0,20)^{1/12} = 98.492 \text{ TL}$$

$$100.000 - 98.492 = 1.508 \text{ TL}$$

21.09.2020			
153 Ticari Mallar	98.492		TMS/ TFRS ve BOBİ FRS'ye Göre Çözüm
328 Ert. Vade Farkı Gid.	1.508		
322 Verilen İleri Tarihli Çekler		100.000	
Vadeli Çek Keşide Ederek Mal Alım Kaydı			
21.09.2020			
153 Ticari Mallar	100.000		KÜMİ FRS'ye Göre Çözüm
322 Verilen İleri Tarihli Çekler		100.000	
Vadeli Çek Keşide Ederek Mal Alım Kaydı			
21.09.2020			
153 Ticari Mallar	100.000		VUK'a Göre Çözüm
103 Verilen Çekler ve Ödeme Emirleri		100.000	
Vadeli Çek Keşide Ederek Mal Alım Kaydı			

Verilen çekler vadesiz ise uygulamada bir farklılık bulunmamaktadır. Fakat verilen çekte vade söz konusu ise TMS/TFRS ve BOBİ FRS vade farkının ayrıştırılması ve ayrıştırılan bu tutarın

“328 Ertilenmiş Vade Farkı Giderleri” hesabında izlenmesi gerektiğini ifade etmektedir. KÜMİ FRS açısından vade farkı ayrımı olmadığından dolayı VUK ile benzer tutarı ifade etmekte fakat hesap bazında farklılık bulunmaktadır.

4.3. Banka Kredilerinin Değerlemesi

Banka kredileri, banka, banker ve diğer finans kuruluşlarından ulusal veya yabancı para cinsinden talep edilen kısa ve uzun vadeli kredilere ait tutarların takip edildiği hesap kalemini ifade etmektedir. Bu kısımda elde edilen banka kredilerinin değerlendirilmesi ve TMS/TFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve VUK açısından karşılaştırılarak muhasebeleştirilmesi ele alınacaktır. Banka kredilerinin değerlendirilmesi TMS/TFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve VUK açısından karşılaştırmalı şekilde aşağıda Tablo 3’te açıklanmaktadır.

Tablo 3. Banka Kredilerinin Değerlemesi

ANA HESAP	Banka Kredilerinin Değerlemesi			
	TMS/TFRS	BOBİ FRS	KÜMİ FRS	VUK
BANKA KREDİLERİ	İlk Kayıt	İlk Kayıt	İlk Kayıt	İlk Kayıt
	TFRS 9’a göre gerçeğe uygun değeriyle (TFRS 9.5.1.1) (Anapara tutarı)	BOBİ FRS’ye göre işlem fiyatıyla (BOBİ FRS 9.12) (Anapara tutarı)	Gerçeğe Uygun Değer ile değerlendirilir (İşlem fiyatı) (KÜMİ FRS 10.14).	İşlemiş faizi ile birlikte mukayyet değeriyle değerlendirilir (VUK Madde 286).
	Sonraki Kayıt	Sonraki Kayıt	Sonraki Kayıt	Sonraki Kayıt
	İtfa edilmiş maliyet	İtfa edilmiş maliyet	İşlem fiyatına; raporlama dönemi sonuna kadar kar veya zarar olarak finansal tablolara alınan birikmiş faiz giderleri eklendikten, raporlama dönemi sonuna kadar gerçekleşmiş tüm anapara geri ödemeleri ile birikmiş değer düşüklüğü zararları indirildikten sonraki değeri ile raporlanmalıdır (KÜMİ FRS 10.16)	Mukayyet değer dikkate alınır.

Banka kredilerinin ilk muhasebeleştirilmesinde farklı değerlendirme ölçüleri ifade edilmiş olsa da bu ölçülerin aynı tutarı değerlemeye tabi tutmasından dolayı her üç standart seti arasında bir fark olmadığı görülmektedir (Yücel ve diğerleri, 2020). Fakat banka kredilerinin edinimi sırasında ortaya çıkan işlem maliyetleri açısından uygulamada TMS/TFRS ve BOBİ FRS benzerlik gösterirken KÜMİ FRS ve VUK açısından durum farklılaşmaktadır. TMS/TFRS ve BOBİ FRS finansal borçlanma sırasında ortaya çıkan işlem maliyetlerini borcun değerinden

düştükten sonra muhasebeleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Akbulut, 2012). KÜMİ FRS açısından sonraki ölçümde işlem fiyatına raporlama dönemi sonuna kadar kâr veya zarar olarak finansal tablolara alınan birikmiş faiz gelir veya giderlerinin eklenmesi, raporlama dönemi sonuna kadar gerçekleşmiş tüm anapara geri ödemeleri ve tüm faiz ödeme veya tahsilatlarının ve birikmiş değer düşüklüğü zararlarının çıkartılması ile yapılacağı açıklanmaktadır (KÜMİ FRS 10.16). VUK'ta ise böyle bir uygulama bulunmamaktadır. VUK madde 285'e göre mevduat veya kredi sözleşmelerine dayalı borçlar değerlendirme gününe kadar hesaplanacak faizleriyle birlikte dikkate alınır.

Uygulamalar açısından muhasebeleştirme farklılıklarına ilişkin örnek;

Nedim-Cüneyt İşletmesi 01.07.2021 tarihinde makine alımında kullanmak amacıyla Y bankasından %30 faiz oranlı 7 ay vadeli 168.000 TL kredi kullanmıştır. Bu verileri dikkate alarak TMS/TFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve VUK açısından makine alımına ilişkin muhasebeleştirme işlemini gerçekleştiriniz. (KDV ihmal edilmiştir)

Utku ve Kaya (2021) çalışmasında işletmenin edindiği banka kredilerine isabet eden faiz tutarlarının "308 Ertelemiş Borçlanma Maliyetleri (-)" hesabında izlenmesi gerektiğini ifade etmektedir.

$$\text{Toplam Ödenecek Faiz} = (168.000 * 30 * 7) / 1.200 = 29.400 \text{ TL}$$

$$29.400 \text{ TL} / 7 = 4.200 \text{ TL / Ay}$$

2021 Yılı Faizi	2022 Yılı Faizi															
4.200 x 6 = 25.200 TL	4.200 TL															
<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="text-align: center;">01.07.2021</th> <th></th> <th></th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td style="text-align: center;">253 Tesis Makine ve Cihaz</td> <td style="text-align: right;">168.000</td> <td></td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">308 Ertelemiş Borçlanma Maliyeti</td> <td style="text-align: right;">29.400</td> <td></td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">300 Banka Kredileri</td> <td></td> <td style="text-align: right;">197.400</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">Banka Kredisi ile Makine Alım Kaydı</td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	01.07.2021			253 Tesis Makine ve Cihaz	168.000		308 Ertelemiş Borçlanma Maliyeti	29.400		300 Banka Kredileri		197.400	Banka Kredisi ile Makine Alım Kaydı			TMS/ TFRS'ye Göre Çözüm
01.07.2021																
253 Tesis Makine ve Cihaz	168.000															
308 Ertelemiş Borçlanma Maliyeti	29.400															
300 Banka Kredileri		197.400														
Banka Kredisi ile Makine Alım Kaydı																
<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="text-align: center;">31.12.2021</th> <th></th> <th></th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td style="text-align: center;">780 Finansman Gideri</td> <td style="text-align: right;">25.200</td> <td></td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">308 Ertelemiş Borç. Mal.</td> <td></td> <td style="text-align: right;">25.200</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">Dönem Sonu Faiz Tahakkuk Kaydı</td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	31.12.2021			780 Finansman Gideri	25.200		308 Ertelemiş Borç. Mal.		25.200	Dönem Sonu Faiz Tahakkuk Kaydı						
31.12.2021																
780 Finansman Gideri	25.200															
308 Ertelemiş Borç. Mal.		25.200														
Dönem Sonu Faiz Tahakkuk Kaydı																

01.07.2021	253 Tesis Makine ve Cihaz	168.000		BOBİ FRS ve KÜMİ FRS'ye Göre Çözüm
	300 Banka Kredileri		168.000	
	Banka Kredisi ile Makine Alım Kaydı			
31.12.2021	780 Finansman Gideri	25.200		
	385 Gider Tahakkukları		25.200	
	Dönem Sonu Faiz Tahakkuk Kaydı			
01.07.2021	253 Tesis Makine ve Cihaz	168.000		VUK'a Göre Çözüm
	300 Banka Kredileri		168.000	
	Banka Kredisi ile Makine Alım Kaydı			
31.12.2021	780 Finansman Gideri	25.200		
	381 Gider Tahakkukları		25.200	
	Dönem Sonu Faiz Tahakkuk Kaydı			

TMS/TFRS açısından uygulamada bazı farklılıklar bulunmaktadır. TMS/TFRS'ye göre banka kredilerinden kaynaklı ortaya çıkan faiz "308 Ertilenmiş Borçlanma Maliyeti" hesabında izlenmelidir. BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve VUK açısından banka kredilerinin edinimiyle doğrudan ilişkilendirilebilen işlem maliyetlerinin tamamı gider olarak kâr veya zarara yansıtılır.

4.4. Çıkarılmış Tahvillerin Değerlemesi

Çıkarılmış tahviller, işletmelerin kaynak yaratmak amacıyla uzun vadeli olarak çıkardığı bir borçlanma senedir. Çıkarılmış tahvillerin değerlendirilmesi TMS/TFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve VUK açısından karşılaştırmalı şekilde aşağıda Tablo 4'te açıklanmaktadır.

Tablo 4. Çıkarılmış Tahvillerin Değerlemesi

ANA HESAP	Çıkarılmış Tahvillerin Değerlemesi			
	TMS/TFRS	BOBİ FRS	KÜMİ FRS	VUK

	İlk Kayıt	İlk Kayıt	İlk Kayıt	İlk Kayıt
	Gerçeğe Uygun Değer (İşlem maliyetleri düşülmüş) üzerinden değerlemeye tabi tutulur.	Gerçeğe Uygun Değer (İşlem maliyetleri düşülmüş) üzerinden değerlemeye tabi tutulur.	Gerçeğe Uygun Değer (İşlem maliyetleri gider olarak kar ve zarara yansıtılır) (KÜMİ FRS 10.14).	İtibari değer üzerinden değerlemeye tabi tutulur.
	Sonraki Kayıt	Sonraki Kayıt	Sonraki Kayıt	Sonraki Kayıt
ÇIKARILMIŞ TAHVİLLER	İtfa edilmiş maliyet	İtfa edilmiş maliyet	İşlem fiyatına; raporlama dönemi sonuna kadar kar veya zarar olarak finansal tablolara alınan birikmiş faiz giderleri eklendikten, raporlama dönemi sonuna kadar gerçekleşmiş tüm anapara geri ödemeleri ile birikmiş değer düşüklüğü zararları indirildikten sonraki değeri ile raporlanmalıdır (KÜMİ FRS 10.16)	İtibari değer

TRFS 9, BOBİ FRS ve KÜMİ FRS açısından yapılacak ilk kayıta çıkarılmış tahvillerin değerlemesinde bir farklılık bulunmamaktadır. Fakat VUK'un 286. maddesine göre çıkarılan tahvillerin itibari değer yani kıymetli evrakın üzerinde yazılı olan değer dikkate alınarak değerlemeye tabi tutulacağı açıklanmaktadır.

TMS/TFRS ve BOBİ FRS'de ortaya çıkabilecek işlem maliyetlerinin söz konusu gerçeğe uygun değere ilave edilmeyeceğini belirtmektedir. KÜMİ FRS'de ise İşlem fiyatına; raporlama dönemi sonuna kadar kar veya zarar olarak finansal tablolara alınan birikmiş faiz giderleri eklendikten, raporlama dönemi sonuna kadar gerçekleşmiş tüm anapara geri ödemeleri ile birikmiş değer düşüklüğü zararları indirildikten sonraki değeri ile raporlanması gerektiği açıklanmaktadır. VUK'ta ise ilk ve sonraki kayıta itibari değer dikkate alınmaktadır. Bu açıklamaya ilaveten VUK'ta ortaya çıkan tahvil ihraç farklarının ne şekilde işleme alınacağı ile ilgili herhangi bir açıklama bulunmamaktadır (Ayçiçek, 2011: 65). Ayrıca çıkarılmış tahvillerin itibari değerinden daha düşük bir bedelle elden çıkarılması durumunda ise değerlemenin yine itibari değerle yapılacağı açıklanmaktadır (Ataman, 2005).

Çıkarılmış tahviller için yapılacak muhasebe kayıtları TFRS 9 ve BOBİ FRS açısından hem ilk muhasebeleşirmede hem de dönem sonunda banka kredileri ile benzerlik göstermektedir (Yücel ve diğerleri, 2020).

Uygulamalar açısından muhasebeleşirme farklılıklarına ilişkin örnek;

Hüs-Sün Anonim Şirketi %25 faiz oranlı, 2 yılda yıllık taksitlerle geri ödemek üzere 200.000 TL (1.000 nominal değerli 200 adet) tahvil çıkartmıştır. Tahvillerin satışına aracılık eden “A” Bankası tahvillerin tamamının satıldığını ve 1 Şubat 2021 tarihi itibarıyla işletmenin bankadaki mevduat hesabına aktarıldığını bildirmiştir. “A” Bankası yaptığı bu işlem karşılığında işletmeden 1.000 TL komisyon kesmiş ve kalan tutarı işletmenin banka hesabına yatırmıştır.

Tahvil Faizi Hesaplama (Basit Faiz dikkate alınmıştır)		
1 Yıllık = $(200.000 \times 25 \times 334) / 36500 = 45.753 \text{ TL}$ (334 günlük) + 4.247 (31 günlük)		
01.02.2021		
102 Bankalar	199.000	
780 Finansman Gid.	1.000	
408 Ert. Borçlanma Mal.	100.000	
405 Çıkarılmış Tahviller ve Diğer Borçlanma Araçları		300.000
Tahvil İhraç Kaydı		
31.12.2021		
308 Ertelenmiş Borç. Mal.	45.753	
408 Ertelenmiş Borç. Mal.		45.753
Faizin İlgili Hesaba Aktarım Kaydı		
31.12.2021		
405 Çıkarılmış Tahviller ve Diğer Borçlanma Araçları	145.753	
305 Çıkarılmış Tahvil ve Uzun Vadeli Borçlanma Araçlarının Anapara Taksit ve Faizleri		145.753
Taksitlerin kısa vadeliye aktarılması		
		TMS/TFRS, BOBİ FRS ve KÜMİ FRS'ye Göre Çözüm

31.12.2021	780 Finansman Gideri	45.753		
	308 Ertelemiş Borç. Mal.		45.753	
	Dönem Sonu Faiz Tahakkuk Kaydı			
31.01.2021	308 Ertelemiş Borç. Mal.	4.247		
	408 Ertelemiş Borç. Mal.		4.247	
	Faizin İlgili Hesaba Aktarım Kaydı			
31.01.2021	405 Çıkarılmış Tahviller	4.257		
	305 Çıkarılmış Tahvil ve Uzun Vadeli Borçlanma Araçlarının Anapara Taksit ve Faizleri		4.257	
	Taksit faizinin kısa vadeliye aktarılması			
31.01.2022	780 Finansman Gideri	4.247		
	305 Çıkarılmış Tahvil ve Uzun Vadeli Borçlanma Araçlarının Anapara Taksit ve Faizleri	150.000		
	308 Ertelemiş Borç. Mal.		4.247	
	102 Bankalar		150.000	
	1.Taksit ve Faiz Ödemesi			
01.02.2021	102 Bankalar	199.000		
	780 Finansman Gid.	1.000		
	405 Çıkarılmış Tahviller		200.000	
	Tahvil İhraç Kaydı			
				VUK'a Göre Çözüm

31.12.2021			
405 Çıkarılmış Tahviller ve Diğer Borçlanma Araçları	100.000		
304 Tahvil Anapara Borç Taksit ve Faizleri		100.000	
Taksitlerin kısa vadeliye aktarılması			
Faiz hesaplanması ve ilgili hesaba aktarılması			
$= 200.000 \times (0,25 \times (334/365)) = 45.753 \text{ TL}$			
31.12.2021			
780 Finansman Gideri	45.753		
304 Tahvil Anapara Borç Taksit ve Faizleri		45.753	
Dönem Sonu Faiz Tahakkuk Kaydı			
31.01.2022			
780 Finansman Gideri	4.247		
304 Tahvil Anapara Borç Taksit ve Faizleri	145.753		
102 Bankalar		150.000	
1.Taksit ve Faiz Ödemesi			

Çıkarılmış tahviller ilk kayıtlarında TMS/TFRS, BOBİ ve KÜMİ FRS açısından gerçeğe uygun değer değerlendirme ölçüsü üzerinden varlığın değerlendirildiğini açıkça ifade etmektedir. Bu ölçünün kullanımı sırasında varlıktan elde edilecek tutardan işlem maliyetlerinin düşülmesi gerektiğini ifade etmektedir. VUK açısından çıkarılmış tahvillerin değerlendirme ölçüsü itibarı değerlidir. İşlem maliyetlerinin ayrı değerlendirildiği konusunda bir açıklama bulunmamaktadır. Bu nedenle Muhasebe/Finansal Raporlama Standartlarında muhasebeleştirme işlemi yapılırken işlem maliyetlerini “780 Finansman Giderleri”, ortaya çıkacak faiz giderlerinin de “408 Ertelenmiş Borçlanma Maliyetleri” hesabında kayıt altına alması gerekmektedir.

5. SONUÇ

Çalışma, TMS/TFRS’lerin finansal bilgi ihtiyacının sağlanmasında önemli bir rol oynadığını ve finansal bilgiye ihtiyaç duyan çıkar gruplarına ihtiyaca uygun, şeffaf, açık, anlaşılabilir, karşılaştırılabilir ve gerçeğe uygun bir finansal verinin sunulmasında etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu amaçla asıl hedefi vergi adaletini sağlamak ve vergi ziyanına yol açabilecek durumları ortadan kaldırmak olan VUK karşılaştırmaya dahil edilmiştir. TMS/TFRS’ler

geçmiş veriler yerine gelecekteki olaylar ve piyasa fiyatı üzerine odaklanmaktadır. VUK ise geçmiş olaylar ve maliyet bedeli üzerine temellenmiştir.

TMS/TFRS ve KÜMİ FRS açısından borçların değerlemesinde vade ayrımı söz konusu değildir. Fakat BOBİ FRS'ye göre borçların değerlemesinde vade ayrımı bulunmaktadır. Vade açısından TMS/TFRS ve KÜMİ FRS benzerlik göstermektedir. VUK madde 285'te senetli ve senetsiz borçların mukayyet değer ile değerlendirileceği açıklanmıştır. KÜMİ FRS seti taslağı bölüm 10'da TMS/TFRS ve BOBİ FRS'den farklı olarak alacak ve borçların dönem sonlarında reeskont işlemine tabi tutulması gerektiği de ifade edilmektedir

Vadeli verilen çekler açısından uygulamalar karşılaştırıldığında TMS/TFRS ile BOBİ FRS benzerlik göstermektedir. KÜMİ FRS taslağı içerisinde vadeli verilen çeklerle ilgili bir açıklama bulunmamaktadır. Fakat KÜMİ FRS'de borçlarda vade ayrımı olmadığından dolayı itibari değer üzerinden dikkate alınmalıdır. Buradaki itibari değer çek bedelini ifade etmektedir. Vadeli çeklerin reeskonta tabi tutulması ile ilgili 64 nolu VUK sirküsünde VUK'un 281 ve 285. maddeleri dikkate alınarak vadeli çeklerin reeskont işlemine tabi tutulabileceği belirtilmektedir.

Banka kredilerinin, ilk muhasebeleştirilmede TMS/TFRS ve KÜMİ FRS açısından gerçeğe uygun değer, BOBİ FRS açısından ise işlem fiyatı üzerinden değerlendirileceği açıklanmaktadır. Farklı değerlendirme ölçüleri ifade edilmiş olsa da bu ölçüler her üç uygulama açısından aynı tutarı ifade etmektedir. Bundan dolayı standartlar açısından ilk muhasebeleştirilmede farklılık bulunmamaktadır. Fakat işlem maliyetleri açısından uygulamada TMS/TFRS ve BOBİ FRS benzerlik gösterirken, KÜMİ FRS ve VUK açısından durum farklılaşmaktadır. TMS/TFRS ve BOBİ FRS finansal borçlanma sırasında ortaya çıkan işlem maliyetlerinin borcun değerinden düşüldükten sonra muhasebeleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. KÜMİ FRS açısından sonraki ölçümde işlem fiyatına raporlama dönemi sonuna kadar kâr veya zarar olarak finansal tablolara alınan birikmiş faiz gelir veya giderlerinin eklenmesi, raporlama dönemi sonuna kadar gerçekleşmiş tüm anapara geri ödemeleri ve tüm faiz ödeme veya tahsilatlarının ve birikmiş değer düşüklüğü zararlarının çıkartılması ile yapılacağı açıklanmaktadır (KÜMİ FRS 10.16). VUK'ta ise böyle bir uygulama yoktur. VUK madde 285'e göre mevduat veya kredi sözleşmelerine dayalı borçlar değerlendirme gününe kadar hesaplanacak faizleriyle birlikte dikkate alınmaktadır.

TRFS 9, BOBİ FRS ve KÜMİ FRS açısından yapılacak ilk kayıta çıkarılmış tahvillerin değerlemesinde bir farklılık bulunmamaktadır. Her üç standart da gerçeğe uygun değer ölçümünü dikkate almaktadır. Fakat VUK'un 286. maddesine göre çıkarılan tahvillerin itibari değer yani kıymetli evrağın üzerinde yazılı olan değer dikkate alınarak değerlemeye tabi tutulacağı açıklanmaktadır.

Sonuç olarak muhasebe ve finansal raporlama standartları ve VUK benimsedikleri amaçlar doğrultusunda birbirinden ayrılmaktadır. KÜMİ ve BOBİ FRS ise Tam Set Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarının daha sade hallerini ifade etmiş olsa da bazı noktalarda birbirinden ayrılmaktadır. Bu noktaların başında vade ayrımı konusu gelmektedir. TMS/TFRS açısından vadenin süresine bakılmaksızın ortaya çıkan kur farkı ve faiz ayrı hesaplanmakta ve kayıt altına alınmaktadır. Muhasebeleştirme sırasında kullanılan hesap ve tutarlarda bu noktada değişiklik göstermektedir. Standartların gelecekteki olaylar ve piyasa fiyatını dikkate alması ve buna göre işlem yapması finansal verilerin çıkar gruplarına daha doğru olarak aktarılmasına katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, A. (2012). Karşılaştırmalı TMS/TFRS-Vergi Uygulamaları ve Sonuçları, Maliye Hesap Uzmanları Derneği, Ankara.
- ATAMAN, Ümit (2005), Genel Muhasebe, Cilt. 2, 15.Baskı, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- ATAY, T., & KİRAZ, A. (2003). “Dönem Sonu İşlemlerinde Değerleme”, Maliye ve Sigorta Yorumları, 15 Ocak, Sayı:384: 92-95.
- AYÇİÇEK, F. (2011). TMS 39 Çerçevesinde Bir Finansal Araç Olarak Tahviller. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (50): 59-76. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/mufad/issue/35629/396039>
- AYDIN, E. (2002). “Türk Vergi Sisteminde İktisadi İşletmelere Dahil Kıymetlerdeki Değerleme”, (Tez numarası: 110748) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- BAŞAĞAÇ, H. (2006). “Maddi Duran Varlıkların Değerlemesinde Türk Vergi Mevzuatı ve TMS 16: Maddi Duran Varlıklar Standardı Hükümlerinin Karşılaştırılması”, (Tez numarası: 205691) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- BATIREL, Ö. F. (1974), “Teoride ve Türk Vergi Sisteminde Değerleme”, (Tez numarası: 160488) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- ÇINAR, S. (2007). “Değerleme İlkeleri ve Türkiye Uygulaması”, (Tez numarası: 207545) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- GÜCENME, Ü. (2000). “Ticaret İşletmelerinde Envanter İşlemleri”, Marmara Kitapevi, 1.Basım, Bursa
- ŞENSOY, N. (2005). “Değerleme Esaslarında Eğilim ve Etkileşimler”, Türkiye XXII. Muhasebe Eğitimi Sempozyumu
- ÖZKAN, Ö., & ŞAHİN, H. (2013). VERGİ USUL KANUNU ile TMS/TFRS'YE GÖRE DEĞERLEME ÖLÇÜLERİ. Vergi Raporu, sayı 171: 27-44.
- TOKAY, H., DERAN, A. & AKTAŞ, R. (2005). “Uluslararası Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarında Gerçeğe Uygun Değer Yaklaşımı ve Muhasebe Uygulamalarına Etkisi. XXIV. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, Muhasebe Ortamında Güncel Gelişmeler ve Muhasebe Eğitimine Etkileri”, Muğla: Muğla Üniversitesi, 27-30 Nisan, ss.3-31, <http://www.mu.edu.tr/departments/iibf/tmes24/kitap/1-1.pdf>, (02.12.2010).
- TOKAY, H. S., & DERAN, A. (2008). “Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları'nda Değerleme Ölçüleri”, Mali Çözüm Dergisi, Sayı: 90, Kasım-Aralık, ss.25-26, https://archive.ismmmo.org.tr/YAYINLAR/MALI_COZUM/MALICOZUM90.pdf.
- TUĞAY, O., & ARISOY, K. (2019). Finansal Araçların TMS/TFRS ve BOBİ FRS Çerçevesinde Muhasebeleştirme Esaslarının Karşılaştırılması. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(2): 563-577. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/pub/makuiibf/issue/48147/531711>
- YÜCEL, S., ÖNCÜ, M. A., & AKCAN, A. (2020). Türkiye'deki Güncel Muhasebe Mevzuatına Göre Finansal Araçların Sınıflandırılması ve Değerleme Hükümlerinin

Karşılaştırılması. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 19 (73): 18-35. DOI:
10.17755/esosder.514395

Öz Kontrolün Yeşil Satın Alma Davranışına Etkisinde Mental İyi Oluşun Rolü¹

(Araştırma Makalesi)

*The Role of Mental Well-Being in the Green Purchasing Behavior Effect of
Self-Control*

Doi: 10.29023/alanyaakademik.1273900

Mahmut Sami İŞLEK

*Dr. Öğretim Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği
Bölümü*

msislek@ogu.edu.tr

Orcid No: 0000-0001-9728-2961

Elif AŞIK

*Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Pazarlama Bilim Dalı, Yüksek
Lisans Öğrencisi*

elifasik0@gmail.com

Orcid No: 0009-0000-6747-5930

Bu makaleye atıfta bulunmak için: İşlek, M.S., & Aşık, E. (2023). Öz Kontrolün Yeşil Satın Alma Davranışına Etkisinde Mental İyi Oluşun Rolü. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), Sayfa No.1321-1344.

ÖZET

Anahtar kelimeler:

*Öz Kontrol, Yeşil
Satın Alma Davranışı,
Mental İyi Oluş*

Makale Geliş Tarihi:

30.03.2023

Kabul Tarihi:

18.07.2023

Artan çevre sorunlarıyla birlikte oluşmaya başlayan çevre bilinci, pazarlama uygulamalarında da önem kazanmaya başlamıştır. Öte yandan, bu bilinç, her zaman tüketici davranışlarına yansımamaktadır. Bu nedenle tüketicilerin yeşil satın alma davranışına yönelmesinde etkili olan motivasyonların anlaşılması önemli olmaktadır. Çalışmada öz kontrolün yeşil satın alma davranışı üzerindeki etkisi ve söz konusu etkide mental iyi oluşun yordayıcı etkisi araştırılmıştır. Araştırma Eskişehir’de öğrenim gören 401 üniversite öğrencisi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Araştırma modeli 374 katılımcı üzerinde test edilmiştir. Analizler SPSS ve AMOS paket programları aracılığıyla yapılmıştır. Araştırma sonuçları öz disiplin boyutunun yeşil satın alma davranışı üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi olduğunu ve dürtüsellik boyutunun ise negatif yönde anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir. Mental iyi oluşun öz disiplin ve yeşil satın alma davranışı üzerinde yordayıcı bir etkiye sahip olduğu ve dürtüsellik ve yeşil satın alma davranışı üzerinde ise yordayıcı bir etkisi olmadığı görülmüştür.

ABSTRACT

Keywords:

*Self-Control, Green
Buying Behavior,
Mental Well-Being*

Environmental awareness, which has started to emerge with increasing environmental problems, has also started to gain importance in marketing practices. On the other hand, this awareness is not always reflected in consumer behavior. For this reason, it is important to understand the motivations that affect consumers' green purchasing behavior. The study investigated the effect of self-control on green purchasing behavior and the

¹ Bu çalışma için Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler İnsan Araştırmaları Etik Kurul’unun 21.12.2022 tarihli ve 2022-20 nolu kararınca etik kurul onayı alınmıştır.

moderator effect of mental well-being on that effect. The research was carried out within the scope of 401 university students studying in Eskişehir. The research model was tested on 374 participants. The analysis was conducted through SPSS and AMOS package programs. The results of the study showed that the dimension of self-discipline had a positive effect on green purchasing behavior, and the dimension of impulsivity had a negative effect. Mental well-being has been shown to have a moderator effect on self-discipline and green purchasing behavior, and no moderator effect on impulsivity and green purchasing behavior.

1. GİRİŞ

1970’li yıllardan itibaren önem kazanmaya başlayan çevreyi korumaya yönelik çalışmalar ve bu yönde oluşan tüketici bilinci yaklaşık olarak 50 yıldır artış göstermektedir. Bu kapsamda Johnstone ve Tan (2015) tarafından sekiz ülkeden (Brezilya, Çin, Fransa, Almanya, Hindistan, Japonya, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri) 15.933 kişinin katılımıyla gerçekleştirilen çalışmada katılımcıların %53’ünün yeşil ve çevre dostu ürünlere önem verdiği görülmüştür. Öte yandan yeşile verilen bu önem her zaman satın alma davranışlarına yansımamaktadır. Bu açıdan tüketicilerin yeşil satın alma davranışına yönelmesinde etkili olan motivasyonların incelenmesi önemli olmaktadır.

Bilindiği gibi tüketicilerin satın alma eylemine yönelmesinde etkili olan değişkenlerden biri de dürtüler olmaktadır. Bu kapsamda dürtüsel satın alma davranışlarını inceleyen Rook (1987), dürtüleri doğrultusunda satın alan bireylerin alışverişin sonuçları hakkında düşünmediği veya alışveriş öncesinde bir plan yapmadıkları sonucuna ulaşmıştır. Söz konusu yeşil satın alma davranışı olduğunda ise satın alma eylemi, daha çok, planlı bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Başka bir ifadeyle bu tür satın alma eylemleri dürtüsel bir şekilde gerçekleşmemekte ve bu noktada bireyin öz kontrol düzeyi önem kazanmaktadır. Bu açıdan öz kontrol, dürtüsel satın almaya ve daha sonra pişman olunması muhtemel olan satın alma eylemlerine direnme kapasitesi olarak ifade edilmektedir (Baumeister, 2002). Buradan hareketle bireylerin öz disiplin düzeylerinin yeşil satın alma davranışlarını olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Buna ek olarak dürtüsellüğün ise yeşil satın alma davranışı üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu düşünülmektedir.

Bu noktada önemli olan sorulardan birisi de bireylerin öz kontrol sağlamasında etkili olan değişkenlerin neler olduğu olmaktadır. Bu açıdan öz kontrol düzeylerinin bireylerin mental durumlarına göre değiştiği düşünülmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmalar incelendiğinde; öz kontrol düzeyi yüksek olan bireylerin zihinsel açıdan daha iyi oldukları (Thoits ve Hewitt, 2001), psikolojik iyi oluş, öz kontrol ve kontrol duygusu arasında anlamlı bir ilişki olduğu (Ryff ve Singer, 2008), öz kontrolün psikolojik durumu olumlu yönde güçlendirdiği (Vohs ve Baumeister, 2004) ve öz kontrol eksikliğinin dürtüsellikle ilişkili olduğu görülmüştür (Tangney vd., 2004). Buradan hareketle mental iyi oluşun öz kontrol ve yeşil satın alma davranışı arasındaki etkiyi güçlendirdiği düşünülmektedir.

Çevre konusunun artan önemi de düşünüldüğünde bu kapsamda bilinçli tüketicilerin oluşturulması ve tüketici davranışlarının da bu yönde şekillenmesi önemli bir konu olmaktadır. Ayrıca neden bazı tüketiciler yeşil satın alma davranışına yönelirken bazıları bunu düşünmez sorusuna cevap bulabilmek oldukça zor olmaktadır. Bu noktada bireyleri yeşil satın alma davranışına yönlendiren etkenlerin anlaşılmasının gerekliliği araştırmanın temel motivasyonu olmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde öz kontrol ve mental iyi oluş arasında anlamlı bir ilişki olduğuna işaret eden birçok çalışma olduğu görülmüştür (Thoits ve Hewitt, 2001; Tangney vd., 2004; Vohs ve Baumeister, 2004; Ryff ve Singer, 2008; Bowlin ve Baer, 2012; De Ridder ve

Gillebaart, 2017). Buna ek olarak yeşil satın alma davranışının kararsızlık durumu ile negatif yönde bir ilişkisi olduğu (Wang vd., 2021) ve yeşil tüketim eylemi ile mental iyi oluş arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (Wang vd., 2020). Bunlara ek olarak yüksek öz kontrolün (De Ridder ve Gillebaart, 2017) ve yeşil tüketim eyleminin faydalarının algılanmasının (Xiao ve Li, 2011) bireylerin yaşam memnuniyetinin artmasında etkili olduğu ve tüketim harcamaları üzerinde kontrole sahip olmanın yaşam doyumunu pozitif yönde etkilediği (Akbulut Dursun ve Erciş, 2023) görülmüştür. Öte yandan öz kontrol ve mental iyi oluşun yeşil satın alma davranışına etkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu noktada bireylerin öz kontrol ve mental iyi oluş düzeylerinin yeşil satın alma davranışına yönelmelerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Çalışmanın amacı öz kontrolün yeşil satın alma davranışı üzerindeki etkisini ve söz konusu etkide mental iyi oluşun rolünü araştırmaktır. Bu açıdan çalışmanın ilgili literatüre anlamlı bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Yeşil Satın Alma Davranışı

İnsan geleceğini tehdit eden birçok sorunun görmezden gelinemeyecek boyutlara ulaşması çevreyi koruma konusunda birçok uygulamayı beraberinde getirmiştir. Söz konusu uygulamalarla birlikte 1970’li yıllardan itibaren tüketicilerin davranış değişikliklerinin çevreye sağlayacağı yararları dikkat çekilmeye başlanmış ve tüketiciler de çevreci tüketimlere önem vermeye başlamışlardır (Kinneer vd., 1974). Yaşanan gelişmelerin tüketicilerin yeşil satın alma davranışının ortaya çıkmasında etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan yeşil satın alma davranışı, tüketicilerin çevresel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik mal ve hizmetleri satın alması olarak tanımlanmaktadır (Chen ve Chang, 2012). Bireysel faydalardan çok toplumsal faydası olan bu davranış ‘İdeal Teori’ yardımıyla açıklanabilir. Adil bir toplumun nasıl mükemmel bir şekilde oluşturulabileceği sorusunu temel alan (Rawls, 2020) teoriye göre bireylerin ideal bir toplum beklentisi bulunmaktadır. Bu nedenle bu yönde topluma faydalı olacak davranışlar sergilerler ve toplumun iyiliğini düşünürler. Buna ek olarak kendi davranışlarını toplum yararına olacak şekilde düzenlemektedirler (Robeyns, 2008). Yani teori, adil bir toplum yapısının oluşması için ahlaki açıdan uygun adalet ilkelerine uymakla ilgili olmaktadır (Stemplowska, 2008). Bağış yapan bir insanı bu duruma örnek olarak gösterebiliriz. Tüketim açısından ise yeşil satın alma davranışı bu duruma bir örnek olabilir. Öte yandan insanlar her zaman burada bahsedilen adalet ilkelerine uymamakta ve bu noktada söz konusu ilkelere neden, ne zaman ya da hangi koşullarda uyulmadığının anlaşılması önem kazanmaktadır.

Özellikle çevre konusunun artan önemi bu konuda bilinçli tüketici sayısının artmasında da etkili olmuştur. Öte yandan yeşil ürünlere verilen önem her zaman davranışa dönüşmemektedir. Bu kapsamda Finlandiya’da yapılan bir çalışmada katılımcıların yüksek çevre duyarlılığına sahip olmalarına rağmen bunu satın alma davranışlarına yansıtmadıkları görülmüştür (Autio ve Heinonen, 2004). Benzer şekilde Sürdürülebilirlik Akademisi’nin Türkiye’de 15 ilden 1487 kişinin katılımıyla gerçekleştirdiği çalışmada katılımcıların %71’inin yeşil ürünlere önem verdiği görülmüştür. Öte yandan katılımcıların yalnızca %19’unun yeşil ürünleri satın aldığı görülmüştür (Sürdürülebilirlik Akademisi, 2012). İdeal teori kapsamında düşünüldüğünde neden bazıları topluma faydalı olacak davranışlarda bulunurken bazıları bu konuda düşünmez sorusuna net bir cevap bulmak oldukça zordur. Bu noktada bireyleri yeşil satın alma davranışına yönlendiren motivasyonların neler olduğu sorusu önem kazanmaktadır ve bu motivasyonlar, yeşil içsel motivasyon ve dışsal motivasyon olarak iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bireylerin sevgi, tutku gibi dürtüleri ile çevreci ve yeşil davranışa yönelmesi

durumunu ifade eden yeşil içsel motivasyon (Li vd., 2020), tamamen gönüllülük çerçevesinde gerçekleşmektedir. Başka bir ifadeyle bireyler dışarıdan herhangi bir baskı olmadan ya da somut bir çıkar elde etmeden kendi isteği doğrultusunda çevreye faydalı davranışlar sergilemektedir. Yeşil dışsal motivasyon ise bireylerin kendi isteklerinden çok dışsal faydalar nedeniyle güdülenmesi durumunu ifade etmektedir (Huang vd., 2016). Örneğin Ali vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada bireylerin çevreleri tarafından takdir edildikleri için yeşil ürünleri satın aldıkları görülmüştür. Benzer şekilde sosyal norm ve geçmiş davranışların (Yay ve Çalışkan, 2016), imaj kaygısının (Kement, 2019) ve sosyal etkinin (Onurlubaş, 2019) bireylerin yeşil satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür.

Buradan hareketle yeşil içsel motivasyona sahip bireylerin daha üretken oldukları çıkarımını yapmak yanlış olmayacaktır. Bu kapsamda Afridi vd., (2021) tarafından yapılan çalışmada üretken tüketicilerin yeşil satın alma davranışına yönelme eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Bununla birlikte yapılan çalışmalarda çevre bilincine sahip bireylerin yeni fikirlere açık, kişisel güvenliğini sağlama ihtiyacı yüksek ve çevreyi koruma konusunda sorumluluk sahibi bireyler olduğu görülmüştür (Kinnear vd., 1974; Shamdasani vd., 1993). Öte yandan günümüzde birçok tüketici insanların da çevresel bozulmalardan sorumlu olduğunu kabul etmektedir (Wells vd., 2011). Daha önce belirtildiği gibi yeşil satın alma davranışının öncelikli amaçlarından birisi toplumsal fayda sağlamak olmaktadır. Buna ek olarak yeşil satın alma davranışı ile bireysel faydalar elde etmek de mümkün olmaktadır. Örneğin yeşil ve organik ürünlerin ek gıdalar sağlaması ve daha güvenli olması bireylerin sağlığına katkıda bulunabilir (Wang vd., 2020). Ayrıca çevreyi korumaya yönelik yapılan katkı bireyin psikolojik açıdan mutlu olmasını da sağlayabilir. Bu kapsamda Xiao ve Li (2011) tarafından yapılan çalışmada yeşil satın alma davranışını sonucunda ortaya çıkan bireysel ve çevresel katkıları algılayan bireylerin daha mutlu ve memnun olma eğiliminde oldukları görülmüştür. Benzer şekilde Akbulut Dursun ve Erciş (2023) tarafından yapılan çalışmada tüketim harcamaları üzerinde öz kontrole sahip olmanın yaşam doyumu üzerinde pozitif bir etkisi olduğu görülmüştür. Öte yandan yeşil satın alma davranışı üzerinde etkili olan birçok değişken olduğu görülmüştür. Bu nedenle bu kapsamda yapılan diğer çalışmalara bir özet halinde Tablo 1’de yer verilmiştir:

Tablo 1. Yeşil Satın Alma Davranışı Kapsamında Yapılan Çalışmalar

Yeşil Satın Alma Davranışı	Veri Elde Etme Yöntemi	Örneklem	Sonuç	Kaynak
Demografik değişkenler	Saha Çalışması	600 Katılımcı Adana (AVM) Ampirik	Yeşil satın alma davranışı ile eğitim, gelir, yaş, medeni durum ve cinsiyet arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.	Çabuk vd., (2008)
Çevreci ürün özelliği	Saha Çalışması	337 Katılımcı Düzce Üniversitesi Ampirik	Satın alma sırasında ürünün çevreci olmasının en az dikkat edilen özellik olduğu ve çevreci ürünlere daha fazla ödeme yapma isteğinin düşük olduğu görülmüştür.	Gedik vd. (2014)
Kişisel Özellikler	Anket	512 Katılımcı Brezilya Ampirik	Tutumlu ve sorumluluk sahibi olmanın sürdürülebilir tüketim davranışını olumlu yönde etkilediği görülmüştür.	Ribeiro vd. (2016)

Yeşil Bilgi	Anket	200 Katılımcı Tekirdağ Ampirik	Çevre bilinci, yeşil ürün özellikleri, yeşil tanıtım faaliyetleri ve yeşil fiyatlar yeşil satın alma davranışını olumlu yönde etkilemektedir.	Eti (2017)
Çevresel kaygı Algılanan tüketici etkinliği Algılanan çevresel bilgi	Anket	300 Katılımcı Afyonkarahisar Ampirik	Çevresel kaygıya sahip olan bireylerin yeşil satın alma niyetine sahip olmadıkları görülmüştür. Bununla birlikte algılanan tüketici etkinliği ve algılanan çevresel bilgi yeşil satın alma niyetini etkilemektedir.	Uyar (2019)
Kişisel Özellikler	Anket	231 Katılımcı Bolu Yedigöller Ampirik	Kişisel norm yeşil satın alma davranışını olumlu yönde etkilemektedir.	Kement ve Bükey (2020)
Kişisel Özellikler	Anket	385 Katılımcı Çorum Ampirik	Kişilik özelliklerinin bilinçli tüketim davranışı üzerinde olumlu yönde bir etkisinin olduğu görülmüştür.	Akdoğan ve Durmaz (2021)
Yeşil yıkama Yeşil marka imajı Marka sadakati	Online Anket	410 Katılımcı Ampirik	Yeşil yıkama olumsuz, yeşil marka imajı ve marka sadakati olumlu yönde yeşil satın alma davranışını etkilemektedir.	Çavuşoğlu (2021)
Kişisel Özellikler	Anket	530 Katılımcı Çin Ampirik	Ekolojik açıdan uyumlu olma, dışadönüklük ve sorumluluk sahibi olmanın yeşil satın alma davranışını olumlu yönde etkilediği görülmüştür.	Yang ve Zhang (2021)
Kişisel Özellikler	Online Anket	291 Katılımcı Daha önce çevre dostu otellerde konaklayan veya çevre dostu otel uygulamaları ve yeşil otelcilik konusunda bilgisi olan kişiler Ampirik	Yeşil satın almaya yönelik tutum, öznel normlar ve algılanan davranış kontrolü yeşil satın alma niyetini olumlu yönde etkilemektedir.	Çıvgın ve Kızanlıklılı (2022)

Bunlara ek olarak, özellikle plansız ve dürtüsel şekilde ortaya çıkan satın alma davranışlarının aksine, yeşil satın alma davranışı planlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu açıdan Engel vd. (1995) satın alma niyetini; planlanmamış satın alma, kısmen planlı satın alma ve tam planlı satın alma olarak üç şekilde ele almıştır. Buna göre; planlanmamış satın alma aniden ve dürtüsel bir şekilde gelişirken kısmen planlı satın alma, bireylerin ürün kategorisi gibi daha yüzeysel kararlar verdiği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte plansız satın alma durumunda birey büyük ölçüde dürtüler tarafından yönlendirilirken kısmen satın alma durumunda dürtüler kısmen etkili olmaktadır. Tam planlı satın alma ise satın alma eylemi gerçekleşmeden önce ürün ve markaya karar verilmesi durumunu ifade etmektedir. Buradan hareketle yeşil satın alma davranışını tam planlı satın alma olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Örneğin çevreci bir ürünün dürtüsel ya da aniden satın alınması çok olası bir durum olmamaktadır. Bu kapsamda dürtüsel satın alma davranışlarını inceleyen Rook (1987), dürtüleri doğrultusunda satın alan

bireylerin alışverişin sonuçları hakkında düşünmediği veya alışveriş öncesinde bir plan yapmadıkları sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte bu şekilde gerçekleşen satın alma eylemleri bir yönüyle öz kontrol eksikliğinin bir göstergesi olabilir. Bu açıdan öz kontrolün kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

2.2. Öz Kontrol

Psikoloji literatüründe öz denetim ya da öz disiplin olarak da adlandırılan öz kontrol kavramının son yıllarda hukuk, psikiyatri ve sosyal bilimler alanlarında da araştırılmaya başlandığı görülmektedir. Bu nedenle öz kontrol, Moffitt vd., (2011) tarafından, farklı disiplinler ve farklı ölçümler arasında köprü oluşturan şemsiye bir yapı olarak ifade edilmiştir. Bunun nedeni öz kontrolün bireylerin belirli hedefleri seçme, çevresel kısıtlamalar kapsamında bu hedefleri uygulama yollarını bulma ve izleme sürecinde çeşitli kapasite ve becerilere ihtiyaç duymasındır (Fujita, 2011). Bu durum kavram hakkında net bir tanımlama yapmayı zorlaştırılmaktadır. En genel anlamıyla öz kontrol; benliğin kendini kontrol etme çabası (Muraven ve Baumeister, 2000), bireyin dürtülerini kontrol altına alma durumu (Fujita, 2011) ve bireylerin iç ve dış standartlarla uyumlu hale gelebilmek amacıyla belirli davranışlarını değiştirebilme kapasitesi (Tangney vd., 2004; Duckworth ve Steinberg, 2015) olarak ifade edilmektedir. Buradan hareketle, öz kontrol, bireylerin yüksek bir öz disiplinle dürtülerine karşı koyma derecesi olarak da ifade edilebilir. Bu açıdan öz disiplin, bireylerin, uzun vadeli hedeflerine ulaşabilmek amacıyla dürtülerini kontrol edebilmesi (Budak, 2009) ve benimsediği davranışları denetleyip yönetebilmesi (Enç, 1990) olarak ifade edilmektedir. Dürtüsellik ise bireylerin herhangi bir uyarana, sonuçlarının nasıl olacağını düşünmeden, ani bir kararla cevap verme eğilimi olarak ifade edilmektedir (Kuştepe vd., 2019).

Öte yandan, öz kontrol, pazarlama araştırmaları açısından da oldukça önemli olmaktadır. Özellikle tüketici davranışları açısından ele alındığında, öz kontrol, dürtüsel satın almılara ve daha sonra pişman olunması muhtemel olan satın alma eylemlerine direnme kapasitesi olarak ifade edilmektedir (Baumeister, 2002). Bu kapsamda Hofmann vd., (2009), tüketicilerin, ürünlerin cazibelerine maruz kaldıklarında, bilinçsiz bir şekilde dürtüsel bir tepki vereceklerini ancak ürünü değerlendirme aşamasında bilinçli bir şekilde davranışlarını kontrol edeceklerini ileri sürmüştür. Bu noktada tüketicinin tüketme isteği öz kontrol kapasitesi ile çatışmakta ve bu durum çeşitli tüketici davranışlarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Zhong vd., 2018). Bu açıdan tüketici öz kontrolü, tüketim söz konusu olduğunda, bireyin irade ve arzuları arasındaki çatışmasının kendini denetleme çabası çerçevesinde şekillenmesi olarak ifade edilmektedir (Hoch ve Loewenstein, 1991; Wertenbroch, 1998; Baumeister, 2002). Benzer şekilde, öz kontrol, bireylerin günlük yaşamında ortaya çıkan belirli öz motivasyon çatışmalarını çözmeye ya da atlatma yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Amaya, 2020). Kotabe ve Hofmann (2015), söz konusu çatışmaları 7 temel başlıkta ele almıştır. İlk çatışma türü olan arzu, bireyleri anında ödüllendirmeye yönelik uyarıları yönlendiren itici bir güç olarak ifade edilmiştir. İkinci bir çatışma türü olan daha iyi hedef ise, arzuların aksine, bilinçli bir şekilde takip edilir ve bireyler uzun vadeli beklenti içerisinde. Arzu ve hedef çatışması olarak adlandırılan üçüncü çatışma türü arzunun ve bir hedefin birlikte ortaya çıkması durumunu ifade etmektedir. Bireylerin arzularını kontrol etme arzusu olarak ifade edilen dördüncü çatışma türü ise motivasyon kontrolü olarak ifade edilmiştir. Beşinci çatışma türü olan kontrol kapasitesi ise bireyin arzuyu kontrol etmek amacıyla sahip olduğu bilişsel olmayan kaynaklar olarak ifade edilmektedir. Son olarak bireylerin kontrol kapasitelerini etkin bir şekilde kullanması durumu kontrol çabası olarak ifade edilirken bireylerin davranışlarını kısıtlayan çevresel faktörler ise kısıtlama olarak ifade edilmektedir.

Öte yandan bireylerin arzuları ve hedefleri arasındaki bu çatışmaları çözme şekilleri kişisel, sosyal ve toplumsal açıdan büyük etkilere sebep olabilmektedir (Kotabe ve Hofmann, 2015). Başka bir ifadeyle bazı çatışma türleri ahlaki veya etik bir öneme sahip olabilmektedir. Örneğin dürüst bir insan kendini daha ileri bir noktaya götürebilmek için yalan söylemek zorunda kalabilir ve bu durum ahlaki değerlere aykırı olarak algılanabilir. Öte yandan bazı çatışma türlerini ahlaksızlık olarak adlandırmak doğru olmayacaktır. Örneğin bireyin dışlarını fırcalamayı unuttuğu için yataktan çıkmaması ahlaki bir değere sahip değildir (Amaya, 2020). Bu örneklendirmeyi tüketici davranışları açısından düşündüğümüzde çevreyi korumaya yönelik ürünler tercih eden bir tüketicinin bu davranışı ahlaki açıdan uygun olarak kabul edilebilecekken çevreci ürünler tüketmeyen bir tüketicinin tüketim alışkanlıklarını ahlak dışı olarak nitelendirmek doğru olmayacaktır. Bu açıdan öz kontrol genellikle erdemli bir davranış olarak kabul edilirken (Kalis, 2018) düşük öz kontrol başarısızlığın belirtilerinden birisi olarak kabul edilmektedir (Bermúdez, 2018). Bu noktada bireyleri kontrol sağlamaya neyin teşvik ettiğinin veya engellediğinin anlaşılması önemli olmaktadır. Bu kapsamda Gottfredson ve Hirschi (1995), öz kontrol teorisini, ‘Tüm insan davranışları, zevk peşinde koşma veya acıdan kaçınma olarak anlaşılabilir.’ şeklinde ifade etmişlerdir. Bununla birlikte suç teşkil eden davranışları, bireysel çıkarlar peşinde koşmanın arzu edilen bir yolu olarak tanımlarlar. Söz konusu davranışlar kolay ve kısa vadeli zevk sağlamaktadır. Bu açıdan teori, suçu neyin kısıtladığını sormaktadır. Öz kontrolü yüksek olan bireyler, suç teşkil eden davranışların getireceği anlık zevklere direnirken öz kontrolü düşük olan bireyler arzularına yenik düşmektedir (Amaya, 2020).

Buradan hareketle öz kontrolün bir anlamda zamansal bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin şu an sosyal medyada zaman harcamak oldukça eğlenceli bir eylemdir ama uzun vadede bir anlamı yoktur. Öte yandan çözülecek bir matematik testi şu an eğlenceli değildir ancak uzun vadede faydalı bir davranış olmaktadır. Bu durumu çevreci tüketici örneği üzerinden ele alalım. Söz konusu çevreci tüketim eylemi, bireyin sağlığına olan katkıları gibi istisnai durumlar dışında, kısa vadede fayda sağlayacak bir eylem değildir. Ancak uzun vadede, çevreyi korumaya yönelik önemli katkıları olabilir. Bu kapsamda 1954 yılında Rotter tarafında yapılan çalışmada bireylerin uzun vadede elde edecekleri büyük ödülleri kısa vadede elde edecekleri daha küçük ödüllere tercih ettiklerinde ya da kısa vadede daha az acı karşılığında uzun vadede daha fazla acı çekme durumu söz konusu olduğunda kendilerini kontrol ettikleri görülmüştür. Bu noktada bireyin dış hekimine gitmesi öz kontrolünün olduğunun bir göstergesi olabileceken, gitmemesi öz kontrolünün zayıf olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Rotter, 1954). Buradan hareketle Rachlin (1974), öz kontrolü, iki alternatif arasında uzun vadede daha faydalı olanın seçilmesi durumu olarak ifade etmiştir.

Tüm bunlardan hareketle öz kontrolün, en genel anlamda, bireylerin dürtüleri ve iradeleri çerçevesinde şekillendiği çıkarımını yapmak yanlış olmayacaktır. Bu durumu tüketici davranışları açısından ele alan Fishbach vd. (2003), dürtüsel bir şekilde gerçekleştirilen satın alma davranışlarının kısa süreli haz, kontrol altında gerçekleştirilen satın alma eylemlerinin ise uzun vadede fayda sağladığını ifade etmiştir. Bu noktada tüketici, dürtüsel bir şekilde yöneldiği satın alma davranışını uzun vadeli bir hedefle karşılaştırdığında, dürtünün gerçek bir satın alma eylemine dönüşmesini engelleyerek kontrol sağlamaktadır. Bu nedenle öz kontrolün düşük olması dürtüsel satın alma sebeplerinden birisi olabilir. Bu açıdan dürtüsel satın alma eylemi, bireylerin bir şeyi satın almak için önceden planlamadığı, aniden karar verdiği ve bireysel kontrol sağlamadan tamamen dürtüsel bir şekilde yöneldiği satın alma eylemi olarak tanımlanmaktadır (Baumeister, 2002). Bu noktada, ister satın alma sırasında olsun ister diğer eylemler sırasında olsun, söz konusu dürtülerin gerçekten kontrol edilip edilemeyeceğinin incelenmesi önemli olmaktadır. Baumeister (2002) bu durumu ‘Eğer bir dürtü kelimesinin tam

anlamıyla karşı konulamaz olsaydı, o zaman onu kısıtlamak gerçekten imkânsız olurdu.’ şeklinde ifade etmiştir. Örneğin gerçekten dürtülerine karşı koyamayan bir birey kafasına silah dayanarak tehdit edildiği bir durumda da dürtülerine yenik düşerdi. Bu açıdan dürtüsellik bireylerin iradelerinin ne kadar güçlü olduğu ile ilişkili olmaktadır. Öte yandan dürtülerine hiçbir şekilde karşı koyamadığını iddia edenler, genelde, öz kontrolü düşük olan bireyler olmaktadır. Bu kapsamda Baumeister vd., (1994) tarafından yapılan çalışmada dürtülere karşı koyamama durumunun bir çaresizlik durumu değil rasyonalizasyonla ilişkili bir durum olduğu görülmüştür. Douglas (1995) tarafından yapılan araştırmada karşı konulmaz dürtüleri olduğunu iddia eden seri katillerin polis memurlarının yönetiminde olduklarında dürtülerini kontrol ettikleri gözlemlenmiştir. Benzer şekilde gereksiz alışveriş yapan bir bireyin eşine karşı koyamadığını iddia etmesi bu duruma örnek gösterilebilir (Baumeister, 2002).

Bu kapsamda Rook (1987) tarafından yapılan çalışmada dürtülerin bazı durumlarda dirençsiz olduğu ve bireylerin dürtüler karşısında çaresiz hissettikleri görülmüştür. Benzer şekilde bireylerin bazı durumlarda alışverişin kontrolünü kaybettikleri ve bu durumun aşırı satın almılara neden olduğu görülmüştür (Thompshon vd., 1990). Tüm bunlardan hareketle öz kontrolü dürtülere karşı koyma becerisi ya da sahip olunan iradenin derecesi olarak tanımlamak mümkündür. Tüketici davranışları açısından ele alındığında ise öz kontrolü bireyin dürtüsel satın almılara direnme kapasitesi olarak tanımlamak mümkündür. İlgili literatür incelendiğinde öz kontrol ile dürtüsel satın alma (Baumeister vd., 1994; Rook, 1987; Baumeister, 2002; Fishbach vd., 2003; Hoffman vd., 2009 ; Wertenbroch, 2015) ve kompulsif tüketici davranışları (Thompshon vd., 1990; Faber ve Christenson, 1996; Peters ve Bodkin, 2007) arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Bunlara ek olarak öz kontrol düzeyleri yüksek olan bireylerin daha bilinçli ve sorumluluk sahibi bireyler olduğu görülmüştür. Öz kontrol düzeyleri düşük olan bireylerde ise tam tersi bir durum söz konusu olmaktadır (Finkel ve Campbell, 2001). Bununla birlikte öz kontrol ile sorumlu ve uyumlu kişilik özellikleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (Marcionetti ve Rossier, 2016; Pilarska, 2018). Benzer şekilde çevre bilincine sahip bireylerin de yeni fikirlere açık ve çevre konusunda sorumluluk sahibi bireyler olduğu görülmüştür (Kinneer vd., 1974; Shamdasani vd., 1993). Bu nedenle öz disiplinin yeşil satın alma davranışı üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi olduğu ve dürtüsellüğün ise yeşil satın alma davranışı üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Buradan hareketle H1a ve H1b hipotezleri oluşturulmuştur.

H1a: Öz-disiplinin yeşil satın alma davranışı üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi vardır.

H1b: Dürtüsellüğün yeşil satın alma davranışı üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisi vardır.

2.3. Mental İyi Oluş

Mental iyi oluş, “bireyin kendi yeteneklerinin farkında olması, yaşamında oluşan stresin üstesinden gelebilmesi, iş yaşamında üretken ve faydalı olabilmesi ve yetenekleri doğrultusunda toplumuna katkı yapması” olarak tanımlanmaktadır (Dünya Sağlık Örgütü, 2004). Kavramı daha iyi anlamak için hedonizm ve eudaimonizm kavramlarını anlamak oldukça önemlidir. En genel haliyle hedonizm, bireyin yaşam amacının haz almak olduğunu ve yalnızca haz almak için tüketim eylemine yöneldiği görüşünü savunur (Baudrillard, 2004). Hayatın getirdiği acıların varlığını yok sayan, zevkli ve keyifli bir hayat yaşamayı esas alan hedonizmin aksine eudaimonizm ise bireyin hedeflerine ulaşması söz konusu olduğunda olumsuz deneyimlerin ve acı çekmenin kabul edilebilir olduğu görüşünü savunmaktadır (Veenhoven, 2003). Bu kapsamda çalışmaları bulunan Waterman vd. (2008)’ne göre eudaimonik yaşam tarzı, gerçekleştirilen eylemlerin zorluğuna bağlı olarak, hedonistik açıdan zevk almayı da mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte hedonizm ve eudaimonizm temelde

mutluluğa ulaşmayı esas almaktadır. İki görüşün ayrıldığı nokta ise söz konusu mutluluğa ulaşma yolu ve mutluluğun ne olduğudur (Vatandaş, 2017). Bunlara ek olarak hedonizm öznel iyi oluşa odaklanırken, eudaimonizm psikolojik iyi oluşa odaklanmaktadır (Diener, 1984; Ryan ve Deci, 2001). Mental iyi oluş ise hem öznel (hedonik) hem de psikolojik (eudaimonik) iyi oluşa odaklanmaktadır (Clarke vd., 2011; Khawaja vd., 2017). Haz alınan tüm zamanları kapsayan kavram, mutluluk verici tecrübelerin niteliklerinde artış sağlamayı ve olumsuz tecrübelerde azalış sağlamayı ifade etmektedir. Bununla birlikte mental iyi oluş bireyin kişisel sınırlılıklarını bilmesi, düzgün ilişkiler kurabilmesi ve dış dünyayı kişisel gerekliliklerine göre şekillendirme gücüne sahip olması olarak tanımlanmaktadır (Keldal, 2015). Bu nedenle bireylerin potansiyellerini gerçekleştirmesini, stres durumlarıyla başa çıkabilmesini ve zihinsel açıdan gelişebilmelerini sağlayan önemli bir zihinsel sağlık ölçüsü olmaktadır (Houlden vd., 2018). Bu kapsamda yapılan çalışmalarda mental iyi oluşu yüksek olan bireylerin, düşük olan bireylere göre fiziksel ve psikolojik açıdan daha iyi oldukları ve yaşam kalitelerinin daha güçlü olduğu görülmüştür. Bununla birlikte mental iyi oluş düzeyleri yüksek olan bireylerin yaşam için daha hevesli olduğu ve sosyal kurumlarla üretken ilişkiler kurduğu görülmüştür (Keyes vd., 2010). Benzer şekilde mental iyi oluş düzeyleri yüksek olan bireylerin kendini kontrol etme konusunda başarılı, mantıklı kararlar alabilen, doğru iletişim kurabilen ve kendini idare edebilen bireyler olduğu görülmüştür (McCrea, 2009). Buradan hareketle mental iyi oluş düzeyleri yüksek olan bireylerin hem bireysel hem de toplumsal açıdan daha bilinçli ve sorumluluk sahibi olduklarını söylemek mümkündür.

Daha önce belirtildiği gibi öz kontrol, bireylerin kendisiyle ve çevresiyle uyumlu hale gelebilmek amacıyla belirli davranışlarını değiştirebilme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Tangney vd., 2004; Duckworth ve Steinberg, 2015). Öte yandan mental iyi oluş düzeyleri yüksek olan bireylerle öz kontrol düzeyleri yüksek olan bireylerin benzer özelliklere sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu kapsamda yapılan çalışmalar incelendiğinde öz kontrol düzeyi yüksek olan bireylerin zihinsel açıdan daha iyi durumda olduğu görülmüştür (Thoits ve Hewitt, 2001). Benzer şekilde psikolojik iyi oluş ile öz kontrol (Bowlin ve Baer, 2012) ve kontrol duygusu (Ryff ve Singer, 2008) arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Bununla birlikte öz kontrolün bireyleri psikolojik anlamda güçlendirdiği, öz kontrol sorunlarının ise bireylerin iyi oluş durumlarını olumsuz etkilediği görülmüştür (Vohs ve Baumeister, 2004). Buna ek olarak bireylerde öz kontrolün eksik olması dürtüsel davranışlar ve psikolojik işlevselliği bozan durumlarla ilişkilendirilmektedir (Tangney vd., 2004).

Yapılan araştırmalar doğrultusunda öz kontrol ve mental iyi oluşun birçok yönden birbiri üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Bunlara ek olarak öz kontrolü yüksek olan bireylerde daha yüksek mental durum, daha yüksek mutluluk ve daha fazla yaşam memnuniyeti olduğu gözlemlenmiştir (De Ridder ve Gillebaart, 2017). Benzer bir sonuç yeşil tüketim kapsamında yapılan bir araştırmada da görülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre bireyler yeşil tüketim sonucunda ortaya çıkan faydaları algıladıklarında yaşamlarından mutlu ve memnun olma eğilimi göstermektedir (Xiao ve Li, 2011). Öte yandan mental iyi oluş ve öz kontrol yeşil satın alma davranışı üzerinde etkili olma potansiyeline sahip olmaktadır. Bu kapsamda Wang vd. (2021) tarafından yapılan çalışma önemli ipuçlarına işaret etmektedir. Araştırma sonuçlarına göre kararsız tutumların bireylerin yeşil satın alma niyetlerini azalttığı görülmüştür. Niyetin azalması sonucu ortaya çıkan olumsuz etki ise, bireyler, kötü bir ruh halinde olduklarında artarken iyi bir ruh halinde olduklarında azalmaktadır. Wang vd. (2020) tarafından yapılan benzer bir çalışmada yeşil gıda tüketimi ile mental iyi oluş arasında olumlu bir ilişki olduğu görülmüştür. Buradan hareketle öz kontrol ve mental iyi oluş düzeyleri yüksek olan bireylerin bilinçli ve yaşam memnuniyeti yüksek bireyler olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda söz konusu bireylerin çevreyi ve kaynakları koruma konusunda da sorumluluk sahibi

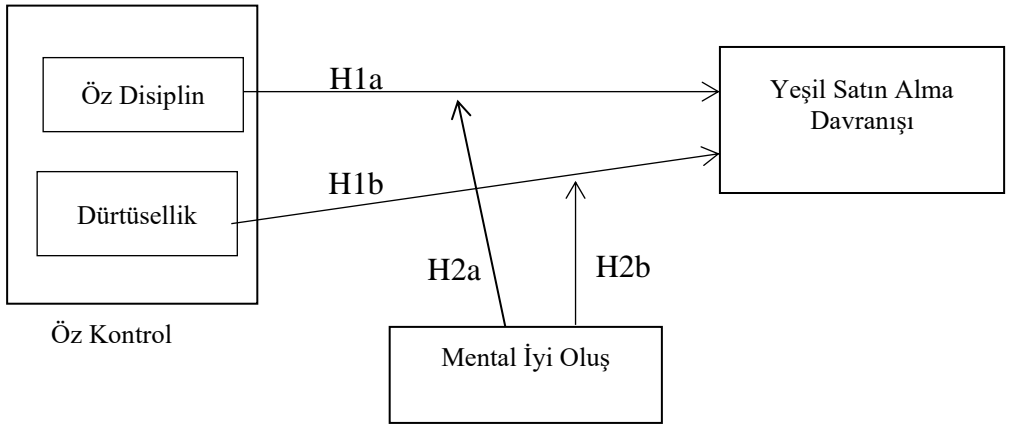
bireyler olabileceği düşünülmektedir. Buradan hareketle H2a ve H2b hipotezleri oluşturulmuştur.

H2a: Mental iyi oluş öz disiplinin yeşil satın alma davranışı üzerindeki etkisinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

H2b: Mental iyi oluş dürtüselliğin yeşil satın alma davranışı üzerindeki etkisinde anlamlı bir etkiye sahiptir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırma örneklemini belirlerken %95 güvenilirlik oranında belirli bir evren için örneklem büyüklüğünü veren tablolardan yararlanılmıştır. Buna göre %95 güvenilirlik oranında 50.000 kişi için 381 kişinin temsil gücünün olduğu bilinmektedir (Erkuş, 2005, s. 91). Araştırma örneklemini, çevresel bilinç düzeylerinin daha yüksek olduğu düşünüldüğünden, üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır ve araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi ve Anadolu Üniversitesi'nde örgün öğrenim gören öğrenci sayısı yaklaşık olarak 60.000 olarak hesaplanmıştır. 60.000 kişi için 382 kişilik bir örneklemin yeterli olacağı düşünülmektedir. Buradan hareketle araştırmanın örneklemini Eskişehir'deki üniversitelerin ön lisans, lisans ve lisansüstü programlarında örgün öğrenim gören 18-30 yaş arası 401 öğrenciye anket uygulanmış, 27 anket formu eksik ve hatalı veri içermesi nedeniyle analizler 374 anket formu kapsamında gerçekleştirilmiştir. İlgili literatür incelendiğinde 300 kişilik bir örneklem sayısının temsil gücünün iyi olarak kabul edildiği görülmüştür (Comrey ve Lee, 1992).

3.3. Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın verileri online anket formu aracılığıyla elde edilmiştir. Anket formu 4 bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde Kim (2011) tarafından geliştirilen ve Emekçi (2017) tarafından Türkçeye uyarlanan 4 maddelik “Yeşil Satın Alma Davranışı” ölçeği kullanılmıştır.

Ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı Emekçi (2017) tarafından ,822 olarak bulunmuştur. Ölçeğin yapı geçerliliği ise ,79 olarak bulunmuştur.

Anketin ikinci bölümünde Kısa Öz Kontrol Ölçeği kullanılmıştır. Kısa Öz Kontrol Ölçeği, Tangney vd. (2004) tarafından geliştirilen 36 maddelik Öz-Kontrol Ölçeğinin Coşkan (2010) tarafından Türkçeye çevirisi ve uyarlaması yapılan 9 maddelik kısa halidir. Ölçek öz disiplin ve dürtüsellik olmak üzere 2 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı Coşkan (2010) tarafından ,89, Nebioğlu vd. (2012) tarafından ,83 ve Kara ve Ceyhan (2017) tarafından ,84 olarak bulunmuştur. Ölçeğin geçerliliği Nebioğlu vd. (2012) tarafından ,73 olarak bulunmuştur. Negatif maddeler ters kodlanmıştır.

Anketin üçüncü bölümünde Tennant vd. (2007) tarafından geliştirilen 14 maddelik Warwick-Edinburgh Mental İyi Oluş Ölçeğinin Keldal (2015) tarafından türkçeye çevirisi yapılan hali kullanılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı ,89 olarak bulunmuştur. Ölçeğin geçerliliği ise ,85 olarak bulunmuştur. Ölçeğin bütün maddeleri pozitifdir.

Anketin dördüncü bölümünde; cinsiyet, yaş, gelir, medeni hal ve eğitim bilgilerinden oluşan demografik sorular yer almaktadır. Anket “1. Kesinlikle Katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Kısmen Katılıyorum, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle Katılıyorum” olarak 5’li şekilde sayısallaştırılmıştır. Kullanılan ölçeklerin güvenilirlikleri İç Tutarlılık Metodu olan Cronbach Alfa Katsayısı yöntemi kullanılarak test edilmiştir. Ölçeklerin yapısal geçerliliği ise Doğrulayıcı Faktör Analizi aracılığıyla test edilmiştir. Verilerin analiz edilmesinde SPSS 20.0 ve AMOS 16.0 paket programları ve Andrew F. Hayes tarafından geliştirilen Spss Process v2.16.3 eklentisi kullanılmıştır.

3.4. Bulgular

Katılımcıların cinsiyet, yaş, gelir, medeni durum, eğitim düzeyine yönelik bilgilere Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2. Demografik Değişkenler

Kişisel Bilgiler	Frekans (f)	Yüzdelik Dilim (%)
Cinsiyet		
Kadın	216	57,8
Erkek	158	42,2
Yaş		
18-20	146	39,0
21-22	141	37,7
23-24	57	15,2
25 ve üzeri	30	8,0
Gelir		
0-10.000	38	10,2
10.001-15.000	153	40,9
15.001-20.000	98	26,2
20.001-25.000	77	20,6
25.001 ve üzeri	8	2,1
Medeni Hal		
Evli	11	2,9

Bekâr	363	97,1
Eğitim		
Ön lisans	71	19,5
Lisans	294	78,6
Lisansüstü	7	1,9
Toplam	374	100

Ölçeklere ilişkin Cronbach Alfa değerlerine Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. Ölçek Güvenilirliği

Ölçekler	Cronbach Alfa	İfade Sayısı
Yeşil Satın Alma Davranışı	,829	4
Öz Disiplin	,845	4
Dürtüsellik	,820	5
Mental İyi Oluş	,870	14

Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ölçeklerin literatürde kabul gören 0,70 değerinin üzerinde olduğu görülmüştür (Nunnally, 1978).

Tablo 4. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Ölçekler	Faktör Yükleri	Faktör Boyutları			
		1	2	3	4
Yeşil Satın Alma Davranışı	Ysd1 Kullandığım ürünleri ekolojik nedenlerden ötürü değiştiririm.			,833	
	Ysd2Deterjan ve diğer temizlik malzemelerini alırken çevre dostu ürünler olmasına özen gösteririm.			,653	
	Ysd3Çevreye zararlı etkilere sahip olan bir ürünü satın almaktan kaçınırım.			,773	
	Ysd4İki benzer üründen birisini seçmek durumunda olsam çevreye zarar vermeyeni satın alırım.			,720	
Öz Disiplin	Od1 İnsanların beni kötülüğe yönlendirmesine karşı koymada başarılıyım.		,822		
	Od2 Kötü alışkanlıklarımı terk etmekte zorlanırım.		,767		
	Od3 Daha fazla öz-disipline sahip olmayı istedim.		,579		
	Od4 İnsanlar güçlü bir öz-disipline sahip olduğumu ifade ederler.		,852		

Dürtüsellik	Drt1Eğlenceli olmaları durumunda benim için kötü olan bazı şeyleri yaparım.	,735		
	Drt2Zevkli ve eğlenceli işler beni yapacağım işten alıkoyar.	,705		
	Drt3Konsantrasyon sorunun var.	,682		
	Drt4Uzun vadeli amaçlarıma ulaşmak için verimli bir şekilde çalışabilirim.	,721		
	Drt5Bazen yanlış olduğunu bilsem de bazı şeyleri yapmaktan kendimi alamam.	,623		
Mental İyi Oluş	Mnt1 Gelecekle ilgili iyimserim.	,658		
	Mnt2 Kendimi işe yarar (faydalı) hissediyorum.	,349(Çıkarıldı)		
	Mnt3Kendimi rahatlamış hissediyorum.	,616		
	Mnt4Diğer insanlara karşı ilgiliyim.	,576		
	Mnt5Farklı işlere zaman ayırabilecek enerjim var.	,726		
	Mnt6Sorunlarla iyi bir şekilde başa çıkabilirim.	,655		
	Mnt7Açık ve net bir şekilde düşünebiliyorum.	,460(Çıkarıldı)		
	Mnt8Kendimden memnunum.	,769		
	Mnt9Kendimi diğer insanlara yakın hissediyorum.	,595		
	Mnt10Kendime güveniyorum.	,605		
	Mnt11Kendi kararlarımı kendim verebiliyorum.	,615		
	Mnt12Sevdiğimi hissediyorum.	,392(Çıkarıldı)		
	Mnt13Yeni şeylere karşı ilgiliyim.	,462(Çıkarıldı)		
	Mnt14Neşeli hissediyorum.	,685		
Uyum İndeksleri	Chi2/Df	CFI	NFI	RMSEA
Eşik Değerler	<5,0	≥0,9	≥0,9	<0,08
Modelin Değerleri	1,296	,986	,942	0,028

Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda mental iyi oluş ölçeğinden 4 madde ilgili faktöre yeterli düzeyde yüklenmemesi nedeniyle çıkarılmıştır. Diğer faktörlerin yeterli düzeyde ilgili faktöre yüklendiği görülmüştür. Literatürde kabul gören uyum iyiliği değerlerine bakıldığında Chi2/Df < 5,0 (Bentler ve Bonett, 1980), CFI ≥0,9 (Hu ve Bentler, 1999), NFI ≥0,9 (Fornell ve Larcker, 1981) ve RMSEA <0,08 (Brown ve Cudeck, 1993) ölçüm modelinin literatürde kabul edilen değerlere uyum sağladığı görülmüştür.

Tablo 5. Öz Disiplinin Yeşil Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişken	R2	Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	T	F	p
Yeşil Satın Alma Davranışı	,689	Sabit	,707	,094	7,530		
		Öz Disiplin	,801	,028	28,789	828,812	0,000

Tablo 5 Öz disiplinin yeşil satın alma davranışı üzerindeki etkisini göstermektedir. Öz disiplinin yeşil satın alma davranışı üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür ($p=0,000$). Buradan hareketle H1a hipotezi (Öz disiplinin yeşil satın alma davranışı üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi vardır) desteklenmiştir.

Tablo 6. Dürtüselliğin Yeşil Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişken	R2	Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	T	F	p
Yeşil Satın Alma Davranışı	,648	Sabit	5,604	,089	63,040		
		Dürtüsellik	-,819	,031	-26,230	687,995	0,000

Tablo 6 Dürtüselliğin yeşil satın alma davranışı üzerindeki etkisini göstermektedir. Dürtüselliğin yeşil satın alma davranışı üzerinde negatif yönde ve anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür ($p=0,000$). Buradan hareketle H1b hipotezi (Dürtüselliğin yeşil satın alma davranışı üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisi vardır) desteklenmiştir.

Tablo 7. Mental İyi Oluşun Öz Disiplin Üzerindeki Düzenleyici Etkisi

Model Özeti						
R	R2	Std. Hata	F	Df1	Df2	p
,8790	,7727	,1151	419,2732	3,000	370,0000	,0000
Model						
Değişkenler	β	Std. Hata	t	p	LLCI	ULCI
Sabit	4,3919	,5995	7,3262	,0000	3,2131	5,5708
Mnt	-,0121	,1773	-,0680	,9458	,3608	,3367
Od	-,9677	,1774	-5,4549	,0000	-1,3166	-,6189
Int_1	,1933	,0575	3,3642	,0008	,0803	,3063
Düşük	-,4689	,0500	-9,3782	,0000	-,5672	-,3706
Orta	-,3448	,0461	-7,4834	,0000	-,4353	-,2542
Yüksek	-,2206	,0668	-3,2999	,0011	-,3520	-,0891
Od x Mnt	ΔR^2	F	Df1	Df2	p	
	,0070	11,3181	1,0000	370,0000	,0008	

Mnt= Mental İyi Oluş, Od= Öz Disiplin, Int_1= Etkileşimsel Etki

LLCI= Lower Level of Confidence Interval, ULCI= Upper Level of Confidence

Mental iyi oluşun düzenleyici rolünü incelemek amacıyla oluşturulan Tablo 7'de regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($R=0,8790$, $R^2=0,7727$, $F=419,2732$, $p<,05$). Etkileşimsel etkinin (Öz Disiplin x Mental İyi Oluş) anlamlı ve pozitif yönde öz disiplini yordadığı ($\beta = ,1933$, $t = 3,3642$, $p < ,05$, CI $[,0803; ,3063]$) görülmektedir. Etkileşimsel etki yaratan değişken modele dâhil olduğunda anlamlı bir artış ortaya çıkmaktadır ($R^2=,0070$, $F=11,3181$, $p<,05$). Sonuç olarak mental iyi oluş öz disiplin ile yeşil satın alma davranışı arasında düzenleyici bir etkiye sahip olmakta ve dolayısıyla H2a hipotezi (Mental iyi

oluş öz denetimin yeşil satın alma davranışı üzerindeki etkisinde anlamlı bir etkiye sahiptir) desteklenmektedir.

Tablo 8. Mental İyi Oluşun Dürtüsellik Üzerindeki Düzenleyici Etkisi

Model Özeti						
R	R2	Std. Hata	F	Df1	Df2	p
,8633	,7453	,1290	360,9362	3,000	370,0000	,0000
Model						
Değişkenler	β	Std. Hata	t	p	LLCI	ULCI
Sabit	-,7886	,5596	-1,4093	,1596	-1,8890	,3117
Mnt	,9997	,1940	5,1534	,0000	,6182	1,3812
Drt	,6849	,2056	3,3321	,0009	,2807	1,0891
Int_1	-,1209	,0640	-1,8890	,0597	-,2468	,0050
Düşük	,2176	,0704	3,0926	,0021	,0793	,3560
Orta	,2953	,0517	5,7140	,0000	,1937	,3669
Yüksek	,3729	,0614	6,0744	,0000	,2522	,4937
Drt x Mnt	ΔR^2	F	Df1	Df2	p	
	,0025	3,5682	1,0000	370,0000	,0597	

Mnt= Mental İyi Oluş, Drt= Dürtüsellik, Int_1= Etkileşimsel Etki

LLCI= Lower Level of Confidence Interval, ULCI= Upper Level of Confidence

Mental iyi oluşun düzenleyici rolünü incelemek amacıyla oluşturulan Tablo 8’de regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($R= 0,8633$, $R^2 = 0,7453$, $F= 360,9362$, $p< ,05$). Mental iyi oluşun dürtüsellik ile yeşil satın alma davranışı arasında düzenleyici bir etkisi olmamakta ve dolayısıyla H2b hipotezi (Mental iyi oluş dürtüsellik ile yeşil satın alma davranışı üzerindeki etkisinde anlamlı bir etkiye sahiptir) reddedilmektedir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bireylerin yeşil satın alma davranışına yönelmesine neden olan değişkenlerin neler olduğu sorusu bu çalışmanın temel motivasyonu olmuştur. Buradan hareketle öncelikle yeşil satın alma davranışı ve bu davranışa yönelen bireylerin özellikleri ideal teori kapsamında değerlendirilmiştir. Teoriye göre bireylerin ideal bir toplum beklentisi bulunmakta ve söz konusu ideal topluma ulaşmak için davranışlarını toplumsal fayda sağlayacak yönde şekillendirmektedirler (Robeyns, 2008). Yeşil satın alma davranışı ele alındığında ise bu davranışın temelinde, yine, toplumsal bir fayda sağlamak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu kapsamda yapılan çalışmalar incelendiğinde de yeşil satın alma davranışında bulunan bireylerin kişisel güvenliğini sağlama ihtiyacı yüksek ve çevreyi koruma konusunda sorumluluk sahibi bireyler olduğu görülmüştür (Kinneer vd., 1974; Shamdasani vd., 1993).

Bu noktada bazı bireyler yeşil satın alma davranışına yönelirken bazıları neden bu konuda düşünmeye ihtiyaç bile duymaz sorusu önem kazanmaktadır. Bu durumun temel sebeplerinden birisinin de öz kontrol olduğu düşüncesiyle öz kontrol incelenmiş ve öz kontrolü yüksek bireylerin de, yeşil satın alma davranışına yönelen bireyler ile, benzer özelliklere sahip olduğu görülmüştür (Kinneer vd., 1974; Shamdasani vd., 1993; Finkel ve Campbell, 2001; Marcionetti ve Rossier, 2016; Pilarska, 2018). Bu noktada bazı bireyler etkili bir şekilde öz kontrol sağlarken bazıları neden sağlayamaz sorusundan hareketle öz kontrol üzerinde etkili olan değişkenler incelenmiştir. İnceleme sonucunda mental iyi oluşun öz kontrol üzerinde etkili olan

önemli faktörlerden biri olduğu görülmüştür (Thoits ve Hewitt, 2001; Tangney vd., 2004; Vohs ve Baumeister, 2004; Bowlin ve Baer, 2012; De Ridder ve Gillebaart, 2017).

Buradan hareketle öncelikle öz kontrolün öz disiplin ve dürtüsellik boyutlarının yeşil satın alma davranışı üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öz disiplinin yeşil satın alma davranışı üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi olduğu ve dürtüsellüğün yeşil satın alma davranışı üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Öz disiplinin kararlılıkla ve dürtüsellüğün kararsızlıkla ilişkili olduğu düşünüldüğünde Wang vd., (2021) tarafından yapılan çalışmayla benzer sonuçlara ulaşıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Söz konusu çalışmada kararsızlık durumu ile yeşil satın alma davranışı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Benzer şekilde, yeşil satın alma davranışının dürtüsel bir eylem olmadığı düşünüldüğünde, literatürle benzer sonuçların elde edildiğini söylemek mümkündür. İlgili literatür incelendiğinde öz kontrol ile dürtüsel satın alma arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (Baumeister vd., 1994; Rook, 1987; Baumeister, 2002; Fishbach vd., 2003; Hoffman vd., 2009 ; Wertenbroch, 2015). Öte yandan literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde yeşil satın alma davranışı ve öz kontrol ilişkisini doğrudan inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan sonuçların literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Buna ek olarak mental iyi oluşun öz disiplinin yeşil satın alma davranışı üzerindeki etkisinde yordayıcı bir etkisi olduğu, dürtüsellüğün yeşil satın alma davranışı üzerindeki etkisinde ise yordayıcı bir etkisi olmadığı görülmüştür. İlgili literatür incelendiğinde öz kontrolün bireylerin mental iyi oluş durumlarını olumlu yönde etkilediğini ortaya koyan birçok çalışma olduğu görülmüştür. (Thoits ve Hewitt, 2001; Tangney vd., 2004; Vohs ve Baumeister, 2004; Ryff ve Singer, 2008; Bowlin ve Baer, 2012). Buradan hareketle literatürle benzer sonuçlara ulaşıldığını söylemek mümkündür. Öte yandan öz kontrol, mental iyi oluş ve yeşil satın alma davranışı arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan literatüre anlamlı bir katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak çevreyi korumaya ve kaynak kullanımını azaltmaya yönelik uygulamaların arttığı ve bu yönde tüketicileri bilinçlendirmeye yönelik uygulamaların önem kazandığı görülmektedir. Bu açıdan bireylerin yeşil satın alma davranışına yönelmelerinde etkili olan motivasyonların anlaşılması da oldukça önemli olmaktadır. Özellikle, çevreyi korumaya yönelik tüketici bilincinde bir artış yaşanırken söz konusu artışın davranışa yansımamasının nedenlerinin araştırılması önemli bir nokta olmaktadır. Öte yandan bazı tüketiciler çevre bilincine sahip olurken bazıları neden olmaz ya da bazı tüketiciler yeşil satın alma davranışına yönelirken bazıları neden bu konu hakkında düşünmez sorularına cevap bulmak oldukça zordur. Bu nedenle tüketicileri yeşil satın alma davranışına yönelmesinde etkili olan motivasyonların anlaşılmasına yönelik daha çok araştırmaya ihtiyaç olmaktadır. Bu açıdan yeşil aklama uygulamalarının varlığı tüketicilerin güvenini olumsuz yönde etkileyebilir. Bu nedenle, gelecek araştırmalarda, güven faktörünün bu davranışa etkisini incelemeye yönelik araştırmaların da yeşil satın alma davranışını anlamaya yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Araştırma bulguları öz kontrolün bireylerin yeşil satın alma davranışları üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir. Öte yandan pazarlama literatüründe öz kontrol daha çok dürtüsel satın alma davranışı kapsamında ele alınmıştır (Baumeister vd., 1994; Rook, 1987; Baumeister, 2002; Fishbach vd., 2003; Hoffman vd., 2009 ; Wertenbroch, 2015). Bununla birlikte öz kontrol ve yeşil satın alma davranışı arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Öz kontrolün yeşil satın alma davranışına etkisinin daha net bir şekilde anlaşılabilmesi için bu kapsamda yapılacak daha çok araştırmaya yapılması gerekmektedir. Öte yandan bireylerin öz kontrol düzeyleri farklı durumlara göre değişebilir. Bu noktada öz kontrol

düzeylerinin zaman ve mekân gibi durumlara göre değişip değişmediği ve bu durumun yeşil satın alma davranışına etkisinin ne olduğu gelecek araştırmalarda incelenebilir. Bu kapsamda yapılacak çalışmaların hem yeşil satın alma davranışı üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenebilmesi hem de öz kontrolün yeşil satın alma davranışı üzerindeki etkisinin daha net bir şekilde anlaşılması açısından önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Bunlara ek olarak öz kontrol ile doğrudan ilişkili olan mental iyi oluş (Thoits ve Hewitt, 2001; Tangney vd., 2004; Vohs ve Baumeister, 2004; Ryff ve Singer, 2008; Bowlin ve Baer, 2012; De Ridder ve Gillebaart, 2017), daha çok, yeşil ortamların bireylerin mental sağlığına etkisi üzerinden ele alınmıştır (Houlden vd., 2017; Wood vd., 2017; Lahart vd., 2019; Zhang vd., 2020; Qin vd., 2021) Öte yandan mental iyi oluş durumunun yeşil satın alma davranışına etkisini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu kapsamda yapılacak çalışmaların literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

5. KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Yeşil satın alma davranışı teori ve uygulamada çok yönlü bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevreye yönelik tutumların sadece yeşil satın alma davranışı kapsamında ele alınacak olması araştırma açısından kısıtlayıcı bir unsur olmaktadır. Ayrıca tüketicilerin çevreci satın alma niyetlerini belirlemeye yönelik birçok ölçek bulunmaktadır. Bu açıdan farklı ölçeklerle öz kontrol ve mental iyi oluşun bu davranışa etkisini araştırmak daha net sonuçlar ortaya koymak açısından faydalı olacaktır. Bununla birlikte araştırmanın Eskişehir'deki üniversite öğrencileri kapsamında gerçekleştirilmiş olması, katılımcıların aynı yaş grubunda olması açısından, bir diğer kısıt olmaktadır. Bu kapsamda araştırma değişkenlerinin farklı örneklem üzerinde değerlendirilmesi gerekli olmaktadır. Bunlara ek olarak araştırmaya konu olan değişkenler uygulanacak ölçüm araçlarının güvenilirlik ve geçerlilikleriyle sınırlı olmaktadır.

KAYNAKÇA

- AFRIDI, S. A., KHAN, W., HAIDER, M., SHAHJEHAN, A., & AFSAR, B. (2021). Generativity and Green Purchasing Behavior: Moderating Role of Man-Nature Orientation and Perceived Behavioral Control. *SAGE Open*, 11(4): 1-14.
- AKDOĞAN, L., & DURMAZ, Y. (2021). "Kişilik Özelliklerinin Bilinçli Tüketim Davranışı Üzerine Etkisinin İncelenmesine Yönelik Bir Çalışma". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2): 782-814.
- ALİ, F., ASHFAQ, M., BEGUM, S., & ALİ, A. (2020). How "Green" Thinking and Altruism Translate into Purchasing Intentions for Electronics Products: The Intrinsic-Extrinsic Motivation Mechanism. *Sustainable Production and Consumption*, 24: 281-291. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2020.07.013>
- AMAYA, S. (2020). The science of self-control. (PhD Thesis). Los Andes University. Colombia. John Templeton Foundation. 1-48.
- ANOSHKIN I.V., & SYCHEV O.A. (2019). The Relationship of Youth Family Values With Hedonism and Eudemonia. *The Education and Science Journal*. 21(8): 90-111.
- AUTIO, M., & HEINONEN V. (2004). To Consume or Not to Consume? Young People's Environmentalism in the Affluent Finnish Society, *Young*, 12(2): 137-153.
- BAUDRILLARD, J. (2004). *Tüketim Toplumu*. (Çev. H. Deliceçaylı). İstanbul, Sarmal Yayınları.

- BAUMEISTER, R. (2002). Yielding to Temptation: Self-Control Failure, Impulsive Purchasing, and Consumer Behavior. *Journal of Consumer Research*, 28(4): 670-676.
- BAUMEISTER, R. F. (2002). Yielding to Temptation: Self-Control Failure, Impulsive Purchasing, and Consumer Behavior. *Journal of Consumer Research*, 28(4): 670-676.
- BAUMEISTER, R. F., HEATHERTON, T. F., & DIANNE M. T. (1994), *Losing Control: How and Why People Fail at Self Regulation*, San Diego, CA: Academic Press
- BENTLER, P.M., & BONETT, D.G., (1980). "Significance Tests and Goodness of Fit in the Analysis of Covariance Structures." *Psychological Bulletin*, 88(3):588-606.
- BERMÚDEZ, J. L. (2018). Introduction. In J. L. Bermúdez (Ed.), *Self-Control, Decision Theory, and Rationality: New essays* (pp. 1-26). Cambridge: Cambridge University Press.
- BOWLIN, S. L., & BAER, R. A. (2012). Relationships Between Mindfulness, Self-Control, and Psychological Functioning. *Personality and Individual Differences*, 52(3): 411-415.
- BROWN, M., & CUDECK, R., (1993). Alternative Ways of Assessing Model Fit. In: Bollen, K.A., Long, J.S. (Eds.), *Testing Structural Equation Models*. Sage, Newbury.
- BUDAK, S. (2009). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- CHEN, Y. S., & CHANG, C.H. (2012). Enhance Green Purchase Intentions. *Management Decision*, 50(3): 502-520.
- CLARKE, A., FRIEDE, T., PUTZ, R., ASHDOWN, J., MARTIN, S., BLAKE, A., & STEWART-BROWN, S. (2011). Warwick-Edinburgh Mental Well-Being Scale (Wemwbs): Validated for Teenage School Students in England and Scotland. A Mixed Methods Assessment. *Bmc Public Health*, 11(1): 1-9.
- COŞKAN, C. (2010). The Effects of Self-Control and Social Influence on Academic Dishonesty: An Experimental and Correlational Investigation. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Middle East Technical University, Ankara.
- ÇABUK, S., NAKİBOĞLU, B., & KELEŞ, C. (2008). Tüketicilerin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışlarının Sosyo Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1): 85-102.
- ÇAVUŞOĞLU, S. (2021). Yeşile Boyama Ve Yeşil Satın Alma Davranışı Arasındaki İlişkide Yeşil Marka İmajı ve Yeşil Marka Sadakatinin Aracılık Rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3): 2146-2161.
- ÇIVGIN, H., & KIZANLIKLI, M. (2022). Davranışsal Niyetin Yeşil Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Kontrol İnançların Aracı Rolü: Turizm Sektöründe Bir Araştırma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(2): 536-553.
- DE RIDDER, D., & GILLEBAART, M. (2017). Lessons Learned from Trait Self-Control in Well-Being: Making the Case for Routines and Initiation as Important Components of Trait Self-Control. *Health psychology review*, 11(1): 89-99.
- DIENER, E. D. (1984). Subjective Well-Being. *Psychological Bulletin*, 95(3): 542-575. [Http://Dx.Doi.Org/10.1037/0033-2909.95.3.542](http://Dx.Doi.Org/10.1037/0033-2909.95.3.542).

- DOUGLAS, J. (1995), *Mind Hunter: Inside the FBI's Elite Serial Crime Unit*, New York: Scribner.
- DUCKWORTH, A. L., & STEINBERG, L. (2015). Unpacking Self-Control. *Child Development Perspectives*, 9(1): 32-37.
- EMEKÇİ, S. (2017). *Planlı Davranış Teorisi Kapsamında Tüketicilerin Yeşil Tüketim Davranışlarını Açıklamaya Yönelik Bir Model Önerisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- ENÇ, M. (1990). *Ruhbilim terimleri sözlüğü*. Ankara: Karatepe Yayınları.
- ENGEL, J. F. BLACKWELL, R. D., & MINIARD, P. W. (1995). *Consumer Behavior* (8th ed.) New York: Dryden Press.
- ERKUŞ, A (2005). *Bilimsel Araştırma Sarmalı*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- ETİ, H. S. (2017). Yeşil Tüketim: Tekirdağ İlinde Yeşil Tüketim Alışkanlığı ve Yeşil Tüketicilerin Satın Alma Davranışı Üzerine Bir İnceleme. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017(3): 95-98.
- FABER, R. J., & CHRISTENSON, G. A. (1996). In the Mood to Buy: Differences in the Mood States Experienced by Compulsive Buyers and Other Consumers. *Psychology & Marketing*, 13(8): 803-819.
- FINKEL, E. J., & CAMPBELL, W. K. (2001). Self-Control and Accommodation in Close Relationships: An Interdependence Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(2): 263.
- FISHBACH, A., FRIEDMAN, R. S., & KRUGLANSKI, A. W. (2003). Leading Us Not into Temptation: Momentary Allurements Elicit Overriding Goal Activation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(2): 296-309.
- FORNELL, C., & LARCKER, D. F. (1981). "Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error." *Journal of Marketing Research*, 18(1): 39–50.
- FUJITA, K. (2011). On Conceptualizing Self-Control as More Than the Effortful Inhibition of Impulses. *Personality and Social Psychology Review*, 15(4), 352-366. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1177/1088868311411165>
- GEDİK, T., KURUTKAN, M. N., & ÇİL, M. (2014). Yeşil Pazarlama Algısı ve Yeşil Satın Alma Davranışı: Düzce Üniversitesi Örneği. *Düzce Üniversitesi Orman Fakültesi Ormancılık Dergisi*, 10(1): 1-13.
- GOTTFREDSON, M.R., & HIRSCHI T. (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford, Calif.: Stanford University Press
- HOCH, S. ve LOEWENSTEIN, G. F. (1991). Time-Inconsistent Preferences and Consumer Self- Control. *Journal of Consumer Research*, 17(4): 492-507.
- HOFMANN, W., FRIESE, M., & STRACK, F. (2009). "Impulse and Self-Control From a Dual-Systems Perspective,". *Perspectives on Psychological Science a Journal of the Association for Psychological Science*, 4(2): 162-176

- HOULDEN, V., WEICH, S., & JARVIS, S. (2017). A Cross-Sectional Analysis of Green Space Prevalence and Mental Wellbeing in England. *BM. Public Health*, 17: 1-9.
- HOULDEN, V., WEICH, S., PORTO DE ALBUQUERQUE, J., JARVIS, S., & REES, K. (2018). The Relationship Between Greenspace and the Mental Wellbeing of Adults: A Systematic Review. *PloS one*, 13(9): 1-35.
- HU, L., & BENTLER, P.M., (1999). "Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives." *Structural Equation Modeling* 6(1): 1–55.
- HUANG, Y. C., YANG, M. L., & WONG, Y. J. (2016). The Effect of Internal Factors and Family Influence on Firms' Adoption of Green Product Innovation. *Management Research Review*, 39 (10): 1167-1198, <https://doi.org/10.1108/MRR-02-2015-0031>.
- JOHNSTONE, M. L., & TAN, L. P. (2015). Exploring the Gap Between Consumers' Green Rhetoric and Purchasing Behaviour. *Journal of Business Ethics*, 132(2): 311– 328. <https://doi.org/10.1007/s10551-014-2316-3>.
- KALIS, A. (2018). Self-Control as a Normative Capacity. *Ratio, An International Journal of Analytic Philosophy*, 31: 65–80.
- KELDAL, G. (2015). Warwick-Edinburgh Mental İyi Oluş Ölçeği'nin Türkçe Formu: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1): 103-115.
- KEMENT, Ü. (2019). Ekoturizm Faaliyetlerine Katılan Bireylerin Değer İnanç Norm Teorisi Kapsamında Çevre Dostu Davranışlarının Açıklanması. *Electronic Journal of Social Sciences*, 18(72): 2182-2195
- KEMENT, Ü., & BÜKEY, A. (2020). Yeşil Satın Alma Davranış Teorisi Kapsamında Ekorekreasyon Faaliyetlerine Katılan Bireylerin Davranışlarının İncelenmesi: Bolu Yedigöller Örneği. *Tourism and Recreation*, 2(2): 134-145.
- KEYES, C. L., DHINGRA, S. S., & SIMOES, E. J. (2010). Change in Level of Positive Mental Health as a Predictor of Future Risk of Mental Illness. *American Journal of Public Health*, 100(12): 2366-2371.
- KHAWAJA, N. G., İBRAHİM, O., & SCHWEITZER, R. D. (2017). Mental Wellbeing of Students From Refugee and Migrant Backgrounds: The Mediating Role of Resilience. *School Mental Health*, 9(3): 284-293.
- KIM, Y. (2011). Understanding Green Purchase: The Influence of Collectivism, Personal Values and Environmental Attitudes and the Moderating Effect of Perceived Consumer Effectiveness. *Seoul Journal of Bussiness*, 17 (1): 66- 89.
- KINNEAR, T. C., TAYLOR, J. R., & AHMED, S. A. (1974). Ecologically Concerned Consumers: Who Are They? *Ecologically Concerned Consumers Can Be Identified. Journal of Marketing*, 38(2): 20-24.
- KOTABE, H. P., & HOFMANN, W. (2015). On Integrating the Components of Self-Control. *Perspectives on Psychological Science*, 10(5): 618-638.
- KUSTEPE, A., KALENDEROĞLU, A., CELİK, M., KAYA-BOZKURT, E., ORUM, M. H., & UGUZ, S. (2019). Evaluation of Impulsivity and Complex Attention Functions of

- Subjects with Substance Use: Sample from Adiyaman Province. *Med Science*, 8(1): 67-71.
- LAHART, I., DARCY, P., GIDLOW, C., & CALOGIURI, G. (2019). The Effects of Green Exercise on Physical and Mental Wellbeing: A Systematic Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(8): 1352.
- LI, W., BHUTTO, T. A., WANG, X., MAITLO, Q., ZAFAR, A. U. & BHUTTO, N. A. (2020). Unlocking Employees' Green Creativity: The Effects of Green Transformational Leadership, Green Intrinsic and Extrinsic Motivation. *Journal of Cleaner Production*, 255: 1-10.
- MARCIONETTI, J., & ROSSIER, J. (2016). Global Life Satisfaction in Adolescence: The Role of Personality Traits, Self-Esteem, and Self-Efficacy. *Personal and Individual Differences*, 37(3): 135–144. <https://doi.org/10.1027/1614-0001/a000198>.
- MCCREA, K. (2009). *Mental Well-Being*. Erişim adresi: Google books. 195-216.
- MOFFITT, T. E., ARSENEAULT, L., BELSKY, D., DICKSON, N., HANCOX, R. J., & CASPI, A. (2011). A Gradient of Childhood Self-Control Predicts Health, Wealth, and Public Safety. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(7): 2693-2698. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1073/pnas.1010076108>
- MURAVEN, M., & BAUMEISTER, R. F. (2000). Self-Regulation and Depletion of Limited Resources: Does Self-Control Resemble a Muscle? *Psychological Bulletin*, 126(2): 247–259. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.126.2.247>
- NEBİOĞLU, M., KONUK, N., AKBABA, S., & EROĞLU, Y. (2012). The Investigation of Validity and Reliability of the Turkish Version of the Brief Self-Control Scale. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni-Bulletin of Clinical Psychopharmacology*, 22(4): 340-351.
- NUNNALLY, J. C. (1978) *Psychometric theory (Second edition)*, McGraw-Hill: New York.
- O'SHAUGHNESSY, J., & O'SHAUGHNESSY, N. J. (2002). Marketing, The Consumer Society and Hedonism. *European Journal of Marketing*. Vol: 36 No. 5/6, 524-547. Erişim Adresi: <https://doi.org/10.1108/03090560210422871>.
- ONURLUBAŞ, E. (2019). Sosyal Etki, Çevresel Duyarlılık ve Çevresel Bilincin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkileri. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 7(3):447-457.
- PETERS, C., & BODKIN, C. D. (2007). An Exploratory Investigation of Problematic Online Auction Behaviors: Experiences of Ebay Users. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 14(1): 1-16.
- PILARSKA, A. (2018). Big-Five Personality and Aspects of the Self-Concept: Variable and Person-Centered Approaches. *Personal and Individual Differences*, 127: 107–113. doi: 10.1016/j.paid.2018.01.049
- QIN, B., ZHU, W., WANG, J., & PENG, Y. (2021). Understanding the Relationship between Neighbourhood Green Space and Mental Wellbeing: A Case Study of Beijing, China. *Cities*, 109, 103039.
- RACHLIN, H. (1974). *Self-Control*. Cambridge Center for Behavioral Studies (CCBS). Vol. 2(1): 94-10.

- RAWLS, J. (2020). *A Theory of Justice: Revised Edition*. Harvard University Press.
- RIBEIRO, J., VEIGA, R., & HIGUCHI, A. (2016). "Personality Traits and Sustainable Consumption". *Revista Brasileira De Marketing*, 15(3): 297-313.
- ROBEYNS, I. (2008). Ideal Theory in Theory and Practice. *Social Theory and Practice*, 34(3): 341–362. <http://www.jstor.org/stable/23558712>
- ROOK, D.W. (1987), The Buying Impulse, *Journal of Consumer Research*, Vol. 14: 189-199.
- ROTTER, J.B. (1954). *Social Learning and Clinical Psychology*. New Jersey: Prentice Hall.
- RYAN, R. M., & DECI, E. L. (2001). On Happiness and Human Potentials: A Review of Research on Hedonic and Eudaimonic Well-Being. *Annual Review of Psychology*, 52: 141–166.
- RYAN, R.M., HUTA V., & DECI E.L. (2008). Living Well: A Self Determination Theory Perspective on Eudaimonia. *Journal of Happiness Studies*. 9(1): 139-170.
- RYFF, C. D. (2014). "Psychological Well- Being Revisited: Advances in the Science and Practice of Eudaimonia". *Psychotherapy and Psychosomatics*, 83: 10-28, Doi: 10.1159/ 000353263.
- RYFF, C. D., & SINGER, B. H. (2008). Know Thyself and Become What You Are: A Eudaimonic Approach to Psychological Well-Being. *Journal of Happiness Studies*, 9(1) : 13-39.
- SCHOPENHAUER, A. (2019). *Mutlu Olma Sanatı*. (Çev. Ş. Sunar). İstanbul, Can Sanat Yayıncılık. (Orijinal Yayın Tarihi 1930).
- SEVTAP, Ü., & CEYLAN, C. (2008). Tüketicileri Hedonik Alışverişe Yönelten Nedenler: İstanbul ve Erzurum İllerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2). 265-283.
- SHAMDASANI, P., CHON-LIN, G. O., & RICHMOND, D. (1993). Exploring Green Consumers in an Oriental Culture: Role of Personal and Marketing Mix Factors. *ACR North American Advances*, 20: 488-493.
- STEMPŁOWSKA, Z. (2008). What's Ideal about Ideal Theory?. *Journal of Social Theory and Practice*. 34 (3): 319-340.
- SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK AKADEMİSİ. (2012). "Yeşil Tüketim Araştırması" <http://www.surdurulebilirlikakademisi.com/ÜyelereOzel/YesilTuketimArastirmasi2011WebIcin.pdf> (21.06.2023)
- TANGNEY, J., BAUMEISTER, R., & BOONE, A., (2004). High Self-Control Predicts Good Adjustment, Less Pathology, Better Grades, and Interpersonal Success. *Journal of Personality*, 72(2): 271-324.
- TENNANT, R., HILLER, L., FISHWICK, R., PLATT, S., JOSEPH, S., WEICH, S., PARKINSON, J., SECKER, J., & STEWART-BROWN, S. (2007). The Warwick-Edinburgh Mental Well-Being Scale (WEMWBS): Development and UK Validation. *Health and Quality of Life Outcomes*, 5(1): 50-63. doi:10.1186/1477-7525-5-63.
- THOITS, P. A., & HEWITT, L. N. (2001). Volunteer Work and Well-Being. In *Journal of Health and Social Behavior*, 42, 115-131. doi: 10.1111/j.1365-2702.2005.01502.x.

- THOMPSON, C. J., WILLIAM B. L., & HOWARD, R. P. (1990), "The Lived Meaning of Free Choice: An Existential Phenomenological Description of Everyday Consumer Experiences of Contemporary Married Women," *Journal of Consumer Research*, 17 (December), 346–361.
- TILLEY, J. J., (2012), "Hedonism, Encyclopedia of Applied Ethics", 2nd Edition., Editor: Ruth Chadwick, San Diego: Academic Press.
- UYAR, A. (2019). Yeşil Satın Alma Davranışı Belirleyen Unsurların Yapısal Eşitlik Modellemesi ile İncelenmesi. *EKEV Akademi dergisi*, (77): 15-34.
- VATANDAŞ, S. (2017). Felsefenin Kadim Bir Konusu Olarak Ahlâk ve Ahlaki Eylemin Amacı Olarak "Mutluluk". *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(7): 1-9.
- VEENHOVEN, R. (2003). Hedonism and Happiness. *Journal of Happiness Studies*, Vol. 4: 437–457.
- VOHS, K., & BAUMEISTER, R. F. (2004). Understanding Self Regulation: An Introduction. In B. F. Baumeister & K. Vohs (Eds.), *Handbook of Self Regulation: Research, Theory, and Applications* (Pp. 1-12). The Guilford Press.
- WANG, D., WEISSTEIN, F. L., DUAN, S., & CHOI, P. (2021). Impact of Ambivalent Attitudes on Green Purchase Intentions: The Role of Negative Moods. *International Journal of Consumer Studies*, 46(1): 182-199.
- WANG, J., PHAM, T. L., & DANG, V. T. (2020). Environmental Consciousness and Organic Food Purchase Intention: A Moderated Mediation Model of Perceived Food Quality and Price Sensitivity. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(3): 850. <https://doi.org/10.3390/ijerph17030850>.
- WATERMAN, A.S., SCHWARTZ S.J., & CONTI, R. (2008) The Implications of Two Conceptions of Happiness (Hedonic Enjoyment and Eudaimonia) for the Understanding of Intrinsic Motivation. *Journal of Happiness Studies*. Vol. 9: 41-79.
- WELLS, V. K., PONTING, C. A., & PEATTIE, K. (2011). Behaviour and Climate Change: Consumer Perceptions of Responsibility. *Journal of Marketing Management*, 27(7-8): 808-833.
- WERTENBROCH, K. (1998). Consumption Self-Control by Rationing Purchase Quantities of Virtue and Vice. *Marketing science*, 17(4): 317-337.
- WOOD, L., HOOPER, P., FOSTER, S., & BULL, F. (2017). Public Green Spaces and Positive Mental Health—Investigating The Relationship Between Access, Quantity and Types of Parks and Mental Wellbeing. *Health & place*, 48, 63-71.
- WORLD HEALTH ORGANISATION. (2004). *Promoting Mental Health; Concepts Emerging Evidence and Practice (Summary Report)*. Geneva.
- XIAO, J. J., & LI, H. (2011). Sustainable Consumption and Life Satisfaction. *Social Indicators Research*, 104(2): 323–329. <http://www.jstor.org/stable/41476604>
- YANG, X., VE ZHANG, L. (2021). "Understanding Residents' Green Purchasing Behavior from a Perspective of the Ecological Personality Traits: The Moderating Role of

Gender". The Social Science Journal, 1-18.
<https://doi.org/10.1080/03623319.2020.1850121>.

YAY. Ö. & ÇALIŞKAN, O. (2016). Planlı Davranış Teorisi Bağlamında Çevreci Otel Restoranında Yemek Yeme Niyeti, *Journal of Travel and Hospitality Management*. 13(2), 2016: 103-122.

ZHANG, Y., MAVOA, S., ZHAO, J., RAPHAEL, D., & SMITH, M. (2020). The Association between Green Space and Adolescents' Mental Well-Being: A Systematic Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(18): 6640.

ZHONG, X., ISHIBASHI, K., & YADA, K. (2018). An Empirical Study of the Relationship among Self-Control, Price Promotions and Consumer Purchase Behavior. In 2018 IEEE International Conference on Systems, Man, and Cybernetics (SMC). 1867-1872. Erişim Adresi: [doi:10.1109/SMC.2018.00323](https://doi.org/10.1109/SMC.2018.00323).

Examining of the Relationship between Consumer Attitudes and Purchasing Behavior towards Product Placements Included in Social Media Videos¹

(Research Article)

Sosyal Medya Videolarında Yer Alan Ürün Yerleştirmelere Yönelik Tüketici Tutumları ile Satın Alma Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
Doi: 10.29023/alanyaakademik.1274472

Muhammed Talha NARCI

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi
muhammedtalhanarci@aydin.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-2103-4037

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Narci, M. T. (2023). Examining of the Relationship between Consumer Attitudes and Purchasing Behavior towards Product Placements Included in Social Media Videos. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), Sayfa No.1345-1356.

ABSTRACT

Keywords:

Product Placement,
Consumer Behavior,
Awareness, Attitude

Received:
31.03.2023
Accepted:
19.06.2023

This study aims to determine the effect of product placements in social media videos on purchasing behavior in Turkey. In the research, in which a mixed research method was followed, a questionnaire was chosen as the data collection technique, and in this questionnaire, there are questions about the product placement scale and the purchasing behavior scale as well as demographic expressions. The questionnaire, adapted according to the subject of the study, was applied to social media users over the age of 18 in Turkey, and 432 responses were received. The obtained data were analyzed using SPSS and Structural Equation Modeling (SEM) programs according to the hypotheses created about the research model. According to the results of the research, it is understood that only the awareness dimension of product placement has a statistically significant effect on purchasing behavior. In addition, the effect of the ethics, attitude, and control sub-dimensions of the product placement scale on awareness, which is another sub-dimension, was also examined and it was understood that only the control sub-dimension had a statistically significant effect on the awareness sub-dimension.

ÖZET

Anahtar kelimeler:
Ürün Yerleştirme,
Tüketici Davranışı,
Farkındalık, Tutum

Bu çalışma, Türkiye'de sosyal medya videolarında yer alan ürün yerleştirmelerin satın alma davranışı üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Karma araştırma yönteminin izlendiği araştırmada veri toplama tekniği olarak anket seğıilmiş ve bu ankette demografik ifadelerin yanı sıra ürün yerleştirme ölçeği ve satın alma davranışı ölçeği ile ilgili sorular yer almaktadır. Çalışmanın konusuna göre uyarlanan anket, Türkiye'de 18 yaş üstü sosyal medya kullanıcılarına uygulanmış ve 432 yanıt alınmıştır. Elde edilen veriler, araştırma modeline göre oluşturulan hipotezlere göre SPSS ve Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) programları kullanılarak analiz

¹ Bu çalışma için İstanbul Aydın Üniversitesi Etik Kurul'unun 30.03.2023 tarihli ve 2023-03 nolu toplantısında alınan karar uyarınca etik kurul onayı alınmıştır.

edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre ürün yerleştirmenin sadece farkındalık boyutunun satın alma davranışı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ürün yerleştirme ölçeğinin etik, tutum ve kontrol alt boyutlarının bir diğer alt boyut olan farkındalık üzerindeki etkisi de incelenmiş ve sadece kontrol alt boyutunun farkındalık alt boyutu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır.

---

1. INTRODUCTION

Businesses carry out intensive marketing activities to promote their products and services to consumers. Marketing activities for promotion have changed with the increase in competition between businesses, consumers being more conscious, and developing technological conditions. One of these changes shows itself in the advertising field, which is one of the promotional mixes. Although advertisements were in the form of a transition from written media to visual media in the beginning, it has gained a completely different dimension in today's conditions in interactive media tools. So much so that in some cases, the products are not advertised separately, but also by placing the product explicitly or implicitly during use. For example, while a social media influencer is advertising a product directly, he also makes a covert advertisement of another product by wearing a branded outfit.

Product placement refers to the practice of including a branded product, packaging, signage, or other trademarked product within a motion picture, television show, or music video (Brennan et al., 1999: 323). Product placement is one of the methods frequently used by companies regarding their products and services in recent years. While companies showed a cautious attitude about the effectiveness of this method in the past, today this uses for reaching consumers by technology. Although the history of product placement applications go back 100 years in the film industry, today it has become more known with movies, television programs and series, news bulletins, computer games, and Internet videos (Dundar and Coban, 2020: 793). The fact that product placement applications have such a wide range of uses helps companies to introduce their products to consumers, thus offering the opportunity to reach more consumers (Singh et al., 2012:685). On the other hand, since consumers get information in different ways thanks to product placements, they provide convenience in the purchasing process. In this study, which examines the relationship between product placement practices and purchasing behavior, product placements in social media videos are discussed. The effect of attitudes in product placement practices on purchasing behavior is another research area in the study.

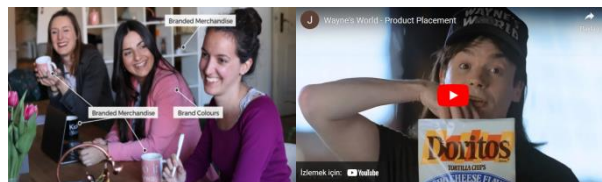
2. SOCIAL MEDIA, PRODUCT PLACEMENT AND PURCHASING BEHAVIOR

The concept of media is derived from the plural of the Latin word "medium", which also means tool. Media is defined as all of the visual and audio tools that have basic functions such as informing and educating through the transfer of all kinds of information to individuals or communities (Vardarlier and Zafer, 2019: 356). Traditional media tools such as television, radio, etc. have left their place to the Internet with the transition to new media. Social media, on the other hand, are channels where information is shared with the Internet and social networks apart from traditional media tools, which allows content production to be created individually by users, unlike the content produced through traditional media tools (Narci, 2017: 281). Kaplan and Haenlein (2012: 101) defined social media as a set of Internet infrastructures that enable users to create and change content with the ideological and technological foundations of Web 2.0, and create change in the lives of institutions and individuals.

Social media tools that allow users to interact instantly as well as produce content were generally classified as Blogs, Microblogs, Wikis, Social Networking Sites, Podcasts, Forums, Photo Sharing Sites and Video Sharing Sites (Liu, 2010:101). However, with the addition of technological innovations, this classification has also changed over time, and social media tools created only in the form of photo and video sharing sites or forum sites have allowed users to share all the content they produce. For instance, the Instagram application, which was originally created as a photo sharing site, by time, has given the opportunity to share videos with the addition of new features.

In its simplest form, product placement is a way of creating some engaging content to sell what an advertiser or a company has produced. For this reason, product placement continues to be an important practice in advertising and integrated marketing activities, and advertisers try to produce more effective than ever before through product placement. Since the term *product placement* did not come into scientific or commercial use until the 1980s, it would be possible to determine the history of product placement within the mass media industry with a brief reference to the early film industry. While in the early years of the film industry, there was a structure that referred to all kinds of promotions in filmmaking, in early 1915. This form of collective reference was used in both paid advertisements and press relations in the form of animated use, related promotion of a product or service, or just simply use in the 1970s. Since 1980, product placement practices have been more comprehensive with the new media today (Newell et al., 2006:576).

Williams et al. (2011:1) defines product placement as the process of incorporating commercial content into non-commercial content for a specific purpose, that is, integrating the advertisement with the created content; Balasubramanian (1994: 31), on the other hand, defines it as a paid product message of a branded product in a television program or film to impress the audience, in a planned manner without attracting attention. Although product placement types are classified in different ways, Gupta and Lord (1998: 49) in the most general way categorized them as visual, auditory and applied together. Accordingly, in the type of visual product placement (Visual Product Placement), items that include the logo, billboard, or other visual elements of the product and that there is no expression or sound related to the product are given. In the audio product placement type (Audio Product Placement), it is essential to mention the brand or the product with auditory elements without displaying the product on the screen. Finally, in the audio-visual product placement type (Audio-Visual Product Placement), where both visual and audio elements are used together, it is essential to mention the product or brand by giving both visual and audio elements at the same time. As for the subject of this study, product placement types in social media videos can include visual, auditory or applications in which they are used together, depending on the nature of the product. There are two examples of product placement practices in social media videos that are seen below. While in the left image, the products have been placed implicitly, in the right image, the product has been placed explicitly.

Image 1. Product Placement Examples

Source: (<https://www.arcticblue.net.au/use-product-placement-video-content/>)

Purchasing decision is a behavioral process that takes place as a result of a search for consumers' needs. Consumers, who realize their needs, determine the alternatives related to their needs and decide to buy or not to buy the most suitable one among them with the effect of psychological, sociological, personal and environmental factors and marketing efforts. The product placement practices in social media, which are the subject of the research, have been associated with the consumer's directing the purchase decision by calling on the consumer's needs. In this regard, it can be said that product placement practices are included in marketing efforts, one of the external factors that affect the consumer purchasing decision.

3. LITERATURE REVIEW

Product placement practices, which are defined as the way of placing (displaying) messages of a branded product in a movie or television program in a way that will not be obvious in order to influence the target audience (Balasubramanian, 1994: 31). In addition to the promotion mix it is one of the most frequently used methods which is the result of today's communication technology. Studies about product placement in the literature (Ong, 1995; Gould et al., 2000; Morton and Friedman, 2002; Balasubramanian et al., 2006; Yang and Roskos-Ewoldsen, 2007; Jin and Villegas, 2007; Kpd Balakrishnan et al., 2012; Tessitore and Geuens, 2013; Lin and Chen, 2013; Basgoze and Kazanci, 2014; Cakir and Kinit, 2014; Tekeli, 2014; Kara 2016; Alagoz and Guler, 2018; Jung and Childs, 2020; Pancaningrum and Ulani, 2020; Dundar and Coban, 2020; Basarir, 2020) have generally focused on attitudes towards product placement and the effects of these attitudes on brand recognition, brand image, perceived quality, and consumer behavior. It is understood that the studies have also focused on relationships between product placement practices and purchasing behavior.

Although past studies on product placement practices usually focus on the brand, they are also carried out on a product-specific basis. Some of these are technological products (Schwemmer and Ziewiecki, 2018), organic products (Newell et al., 2006), tourist destinations (Jung and Childs, 2020), beverages (Gupta and Gould, 1997; Yang and Roskos-Ewoldsen, 2007). In the work of the authors mentioned above, the effect of product placement on purchasing behavior, brand awareness, and perceived quality, in general, was examined. According to the results of the research, the findings that product placement practices affect consumer purchasing behavior, brand awareness and perceived quality are similar to each other.

4. METHODOLOGY

Product placement practices on social media videos and the effect of such practices on purchasing behavior have not been yet studied in Turkey. For this reason, the subject of the research was chosen to fill the gap in the field. The main purpose of the research is to determine the relationship between consumer perceptions of product placement practices in social media videos and purchase intention. The questionnaire was chosen as the data collection technique in the study. The applied questionnaire consists of three parts. In the first part, there are five questions to determine the demographic characteristics of the participants, while in the second part, there is a product placement scale consisting of 30 questions to determine the attitudes of the participants toward product placement practices in social media. The questions in the product placement scale were taken from the study written by Gupta and Gould (1997). Scale use permission was obtained from the authors that the product placement scale would be used in this study, and then ethics committee approval was also obtained. In the third part, which is the last part of the questionnaire, there are six questions about the purchase intention scale to determine the purchase intentions of consumers for product placement applications. Questions in the purchase intention scale were taken from the purchase intention scale developed by

Balakrishnan et al. (2012). Also, the purchase intention scale use permission from the author, and then ethics committee approval for the scale was also obtained. 36 questions covering the questions in the second and third parts of the questionnaire were measured with a five-point Likert scale (Strongly Agree (5), Agree (4), Undecided (3), Disagree (2), Strongly Disagree (1)). The obtained survey data were analyzed with the SPSS 26.0 statistical package program and structural equation model (SEM) by the research hypotheses.

In this study, 57,459,186 people between the ages of 15-64 living in Turkey were selected as the research population (Population Distribution by Years, Age Group and Gender - <https://data.tuik.gov.tr/>). The reason why this population was chosen as the research universe is that the population in this age interval is considered the young population in Turkey and therefore they are real people who have the potential to use social media. Convenience sampling, one of the non-random sampling methods, was chosen as the sampling method due to time and cost constraints. In this context, the prepared questionnaire was transferred to the online environment and sent to people over the age of 18 via e-mail and message between 01.11.2022 and 10.12.2022, and 432 people who responded constituted the sample of the study. Information about the participants forming the sample is given in detail in the following sections of the study. The research has limitations as it is made only for consumers over the age of 18 who are social media users living in Istanbul due to a lack of time and financial resources. Theoretically, the inability to examine product placements in other digital channels is another limitation of the research. In addition, the statistical results of the research are not fully valid, and this can be seen as a limit because the results should be tested at different times.

4.1. Research Model and Variables

The product placement scale to determine the attitudes towards product placement practices in social media videos and the purchase intention scale to determine the effect of these attitudes on purchase intention constitute the two main variables of the research.

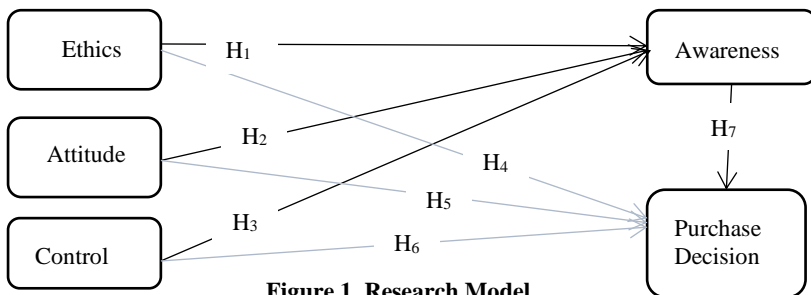

Figure 1. Research Model

In the following part of the study, as a result of the factor analysis for the product placement scale, four sub-dimensions were obtained. These four sub-dimensions are named "ethics, attitude, control, and awareness" by considering the developer of the scales study (Gupta and Gould, 1997). The research model, in which the effect of three of these sub-dimensions on the awareness sub-dimension and purchasing behavior, as well as the effect of the awareness sub-dimension on purchasing behavior, will be examined, is given in Figure 1. The hypotheses formed in accordance with the research model are as follows:

H₁: Ethical values in product placement practices have a significant effect on awareness.

H₂: Attitude towards product placement has a significant effect on awareness.

H₃: The perception of controllability in product placement practices has a significant effect on awareness.

H₄: Ethical values in product placement practices have a significant effect on purchasing behavior.

H₅: Attitude towards product placement has a significant effect on purchasing.

H₆: The perception of controllability in product placement practices has a significant effect on awareness.

H₇: Awareness in product placement practices has a significant effect on purchase intention.

4.2. Exploratory and Confirmatory Factor Analysis

Factor analysis is a multivariate statistic that aims to reveal fewer variables by collecting more than one variable that is related to each other. It is divided into two types confirmatory and exploratory factor analysis. Confirmatory factor analysis is aimed to control whether a previously applied scale, which is planned to be used in research, is suitable for the real factor structure and the degree of conformity in question (Buyukozturk, 2002: 472). In cases where it is understood that the scale with more than one variable does not fit as a result of confirmatory factor analysis, exploratory factor analysis is performed.

In confirmatory factor analysis, when a previously developed scale is planned to be used in current research, it is aimed to determine whether it is suitable for the original factor structure, and if there is, to what extent it is appropriate (Yaslioglu, 2017: 75). Since it was known that the 30-questions scale used in the research to determine the attitude towards product placement was not divided into sub-factors in the original, the scale was first included in the exploratory factor analysis. According to the results of the exploratory factor analysis, since the KMO value was 0.841 and the significance level was less than 0.05 ($p < 0.05$) in the Bartlett Test, it was understood that there is no doubt about doing factor analysis. Four sub-dimensions with 20 questions were obtained, with question factor loads above 0.50 in the exploratory factor analysis. Confirmatory factor analysis was applied to check the suitability of these four sub-dimensions for the research. As a result of confirmatory factor analysis, the goodness-of-fit values were expected to be within acceptable limits, even if they were not within the limits of perfect fit (Capik, 2014: 199). According to the goodness-of-fit values obtained as a result of the confirmatory factor analysis ($X^2/df = 3.631$, CFI = .923, GFI = .925, AGFI = .905, RMSEA = .078), it is understood that the values are in the acceptable range. In addition, it is understood that the goodness-of-fit values results of the confirmatory factor analysis for the purchasing behavior scale, which is another variable of the research are in the acceptable range ($X^2/df = 4.084$, CFI = .913, GFI = .921, AGFI = .815, RMSEA = .075). The goodness-of-fit values of confirmatory factor analysis are given in Table 1 below.

Table 1. Goodness-of-Fit Values

		Product Placement	Purchase Behavior	Normal Value	Acceptable Value
Chi-Square On Degree of Freedom	X² /df	3.631	4,084	<2	<5
Goodness of Fit Index	GFI	.925	.921	>.95	>.90
Adjusted Goodness of Fit Index	AGFI	.905	.815	>.95	>.90
Comparative Fit Index	CFI	.923	.913	>.95	>.90

Root Mean Square Error of Approximation	RMSEA	.078	.075	<.05	<.08
P = .000<.05					

After the factor analysis of the scales used in the research, reliability analysis was applied to test the internal consistency of the scale questions. It is understood that the reliability levels obtained as a result of the analysis (Cronbach's Alpha) are high for product placement ($\alpha = .896$) and purchasing behavior ($\alpha = .879$). After the reliability analysis, the normality test was applied to the scale data used to determine the analyzes required for testing the research hypotheses. Among the normality tests, which have many analytical and visual methods, Skewness and Kurtosis (analytic) measures were examined. According to this analytical method, if the values obtained by dividing the Skewness and Kurtosis coefficients at a significance level of 0.05 by their standard errors fall between -1.96 and +1.96, the data is normally distributed (Yavuz, 2019: 616). According to the values obtained as a result of the Kolmogorov-Smirnov test for product placement and purchasing behavior scales, both the product placement scale (Skewness= -.311, Kurtosis= .722) and the purchasing behavior scale (Skewness= -.750, Kurtosis= .692), it is understood that the skewness and kurtosis values range are normally distributed. Thus, parametric tests would be applied since the data showed the normal distribution in the testing of the research hypotheses.

4.3. Descriptive Statistics

A total of five questions were asked to determine the demographic characteristics of the participants. According to Table 2 below, where demographic characteristics are given, 53.9% (233) of the participants were male, 64.6% (279) were single, 41.9% (196) were in the 18-23 age intervals, 41.4% (179) are undergraduate degree graduates and finally 30.3% (131) have a monthly household income of 10001 Turkish Lira and more.

Table 2. Demographic Characteristics of Participants

		Frequency	Percent			Frequency	Percent
Gender	Male	233	53.9	Education Level	Elementary school	15	3.5
	Female	199	46.1		High school	53	12.3
	Total	432	100%		Undergraduate	179	41.4
Marit. St.	Married	153	35.4		Graduate	132	30.6
	Single	279	64.6		Postgraduate	53	12.3
	Total	432	100%		Total	432	100%

Table 2 (Continue). Demographic Characteristics of Participants

		Frequency	Percent			Frequency	Percent
Age	18-23	196	41.9	Household Income (Turkish Lira)	5500 TL and less	69	16.0
	24-29	54	12.5		5501-7000 TL	85	19.7
	30-35	72	16.7		7001-8500 TL	80	18.5
	36-41	38	8.8		8501-10000 TL	67	15.5
	42 and more	72	16.7		10001 TL and more	131	30.3
	Total	432	100%		Total	432	100%

4.4. Hypothesis Tests

It was understood that the scales to be used in the research and the model established after the factor analysis were significant and it was determined that the scales were reliable. The Structural Equation Model (SEM) was used in this study to test the hypotheses established with the variables in the research model. Structural equation modeling (SEM) is a collection of statistical techniques that allows examining the relationship between one or more independent variables, continuous or discrete, and one or more dependent variables, either continuous or discrete (Collier, 2020:1). Structural equation modeling (SEM) also referred as analysis of covariance structures, path analysis, confirmatory factor analysis, or casual analysis (Ullman and Bentler, 2012: 661).

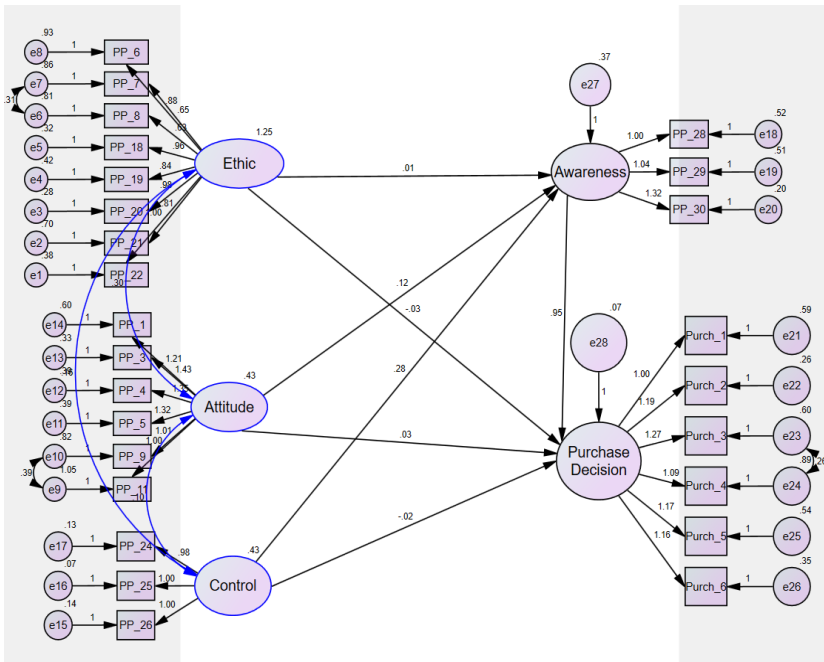

Figure 2. Path Diagram

The path diagram established between the research variables using the structural equation model is shown in Figure 2. Accordingly, the effect of ethics, attitude and control sub-dimensions of product placement scale on awareness which is another sub-dimension, and purchase intention was examined. In addition, the effect of awareness sub-dimension on purchase intention was examined. When the goodness-of-fit values for the established model are examined ($\chi^2/df= 3.681$, CFI= .907, GFI= .913, AGFI= .901, RMSEA= .079), it was understood that the values showed an acceptable level of fit. The findings of the interactions between the variables given in the path diagram are shown in Table 3 below.

Table 3. Regression Weights

			Estimate	S.E.	C.R.	P
Awareness	<---	Ethic	.014	.034	.425	.671
Awareness	<---	Attitude	.115	.061	1.894	.058
Awareness	<---	Control	.283	.057	5.001	***

			Estimate	S.E.	C.R.	P
Purchase_Decision	<---	Awareness	.947	.084	11.281	***
Purchase_Decision	<---	Ethic	-.031	.023	-1.355	.175
Purchase_Decision	<---	Attitude	.030	.040	.755	.450
Purchase_Decision	<---	Control	-.017	.038	-.439	.661

The regression weights are given in Table 3, and when it is examined, it can be seen that there are two cases where the significance levels are less than .05 ($p < .05$). Thus, it can be said that there are two effects. The first of these is the statistically positive effect of control, one of the sub-dimensions of the product placement scale, on another sub-dimension, awareness (.283). Another effect is the statistically positive effect of awareness sub-dimension of product placement scale on purchase intention (.947). Considering these two effects, it was understood that the H₃ and H₇ hypotheses of the research, statistically cannot be rejected. When the other regression weights in the table are examined, it cannot be mentioned that there is any statistical effect because their significance level is more than .05 ($p > .05$). In this case, hypotheses H₁, H₂, H₄, H₅ and H₆ are rejected as they do not show a statistically significant effect.

5. CONCLUSION AND RECOMMENDATION

In today's world, where the rapid and continuous change of communication and interaction is felt most, social media channels have become virtual environments where people often spend time. In today's world today, when traditional promotion mix elements are digitally embodied, the attractiveness of social media channels is increasing due to the low cost, ease of content production and the size of the target audience they can reach. The fact that most of the elements of the promotion mix, especially advertising, are included in product placement practices and social media content, creates many research areas. In this research, it is aimed to examine the effects of product placement applications in social media videos on consumers' purchasing behavior. For this purpose, in the questionnaire chosen as the data collection technique, the product placement scale questions used by Gupta and Gould (1997) and the purchasing behavior scale questions used by Balakrishnan et al. (2012) were revised according to the research topic. The revised questionnaire was applied to people over the age of 18 who live in Istanbul, and 432 responses were received. As a result of factor analysis, the purchasing behavior scale retains its original form; The product placement scale is divided into four sub-dimensions (ethics, attitude, control and awareness). The analysis of the study was carried out in a five-variable structure, four sub-dimensions obtained from the product placement scale and one dimension belonging to the purchasing behavior scale.

According to the research findings, it was seen that the controllability thoughts of the participants regarding the product placement practices in the social media videos have a positive effect on the awareness perception on the product placement. In addition, it was understood from the results that the perception of awareness in product placement practices has a statistical effect on purchasing behavior. It was understood that these two statistically significant results coincide with the results of similar studies on product placement practices in the literature (Ong, 1995; Law and Braun, 2000; Morton and Friedman, 2002; Auty and Lewis, 2004; Jin and Villegas, 2007; Lin and Chen, 2013; Basgoze and Kazanci, 2014; Tekeli, 2014; Kara 2016; Alagoz and Guler, 2018; Dundar ve Coban, 2020). According to the other data obtained as a result of the path analysis, it was found out that the ethics, attitude and controllability perceptions of the participants regarding the product placement practices included in the social media videos did not have a statistically significant effect on awareness and purchasing behavior.

The fact that the effect of product placement practices included in social media videos on purchasing behavior has been studied specifically in Turkey adds originality to the research. Considering that the number of users of social media applications continues to increase, it can be said that the interest in product placement applications, which are generally accepted as disguised advertising applications, will increase. For this reason, it is thought that the statistical findings obtained from the research will contribute to the companies that will apply to product placement applications in this field and to future research.

The research applied only to consumers over the age of 18 who are social media users living in Istanbul due to a lack of time and financial resources. For these limitations, it is suggested that future studies, consider the product placement dimensions with specific product groups and as well as consumer post-purchase behaviors to provide more comprehensive information. The statistical results of the research are not fully valid, and this can be seen as a limit because the results should be tested at different times. Therefore it is also suggested for future research, the statistical findings should be tested at different times.

REFERENCES

- ALAGOZ, S., & GULER, B. (2018). "Bilgisayar Oyunlarında Ürün Yerleştirmeye Yönelik Tüketici Tutumu ve Satın Alma Niyeti Arasındaki İlişki". *Kahramanmaraş Sutcu Imam University Journal of Social Sciences*, 15(2): 479-500.
- AUTY, S., & LEWIS, C. (2004). Exploring Children's Choice: The Reminder Effect of Product Placement. *Psychology & Marketing*, 21(9): 697-713.
- KPD BALAKRISHNAN, B., DOUSIN, O., & PERMARUPAN, P. (2012). The Impact of Brand Placement and Brand Recall in Movies: Empirical Evidence from Malaysia. *International Journal of Management and Marketing Research*, 5(2): 39-52.
- BALASUBRAMANIAN, S. K. (1994). Beyond Advertising and Publicity: Hybrid Messages and Public Policy Issues. *Journal of Advertising*, 23(4): 29-46.
- BALASUBRAMANIAN, S. K., KARRH, J. A., & PATWARDHAN, H. (2006). Audience response to product placements: An integrative framework and future research agenda. *Journal of advertising*, 35(3): 115-141.
- BASARIR, O. (2020). "Marka Farkındalığı İle Satın Alma Niyeti Arasındaki İlişki Bağlamında Televizyon Dizilerinde Ürün Yerleştirme". *Ibad Journal of Social Sciences*, (8): 383-403.
- BASGOZE, P., & KAZANCI, Ş. (2014). "Ürün Yerleştirme ve Reklama İlişkin Tutumların Satın Alma Eğilimi ve Marka İmajı Üzerine Etkileri". *Journal of Hacettepe University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 32(1): 29-54.
- BRENNAN, I., DUBAS, K. M., & BABIN, L. A. (1999). The Influence of Product-Placement Type & Exposure Time on Product-Placement Recognition. *International Journal of Advertising*, 18(3): 323-337.
- BUYUKOZTURK, Ş. (2002). "Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı". *Journal of Educational Management in Theory and Practice*, 8(4): 470-483.
- CAKIR, V., & KINIT, E. (2014). "Televizyon Dizilerinde Ürün Yerleştirme ve Sponsorluğun Sonuçları". *Global Media Journal: Turkish Edition*, 5(9).

- CAPIK, C. (2014). "Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmalarında Doğrulamalı Faktör Analizinin Kullanımı". *Anatolian Journal of Nursing and Health Sciences*, 17(3): 196-205.
- COLLIER, J. E. (2020). *Applied structural equation modeling using AMOS: Basic to advanced techniques*. Routledge.
- DUNDAR, M., & COBAN, S. (2020). "Ürün Yerleştirme Çabalarında Tüketici Algılarının Satın Alma Niyeti ve Marka İmajı Üzerine Etkileri: Konya İli Örneği". *Gümüşhane University Institute of Social Sciences Electronic Journal*, 11(3): 792-804.
- GOULD, S. J., GUPTA, P. B., & GRABNER-KRÄUTER, S. (2000). Product Placements in Movies: A Cross-Cultural Analysis of Austrian, French and American Consumers' Attitudes toward This Emerging, International Promotional Medium. *Journal of Advertising*, 29(4): 41-58.
- GUPTA, P. B., & GOULD, S. J. (1997). Consumers' Perceptions of the Ethics and Acceptability of Product Placements in Movies: Product Category and Individual Differences. *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 19(1): 37-50.
- GUPTA, P. B., & LORD, K. R. (1998). Product Placement in Movies: The Effect of Prominence and Mode on Audience Recall. *Journal of Current Issues & Research In Advertising*, 20(1): 47-59.
- JIN, C., & VILLEGAS, J. (2007). The Effect of the Placement of the Product in Film: Consumers' Emotional Responses to Humorous Stimuli and Prior Brand Evaluation. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis For Marketing*, 15(4): 244-255.
- JUNG, E., & CHILDS, M. (2020). Destination as Product Placement: An Advertising Strategy to Impact Beliefs and Behavioral Intentions. *Journal of International Consumer Marketing*, 32(3): 178-193.
- KAPLAN, A. M., & HAENLEIN, M. (2012). Social Media: Back to the Roots and Back to the Future. *Journal of Systems and Information Technology*.
- KARA, E. "Ürün Yerleştirme ve Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Kullanıldığı Ortamlar ve Tutundurma Yöntemleri Arasında Mukayeseli Analizi". Published Master's Thesis, Atatürk University Institute of Social Sciences (2016).
- LAW, S., & BRAUN, K. A. (2000). I'll Have What She's Having: Gauging the Impact of Product Placements on Viewers. *Psychology & Marketing*, 17(12): 1059-1075.
- LIN, H. F., & CHEN, C. H. (2013). An Intelligent Embedded Marketing Service System Based on TV Apps: Design and Implementation through Product Placement in Idol Dramas. *Expert Systems with Applications*, 40(10): 4127-4136.
- LIU, Y. (2010). Social media tools as a learning resource. *Journal of Educational Technology Development and Exchange (JETDE)*, 3(1): 8.
- MORTON, C. R., & FRIEDMAN, M. (2002). "I Saw It in The Movies": Exploring the Link between Product Placement Beliefs and Reported Usage Behavior. *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 24(2): 33-40.
- NARCI, M. T. (2017). Consumer Behavior and Social Media Marketing: A Research on University Student. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 2(3): 279-307.

- NEWELL, J., SALMON, C. T., & CHANG, S. (2006). The Hidden History of Product Placement. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 50(4): 575-594.
- ONG, B. S. (1995). Should Product Placement in Movies be Banned? *Journal of Promotion Management*, 2(3-4): 159-176.
- PANCANINGRUM, E., & ULANI, T. (2020, January). The Effect of Product Placement on Customer Interests in Mediation by Brand Awareness. In 17th International Symposium on Management (Insyma 2020) (Pp. 177-182). Atlantis Press.
- SINGH, N., LEHNERT, K., & BOSTICK, K. (2012). Global social media usage: Insights into reaching consumers worldwide. *Thunderbird International Business Review*, 54(5): 683-700.
- SCHWEMMER, C., & ZIEWIECKI, S. (2018). Social media sellout: The increasing role of product promotion on YouTube. *Social Media+ Society*, 4(3), 2056305118786720.
- TEKELI, K. (2014). "Tüketicilerin TV Programlarında Ürün Yerleştirme Konusundaki Tutumlarına Yönelik Bir Araştırma" (Doctoral Dissertation, Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences).
- TESSITORE, T., & GEUENS, M. (2013). Pp for 'Product Placement 'or 'Puzzled Public'? The Effectiveness of Symbols as Warnings of Product Placement and the Moderating Role of Brand Recall. *International Journal of Advertising*, 32(3): 419-442.
- TUIK.GOV.TR (2022). Population Distribution by Years, Age Group and Gender Report, (15.08.2022). <https://Data.Tuik.Gov.Tr>
- ULLMAN, J. B., & BENTLER, P. M. (2012). Structural equation modeling. *Handbook of Psychology*, Second Edition, 2.
- VARDARLIER, P., & ZAFER, C. (2019). "Medya ve Toplum". *Journal of Selcuk University Vocational School of Social Sciences*, 22(2): 355-361.
- WILLIAMS, K., PETROSKY, A., HERNANDEZ, E., & PAGE JR, R. (2011). Product Placement Effectiveness: Revisited And Renewed. *Journal of Management and Marketing Research*, 7, 1.
- YANG, M., & ROSKOS-EWOLDSSEN, D. R. (2007). The Effectiveness of Brand Placements in the Movies: Levels of Placements, Explicit and Implicit Memory, and Brand-Choice Behavior. *Journal of Communication*, 57(3): 469-489.
- YASLIOGLU, M. M. (2017). "Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması". *Journal of Istanbul University Faculty of Business Administration*, 46: 74-85.
- YAVUZ, S. (2019). "Determination of the normal distribution of data by visual methods." *Iksad IV. international congress of social sciences*. 615-625.

Çalışanların Karşılanmayan Beklentileri ile İşyerine Dönük Yıkıcı Davranışları Arasındaki İlişki: Banka Çalışanları Örnekleminde bir Araştırma¹

(Araştırma Makalesi)

The Relationship between the Unmet Expectations and Disruptive Behaviors of Employees: A Research on Bank Employees

Doi: 10.29023/alanyaakademik.1276481

Bayram TOKA

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

tokabayram3@gmail.com

Orcid No: 0000-0002-2752-9153

Lale ORAL ATAÇ

Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İşletme Bölümü

lale.oral@cbu.edu.tr

Orcid No: 0000-0001-7261-7788

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Toka, B., & Oral-Ataç, L. (2023). Çalışanların Karşılanmayan Beklentileri ile İşyerine Dönük Yıkıcı Davranışları Arasındaki İlişki: Banka Çalışanları Örnekleminde bir Araştırma. Alanya Akademik Bakış, 7(3), Sayfa No.1357-1372.

ÖZET

Anahtar kelimeler:

İşyerinde Sapkın Davranışlar, Psikolojik Sözleşme İhlali, Banka Çalışanları

Makale Geliş Tarihi:

03.04.2023

Kabul Tarihi:

18.07.2023

Bu araştırmanın amacı, çalışanların iş yaşamı bağlamında karşılanmayan beklentilerini ifade eden psikolojik sözleşme ihlali algısı ile onların bilinçli bir şekilde işletmeye zarar vermek amacıyla gerçekleştirdiği birtakım yıkıcı davranışları ifade etmede kullanılan sapkın işyeri davranışlarını sergileme olasılıkları arasındaki ilişkinin banka çalışanları örnekleminde incelenmesidir. Bu doğrultuda nicel bir araştırma yapılmış; anket tekniği aracılığıyla 276 kişilik bir örnekleme Psikolojik Sözleşme İhlali Algısı Ölçeği ile İşyerinde Sapkın Davranışlar Ölçeği uygulanmıştır. Ölçeklerden elde edilen veriler istatistiksel analize tabi tutulmuştur. Araştırmanın sonucu, psikolojik sözleşme ihlali algısı ile işyerinde sapkın davranışlar gösterme eğilimi arasında pozitif yönlü anlamlı korelasyon ilişkisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca, çalışanların işyerinde sapkın davranışlar sergilemesinde psikolojik sözleşme ihlali algılarının etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Keywords:

Deviant Workplace Behaviors, Psychological Contract Breach, Bank Employees

ABSTRACT

The aim of this research is to examine the relationship between the perception of psychological contract breach, which expresses the unmet expectations of the employees in the context of business life, and the probability of exhibiting deviant workplace behaviors, which express some destructive behaviors that

¹ Bu çalışma, Bayram Toka'nın Lale Oral Ataç danışmanlığında tamamlanmış olan "Psikolojik sözleşme ihlali algısının üretkenlik karşıtı davranışlar üzerine etkisi: Antalya ilindeki banka çalışanları örnekleminde bir araştırma" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiş olup, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 26.11.2021 tarihli ve 2 nolu kararınca etik kurul onayı alınmıştır.

the employees deliberately carry out to harm the enterprise, in the sample of bank employees. A quantitative study was conducted in this direction. The Psychological Contract Violation Scale and the Deviant Workplace Behaviors Scale were applied to a sample of 276 employees through the questionnaire technique. Data obtained from scales was subjected to statistical analysis. The result of the study revealed that there is a positive and significant correlation between the perception of psychological contract breach and deviant workplace behaviors. In addition, it was found that psychological contract breach perceptions have a significant effect on employees' deviant workplace behaviors.

1. GİRİŞ

Çalışan ile işveren arasındaki ilişki, iş akdi adı da verilen bir sözleşme vasıtasıyla hukuki çerçevesine oturtulmaktadır. İş sözleşmeleri taraflar arasındaki hak ve sorumlulukların yanı sıra çalışandan beklenen görevler ve işverenden beklenen ödemeler gibi taraflar arasında alışverişe konu olan temel unsurları netleştirmektedir. Yine de insan beklentilerinin sınırsız ve algılamasının karmaşık doğası, bu alışverişte iki tarafın da diğerine yüklediği sorumlulukların tamamını, belirli bir anda ve tek seferde yazılı veya sözlü biçimde ifade etmesine olanak tanımayacaktır. Bunun anlamı, her iş sözleşmesinin arka planında esasen dile getirilmemiş veya yazıya dökülmemiş beklentilerden oluşan, biri işverene diğeri ise çalışana ait olmak üzere iki farklı algısal çerçeve bulunduğu. İşte dile getirilmemiş, yazıya dökülmemiş bu karşılıklı beklentiler, iş ve yönetim terminolojisinde “psikolojik sözleşme” kavramında karşılığını bulmaktadırlar.

Bir iş sözleşmesinin ihlal edilmesi durumunda olacaklar önceden tahmin edilebilir. Zira, bu konuda tarafları bağlayan hukuk hükümleri bulunmaktadır. Psikolojik sözleşmelerin ihlali ise yasal bir zeminden ziyade tarafların algılamasında gerçekleşmektedir ve tarafların kayıplarını garanti altına alan yaptırımlardan bahsetmek her durumda mümkün olmaz. Literatürde söz konusu ihlal algısına neden olan faktörlerin veya bunun yarattığı sonuçların araştırmacıları iki farklı konumdan bakmaya teşvik ettiği söylenebilir. Şöyle ki bazı araştırmacılar konuya çalışan perspektifinden, diğer bazıları ise işveren perspektifinden yaklaşmaktadırlar (Coyle-Shapiro vd., 2019). Bu araştırma, psikolojik sözleşme ihlali olgusunu çalışan perspektifinden incelemekte ve ihlalin neden olabileceği sonuçlara odaklanmaktadır.

İlgili literatüre göre, psikolojik sözleşme bağlamında kategorize edilebilecek beklentilerinin karşılanması durumunda çalıştığı kurumla daha güçlü duygusal bağlar kuran ve daha yüksek performans gösteren çalışanlar; bunun aksi söz konusu olduğunda ise olumsuz birtakım duygular içerisine girerek istenmeyen bazı davranışlar gösterebilmektedirler. Buna göre, öfke, kızgınlık, nefret, hayal kırıklığı vb. duygular içerisine giren çalışanların örgüte karşı olumsuz tutumlar geliştirmesi ve bunların da aynı doğrultuda sonuçlar doğurması mümkündür (Conway ve Briner, 2009). İşletme çalışanlarının davranışlarına odaklı bir bilimsel disiplin olan örgütsel davranış literatürü, bunların bir kısmını “işyerinde sapkın davranışlar” kavramı çatısında toplamaktadır. Sapkın işyeri davranışlarının ortak özelliği bunların çalışanlar tarafından açık veya gizli olsun, örgüte zarar vermek amacıyla bilinçli olarak gerçekleştirilmeleridir. Bunlar, iş saatlerinde başka şeyler ile ilgilenmekten, işyeri hırsızlığına veya sabotaja kadar uzanan geniş bir yelpazede pek çok olumsuz davranışa karşılık gelebilmektedir (Appelbaum vd., 2007). Söz konusu sapkın davranışlar örgütün çıkarlarına aykırı davranışlardır. Bu tarz davranışlar örgütün çalışanlarından başlayıp müşterilerine kadar zarar vermektedir. Bunlar, örgüt çalışanlarının zarar görmesine, örgütün amaçlarından uzaklaşmasına ve müşteri kaybetmesine neden olmaktadır (Fida ve Paciello, 2015).

Bu araştırmanın amacı, banka çalışanları örnekleminde psikolojik sözleşme ihlali algısı ile işyerinde sapkın davranışlar arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Bu bağlamda araştırma şu sorulara yanıt aramaktadır: Çalışanların psikolojik sözleşme ihlali algısı ve işyerinde sapkın davranışlar gösterme eğilimi birbiri ile ilişkili mi? Bu olgular arasında bir ilişki mevcutsa, bu ne boyutta ve ne yöndedir? Psikolojik sözleşme ihlali algısı bireyin işyerinde sapkın davranış sergileme olasılığını etkilemekte midir? Şayet böyle bir etki varsa, söz konusu sapkın davranışları, psikolojik sözleşme ihlali algısı ne ölçüde açıklamaktadır? Ayrıca araştırma şu sorulara da yanıt aramaktadır: Bireylerin demografik özellikleri psikolojik sözleşme ihlali algılarında bir farklılaşmaya neden oluyor mu? Bireylerin demografik özellikleri işyerinde sapkın davranış sergileme eğilimlerinde bir farklılaşmaya neden oluyor mu?

Araştırma kapsamında oluşturulan sorulara yanıt aramak için 276 banka çalışanından veri toplanmıştır. Banka çalışanlarının, hizmet sektörünün eğitilmiş uzamalardan oluşan mensupları olarak psikolojik sözleşme unsurları bakımından daha zengin beklentilere sahip olacağı; ayrıca bankacılıkta bürokrasi basamaklarının belirginliği, üst ilişkinin keskinliği dolayısıyla çalışanların bu bağlamdaki algılamalarının daha belirgin olacağı düşünülmüştür. Diğer yandan bankacılık, niceliksel bakımdan toplam istihdam pastasında önemli bir orana sahiptir. Bu araştırmanın bulguları, bankacılık sektörü özelinde hizmet sektöründe çalışanların işverenlerinden veya bunların temsilcisi olarak yöneticilerinden beklentilerinin yerine gelmediğine ilişkin algıları ve işletmeyi zarara uğratma kastı ile gerçekleştirdikleri yıkıcı davranışlar arasındaki ilişkiye ışık tutması bakımından önemlidir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Psikolojik Sözleşme İhlali Algısı

Psikolojik sözleşmenin kavramsal altyapısını, genelde sosyal bilimler özelinde ise örgütsel davranış alanında pek çok fenomeni açıklamada kullanılan Sosyal Mübadele Kuramı'na dayandırmak mümkündür (Blau, 1964). Adı geçen kurama göre bireyi sosyal davranışa yönlendiren temel unsur, zihindeki bir çeşit fayda-maliyet analizidir. Bu anlamda sosyal bir ilişkinin tarafları bir nevi alışveriş içerisinde kabul edilebilir. Bu alışverişin kişiyi altına sokacağı yükümlülük ile karşılığında elde edeceği fayda hakkındaki değerlendirmesi, davranışının altında yatan motivasyonu açıklamaktadır. Argyris (1960) de örgütsel bağlamda, çalışanların yükümlülük ve beklentilerine ilişkin algılarının verimlilikleri üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir. Buna göre çalışan ile örgüt arasında oluşması muhtemel ve birbirlerinin ihtiyaçlarının/değerlerinin karşılıklı olarak saygı gördüğü uzlaşısı ile pozitif örgütsel çıktılar arasında bir bağlantı kurmak olasıdır. Bu denklemde işveren ile çalışan arasında formal iş sözleşmesi ile belirlenen ekonomik faktörlerin yanı sıra yazıya veya söze dökülmeyen sosyal veya psikolojik faktörler de önemli rol oynamaktadır (Fox, 1974). İşte formal iş sözleşmesinin sınırları dışında kalmakla birlikte tarafların birbirleri hakkındaki değerlendirmeleri üzerinde önemli etkileri olabilen bu faktörler psikolojik sözleşme kapsamında kavramsallaştırılmaktadır. Nitekim Rousseau (1995) psikolojik sözleşmeyi, birey ile örgüt arasındaki mübadeleli koşullarına ilişkin inançlar biçiminde tanımlamaktadır.

Basitçe ifade edilecek olursa psikolojik sözleşme iş ilişkisi içerisindeki tarafların yazılı olmayan beklentilerine karşılık gelmektedir (Thompson ve Hart, 2006). İşgören için bu beklentiler onun örgüt ile ilk temasından başlayarak geçen zaman içerisinde deneyimlediği olaylar ve çalışma ortamını kuşatan örgüt kültürünün etkisi ile sürekli güncellenen dinamik bir yapıya sahiptirler (Turnley ve Feldman, 1999; Newstrom ve Davis, 2002).

Rousseau (1995) psikolojik sözleşmeleri işlemsel ve ilişkisel sözleşmeler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Buna göre, işlemsel psikolojik sözleşmeler tarafların ekonomik çıkarlarına odaklı kısa vadeli mübadeleleri içermektedir. İlişkisel sözleşmeler ise uzun vadeli ilişkileri sürdürme motivasyonu, ekonomik çıkarların ötesinde, taraflar arasındaki ilişkinin sosyal ve duygusal elementlerini de içerecek biçimde daha kapsamlı mübadelelere karşılık gelmektedir. İşlemsel veya ilişkisel psikolojik sözleşmelerin taraflarından biri şüphesiz çalışan olmaktadır. İşgörenin bu bağlamdaki beklentilerini yönlendirdiği tarafta ise ilk amirleri, üst yöneticiler, insan kaynakları birimi çalışanları veya işletme sahipleri olabilmektedir (Coyle-Saphiro ve Kessler, 2000; Lester, vd., 2002; Nadin ve Cassel, 2007).

İşgören veya işveren beklentilerinin karşılanmadığı durumlar, taraflarda psikolojik sözleşmelerin ihlal edildiği algısını doğurmaktadır. Literatürde, psikolojik sözleşme ihlallerinin işveren perspektifinden ele alındığı araştırmalar mevcut olmakla birlikte esasen bu konu ağırlıklı olarak çalışan algısı açısından ele alınmaktadır (Protsiuk, 2019). Araştırma sonuçları, çalışanların psikolojik sözleşme ihlali algısının işe karşı olumsuz tutumlara sahip olmaları ve istenmeyen davranışsal tepkiler vermeleri ile sonuçlanabileceğini göstermektedir (Turnley ve Feldman, 2000; Knights ve Kennedy, 2005). Bu durumu eşitlik kuramına dayandırmak olasıdır (Adams, 1965). Kurama göre, çalışanlar, bir işyerine sundukları girdiler ile karşılığında elde ettikleri kazanımları oranlamakta ve bunu mütemadiyen çevrelerindeki çalışma arkadaşlarının veya başka işletmelerin çalışanlarının girdi-kazanım oranları ile kıyaslamaktadırlar. Bireyler örgüte sundukları katkıların eşit düzeyde ödülle karşılık bulmadığını düşündükleri noktada zihinlerindeki eşitlik denklemi bozulmakta, adalet beklentisi içerisine girmektedirler. Bu ise örgüte karşı sorumluluklarını yerine getirmede isteksiz hale gelmelerine neden olmaktadır (Chao vd., 2011). Dahası, örgütün kendi payına düşen sorumluluğu yerine getirmediği yönündeki bu algılamaları, çalışanların bir çeşit misilleme yapma niyeti ile bazı istenmeyen davranışlar göstermesi ile sonuçlanabilmektedir (Griep ve Vantilborhh, 2018).

2.2. İşyerinde Sapkın Davranışlar

Çalışanların örgütün önemli normlarını ihlal etme yönünde kasti olarak sergiledikleri davranışlar işyerinde sapkın davranışlar başlığı altında değerlendirilmektedir. Yıkıcı etkileri olan bu davranışlar örgütün kendisine yönelik olabileceği gibi çalışanlarına yönelik biçimde de ortaya çıkabilmektedirler (Bennett ve Robinson, 2000; Robinson ve Bennett, 1995).

Sapkın işyeri davranışlarının şiddetten sabotaj eylemlerine, hırsızlıktan dolandırıcılığa, agresif tavırlardan tacize değin geniş bir yelpazede bir dizi olumsuz davranışa karşılık gelebileceği belirtilmektedir (Martinko vd, 2002). Bu tür davranışların ortaya çıkışında bireylerin etik tutumlarının etkili olacağını söylemek mümkündür (Bavik ve Bavik, 2014). Bunun gibi, kişinin kendi davranışları üzerinde ne kadar otokontrol sahibi olduğu da bu süreçte etkili olmaktadır (Bordia vd., 2008). Bunların yanı sıra, söz konusu davranışların ortaya çıkış nedenleri bireysel ve durumsal faktörler başlıkları altında incelenebilir. Bireysel faktörler çalışanın kişilik özellikleri, özsayı ve özyeterlilik algısı, duygusal denge durumu gibi unsurlara karşılık gelirken durumsal faktörler şirket politikası, liderlik biçimi, işletme prosedürleri, örgüt kültürü, kurum içerisindeki ücret ve ödül sistemi ile çalışma koşulları gibi çevresel unsurlara karşılık gelmektedir (Martinko vd, 2002).

Yukarıda değinilen Sosyal Mübadele (Blau, 1964) ve Eşitlik (Adams, 1965) Kuramları, karşılıklılık normu bağlamında değerlendirildiğinde (Gouldner, 1960); tarafların, aralarındaki etkileşim boyunca karşı tarafa sundukları katkı ile bunun karşılığında elde ettikleri kazanım arasında algıladıkları denge veya dengesizlik durumunun, onların sonraki davranışlarını şekillendirmesi muhtemeldir. Öyle ki haksız muameleye maruz kaldığı yönündeki inancı,

çalışanın de karşı tarafa aynı karşılığı verme motivasyonu ile haksız muamele etmesi ile sonuçlanabilir. Bu bir çeşit kısasa kısas tepkisi biçiminde değerlendirilebilir. Bu doğrultuda, algılanan psikolojik sözleşme ihlalleri ile çalışanların işyerinde sapkın davranışlar gösterme eğilimi arasında bir köprü olduğunu düşünmek olasıdır. Nitekim bu görüşü destekler yönde ampirik veriler de bulunmaktadır (Zhao vd., 2007; Bordia vd., 2008; Griep vd., 2020).

Açıklanan bağlantılar doğrultusunda, araştırma kapsamında aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H₁: Psikolojik sözleşme ihlali algısı ile sapkın işyeri davranışları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1a}: Psikolojik sözleşme ihlali algısı ile sapkın işyeri davranışlarının alt boyutu olan bireylere yönelik sapkın davranışlar arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1b}: Psikolojik sözleşme ihlali algısı ile sapkın işyeri davranışlarının alt boyutu olan örgüte yönelik sapkın davranışlar arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Psikolojik sözleşme ihlali algısı çalışanların sapkın işyeri davranışlarına yönelme eğilimlerini pozitif ve anlamlı olarak etkilemektedir.

H_{2a}: Psikolojik sözleşme ihlali algısı çalışanların bireylere yönelik sapkın davranışlara yönelme eğilimlerini pozitif ve anlamlı olarak etkilemektedir.

H_{2b}: Psikolojik sözleşme ihlali algısı çalışanların örgüte yönelik sapkın davranışlara yönelme eğilimlerini pozitif yönlü ve anlamlı olarak etkilemektedir.

3. YÖNTEM

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırma evreni, Antalya ilinde istihdam edilen banka çalışanlarından oluşmaktadır. Bankalar Birliği verilerine göre Türkiye’de 186612 kişi bankacılık sektöründe çalışmaktadır. Bunların 5355’i ise Antalya ilinde istihdam edilmektedir (Türkiye Bankalar Birliği, 2020).

Araştırmaya başlanmadan önce kullanılacak ölçeklerin etik açıdan uygunluğunu teyit etmek amacıyla Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun iznine başvurulmuştur. Araştırmanın etik açıdan uygun olduğu ilgili kurulun 26.11.2021 tarihli ve 1 no.lu oturumunun 2 no.lu kararı ile onanmıştır.

Veriler kolayda örnekleme tekniği ile toplanmıştır. Bu anlamda bankaların üst düzey yöneticileri ile görüşülmüş ve veri toplama izni istenmiştir. Araştırma için veri toplanmasını uygun bulan şubelere, hazırlanan anket formları elden dağıtılmıştır. 320 katılımcıya anket formu dağıtılmış, bunların 279 tanesi geri toplanmıştır. 279 anketin 3’ü araştırma kapsamında kullanılabilecek nitelikte olmadığı için veri setine dahil edilmemiştir. Geriye kalan 276 anketin verileri analize tabi tutulmuştur.

Araştırmanın örneklem büyüklüğü, sonuçların tüm banka çalışanları açısından genellenbilmesini mümkün kılmamaktadır. Sektördeki yoğun çalışma koşulları haricinde bunun temel nedeni, araştırma verilerinin toplandığı sırada pandemi nedeniyle bankaların atipik çalışma biçimleri uyguluyor olmasıdır. Şöyle ki veriler, evden çalışma nedeniyle şubelerdeki çalışan sayısının önemli ölçüde azaldığı bir dönemde toplanmıştır. Öte taraftan sonuçlar, mevcut örneklem dahilinde sektöre dair aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken		Frekans	Oran (%)
Cinsiyet	Kadın	134	48,5
	Erkek	142	51,5
Yaş	21-36 yaş arası	160	58
	37-52 yaş arası	116	42
Medeni Hal	Evli	186	67,4
	Bekar	90	32,6
Eğitim	Bekar	90	32,6
	Ön lisans	63	22,8
	Lisans	148	53,6
	Lisansüstü	25	9,1
Deneyim (Yıl)	1-5	92	33,4
	6-9	59	21,4
	10-14	55	19,9
	15 +	70	25,3
Kurum Türü	Kamu	102	37
	Özel	174	63
Toplam		276	100

Tablo 1, araştırmaya katılanların demografik özelliklerine ilişkin verileri özetlemektedir. Buna göre örneklemin %48,5'ini kadın, %51,5'ini erkek çalışanlar oluşturmaktadır. Bu anlamda cinsiyetler arasında oldukça dengeli bir dağılım olduğunu söylemek mümkündür. Örneklemin yaş ortalaması 35 olup, katılımcıların yaşları 21 ile 52 arasında değişmektedir (%58'i 21-36 yaş aralığında, %42'si ise 37-52 yaş aralığında). Bu anlamda genç bir örneklem grubu olduğu söylenebilir. Katılımcıların büyük kısmı evli (%67,4) olduğunu belirtmiştir. Örneklemin eğitim düzeyine bakıldığında, önemli kısmının (%9,1 lisansüstü, %53,6 lisans ve %22,8 önlisans) yükseköğretim mezunu olduğu görülmektedir. Sektöre giriş koşullarının bu noktada örneklemin eğitim durumu üzerinde belirleyici olduğu düşünülebilir. Örneklemin iş deneyimi 1-33 yıl arasında değişmektedir. İş deneyimi ortalaması ise 10 yıldır. Örneklemin %33,4'ü 1-5 yıl arası, %21,4'ü 5-9 yıl arası, %19,9'u 10-14 yıl arası ve %25,3'ü 15 yıl ve üzeri iş deneyimine sahip olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %37'si kamu bankalarında, %63'ü ise özel bankalarda istihdam edilmektedir.

3.2. Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri üç bölümlü bir anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Birinci bölüm örneklemin demografik özelliklerini saptamak üzere sorulmuş sorulardan oluşmaktadır. Bu kısımda katılımcılardan cinsiyetleri, yaş grupları, medeni durumları, eğitim durumları, iş tecrübeleri ve çalıştıkları bankanın türüne ilişkin bilgilerini paylaşmaları istenmiştir. İkinci bölüm, psikolojik sözleşme ihlali algısı ölçeğini içermektedir. Anket formunun üçüncü bölümünde ise işyerinde sapkın davranışlar ölçeğine yer verilmiştir. Söz konusu ölçeklere ilişkin detaylar aşağıda açıklanmaktadır.

Psikolojik Sözleşme İhlali Algısı Ölçeği: Araştırmaya katılanların psikolojik sözleşme ihlali algısını ölçmek için Robinson ve Morrison (2000) tarafından geliştirilmiş olan, Salha vd.'nin (2016) Türkçeye uyarladığı, 9 maddeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Tek boyutlu olan bu ölçek, 5'li Likert tipinde hazırlanmış olmakla beraber sırasıyla; kesinlikle katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), ne katılıyorum ne katılmıyorum (3), katılıyorum (4), kesinlikle katılıyorum (5) şeklindeki seçeneklerle sunulmuştur.

İşyerinde Sapkın Davranışlar Ölçeği: Araştırmaya katılanların işyerinde sapkın davranışlar gösterme eğilimlerini ölçmek için Bennett ve Robinson (2000) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Literatürde yaygın şekilde kullanılan bu ölçek Türkçeye de çeşitli araştırmacılar tarafından uyarlanmış; kişinin kendi davranışlarını veya iş arkadaşlarının davranışlarını raporlaması biçimde farklı soru formlarında kullanılmıştır (Avcı, 2008; Demir, 2009; İyigün, 2012; Yeşiltaş vd. 2012; Bayın ve Terekli-Yeşilaydın, 2014). Bu araştırmada ölçek, Öztürk (2015) tarafından kullanıldığı şekliyle alınmıştır. Adı geçen çalışmada ölçek ifadeleri; kişilerin kendi davranışlarını raporlaması esasına dayalı olmakla birlikte, sosyal beğenilirlik etkisini azaltmaya yönelik olarak regüle edilmişlerdir. Ölçek, 19 maddeden ve 2 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin ilk 7 ifadesinde bireylere yönelik sapkın davranışlar ve son 12 ifadesinde ise, doğrudan örgüte yönelik olarak gösterilen sapkın davranışlar bulunmaktadır. Ölçek 5'li Likert biçiminde hazırlanmıştır. Buna göre ölçekte; (1), yılda bir veya iki kere (2), ayda bir veya iki kere (3), haftada bir veya iki kere (4), her gün (5) biçiminde seçenekler bulunmaktadır. Katılımcılardan, kendilerine en uygun seçeneği, belirtilen ölçek üzerinde işaretlemeleri istenmiştir.

4. BULGULAR

4.1. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Ölçeklerin yapı geçerliliğini test etmek için IBM SPSS paket programı içerisindeki Amos yazılımı vasıtasıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Bu analiz, veri toplamada kullanılan ölçeğin öngörülen yapısının araştırma örnekleme bağlamında geçerli olup olmadığını ortaya koymaktadır. Bunu anlamak, analizin ürettiği bazı uyum iyiliği değerlerini kontrol etmekle mümkün olmaktadır. Buna göre ki-kare/serbestlik derecesi (χ^2/df) değerinin 2'nin altında olması iyi bir işarettir. Bazı kaynaklarda bu rakamın 5'e kadar yükseltilebildiği de görülmektedir (Yaşlıoğlu, 2017). Bununla birlikte tahmin hatalarının ortalamasının karekökü (RMSEA) değerinin 0,08 değerinin altında olması kabul edilebilir uyuma işaret etmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018). Ayrıca, karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI), iyilik uyum indeksi (GFI) ve normlaştırılmış uyum indeksi (TLI) değerlerinin 0,90 değerinin üzerinde olması durumunda kabul edilebilir uyum söz konusu olmaktadır (İlhan ve Çetin, 2014).

Psikolojik Sözleşme İhlali Algısı Ölçeği'ne yapılan ilk analizde örneklemden elde edilen verilerin ölçeğin 9 madde ve tek boyuttan oluşan orijinal yapısını doğrulamadığı görülmüştür. Söz konusu analize ilişkin uyum iyiliği değerleri şöyledir: ($\chi^2/df=14,898$; RMSEA=,225; CFI=,881; GFI=,708; TLI=,842). Ölçeğin 1., 2. ve 3. maddeleri, veri setinde ters kodlanması gereken maddelerdir. Bu maddeler, ölçeğin geri kalan maddeleri ile negatif korelasyon göstermiştir. Bu durum, hem doğrulayıcı faktör analizinde uyum iyiliği değerlerinin kriterleri sağlamamasına hem de güvenilirlik analizlerinde ölçek güvenilirliğinin düşük çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu üç madde çıkarılarak denendiğinde ise ölçeğin yapı geçerliliğine ve güvenilirliğine dair daha sağlam kanıtlar elde etmek mümkün olmuştur. Sayılan gerekçelerle bu maddeler analizlerden çıkartılmıştır. İkinci adımda, kalan 6 madde ile yeniden doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve şu değerlere ulaşılmıştır: $\chi^2/df=10,494$; RMSEA=,186; CFI=,958; GFI=,897 TLI=,930. Amos yazılımının model uyumunu iyileştirebilmek için sunmuş olduğu öneriler dikkate alınarak model yeniden test edilmiştir. İlk adımda 4. ve 5. maddelerin, 2. adımda ise 5. ve 9. maddelerin hata varyansları arasında modifikasyon yapılmıştır. Modifikasyonlardan sonra ulaşılan uyum iyiliği değerleri ise şöyledir: $\chi^2/df=1,953$; RMSEA=,059 CFI=,997 GFI=,984; TLI=,993. Bu değerler, ölçeğin yapı geçerliliği doğrular niteliktedir.

Bir ölçeğin güvenilirlik düzeyini saptamak için, ölçekte bulunan maddelerin ne ölçüde birbirleriyle tutarlı olduğu anlamına gelen iç tutarlılık oranını ölçmek gerekmektedir (Çakmur, 2012: 340). Maddeler arasındaki tutarlılığı ölçmek için kullanılan en yaygın istatistiksel yöntem ise Cronbach's alpha (α) katsayısıdır. Bu katsayı 0 ile 1 arasında değer almaktadır ve 1'e yaklaştıkça tutarlılık artmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018). Cronbach's alpha katsayısının 0,60'ın altında olması ölçeğin güvenilirliğinin düşük olduğuna; 0,60 ile 0,80 arasında olması ölçeğin oldukça güvenilir olduğuna ve 0,80'in üzerinde olması ise ölçek güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğuna işaret etmektedir (Kalaycı, 2018).

Psikolojik Sözleşme İhlali Algısı Ölçeği'nin güvenilirliğini test etmek için de Cronbach's alpha değerleri hesaplanmıştır. Güvenilirlik analizinde, 6 maddelik ölçeğin Cronbach's alpha değeri 0,962'dir. Bu değer, ölçeğin güvenilirliğini kanıtlamaktadır. Tablo 2, ölçeklere ilişkin faktör yükleri ile Cronbach's alpha değerlerini göstermektedir.

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin Veriler

Ölçek Boyutu	Ölçek Maddesi	Faktör Yüğü	Cronbach's Alpha Değeri
Psikolojik Sözleşme İhlali Algısı	Kurumuma yaptığım katkılar karşılığında verilen sözlerin/vaatlerin hepsi yerine getirilmedi.	,768	0,962
	Sözleşmede üzerime düşen görevleri yapmış olmama rağmen yöneticim verdiği sözlerin çoğunu yerine getirmedi.	,847	
	Çalıştığım kuruma karşı büyük bir öfke hissediyorum.	,900	
	Çalıştığım kurum tarafından ihanete uğramış gibi hissediyorum.	,956	
	Çalıştığım kurumun aramızdaki anlaşmayı ihlal ettiğini düşünüyorum.	,964	
	Çalıştığım kurumun bana davranış şekli beni hayal kırıklığına uğrattıyor.	,908	
Bireylere Yönelik Sapkın Davranışlar	İş yerinde birisi ile alay ettim.	,681	0,845
	İş yerinde birisine kırıcı sözler söyledim.	,784	
	İş yerinde etnik, dini veya ırkçı söylemlerde bulundum.	,578	
	İş yerinde birisine hakaret ettim.	,673	
	İş yerinde birisine kötü bir şaka yaptım.	,632	
	İş yerinde birisine kaba davrandım.	,767	
Örgüte Yönelik Sapkın Davranışlar	Çalışmak yerine hayal kurup, düşüncelere dalarak çok fazla zaman harcadım.	,702	0,848
	İş yerinde izin verileden daha uzun molalar kullandım veya ekstra molalar aldım.	,871	
	İşe izinsiz geç geldim.	,703	
	Bilinçli olarak, çalışmam gereken hızdan daha yavaş çalıştım.	,690	

İşim için gerekenden daha az efor sarf ettim.	,622
Fazla mesai ücreti almak için işyerinde kaldım.	,708
İşyerinde Sapkın Davranışlar Ölçek ortalaması	0,878

İşyerinde sapkın davranışlar ölçeğinin yapı geçerliliğini test etmek için de IBM SPSS paket programı içerisindeki Amos yazılımı yardımıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. 19 maddeden ve 2 boyuttan oluşan ölçeğin 1.-7. maddeleri bireylere yönelik; 8.-19. maddeleri ise örgüte yönelik sapkın davranışlar boyutunu oluşturmaktadır. Bu hali ile gerçekleştirilen ilk analizde bazı maddelerin faktör yüklerinin düşük olduğu görülmüştür (<0,50). Bu analizin verdiği uyum iyiliği değerleri, kriterleri sağlamaktan uzaktır ($\chi^2/df=3,794$; RMSEA=,101; CFI=,809; GFI=,794; TLI=,784). Bu gerekçe ile 7., 8., 12., 13., 15., 16. ve 19. maddeler ölçekten çıkarılmış ve analiz tekrarlanmıştır. Kalan 12 madde ile gerçekleştirilen analizin sonuçları şu şekildedir: $\chi^2/df=2,563$; RMSEA=,075; CFI=,942; GFI=,925; TLI=,928. Amos yazılımının önerdiği modifikasyonlar doğrultusunda 3. ve 4. maddeler ile 11. ve 14. maddelerin hata varyansları arasında modifikasyon yapılmıştır. Modifikasyon sonrasında iyileşen değerler ise şöyledir: $\chi^2/df=2,274$; RMSEA=,068; CFI=,954; GFI=,937; TLI=,941. Bu değerler, ölçeğin iki boyutlu yapı geçerliliğini doğrulamaktadır.

Ölçek güvenilirliğini test etmek için Cronbach's alpha değerleri hesaplanmıştır. 12 maddelik ölçeğin tamamı için bulunan Cronbach's alpha değeri 0,878'dir. Ölçeğin alt boyutlarına ait Cronbach's alpha değerleri ise şöyledir: Bireylere yönelik sapkın davranışlar boyutu=,845; örgüte yönelik sapkın davranışlar boyutu=,848. Bu değerler, ölçeğin ve alt boyutlarının güvenilir olduğuna işaret etmektedir.

4.2. Demografik Değişkenlere İlişkin Analizler

Katılımcıların psikolojik sözleşme ihlali algısı ve işyerinde sapkın davranışlar skorlarının; cinsiyetlerine, yaşlarına, medeni durumlarına ve çalıştıkları bankanın türüne bağlı olarak değişiklik gösterip göstermediğini saptamak üzere bağımsız gruplar t testi yapılmıştır. Eğitim düzeyi ve iş deneyimi ile ilgili olası farkları tespit edebilmek için ise ANOVA analizleri gerçekleştirilmiştir.

Cinsiyet değişkenine ilişkin yapılan t testi sonucuna göre, katılımcıların psikolojik sözleşme ihlali algıları cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($t=,765$; $p=0,445>0,05$). Aynı şekilde katılımcıların işyerinde sapkın davranışlar sergileme eğilimleri de cinsiyetlerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($t=-,362$; $p=,718>0,05$).

Yaş değişkenine ilişkin t testi sonucuna göre, katılımcıların psikolojik sözleşme ihlali algıları yaş grupları arasında anlamlı farklılık göstermemektedir ($t=1,506$; $p=,133>0,05$). Fakat katılımcıların işyerinde sapkın davranış sergileme eğilimleri yaşa göre farklılık göstermektedir. 21-36 yaş aralığında olanların ($x=1,4833$) sapkın davranış sergileme seviyelerinin 37-52 yaş aralığında olan katılımcılara ($x=1,3269$) göre daha yüksek olduğu görülmektedir ($t=2,614$; $p=,009<0,05$).

Medeni durum değişkenine ilişkin t testi sonucuna göre, katılımcıların psikolojik sözleşme ihlali algıları evli ve bekarlar arasında anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($t=-1,384$; $p=,168>0,05$). Fakat katılımcıların işyerinde sapkın davranış sergileme eğilimleri medeni durumlarına göre farklılaşmaktadır ($t=-3,023$; $p=,003<0,05$). Bekar olan katılımcıların

($x=1,5500$) sapkın davranış sergileme seviyelerinin evli olan katılımcılara ($x=1,3535$) göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Kurum türü değişkenine ilişkin t testi sonucuna göre, katılımcıların psikolojik sözleşme ihlali algıları çalıştıkları kurumun türüne göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($t=-2,943$; $p=,004<0,05$). Özel kurumda çalışan katılımcıların ($x=2,3324$) psikolojik sözleşme ihlali algılarının kamu kurumunda çalışan katılımcılara ($x=1,9069$) göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Fakat katılımcıların işyerinde sapkın davranışlar sergileme eğilimleri çalıştıkları kurumun türüne göre farklılaşmamaktadır ($t=-1,360$; $p=,175>0,05$).

Eğitim durumuna ilişkin ANOVA testi sonucuna göre, katılımcıların psikolojik sözleşme ihlali algıları eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p=,160>0,05$). Fakat katılımcıların işyerinde sapkın davranışlar sergileme eğilimleri eğitim durumuna göre farklılaşmaktadır ($p=,034<0,05$). Hangi eğitim düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunduğu ise Games-Howell testi vasıtasıyla bakılmıştır. Games-Howell testi sonucuna göre lisans derecesinde mezuniyetine sahip çalışanlar ile lise derecesinde mezuniyete sahip çalışanlar arasında sapkın davranışlar açısından anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p=0,044<0,05$). Söz konusu farklılık lisans düzeyinde eğitime sahip çalışanların, 0,18 ortalama farkı ile, lise derecesinde mezuniyete sahip çalışanlara göre daha fazla sapkın davranış sergilemesinden kaynaklanmaktadır.

İş deneyimine ilişkin ANOVA testi sonucuna göre, katılımcıların psikolojik sözleşme ihlali algıları iş deneyimlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p=,522>0,05$). Benzer şekilde katılımcıların işyerinde sapkın davranışlar sergileme eğilimleri iş deneyimlerine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p=,074>0,05$).

4.3. Değişkenler Arası Korelasyonlar

Değişkenler arasındaki ilişkiler, korelasyon analizi ile incelenmiştir. Korelasyon analizi değişkenler arasındaki ilişkilerin kuvvetini ve yönünü gösteren ve -1 ile +1 arasında bir değer olan korelasyon katsayısını hesaplamakta kullanılmaktadır (Çokluk vd., 2010). Tablo 3, söz konusu analiz sonuçlarını özetlemektedir.

Tablo 3. Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Değişkenler	1	2	3	4
1. Bireylere Yön. Sapkın Davranışlar	1			
2. Örgüte Yönelik Sapkın Davranışlar	,569**	1		
3. İşyerinde Sapkın Davranışlar	,819**	,938**	1	
4. Psikolojik Sözleşme İhlali	,513**	,730**	,726**	1
Ortalama	1,2657	1,5694	1,4176	2,1751
Standart Sapma	,4342	,7163	,5136	1,1753

* $p<,05$; ** $p<,01$; $N=276$

Analiz sonuçlarına göre psikolojik sözleşme ihlali algısı ile işyerinde sapkın davranışlar değişkenleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=,726$, $p<,01$). Psikolojik sözleşme ihlali algısı ile bireylere yönelik sapkın davranışlar alt boyutu arasında ($r=,513$, $p<,01$) ve örgüte yönelik sapkın davranışlar alt boyutu arasında ($r=,730$, $p<,01$) pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre oluşturulmuş olan H_I (Psikolojik sözleşme ihlali algısı ile sapkın işyeri davranışları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.), H_{Ia} (Psikolojik sözleşme ihlali algısı ile sapkın işyeri davranışlarının alt boyutu olan bireylere yönelik sapkın davranışlar arasında pozitif yönlü

anamlı bir ilişki vardır.), H_{1b} (Psikolojik sözleşme ihlali algısı ile sapkın işyeri davranışlarının alt boyutu olan örgüte yönelik sapkın davranışlar arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki vardır.) hipotezleri kabul edilmiştir.

4.4. Regresyon Analizleri

Psikolojik sözleşme ihlali algısının işyerinde sapkın davranışlar ve onun alt boyutları olan bireylere yönelik sapkın davranışlar ile örgüte yönelik sapkın davranışlar değişkenleri üzerindeki etkisini ölçümlemek amacıyla, bağımsız değişkeni psikolojik sözleşme ihlali algısı olan üç ayrı basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki etkiyi belirleyen analiz yöntemidir. Regresyon analizi yardımıyla bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni ne ölçüde açıkladığı saptanabilmektedir (Çokluk vd., 2010). Bu analizde eğer tek bir bağımsız değişken mevcutsa buna basit doğrusal regresyon, birden fazla değişken mevcut ise çoklu doğrusal regresyon denilmektedir (Bayram, 2009). Regresyon analizi sonuçları, Tablo 4’te özetlenmektedir.

Tablo 4. Regresyon Analizi Sonuçları

		B	SH	β	t	R ²	p
Bireylere Yönelik SD	Sabit PSİA	,853	,047	,513	18,026	,263	,000
		,190	,019		9,892		,000
Örgüte Yönelik SD	Sabit PSİA	,602	,062	,730	9,679	,532	,000
		,445	,025		17,663		,000
İşyerinde SD	Sabit PSİA	,728	,045	,726	16,212	,526	,000
		,317	,018		17,455		,000

SD: Sapkın davranışlar; PSİA: Psikolojik sözleşme ihlali algısı

Basit doğrusal regresyon analizleri, psikolojik sözleşme ihlali algısının, işyerinde sapkın davranışlar değişkeni ile alt boyutları üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Bu etki pozitif yönlüdür. Buna göre; “bireylere yönelik sapkın davranışlar” değişkenindeki varyansın %26’sı psikolojik sözleşme ihlali algısı ile açıklanmaktadır. Bu değere bakacak olursak bireylere yönelik sapkın davranışların ortaya çıkmasında psikolojik sözleşme ihlali algısı %26 oranında etkilidir diyebiliriz. Bu durumda H_{2a} (Psikolojik sözleşme ihlali algısı çalışanların bireylere yönelik sapkın davranışlara yönelme eğilimlerini pozitif ve anlamlı olarak etkilemektedir.) hipotezi desteklenmektedir. “Örgüte yönelik sapkın davranışlar” değişkenindeki varyansın %53’ü psikolojik sözleşme ihlali algısı ile açıklanmaktadır. Bu değeri değerlendirecek olursak örgüte yönelik gerçekleştirilen sapkın davranışların ortaya çıkmasında psikolojik sözleşme ihlali algısı %53 oranında etkilidir diyebiliriz. Bu durumda H_{2b} (Psikolojik sözleşme ihlali algısı çalışanların örgüte yönelik sapkın davranışlara yönelme eğilimlerini pozitif ve anlamlı olarak etkilemektedir.) hipotezi desteklenmektedir. “İşyerinde sapkın davranışlar” değişkenindeki varyansın %52’si psikolojik sözleşme ihlali algısı ile açıklanmaktadır. Bu değere bakacak olursak sapkın davranışların ortaya çıkmasında psikolojik sözleşme ihlali algısı %52 oranında etkilidir diyebiliriz. Bu durumda H_2 (Psikolojik sözleşme

ihlali algısı çalışanların sapkın işyeri davranışlarına yönelme eğilimlerini pozitif ve anlamlı olarak etkilemektedir.) hipotezi desteklenmektedir.

5. SONUÇ

Araştırma, psikolojik sözleşme ihlali algısı ile işyerinde sapkın davranışlar arasındaki ilişkiyi banka çalışanları örnekleminde ortaya koymaya odaklanmıştır. 276 banka çalışanından elde edilen veriler üzerinde yapılan veri analizine göre söz konusu değişkenler arasında oldukça güçlü ve aynı yönlü bir ilişki vardır.

Korelasyon analizi, psikolojik sözleşme ihlali algısı ile genel işyerinde sapkın davranışlar değişkeni arasında güçlü; onun alt boyutu olan örgüte yönelik sapkın davranışlar değişkeni arasında orta düzeyde pozitif yönlü ilişki olduğunu göstermiştir. Buna göre banka çalışanlarının, örgüte sunduğu katkının bir karşılığı olarak içerisine girdikleri beklentilerin layıkıyla karşılanmıyor olduğu yönündeki inançları güçlendikçe, örgüte yönelik yıkıcı davranışlar gösterme olasılıkları da artış göstermektedir. Regresyon analizleri de benzer şekilde, psikolojik sözleşme ihlali algısının genel işyerinde sapkın davranışlar değişkeni ile onun alt boyutlarını pozitif yönlü olarak ve önemli ölçüde etkilediğini göstermiştir. Buna göre banka çalışanlarının karşılanmayan beklentileri, özellikle örgüte yönelik olarak sergiledikleri yıkıcı davranışların temel nedenlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Literatür, bu ilişkiyi bir çeşit misilleme davranışı perspektifinde açıklamaktadır. Şöyle ki kişinin işyerinden beklentilerinin karşılanmadığı yönündeki bilişsel değerlendirmesinin yani psikolojik sözleşme ihlali algısının onda bazı duygusal tepkilere neden olmak suretiyle bir nevi intikam arayışına girmesi ile sonuçlanabildiği belirtilmektedir (Bordia vd., 2008). Böylece, çalışanların beklentilerini hesaba katmayan örgütlerin, psikolojik sözleşme ihlalinin bir getirisi veya misillemesi olarak yıkıcı davranışlarla karşılaşma olasılığı daha yüksek bulunmaktadır (Etodike vd., 2020). Literatürdeki bazı araştırmalar, bu ilişkinin dolaylı biçimde de ortaya çıkabildiğini göstermektedir. Örneğin Jiang vd. (2007), liderin otoriter tavırlarının çalışanlarda psikolojik sözleşme ihlali algısına yol açtığını; bunun ise sapkın davranışlarda artışa neden olduğunu tespit etmişlerdir. But ve Atif (2014), dağıtım adaletinin psikolojik sözleşme ihlali algısını önemli derecede etkilediğini ve bunun sapkın işyeri davranışları ile ilişkili olduğunu saptamıştır. Azim vd. (2020) de lider desteğinin ve örgütsel güven algısının psikolojik sözleşme algısını; bunun ise işyerinde sapkın davranışları etkilediğini bulmuştur. Genel olarak, olumlu değişkenlerin psikolojik sözleşme algısını; olumsuz olanların ise psikolojik sözleşmenin ihlal edildiği algısını güçlendirici yönde etki etmek suretiyle sapkın davranış eğilimini azaltıcı ya da artırıcı yönde bir harekete neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada, çalışanları sapkın/yıkıcı davranışlar gösterme yönünde güdüleyen olguların, büyük oranda, karşılanmayan beklentilerin yarattığı olumsuz duygular ve intikam arzusu vesilesiyle ortaya çıktığını söylemek olasıdır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, Türkiye’de gerçekleştirilen başka araştırmaların sonuçları ile de paralellik göstermektedir. İyigün ve Çetin’in (2012) ilaç sektöründe, Fettahlıoğlu’nun (2015) imalat sanayiinde, Polat’ın (2020) tekstil sektörü çalışanları üzerinde, Kobanoğlu ve Uygungil-Erdoğan’ın (2022) mobilya sanayiinde gerçekleştirdikleri araştırmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bu araştırma, ülkemizde banka çalışanları özelinde iki değişken arasındaki ilişkiyi aydınlatıcı veriler sunması bakımından önem arz etmektedir.

Araştırma örnekleminin, sonuçları tüm banka çalışanlarına genellemeye olanak verecek genişlikte olmaması bu araştırmanın en önemli kısıtlarından biridir. Ayrıca, işyerinde sapkın davranışları ölçmek üzere yöneltilen soruların katılımcılarca hassas konular olarak algılanmış

ve onlarda çekincelere yol açmış olması muhtemeldir. Benzer kavramların araştırılmasında olduğu gibi bu çalışmada da söz konusu ölçeğe verilen yanıtların sosyal beğenilirlik etkisi ile (DeVellis, 2003; Krumpal, 2013) gerçeğin bir kısmını manipüle ediyor olabileceğini düşünmek olasıdır.

KAYNAKÇA

- ADAMS, J. S. (1965), "Inequity in social exchange", in BERKOWITZ, L. (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Academic Press, New York: 267-299.
- APPELBAUM, S. H., LACONI, G. D., & MATOUSEK, A., (2007), "Positive and Negative Deviant Workplace Behaviors: Causes, Impacts, and Solutions", *Corporate Governance*, 5(7): 586-598.
- ARGYRIS, C. (1960). *Understanding Organisational Behaviour*, Doresy, Homewood.
- AVCI, N. (2008). Konaklama işletmelerinde örgütsel öğrenme, iş tutumları ve örgütsel sapma arasındaki ilişkinin analizi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir.
- AZIM, A. M., HASSAN, M. S., ZAID, D. S., & DAUD, M. A. (2020). "The Influence of Supervisor Support, Organizational Trust on Workplace Deviant Behavior: Do Psychological Contract Matter." *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 10(2): 116-132.
- BAVIK, A., & BAVIK, Y. L. (2014). "Effect of Employee Incivility on Customer Retaliation Through PCB: The Moderating Role of Moral Identity", *International Journal of Hospitality Management*, 50: 66-76.
- BAYIN, G., & TEREKLİ-YEŞİLAYDIN, G. (2014). "Hemşirelerde Örgütsel Sapma Davranışının Analizi: Bir Üniversite Hastanesi Örneği." *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(3): 81-107.
- BAYRAM, N. (2009). *Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi (2. Basım)*. Güven Mücellit Matbaacılık, İstanbul.
- BENNETT, R. J., & ROBINSON, S. L. (2000). "Development of a Measure of Workplace Deviance", *Journal of Applied Psychology*, 85(3): 349-360.
- BLAU, P. (1964). *Exchange and Power in Social Life*, Wiley. New York.
- BORDIA, P., RESTUBOG, S. L. D., & TANG, R. L. (2008) "When Employees Strike Back: Investigating Mediating Mechanisms Between Psychological Contract Breach and Workplace Deviance", *Journal of Applied Psychology* 93(5): 1104–1117.
- BUT, S., & ATIF, M. (2014). "The Effect of Distributive Injustice on Organizational Deviance: The Mediating Role of Psychological Contract Breach." *Journal of Applied Environmental Biological Sciences*, 4, 198-204.
- CHAO, J. M., CHEUNG, F. Y., & WU, A. M. (2011). "Psychological Contract Breach and Counterproductive Workplace Behaviors: Testing Moderating Effect of Attribution Style and Power Distance", *The International Journal of Human Resource Management*, 22(4): 763-777.

- CONWAY, N., & BRINER, R. B. (2009). "Fifty Years of Psychological Contract Research: What do We Know and What are the Main Challenges?" *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, 24: 71-130.
- COYLE-SHAPIRO, J., & KESSLER, I. (2000). "Consequences of the Psychological Contract for the Employment Relationship: A Large-scale Survey." *Journal of Management Studies*, 37(7): 903-930.
- COYLE-SHAPIRO, J. A. M., PEREIRA COSTA, S., DODEN, W., & CHANG, C. (2019). "Psychological Contracts: Past, Present, and Future." *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 6: 145-169.
- ÇAKMUR, H. (2012). "Araştırmalarda Ölçme- Güvenilirlik – Geçerlilik." *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 11(3): 339-344.
- ÇOKLUK, Ö., ŞEKERCİOĞLU, G., & BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve Lısrrel Uygulamaları (1. Basım)*. Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara.
- DEMİR, M. (2009). *Konaklama işletmelerinde duygusal zekâ, örgütsel sapma, çalışma yaşamı kalitesi ve işten ayrılma eğilimi arasındaki ilişkinin analizi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir.
- DEVELLIS, R. F. (2003). *Scale Development: Theory and Applications*, Sage Publications, Thousand Oaks, CA.
- ETODIKE, C. N., JOE-AKUNNE, C. O., & OBIBUBA, I. M. (2020). "Employee Deviance as By-Product of Psychological Contract: The Moderating Effects of Power Distance Among Employees in Insurance Companies in Nigeria." *Asian Journal of Arts & Social Sciences*, 10(4): 44-54.
- FETTAHLIOĞLU, Ö. O. (2015). "Kurumsal İtibar Yönetiminin Psikolojik Sözleşme İhlali ile Üretkenlik Karşıtı Davranışlar İlişkisinde Düzenleyici Etkisi." *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal*, 4(1): 132-149.
- FIDAR., PACIELLO, M., TRAMONTANO, C., FONTAINE, R. G., BARBARANELLI, C., & FARNESE, M. L. (2015). "An Integrative Approach to Understanding Counterproductive Work Behavior: The Roles of Stressors, Negative Emotions, and Moral Disengagement." *Journal of Business Ethics*, 130(1): 131-144.
- FOX, A. (1974). *Beyond Contract. Work, Power and Trust Relations*, Faber & Faber, London.
- GRIEP, Y., & VANTILBORGH, T., (2018). "Let's Get Cynical about This! Recursive Relationships between Psychological Contract Breach and Counterproductive Work Behaviour." *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 91(2): 421-429.
- GRIEP, Y., VANTILBORGH T., & JONES, S. K. (2020). "The Relationship between Psychological Contract Breach and Counterproductive Work Behavior in Social Enterprises: Do Paid Employees and Volunteers Differ?" *Economic and Industrial Democracy* 41(3): 727-745.
- GOULDNER, A. W. (1960). "The Norm of Reciprocity." *American Sociological Review* 25: 161-178.
- GÜRBÜZ, S., & ŞAHİN, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık, İstanbul.

- İLHAN, M., & ÇETİN, B. (2014). "LISREL ve AMOS Programları Kullanılarak Gerçekleştirilen Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) Analizlerine İlişkin Sonuçların Karşılaştırılması." *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 5(2): 26-42.
- İYİGÜN, N. Ö. (2012). Psikolojik kontratın örgütsel sapma üzerindeki etkisi ve kişilik özelliklerinin rolü: İlaç sektöründe bir araştırma. Beta Yayıncılık, İstanbul.
- İYİGÜN, N. Ö., & ÇETİN, C. (2012). "Psikolojik Kontratın Örgütsel Sapma Üzerindeki Etkisi ve İlaç Sektöründe Bir Araştırma." *Öneri Dergisi*, 10 (37), 15-29.
- JIANG, H., CHEN, Y., SUN, P., & YANG, J. (2017). "The Relationship Between Authoritarian Leadership and Employees' Deviant Workplace Behaviors: The Mediating Effects of Psychological Contract Violation and Organizational Cynicism." *Frontiers in Psychology*, 8: 732.
- KALAYCI, Ş. (2018), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Dinamik Akademi Yayın Dağıtım.
- KNIGHTS, J. A., & KENNEDY, B. J. (2005). "Psychological Contract Violation: Impacts on Job Satisfaction and Organizational Commitment Among Australian Sector Public Servants." *Applied Human Resources Management Research*, 10(2): 57-72.
- KOBANOĞLU, M. S., & UYGUNGİL-ERDOĞAN, S. (2022). "Psikolojik Sözleşme İhlalinin Üretkenlik Karşıtı İş Davranışlarına Etkisinde Örgütsel Sinizmin Aracı Rolü." *İktisat İşletme ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (2): 179-194.
- KRUMPAL, I. (2013). "Determinants of Social Desirability Bias in Sensitive Surveys: A Literature Review." *Quality & Quantity*, 47(4): 2025-2047.
- LESTER, S., TURNLEY, W., BLOODGOOD, J., & BOLINO, M. (2002). "Not Seeing Eye to Eye: Differences in Supervisor and Subordinate Perceptions of and Attributions for Psychological Contract Breach." *Journal of Organizational Behavior*, 23(1): 39-56.
- MARTINKO, M. J., GUNDLACH, M. J., & DOUGLAS, S. C. (2002). "Toward an Integrative Theory of Counterproductive Workplace Behavior: A Causal Reasoning Perspective." *International Journal of Selection and Assessment*, 10: 36-50.
- NADIN, S., & CASSELL, C. (2007). "New Deal for Old? – Exploring the Psychological Contract in a Small Firm Environment." *International Small Business Journal*, 25(4): 417-443.
- NEWSTROM, J. W., & DAVIS, K. (2002). *Organizational Behaviour (Human Behaviour at Work)*, 11th Edition, Mc-Graw Hill Inc, Irwin.
- ÖZTÜRK, İ. (2015). İş Yaşamında Üretkenlik Karşıtı Davranışlar: Ayrımcılık ve Adaletsizlik Algıları ile Olumsuz Duyguların Etkileri, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- POLAT, M. (2020). "Psikolojik Sözleşme İhlallerinin Üretkenlik Karşıtı İş Davranışlarına Etkisi: Bir Alan Araştırması" *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1): 377-408.

- PROTSIUK, O. (2019). "The Relationships Between Psychological Contract Expectations and Counterproductive Work Behaviors: Employer Perception." *Central European Management Journal*, 27(3): 85-106.
- ROBINSON, S. L., & BENNETT, R. J. (1995). "A Typology of Deviant Workplace Behaviors: A Multidimensional Scaling Study." *Academy of Management Journal*, 38(2): 555-572.
- ROBINSON, S. L., & MORRISON, E. W. (2000). "The Development of Psychological Contract Breach and Violation: A Longitudinal Study." *Journal of Organizational Behavior*, 21: 525-546.
- ROUSSEAU, D. M. (1995). *Psychological Contracts in Organizations: Understanding Written and Unwritten Agreements*, Sage, Thousand Oaks, CA.
- SALHA, H., CİNNİOĞLU, H., & YAZIT, H. (2016). "Psikolojik Sözleşme İhlal Algısının Tükenmişlik Üzerine Etkisi: Yiyecek İçecek İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma." 17. Ulusal Turizm Kongresi, Muğla.
- THOMPSON, J. A., & HART, D. W. (2006). "Psychological Contracts: A Nano-Level Perspective on Social Contract Theory," *Journal of Business Ethics*, 68: 229-241.
- TURNLEY, W. H., & FELDMAN, D. C. (1999). "The Impact of Psychological Violations on Exit, Voice, Loyalty, and Neglect." *Human Relations*, 52 (7): 895-922.
- TURNLEY W. H., & FELDMAN, D. C. (2000). "Re-examining the Effects of Psychological Contract Violations: Unmet Expectations and Job Dissatisfaction as Mediators." *Journal of Organizational Behavior*, 21: 25-42.
- TÜRKİYE BANKALAR BİRLİĞİ. (2020). "Banka ve Sektör Bilgileri." https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/4014/Banka_Calisan_ve_Subu_Sayilari.
- YAŞLIOĞLU, M. M. (2017). "Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması." *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*. 46: 74-85.
- YEŞİLTAŞ, M., ÇEKEN, H., & SORMAZ, Ü. (2012). "Etik Liderlik ve Örgütsel Adaletin Örgütsel Sapma Davranışları Üzerindeki Etkisi." *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28): 18-39.

Portföy Risk Yönetimi Açısından Varantlar

(Araştırma Makalesi)

Warrants in Terms of Portfolio Risk Management

Doi:10.29023/alanyaakademik.1279200

Şule Yüksel YİĞİTER

Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

syigiter@ebyu.edu.tr

Orcid No: 0000-0003-3230-5784

Halil TANYILDIZI

Öğr. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü

htanyildizi@agri.edu.tr

Orcid No: 0000-0001-9566-9898

Lokman KARAGÖZ

Öğr. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eleşkirt Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü

lkaragoz@agri.edu.tr

Orcid No: 0000-0002-2362-3644

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Yiğiter, Ş.Y., Tanyıldızı, H., & Karagöz, L. (2023). Portföy Risk Yönetimi Açısından Varantlar. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), Sayfa No.1373-1385.

ÖZET

Anahtar kelimeler:

*Finans, Varantlar,
Portföy Risk Yönetimi*

Makale Geliş Tarihi:

12.04.2023

Kabul Tarihi:

05.09.2023

Özü itibariyle opsiyon karakterli olduğu söylenebilecek olan varantlar, spot piyasalarda işlem görmesi yönüyle opsiyonlardan ayrılmaktadırlar. Ülkemiz için oldukça yeni sayılabilecek olan varantlar, 2010 yılında kurumsal ürünler pazarında Deutchebank aracılığıyla Borsa İstanbul bünyesinde alım satıma konu edilmeye başlanmıştır. Çalışmanın amacı, varantların risk yönetimi için sağlayacağı olası katkıları ampirik açıdan ortaya koymaktır. Kurulan hipotetik portföy içerisinde yer alan hisse senetleri; Türk Hava Yolları ve Kardemir Demir Çelik firmalarıdır. Bu iki hisse senedi BİST 100'de en yüksek işlem hacmine sahip iki hisse senedi olmaları sebebiyle tercih edilmiştir. Portföyün zaman aralığını ise; 16 Aralık 2021-20 Ocak 2022 tarihleri oluşturmaktadır. Her iki hisse senedi de portföye 20.000 TL tutarlı yatırım yaptığı varsayımıyla %50 oranında ağırlıklandırılmış ve yine aynı tarih aralığını kapsayacak şekilde söz konusu hisse senetlerinin satım varantları portföye dahil edilmiştir. Ulaşılan bulgular doğrultusunda risk minimizasyonu için varantların oldukça kullanışlı finansal varlıklar olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Keywords:

*Finance, Warrants,
Portfolio Risk
Management*

Warrants, which can be said to be options in essence, differ from options in that they are traded in spot markets. Warrants, which can be regarded as quite new for our country, started to be traded in the corporate products market in 2010 within Borsa Istanbul through Deutschebank. The aim of the study is to empirically reveal the possible contributions of warrants to risk management.

Stocks in the hypothetical portfolio; Turkish Airlines and Kardemir Iron and Steel companies. These two stocks were chosen as they are the two stocks with the highest trading volume in the BIST 100. The time range of the portfolio is December 16, 2021-20 January 2022. Both stocks are weighted by 50%, assuming that TL 20.000 is invested in the portfolio, and the put warrants of the said stocks are included in the portfolio to cover the same date range. It has been determined that warrants are very useful financial assets for risk minimization.

1. GİRİŞ

Temel görevi tasarrufların yatırımlara kanalize edilmesi hizmetini sunmak olan finansal piyasaların 1970'lerde yaşanan petrol krizi ile yapısal değişime uğradığı söylenebilir. Bretton Woods sisteminin yıkılışı, faiz oranlarının serbest bırakılması ve sermayenin önündeki engellerin ortadan kalkması risk seviyelerini yükseltmekle kalmamış risk çeşitliliğini de artırmıştır. 1980'lere gelindiğinde serbest değişken kur sistemleri ve liberal ekonomi politikaları söz konusu risk artışına ayrı bir ivme kazandırmıştır. Bu durum, finansal kararların karmaşıklaşması sonucunu doğurmuştur. Başka bir deyişle, piyasa katılımcılarının risk yönetiminde etkinlik arayışı güçlenmiştir. Geleneksel sayılabilecek finansal ürünlerin işlevleri ihtiyaçlara cevap verebilmek için çeşitlendirilmiş ve piyasa katılımcılarının hizmetine sunulmuştur.

Finansal kurumlar, riskten kaçınma düşüncesi ile kendilerine korunaklı bir alan açmak isteyen (riske maruz kalan) tarafların taleplerine çeşitlendirilmiş ürün sepetleri ile karşılık vererek bu piyasaların arz eden tarafı olmuşlardır. Çeşitlendirilmiş ürün sepetinde sunulan en ilgi çekici enstrümanlar türev varlıklar olarak isimlendirilen finansal araçlardır. Türev ürünlerin yapılandırılan ürünler olması nedeniyle bu alanda yapılan çalışmalar finansal mühendislik şeklinde tanımlanarak finansal inovasyon kavramına karşılık gelecek birçok yeni ürün piyasalarda alım-satımına konu edilmiştir. Swap, opsiyon, forward sözleşmeler milyarlarca dolarlık piyasa hacmine ulaşan bir popülerlik kazanmıştır. Bir takım spekülasyon işlemleri için kapı aralaması açısından eleştirilere de muhatap olan söz konusu finansal ürünler, ilgi görmeye devam eden yapıyla adeta piyasa oyuncularını nezdinde aklamıştır. Söz konusu türev ürünlerden biri de varantlardır.

Özü itibarıyla opsiyon karakterli olduğu söylenebilecek olan varantlar spot piyasalarda işlem görmesi yönüyle opsiyonlardan ayrılmaktadırlar. Ülkemiz için oldukça yeni sayılabilecek olan varantlar, 2010 yılında kurumsal ürünler pazarında Deutchebank aracılığıyla o tarihlerdeki adıyla İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB), bugünkü adıyla Borsa İstanbul (BİST) bünyesinde alım satımına konu edilmeye başlanmıştır. Çalışmamızda, riske maruz kalan taraflar olarak sınıflandırdığımız menfaat gruplarının risk yönetimine varantların nasıl katkı sunabileceği sorusuna cevap aranmıştır.

İlk bölümde varantlar ile ilgili teorik çerçeve kavramsal tanımlamalar üzerinden ortaya konulmuştur. Takip eden kısımda Markowitz 'in ortalama-varyans modeli tanıtılmıştır. Son olarak, portföy risk yönetiminde varantların kullanılabilirliği, kurulan hipotetik bir portföy ile sınanmıştır.

2. VARANTLAR

Hak kullanma üzerine kurulan bir finansal varlık olarak tanımlanan varant (Gündoğdu, 2012, s. 57), spot piyasalarda işlem görmesi yönüyle opsiyonlardan ayrılmaktadır. Tıpkı bir alım opsiyonu gibi, varant da tespit edilmiş bir tarihsel aralıkta tespit edilmiş bir fiyattan firma hissesini satın alma ya da satma hakkı olarak tanımlanabilir (Black & Scholes, 2019, s. 637).

Varantların Türkiye’de uygulama alanı bulması 05.01.2010 tarih 318 sayılı İMKB genelgesi ile mümkün olabilmıştır. Usul ve esas açısından varantlara ilişkin şartlar söz konusu genelgede belirlenmiştir. (Karakuş & Zor, 2014, s. 63).

Ortaklık varantları ve aracı kuruluş varantları (covered warrants) olarak iki ana sınıfa ayrılan varant türlerinden Türkiye’de sadece “Aracı Kuruluş Varantları” piyasada işlem görmektedir. Varantın temel bir özelliğini vurgulamak için şunu söylemek mümkündür: “Varant satın alan yatırımcı pay almış olmaz, payı alma ya da satma hakkını elde etmiş olur” (BİST, 2012).

Genel olarak, varant, ihraççının çıkardığı ve elinde bulunduranların belirli sayıdaki menkul kıymeti belirli bir fiyatla ve belirli bir süre içinde alma ve satma haklarına sahip olduğu bir tür menkul kıymet senedir. Esasen bir tür hisse senedi opsiyonudur. Varant, sahibine belirli bir tarihte (Avrupa Tipi) ya da vade sonuna kadar istenildiği zaman (Amerikan Tipi) belirli bir fiyattan, hisse senedini veya dayanak varlığı satın alma veya satma zorunluluğu getirmeyen ancak hak veren bir tür hisse senedi opsiyonudur (LONDANI, 2013) (Londani, 2013:4387).

Varantların fiyatının dolaylı bir şekilde hareket ettiğini söylemek mümkündür. Başka bir ifadeyle, varantın fiyatı dayanak varlığın fiyat hareketleri doğrultusunda şekillenir. Ancak, varant enstrümanına talep oluşturan yatırımcı gruplarının aynı temel faktörleri, farklı şekilde değerlendirebilecekleri de unutulmamalıdır. Ayrıca, hisse senedi ve varant ayrı ayrı alınıp satılmaktadır. Dolayısıyla piyasalarda, hisse senedi ile varant arasındaki ilişkinin mükemmel olmasını beklemek doğru olmayacaktır. Elbette, bir hisse senedinin fiyatı ile ilgili varantın fiyatı arasında teoride desteklenebilen ve pratikte birçok durumda makul derecede yakın sınırlar içinde kalan matematiksel bir ilişki vardır (Giguere, 1958, s. 17). Daha az sermaye ayırarak yatırımcının zaten almayı düşündüğü hisse sayısı kadar varant alabilmesi başka bir deyişle hisse senedi satabilme hakkına sahip olabilmesi yatırımcılar açısından varantların sunduğu çok önemli bir olanaktır. Örneğin; hisse senedi cazip bir satın alma fiyatına sahipse ve örnek olarak 100 hisse senedi satın alınacaksa, bunun yerine 10 adet varant alınarak 100 hisse üzerinde hak sağlanarak aynı amaca daha az sermaye ile ulaşılabilir. Hisse senedi yerine varant tutmanın genellikle daha az para gerektirdiği hususu bir avantaj olarak değerlendirilebilir (Giguere, 1958, s. 21).

Tablo 1. Varant- Opsiyon Benzerlikler-Farklılıklar

Varantlar	Opsiyonlar
Dayanak varlığı satın almadan dayanak varlık üzerinde meydana gelen fiyat hareketlerinden yararlanma imkânı verir.	Dayanak varlığı satın almadan dayanak varlık üzerinde meydana gelen fiyat hareketlerinden yararlanma imkânı verir.
Bir hakkı ifade eder.	Bir hakkı ifade eder.
Varantlar bir menkul kıymettir.	Opsiyonlar bir sözleşmedir.
Varantlar, spot (nakit) esasları ile işlem görür.	Opsiyonlar, vadeli işlem esasları ile işlem görürler.
Varantların özellikleri, ihraççı tarafından belirlenir ve opsiyonlara göre daha esnekler (örneğin sabit vadeleri yoktur).	Opsiyonların özellikleri işlem gördüğü borsalar tarafından belirlenen standart kontratlarıdır.
Varantlarda, her bir varantın tek bir ihraççısı vardır. İhraççı varantlarda kullanılacak olan hakkın tek muhatabı konumundadır.	Opsiyonlarda satış yapan taraf opsiyonun yazıcısı konumundadır.

Varantlarda teminat yatırma veya tamamlama yoktur, zira ürünün tüm sorumluluğu ihraççı kuruluşlardır.

Opsiyonlarda teminat ve teminat tamamlama söz konusudur.

Kaynak: (BIST, 2012).

3.PORTFÖY RİSK YÖNETİMİ

Risk yönetimindeki araştırmalar yıllar itibariyle bir gelişim süreci içerisinde. Markowitz ile sayısal olarak ölçülebileceği ortaya konan risk kavramı, artık ölçülebilir olduğundan yönetilebilir bir faktör olarak düşünölmeye başlanmıştır ve bu amaca yönelik birçok yaklaşım geliştirilmiştir.

Markowitz (1952), portföy seçiminin iki farklı yaklaşımla şekillenen bir süreç olduğunu öne sürmektedir. İlk yaklaşımda portföy seçim süreci gözlem ve deneyimle başlamakta ve menkul kıymetlerin gelecekteki performansları hakkındaki inanç ve beklentiler ile son bulmaktadır. Kullanılacak ikinci yaklaşımda ise portföy seçim süreci, menkul kıymetlerin gelecek performansları için beslenen inanç ve beklentiler ile başlamakta ve gözlem ve deneyime dayalı bir portföy seçimi ile son bulmaktadır. Beklenen getiriyi arzu edilen, getirilerin varyansını ise arzu edilmeyen bir faktör olarak yapılandırılan Markowitz, beklenen getiri ve getirilerin varyansı arasındaki ilişkiyi geometrik olarak gösterdiğini ifade etmektedir. Bu geometrik gösterim karşımıza etkin sınır olarak çıkmaktadır. Markowitz; çok fazla çeşitlendirmenin, büyük sayılar teoremine atıfla portföyün fiili getirisinin neredeyse beklenen getirisi kadar olacağını sigortalanmış bir portföy gibi düşünmemizi sağlayabilecek olsa da menkul kıymetlerin birbirleri arasındaki korelasyonunun çeşitlendirme ile bütün varyansları elimine edemeyeceğini savunmaktadır (Markowitz, 1952).

Markowitz toplam getiri için kurduğu sistematik mantığı analitik olarak şu şekilde ortaya koymaktadır:

$$R = \sum_{t=1}^{\infty} \sum_{i=1}^N d_{it} r_{it} X \quad R_i = \sum_{t=1}^{\infty} d_{it} r_{it} \quad R = \sum x_i R_i$$

N: Menkul Kıymetler

R_{it} : i'ninci menkul kıymetin t zamanındaki beklenen getirisi

D_{it} : i'ninci menkul kıymetin t zamanındaki iskonto oranı

X_i : menkul kıymetin yatırımdaki nispi miktarı(ağırlığı)

R: Toplam Getiri

3.1. Beklenen Getiri Oranı

Bir varlığın getirisi üzerinde etki yaratacak gelişmelerin ortaya çıkma olasılıkları ile söz konusu gelişmelere bağlı varlığın sahip olacağı getiri oranının çarpılması suretiyle bulunacak değerlerin toplamı beklenen getiri oranını vermektedir (Atalay, 2018, s. 121).

Eğer bir hesaplama yapılmak isteniyorsa öncelikle bahsi geçen etki yaratacak olayların neler olabileceği tahmin edilmelidir. Sonrasında bu olayların ortaya çıkma olasılıkları belirlenmelidir. Bu verilerin tespit edilmesini takiben gelişmelere bağlı olarak varlığın alacağı değerlerin ne olacağı da öngörölmelidir. Yapılan bu açıklamalar ışığında beklenen getiri oranı matematiksel olarak şu şekilde formüle edilebilir:

$$E(R_i) = \sum_{j=1}^n p_j \cdot R_{ij}$$

$E(R_i)$: i varlığının getiri oranı

P_j : j durumunun gerçekleşmesi olasılığı

R_{ij} : j durumunun gerçekleşmesi halinde i varlığının getiri oranı

Bir hisse senedinin ya da finansal varlığın getiri oranı üzerinde etki yaratacak olan olası bütün gelişmelerin tespit edilebilmesi çok zordur. Bunun yanında gerçekleşme olasılıklarının ön görülebilmesi ve ön görüler gerçekleştiğinde varlığın getiri oranının ne olacağını bilinebilmesi de mümkün gözükmemektedir. Bu gerçekten hareketle uygulamada varlıkların geçmişte gerçekleşmiş getiri oranlarının ortalaması alınarak beklenen getiri oranı hesaplandığı görülmektedir.

3.2. Risk

Markowitz 'in finans dünyasında uzun yıllar devam eden ve devam etmekte olan paradigmasında en önemli paya sahip olan riskin ölçülebilirliği konusu, istatistik biliminin katkılarıyla standart sapma kavramıyla güçlü ve ikna edici bir açıklamaya sahiptir. Standart sapma bilindiği gibi verilerin ortalama değerden farklılıklarını ifade eden bir istatistiktir. Markowitz (1952) istatistiki olarak riski şu şekilde formüle etmiştir (Atalay, 2018):

$$\sigma_i = \sqrt{p_j (R_{ij} - E(R_i))^2}$$

σ_i : i varlığının standart sapması

p_j : j durumunun gerçekleşme olasılığı

R_{ij} : i varlığının getiri oranı

$E(R_i)$: i varlığının beklenen getiri oranı

Yatırımcı açısından bakıldığında gerçekleşen getiri oranının beklenen getiri oranından farklı olması riski belirleyen unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktadan hareketle söz konusu riski standart sapma olarak yerine koyduğumuzda yatırımcı aynı beklenen getiri oranlarına sahip varlıklar arasından riski yani standart sapması düşük olan varlıkları tercih edecektir. Markowitz (1952) çalışmasına başlık olarak seçtiği portföy seçimi konusu gündeme gelmektedir. Portföy kelime anlamı olarak cüzdandan anlamına gelmektedir. Finans dünyasında ise birden fazla varlıktan oluşan bir sepet anlamında kullanıldığını gözlemlemek mümkündür. Bu olgudan hareketle portföy seçiminde Markowitz'i takiben, portföy risk yönetiminde ilk kriterin en az iki varlıktan oluşan portföye dahil edilecek varlıkları beklenen getiri-risk karşılaştırması ile belirlemek, ilk aşamayı oluşturmaktadır diyebiliriz. Burada, geleneksel portföy paradigmasını değiştiren Markowitz 'in, varlıkların getiri-risk ölçütleri kriterine ikinci aşama olarak tarif edebileceğimiz varlıkların kendi aralarındaki kovaryansını yerleştirdiğini görüyoruz.

Önceki açıklamaların devamı olarak i ve k varlıklarından oluşturulan bir portföyün kovaryansı şu şekilde formüle edilebilir:

$$\sigma_{ik} = p_j [R_{ij} - E(R_i)(R_{kj} - E(R_k))]$$

σ_{ik} : i ve k varlıklarının getiri oranlarının kovaryansı

$p_{j,j}$ durumunun gerçekleşme olasılığı

R_{ij} : i varlığının getiri oranı

$E(R_i)$: i varlığının beklenen getiri oranı

R_{kj} : k varlığının getiri oranı

$E(R_k)$: k varlığının beklenen getiri oranı

Bir portföyün riskinin tespit edilebilmesi o portföyü oluşturan varlıklarının getiri oranları arasındaki kovaryansın bilinmesi ile mümkün olabilir. Portföyü oluşturan varlıkların getiri oranlarının farklı durumlara karşı birbirlerinin aynı olmayan reaksiyonlar gösterebilmektedir. Bu olgu bir portföyde riskin düşürülebilmesinin yolunu açmaktadır. Bu noktada portföyün riskinin portföyde bulunan varlıkların riskinin ortalaması kadar olacağı şeklinde bir fikir akla gelebilir. Fakat daha önce de ifade edildiği gibi varlıkların kendi aralarındaki kovaryansı farklı risk seviyelerinin ortaya çıkmasına olanak vermektedir.

4. LİTERATÜR TARAMASI

Whalley (2011), aracı kuruluş varant fiyatlarının, işlem gören diğer seçeneklerden daha yüksek olduğuna dair tutarlı, istatistiksel olarak anlamlı, ampirik gözlem açısından ise yeni, arz yönlü bir açıklama ortaya koyduğu çalışmasında; fiyatları belirleyen teminatlı varant piyasası yapıcılarının aynı zamanda ihraççı olduklarını ve her zaman net açık pozisyon taşıdıklarını ifade etmektedir. Bu nedenle, genel net kısa pozisyonlar için, işlem maliyetleri hem ihraççıların varant ihraç marjinal maliyetlerini hem de varant itfasının marjinal faydalarını artırdığından hem alış hem de talep rezervasyon fiyatlarının etkin piyasa değerlerinin üzerinde olduğunu gösteren sonuçlara ulaşıldığı söz konusu çalışmada ifade edilmektedir.

Gündoğdu (2012), yapılandırılmış finansal ürünler sınıfına giren varantların risk yönetimi için oluşturulduğuna dikkat çeken çalışmasında; kaldıraç sağlayarak yatırım yapma imkânı veren menkul kıymetleştirilmiş bir opsiyon modeli olarak varantları tanımlamaktadır. Varantların risk yönetimine yönelik yapısına ilaveten, menkul kıymet borsalarında işlem yapan küçük yatırımcıların da hisse senedi alım-satımı yapabileceği bir finansal ürün olarak ortaya çıkan varantların, finansal ürünlerin işlem hacmi ve çeşitliliğinin artması sonucunda sermayenin tabana yayılmasına imkân sağlayabileceğini söylemektedir.

Mugaloğlu (2012), varant işlemlerinin başlaması sonrasında, endekse dayalı varant işlemlerinin, BİST-30 endeksinin volatilitesi üzerindeki etkisini araştırmayı amaçladığı çalışmada, araştırma dönemini, varant öncesi ve varant sonrası dönem olarak ikiye bölmüştür. Varant öncesi dönem 13.08.2009- 12.08.2010 tarihlerini; varant sonrası dönem ise 13.08.2010- 02.08.2011 dönemini kapsamaktadır. Araştırma sonuçlarına göre; endekse dayalı varantların işlem görmeye başladığı varant sonrası dönemde, dayanak varlık olan BİST-30 endeksinin volatilitesinde varant öncesi döneme göre bir azalma olmadığı tespit edilmiştir.

Zor (2013), varant yatırımcılarının volatilité algılarına etki eden faktörlerin belirlenmesini amaçladığı çalışmasında, 2012 yılında BİST' de işlem görmüş BİST-30 endeksine dayalı 61 alım varantı ve bu varantların işlem gördüğü toplam 3.187 gün verisi kullanarak, önce ilgili piyasa için etkin opsiyon fiyatlama modeli belirlemiş, daha sonra etkin modelin belirlediği fiyatları piyasa fiyatlarına eşitleyen volatilité değerlerini bulunarak bu değerlere etki eden faktörler ile regresyon analizi uygulamıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre; dayanak varlık kapanış fiyatı, varantın vadesine kalan gün sayısı ve Türk lirası bankalar arası satış oranı arttıkça yatırımcı tarafından algılanan volatilité azalmaktadır. Ayrıca varantın kapanış fiyatı yükseldikçe algılanan volatilité de artmaktadır.

Başavci (2016), 13.08.2010 tarihinde işlem görmeye başlayan varantların Borsa İstanbul hacimleri üzerinde etkili olup olmadığı konusunu araştırdığı çalışmasında; genel itibarıyla

varant sonrası dönemde, varant kaynaklı işlemlerin Borsa İstanbul'da işlem gören hisse senetlerinin kümülatif hacimlerini anlık bazda ihmal edilebilir derecede de olsa arttırdığı sonucuna ulaştığını ifade etmektedir.

Aksu (2016), 2015 yılında ihraç edilmiş ve aynı yıl vadesi dolmuş Ereğli Demir Çelik A.Ş. hisse senetlerine dayalı 23 adet yatırım kuruluşu varantının piyasada doğru fiyatlanıp fiyatlanmadığı konusunda yaptığı araştırmada; aracı kuruluş varantlarının fiyatlanmasında BS, BSM ve GC modellerinin ortalama fiyatlama hatasının %50 civarında olduğunu söylemektedir. Ayrıca bu üç modelin kârdaki varantları zarardaki varantlara göre daha doğru fiyatladığının tespit edildiği söz konusu çalışmada ifade edilmektedir.

Aksu ve Sakarya (2018), Ereğli Demir Çelik Fabrikaları T.A.Ş.'nin 2015 yılında ihraç edilen hisse senetlerinin dayanak varlık olduğu 23 alım ve 23 satım varantlarının fiyatlandırma için Black-Scholes ve Gram-Charlier fiyatlandırma modellerini kullandıkları çalışmada; Black Scholes modelinin fiyatlama performansının alım varantları için daha iyi olduğunu, Gram-Charlier modelinin fiyatlandırma performansının ise satım varantları için daha iyi olduğunu bulmuştur. Ayrıca gözlenen piyasa fiyatlarının model fiyatlarından mantıksız bir şekilde yüksek olduğu ve her iki modelin de Türkiye'deki aracı kuruluş varantlarında o kadar başarılı olmadığı sonucuna ulaşıldığı söz konusu çalışmada ifade edilmektedir.

Farkas (2021), bir hisse senedi endeksinin dayanak varlık olduğu, banka tarafından ihraç edilen varantlara ilişkin verileri kullanarak yaptığı araştırmada; bireysel yatırımcıların toplam varant portföyünün endeksin kısa vadeli eğilimine karşı spekülasyon yaptığını söylemektedir. Bu duruma gerekçe olarak; yatırımcılar, varantlar daha yüksek kaldıraç sunduğunda daha büyük pozisyonlar açma eğiliminde olması gösterilmektedir. Sonuç olarak, alım varantları satım varantlarından daha yüksek kaldıraç sunduğunda yatırımcılar uzun pozisyon açarlar.

5. VARANTLAR BAĞLAMINDA HİPOTETİK BİR PORTFÖY DEĞERLENDİRMESİ

Varantların, hedging işlemlerinde kullanılabilirliğini değerlendirmek için hipotetik bir portföy oluşturulmuştur. Portföy içerisinde yer alan hisse senetleri; Türk Hava Yolları ve Kardemir Demir Çelik firmalarıdır. Bu iki hisse senedi BİST 100'de en yüksek işlem hacmine sahip iki hisse senedi olmaları sebebiyle tercih edilmiştir. Portföyün zaman aralığını ise; 16 Aralık 2021-20 Ocak 2022 tarihleri oluşturmaktadır. Her iki hisse senedi de portföye 20.000 TL tutarlı yatırım yapıldığı varsayımıyla %50 oranında ağırlıklandırılmış ve yine aynı tarih aralığını kapsayacak şekilde söz konusu hisse senetlerinin satım varantları portföye dahil edilmiştir. Türk Hava Yolları için hedging amaçlı portföye dahil edilen varant; "TIKIZL.V" kodlu satım varantıdır. Kardemir Demir Çelik için ise "KADIVU" kodlu satım varantı kullanılmıştır. Varant seçiminde analiz dönemine uygun tarihlerde ihraç edilen varantlar ihraç tarihi itibarı ile görece düşük değerli olmaları dikkate alınarak seçilmiştir ve dayanak varlığa yatırılan yatırım tutarının %10'una karşılık gelecek tutarda varant alımı yapılmıştır. Portföye ilişkin bahsi geçen bilgiler aşağıda yer alan tabloda gösterilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Portföye İlişkin Bilgiler

Dayanak Varlık	Varant	Miktar (TL) (Dayanak Varlık)	Miktar (TL) (Varant)	Tarih Aralığı
Türk Hava Yolları (THYO)	TIKIZL	10.000	1.000	17 Aralık 2021-21 Ocak 2022
Kardemir Demir Çelik (KRDMR)	KADIVU	10.000	1.000	17 Aralık 2021-21 Ocak 2022

5.1. Portföy Modellemesi

Aşağıda yer alan Tablo 3'te iki hisse senedi ile kurulan portföyün oransal getirileri verilmiştir.

Tablo 3. Hipotetik Portföy Oransal Getiriler

	Tarih	THYO	KRDEMİR	ORANSAL GETİRİ THYO	ORANSAL GETİRİ KRDEMİR
26.gün	21.01.2022	27,500	12,520	-0,021	-0,010
25.gün	20.01.2022	28,100	12,650	0,025	0,028
24.gün	19.01.2022	27,400	12,300	0,019	0,037
.	18.01.2022	26,880	11,850	-0,049	-0,071
.	17.01.2022	28,280	12,760	0,002	-0,034
.	22.12.2021	18,880	9,300	-0,052	-0,099
3.gün	21.12.2021	19,930	10,330	-0,099	-0,099
2.gün	20.12.2021	22,140	11,470	-0,021	-0,019
1.gün	17.12.2021	22,620	11,700		

n: 26 güne ait veri kullanılmıştır.

$$E(r_{THYO}): \frac{1}{n} \cdot \sum r_{THYO} : 0,008891627$$

$$E(r_{KRDMR}): \frac{1}{n} \cdot \sum r_{KRDMR} : 0,003987069$$

Portföydeki varlıkların ayrı ayrı ve birlikte istatistiki değerleri ise Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Portföydeki Varlıkların İstatistiki Değerleri

ORTALAMA GETİRİ THYO	0,008891627	ORTALAMA GETİRİ KRDEMİR	0,003987069
THYO STANDART SAPMA	0,045875462	KRDMR STANDART SAPMA	0,050241866
THYO, KRDMR KOVARYANS	0,001517261	THYO, KRDMR KOVARYANS	0,001517
THYO, KRDMR KORELASYON	0,001661673	THYO, KRDMR KORELASYON	0,001662

Varantların dahil edilmesi ile oluşturulan portföylere ait kovaryans ve korelasyon oranları ise Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 1. Dayanak Varlıklar ile Varantların Kovaryans ve Korelasyon Katsayıları

THYO, TKIZ Kovaryans	-0,001045013	KRDMR, KADIVU Kovaryans	-0,007772595
THYO, TKIZ Korelasyon	-0,084899465	KRDMR, KADIVU Korelasyon	-0,689072091

6. BULGULAR

Aşağıdaki tablolarda yer alan “Portföy Değeri” başlıklı sütunda, dayanak varlığa yapılan yatırımın satırda gösterilen gün elde tutulan adet üzerinden aldığı değer yer almaktadır. “Varant Değeri” ile gösterilen sütunda ise varantın elde tutulan adet üzerinden ilgili günde aldığı değer yer almaktadır. “Portföy K/Z” başlıklı sütunda dayanak varlığın 17/12/2021 tarihindeki değeri ile ilgili tarihlerde aldığı değerlerin farkı yer almaktadır. “Varant K/Z” ile gösterilen sütunda

varantın 17/12/2021 tarihindeki değeri ile ilgili tarihlerde aldığı değerlerin farkı yer almaktadır. “Toplam K/Z” sütunu ise “Portföy K/Z” ve “Varant K/Z” sütunlarının toplanması ile oluşturulmuştur.

Tablo 2. KRDMR ve KADIVU Portföy Performansı

Tarih	Dayanak Varlık	Varant (KADIVU)	Portföy Değeri	Varant Değeri	Portföy K/Z	Varant K/Z	Toplam K/Z
21.01.2022	12,52	0,06	10.692,08	600	700,28	-400	300,28
20.01.2022	12,65	0,08	10.803,1	800	811,3	-200	611,3
19.01.2022	12,3	0,07	10.504,2	700	512,4	-300	212,4
18.01.2022	11,85	0,14	10.119,9	1400	128,1	400	528,1
17.01.2022	12,76	0,07	10.897,04	700	905,24	-300	605,24
14.01.2022	13,21	0,07	11.281,34	700	1.289,54	-300	989,54
13.01.2022	13,35	0,07	11.400,9	700	1.409,1	-300	1109,1
12.01.2022	13,05	0,08	11.144,7	800	1.152,9	-200	952,9
11.01.2022	12,64	0,07	10.794,56	700	802,76	-300	502,76
10.01.2022	11,55	0,12	9.863,7	1200	-128,1	200	71,9
7.01.2022	11,6	0,14	9.906,4	1400	-85,4	400	314,6
6.01.2022	10,59	0,25	9.043,86	2500	-947,94	1.500	552,06
5.01.2022	10,3	0,31	8.796,2	3100	-1.195,6	2.100	904,4
4.01.2022	9,84	0,35	8.403,36	3500	-1.588,44	2.500	911,56
3.01.2022	9,46	0,4	8.078,84	4000	-1.912,96	3.000	1.087,04
31.12.2021	9,22	0,52	7.873,88	5200	-2.117,92	4.200	2.082,08
30.12.2021	9,1	0,61	7.771,4	6100	-2.220,4	5.100	2.879,6
29.12.2021	9,37	0,66	8.001,98	6600	-1.989,82	5.600	3.610,18
28.12.2021	8,99	0,48	7.677,46	4800	-2.314,34	3.800	1.485,66
27.12.2021	9,38	0,41	8.010,52	4100	-1.981,28	3.100	1.118,72
24.12.2021	9,43	0,57	8.053,22	5700	-1.938,58	4.700	2.761,42
23.12.2021	8,91	0,68	7.609,14	6800	-2.382,66	5.800	3.417,34
22.12.2021	9,3	0,55	7.942,2	5500	-2.049,6	4.500	2.450,4
21.12.2021	10,33	0,4	8.821,82	4000	-1.169,98	3.000	1.830,02
20.12.2021	11,47	0,22	9.795,38	2200	-196,42	1.200	1.003,58
17.12.2021	11,7	0,1	9.991,8	1000	0	0	0

Tablo 6 incelendiğinde, 17 Aralık tarihinde 10.000 TL (854 adet) dayanak varlığa, 1.000 TL (10.000 adet) satım varantına yapılan yatırımın 21 Ocak tarihine kadar dayanak varlığın fiyat hareketlerindeki oynaklık karşısında her zaman pozitif kaldığı toplam kar-zarar (toplam k/z) sütunu altında gözlemlenebilmektedir.

Ayrıca dayanak varlığa yatırılan 10.000 TL'den 1.989,82 TL zarar edildiği 29/12/2021 tarihinde varant sayesinde 3.610 TL tutarında portföy kar etmiş gözükmektedir

Tablo 7. THYO-TKIZ Portföy Performansı

Tarih	Dayanak Varlık	Varant (satım) fiyatı	Portföy Değeri	Varant Değeri	Portföy K/Z	Varant K/Z	Toplam K/Z
21.01.2022	27,5	0,01	12.155	333,33	2.156,96	-666,66	1.490,3
20.01.2022	28,1	0,02	12.420,2	666,66	2.422,16	-333,33	2.088,83
19.01.2022	27,4	0,04	12.110,8	1.333,32	2.112,76	333,33	2.446,09
18.01.2022	26,88	0,03	11.880,96	999,99	1.882,92	0	1.882,92
17.01.2022	28,28	0,02	12.499,76	666,66	2.501,72	-333,33	2.168,39
14.01.2022	28,22	0,02	12.473,24	666,66	2.475,2	-333,33	2.141,87
13.01.2022	28,68	0,02	12.676,56	666,66	2.678,52	-333,33	2.345,19
12.01.2022	26,88	0,03	11.880,96	999,99	1.882,92	0	1.882,92
11.01.2022	26,9	0,03	11.889,8	999,99	1.891,76	0	1.891,76
10.01.2022	26,7	0,03	11.801,4	999,99	1.803,36	0	1.803,36
7.01.2022	24,94	0,05	11.023,48	1.666,65	1.025,44	666,66	1.692,1
6.01.2022	24,86	0,05	10.988,12	1.666,65	990,08	666,66	1.656,74
5.01.2022	23,9	0,04	10.563,8	1.333,32	565,76	333,33	899,09
4.01.2022	22,88	0,07	10.112,96	2.333,31	114,92	1.333,32	1.448,24
3.01.2022	21,84	0,09	9.653,28	2.999,97	-344,76	1.999,98	1.655,22
31.12.2021	20,02	0,10	8.848,84	3.333,3	-1.149,2	2.333,31	1.184,11
30.12.2021	20,14	0,10	8.901,88	3.333,3	-1.096,16	2.333,31	1.237,15
29.12.2021	21,08	0,10	9.317,36	3.333,3	-680,68	2.333,31	1.652,63
28.12.2021	20,48	0,11	9.052,16	3.666,63	-945,88	2.666,64	1.720,76
27.12.2021	20,78	0,11	9.184,76	3.666,63	-813,28	2.666,64	1.853,36
24.12.2021	21,12	0,12	9.335,04	3.999,96	-663	2.999,97	2.336,97
23.12.2021	19,21	0,21	8.490,82	6.999,93	-1.507,22	5.999,94	4.492,72
22.12.2021	18,88	0,22	8.344,96	7.333,26	-1.653,08	6.333,27	4.680,19
21.12.2021	19,93	0,09	8.809,06	2.999,97	-1.188,98	1.999,98	811
20.12.2021	22,14	0,03	9.785,88	999,99	-212,16	0	-212,16
17.12.2021	22,62	0,03	9.998,04	999,99	0	0	0

Tablo 7 incelendiğinde, 17 Aralık tarihinde 10.000 TL (442 adet) dayanak varlığa, 1.000 TL (33.333 adet) satım varantına yapılan yatırımın 21 Ocak tarihine kadar dayanak varlığın fiyat hareketlerindeki oynaklık karşısında 20/12/2021 tarihi hariç diğer bütün günlerde pozitif kaldığı toplam kar-zarar (Toplam k/z) sütunu altında gözlemlenebilmektedir.

22/12/2021 tarihinde dayanak varlığa yapılan yatırım 1.653,08 TL zararı görmüşken, varant sayesinde toplam portföyün aynı gün 4.600 TL kar ettiği görülmektedir.

7. SONUÇ

Günümüzde artan risk seviyelerine eşlik eden olağanüstü risk çeşitliliği karşısında finansal kararlar almak karmaşıklaşmıştır. Bu durum risk yönetiminde etkinlik arayışlarını güçlendirmektedir. Türev ürünler, etkin risk yönetimi için olanaklar sunan özelliklere sahip finansal ürünlerdir. Bir türev ürün olan varantlar, dayanak varlık üzerinden, bir vade ile sınırlı, alım ya da satım hakkı veren ve spot piyasada işlem gören yapısıyla dikkat çekmektedir. 2010 yılında ülkemizde kullanıma sunulan aracı kuruluş varantları, belirli bir vadeye kadar bir dayanak varlığı alım ya da satım hakkı veren finansal enstrümanlardır. Varantlar, menkul kıymetleştirilmiş opsiyonlar olarak tanımlanmaktadır. Çalışmamızda varantların portföy risk yönetiminde etkinliğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, finans literatüründe çığır açan Markowitz'i takip ederek, ters yönlü korelasyona sahip finansal varlıkların portföye dahil edilerek portföy riskinin düşürülebileceğini göstermek için hipotetik bir portföy oluşturulmuştur. Portföyü oluşturan varlıkların getiri oranlarının farklı durumlara karşı birbirlerine benzemeyen reaksiyonlar göstermesi, bir portföyde riskin düşürülebilmesinin yolunu açmaktadır.

Söz konusu hipotetik portföy içerisinde yer alan hisse senetleri; Türk Hava Yolları ve Kardemir Demir Çelik firmalarıdır. Bu iki hisse senedi BİST 100'de en yüksek işlem hacmine sahip iki hisse senedi olmaları sebebiyle tercih edilmiştir. Portföyün zaman aralığını ise; 16 Aralık 2021-20 Ocak 2022 tarihleri oluşturmaktadır.

Yatırım ufku sonunda, dayanak varlık ile ters yönlü korelasyona sahip satım varantlarının portföy riskini düşürdüğü ve fiyat hareketlerine karşı yatırımcıyı koruduğu keşfedilmiştir.

Varantların kısa dönemde oldukça oynak fiyat hareketlerinde sahip olduğu gerçeğinden hareketle, elde edilen bulgular doğrultusunda yatırımcıların hedef getiri oranı belirleyip portföy oluşturmalarının daha doğru olacağı düşünülmektedir.

Literatürde varantların piyasa fiyatlarının doğru belirlenip belirlenmediği üzerinde duran çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu anlamda, varantların risk yönetimine olası katkısının ölçüldüğü bu çalışmada, literatüre katkı sağlandığı düşünülmektedir. Yapılacak yeni çalışmalarda, varantların dahil edildiği hipotetik portföylerin diğer enstrümanlar ile karşılaştırmalı getirileri analiz edilebilir. Özellikle, risksiz faiz oranları karşısında oluşturulacak hisse-varant kombinasyonlarının getiri analizleri ile, uygulanabilir öneriler geliştirebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ABD SUKOR, M., & BACHA, O. (2010). Pricing efficiency of stock rights issues in Applied. Malaysia.: Financial Economics 20:22.
- AKSU, M. (2016). Hisse senedine dayalı yatırım kuruluşu varantlarının fiyatlaması: BİST'te bir uygulama. Balıkesir: Master's thesis, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKSU, M., & SAKARYA, Ş. (2018). Pricing of Covered Warrants: An Analysis on Borsa İstanbul. Sosyoekonomi 26.37 (2018), 201-218.
- ATAKAN, T., & GÖKBULUT, İ. (2010). Üç faktörlü varlık fiyatlandırma modelinin İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda uygulanabilirliğinin panel veri analizi ile test edilmesi. Muhasebe ve Finansman Dergisi 45, 180-189.
- ATALAY, E. (2018). Yatırım Teorisi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Auzef Yayınları.

- AYTAYLIGİL, B. (2008). Portföy seçimi için ortalama-varyans-çarpıklık modeli. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi 37(2), 65-79.
- BAKKAL, S., & KORKMAZ, Ş. (2011). Yapılandırılmış Finansal Araçlar ve Aracı Kuruluşların Kaldıraçlı Hisse Senedi Piyasaları. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- BAŞAVCI, B. (2016). VARANT PİYASASI İLE BİST SPOTPIYASASI ARASINDAKİ ETKİLEŞİMLER. İSTANBUL: Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BEŞE, E. (2007). FİNANSAL SİSTEM STRES TESTİ UYGULAMALARI. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 1-132.
- BİST. (2012). Aracı Kurum Varantları. BİST KILAVUZLAR Erişim Adresi: https://www.borsaistanbul.com/data/kilavuzlar/araci_kurulus_varantlari.pdf, 1-20.
- BLACK, F., & SCHOLES, M. (2019). The pricing of options and corporate liabilities. In: World Scientific Reference on Contingent Claims Analysis in Corporate Finance: Volume 1: Foundations of CCA and Equity Valuation, 637-654.
- BORIS, K., WEISSOVA, I., & SIEKELOVA, A. (2015). Boris, Kollar, Weissova Ivana, and Siekelova Anna. Quantification of credit risk with the use of CreditMetrics. Procedia Economics and Finance 26 (2015): 311-316, 311-316.
- FARKAS, M. (2021). Do leveraged warrants prompt individuals to speculate on stock price reversals? Journal of Empirical Finance 63 (2021), 164-176.
- GALAI, D., & SCHNELLER, M. I. (1978). PRICING OF WARRANTS AND THE VALUE OF THE FIRM. THE JOURNAL OF FINANCE 33(5), 1333-1342.
- GELİR VERGİSİ GENEL TEBLİĞİ. (2012). Gelir Vergisi Genel Tebliği. Resmî Gazete Sayı: 28178, 1-50.
- GIGUERE, G. (1958). Warrants: a mathematical method of evaluation. Financial Analysts Journal, 1958, 14.5, 17-25.
- GÜNDOĞDU, A. (2012). TÜRK SERMAYE PİYASASINDA YAPILANDIRILMIŞ YENİ BİR FİNANSAL ÜRÜN: VARANT. SOSYAL ve BEŞERİ BİLİMLER DERGİSİ, 57-65.
- GÜVENDİ, H. (2006). KREDİ DEĞERLEME SİSTEMATİĞİNİN RİSK YÖNETİMİ. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ, Yüksek Lisans Tezi.
- HENDERSON, W. (2006). Black–Scholes Model. Encyclopedia of Actuarial Science.
- J.P. MORGAN/REUTERS. (1996). RiskMetrics™—Technical Document. Working Paper, 1-296.
- JOBST, A. A. (2007). A Primer on Structured Finance. Journal of Derivatives & Hedge Funds, 199-2013.
- JORION, P. (2000). Value at Risk The New Benchmark for Managing Financial Risk. USA: The McGraw-Hill Companies.
- KARAKUŞ, R., & ZOR, İ. (2014). Determination of Efficient Pricing Model for The Warrants Listed on The ISE. Ege Academic Review, 14.1, 63-71.

- KOÇYİĞİT, E. (2010). The Use Of Retail Structured Products And Their Applications . İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- LONDANI, M. (2013). INFLUENCE OF MATHEMATICAL MODELS ON WARRANT PRICING WITH FRACTIONAL. Proceedings 59th ISI World Statistics Congress, 25-30 August 2013, Hong Kong (Session CPS102), 4387-4394.
- MANAB, N., ISAHAK, K., & MOHD, R. (2010). Manab, Norlida Abdul, Isahak Kassim, and Mohd Rasid Hussin. Enterprise-wide risk management (EWRM) practices: Between corporate governance compliance and value. International Review of Business Research Papers 6.2, 239-252.
- MARKOWITZ, H. (1952). Portfolio Selection. The Journal of Finance, Vol. 7, No: 1, s. pp. 77-91.
- MUGALOĞLU, Y. I. (2012). Endekse dayalı varant işlemleri ve dayanak varlık volatilitesi ilişkisi: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası örneği. İktisat İşletme ve Finans, 27(318), 95-110.
- REILLY, F., & SIDHU, R. (1980). The Many Uses of Bond Duration. Financial Analysts Journal, Jul. - Aug., 1980, Vol. 36, No. 4, 58-72.
- SATICI, Ö. (2000). Opsiyon fiyatlamada binomial modeller. Working Paper, 1-14.
- TSPAKB. (2012). VARANTLARA GİRİŞ. İstanbul: https://www.tspb.org.tr/wp-content/uploads/2015/07/duyuru_istanbul_seminar_20090527.pdf.
- WHALLEY, E. (2011). Covered warrant valuation: A costly hedging model. University of Warwick, https://warwick.ac.uk/fac/soc/wbs/subjects/finance/faculty1/elizabeth_whalley/coverdwarrants110131.pdf, 1-42.
- WILKENS, S., CARSTEN, E., & KALUS, R. (2003). The pricing of structured products in Germany., 55-69. The Journal of Derivatives, 11(1), 55-69.
- ZHANG, H. (2008). Practical Meaning of Developing Warrant. International Journal of Business and Management 3(9), 125-131.
- ZOR, İ. (2013). Varant Yatırımcısının Volatilité Algısına Etki Eden Faktörler: BIST'de Ampirik Bir Uygulama. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 20(2), 219-232.

Consequences of Workplace Bullying: Findings from Public Sector via PLS-SEM¹

(Research Article)

İş Yeri Zorbalığının Sonuçları: KEKK-YEM ile Kamu Sektöründen Bulgular
Doi: 10.29023/alanyaakademik.1302573

Alptekin DEVELİ

Assist. Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University, Erbaa Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of Management Information Systems
alptekin.develi@gop.edu.tr
Orcid No: 0000-0001-7232-5603

Tuğba Tuğçe TURAK

Master Student, Tokat Gaziosmanpaşa University, Graduate Education Institute, Department of Management and Organization
turaktugce@gmail.com
Orcid No: 0009-0005-2471-4379

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Develi, A., & Turak, T.T. (2023). Consequences of Workplace Bullying: Findings from Public Sector via PLS-SEM. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), Sayfa No.1387-1400.

ABSTRACT

Keywords:

Bullying, Stress,
Turnover Intention,
Job Satisfaction,
Work Engagement

Received:

25.05.2023

Accepted:

22.08.2023

This study aims to determine the predictive power of workplace bullying on work engagement, perceived stress, job satisfaction, and turnover intention in the public sector. The study was patterned with a quantitative research method. Data were collected through survey techniques in March and April 2023. The sample consisted of 218 individuals working in a Special Provincial Administration in Türkiye. Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) was used to test research hypotheses. According to findings, in descending order, workplace bullying positively contributes to explaining perceived stress first and turnover intention second. Workplace bullying negatively contributes to explaining, thirdly job satisfaction, and, finally, work engagement. The theoretical and practical contributions of the study were discussed, and suggestions were made for further research.

ÖZET

Anahtar Kelimeler:

Zorbalık, Stres,
İşten Ayrılma
Niyeti, İş Tatmini,
Çalışmaya
Tutkunluk

Bu çalışma, kamu sektöründe iş yeri zorbalığının çalışmaya tutkunluk, algılanan stres, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki açıklayıcılık gücünü tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma, nicel araştırma yöntemi ile tasarlanmıştır. 2023 yılı Mart ve Nisan ayında anket tekniği aracılığıyla veri toplanmıştır. Örneklem, Türkiye'deki bir İl Özel İdaresi'nde çalışan 218 kişiden oluşmaktadır. Araştırma hipotezlerinin testi için kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi (KEKK-YEM) kullanılmıştır. Bulgulara göre, azalan sırayla, iş yeri zorbalığı ilk olarak algılanan stresi ve ikinci olarak işten ayrılma niyetini açıklamada olumlu yönde katkı yapmaktadır. İş yeri zorbalığı üçüncü olarak iş tatminini ve son olarak işe adanmışlığı

¹ Bu çalışma için Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 16.11.2022 tarihli ve 14 nolu kararınca etik kurul onayı alınmıştır.

açıklamada olumsuz yönde katkı yapmaktadır. Çalışmanın kuramsal ve uygulamaya yönelik katkıları tartışılarak gelecekteki araştırmalara önerilerde bulunulmuştur.

1. INTRODUCTION

1.1. Literature Overview

Workplace bullying is defined as a persistent and repetitive situation that encompasses various negative behaviors, including knowledge hiding, excessive criticism, practical jokes, gossip, anger, hostile actions, and physical assault, among others (Einarsen & Raknes, 1997; Einarsen & Hoel, 2001; Salin, 2003). It involves the dimensions of victim-perpetrator dynamics and is characterized by a continuous occurrence. Bullying behaviors, whether conscious or unconscious, intentionally or unintentionally executed, targeted at one or more employees, create an unpleasant work atmosphere that leads to humiliation, distress, and discomfort (Einarsen, 1999).

It is well known that bullying behaviors occur regularly in many workplaces (Einarsen & Skogstad, 1996; Hoel et al., 2001; Lee et al., 2013; Oflaz & Polat, 2023; Tortumlu & Uzun, 2022). A systematic review conducted by Boudrias (2021) on longitudinal studies regarding the consequences of bullying has observed that it leads to outcomes such as anxiety, depression, burnout, emotional exhaustion, psychosomatic complaints, role conflicts, and work-family conflicts. Additionally, it has been found that not only the victims of bullying but also bystanders are affected by these types of negative consequences (Cooper et al., 2004; Rayner et al., 2001).

Initially, victims of workplace bullying often try not to be labeled as oversensitive or fragile. They attempt to appear stronger, minimize the potential harm from external sources, and protect themselves by downplaying and ignoring verbal attacks. However, over time, these verbal assaults intensify, and the victim is pushed into even worse situations, trapped in a cycle of humiliating and hostile words and actions (Hirigoyen, 2016). It is evident that bullies intentionally harm others and compel them to act in predetermined ways (Boddy, 2011). Therefore, workplace bullying can take on aggressive, malicious, intimidating, or unjust forms of harassment. Additionally, it may involve demeaning, threatening, violent behaviors and physical aggression (Einarsen & Skogstad, 1996; Einarsen, 1999).

Workplace bullying, which appears to hinder various aspects of work life, continues to be a subject of increasing interest for research. However, there are still gaps in understanding the consequences of bullying behavior in the workplace. Notably, it is observed that research in this field has predominantly focused on the private sector. This study examines the perception of workplace bullying in the public sector, specifically focusing on its individual-level outcomes. Accordingly, the research question of the study is whether the concept of workplace bullying in the public sector is associated with work engagement, perceived stress, job satisfaction, and turnover intention.

1.2. Theoretical Background

The anticipated relationships between the variables of the study can be found within the frameworks of Social Exchange Theory and Affective Events Theory. According to Social Exchange Theory, workplaces can be seen as an exchange zone between employees and the organization. The presence of social exchange in terms of reciprocity between the employee and the organization leads to positive or negative effects on the employee (Blau, 1964).

Besides, according to Affective Events Theory, positive events in workplace generate positive affect, while adverse events generate negative affect (Weiss & Cropanzano, 1996). Based on these, it is anticipated perceived workplace bullying would result in a decrease in positive-themed concepts, such as work engagement and job satisfaction, while an increase would be observed in negative-themed concepts, such as perceived stress and turnover intention.

1.3. Hypothesis and Model Development

Clues regarding the anticipated relationships between the variables of the study can also be found in previous research in the literature. This approach makes it possible to anticipate a negative conceptual relationship between workplace bullying and work engagement. This is because the perception of workplace bullying would interrupt the positive process in which employees become absorbed in their work, known as work engagement. Indeed, a study conducted by Einarsen et al. (2018) on employees of a private transportation company found a negative relationship between exposure to bullying and work engagement. Therefore, the first research hypothesis of the study is formulated as follows:

H₁: Workplace bullying negatively contributes to explaining work engagement.

It is possible to anticipate a positive relationship between workplace bullying and perceived stress. Considering that stress emerges particularly in situations involving pressure and perceived threat, it can be predicted that bullying would increase the level of stress. Indeed, a study conducted by Mathisen et al. (2011) on restaurant employees found a positive relationship between witnessing bullying and stress. As a result, the second research hypothesis of the study is formulated as follows:

H₂: Workplace bullying positively contributes to explaining perceived stress.

The relationship between workplace bullying and job satisfaction can be expected to have a negative interaction. In this regard, job satisfaction, a fundamental indicator of employees' pleasure with their work, is likely to be adversely affected by the perception of bullying. In a study conducted by Arenas et al. (2015) on individuals working in different private industry sectors, a negative relationship between bullying and job satisfaction was identified. Therefore, the third research hypothesis of the study is formulated as follows:

H₃: Workplace bullying negatively contributes to explaining job satisfaction.

It is thought that there is a positive relationship between workplace bullying and turnover intention. Considering that negative experiences can be a factor in employees' decision to leave their jobs, it can be anticipated that perceived bullying would play a role in this regard. In a study conducted by Öcel and Aydın (2012) on individuals working in the private sector as blue-collar and white-collar workers, a positive relationship between bullying and turnover intention was found. Therefore, the fourth research hypothesis of the study is formulated as follows:

H₄: Workplace bullying positively contributes to explaining turnover intention.

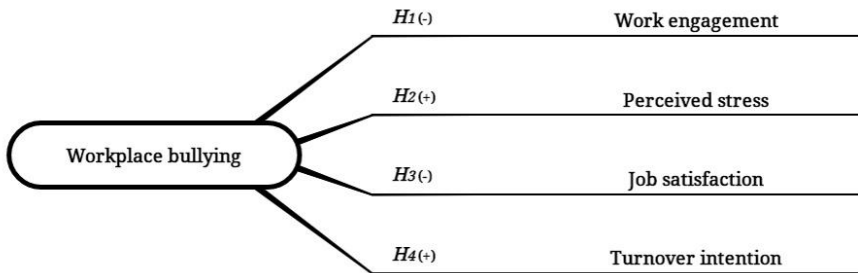

Figure 1. Research Model

2. METHOD

2.1. Sample

The general population for the study consists of employees of Special Provincial Administrations, which are units affiliated with the Governor's offices in Turkey. It is known that within the Special Provincial Administration units, there are employees with different statuses, such as civil servants, contracted workers, subcontracted workers, and temporary workers. Considering the measurement of phenomena that are relatively low in the public sector, such as turnover intention and work engagement, it is more reasonable to have a diverse population in terms of employment status. Therefore, Special Provincial Administration units were deemed appropriate for the general population of the study.

For the research population, a unit of Special Provincial Administration affiliated with a Governor's office in the Middle Black Sea Region of Turkey was selected. To reach the necessary sample size, the criterion suggested by Hair et al. (2014) was considered, which states that the number of observed variables should be at least five times the number of participants ($43 \times 5 = 215$ employees). On the other hand, since there are a total of 278 employees in the selected Special Provincial Administration unit, the convenience sampling method was used to attempt to reach the entire target population. As a result, the study sample consists of 218 employees ($n = 218$).

Considering the demographic characteristics of the participants, 114 (52.3%) were male, and 104 (47.7%) were female. In terms of age groups, 18 participants are 30 years old or younger (8.3%), 105 are in the 31-45 age range (48.2%), and 95 are 46 years old or older (43.6%). Regarding educational levels, 32 employees have completed primary education (14.7%), 65 have completed high school (29.8%), 32 have completed associate degrees (14.7%), 76 have completed undergraduate degrees (34.9%), and 13 have completed graduate degrees (6.0%). In terms of employment status, 100 employees are civil servants (45.9%), 51 are contract workers (23.4%), 34 are subcontracted workers (15.6%), and 33 are temporary workers (15.1%). As for employment duration, the majority of participants have more than 21 years of experience (70 employees, 32.1%), followed by 2-8 years of experience (54 employees, 24.8%).

2.2. Measures

To measure workplace bullying, the scale developed by Einarsen and Raknes (1997) and later revised by Einarsen and Hoel (2001) was used. The scale consists of 22 items. Although the scale has different dimensional types, the single-dimensional version recommended by Aydın and Öcel (2009), who adapted the scale to Turkish, was used. In this study, the items were

designed to measure perceived bullying. The scale scored with a 6-point ranging from 1 (never) to 6 (always).

The scale developed by Schaufeli et al. (2006) to measure work engagement was used, which was translated into Turkish by Eryılmaz and Doğan (2012) and adapted with a 3-item short version by Güler et al. (2019). The scale scored with a 6-point ranging from 1 (never) to 6 (always).

For the measurement of perceived stress, the scale developed by Cohen et al. (1983) and adapted into Turkish by Bilge et al. (2009) was used. The scale consists of 5 items precisely measuring perceived stress within the measurement tool. The scale scored with a 6-point ranging from 1 (never) to 6 (always).

To measure job satisfaction, the scale developed by Diener et al. (1985) and adapted into Turkish by Çavuş and Develi (2022) was used. The scale consists of 6 items and is unidimensional. The scale scored with a 6-point ranging from 1 (strongly disagree) to 6 (strongly agree).

The scale developed by Rosin and Korabik (1995) to measure turnover intention was used, which was adapted into Turkish by Tanrıöver (2005). The scale consists of 4 items and is unidimensional. The scale scored with a 6-point ranging from 1 (strongly disagree) to 6 (strongly agree).

In addition to the reflective measurement tools, nominal and ordinal-minded questions were created to measure participants' gender, age, education level, employment status, and employment duration.

2.3. Procedure

The study was patterned with a quantitative research method and correlational research design. A survey technique was used to collect data from the participants. First, ethics committee approval was obtained from the Social and Human Sciences Research Ethics Committee of a state university in Türkiye (decision date: 16.11.2022, session no: 14, decision number: 01-41). Afterward, permission to apply the questionnaire was obtained from the institution where the research will be conducted (date and number: 08.03.2023-273463).

The survey was conducted both face-to-face and online in March and April of 2023. It was a cross-sectional study, and data were collected using convenience sampling. For the online survey, the Google Forms platform was utilized (Google Forms, n.d.). During the research process, participants were approached based on voluntary participation, and both verbal consent and an informed consent question on the survey form were obtained to ensure compliance with ethical principles.

During the data analysis, IBM SPSS software was used for preliminary and descriptive analyses. For testing the measurement model and structural model, SmartPLS software was used. SmartPLS is a variance-based partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) software that does not require the assumption of normal distribution (Hair et al., 2013). In other words, it can make predictions regardless of whether the data has a normal distribution or not (Develi & Çavuş, 2019; Develi, 2020). Besides, it has capable of effectively testing complex models (Sarstedt et al., 2016). This software was chosen for the analysis of this research due to its mentioned features.

To assess the statistical significance of SmartPLS analyses, the bias-corrected and accelerated confidence interval (*BCa CI*) method was used at a 95% confidence level. Moreover, the bootstrapping number of 5000, as suggested by Hair et al. (2017) and Henseler et al. (2016) was preferred.

3. FINDINGS

3.1. Preliminary Analysis

To ensure data integrity and test the assumptions, some preliminary analyses were conducted. Firstly, the presence of missing values was examined. 7 of the 236 face-to-face and online surveys were excluded from the observation as they contained significant incomplete answers. As a result of the missing value analysis applied afterward, it was observed that there was no missing value in the data ($MVA = 0\%$).

Afterward, as a result of the outlier analysis performed with the Mahalanobis Distance method (Mahalanobis, 1936), 20 outliers were determined ($p < .01$). Among these outliers, 10 surveys that negatively affected the skewness-kurtosis and reliability coefficients were excluded, while the others were preserved. Additionally, one participant who completed all the questions in the face-to-face survey but answered 'no' to the informed consent question regarding voluntary participation was excluded from the analysis. Thus, the number of participants, which was 236, was finalized as 218 in the last case ($n = 218$).

Lastly, Harman's single-factor test was conducted to control for common method bias (Harman, 1979; Podsakoff & Organ, 1986). A principal component analysis without rotation was performed, and the results indicated that all items did not load on a single dimension but revealed a multidimensional structure consisting of 8 factors. However, the single-factor structure representing all items explained only a low portion of the total variance, accounting for 33.45% ($s^2 < .50$). These findings suggest that the potential issue of common method bias does not pose a significant problem in the data (Podsakoff et al., 2003).

3.2. Measurement Model Analysis

Measurement model analysis was conducted to determine the validity and reliability of the measurement tools used within the study. In terms of the validity of factor (indicator) loadings, the criteria suggested by Hair et al. (2017) were followed, which consider coefficients of 0.70 or higher as acceptable and recommend removing indicators within the range of 0.40-0.70 if their exclusion leads to an improvement in composite reliability (*CR*) and average variance extracted (*AVE*) coefficients. Therefore, the indicator loadings within the 0.40-0.70 range were examined for all measurement tools, but since there was no significant improvement in *CR* and *AVE* coefficients, those indicators were retained.

The results pertaining to the convergent validity and reliability of the constructs in the measurement model are presented in Table 1.

According to the results obtained from the measurement model analysis, all indicator loadings are statistically significant ($t > 2.57$, $p < .001$). Furthermore, coefficients for Cronbach's alpha (α), ρ_{ho_A} , and composite reliability (*CR*) criteria being above .70 indicate the reliability of the constructs (Cronbach, 1951; Nunnally, 1978; Hair et al., 2017; Henseler et al., 2016). Therefore, it can be said that the constructs related to the measurement tools are sufficiently reliable in providing consistent measurements (Develi & Yıldız, 2021).

Furthermore, having average variance extracted (AVE) coefficients of .50 or higher indicates the achievement of convergent validity (Latan & Ghozali, 2015; Hair et al., 2017). Meeting this criterion signifies that the indicators belonging to the structures of the measurement tools have a high level of shared variance (Develi & Yıldız, 2021).

In the measurement model analysis scope, discriminant validity was examined through cross-loading analysis, the Fornell-Larcker criterion, and the Heterotrait-Monotrait ratio (*HTMT*). Cross-loading, a traditional approach to assessing discriminant validity, suggests that the indicator loadings of a construct should be higher than the indicator loadings of other constructs (Hair et al., 2017). In other words, indicator loadings should take the highest coefficient in their own construct without any cross-loading problem (Develi, 2020). When evaluated according to this criterion, it was concluded that discriminant validity was provided because the indicator loadings of perceived stress, workplace bullying, job satisfaction, work engagement, and turnover intention constructs received the highest coefficients within their constructs without any cross-loading problem.

Table 1. Results of Reliability and Convergent Validity

Constructs	Indicators	IL	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>a</i>	<i>rho_A</i>	<i>CR</i>	<i>AVE</i>
Perceived stress	PS1	.855	49.667	.000	.773	.840	.841	.518
	PS2	.710	10.424	.000				
	PS3	.732	19.781	.000				
	PS4	.572	7.221	.000				
	PS5	.702	12.588	.000				
Work engagement	WE1	.876	21.477	.000	.924	.966	.951	.866
	WE2	.957	86.239	.000				
	WE3	.956	67.254	.000				
Turnover intention	TI1	.660	10.034	.000	.878	.931	.918	.739
	TI2	.931	68.423	.000				
	TI3	.886	26.301	.000				
	TI4	.933	42.438	.000				
Job satisfaction	JS1	.840	20.145	.000	.925	.950	.941	.726
	JS2	.817	24.413	.000				
	JS3	.910	51.189	.000				
	JS4	.844	24.714	.000				
	JS5	.808	20.704	.000				
	JS6	.888	42.142	.000				
Workplace bullying	WB1	.713	14.565	.000	.961	.962	.964	.550
	WB10	.755	14.429	.000				
	WB11	.744	15.897	.000				
	WB12	.742	14.595	.000				
	WB13	.754	17.928	.000				
	WB14	.842	30.837	.000				
	WB15	.794	22.521	.000				
	WB16	.759	21.464	.000				
	WB17	.743	19.269	.000				
	WB18	.805	20.997	.000				
	WB19	.766	19.534	.000				
	WB2	.702	18.364	.000				
	WB20	.816	26.677	.000				
	WB21	.776	17.852	.000				
WB22	.735	12.421	.000					
WB3	.600	9.108	.000					

WB4	.726	17.717	.000
WB5	.609	11.426	.000
WB6	.699	14.632	.000
WB7	.733	17.354	.000
WB8	.787	18.623	.000
WB9	.670	13.191	.000

Note: *n* = 218, *PS*: Perceived stress, *WE*: Work engagement, *TI*: Turnover intention, *JS*: Job satisfaction, *WB*: Workplace bullying, *IL*: Indicator loadings, *t*: The *t*-test statistic, *p*: Statistical significance level, *α*: Cronbach's alpha, *CR*: Composite reliability, *AVE*: Average variance extracted.

The results of the Fornell-Larcker and Heterotrait-Monotrait (*HTMT*) ratio and the correlation coefficients between the constructs are presented in Table 2.

Table 2. Results of Discriminant Validity (Fornell-Larcker and *HTMT*)

Constructs	1	2	3	4	5
<i>Fornell-Larcker criterion</i>					
1 Perceived stress	(.720)				
2 Workplace bullying	.612	(.742)			
3 Job satisfaction	-.076	-.281	(.852)		
4 Work engagement	-.132	-.260	.436	(.930)	
5 Turnover intention	.266	.337	-.264	-.191	(.860)
<i>Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT)</i>					
1 Perceived stress	-				
2 Workplace bullying	.650	-			
3 Job satisfaction	.112	.282	-		
4 Work engagement	.153	.270	.461	-	
5 Turnover intention	.322	.352	.313	.217	-

Note: The coefficients in parentheses on the diagonals of the Fornell-Larcker criterion represent the square roots of the average variance extracted ($\sqrt{AVE}$). Other values in the same part show the correlation coefficients between constructs.

According to the results of the Fornell-Larcker criterion, it can be observed that the square root of the average variance extracted (*AVE*) for perceived stress, workplace bullying, job satisfaction, work engagement, and turnover intention constructs is greater than the inter-construct correlation coefficient ($\sqrt{AVE} > r$), indicating the achievement of discriminant validity (Fornell & Larcker, 1981). Furthermore, considering the Heterotrait-Monotrait ratio, all research constructs meet both the general discriminant validity criterion (*HTMT* < .90) and the criterion for distinguishing dissimilar constructs (*HTMT* < .85), indicating the achievement of discriminant validity in terms of both overall differentiation and differentiation among dissimilar constructs (Henseler et al., 2015). As a result, both the *HTMT* ratio criterion and the Fornell-Larcker criterion have demonstrated that the research constructs are distinct from each other.

3.3. Structural Model Analysis

In order to test the research hypotheses, the structural model analysis was carried out. The results are presented in Table 3.

Table 3. Results of Predictive Power and Path Coefficients

Exogenous (independent) constructs	Endogenous (dependent) constructs	<i>R</i> ²	<i>f</i> ²	<i>Q</i> ²	β	<i>t</i>	<i>p</i>	Bias	<i>BCa CI</i> (2.5, 97.5)
WB →	PS	.374	.598	.169	.612	11.855	.000	.007	.492, .698
WB →	JS	.079	.086	.053	-.281	4.139	.000	-.009	-.412, -.151
WB →	WE	.068	.073	.053	-.260	4.271	.000	-.006	-.373, -.136
WB →	TI	.114	.128	.076	.337	3.991	.000	.006	.167, .496

Note: $n = 218$, *WB*: Workplace bullying, *PS*: Perceived stress, *JS*: Job satisfaction, *WE*: Work engagement, *TI*: Turnover intention, R^2 : Coefficient of determinant, f^2 : f-square effect size, Q^2 : Predictive relevance, β : Path coefficients, t : The t -test statistic, p : Statistical significance level, *BCa CI*: Bias-corrected and accelerated bootstrap confidence intervals. All paths' variance inflation factor (*VIF*) coefficients were obtained as 1.000.

According to the results of the structural model analysis, the strongest predictive power for the consequences of workplace bullying is observed in the following order: perceived stress ($R^2 = .374$), turnover intention ($R^2 = .114$), job satisfaction ($R^2 = .079$), and work engagement ($R^2 = .068$). Besides, in terms of the magnitude of contribution to the R^2 by the exogenous (independent) construct, it is found that perceived stress has a large level ($f^2 > .35$) of contribution, while job satisfaction, work engagement, and turnover intention have a small level ($f^2 < .15$) of contribution (Cohen, 1988; Hair et al., 2019). Moreover, the coefficient of predictive relevance ($Q^2 > 0$) for all constructs indicates that the research model has predictive power and is effective in explaining the endogenous construct (Geisser, 1974; Stone, 1974). Additionally, since the research model has only one exogenous construct, all the variance inflation factor (*VIF*) coefficients are obtained as 1. A *VIF* coefficient below 5 indicates the absence of multicollinearity issues (Hair et al., 2017). Finally, it can be observed that all path coefficients (β) are statistically significant ($t > 2.57$, $p < .001$). The summarized results of the research hypotheses tested based on all the findings are presented in Table 4.

Table 4. Results of Hypotheses

Hypotheses	Paths	Results
$H_1 (+)$	Workplace bullying $\rightarrow$ Perceived stress	Supported
$H_2 (-)$	Workplace bullying $\rightarrow$ Job satisfaction	Supported
$H_3 (-)$	Workplace bullying $\rightarrow$ Work engagement	Supported
$H_4 (+)$	Workplace bullying $\rightarrow$ Turnover intention	Supported

4. DISCUSSION AND CONCLUSIONS

The intended outcomes of this research, aimed at determining the explanatory power of workplace bullying in the public sector on work engagement, perceived stress, job satisfaction, and turnover intention, have been achieved. Accordingly, the main finding obtained from the study indicates that workplace bullying makes a negative contribution to explaining work engagement and job satisfaction, while positively contributing to turnover intention and perceived stress. Notably, the remarkable finding of the research lies in the fact that workplace bullying exerts the greatest influence, in descending order, on perceived stress, turnover intention, job satisfaction, and work engagement in terms of predictive power.

When the results are evaluated holistically, the emergence of individual-level antecedents as a result of the perception of workplace bullying by public sector employees shows that the research results overlap with the Social Exchange Theory (Blau, 1964). On the other hand, as a result of perceived workplace bullying, the decrease in positive concepts, such as work engagement and job satisfaction, and the increase in negative concepts, such as perceived stress and turnover intention, indicate that the findings are consistent with the Affective Events Theory (Weiss & Cropanzano, 1996).

When the results are evaluated based on the research hypotheses, it is concluded that the first research hypothesis is supported, indicating that workplace bullying in the public sector negatively contributes to work engagement. This finding aligns with the study conducted by

Einarsen et al. (2018) in the private sector, which found a negative relationship between exposure to bullying and work engagement. On the other hand, the second research hypothesis is supported, indicating that workplace bullying in the public sector positively contributes to perceived stress. This finding is consistent with the study by Mathisen et al. (2011) in the private sector, which found a positive relationship between witnessing bullying and stress.

By supporting the third research hypothesis, it has been found that workplace bullying in the public sector negatively contributes to job satisfaction. This finding aligns with the study conducted by Arenas et al. (2015) in the private sector, which found a negative relationship between workplace bullying and job satisfaction. On the other hand, by supporting the fourth research hypothesis, it has been found that workplace bullying in the public sector positively contributes to turnover intention. This finding is consistent with the study by Öcel and Aydın (2012) in the private sector, which found a negative relationship between workplace bullying and turnover intention.

Based on the results obtained from the study, the most critical implication for practitioners is that workplace bullying occurs in the public sector to a similar extent as in the private sector, as perceived by employees. Moreover, like in the private sector, bullying behaviors also affect variables such as work engagement, perceived stress, job satisfaction, and turnover intention in the public sector. Therefore, it is crucial to consider various awareness-raising measures, preventive actions, and sanctions to address the negative consequences of bullying. In this regard, the first step that top management should take is to define what constitutes bullying behavior within the organization. Additionally, raising awareness about the rules in the constitution and labor law that protect employees in cases of bullying and mobbing is essential. Similarly, attention should be raised regarding the guidelines provided by the International Labour Organization (ILO) on violence and harassment in the workplace. Furthermore, supporting employees through contemporary management techniques such as psychological or structural empowerment is crucial.

The limitations of the study can be identified as focusing only on the unit of Special Provincial Administration within the public sector, using convenience sampling, and collecting cross-sectional data. Considering the aforementioned limitations may contribute to further research. Moreover, further studies can focus on new consequences of workplace bullying. Additionally, investigating the new antecedents of workplace bullying at the individual, group, or organizational levels could provide valuable insights and contribute to the existing literature.

KAYNAKÇA

- ARENAS, A., GIORGI, G., MONTANI, F., MANCUSO, S., PEREZ, J. F., MUCCI, N., & ARCANGELI, G. (2015). "Workplace Bullying In a Sample of Italian and Spanish Employees and Its Relationship with Job Satisfaction, and Psychological Well-Being". *Frontiers in Psychology*, 6: 1-10.
- AYDIN, O., & ÖCEL, H. (2009). "The Negative Act Questionnaire: A Study for Validity and Reliability". *Turkish Psychological Articles*, 12(24): 94-103.
- BILGE, A., F. ÖĞCE., GENÇ, R. E., & ORAN, N. T. (2009). "Psychometric Properties of a Turkish Version of the Perceived Stress Scale (PSS)". *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 2(25): 61-72.
- BLAU, P. M. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. John Wiley & Sons.

- BODDY, C. R. (2011). "Corporate Psychopaths, Bullying and Unfair Supervision in the Workplace". *Journal of Business Ethics*, 100(3): 367-379.
- BOUDRIAS, V., TRÉPANIÉ, S. G., & SALIN, D. (2021). "A Systematic Review of Research on the Longitudinal Consequences of Workplace Bullying and the Mechanisms Involved". *Aggression and Violent Behavior*, 56: 1-17.
- COHEN, S., KAMARCK, T., & MERMELSTEIN, R. (1983). "A Global Measure of Perceived Stress". *Journal of Health and Social Behavior*, 24(4): 385-396.
- COHEN, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. Lawrence Erlbaum.
- COOPER, C. L., HOEL, H., & FARAGHER, B. (2004). "Bullying is Detrimental to Health, But All Bullying Behaviours are not Necessarily Equally Damaging". *British Journal of Guidance & Counselling*, 32(3): 367-387.
- CRONBACH, L. J. (1951). "Coefficient Alpha and the Internal Structure of Tests". *Psychometrika*, 16(3): 297-334.
- ÇAVUŞ, M. F., & DEVELİ, A. (2022). "Entropic Organizational Climate, Organizational Indifference and Job Satisfaction: Concepts and Measurement Tools". *Journal of Organizational Behavior Studies*, 2(2): 110-123.
- DEVELİ, A., & CAVUS, M. F. (2019). Time Perspectives and Task Performance: An Investigation through PLS Path Modeling. In K. Ozyer & M. S. Doven (Eds.) 2nd International Conference on Contemporary Issues in Business & Economics Conference Proceedings (pp. 285-291), Tokat Gaziosmanpaşa University.
- DEVELİ, A. (2020). A Research for Determining the Relationship between Work Ability, Job Satisfaction and Task Performance [Unpublished doctoral thesis]. Osmaniye Korkut Ata University.
- DEVELİ, A., & YILDIZ, H. (2021). "Investigation of Employees' Perceptions towards the Unions: A Multi-Group Analysis". *Beykoz Akademi Dergisi*, 9(2): 85-97.
- DIENER, E., EMMONS, R. A., LARSEN, R. J., & GRIFFIN, S. (1985). "The Satisfaction with Life Scale". *Journal of Personality Assessment*, 49(1): 71-75.
- EINARSEN, S., & SKOGSTAD, A. (1996). "Bullying at Work: Epidemiological Findings in Public and Private Organizations". *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2): 185-201.
- EINARSEN, S., & RAKNES, B. I. (1997). "Harassment in the Workplace and the Victimization of Men". *Violence and Victims*, 12(3): 247-263.
- EINARSEN, S. (1999). "The Nature and Causes of Bullying at Work". *International Journal of Manpower*, 20(1/2): 16-27.
- EINARSEN, S., & HOEL, H. (2001). The Negative Act Questionnaire: Development, Validation and Revision of a Measure of Bullying at Work. 10th European Congress on Work and Organizational Psychology, Prague-Czech Republic.
- EINARSEN, S. V., SKOGSTAD, A., RØRVIK, E., LANDE, Å. B., & NIELSEN, M. B. (2018). "Climate for Conflict Management, Exposure to Workplace Bullying and Work Engagement: A Moderated Mediation Analysis". *The International Journal of Human Resource Management*, 29(3): 549-570.

- ERYILMAZ, E., & DOĞAN, T. (2012). "Subjective Well-Being at Work: Investigating of Psychometric Properties of Utrecht Work Engagement Scale". *Klinik Psikiyatri*, 15: 49-55.
- FORNELL, C., & LARCKER, D. F. (1981). "Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error". *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- GEISSER, S. (1974). "A Predictive Approach to the Random Effect Model". *Biometrika*, 61(1): 101-107.
- GOOGLE FORMS (n.d.). Google Forms. Retrieved February 1, 2023 from <https://docs.google.com/forms/create?hl=tr>.
- GÜLER, M., ÇETİN, F., & BASIM, H. N. (2019). "The Validity and Reliability Study of Work Engagement Ultra Short Version (UWES-3) Proposal of an Alternative Version (UWES-6)". *The Journal of Human and Work*, 6(2): 189-197.
- HAIR, J. F., RINGLE, C. M., & SARSTEDT, M. (2013). "Partial Least Squares Structural Equation Modeling: Rigorous Applications, Better Results and Higher Acceptance". *Long Range Planning*, 46(1-2): 1-12.
- HAIR, J. F., BLACK, W. C., BABIN, B. J., & ANDERSON, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis: Pearson New International Edition (7th ed.)*. Pearson Education Limited.
- HAIR JR, J. F., HULT, G. T. M., RINGLE, C., & SARSTEDT, M. (2017). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)*, (2nd edition). Sage Publications.
- HAIR, J. F., RISHER, J. J., SARSTEDT, M., & RINGLE, C. M. (2019). "When to Use and How to Report the Results of PLS-SEM". *European Business Review*, 31(1): 2-24.
- HARMAN, H. H. (1979). *Modern Factor Analysis (3rd ed.)*. University of Chicago Press.
- HENSELER, J., RINGLE, C. M., & SARSTEDT, M. (2015). "A New Criterion for Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modeling". *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1): 115-135.
- HENSELER, J., HUBONA G. S., & RAY, P. A. (2016). "Using PLS Path Modeling in New Technology: Updated Guidelines". *Industrial Management & Data Systems*, 116(1): 2-20.
- HIRIGOYEN, M. F. (2016). "Bullying As a Symptom of the Modern World". *Annales Medico-Psychologiques*, 174(7): 575-579.
- HOEL, H., COOPER, C. L., & FARAGHER, B. (2001). "The Experience of Bullying in Great Britain: The Impact of Organizational Status". *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 10(4): 443-465.
- LATAN, H., & GHOZALI, I. (2015). *Partial Least Squares: Concepts, Techniques and Application Using Program SmartPLS 3.0*. (2nd edition). Diponegoro University Press.
- LEE, Y., LEE, M., & BERNSTEIN, K. (2013). "Effect of Workplace Bullying and Job Stress on Turnover Intention in Hospital Nurses". *Journal of Korean Academy of Psychiatric and Mental Health Nursing*, 22(2): 77-87.

- MAHALANOBIS, P. C. (1936). On the Generalized Distance in Statistics. *Proceedings of the National Institute of Sciences (India)*, 2(1): 49-55.
- MATHISEN, G. E., EINARSEN, S., & MYKLETUN, R. (2011). "The Relationship between Supervisor Personality, Supervisors' Perceived Stress and Workplace Bullying". *Journal of Business Ethics*, 99(4): 637-651.
- NUNNALLY, J. C. (1978). *Psychometric Theory*. McGraw-Hill
- OFLAZ, M., & POLAT, E. (2023). "The Effect of Workplace Bullying and Job Satisfaction on Job Stress: An Investigation in Hotel Organizations". *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(1): 258-280.
- ÖCEL, H., & AYDIN, O. (2012). "Workplace Bullying and Turnover Intention: The Moderating Role of Belief in a Just World". *International Journal of Business and Social Science*, 3(13): 248-258.
- RAYNER, C., HOEL, H., & COOPER, C. (2001). *Workplace Bullying: What We Know, Who is to Blame and What Can We Do?* CRC Press.
- ROSIN, H., & KORABIK, K. (1995). "Organizational Experiences and Propensity to Leave: A Multivariate Investigation of Men and Women Managers". *Journal of Vocational Behavior*, 46(1): 1-16.
- PODSAKOFF, P. M. & ORGAN, D. W. (1986). "Self-Reports in Organizational Research: Problems and Prospects". *Journal of Management*, 12(4): 531-544.
- PODSAKOFF, P. M., MACKENZIE, S. B., LEE, J. Y., & PODSAKOFF, N. P. (2003). "Common Method Biases in Behavioral Research: A Critical Review of the Literature and Recommended Remedies". *Journal of Applied Psychology*, 88(5): 879.
- SALİN, D. (2003). "Bullying and Organisational Politics in Competitive and Rapidly Changing Work Environments". *International Journal of Management and Decision Making*, 4(1): 35-46.
- SARSTEDT, M., HAIR, J. F., RINGLE, C. M., THIELE, K. O., & GUDERGAN, S. P. (2016). "Estimation Issues with PLS and CBSEM: Where the Bias Lies!" *Journal of Business Research*, 69(10): 3998-4010.
- SCHAUFELI, W. B., BAKKER, A. B., & SALANOVA, M. (2006). "The Measurement of Work Engagement with a Short Questionnaire: A Cross-National Study". *Educational and Psychological Measurement*, 66(4): 701-716.
- STONE, M. (1974). "Cross-Validatory Choice and Assessment of Statistical Predictions". *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 36(2): 111-133.
- TANRIÖVER, U. (2005). *The Effects of Learning Organization Climate and Self-Directed Learning on Job Satisfaction, Affective Commitment and Intention to Turnover* [Unpublished master thesis]. Marmara University
- TORTUMLU, M., & UZUN K. (2022). "Investigation of the Mediator Role of Hope and Problem Solving Skills in the Effect of Workplace Bullying On Employees' Life Satisfaction". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(1): 220-241.

WEISS, H. M., & CROPANZANO, R. (1996). Affective Events Theory: A Theoretical Discussion of the Structure, Causes and Consequences of Affective Experiences at Work. In B. M. Staw & L. L. Cummings (Eds.), *Research in Organizational Behavior: An Annual Series of Analytical Essays and Critical Reviews*, Vol. 18, pp. 1-74. Elsevier Science/JAI Press.

Migrant Worker Research in the Field of Hospitality and Tourism: State of the Art and Future Perspectives

(Research Article)

Konaklama ve Turizm Alanında Göçmen İşçi Araştırmaları: Son Gelişmeler ve Gelecek Perspektifleri

Doi: 10.29023/alanyaakademik.1306606

Mert GÜRLEK

Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

mertgurlek89@hotmail.com

Orcid No: 0000-0002-0024-7746

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Gürlek, M. (2023). Migrant Worker Research in the Field of Hospitality and Tourism: State of the Art and Future Perspectives. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), Sayfa No.1401-1424.

ABSTRACT

Keywords:

Hospitality and Tourism, Migrant Worker, Systematic Literature Review

Received:

29.05.2023

Accepted:

21.08.2023

In recent years, the employment of migrant workers in the hospitality and tourism (H&T) industry has increased considerably. Many migrant workers find jobs in the industry either formal or informal. However, the number of research conducted on migrant workers has been declining. Therefore, it is high time to start the research on migrant workers. This study aims to critically examine the research on migrant workers in the field of H&T and to develop new perspectives for future research in the field. In this context, 25 articles published between 2012 and 2022 were systematically reviewed. The findings have revealed that the research on migrant workers in H&T has not made sufficient progress and that there are still many research questions to be answered. Based on this, 34 research questions have been developed for future research. Considering that there is no review study synthesizing the research on migrant workers in the literature, this study is expected to significantly contribute to the literature.

ÖZET

Anahtar kelimeler:

Konaklama ve Turizm, Göçmen İşçi, Sistematik Literatür Taraması

Son yıllarda, göçmen işçilerin konaklama ve turizm endüstrisinde istihdamı dikkate değer bir artış göstermiştir. Pek çok göçmen işçi kayıtlı veya kayıt dışı olarak endüstride iş fırsatları bulmaktadır. Bununla beraber göçmen işçiler üzerine yapılan araştırmalarda bir durgunluk ve düşüş görülmektedir. Dolayısıyla göçmen işçi araştırmalarını ateşlemenin zamanı gelmiştir. Bu çalışma, H&T alanındaki göçmen işçi araştırmalarını eleştirel bir şekilde incelemeyi ve gelecek araştırmaları için perspektifler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda 2012-2022 periyodunda yayımlanmış 25 araştırma sistematik olarak gözden geçirilmiştir. Bulgular temel olarak göçmen işçi araştırmalarının yeterli ilerleme kat etmediğini ve cevaplanmayı bekleyen çok sayıda araştırma sorusunun olduğu göstermiştir. Buradan hareketle gelecek araştırmaları için 34 araştırma sorusu formüle edilmiştir. Alanyazında göçmen işçi araştırmalarını sentezleyen bir gözden geçirme çalışmasının olmadığı dikkate alındığında, bu çalışmanın alanyazına katkı sağlaması beklenmektedir.

1. INTRODUCTION

The number of migrants worldwide is calculated to be about 272 million. Of these, 245 million are of working age. Approximately 169 million international migrant workers are involved in the workforce (ILO, 2021). Individuals usually tend to migrate from developing countries to more developed countries (Taha, Siegmann, & Messkoub, 2015). Therefore, the majority of migrant workers are employed in European countries and the United States as they have high national incomes (Liem et al., 2021). However, due to the recent wars and political crises, many people are migrating to neighboring countries as well as developed countries. For example, the civil war in Syria has started a migration flow to Turkey (Pelek, 2018). Currently, about 3.4 million Syrian refugees are in protected status in Turkey (the Republic of Turkey, Directorate General of Migration Management, 2023).

The total share of immigrants in the labour force in Europe and the United States is 16% and 18% of the total labour force, respectively. In addition, migrant workers are commonly employed in the hospitality industry, where there is a high proportion of low-skilled workers (OECD, 2020). The proportion of accommodation workers in the total migrant worker population is 14.7% in Spain; 8.1% in Italy, 8.6% in the UK, 8.4% in Germany; 4.8% in Turkey (Baum, 2012). Therefore, more research should focus on migrant workers.

Many immigrants, asylum seekers, refugees and individuals with temporary protection status in the world and Turkey participate in the labour force formally or informally (Gürlek, 2020a). They are generally employed in low-paid jobs with long working hours and in more demanding jobs than local workers (Hargreaves et al., 2019). In the context of the hospitality and tourism industry, migrant workers are often employed in hotels and fast-food restaurants. For example, a great number of immigrants in the United States (USA) land their first job in restaurants. Roundly one out of every five workers in the US hospitality and tourism industry is an immigrant (Lefrid, Torres, & Okumus, 2022). In the hospitality and tourism industry, low-skilled workers are preferred over high-skilled workers, so low-cost migrant workers are the favourite of employers (Wang, 2022). The employment of immigrants in the hospitality industry is often problematic. Working conditions in the industry are difficult, and wages and the rate of syndication are low. Migrant workers may be exposed to exploitation and discrimination (Lugosi, & Ndiuini, 2022). On the other hand, the hospitality industry is having a labor force shortage problem, and in many countries, this gap is filled with migrant workers (Jobbe, 2012; Blake, 2022). Although migrant workers play an important role in the hospitality and tourism industry, researchers do not pay enough attention to migrant workers (Gürlek, 2021). Therefore, it is high time to intensify research on migrant workers. In addition, review research is needed to find out how far current research has gone regarding migrant workers and how far future research should go. This study aims to systematically review the research on migrant workers and to create a future agenda. Based on this, the following research questions are formulated.

- What is the level of development of research on migrant workers?
- What are the dominant research themes?
- What are the antecedents, consequences, mediators and moderators discussed in the research?
- What are the theoretical perspectives and methods used in the research?
- What are the research gaps and suggestions for future research?

This study is expected to make several contributions to the literature and field practitioners. Firstly, review studies have been conducted on migrant workers in other fields. Previous studies have focused on the health problems (Hargreaves et al., 2019; Urrego-Parra, et al., 2022), safety

training (Peiró et al., 2020) and psychological health (Mucci et al., 2019) of migrant workers. However, no review study focusing on the field of hospitality and tourism has been conducted. This research contributes to the literature by providing a synthesis of knowledge about the research on migrant workers in the field of hospitality and tourism. Secondly, review studies ensure that evidence-based knowledge and practice reach practitioners (Gürlek & Köseoğlu, 2021). Therefore, in line with the findings of this research, practitioners can gain some insights. Thirdly, this research shows researchers the knowledge gaps regarding migrant workers. Future research can expand the literature by using the research gaps presented in the reviewed studies.

2. LITERATURE REVIEW

2.1. What is Migrant Worker?

The hospitality industry is often characterized by a lack of labor force. Migrant workers are more willing and flexible in accepting hospitality and tourism jobs (long working hours, low wages, etc.), which are not favoured by local workers (Quratulain, & Al-Hawari, 2021). The lack of a local labor force and the employment of migrant workers cheaper than local workers are the main reasons for the employment of migrant workers in the hospitality industry (Baum, 2012). At this point, it is necessary to define what a migrant worker is. The United Nations defines “a person who is to be engaged, is engaged or has been engaged in a remunerated activity in a State of which he or she is not a national” (United Nations, International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, 1990).

In international law, people who leave their own country and go to another country are given different legal statuses (Purgato et al., 2021). These statuses are described below. A migrant is a person who leaves his country and goes to another country indirectly, not out of concern of being persecuted, but for reasons such as economic and education. A refugee is a person who fled to another country because s/he is afraid that s/he will be persecuted in his/her country and cannot or does not want to return (Kaya, & Eren, 2015). An asylum-seeker is a person who has applied for refugee status but this application has not yet been approved (Assi, Özger-Ilhan, & Ilhan, 2019). Temporary protection is a temporary status granted for protection to the masses who have been forced to leave their country due to war, widespread violence and human rights violations (Yılmaz Eren, 2016). Individuals or masses with this status can be sent back to their countries only when the war and violence that created the mass flow disappears. Individuals with temporary protected status are not accepted as immigrants (İneli Çiğer, 2016).

It is important to note here that migrant workers are not people who illegally enter countries to escape persecution, refugees and asylum seekers (Choi, Kim, & McGinley, 2017). However, it is also a fact that many asylum seekers and refugees informally participate in the labour market. (Ortensi, 2015; Erdoğan & Şenses, 2015).

2.2. Overview of Migrant Worker Research

In the literature, it is seen that hospitality and tourism researchers do not review the studies on migrant workers. However, there are several review studies conducted in other fields, which are summarized below.

Hargreaves et al. (2019) reviewed 36 studies focusing on the occupational health of international migrant workers published between 2009-2013. According to the findings, migrant workers suffer from various psychiatric and physical illnesses, and workplace

accidents and injuries are relatively common. Peiró et al., (2020) reviewed 18 studies focusing on safety training for migrant construction workers published between 2002 and 2013. The findings have revealed the lack of research focusing on safety training for migrant construction workers. Mucci et al. (2019) reviewed 127 articles focusing on the psychological health of migrant workers between 2009 and 2019. The findings revealed disorders such as poor sleep quality, anxiety, depressive syndrome, alcohol or substance abuse. Urrego-Parra, et al. (2022) reviewed 19 studies focusing on the health of migrant agricultural workers published until 2021. The findings revealed some health problems such as dermatitis, back pain, gastrointestinal and respiratory tract infections, depression, skeletal problems, anxiety, and stress.

3. METHOD

Systematic review helps to identify research gaps by critically reviewing and synthesizing articles on the topic under consideration (Yu et al., 2020). In this study, the systematic review process was adapted from the previous review guidelines (Petticrew & Roberts, 2006; Pickering & Byrne, 2014): review process covers the stages of defining the research objective, formulating the review protocol, scanning the literature, extracting the literature and synthesizing the findings.

Firstly, the purpose of the research was determined to systematically review the research conducted on migrant workers and to create a research agenda for future research. The research questions are presented in the introduction section. Secondly, the review protocol was formulated. In this context, using previous review studies (Hargreaves et al., 2019; Peiró et al., 2020; Mucci et al., 2019; Urrego-Parra, et al., 2022) migrant employee, migrant worker, *migrant work*, *immigrant employee*, *immigrant worker*, and *immigrant job* were determined as keywords for screening. The Web of Science (WoS) database was used in the scanning of the articles. The Hospitality, Leisure, Sport & Tourism category was selected at WoS and SSCI was selected as the Web of Science Index. The last 10 years (2012-2022) were taken into account in the review. To perform comprehensive scanning, all fields were selected as screening criteria in WoS rather than limiting to the title, abstract and subject in the scanning of keywords. At this stage, 136 studies were obtained. The following 10 journals were selected to access the articles published and most known in prestigious journals in the field of tourism & hospitality: *International Journal of Hospitality Management*, *Current Issues in Tourism*, *Annals of Tourism Research*, *Tourism Management*, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, *International Journal of Tourism Research*, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, *Journal of Travel Research*, *Tourism Management Perspectives*, *Journal of Hospitality and Tourism Research*.

In the third stage, keywords were scanned in these journals and 49 studies were reached. The full texts of 49 articles were downloaded and evaluated according to the following criteria. If the article focuses on migrant workers in the field of hospitality and tourism was not used as the inclusion criteria. Articles written in any language out of the English language, conference proceedings, editorial notes and book chapters, and works focusing on immigrants but not on migrant workers were excluded from the study. 49 articles were examined in terms of inclusion and exclusion criteria. A total of 25 articles were found suitable for review.

In the fourth stage, a summary table was created in Microsoft Excel, where bibliographic details of 25 studies are presented. The name of the journal, the year of publication, the country where the research was conducted, theoretical perspectives, topic, method, data collection, type of analysis and key findings are presented in this table. In the fifth stage, both the summary table

and the full texts of the article were subjected to content analysis. Thus, the research findings were revealed, and research gaps were identified.

Since this study is a systematic review, it does not require ethics committee approval.

4. FINDINGS

4.1. Journal list

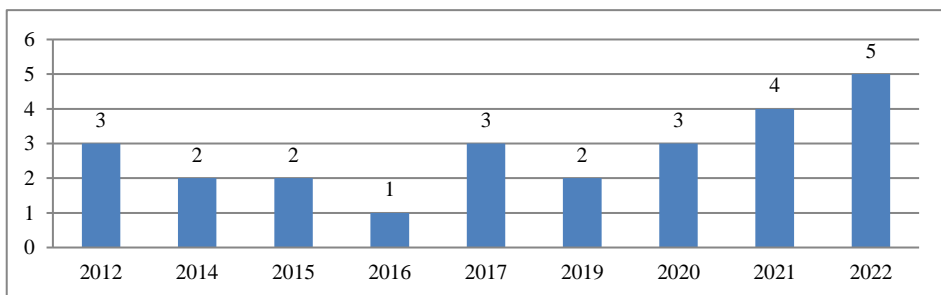
Research focusing on migrant workers was identified in 8 of the 10 journals selected for review. The list of journals is presented in Table 1. Most of the studies have been published in the International Journal of Hospitality Management. It is followed by Annals of Tourism Research, Current Issues in Tourism and Tourism Management Perspectives, respectively. A total of 25 studies have been identified in 8 journals. It is surprising that so few studies have been published in the most well-known and prestigious journals in hospitality and tourism, suggesting that hospitality and tourism researchers are not paying enough attention to migrant workers.

Table 1. Journals

Journals	Number of Articles
Annals of Tourism Research	3
Current Issues in Tourism	3
International Journal of Hospitality Management	10
International Journal of Tourism Research	1
Journal of Hospitality & Tourism Research	1
Journal of Hospitality and Tourism Management	2
Tourism Management	2
Tourism Management Perspectives	3

4.2. Distribution of Studies by Years

When the distribution of the studies by years is examined, it is seen that most publications were released in 2022. The year 2022 is followed by the years 2021, 2020, 2017 and 2012. It is possible to claim that there is an increase in the number of articles, whereas it is very small in amount as time progresses. The fewest publications were found in 2016.

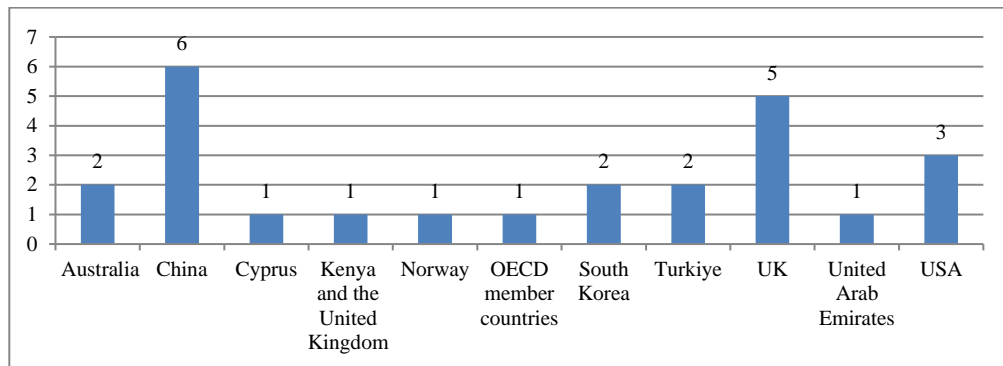
Figure 1. Evolution of H&T migrant worker literature

4.3. Distribution of Publications by Region

When the publications were evaluated by region, it is seen that most publications are published in China. This is followed by the UK and USA, respectively. Although the literature highlights that the migration flow is from developing countries to more developed countries (Taha,

Siegmann, & Messkoub, 2015), surprisingly few studies have been conducted in developed countries, as shown in Figure 1. In addition, although Turkey has been subject to a large migration flow, the fact that only two publications have been published is another surprising finding (Gürlek, 2020a; Gürlek, 2021). The reason why most publications have been published in China may be the size and the high population of the country.

Figure 2. Distribution of publications by region

4.4. Theoretical Perspectives

The theoretical perspectives used in the research are presented in Table 2. A total of 25 theoretical perspectives were used in 25 studies, which does not mean that a theoretical perspective was used in every research. In some studies, more than one theoretical perspective was used. One research was found not to have used any theoretical perspective. The most widely used theoretical perspective was found to be acculturation. It was followed by the Social Exchange Theory and Self-regulation Theory.

Table 2. Theoretical perspectives

Theoretical Perspective	Number of articles
Acculturation	3
An integrated framework for value	1
Career Adaptability	1
Career optimism	1
Displaced aggression theory	1
Dual labour market theory	1
Experiential learning model	1
Herzberg (1993) proposed the Two-Factor Theory of Motivation	1
Human capital	1
Job demands-resources model	1
Migrant integration	1
Productivity	1
Push-and-pull motivation theory	2
Rejection sensitivity theory	1
Re-migration	1
Self-regulation theory	2
Social exchange theory	2
Social identity theory	1

Sociocultural adjustment	1
Syndemic risk	1
Systems theory	1
The conservation of resources theory	1
The theory of person-organization fit	1
Tourism entrepreneurship	1
Translocational positionality	1
No	1
Note: some articles were found to have used more than one theoretical perspectives	

4.5. Research methods

The methods used in the studies are presented in Table 3. The vast majority of the studies are qualitative (11 articles) and quantitative (10 articles) studies. Two of them are conceptual, and one is mixed and experimental, respectively. The most used data collection methods are interviews and questionnaires. SEM, content analysis and thematic analysis were found to have been used the most in the data analysis stage, respectively.

Table 3. Research methods

Research type	Number of articles	Data analysis	Number of articles
Qualitative	11	Content analysis	4
Quantitative	10	Exploratory factor analysis	1
Conceptual	2	Hierarchical moderated regression analysis	1
Mixed	1	Independent-samples T-test	1
Experimental	1	Multiple regression analysis	1
Data collection methods*		Narrative analysis	1
Interview	12	NVivo v.8 software	1
Survey	11	One-way ANOVA	1
Secondary data	1	SEM	6
Netnography	1	Standard OLS panel econometric estimation	1
Observation	1	Thematic analysis	4
		No distinguishable data analysis	1
<i>*Some research has used more than one data collection technique.</i>			

4.6. Thematic areas and topics

As a result of the content analysis, migrant worker research is divided into 6 different themes: sociology of work, entrepreneurship, integration of migrant workers, HRM, occupational health and safety, and organizational behaviour. Thematic areas and topics are presented in Table 4. Most articles are on the theme of organizational behaviour. It is followed by the theme of HRM and integration of migrant workers respectively. The fewest number of articles are under the theme of occupational health and safety. Each theme is summarized below.

4.6.1. Sociology of work

Three studies have been examined within the scope of this theme. Lugosi and Ndiuini (2022) examined various forms of value created with the employment of migrant workers in the hospitality sector. Rydzik et al. (2017) revealed the experiences and long-term career plans of female migrant tourism workers. Joppe (2012) examined current situation of migrant workers in the hotel and restaurant sector in OECD member countries. The findings reveal that immigrants are a cheap labour force, that countries do not have information about how many immigrants work in this sector, and that very few countries have taken measures about the integration of migrants. Studies reveal that, in general, the forms of value created by migrant workers through industry, the experiences of female migrant workers, and countries fail to analyze the current situation of migrant workers.

4.6.2. Entrepreneurship

There are only two articles under this theme. Research has mainly focused on the entrepreneurial motivations of migrant workers. Liang, Luo, and Zhang, (2022) have found that the motivations of tourism entrepreneur immigrants positively affected social inclusion, while social inclusion positively affected subjective well-being. Zhou and Chan, (2019) have revealed that economic, socio-cultural and internal factors motivated migrant workers and entrepreneurs to enter the tourism sector and achieve personal success. Although immigrants usually start working as workers in their immigrated countries, they can turn into entrepreneurs through the social capital they have built up over time (Katila & Wahlbeck, 2012). Therefore, more research is needed on migrant entrepreneurs.

Table 4. Thematic areas and topics

Themes	Topics	References	Number of articles
Sociology of work	Professional, cultural and psychological values obtained with employment in the hospitality industry	Lugosi and Ndiuini, (2022)	3
	The experiences of migrant women tourism workers	Rydzik et al., (2017)	
	The current state of migrant tourism workers in OECD member countries	Joppe, (2012)	
Entrepreneurship	Motivations of tourism entrepreneur immigrants	Liang, Luo, and Zhang, (2022)	2
	Motivations of migrant tourism workers and entrepreneurs	Zhou and Chan, (2019)	
Integration of migrant workers	The integration process of migrant workers and the factors that hinder integration	Sun, Ling, and Huang, (2020)	4
	Reasons for the return of migrant workers to their home countries and their reintegration	Filimonau and Mika, (2019)	
	Sociocultural integration, commitment to place and local identity	York, Yan, and Ben, (2021)	
	Social networks, language acquisition processes and employment of migrant workers	Janta et al., (2012)	
Hrm	Career optimism of migrant workers	Manoharan et al., (2021)	6
	Migrant employment, financial performance and flexibility	Yaduma et al., (2015).	
	Pushing and pulling factors of migrant employment	Zopiatis, Constanti, and Theocharous, (2014)	
	Career adaptability of migrant hotel workers	Jones et al., (2022)	

	Strategies of immigrants to enter the accommodation and tourism labour market	Hack-Polay et al., (2022)	
	Person-environment fit and the role of acculturation in hiring decisions	Gürlek (2020a)	
Occupational health and safety	Health and safety of migrant workers	Sönmez et al., (2017).	2
	The effects of COVID-19 on the health and safety of migrant accommodation workers	Sönmez et al., (2020)	
Organizational behavior	Job motivations of migrant workers	Chen and Wang, (2015)	8
	The effects of person-environment integration on job satisfaction, job adjustment and intention to quit	Choi, Kim, and McGinley, (2017)	
	Organizational and behavioural antecedents and consequences of socio-cultural integration of migrant workers	Kim, Choi, and Li, (2016)	
	Workplace environment, job satisfaction, organizational commitment and acculturation	Lefrid, Torres, and Okumus, (2022)	
	The effects of perceived organizational support and coworker support on the voicing behaviours and psychological stress of migrant workers	Loi et al., (2014)	
	Manager support, diversity, cynicism, job adaptation and performance	Quratulain and Al-Hawari, (2021)	
	Burnout levels of migrant workers and life satisfaction	Shen and Huang, (2012)	
	Exclusion in the workplace, anti-productive work behaviours of migrant workers and acculturation	Gürlek (2021)	

4.6.3. Integration of Migrant Workers

There are four articles under this theme. The main focus of the research is the integration and adaptation of migrants. Sun, Ling, and Huang, (2020) examined the integration process of tourism migrant workers and revealed the factors that prevent their integration. According to the findings, the immigrant integration process includes cultural acceptance, social, economic, and psychological factors. Migrants' social networks, rural-urban differences and migrant mentality hinder migrants' integration. Filimonau and Mika, (2019) shed light on the reasons for the return of migrant workers to their countries and their reintegration experiences. The findings reveal that homesickness and looking for better educational opportunities are the main drivers of their return. Reintegration is usually unproblematic, especially for short-term immigrants. Work experience in the country of emigration also improves the career opportunities of immigrants in their home country other than hospitality jobs. York, Yan, and (2021) investigated the relationships between sociocultural adaptation, place dependency and local identity of migrant workers. The findings reveal that socio-cultural adaptation affects local identity through place attachment. Janta et al., (2012) examined the strategies used by migrant workers to improve their language skills. The findings emphasize the importance of colleagues, customers, workspaces and virtual environments in immigrants' language learning.

4.6.4. HRM

Manoharan et al., (2021) investigated the factors that facilitate and inhibit the career optimism of migrant workers. According to the findings, factors such as social support, work-related competencies, spirituality, career-related networks, government support, psychological resources, and faith facilitate the career optimism of migrant workers. On the other hand, job

insecurity, difficult economic conditions, changing career goals, and poor labour market hinder the career optimism of migrant workers. Yaduma et al., (2015) investigated flexible working and employment of migrants as determinants of performance in hotels. The results revealed that there is a positive relationship between migrant employment and the hotel's financial performance. At the same time, the findings revealed that there is a positive relationship between financial performance and numerical and functional flexibility. Zopiatis, Constanti, and Theocharous (2014) have revealed the contributions of migrant workers to the hospitality industry, the 'pushing' and 'pulling' factors of migrant employment, and the intercultural relations of migrant workers with the host population.

Jones et al. (2022) examined the factors that facilitate and hinder the career adaptation of migrant hotel workers. According to the findings, human capital, social and psychological resources facilitate the adaptation of career, while career entrenchment of migrants in the middle of their career, the lack of wage subsidies, and the temporary lack of representation among migrants hinder the adaptation of career. Hack-Polay et al., (2022) investigated the barriers to the effective use of the social and cultural capital of immigrants in hospitality and tourism and the strategies of immigrants for entering the hospitality and tourism labour market. The findings reveal that migrant workers follow job-finding strategies such as personal networks, retraining, traditional job search, and taking advantage of relatives and friends. Furthermore, according to the findings fragmented self-esteem, ethnicity, stereotypes, lack of social capital, cultural differences, and gender are barriers to the effective use of social and cultural capital. Gürlek (2020a) examined the effects of acculturation strategies on person-environment fit and hiring decisions. The results indicate that the acculturation strategies of migrant workers affect the person-environment fit and recruitment decisions of managers. In this context, the findings revealed that the levels of person-environment fit and employability of migrant workers who follow the segregation strategy are lower.

4.6.5. Occupational Health and Safety

Only two articles are included within the scope of this theme. The studies focus on occupational health and safety problems that migrant workers are exposed to. Sönmez et al., (2017) have revealed the multifaceted and disproportionate health and safety risks faced by migrant workers and have developed a risk prevention model based on a stakeholder-based system dynamics modelling approach. Sönmez et al., (2020) examined the effects of COVID-19 on the health and safety of migrant tourism and hospitality workers. The findings revealed that COVID-19 has caused significant stress on migrant workers due to job losses and shed light on socioeconomic and health inequalities and a lack of workers' rights in the United States.

4.6.6. Organizational Behavior

Chen and Wang, (2015) examined the job motivations of migrant workers. The findings revealed seven major job motivations of migrants, namely search for novelty, friendship with colleagues, favourable working environment, professional development, community integration, reasonable wages, landscape, and nature. Choi, Kim, and McGinley (2017) tested the effects of person-environment fit types on job satisfaction, job adaptation, and intention to quit migrant workers. The results revealed that all three types of fit, namely person-group, person-job and person-supervisor, have a positive effect on job satisfaction and work adjustment, which in turn affects the intentions of migrant workers to leave work. In addition, according to the findings, among the three types of fit, only person-group adaptation directly and negatively affected the intention to leave the job.

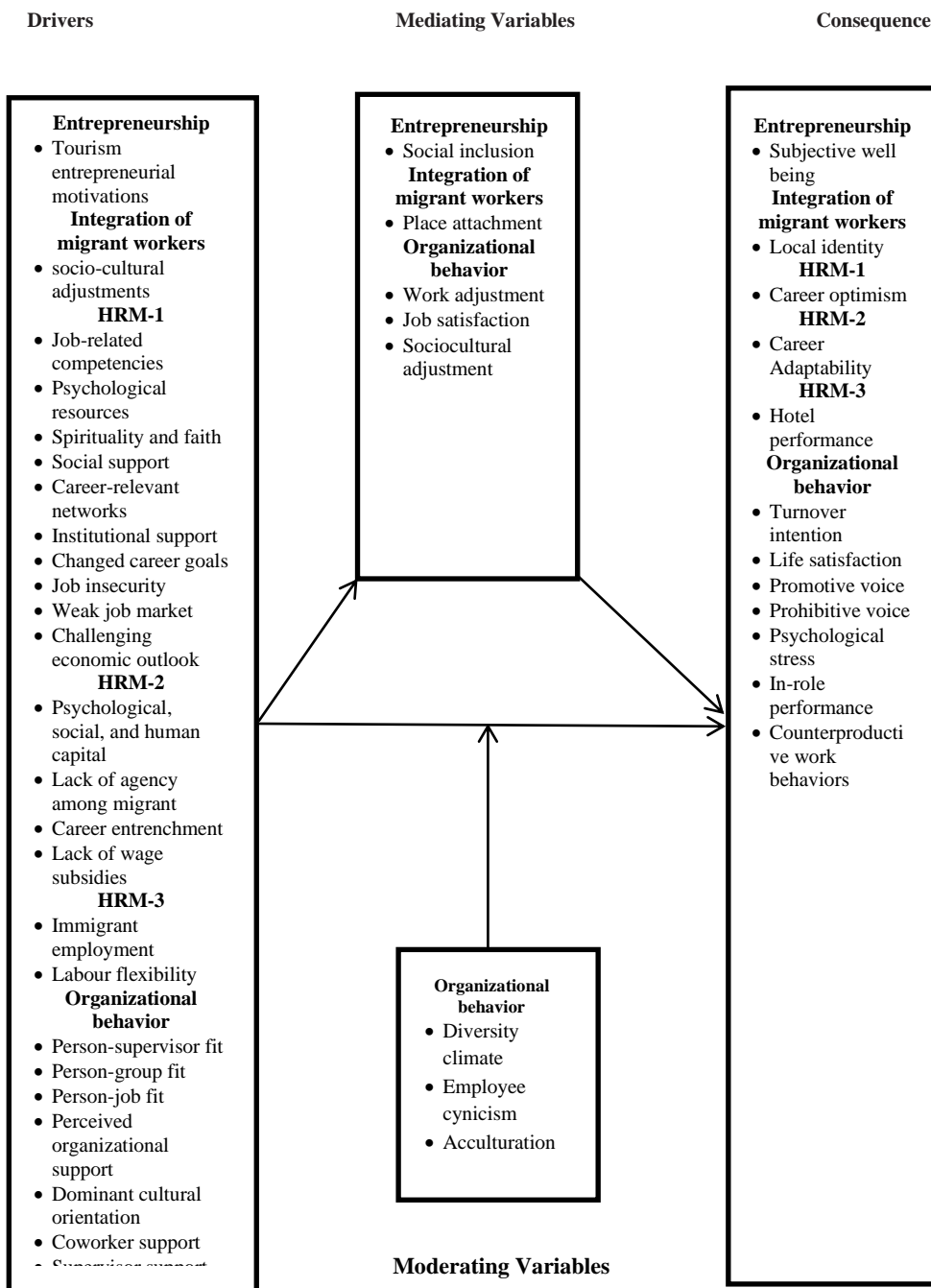
Kim, Choi, and Li, (2016) examined the antecedents and consequences of the sociocultural adaptation of migrant workers. The results revealed that both perceived organizational support and the dominant cultural orientation had a positive effect on the socio-cultural adaptation, and perceived organizational support had a stronger effect on sociocultural adaptation than the dominant cultural orientation. In addition, the findings revealed that socio-cultural adaptation had a positive effect on life satisfaction. Besides, the findings revealed that the antecedents of intention to quit are job satisfaction, as well as sociocultural adaptation and life satisfaction. Lefrid, Torres, and Okumuş (2022) found that social relations and workplace environment had a direct effect on job satisfaction and organizational commitment and that acculturation developed migrant workers' subjective well-being and workplace perceptions.

Loi et al., (2014) examined organizational support and co-worker support, which are perceived as antecedents of voicing behaviours and psychological stress of migrant workers. The results revealed that perceived organizational support and co-worker are positively related to promotive voice, while the effect of perceived organizational support is relatively stronger. According to the findings, only perceived organizational support had a significant and positive effect on the prohibitive voice. Besides, co-worker support has reduced the psychological stress of migrant workers.

Quratulain and Al-Hawari, (2021) examined the interactive effects of supervisor support, diversity and worker cynicism of migrant workers on job adaptation and performance. The results revealed that the indirect effect of supervisor support on in-role performance through job adaptation is higher when the diversity in the work environment and cynicism is high. Shen and Huang (2012) revealed that emotional exhaustion and depersonalization have a significant impact on the life satisfaction of migrant workers. In addition, the findings revealed that migrant workers perceived a higher level of burnout than local workers. Gürlek (2021) examined the moderator role of acculturation in the effect of workplace ostracism on counterproductive work behaviors (CWB). The findings revealed that ostracism has a positive effect on CWB. In addition, according to the findings, acculturation played a moderating role in the effect of ostracism on CWB. In this context, the ostracism was found to have affected CWB less common among migrants adopting the host culture and higher among the migrants maintaining their own root culture.

4.6.7. Integrative framework

When the empirical articles under the themes were examined, a total of 10 articles included 28 different antecedent variables in the research. Five studies have included five mediator variables in the research. 10 studies have taken 12 different structures as dependent variables. Two studies included three different variables as moderator variables in the research. The antecedents, consequences, mediators and moderators discussed in migrant worker research are presented in Figure 3.

Figure 3. An Integrative Framework for IW Research in H&T: The Construct, Antecedents, Consequences, Mediators, and Moderators

5. DISCUSSION

This study was conducted to review the H&T research on migrant workers and to create a perspective for future research. In this context, 25 articles published in 8 different leading H&T journals were reviewed within the scope of the research. Although migrant workers play a critical role in filling the labor gap in the H&T industry, it is thought-provoking that very few studies on migrant workers have been published in the most prestigious journals in the field. With this research, the authors invite H&T researchers and H&T journals to focus on migrant workers in further research.

When the distribution of publications by region is examined, it is seen that very few studies have been conducted in developed countries receiving the most migration (See. Figure 2). More research should be conducted in developed countries. Due to the civil war that started in Syria in 2011, millions of people have migrated to Syria's neighboring countries. This has been the biggest human tragedy in recent years (Gürlek, 2021). Approximately 5.5 million Syrians live in neighboring countries such as Turkey, Lebanon, Jordan, Iraq and Egypt. With 3.6 million, Turkey is home to the largest number of Syrian refugees (The office of the United Nations High Commissioner for Refugees, 2022). Unfortunately, it is noteworthy that only two studies have been conducted in these countries. These studies were also conducted in Turkey (Gürlek, 2020a; Gürlek, 2021). Future research should focus more on H&T migrant workers from countries such as Turkey, Lebanon, Jordan, Iraq and Egypt.

When the theoretical perspectives used in the research are examined, it is seen that 25 different theoretical perspectives are used. The most widely used theoretical perspectives are acculturation and the Social Exchange Theory, respectively. The theoretical perspectives received from the reviewed studies were directly used without any adaptation. The theory of Acculturation is among the leading theories in the field of social psychology (Berry, 1997). The theory of acculturation deals with the process of cultural change that occurs as a result of interaction with people and groups from different cultures (Berry, 2003; Sam & Berry, 2010). The Social Exchange Theory, on the other hand, deals with the process of mutual exchange of material and social benefits (Blau, 1964). The Social Exchange Theory is one of the most influential theoretical tools for understanding workplace behavior and has its roots in the fields of anthropology, social psychology and sociology (Cropanzano, & Dechell, 2005). The Social Exchange Theory is one of the widely used theories in the field of H&T (Zhou, Liu, & Liu, 2021; Gui et al., 2021). As can be seen, there are no comprehensive theoretical perspectives specific to the H&T field.

The findings have revealed 6 research themes: sociology of work, entrepreneurship, integration of migrant workers, HRM, occupational health and safety and organizational behavior. This makes clear that many sub-areas of H&T have been neglected. In the empirical research found under these 6 themes, 28 different antecedents, 5 different mediators, 12 different consequences, and two different moderator variables were discussed. The majority of the variables were found to have been from the areas of HRM and organizational behavior. Many other areas associated with the H&T area have been neglected. The fact that the number of articles in a field of study has increased indicates that this field has emerged as an important research area. In addition, the empirical testing of the developed theories many times and the refinement of the findings indicate that the field has reached a certain maturity stage (Li, 2008). However, as can be seen from the findings, the H&T literature on migrant workers is insufficient, and very few articles have been published. Efforts to develop a theoretical point

of view are extremely few. Besides, only 10 of the 25 studies are empirical. In this regard, it is possible to claim that the H&T literature on migrant workers is still at the birth stage.

5.1. Future Research Agenda

5.1.1. Thematic Perspectives

The findings of the research have revealed that the research on migrant workers are grouped under the following themes; sociology of work, integration of migrant workers, HRM, occupational health and safety and organizational behavior. However, it has been found with this study that the following themes have been neglected; Tourism economics, tourism sociology, social entrepreneurship, tourism education, occupational injury, psychological disorder, deviant behaviors, crime, labor exploitation, sexual harassment, acculturative stress, precarious employment, occupational health, social exclusion, sex work, sex trafficking, the exploitation of women, violence, intimidation, informal employment, wage discrimination, human trafficking, access to services, cultural shock, barriers to employment, child labour, diversity, workplace inclusion strategies, the voice of migrant workers, language and communication barriers, cultural intelligence, gender discrimination, abuse, xenophobia, wellbeing, abusive supervision, fear of job loss, workforce inclusion strategies, working conditions, work-life balance, mental disorders, racial discrimination, workplace accidents.

It is assumed that migrant workers could have positive or negative effects on the labor market and economic growth. Migrants can fill the gaps in the rapidly growing industries of the economy. However, it could also lead to the expansion of the subterranean economy and tax loss (OECD, 2014). Therefore, it is necessary to investigate the effects of migrant workers on the H&T labor market and economic growth. In addition, the employment of cheap migrant workers can create a barrier to the employment of local labor force (Koca, 2019). Therefore, the reactions of local workers to migrant employment could be investigated.

Social enterprises are established to find solutions to social problems. They can also contribute to sustainability through the employment of migrant workers (Yeasmin & Koivurova, 2021; Gürlek, 2022). Migrants sometimes have difficulty finding a job. Social initiatives are a good option to contribute the integration of migrants, especially migrant women who are at risk of marginalization, into the labor market (Yeasmin, Koivurova & Kempainen-Koivisto, 2022). H&T researchers have also neglected social initiatives for migrant workers. Future research is recommended to examine social initiatives for migrant workers.

Immigrants usually do not have the opportunity to perform jobs in their countries and they usually have to work in professions other than their professions (Raijman, Schammah-Gesser & Kemp, 2003). Therefore, they need tourism education. Although it is a well-known fact that many migrant workers have participated in the H&T labour market, how migrant workers are trained for the industry has not yet been revealed. In this regard, more focus is needed on tourism education for migrant workers. Although there are some studies on the health and safety of migrant workers in the field of H&T (Sönmez et al., 2017; Sönmez et al., 2020), issues such as occupational injury, psychological disorders, mental disorders and occupational accidents have been neglected.

Migrants may be exposed to some problems such as deviant behaviours, crime, sexual harassment, violence, intimidation, gender discrimination, and racial discrimination, and they may even be the perpetrators of these issues (McDonald, 2009). Therefore, H&T researchers should draw more attention to these issues. Young women who migrate due to poverty may face with sexual exploitation (Rushing, Watts, & Rushing, 2005). Sex trading is widely

observed in the H&T industry due to its hedonistic nature (Wen et al., 2020). In this regard, researchers should examine the trafficking of women in a sample of migrants.

Precarious employment, informal employment, wage discrimination (Gold & Nawyn, 2019), barriers to employment (Spehar, 2022) language and communication barriers (Madera, Dawson, & Neal, 2014) are some of the difficulties that immigrants experience. However, there is not enough evidence about the reflections of these problems on the H&T industry. Similarly, there is not enough research on workforce inclusion strategies (Ng, Rajendran, & Waheduzzaman, 2022), the voice of migrant workers (Le, Nielsen & Noblet, 2022) in the field of H&T. It would be beneficial for H&T researchers to investigate these issues.

5.1.2. Theoretical Domain

H&T research on migrant workers has used theoretical perspectives from other fields. The reviewed studies were found to have used 25 different theoretical perspectives, and these perspectives were used directly without adapting to the H&T field. Unfortunately, no theoretical perspectives, paradigms and approaches explaining the nature of migration and migrant workers in the field of H&T have been developed. It is recommended that future research address this gap.

Theoretical perspectives such as Importation Model, Strain Model, Cultural Conflict Model, and Bias Model (Wortley, 2009) could be adapted to the H&T field to explain phenomena such as deviant behaviors, crime and violence of which migrant workers are perpetrators. Intersectionality (Crenshaw, 1989) could be used as an explanatory theoretical perspective to explain how sexual harassment, gender discrimination, racial discrimination and xenophobia occur. Intersectionality explains how different social identities and structures can work together to create a system of pressure that causes sexual harassment, discrimination and hostility (Pei, Chib, & Ling, 2022). Intersectionality could be used to explain the bad experiences of migrants in the field of H&T.

To address the reactions of migrant workers to the exclusion and hostility they are exposed to, the Displaced Aggression Theory (Miller et al., 2003) could be used. Displaced aggression occurs when the provoked person is unable to retaliate against the provocateur and directs his aggression to an alternative target that is innocent (Denson, Pedersen, & Miller, 2006). For example, when an employee is reprimanded by an employer, s/he cannot retaliate because he is afraid of being fired, but s/he can sabotage property and deliberately break glasses when no one can see (Marcus-Newhall et al., 2000; Gürlek, 2020b). For example, Gürlek (2021) used this theory to explain the relationship between ostracism and CWB. Future research may adapt this theory to the field of H&T.

The ethnocentrism perspective can be used to explain the reasons underlying the negative attitudes and behaviors towards immigrant workers. Ethnocentrism refers to seeing one's inner group as superior and valuable, and outer groups as inferior, and evaluating other cultures according to the standards of one's own culture (Shimp & Sharma, 1987; Hammond, & Axelrod, 2006). Ethnocentric individuals prefer their own ethnic or racial group over others. Ethnocentrism can predict hostile attitudes and opposition towards immigrants (Valentino, Brader, & Jardina, 2013).

5.1.3. Contextual Domain

Migrants are generally employed in restaurants, fast food restaurants, casual dining restaurants, hotels, catering services, and bars in the H&T industry, (Joppe, 2012; Lefrid et al., 2022). Therefore, more research is needed in such firms. Regionally, more research should be conducted in countries such as Turkey, Lebanon, Jordan, Iraq and Egypt, which have faced the flow of migrants, as well as the developed countries of the West (Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, 2022). Future research in the context of the firm may examine social entrepreneurs who focus on immigrants. Social enterprises contribute to the solution of a social problem through the employment of migrant workers (Guerrero & Wanjiru, 2021). In addition, case studies focusing on immigrants who started their working life as migrant workers and then founded their businesses can be conducted. In this regard, it will be interesting to consider immigrant family entrepreneurship.

5.1.4. Methodological Domain

Studies on migrant workers in the field of H&T are still in the embryonic stage. While determining the method used in the research, the level of theory development related to the topic discussed should be taken into consideration. If little is known about the theoretical structure, this indicates that the researcher is working on a newly emerging topic. Therefore, rich data are needed to understand the phenomenon (Edmondson and McManus, 2007; Gürlek, 2018). Therefore, the use of a qualitative research method is recommended. In addition, research can use exploratory sequential mixed methods design to gain in-depth knowledge of the investigated topic. In this design, researchers start by discovering qualitative data and then construct quantitative research based on qualitative findings (Creswell & Clark, 2017). It has always been quite difficult to collect data from immigrant and minority groups (Gürlek, 2021). For this reason, the snowball sampling method is recommended for future research.

6. CONCLUSION

Migrant workers play a critical role in filling the labor force gap in the H&T industry all over the world (Jobbe, 2012). Therefore, this topic deserves more attention. It is high time to start the discussions and research on migrant workers. If the aim is to develop theoretical perspectives in a field of study, it is necessary to synthesize previous findings. The way to develop a holistic theory is to combine findings, theories, models and approaches with the help of integrative literature reviews (Tasci, 2020). Based on this, this research aimed to systematically review the research on migrant workers and develop recommendations for future research.

The following conclusions can be drawn from the findings of this study. The fact that only 25 studies have been published in the leading journals of the field of hospitality and tourism reveals that researchers have not paid enough attention to the topic. Secondly, adequate research has not been conducted in the countries facing the highest flow of migration. Thirdly, theoretical perspectives specific to the field of H&T explaining the labor relations of migrant workers have not been developed. Fourth, although the field of study is in its infancy, the number of studies adopting mixed-method research based on rich data is extremely little. Fifth, the findings revealed only six research themes. Many basic research themes related to the H&T field have been ignored. Sixth, the antecedents, consequences, mediators and moderators in migrant worker research need to be addressed more. The research questions developed based on these inferences are presented in Table 5.

Table 5. Future research questions.

Type of gap	Research Questions
Research topics	What are the effects of H&T migrant workers on the labor market and economic growth?
	Do social enterprises contribute to the solution to the problems of migrant workers in H&T?
	How is tourism education provided to H&T migrant workers?
	What is the nature of occupational injuries of H&T migrant workers?
	What kind of psychological disorders do H&T migrant workers experience?
	What are the deviant behaviours of H&T migrant workers?
	What are the types of crimes committed by H&T migrant workers?
	What are the deviant behaviours that H&T migrant workers are exposed to?
	What is the extent of sexual harassment and abuse that H&T migrant workers suffer from?
	What are the antecedents and consequences of acculturative stress of H&T migrant workers?
	What are the consequences of the precarious employment of H&T migrant workers?
	What are the consequences of the exclusion of H&T migrant workers?
	What is the extent of human trafficking and sex trafficking that migrant workers are exposed to in the H&T industry?
	What is the extent of the exploitation and abuse of H&T migrant women workers?
	What are the driving factors for the informal employment of migrant workers in the H&T industry?
	What is the nature of the wage discrimination suffered by migrant workers in the H&T industry?
	What are the consequences of the cultural shock experienced by migrant workers in the H&T industry?
	What are the employment barriers for migrant workers in the H&T industry?
	What are the employment strategies of migrant workers in the H&T industry?
	What are the diversity management strategies implemented for migrant workers in the H&T industry?
	What are the workplace inclusion strategies implemented for migrant workers in the H&T industry?
	What are the language and communication barriers of migrant workers in the H&T industry?
	Do migrant workers face gender discrimination in the H&T industry?
Do migrant workers subject to xenophobia in the H&T industry?	
Theoretical perspective	Can the Importation Model, Strain Model, Cultural Conflict Model, and Bias Model explain deviant behaviours, crime, and violence perpetrated by H&T migrant workers?
	Can intersectionality be used to explain the bad experiences of migrant workers in the field of H&T?
	How can the Displaced Aggression Theory be adapted to the H&T field to explain the Deviant Behavior of migrant workers?
	How can ethnocentrism be used to explain xenophobia towards migrant workers?
	Can a new theoretical framework explaining the acculturation strategies of H&T migrant workers be developed?

Contextual topics	What is the extent of employment of migrant workers in the sub-industries of the H&T industry?
	Do H&T migrant workers in developed countries have better working conditions than those in developing countries?
	What is the level of employment and informal employment of H&T migrant workers in the countries of Lebanon, Jordan, Iraq and Egypt, especially in Turkey, which is facing an intense migration flow?
	What are the working systems of social entrepreneurs focusing on immigrants?
	What is the transformation process of migrant workers from worker to entrepreneur?

This research makes several contributions to the literature and practitioners. Firstly, although there have been several review studies on migrant workers in other areas (Hargreaves et al., 2019; Mucci et al., 2019; Parra, et al., 2022; Peiró et al., 2020), No review study has been conducted on the topic in the field of H&T. Therefore, this research contributes to the literature by offering a holistic synthesis of knowledge. Thirdly, this study contributes to the literature by identifying research gaps and research questions for future research. Thirdly, this research synthesizes the findings of research having been conducted on migrant workers and provides a practice guide for practitioners. For example, practitioners can use the antecedents and consequences synthesized in this research to manage migrant workers.

This research has several limitations. Firstly, this research used the WoS database to access the articles examined in this research. The review is limited to the articles published in 10 leading H&T journals in the field between 2012 and 2022. Secondly, this research reviewed only the articles on migrant workers in the field of H&T. Thirdly, conference proceedings, editorial notes, book chapters and studies focusing on migrants and not focusing on migrant workers were excluded from the selection of articles. Fourth, the articles that use keywords other than the keywords used in the article scanning process of this research, but focus on migrant workers, may have been excluded from the review.

REFERENCES

- ASSI, R., ÖZGER-İLHAN, S., & İLHAN, M. N. (2019). "Health needs and access to health care: the case of Syrian refugees in Turkey". *Public Health*, 172: 146-152.
- BAUM, T. (2012). "Migrant workers in the international hotel industry". Geneva: ILO
- BERRY, J. W. (1997). "Immigration, acculturation, and adaptation". *Applied Psychology: An International Review*, 46: 5–34
- BERRY, J. W. (2003). "Conceptual approaches to understanding acculturation". In K. M. Chun, P. B. Organista, & G. Mari'n (Eds.), *Acculturation: Advances in theory, measurement, and applied research* (pp. 17–38). Washington, DC: American Psychological Association.
- BLAKE, L. L. (2022, December 25). "The hospitality workforce is struggling to hire enough people". Here's what we can do to help. Retrieved from <https://www.hospitalitynet.org/opinion/4113491.html>
- BLAU, P.M. (1964). "Exchange and power in social life". Wiley, New York, NY.
- CHEN, J. S., & WANG, W. (2015). "Foreign labours in Arctic destinations: seasonal workers' motivations and job skills". *Current Issues in Tourism*, 18(4): 350-360.

- CHOI, H. M., KIM, W. G., & MCGINLEY, S. (2017). "The extension of the theory of person-organization fit toward hospitality migrant worker". *International Journal of Hospitality Management*, 62: 53-66.
- CIĞER, M. İ. (2016). "Uluslararası Hukuka Uygun Geçici Koruma Rejiminin Unsurları Üzerine". *Göç Araştırmaları Dergisi*, (3): 62-92.
- CRENSHAW, K. (1989). "Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics". *University of Chicago Legal Forum*, 140: 139-167.
- CRESWELL, J. W., & CLARK, V. L. P. (2017). "Designing and conducting mixed methods research". Thousand Oaks, CA: Sage.
- CROPANZANO, R., & MITCHELL, M. S. (2005). "Social exchange theory: An interdisciplinary review". *Journal of management*, 31(6): 874-900.
- DENSON, T. F., PEDERSEN, W. C., & MILLER, N. (2006). "The displaced aggression questionnaire". *Journal of personality and social psychology*, 90(6): 1032.
- EDMONDSON, A. C., & MCMANUS, S. E. (2007). "Methodological fit in management field research". *Academy of management review*, 32(4): 1246-1264.
- ERDOĞDU, S., & ŞENSES, N. (2015). "Irregular migrant labour, trade unions and civil society organisations in Turkey". In C. U. Schierup, R. Munck, B. Likic-Brboric, & A. Neergaard (Eds.), *Migration, precarity and global governance: Challenges and opportunities for labour* (pp. 177-196). Oxford: Oxford University Press.
- FILIMONAU, V., & MIKA, M. (2019). "Return labour migration: an exploratory study of Polish migrant workers from the UK hospitality industry". *Current Issues in Tourism*, 22(3): 357-378.
- GOLD, S. J., & NAWYN, S. J. (Eds.). (2019). "Routledge international handbook of migration studies". London: Routledge.
- GUERRERO, M., & WANJIRU, R. (2021). "Entrepreneurial migrants from/in emerging economies: breaking taboos and stereotypes". *International Entrepreneurship and Management Journal*, 17(2): 477-506.
- GUI, C., ZHANG, P., ZOU, R., & OUYANG, X. (2021). "Servant leadership in hospitality: A meta-analytic review". *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 30(4): 438-458.
- GÜRLEK, M. (2018). "Kurumsal sosyal sorumluluğun işe adanma üzerindeki etkisinde algılanan dışsal prestij ve örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü: otel işletmelerinde bir araştırma". Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- GÜRLEK, M. (2020). "The role of acculturation in hotel managers' person-environment (PE) fit and hiring decisions: An experimental study on immigrant job applications". *Tourism Management Perspectives*, 36: 100739.
- GÜRLEK, M. (2020b). "How does work overload affect unethical behaviors? The mediating role of pay dissatisfaction". *Turkish Journal of Business Ethics*, 13(1): 68-78.

- GÜRLEK M. (2021). "Workplace ostracism, Syrian migrant workers' counterproductive work behaviors, and acculturation: Evidence from Turkey". *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 46: 336-346.
- GÜRLEK, M., & KOSEOGLU, M. A. (2021). "Green innovation research in the field of hospitality and tourism: The construct, antecedents, consequences, and future outlook". *The Service Industries Journal*, 41(11-12): 734-766.
- GÜRLEK, M. (2022). "Social Entrepreneurship in Tourism, Hospitality and Events: A State of the Art". In: Farmaki, A., Altinay, L., Font, X. (eds) *Planning and Managing Sustainability in Tourism. Tourism, Hospitality & Event Management*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-92208-5_5
- HACK-POLAY, D., DAL MAS, F., MAHMOUD, A. B., & RAHMAN, M. (2022). "Barriers to the effective exploitation of migrants' social and cultural capital in hospitality and tourism: a Dual Labour Market Perspective". *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 50: 168-177.
- HAMMOND, R. A., & AXELROD, R. (2006). "The evolution of ethnocentrism". *Journal of conflict resolution*, 50(6): 926-936.
- HARGREAVES, S., RUSTAGE, K., NELLUMS, L. B., MCALPINE, A., POCOCK, N., DEVAKUMAR, D., & ZIMMERMAN, C. (2019). "Occupational health outcomes among international migrant workers: a systematic review and meta-analysis". *The Lancet Global Health*, 7(7): e872-e882.
- INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION (ILO) (2021). "ILO global estimates on migrant workers: Results and methodology". International Labour Office, Geneva: ILO.
- JANTA, H., LUGOSI, P., BROWN, L., & LADKIN, A. (2012). "Migrant networks, language learning and tourism employment". *Tourism Management*, 33(2): 431-439.
- JONES, J., MANOHARAN, A., JIANG, Z., & SINGAL, M. (2022). "A framework of facilitators and barriers to career adaptability: Migrant hotel workers during COVID-19". *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 10963480221118820.
- JOPPE, M. (2012). "Migrant workers: Challenges and opportunities in addressing tourism labour shortages". *Tourism Management*, 33(3): 662-671.
- KATILA, S., & WAHLBECK, Ö. (2012). "The role of (transnational) social capital in the start-up processes of immigrant businesses: The case of Chinese and Turkish restaurant businesses in Finland". *International small business journal*, 30(3): 294-309.
- KAYA, İ., & EREN, E. Y. (2015). "Türkiye'deki Suriyelilerin hukuki durumu: Arada kalanların hakları ve yükümlülükleri". İstanbul: SETA yayımları.
- KOCA, Ş. N. (2019). "Social Dimensions of Syrian Asylum Seekers 'Turkish Labour Market Accession Processes". *The Journal of Migration Studies*, 5(2): 314-357
- LE, H., NIELSEN, K., & NOBLET, A. (2022). "The well-being and voice of migrant workers in participatory organizational interventions". *International Migration*, 60(3): 52-71.
- LEFRID, M., TORRES, E. N., & OKUMUS, F. (2022). "Immigrant hospitality workers: Familism, acculturation experiences, and perception of workplace". *International Journal of Hospitality Management*, 103: 103213.

- LI, L. (2008). "A review of entrepreneurship research published in the hospitality and tourism management journals". *Tourism management*, 29(5): 1013-1022.
- LIANG, Z., LUO, H., & ZHANG, W. (2022). "Social inclusion and subjective well-being of tourism entrepreneurial migrants: mobility patterns as moderators". *Current Issues in Tourism*, 1-15. <https://doi.org/10.1080/13683500.2022.2115878>
- LIEM, A., RENZAHO, A. M., HANNAM, K., LAM, A. I., & HALL, B. J. (2021). "Acculturative stress and coping among migrant workers: A global mixed-methods systematic review". *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 13(3): 491-517.
- LOI, R., AO, O. K., & XU, A. J. (2014). "Perceived organizational support and coworker support as antecedents of foreign workers' voice and psychological stress". *International Journal of Hospitality Management*, 36: 23-30.
- LUGOSI, P., & NDIUINI, A. (2022). "Migrant mobility and value creation in hospitality labour". *Annals of Tourism Research*, 95: 103429.
- MADERA, J. M., DAWSON, M., & NEAL, J. A. (2014). "Managing language barriers in the workplace: The roles of job demands and resources on turnover intentions". *International Journal of Hospitality Management*, 42: 117-125.
- MANOHARAN, A., JONES, J., JIANG, Z., & SINGAL, M. (2021). "Career optimism of culturally and linguistically diverse hotel workers in the pandemic age". *International Journal of Hospitality Management*, 93: 102796.
- MARCUS-NEWHALL, A., PEDERSEN, W. C., CARLSON, M., & MILLER, N. (2000). "Displaced aggression is alive and well: a meta-analytic review". *Journal of personality and social psychology*, 78(4): 670-689
- MCDONALD, F. (ed.) (2009). "Immigration, crime and justice" (*Sociology of crime, law and deviance*, vol. 13). Bingley: Emerald Publishing
- MILLER, N., PEDERSEN, W. C., EARLEYWINE, M., & POLLOCK, V. E. (2003). "A theoretical model of triggered displaced aggression". *Personality and Social Psychology Review*, 7(1): 75-97.
- MUCCI, N., TRAVERSINI, V., GIORGI, G., TOMMASI, E., DE SIO, S., & ARCANGELI, G. (2019). "Migrant workers and psychological health: A systematic review". *Sustainability*, 12(1): 120.
- NG, E. S., RAJENDRAN, D., & WAHEDUZZAMAN, W. (2022). "Promoting workplace inclusion and self-efficacy among skilled migrant workers in Australia". *International Journal of Manpower*, <https://doi.org/10.1108/IJM-01-2022-0044>
- ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT (OECD) (2020). "International Migration Outlook". OECD. <https://doi.org/10.1787/ec98f531-en>
- ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT (OECD) (2014, 20 December). "Is migration good for the economy?". *Migration Policy Debates*. Retrieved from <https://www.oecd.org/migration/OECD%20Migration%20Policy%20Debates%20Numero%202.pdf>.

- ORTENSI, L. E. (2015). "The integration of forced migrants into the Italian labor market". *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 13(2): 179-199.
- PEI, X., CHIB, A., & LING, R. (2022). "Covert resistance beyond# Metoo: mobile practices of marginalized migrant women to negotiate sexual harassment in the workplace". *Information, Communication & Society*, 25(11): 1559-1576.
- PEIRÓ, J. M., NIELSEN, K., LATORRE, F., SHEPHERD, R., & VIGNOLI, M. (2020). "Safety training for migrant workers in the construction industry: A systematic review and future research agenda". *Journal of occupational health psychology*, 25(4): 275.
- PELEK, D. (2019). "Syrian refugees as seasonal migrant workers: Re-construction of unequal power relations in Turkish agriculture". *Journal of Refugee Studies*, 32(4): 605-629.
- PETTICREW, M., & ROBERTS, H. (2006). "Systematic reviews in the social sciences: A practical guide". Oxford: Blackwell.
- PICKERING, C., & BYRNE, J. (2014). "The benefits of publishing systematic quantitative literature reviews for PhD candidates and other early-career researchers". *Higher Education Research & Development*, 33(3): 534-548.
- PURGATO, M., RICHARDS, J., PRINA, E., KIP, A., DEL PICCOLO, L., MICHENCIGH, G., ... & BARBUI, C. (2021). "Efficacy of physical activity interventions on psychological outcomes in refugee, asylum seeker and migrant populations: a systematic review and meta-analysis". *Psychology of Sport and Exercise*, 54: 101901.
- QURATULAIN, S., & AL-HAWARI, M. A. (2021). "Interactive effects of supervisor support, diversity climate, and employee cynicism on work adjustment and performance". *International Journal of Hospitality Management*, 93: 102803.
- RAIJMAN, R., SCHAMMAH-GESSER, S., & KEMP, A. (2003). "International migration, domestic work, and care work: Undocumented Latina migrants in Israel". *Gender & Society*, 17(5): 727-749.
- REPUBLIC OF TURKEY, DIRECTORATE GENERAL OF MIGRATION MANAGEMENT (May, 17, 2023). "Temporary protection statistics". Retrieved from <https://en.goc.gov.tr/temporary-protection27>.
- RUSHING, R., WATTS, C., & RUSHING, S. (2005). "Living the reality of forced sex work: perspectives from young migrant women sex workers in northern Vietnam". *Journal of midwifery & women's health*, 50(4): e41-e44.
- RYDZIK, A., PRITCHARD, A., MORGAN, N., & SEDGLEY, D. (2017). "Humanising migrant women's work". *Annals of Tourism Research*, 64: 13-23.
- SAM, D. L., & BERRY, J. W. (2010). "Acculturation: When individuals and groups of different cultural backgrounds meet". *Perspectives on psychological science*, 5(4): 472-481.
- SHEN, H., & HUANG, C. (2012). "Domestic migrant workers in China's hotel industry: An exploratory study of their life satisfaction and job burnout". *International Journal of Hospitality Management*, 31(4): 1283-1291.
- SHIMP, T. A., & SHARMA, S. (1987). "Consumer ethnocentrism: Construction and validation of the CETSCALE". *Journal of marketing research*, 24(3): 280-289.

- SÖNMEZ, S., APOSTOLOPOULOS, Y., LEMKE, M. K., & HSIEH, Y. C. J. (2020). "Understanding the effects of COVID-19 on the health and safety of immigrant hospitality workers in the United States". *Tourism management perspectives*, 35: 100717.
- SÖNMEZ, S., APOSTOLOPOULOS, Y., LEMKE, M. K., HSIEH, Y. C. J., & KARWOWSKI, W. (2017). "Complexity of occupational health in the hospitality industry: Dynamic simulation modeling to advance immigrant worker health". *International Journal of Hospitality Management*, 67: 95-105.
- SPEHAR, A. (2022). "Navigating institutions for integration: Perceived institutional barriers of access to the labour market among refugee women in Sweden". *Journal of Refugee Studies*, 34(4): 3907-3925.
- SUN, J., LING, L., & HUANG, Z. J. (2020). "Tourism migrant workers: The internal integration from urban to rural destinations". *Annals of Tourism Research*, 84: 102972.
- TAHA, N., SIEGMANN, K. A., & MESSKOUB, M. (2015). "How portable is social security for migrant workers? A review of the literature". *International Social Security Review*, 68(1): 95-118.
- TASCI, A. D. A. (2020). Holistic theory development in tourism and hospitality: a perspective article. *Tourism Review*, 75(1): 37-40.
- THE OFFICE OF THE UNITED NATIONS HIGH COMMISSIONER FOR REFUGEES (UNHCR) (2022, December 19). "Syria emergency". Retrieved from <https://www.unhcr.org/syria-emergency.html>
- UNITED NATIONS, INTERNATIONAL CONVENTION ON THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF ALL MIGRANT WORKERS AND MEMBERS OF THEIR FAMILIES, December 18, 1990. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-rights-all-migrant-workers>
- URREGO-PARRA, H. N., RODRIGUEZ-GUERRERO, L. A., PASTELLS-PEIRÓ, R., MATEOS-GARCÍA, J. T., GEA-SANCHEZ, M., ESCRIG-PIÑOL, A., & BRIONES-VOZMEDIANO, E. (2022). "The health of migrant agricultural workers in Europe: a scoping review. *Journal of immigrant and minority health*", 24: 1580-1589.
- VALENTINO, N. A., BRADER, T., & JARDINA, A. E. (2013). "Immigration opposition among US Whites: General ethnocentrism or media priming of attitudes about Latinos?". *Political Psychology*, 34(2): 149-166.
- WANG, J. J. (2022). "The labour surplus and COVID-19: the outlook for Chinese migrant low-skilled workers". *Accounting & Finance*, 62(1): 577-596.
- WEN, J., KLARIN, A., GOH, E., & ASTON, J. (2020). "A systematic review of the sex trafficking-related literature: Lessons for tourism and hospitality research". *Journal of Hospitality and Tourism management*, 45: 370-376.

- WORTLEY, S. (2009). "Introduction. The immigration-crime connection: Competing theoretical perspectives". *Journal of International Migration and Integration/Revue de l'integration et de la migration internationale*, 10(4): 349-358.
- YADUMA, N., WILLIAMS, A., LOCKWOOD, A., & PARK, S. (2015). Performance, labour flexibility and migrant workers in hotels: An establishment and departmental level analysis. *International Journal of Hospitality Management*, 50: 94-104.
- YEASMIN, N., & KOIVUROVA, T. (2021). "Social Enterprises of Immigrants: A Panacea for the Finnish Labour Market?". *South Asian Journal of Business and Management Cases*, 10(2): 180-195.
- YEASMIN, N., KOIVUROVA, T., & KEMPPAINEN-KOIVISTO, R. (2022). "Shaping employability for immigrants through social entrepreneurship in Lapland". *Migration and Development*, 11(3): 1162-1175.
- YILMAZ EREN, E. (2016). "Geçici Koruma Statüsü ve Türkiye'deki Suriyelilere Sağlanan Hizmetlere İlişkin Bir Değerlendirme". *Middle East Journal of Refugee Studies*, 1(2): 109-139.
- YORK, Q. Y., YAN, L., & BEN, H. Y. (2021). "My life matters here: Assessing the adjusted identity of domestic migrant workers at intangible cultural heritage tourism businesses in China". *Tourism Management Perspectives*, 39: 100856.
- YU, Y., XU, S., LI, G., & KONG, H. (2020). "A systematic review of research on abusive supervision in hospitality and tourism". *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(7): 2473-2496.
- ZHOU, L., & CHAN, E. S. (2019). "Motivations of tourism-induced mobility: Tourism development and the pursuit of the Chinese dream". *International Journal of Tourism Research*, 21(6): 824-838.
- ZHOU, L., LIU, J., & LIU, D. (2021). "How does discrimination occur in hospitality and tourism services, and what shall we do? A critical literature review". *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 34(3): 1037-1061.
- ZOPIATIS, A., CONSTANTI, P., & THEOCHAROUS, A. L. (2014). "Migrant labor in hospitality: The Cyprus experience". *International Journal of Hospitality Management*, 37: 111-120.

Türkiye ve İngiltere’de Sağlık Alanında Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşlarının Karşılaştırılması

(Araştırma Makalesi)

A Comparison of the Non-Governmental Organizations Operating in the Field of Health in Turkey and England

Doi: 10.29023/alanyaakademik.1314756

Abdulaziz GÜLAY

Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü
abdulaziz.gulay@marmara.edu.tr
Orcid No: 0000-0003-3519-002X

Yaşar KABATAŞ

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü
yasarkabatas@marmara.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-4202-927X

İclal ATTİLA

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
iclal.attila@marmara.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-5584-8936

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Gülay, A., Kabataş, Y., & Attila, İ. (2023). Türkiye ve İngiltere’de Sağlık Alanında Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşlarının Karşılaştırılması. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), Sayfa No.1425-1446.

ÖZET

Anahtar kelimeler:

Sivil Toplum Kuruluşları, Sağlık Hizmetleri, Sağlık Sektörü STK’ları, İngiltere’de STK’lar

Makale Geliş Tarihi:

15.06.2023

Kabul Tarihi:

28.08.2023

Dünyada küreselleşme eğilimleriyle birlikte Neo-Liberal felsefenin güçlenmeye başlaması, özellikle yirminci yüzyıldan itibaren sivil toplum kuruluşlarının hızlı bir şekilde gelişme ve yaygınlık göstermesine zemin hazırlamıştır. Üçüncü sektör olarak da adlandırılan sivil toplum kuruluşları, toplumun siyasal, sosyal ve ekonomik kalkınmasına doğrudan ve dolaylı olarak katkı sağlamak ve topluma sosyal fayda oluşturmak amacıyla hizmet vermektedir. Bu kuruluşların sağladığı sağlık ve tıbbi bakım hizmetleri sundukları önemli bir faaliyet alanını oluşturmaktadır. Türkiye’de özellikle salgın, sel ve deprem gibi afet durumlarında sivil toplum kuruluşları gönüllü ve profesyonel personelinin çabalarıyla toplumun sağlık statüsünün ve refah düzeyinin iyileştirilmesinde kritik görevler üstlenmektedir. Bu çalışmada Türkiye’de ve İngiltere’de faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları hakkında betimleyici bilgiler verildikten sonra iki ülkedeki sağlık hizmeti veren STK’lar idari, fonksiyonel ve finansal açıdan karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Söz konusu karşılaştırmalı inceleme neticesinde Türkiye’de sağlık hizmeti misyonuyla faaliyet yürüten STK’ların daha geniş kitlelere ulaşabilmesini ve etkinliklerini geliştirmesini sağlayacağı öngörülen birtakım görüş ve önerilere yer verilmiştir.

ABSTRACT

Keywords:
Non-Governmental
Organizations,
Health Services,
Health NGOs,
NGOs in England

The strengthening of the Neo-Liberal philosophy with the globalization trends in the world has paved the way for the rapid development and prevalence of non-governmental organizations, especially after the twentieth century. Non-governmental organizations serve to contribute directly or indirectly to the political, social and economic development of the society and to create social benefits for people. The health and medical care services procured by these organizations constitute an important field of activity. In Turkey, especially in natural disaster conditions such as epidemics, floods and earthquakes, non-governmental organizations undertake critical tasks in improving the health status and welfare level of the society with the efforts of their volunteer and professional staff. In this study, after giving descriptive information about the non-governmental organizations operating in Turkey and England, the NGOs providing health services in the two countries were analyzed in terms of administrative, functional and financial aspects. As a result of the said comparative analysis, some opinions and suggestions that are expected to enable NGOs operating with a health service mission in Turkey to reach wider effects and improve their activities are included.

1. GİRİŞ

Sivil toplum kuruluşları, modern demokratik toplumun önemli ve vazgeçilmez bir unsurunu temsil etmektedir. Bu kuruluşlar genellikle herhangi bir hükümetten veya siyasi partiden bağımsız çalışmakta ve belirli bir topluluktaki insanların yaşamlarını iyileştirmek, çevreyi korumak, insan hakları savunuculuğu yapmak, politika yapıcılar ve karar vericiler üzerinde baskı unsuru oluşturmak, halk sağlığını geliştirmek gibi belirli amaçlara hizmet etmek için faaliyet göstermektedir (Çuhadar, 2020: 139). Demokratik yönetim sistemlerinde kamu ve özel sektörün ardından üçüncü sektörü oluşturan sivil toplum kuruluşları, ticari bir kazanç amacı taşımayan, bağımsız, esnek ve demokratik yapıya sahip oluşumlardır. STK'lar, özellikle devlet hizmetlerinin eksik veya yetersiz olduğu alanlarda hayati rol oynamaktadır. Bu kuruluşlar sağlık, eğitim çevre, insan hakları, sanat, hukuk, sosyal yardım gibi alanlarda toplum menfaatine hizmetler gerçekleştirmektedir (Işık, 2002: 74).

Sağlık alanında faaliyet gösteren STK'lar, yetersiz hizmet alan topluluklara tıbbi bakım, tedavi, rehabilitasyon ve eğitim hizmetleri sunarak toplumun sağlık statüsünü geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda STK'lar, çabalarının etkili ve sürdürülebilir olmasını sağlamak için yerel yönetimler ve sağlık hizmeti sunucuları ile iş birliği içine girebilmektedir. Sağlık STK'larının başlıca fonksiyonlarından biri, hükümetler veya özel sektör tarafından göz ardı edilebilecek sağlık konularını ele alma ve çözüme kavuşturma kapasiteleridir (Metcalf, 2002: 96-97). Örneğin, bu kuruluşlar sağlık hizmeti sağlayıcısı eksikliğinin yaşanabileceği kırsal veya tıbbi tesislerden mahrum kalmış bölgelerde yaşayan insanlara tıp hizmeti temin edebilmektedir. Ayrıca toplum sağlığının iyileştirilmesine katkı sağlayacak politika ve programların savunulmasında da önemli rol oynamaktadır. Sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırmak, hizmet kalitesini arttırmak veya sağlıklı alışkanlıkları teşvik etmek için çalışabilmektedir. Sağlık STK'ları ayrıca sağlık sorunları hakkında farkındalığın artmasına katkı sağlayabilmekte ve bu sorunların temel nedenlerini ele alan politikaları savunabilmektedir (Bano, 2019: 1273).

Türkiye'de ve İngiltere'de sağlık alanında hizmet veren çok sayıda sivil toplum örgütü bulunmaktadır. Çalışmada sivil toplum kuruluşları, türleri ve işlevleri hakkında genel bilgi verildikten sonra, Türkiye ve İngiltere'deki sağlık sektörü sivil toplum kuruluşlarının yapısı, fonksiyonları ve önemi açıklanmıştır. Sonrasında Türkiye ve İngiltere'nin sağlık sektörü

STK'ları; sağlık hizmeti sunumu, finansman, yasal mevzuat ve işleyiş bakımından karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

2. SİVİL TOPLUM KAVRAMI

'Sivil' sözcüğü, etimolojik olarak Latince'de Kenttaş, Yurttaş veya Vatandaşlık anlamlarına gelen 'Civis' kökünden türetilmiştir (Güneş, 2004: 1). 'Sivil Toplum' tabiri ise Fransızca'daki 'Societe Civile'den gelmektedir. Dolayısıyla sivil toplum ifadesi, terminolojik olarak 'Yurttaşlar Toplumu' anlamını taşımaktadır (Berber ve Sain, 2019: 455). En genel anlamıyla sivil toplum; "şahıslar veya gruplar tarafından meydana getirilen her türlü gönüllü sosyal faaliyet" olarak tanımlanmaktadır (Dunkerley ve Fudge, 2004: 237). Diğer bir tanıma göre ise sivil toplum; devletten bağımsız, kendi kendini meydana getiren, katılımcılarının ortak değerleriyle sınırlandırılmış sosyal ve demokratik örgütlerdir (Aslan, 2010: 263). Bu sebeple, bireyler tarafından paylaşılan müşterek amaç ve değerler çerçevesinde, gönüllülük esasına dayalı olarak kendiliğinden örgütlenen sivil toplum, siyasi otoriteden bağımsız ve kendine ait bir hukuki düzen içerisinde faaliyet yürütmektedir (Yılmaz ve Kaya, 2014: 138).

Sivil toplum kavramı tarihsel süreçte çeşitli yaklaşımların ve farklı bakış açılarının konusu olmuştur. İlk defa 1690 yılında John Locke tarafından dile getirilen sivil toplum ifadesi, başlangıçta devlet ile özdeş bir anlama gelecek şekilde kullanılmıştır (Tamer, 2010: 92-93). Fikirleriyle Aydınlanma Çağı'na ilham veren düşünürler Hobbes, Locke ve Rousseau geliştirdikleri 'Toplumsal Sözleşme' felsefesinde devlet ile sivil toplumu iki özdeş unsur olarak değerlendirmiştir. Hobbes, sivil topluma geçebilmek için 'doğa hali'nden çıkılması gerektiğini savunmuştur (Biber, 2004: 159). Hegel, sivil toplumu bireysel çıkarların birbiriyle çatıştığı sorunlu bir alan olarak tanımlamıştır. Weber'e göre ise sivil toplum devletten bağımsız ve özerk bir örgütsel yapıya sahiptir (Kutlu ve Usta, 2005: 198-199).

Başlangıçta daha çok devlet ile özdeş yapılar olarak kabul edilen sivil toplum olgusu, sonraki süreçte devlete ya da hükümete karşıt duruş sergileyen oluşumlar şeklinde nitelendirilmiştir (Yaman, 2016: 52). Sivil toplum kavramının siyaset literatürüne girmesi ve politika sahnesinde kendine yer edinmesi 18. yüzyılda Sanayi Devrimi'yle başlamıştır. Bu dönemde faaliyet gösteren Burjuva düşünürleri, toplumun sivil ve politik unsurlarının birbirinden ayrı değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Sivil toplum özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet unsuru ile özdeşleştirilmekten çıkarak, devlete eşdeğer özellikte ayrı ve özerk bir kavramı temsil etmeye başlamıştır (Sarıbay, 2000: 2124). Bununla birlikte, sivil toplum klasik terminolojide her ne kadar 'devletin resmi statüsü ve idaresinden bağımsız bir sosyal yapı' (Erdoğan, 2011: 50) olarak tanımlanmış olsa da bu yapının devlet ve hükümet ile iç içe olduğunu, hatta bazı durumlarda egemen siyasi otoritenin doğrudan kendisi tarafından yönlendirildiğini ileri süren görüşler de literatürde mevcuttur (Çulhaoğlu ve Okuyan, 2001: 33).

Sivil toplum kavramı günümüzdeki modern anlamıyla ilk olarak 1767'de Adam Ferguson tarafından kaleme alınan "Sivil Toplum Üzerine Bir Deneme" adlı eserde kullanılmıştır. Ferguson bu çalışmasında, sivil toplumu uygarlık ve şehir hayatıyla ilişkilendirerek şehir hayatının yurttaşlara sağladığı hak, fayda ve yükümlülükler yer vermiştir (Şan ve Bilen, 2004: 104). Çağdaş anlamda sivil toplum; özel mülkiyet anlayışının egemen olduğu, kendi içinde demokratik işleyişe sahip, özerk, devletin dışında kalan, gönüllü ve mensuplarının genel iradesi ile temsil edilen oluşumlardır (Özer vd., 2016: 24). Bu bağlamda çoğulculuk, katılım, gönüllülük, özerklik ve demokrasi kavramlarının sivil toplumun anahtar bileşenleri olduğunu öne sürmek mümkündür (Güneş ve Tekgül, 2005: 329). Bu bileşenler üzerine inşa edilen sosyal oluşumlara sivil toplum kuruluşu adı verilmektedir.

3. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

Günümüzün çağdaş demokratik toplumları 3 temel sektörden oluşmaktadır. Bunlar; devletin kurum ve kuruluşlarının teşkil ettiği kamu sektörü (birinci sektör), kâr amacıyla faaliyet gösteren özel sektör (ikinci sektör) ve kamu yararına hizmet veren ve üçüncü sektör olarak da isimlendirilen sivil toplum kuruluşlarıdır (İnal ve Biçkes, 2006: 6). Sivil toplum kuruluşları; kâr amacı taşımayan, çoğulculuk ve gönüllü katılım esasına dayalı olarak toplumsal sorunların çözümüne katkı sağlamak amacıyla faaliyet gösteren, kendi içinde demokratik işleyişe sahip, devletten bağımsız sosyal örgütlenmelerdir (Aslan ve Kaya, 2004: 216). Bu örgütlenmeler, Dünya Bankası'nın tanımlamasında "Kâr amacı gütmeyen, demokratik, bağımsız, esnek ve küresel organizasyonlar" olarak nitelendirilmiştir (Erdoğan, 2011: 66). Sivil toplum kuruluşları; toplumun siyasal, sosyal ve ekonomik kalkınmasına doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağlamak amacıyla hizmet vermektedir (Yıldırım, 2004: 52). Dolayısıyla ülkelerin çağdaşlaşma, demokratikleşme ve sosyal dayanışma misyonlarının hayata geçirilmesinde aktif ve etkin rol üstlenen bu kuruluşlarda bireysel çıkarlardan ziyade toplumsal fayda ve kazanımlar ön plandadır (Özdemir ve Yamanoglu, 2010: 3).

Literatürde kar amacı gütmeyen kuruluşlar, hükümet dışı kuruluşlar, üçüncü sektör, vergiden muaf kuruluşlar, gönüllü organizasyonlar, hayırsever ve yardım kuruluşları gibi çeşitli şekillerde isimlendirilen (Mays, 2017: 297)sivil toplum kuruluşları Amerika Birleşik Devletleri'nde 'Hükümet Dışı Organizasyonlar' (Non-Governmental Organizations - NGO) ismiyle bilinmekte; Birleşik Krallık'ta ise genellikle 'Özel Gönüllü Kuruluşlar' (Private Voluntary Organizations) ya da 'Kar Amacı Gütmeyen Organizasyonlar' olarak adlandırılmaktadır (Lewis, 1998: 510). Türkiye'de bu kuruluşları ifade etmek için (STK) kısaltmasının kullanımı oldukça yaygındır (Arslan, 2001: 119).

STK'ların küresel genişlemesi on dokuzuncu yüzyılın ortalarına dayanmaktadır. 1819 yılında kurulan 'Kölelik Karşıtı Topluluk' (Anti-Slavery Society) Batılılar tarafından resmi olarak dünya tarihindeki ilk insan hakları örgütü kabul edilmektedir (Marshall ve Suarez, 2014: 1033). Yirminci yüzyıla gelindiğinde ise STK'lar hızlı bir gelişme evresine girmiş ve günümüzün demokratik toplumlarında kamu ve özel sektörün ardından üçüncü sektör olarak kendine yer edinmiştir (Rahman, 2007: 223). Modern anlamda STK'ların ortaya çıkışı ve yaygınlaşması yirminci yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu dönemde Güney Hindistan'da Gandhi hareketi kapsamında, halkın haklarını savunmak için siyasal otoriteye karşı bazı sivil örgütlenmeler oluşturulmuştur. Avrupa'da ise STK'ların önemli bir kısmı Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında kurulmuştur (Werker ve Ahmed, 2008: 73). Bu süreçte savaşın toplumda ve toplumsal hayatta bıraktığı yıkım ve tahribatı ortadan kaldırmak amacıyla çok sayıda yardımlaşma örgütünün faaliyete başladığı bilinmektedir (Arslan, 2001: 125-126).

Çağdaş demokratik toplumlarda STK'lar sürekli artan bir etki ve öneme sahip olmaktadır. Özellikle yirminci yüzyıldan itibaren STK'ların böylesine gelişme ve yaygınlık göstermesinin altında yatan en büyük etken, küreselleşmeyle birlikte Neo-Liberal felsefenin yeniden güçlenmeye başlamasıdır (Özdemir, 2004: 142). STK'lar, kitleleri kısmen veya büyük oranda kendi istedikleri doğrultuda yönlendirme potansiyeline sahiptir (Yaman, 2016: 53). STK'lar karakteristik özellikleri gereği devletten bağımsız ve özerk organizasyonlar olduklarından dolayı, zaman zaman baskı ve çıkar grubu gibi işlev görebilmektedir. Yeri geldiğinde mensuplarını temsil etmek ve toplumun haklarını korumak amacıyla siyasal yönetim üzerinde baskı oluşturabilmektedir (Arslan, 2001: 124). Bu sebeplerden dolayı devletlerin, şirketlerin ve uluslararası örgütlerin karar verme süreçlerini ve davranışlarını önemli ölçüde etkilediği görülmektedir (Karagül, 2006: 491). STK'ların artan etki gücü ve popülaritesi sebebiyle, çok

sayıda şirket sosyal sorumluluk hedeflerini gerçekleştirmek ve marka tanınırlığını artırmak amacıyla sık sık STK'larla iş birliği ve müşterek faaliyetler yürütmektedir (Argenti, 2004: 114).

4. TÜRKİYE'DE STK'LAR

Dünya genelinde küreselleşmeyle birlikte özellikle yirminci yüzyılda güçlenmeye başlayan Neo-Liberal ideoloji, devletlerin birçok alandaki işlevlerini STK'lara devretmesine zemin hazırlamıştır. Bu durumun sonucunda STK'ların toplumdaki ve siyaset sahnesindeki rolünün ve etkinliğinin artması kaçınılmaz olmuştur. Dünyada sivil toplum alanındaki bu gelişmelerden Türkiye de payını almıştır. Günümüzde Türkiye'de STK'lar her geçen yıl daha fazla önem ve yaygınlık kazanmaktadır. Bununla birlikte, ülkemizde batılı anlamdaki sivil toplum olgusu henüz yeterince gelişmemiş sayılabilecek bir durumdadır (Maga vd., 2001: 8). Mevcut yasal mevzuata göre Türkiye'deki STK'lar dernek, vakıf veya sendika statüsüne göre kurulmakta ve kar amacı gütmeme şartıyla faaliyet göstermektedir. Bu kuruluşların toplumsal hizmetleri ağırlıklı olarak sağlık, eğitim, tıp, sosyal yardımlar, mesleki dayanışma, insan hakları gibi alanlarda gerçekleşmektedir. Sosyal sorumluluk ve toplum yararına hizmet anlayışı çerçevesinde çalışan STK'lar, aktif oldukları alanlarda kamuoyuna sosyal ve finansal destek sunmaktadır (Yaman, 2016: 57).

Demokratik sistemin anahtar öğelerinden olan STK'ların Türk toplumundaki tarihsel gelişimi ele alındığında, bu kuruluşların geçmişten günümüze toplumun gelişmesinde önemli görevler üstlendiği görülmektedir. Günümüzde çoğunlukla dernek ve vakıf statüsünde faaliyet yürüten STK'lar toplumsal fayda açısından oldukça kritik ve öncü çalışmalarda bulunmaktadır. Bu derneklerin hatırı sayılır bir kısmı sosyal yardım ve hayır amaçlı hizmetler sağlamaktadır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2001: 36-37). Kökeni Selçuklular dönemine kadar dayanan vakıf örgütlenmeleri, sosyal ve ekonomik hayatta günümüze dek çok sayıda işlevler üstlenmiştir. Osmanlı Hanedanı döneminde bugünkü sivil toplum kuruluşlarının yerini alan Lonca ve Vakıf örgütleri, sivil toplumun o dönemdeki en önemli unsurları olarak kabul edilmektedir. Ahilik teşkilatı kapsamında yer alan ve usta-çırak ilişkisine dayanan loncalar, sonraki süreçte sendika biçimini almıştır. Vakıflar ise toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan gelişimi için bağımsız faaliyetler yürütmüştür. Özellikle Osmanlılar döneminde vakıfların sayısının arttığı ve işlevsellik bakımından oldukça güçlendikleri bilinmektedir (Özdemir, 2004: 154).

Türkiye tarihinde sivil toplum alanında ve özellikle STK'lar konusunda en önemli gelişmeler 1980 yılı ve sonrasında meydana gelmiştir. Bu dönem STK'lar açısından adeta bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir; çünkü bu yıllarda sivil toplum kavramı sık sık kamuoyunun gündemine gelmiş ve STK'ların büyüme süreci başlamıştır. 1980'li yıllarda çok sayıda sosyal örgütlenme kurulmuş ve bu oluşumlar kendi alanlarında siyasi otorite üzerinde etkili olmaya çalışarak devlet politikalarını kendi istedikleri doğrultuda şekillendirme çabasına girmiştir (Çaha, 1999: 77-79). Özellikle 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında sivil toplum alanının genişlemeye başladığı ve STK'ların sayısının hızla arttığı görülmektedir. Sonraki yıllarda teknoloji ve ekonomi alanlarındaki kısıtlamaların tedrici olarak kaldırılmaya başlaması bu genişlemeyi hızlandırmıştır (Bulut, 2016: 3). 1993 yılında özel radyo ve televizyon yayınlarının başlaması ve 1995 yılında siyasi partiler ile sivil oluşumlar arasında iş birliği ve organik ilişkilerin kurulmasını yasaklayan anayasa hükümlerinin iptal edilmesi STK'ların etkisinin ve sayısının artmasına katkı sağlamıştır (Özbudun, 1999: 115).

2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Sistemine geçilmesiyle birlikte STK'lar açısından mevzuatta önemli gelişmeler ve değişiklikler yaşanmıştır. Bu süreçte yayınlanan 37 Kanun Hükümünde Kararname'nin (KHK) 7'si doğrudan STK'larla ilişkilidir. 13 Eylül 2018 tarihinde çıkarılan 17 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde Dernekler Dairesi Başkanlığı'nın kapatılması, Sivil

Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'nün kurulması ve İçişleri bakanlığı bünyesinde sivil toplumla ilişkilere yönelik stratejilerin oluşturulması kararlaştırılmıştır (17 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Madde 1). Ayrıca aynı yıl gerçekleştirilen 11. Kalkınma planı çerçevesinde, Türkiye'de ilk STK Özel İhtisas Komisyonu kurulmuştur (Kösem ve Ersen, 2019: 8-9).

Ülkemizdeki STK'lar; kuruluşu, işleyişi ve faaliyetlerine ilişkin çözüme kavuşturulması gereken çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Türk toplumsal yapısı ağırlıklı olarak bürokratik bir yönetim geleneğine dayandığından dolayı, geçmişten günümüze uzanan güçlü devlet ve merkeziyetçi yapı anlayışının toplumda egemen olduğu görülmektedir. Bu durum gelişmiş ülkelerdekine benzer sivil toplum kültürünün olgunlaşmasını yavaşlatmaktadır (Durgun, 1997: 218). Ayrıca Türkiye'deki STK'ların faaliyet alanları genellikle hukuki düzenlemeleri yönlendirme ve hitap ettikleri kitlelerin talep ve şikayetlerini siyasi otoriteye iletmekle sınırlı kalmaktadır. Bu durumun en önemli sebebi, STK'ların toplumun ihtiyaçlarını ve tepkilerini örgütleyerek kamusal alana dahil olma konusunda çoğunlukla etkisiz olmasıdır. Politika üretme sürecinde yeterince katkı sağlayamayan ve tabana inme konusunda sorunlar yaşayan STK'lara kitlelerin geniş katılımı ve ilgisi beklenen düzeyde gerçekleşmemektedir (Çarkoğlu, 2001: 86-87). Bu alandaki bir diğer sorun ise sırtını özel sektöre dayayan STK'ların zamanla sivil örgütlenmelerden ziyade bir çeşit kâr amacı güden işletmeye dönüşmesi gösterilebilir. STK'ların bir özel sektör işletmesi gibi faaliyet göstermesi sivil toplum olgusunun çekirdeğini oluşturan çoğulculuk, demokrasi, toplumsal fayda ve katılımcılık ilkelerine ters düşmektedir. Türkiye'de mevcut durumda faaliyet alanı ve finansman yapısı bakımından en büyük STK'ların, destek aldıkları özel sektör şirketlere çok benzer yapıya ve işleyişe sahip olduğu görülmektedir (Değirmencioglu, 2006: 105). Günümüzde STK'ların diğer başlıca sorunlarını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Sezik, 2019: 121-123):

- Finansal Kaynak Yetersizliği
- Demokrasi ve çoğulcu anlayış yetersizliği
- Katılım ve bilgi eksikliği
- Katılımcıların şahsi menfaatlerine ulaşabilmek için STK'ları bir basamak olarak görmesi ve egemen siyasi otoriteye angaje olması

5. TÜRKİYE'DE SAĞLIK ALANINDA FAALİYET GÖSTEREN STK'LAR

Sağlık alanında faaliyet gösteren STK'lar, sağlık sisteminin geliştirilmesi adına sağlık bakanlıklarıyla müşterek çalışmalar yürütmekte ve ilgili kamu kurum ve kuruluşlarıyla ortak proje ve programlar hazırlamaktadır. Ayrıca özellikle birinci basamak kamu sağlık hizmetlerinde insan kaynaklarının geliştirilmesine katkı sağlamak, mevcut tıbbi altyapının ve bilgi sistemlerinin güçlendirilmesine destek olmak ve hizmet sunumunda yenilikçi yöntemler üretmek bu kuruluşların üstlendikleri diğer roller arasında görülmektedir (Landes vd., 2019: 2). Sağlık misyonuyla çalışan STK'lar, bireyleri ve toplumları hastalıklara karşı bilinçlendirme, hastalıkların önlenmesine yönelik tedbirleri alma ve hastalıkların meydana gelmesi durumunda ise bireylerin eski sağlığına kavuşabilmesi için gerekli tedavi ve tıbbi bakım hizmetlerini temin etme görevlerini yerine getirmektedir (Yaman, 2005: 98).

Sağlık sistemi; devlet, özel sektör, ulusal ve uluslararası kuruluşlar ve STK'lar açısından son derece önemli ve stratejik bir konuyu işaret etmektedir. Bunun en önemli sebebi, tüm dünyada sağlık harcamalarının oldukça yüksek boyutlara çıkması ve bu harcamaların finansmanının devletler için her geçen yıl daha da zorlaşmasıdır. Dünya nüfusunun giderek yaşlanması, medikal teknolojisindeki gelişmeler, son yıllarda Alzheimer, hipertansiyon, diyabet, kanser, depresyon gibi kronik ve tedavisi oldukça maliyetli hastalıkların artış göstermesi ve sağlık

tesislerinde hizmet kalitesinin artmasına paralel olarak gelişen fiyat artışları sağlık harcamalarını adeta körüklemektedir (Tatar, 2009: 24-27). Örneğin Türkiye’de 2012 yılında toplam sağlık harcaması nominal 74,2 milyar TL iken 2021 yılına gelindiğinde bu miktar 353,9 milyar Liraya yükselmiştir. Söz konusu yaklaşık 354 milyar Liralık harcamanın %47,2’si SGK, %31,4’ü ise merkezi devlet bütçesinden finanse edilmiştir. Yani 2021 yılında toplam sağlık harcamasının %79,2’lik kısmı kamu kaynaklarıyla karşılanmıştır (TÜİK, 2022). Sağlık sektöründe hizmet veren STK’lar; birinci, ikinci ve üçüncü basamak sağlık hizmetlerinin sunumunda kısmi olarak rol almakta ve böylece kamusal kaynaklar üzerinde yoğunlaşan finansman yükünün hafifletilmesine katkı sağlamaktadır (Khatib vd., 2008: 1124).

Dünyada sağlık hizmetlerinin sunumunda STK’lar önemli bir rol üstlenmekle birlikte sağlık sektörü içerisindeki etkinliği ve faaliyet alanı ülkelere ve ülkelerin sağlık yönetimi politikalarına göre farklılıklar göstermektedir. Örneğin ABD’de birinci basamak hastanelerin %60’ı ve tıbbi bakımevlerinin %34’ü STK formundaki kuruluşlardır. Benzer şekilde Almanya’da birinci basamak hastanelerin %35’i, İsviçre’de %32’si ve Fransa’da %16’sı STK veya yarı kamusal sivil toplum organizasyonu statüsündedir (Almeida, 2017, s.699). Sağlık misyonuyla çalışan STK’ların temelde yerel ve bölgesel düzeyde faaliyet yürüttüğü ve özellikle birinci basamak koruyucu ve önleyici hekimlik alanında hizmetler verdiği görülmektedir (Reed, 1997: 178). STK’ların birinci basamak sağlık hizmetlerinde yaygın olarak gerçekleştirdiği başlıca hizmet ve işlevler aşağıdaki gibi özetlenebilir (Lasser ve Epstein, 2010: 57-59):

- Yerel ve bölgesel sağlık hizmet sunucularının medikal kapasitesini güçlendirmek,
- Hekim, hemşire, denetimci, yönetici, planlamacılar başta olmak üzere sağlık profesyonellerinin teknik ve mesleki gelişimine katkı sağlamak amacıyla birinci basamak sağlık servislerinin eğitim programlarını geliştirmek,
- Yeterli ve sürdürülebilir yerel sağlık teknolojilerinin üretilmesi ve geliştirilmesine destek olmak,
- Bireylerin ve grupların kendi sağlıkları konusunda daha büyük sorumluluk almalarını teşvik etmek için yeni ve etkili sağlık eğitimi teknikleri kullanarak toplumu bilinçlendirmek ve farkındalık oluşturmak,
- Sağlık sektöründe kadın istihdamını ve kadın çalışanların rolünü arttıracak teşebbüslerde bulunmak,
- Sağlık tesislerinden uzak bölgelerde yaşayan, dezavantajlı veya yoksul kesimlerin mahrumiyetlerini azaltacak çözümler üreterek sosyal adaletin tesis edilmesine katkı sağlamak,
- Kanser hastaları, engelliler, uyuşturucu ile mücadele verenler, alkol bağımlıları, trafik kazası mağdurları gibi belirli kişi ve grupların hak ve taleplerini temsil etmek.

Sağlık misyonuyla faaliyet gösteren Türkiye’deki STK’lar da özellikle birinci basamak sağlık hizmetleri sunumu ve sağlık politikalarının şekillendirilmesi süreçlerinde aktif ve belirleyici rol oynamaktadır. Sağlık profesyonellerini temsil eden belirli mesleki birliklerin, hekimlerin örgütlenmesinde ve sağlık politikalarının tesis edilmesinde önemli etki potansiyeline sahip olduğu bilinmektedir. Ayrıca ülkemizde zaman zaman yaşanan ve toplumsal yaşamda derin tahribatlara yol çan deprem, sel ve orman angını gibi afetlerde STK’lar kısıtlı imkanlarıyla oldukça faydalı sağlık faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Örneğin 17 Ağustos 1999’da meydana gelen Büyük Marmara Depremi sonrası, çok sayıda sivil toplum örgütü felaketin yaralarını sarmak amacıyla çocuk sağlığı, psikolojik terapiler, kadın hastalıkları, hijyen çalışmaları, sağlık eğitimi gibi konularda topluma yönelik gönüllü sağlık hizmetleri vermiştir (Bahar, 2004: 312-315).

Türkiye’de mevcut durumda sağlık sektöründe faaliyet gösteren çok sayıda STK bulunmaktadır. Özellikle 2000’li yılların başından itibaren Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne adaylık sürecinin ivme kazanmasıyla birlikte Sağlık alanındaki STK’ların hem sayısal etkinliklerini hem de faaliyet alanlarını giderek genişlettikleri görülmektedir (Uluç, 2013: 413). Günümüzde temel bir amaç çerçevesinde örgütlenen, devletten bağımsız fakat devlet politikalarını kendi ideolojisi doğrultusunda şekillendirmeye ve etkilemeye çalışan (Biber, 2006: 28-29) sağlık sektörü STK’ları, çoğunlukla mesleki birlik, oda, vakıf ve dernek statüsünde mevcudiyet göstermektedir (Taşkiran, 2015: 57). Türkiye’de sağlık alanında çalışan vakıf, dernek ve mesleki birlik statüsündeki başlıca STK’lar şunlardır (TÜSEP, 2022):

Meslek Örgütleri:

- Türk Tabipler Birliği (TTB)
- Türk Dış Hekimleri Birliği
- Türk Eczacılar Birliği
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)
- Türkiye Sağlık Endüstrisi İşverenleri Sendikası (SEİS)

Dernekler:

- Kızılay Derneği (Türk Kızılayı)
- Yeşilay Derneği
- UNICEF Türkiye Milli Komitesi
- Türk Hemşireler Derneği
- SağlıkDer
- Türkiye İlaç Sanayi Derneği
- Sağlık Gönüllüleri Derneği

Vakıflar:

- Türkiye Sağlık Vakfı (TSV)
- Sağlık ve Sosyal yardım Vakfı
- Türk Kalp Vakfı
- Türk Böbrek Vakfı
- Türk diyabet Vakfı
- HAYAT Sağlık ve Sosyal Hizmetler Vakfı
- Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV)

Türk Tabipler Birliği 6023 sayılı Kanun ile kurulmuş bir mesleki birliktir. Bir hekimin TTB’ye üye olabilmesi için çalıştığı il veya bölgedeki sorumlu tabip odasına başvurması gerekmektedir. Türkiye’de mevcut durumda farklı illere dağılmış durumda faal 65 tabip odası bulunmaktadır (Demirci ve Şahinoğlu, 2022: 38). Hekimliğin geleneklerini muhafaza etmek ve geliştirmek, hekimlerin hak ve menfaatlerini korumak ve bunu yaparken halkın ve devletin çıkarlarını gözetmek TTB’nin mevzuattaki kuruluş ve faaliyet amaçları arasındadır (Türk Tabipler Birliği Kanunu, Madde 1). Türk Kızılay Derneği, 11.06.1968 tarihinde “Mecruhin ve Marda-yi Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti” adıyla kurulmuştur. 1947 yılında ise Türkiye Kızılay Derneği adını almıştır. Günümüzde kısaca Kızılay veya Türk Kızılayı adıyla da anılmaktadır. Tüzel kişiliğe sahip olan Kızılay Derneği özel hukuk hükümlerine tabidir. Derneğin misyonu; “Toplumun güç ve kaynaklarını harekete geçirerek her yerde ve zamanda yardıma muhtaç ve korunmasız insanlara yardım etmek ve toplumun afetlerle mücadele kapasitesini geliştirmesine katkı vermek”tir (Külcü ve Külcü, 2007: 247-248). 1920 yılında ‘Hilal-i Ahdar’ adıyla kurulan Yeşilay Derneği ise Türkiye’de uyuşturucu ve bağımlılık yapıcı maddelerin kullanımını

engellemek, bu doğrultuda sağlıklı nesillerin yetişmesini ve ahlak eğitimi desteklemek misyonuyla faaliyet yürütmektedir (Mumyaz, 2020: 368).

6. İNGİLTERE’DE SAĞLIK ALANINDA FAALİYET GÖSTEREN STK’LAR

İngiltere’nin sağlık sistemi; tüm nüfusu kapsam altına alan ve oldukça gelişmiş bir sağlık sistemi olarak değerlendirilmektedir (Sargutan, 2006: 522). Sistemin genelinde bütüncül ve merkeziyetçi bir yapının hâkim olduğu görülmektedir (Dinç, 2009: 5). Sağlık hizmetlerinin sunumu ve finansmanı Ulusal Sağlık Hizmetleri (National Health Services – NHS) ile sağlanmaktadır. NHS, nüfusun tamamına yönelik birinci, ikinci ve üçüncü basamak sağlık ve tıbbi bakım hizmeti sunmaktadır. Hastalar, NHS’nin tedarik ettiği sağlık hizmetlerinden ihtiyaçları ölçüsünde ve talepleri doğrultusunda ücretsiz şekilde faydalanabilmektedir (Liu ve Wong, 1998: 3-4). NHS, ‘‘Ulusal Sağlık Hizmetleri tüm halka aittir’’ ilkesi çerçevesinde etkinlik göstermektedir (NHS, 2016: 2). Birleşik Krallık’ta kalıcı olarak ikamet eden tüm Birleşik Krallık vatandaşları, provizyon öncesinde ya da sonrasında (belirli katkı payı ödemeleri haricinde) herhangi bir ödeme yapmak zorunda olmaksızın NHS’nin hizmetlerinden yararlanma hakkına sahiptir (Thorlby ve Arora, 2016: 49).

2012 yılında Sağlık ve Sosyal Bakım Kanunu’nun (Health and Social Care Act) yürürlüğe girmesiyle Birleşik Krallık sağlık sisteminde köklü reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu reformların bir neticesi olarak Nisan 2013’te NHS İngiltere (NHS England) kurulmuştur. Ulusal Sağlık Hizmetlerinin İngiltere’deki faaliyetlerini yerine getirmekle görevli olan NHS İngiltere; sağlık hizmetlerinin finansman, bütçeleme, planlama ve sunum işlemlerini yürüten ve yöneten, Sağlık Bakanlığı’na bağlı yetkili kamu kuruluşudur (NHS England, 2014: 26). NHS İngiltere’nin temel amacı, bireyleri sağlık sisteminin merkezine koyarak ve yüksek kaliteli sağlık ve bakım hizmetleri temin ederek, İngiltere halkının sağlık statüsünün iyileştirilmesini ve geliştirilmesini sağlamaktır (Health and Social Care Information Centre, 2016: 43).

Ulusal Sağlık Hizmetleri, finansmanı ağırlıklı olarak genel vergilere dayanan ve devletin yetkili kurum ve kuruluşları tarafından idare ve organize edilen tek ödeyicili bir kamusal sağlık sistemidir. Bununla birlikte, NHS kapsamında kamusal otoriteler haricinde, kâr amacı taşıyan özel şirketler ile üçüncü sektör sivil toplum organizasyonlarının da sağlık hizmeti sunumunda ve finansmanında kısmen rol almaktadır (Almeida, 2017: 701). Dolayısıyla NHS’deki hizmet tedariki yalnızca kamu sektörü organizasyonlar tarafından gerçekleştirilmemektedir. Özellikle son yıllarda yaygınlaşan özelleştirme politikaları sağlık hizmetlerinin üretiminde ikinci ve üçüncü sektör kuruluşlarının sistemdeki etkinliğini ve işlevini arttırmıştır (Toth, 2016: 539). Örneğin STK’lar İngiltere’de palyatif bakım hizmetlerinin ana tedarikçisi durumundadır ve bu hizmetler için gerekli finansmanın önemli bir kısmını NHS’den temin etmektedir (Krachler ve Greer, 2015: 217).

Sivil Toplum Kuruluşları, İngiltere’de sağlığa ilişkin program ve politikaların yönetilmesinde ve uygulanmasında özellikle yerel ve bölgesel düzeyde önemli bir rol üstlenmektedir. Yerel kamusal sağlık hizmet sunucularının nispeten daha sınırlı mali kaynaklara sahip olması sebebiyle STK’lar, yerel toplulukların gerekli tıbbi hizmet ve desteği temin edebilmesi amacıyla gönüllü faaliyetler yürüterek NHS’nin hizmetlerine katkı sağlamaktadır. STK’lar aynı zamanda yerel topluluklar ile yerel yönetimler arasında aracı kuruluşlar olarak hareket edebilmekte ve vatandaşların sağlık sistemine katılımını kolaylaştırmak için tarafsız bir platform oluşturabilmektedir (Anderson, 2012: 318). 2012 yılında Sağlık ve Sosyal Bakım Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle birlikte, özellikle hızlı kentleşme ve mevcut ekonomik koşullar sağlık politikalarının oluşturulması ve uygulamaya geçirilmesi hususlarında ciddi

sorunlar ve engeller teşkil etmektedir. Merkezden uzak ve taşra yerleşimleri gibi az gelişmiş bölgeler için sağlık bütçesinin azaltılması bu bölgelerde toplumsal dayanışmanın ve sivil toplum kültürünün önemini ve gerekliliğini arttırmıştır (Powell ve Miller, 2015: 101).

Birleşik Krallık Ulusal Sağlık İstatistikleri, son yıllarda NHS'nin mali verimlilik hedeflerini gerçekleştirmede güçlük çektiğini belirtmiştir. 2020/2021 döneminde sağlık bütçesindeki açık £30 milyarı aşmıştır. Sağlık istatistiklerinden sorumlu Office for National Statistics'in verilerine göre 2020 yılında Birleşik Krallık'ta toplam £257,6 milyar sağlık harcaması yapılmış, kişi başına düşen sağlık harcaması ise £3.840 olmuştur. Bu harcamaların £213,4 milyarlık kısmı vergiler başta olmak üzere kamusal kaynaklarla finanse edilmiştir. Bu miktar toplam sağlık harcamalarının yaklaşık %83'üne tekabül etmektedir (Office for National Statistics, 2022: 2). Bunlara ek olarak, nüfusun sürekli yaşlanması ve kronik sağlık sorunlarına sahip hasta sayısının her yıl artış göstermesi ülkenin finansal kaynakları üzerinde baskı oluşturmaktadır. Ayrıca, sağlık sisteminin işleyiş biçimini değiştirmeden devam eden kesintiler, hizmetlerin kalitesinden ve NHS'nin talebi karşılama yeterliliğinden ödün verilmesi anlamına gelmektedir (Bull vd., 2014: 3).

STK'lar, uzman sağlık hizmetleri sunarak, araştırma yürüterek, farkındalık yaratarak, hastaları destekleyerek ve zihinsel sağlıklı yaşam ilkelerini teşvik ederek bu sistemdeki söz konusu sorunların aşılmasında destekleyici rol oynamaktadır. Örneğin 2011/2012 döneminde sağlık, sivil toplum sektöründeki en büyük üçüncü alt sektör olmuş ve bu süreçte sağlık alanında hizmet veren toplam 6.626 STK £4 milyarı aşan sağlık harcaması yapmıştır. 2012/13 döneminde ise, sektörün en büyük hayır kurumlarından biri olan Cancer Research UK, kanserin sebeplerini ve biyolojisini anlamak ve kanserle mücadele edecek tedaviler geliştirmek amacıyla 4.000'den fazla doktor ve bilim insanının yer aldığı ve 35.000'den fazla hastanın incelendiği klinik deneyler ve araştırmalar için £351 milyon harcamıştır (NHS England, 2013: 8). STK'ların İngiltere sağlık sisteminde ayrıca önemli bir koordinasyon rolü bulunmaktadır. Bu doğrultuda STK'lar; sağlık hizmetlerinden yararlananlar, sağlık profesyonelleri, yerel otoriteler, politika yapıcılar ve toplum arasında bir aracı misyonu üstlenerek sağlık sisteminin farklı bileşenleri için köprü işlevi görmek ve bu sayede hastaların sistemle daha etkin ve verimli şekilde etkileşim kurmasını sağlamaktadır (Powell ve Miller, 2015: 103).

İngiltere sağlık sisteminde çalışan STK'ların bir kısmı doğrudan sağlık ve tıbbi bakım hizmetleri sunmakta, önemli bir bölümü ise toplumun sağlığa ilişkin çeşitli sorunlarına yönelik çözüm arayışlarına yönelmektedir. STK'ların kamusal hizmet sağlayıcılara destek olarak sağlık hizmeti tedarik etmesi, devletin sınırlı finansal kaynaklarının daha etkin ve verimli kullanılması hedefine katkı sağlamakta ve tüm toplum kesimlerinin sağlık hizmetlerine erişiminde hakkaniyet unsurunu güçlendirmektedir (Bagwell vd., 2014: 2-3). Ayrıca bu kuruluşlar, hastalıkların tedavi edilmesinden ziyade ağırlıklı olarak hastalıkların oluşumunu önlemeye yönelik koruyucu ve önleyici birinci basamak sağlık ve tıp hizmetleri verdiklerinden dolayı, ileride oluşabilecek potansiyel sağlık hizmeti talebini ve basit tıbbi tedbirlerle önenebilecek hastalıkların meydana gelme frekansını azaltmaktadır. Halk sağlığı hizmetleri için NHS bütçesinin sadece %4'ünün tahsis edildiği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, STK'ların ve özellikle hayır kurumlarının sağlık sektöründeki hizmetlerinin NHS'nin finansmanı ve mali sürdürülebilirliği açısından arz ettiği önem daha net anlaşılabilir (Bull vd., 2014: 3).

İngiltere'de 2022 yılı itibarıyla üye sayısı ve popülerlik bakımından en büyük sağlık sektörü sivil toplum organizasyonları aşağıdaki şekilde sıralanabilir (YouGov, 2022):

- Cancer Research UK,
- St. John Ambulance,

- Macmillan Cancer Support,
- British Red Cross,
- British Heart Foundation,
- NSPCC,
- Great Ormond Street Hospital,
- RSPCA,
- Alzheimer's Research UK,
- Royal British Legion,
- WWF,
- Children In Need,
- Samaritans,
- Prostate Cancer UK.

7. İNGİLTERE'DE VE TÜRKİYE'DEKİ SAĞLIK ALANINDA FAALİYET GÖSTEREN STK'LARIN KARŞILAŞTIRILMASI

Sağlık alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları, özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde halk sağlığının geliştirilmesi, sağlık eğitimi, çeşitli hastalıklara yönelik koruyucu ve önleyici tıp hizmetlerinin temin edilmesi, dar ve orta gelirli kesimler için mali güvencenin sağlanması gibi konularda hükümetlerin ve yetkili kamu kuruluşlarının çalışmalarını tamamlayıcı ve destekleyici fonksiyonda önemli roller üstlenmektedir. İngiltere ve Türkiye'deki sağlık STK'larının organizasyonel yapı, hizmet sunumu, finansman ve yasal mevzuat hususları bakımından çeşitli ortak özellikleri ve farklı yönleri bulunmaktadır.

Yasal mevzuat bakımından ele alındığında, İngiltere'deki sivil toplum sektörünün oldukça köklü bir geçmişe ve önemli ekonomik etkilere sahip olduğu görülmektedir. Ülkedeki genel hukuk sisteminin sivil toplum kuruluşları mevzuatı açısından son derece esnek bir yapıya sahip olduğunu ileri sürmek mümkündür. Sivil toplum örgütleri mevzuatında yapılan değişiklikler ve yürürlüğe giren yeni yasal düzenlemeler, sektördeki hukuki reformlara olan politik ve sosyal desteği kanıtlamaktadır (Dunn ve Riley, 2004: 637). Bu sebeple İngiltere'de güçlü bir sivil toplum kültürü ve yardıma muhtaç kesimlere destek olma anlayışı egemendir. İngiltere'deki sağlık sektörü sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine ilişkin hüküm ve esaslar Hayır Kurumları Kanunu (Charities Act) ile düzenlenmektedir. 2011 tarihli Hayır Kurumları Kanunu'na göre bir sivil organizasyonun sağlık sektöründe hizmet veren hayır kurumu (charity) statüsü kazanabilmesi için sadece toplum yararına yönelik sosyal yardım ve hizmet amaçlı faaliyet yürütmesi ve herhangi bir ticari kazanç elde etme gayesi taşımaması gerekmektedir. Söz konusu Kanun gereği STK'lar, kuruluş hedefleri, misyon ve vizyon, idari ve organizasyonel yapı ve faaliyet prensipleri gibi hususları içeren ayrıntılı bir iç tüzüğe sahip olmak zorundadır. (Hayır Kurumları Kanunu, 2011, Bölüm 1.2). Sağlık sektörü hayır kurumları, vergi muafiyetleri ve devlet katkısı başta olmak üzere belirli avantajlardan yararlanabilmek için Hayır Kurumları Komisyonu'ndan ruhsat almaları gerekmektedir. Bu organizasyonlar, Hayır Kurumları Komisyonu tarafından tescil edildikten sonra hukuki zeminde varlık kazanmaktadır (Warburton, 1986: 84).

Türkiye'de ise kökeni Selçuklular dönemindeki vakıf örgütlenmelerine dayanan STK'ların kuruluş ve faaliyetlerine ilişkin prosedürler, İçişleri Bakanlığı tarafından düzenlenmekte ve yönetilmektedir. STK'ların resmi statüde varlık kazanabilmesi için Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'ne kaydolmaları ve ruhsat almaları zorunludur. Türkiye'deki STK'lar ruhsat alarak kuruldukları tarihten itibaren, diğer bir deyişle hukuki zeminde tüzel kişi statüsünde var olduktan sonra hak ehliyetlerini kazanmaktadır (Canarslan, 2014: 52). Yabancı kaynaklardan

gelir temin etmek ve belirli faaliyetlerde bulunmak isteyen STK'ların bazı devlet kurumlarından ayrıca izin almaları gerekmektedir. Bu durumun Türkiye'deki sağlık sektörü STK'larının bağımsız hareket etme kapasitesini sınırlandırdığı ileri sürülmektedir. İngiltere'dekine benzer şekilde Türkiye'deki STK'lar da yönetim yapısı, hedefleri ve diğer önemli hususları kapsayan bir iç tüzük bulundurmakla yükümlüdür. STK'ların tüm faaliyetleri Hükümetin ve ilgili kamu otoritelerinin yakın denetimi ve kontrolü altındadır. Kanunlara aykırı faaliyetlerde buldukları tespit edilen STK'ların ruhsatları iptal edilebilmektedir. 5253 sayılı Dernekler Kanunu, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ve 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin ilgili hükümleri sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine ilişkin düzenleyici yasal mevzuatı içermektedir (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2018: 4-5).

İngiltere'de sağlık sektörü STK'larının finansmanı devlet katkıları, özel-bireysel bağış ve hibeler, kurumsal ortaklıklar, fon toplama etkinlikleri, şans oyunları, yatırımlar, tröstler ve özel dernekler başta olmak üzere çeşitli ve çok sayıdaki kaynaklara dayanmaktadır (Department for International Development, 2019: 12). Birleşik Krallık hükümeti; Ulusal Piyango Topluluk Fonu, Sağlık ve Sosyal Bakım Departmanı, Dışişleri Bakanlığı, İngiliz Milletler Topluluğu ve Kalkınma Ofisi dahil olmak üzere bir dizi program aracılığıyla sağlıkla alanında çalışan STK'lara fon temin etmektedir. Özel ya da bireysel bağış ve hibeler, tek seferlik katkılar şeklinde veya sürekli aylık-periyodik destek olarak yapılabilmektedir. Bu bağışlar STK'ların web sitesi, doğrudan posta kampanyaları veya JustGiving gibi üçüncü taraf platformları aracılığıyla da yapılabilmektedir. Bazı sağlık STK'ları ise fon sağlamak ve farkındalığı artırmak amacıyla işletmeler ve şirketlerle ortaklık kurmaktadır. Bu ortaklıklar, çalışanlardan bağış toplama, amaca yönelik pazarlama ve etkinlik sponsorlukları dahil olmak üzere birçok farklı şekilde olabilmektedir. Ayrıca bazı durumlarda sağlık STK'ları, fon temin etmek için genellikle sponsorlu yürüyüşler, koşular ve bisiklet gezintileri gibi bağış toplama etkinliklerine ev sahipliği yapmaktadır. Bu etkinlikler, STK'nın kendisi veya kuruluş adına fon toplayan destekçileri tarafından düzenlenebilmektedir (Banks ve Brockington, 2019: 16-17).

İngiltere'dekine benzer şekilde Türkiye'deki sağlık STK'ları da devlet katkıları, özel bağışlar, kurumsal ortaklıklar ve uluslararası finansman kuruluşları başta olmak üzere çeşitli kaynaklardan finanse edilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti; Sağlık Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve çeşitli sosyal yardım programları aracılığıyla sağlık sektörü STK'larına finansman sağlamaktadır. STK'lar, hastalıkların önlenmesi, sağlığın teşviki ve geliştirilmesi gibi belirli projeler veya programlar için hibe başvurusunda bulunabilmektedir. Türkiye'deki sağlık STK'ları için bir başka önemli finansman kaynağı, bireylerden ve işletmelerden gelen özel bağışlardır. STK'lar, çevrimiçi platformlar, bağış toplama etkinlikleri, doğrudan posta ve kampanyalar gibi çeşitli kanallar aracılığıyla fon toplayabilmektedir. Diğer yandan, Türkiye'deki sağlık STK'ları, kaynak oluşturmak için tıpkı İngiltere'deki gibi şirket ve kurumlarla ortaklık kurabilmektedir. Bunlara ek olarak; Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Avrupa Birliği (AB) gibi birçok uluslararası kuruluş Türkiye'deki sağlık STK'larına fon sağlamaktadır. Bu kurumlar genellikle anne ve çocuk sağlığı, bulaşıcı hastalıklar ve sağlık sistemlerinin güçlendirilmesi gibi belirli sağlık alanlarına odaklanmaktadır (Çopur vd., 2021: 6-25).

İngiliz sağlık sisteminde yer alan STK'lar belirli sağlık sorunlarından muzdarip olan hasta gruplarını temsil etmek üzere kamusal sağlık hizmeti sunucularına alternatif olarak veya tamamlayıcı fonksiyonda sağlık hizmet sunmakta ve tıbbi araştırma faaliyetleri yürütmektedir. Söz konusu STK'lar halk sağlığı hizmetleri, ruh ve sinir hastalıkları ve yaşlanma başta olmak üzere çok çeşitli sağlık sorunlarına yönelmektedir. Bu sorunları kapsamlı bir şekilde ele almak

için genellikle hükümet ve diğer kamu ya da özel sağlık kurumlarıyla müşterek çalışmalar yürütmektedir. Ayrıca sağlık sorunlarına ilişkin bilgi ve anlayışı geliştirmeye yardımcı olan sağlık araştırmalarıyla da ilgilenmektedir. Örneğin Neurological Alliance, Macmillan Cancer Support, Alzheimer's Society ve Pancreatic Cancer UK organizasyonları bazı kanser türleri, Alzheimer ve nörolojik hastalıklar gibi spesifik sağlık sorunları olan kitlelerin kamuoyundaki sesini duyurmaktadır. Böylece söz konusu STK'lar hastaların iyileşebilmeleri için yüksek kaliteli ve hakkaniyete uygun tedavi hizmetlerini temin etmelerine katkı sağlamaktadır. Diğer bir örnek olarak, öğrenme güçlüğü yaşayan çocuk ve yetişkinlerin eşit sağlık haklarına sahip olması için çaba gösteren Mencap kuruluşu, başlattığı *Getting It Right* kampanyasıyla öğrenme güçlüğü ve zihinsel özürlü bulunan bireylere karşı toplumun daha hoşgörülü ve anlayışlı olması gerektiği konusunda sosyal farkındalık oluşturmayı amaçlamıştır (Mencap, 2010: 4-5). STK'lar ayrıca klinik ve tıbbi meselelerin dışındaki konularda da mensupları ve temsil ettiği kesimler adına hareket etmektedir. Örneğin, ulusal akıl sağlığı kuruluşu Mind; daha adil bir sağlık sistemi, işçi hakları ve akıl hastalarına karşı halkın tutumlarında iyileşme sağlanması için kampanyalar yürütmekte ve bireylerin çıkarlarını yerel düzeyde temsil edecek "kişisel savunucular" bulmalarına yardımcı olmaktadır (Mind, 2021: 4). Görüldüğü gibi akıl sağlığı hizmetleri İngiltere'de her geçen gün önemi ve popülerliği daha da artan bir tıp alanını temsil etmektedir. Günümüzde birçok hayır kurumu ruh sağlığı desteği ve savunuculuğuna odaklanmaktadır. Örneğin, Mental Health Foundation, psikiyatrik sorunları önlemeyi ve bunlardan etkilenen insanların yaşamlarını iyileştirmeyi amaçlayan STK'lardan biri olarak ön plana çıkmıştır (Mental Health Foundation, 2016: 7). Diğer yandan İngiltere'de sağlık hizmeti sunan bir diğer önemli STK Anthony Nolan, kan kanseri derneği DKMS UK, NHS Blood ve Transplant ile merkezi Galler'de bulunan The Welsh Marrow Donor Registry 1 Nisan 2019 ile 31 Mart 2020 tarihleri arasında Birleşik Krallık'ta kök hücre nakline ihtiyaç duyan hastalar için 1100'den fazla akraba olmayan uyumlu donör ve toplamda 1,9 milyon kök hücre donörü temin etmiştir. Aynı yıl 300.000'den fazla yeni donör bu STK'ların bünyesinde ise listeye eklenmiştir (The Lancet Haematology, 2020: 697).

İngiltere'deki durumdan farklı olarak Türkiye'deki sağlık sektörü STK'ları ağırlıklı olarak anne ve çocuk sağlığı, kanser, diyabet veya kırsal alanlarda sağlık hizmetlerine erişim gibi daha spesifik sağlık konularına odaklanma eğilimindedir. Bu kuruluşlar genellikle sağlık taramaları, sağlık eğitimi, teşhis ve tedavi ile özellikle birinci basamak koruyucu sağlık hizmetleri başta olmak üzere bireylere ve topluluklara doğrudan tıbbi hizmetler sunmaktadır. Türk Kalp Vakfı, Türk Diyabet Vakfı, LÖSEV, Kızılay Derneği ve Türk Böbrek Vakfı bunlara örnek gösterilebilir. Ayrıca Türkiye'de sık sık meydana gelen ve sosyoekonomik yaşamda derin tahribatlara yol açan deprem, salgın, sel ve orman yangını gibi felaketlerde STK'lar kısıtlı imkanlarıyla son derece önemli ve faydalı işlevler gerçekleştirmektedir. Örneğin 17 Ağustos 1999'da meydana gelen Büyük Marmara Depremi sonrası, çok sayıda sivil toplum örgütü felaketin yaralarını sarmak amacıyla çocuk sağlığı, psikolojik terapiler, kadın hastalıkları, hijyen çalışmaları, sağlık eğitimi gibi konularda topluma yönelik gönüllü sağlık hizmetleri vermiştir (Bahar, 2004: 312-315). Benzer şekilde 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen ve 11 ili doğrudan etkileyen Kahramanmaraş merkezli depremlerde çok sayıda STK depremzedelere ve yaralılara yönelik tedavi, rehabilitasyon, psikolojik destek, çocuk sağlığı, barınma, ısınma, eşya ve malzeme tedariki gibi zaruri hizmetler vererek sosyal dayanışma ve yardımlaşma örneği sergilemiştir.

Ülkelerin içinde bulunduğu kültürel ve sosyal atmosfer ve koşullar da sağlık sektörü STK'larının çalışmalarını şekillendirebilmektedir. İngiltere'deki STK'lar ağırlıklı olarak kanıt dayalı modern tıp prensiplerine dayanırken, Türkiye'de mevcut batılı tıbbi uygulamaların yanında geleneksel ve bitkisel tedavi yöntemleri de tercih edilebilmektedir. Örneğin,

Türkiye’de Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Derneği, geleneksel tıbbın sağlık hizmetlerinde kullanımını yaygınlaştırmayı amaçlayan bir sivil toplum kuruluşudur.

Türkiye’de sağlık alanında çalışan STK’ların hizmetlerini ağırlıklı olarak mülteciler, sığınmacılar, kadın ve çocuklar, kırsal bölgelerde yaşayanlar ve yoksul kesim başta olmak üzere daha dezavantajlı ve desteğe muhtaç kitlelere yoğunlaştırdığı görülmektedir. Örneğin Sınır Tanımayan Doktorlar Derneği; çatışma, salgın, doğal afet gibi felaket zamanlarında sağlık hizmetlerinin yetersizliği nedeniyle mağdur olanlara acil tıbbi yardım hizmeti veren bir uluslararası insani yardım kuruluşudur. 2015 yılında kurulan İzmir merkezli Halkların Köprüsü Derneği de benzer şekilde toplumsal ve siyasal felaket zamanlarında toplumun birbiriyle dayanışmasını güçlendirmek amacıyla özellikle sığınmacılara yönelik doğrudan sağlık hizmeti temin etmektedir. Uluslararası Mavi Hilal İnsani Yardım ve Kalkınma Vakfı dezavantajlı kesimlerin hayatlarını iyileştirmeye katkıda bulunmak amacıyla Kilis’te çalışmalar yürüten bir diğer sağlık STK’sıdır (Yasin, 2016: 97-100). İngiltere’deki sağlık STK’ları da benzer şekilde dezavantajlı nüfusa yönelik sağlık hizmetleri gerçekleştirmektedir. Ulusal Sağlık Hizmetleri, vergilerle finanse edilen ve toplumun tamamını teminat kapsamı altına alan bir sağlık sistemi olmasına rağmen İngiltere’de sağlık hizmetlerine erişimde ve sağlık hizmeti tedarikine nispeten az miktarda da olsa bazı eşitsizlikler ve hakkaniyete aykırı durumlar yaşanabilmektedir. Tüm dünyada olduğu gibi İngiltere toplumunda da cinsiyet, ırk, ekonomik durum ve sosyal statüdeki farklılıklar bireylerin sağlık statüsünde farklılıklara, dolayısıyla sağlıkta eşitsizliklere yol açabilmektedir. Daha yüksek sosyoekonomik statüye sahip kişilerin daha sağlıklı ortam ve koşullarda yaşama olanakları artmakta, buna paralel olarak istihdam, finansal durum, güvenlik ve barınma konularında daha az kaygı duymaktadır. Bununla birlikte, düşük sosyoekonomik statü ise sigara, yetersiz beslenme ve hareketsiz yaşam gibi sağlıksız tutum ve yönelimleri arttırmaktadır. Ayrıca yaşanan bölge, etnik kimlik ve ırk gibi unsurlar sağlık hizmetlerine erişimde ve hizmet kalitesinde hakkaniyetsizliklere zemin hazırlayabilmektedir. Örneğin günümüzde İngiltere’de siyah ve azınlık etnik topluluklarda ruh sağlığı sorunları olan kişilerin %93’ünün hâlâ ayrımcılığa maruz kaldığı tespit edilmiştir (Nazroo, 2015: 9-10) Çok sayıdaki İngiliz hayır kurumu; özellikle göçmenler, sığınmacılar ve yoksul kesimin oluşturduğu dezavantajlı kitlelerin sağlık sisteminde maruz kaldığı sorunları ve hakkaniyetsizlikleri çözüme kavuşturmak amacıyla çalışmalar yürütmektedir. BHA ve Afiya Trust gibi hayır kurumları tüm toplum kesimleri için sağlıkta eşitliği savunmak amacıyla kampanyalar ve yayınlar yapmaktadır (Lankelly Chase Foundation, 2014: 5)

8. SONUÇ

Hem İngiltere’de hem de Türkiye’de köklü bir geçmişe ve sosyal yaşamda önemli fonksiyonlara sahip sağlık sektörü STK’ları söz konusu iki ülkede çok sayıda benzer özellikler barındırmaktadır. Bununla birlikte; İki ülkenin sağlık sektörü STK’ları arasında işleyiş, faaliyet alanı, finansman mekanizmaları, organizasyonel yapı ve hizmet verdikleri kitleler bakımından çeşitli farklılıklar bulunmaktadır.

Öncelikle Türkiye ve İngiltere’nin sağlık sistemleri ve sağlık harcamalarının finansman mekanizmaları büyük ölçüde farklılık göstermektedir. Türkiye’de ağırlıklı olarak sigorta primlerine dayalı Bismarck Modelinin egemen olduğu, fakat finansmanda aynı zamanda vergiler, devlet katkısı, cepten ödemeler ve özel sağlık sigortacılığının da uygulandığı karma bir sistem olan Genel Sağlık Sigortası tatbik edilmektedir. Bu sistemde STK’lar çoğunlukla kamusal sağlık hizmet sunucularıyla iş birliği ve koordinasyon içinde tamamlayıcı fonksiyonda faaliyet göstermekte ve bazı spesifik sağlık sorunlarına yönelik hizmet vermektedir. İngiltere’de ise büyük ölçüde kamusal kaynaklarla (vergilerle) finanse edilen NHS nüfusun neredeyse tamamına yönelik kapsamlı sağlık hizmetleri sunmaktadır. Bu ülkedeki sağlık

STK'ları genellikle NHS'nin yeterince teminat kapsamına almadığı toplum kesimlerine odaklanmaktadır.

Güçlü bir sivil toplum kültürü ve muhtaç kesimlere destek olma anlayışının egemen olduğu İngiltere'de sağlık sektörü sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine ilişkin hüküm ve esaslar Hayır Kurumları Kanunu (Charities Act) ile düzenlenmektedir. Türkiye'de ise STK'ların kuruluş ve faaliyetlerine ilişkin prosedürler, İçişleri Bakanlığı tarafından düzenlenmekte ve yönetilmektedir. STK'ların resmi statüde varlık kazanabilmesi için Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'ne kaydolmaları ve ruhsat almaları zorunludur. Her iki ülkedeki sağlık sektörü STK'larının finansmanı birbirine benzer şekilde devlet katkıları, özel-bireysel bağış ve hibeler, kurumsal ortaklıklar, fon toplama etkinlikleri, şans oyunları, yatırımlar, özel dernekler başta olmak üzere çeşitli ve çok sayıdaki gelir kaynaklarına dayanmaktadır.

Türkiye'de sağlık sektörü sivil toplum kuruluşları kamu sağlığı, hastalıkların önlenmesi, koruyucu hekimlik, taşrada yaşayan kesimlerin sağlık hizmetlerine erişiminin kolaylaştırılması, deprem ve sel gibi afet koşullarında acil tıbbi hizmet verilmesi ve medikal araştırma geliştirme faaliyetlerine öncelik tanımaktadır. Bu kuruluşlar, kronik hastalıklar, akıl ve ruh sağlığı, anne-çocuk sağlığı, çocuk bakımı gibi, ülkede yaygın olan belirli zağlık konularına odaklanmaktadır. İngiltere'de ise sağlık misyonu yürüten STK'lar ağırlıklı olarak sağlıktaki eşitsizlikler, hasta grupları için sağlık savunuculuğu, bazı hastalık türlerinin tedavisi için finansman desteğinin sağlanması, araştırma ve geliştirme, topluluğa dayalı sağlık girişimleri gibi konulara yönelmektedir.

Organizasyonel bakımdan ele alındığında; Türkiye'deki sağlık sektörü STK'larının çoğunlukla dernek, vakıf ve mesleki birlik statüsünde kuruldukları görülmektedir. Yerel, bölgesel veya ulusal düzeyde faaliyet gösterebilen bu kuruluşlar, sağlık profesyonelleri tarafından tesis edilen mesleki örgütler olabileceği gibi gönüllü üyelerin bir araya gelerek meydana getirdiği topluluklar da olabilmektedir. İngiltere'deki sağlık STK'ları ise Hayır Kurumu, gönüllü organizasyon veya toplum yararına faaliyet yürüten tüzel kuruluşlar statüsünde kayıtlanmaktadır. Genellikle yönetim kurulu ve mütevelli heyetinin bulunduğu idari yapıya sahip bu kuruluşlarda ücretli personel ve gönüllü çalışanlar faaliyet göstermektedir.

Türkiye ve İngiltere'deki sağlık STK'ları karşılaştırmalı olarak mukayese edildiğinde, sağlık alanında İngiltere'de daha sistematik ve oturmuş bir sivil toplum anlayışının egemen olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye sağlık sisteminde sivil toplum kuruluşlarının etkinliğini arttırmak ve bu kuruluşların daha çok kişiye ulaşarak hizmet vermesini sağlamak amacıyla çeşitli adımların atılması ve uygulamaların hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.

Türkiye'de sağlık alanında hizmet veren STK'ların geliştirilmesi ve daha etkin faaliyet göstermesi adına atılacak öncelikli adım, toplumun sağlık ihtiyaç ve taleplerinin açık şekilde tespit ve analiz edilmesidir. Söz konusu sağlık ihtiyaçlarının belirlenmesi için nüfusun bölgelere ve yaşa göre sağlık statüsü, mevcut sağlık hizmetlerinin yeterliliği ve bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini zorlaştıran engellere ilişkin ilgili verilerin toplanması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Toplum kesimlerinin sağlık ihtiyaçlarını net bir şekilde belirlenmesiyle, sağlık sistemindeki hakkaniyetsizliklerin ve engellerin çözümüne yönelik program ve hizmetlerin geliştirilmesi daha mümkün hale gelecektir.

Sivil toplum kuruluşlarının Türkiye'de sağlık sistemine daha çok katkı sağlayabilmesi ve daha kapsamlı sağlık hizmetleri temin edebilmesi için yerel organizasyonlarla iş birliği ve müşterek faaliyetler gerçekleştirmelidir. Bu müşterek faaliyetler, topluma tıbbi hizmet ve destek vermek amacıyla STK'ların hastaneler, klinikler ve sağlık merkezleriyle çeşitli ortaklıklar kurmasını

içermektedir. Bu kurumların birlikte çalışması hem STK'ların hem de yerel organizasyonların geniş bir hizmet ve bakım ağı oluşturarak daha fazla insana ulaşmasını ve daha geniş kapsamlı tıbbi hizmet vermesini sağlayacaktır.

Ülkedeki sağlık altyapısının ve kaynaklarının güçlendirilmesi için bahsi geçen müşterek faaliyetlerin sadece yerel organizasyonlarla değil aynı zamanda özel sektör aktörleriyle de kurulması gerekmektedir. Örneğin hastalara daha düşük fiyatlı ilaç temin etmek amacıyla ilaç firmalarıyla ya da sağlık hizmet sunucularına tıbbi ekipman tedarik etmek amacıyla tıbbi malzeme ve ekipman üreten işletmelerle iş birliği tesis edilmelidir. STK'ların özel sektörün kaynaklarından ve imkanlarından faydalanarak daha büyük bir etki gücüne sahip olması ve daha geniş bir kitleye hitap etmesi muhtemel görünmektedir.

Bunlara ek olarak, sağlık STK'ları toplumda sağlık okuryazarlığı ve sağlıklı yaşam alışkanlıklarını geliştirmeyi amaçlayan eğitim programları organize etmelidir. Bu programlar çocuklar, yaşlılar veya kadınlar gibi toplumun farklı gruplarını hedef almalı ve atölyeler, seminerler ya da eğlence etkinlikleri gibi çeşitli sosyal faaliyetler aracılığıyla kitlelere sunulmalıdır. Sağlık okuryazarlığının geliştirilmesi ve sağlıklı yaşam ilkelerinin topluma benimsettirilmesi, orta ve uzun vadede birçok hastalığın önlenmesine katkı sağlayacak ve bunun sonucunda sağlık sistemindeki finansman yükü hafifletilebilecektir.

STK'ların sağlık sektöründe daha büyük kitlelere ulaşabilmesi ve hizmet sağlayabilmesi için teknoloji ve sosyal medyadan faydalanması önem taşımaktadır. Sivil toplum kuruluşları bu doğrultuda uzaktan online muayene ve konsültasyonlar yapabilir, tıbbi bilgi ve destek sağlamak için mobil programlar geliştirebilir ve hatta sosyal medya vasıtasıyla hastalarla iletişim kurabilir ve sağlıklı davranışlar geliştirebilir. Böylece STK'ların Teknoloji kullanımıyla maliyet, mesafe ve bilgi eksikliği gibi insanların sağlık hizmetlerine erişmesini zorlaştıran engellerin bir kısmını aşması mümkündür.

KAYNAKÇA

- ALMEIDA, A. S. (2017). "The Role of Private Non-Profit Healthcare Organizations in NHS Systems: Implications for the Portuguese Hospital Devolution Program". *Health Policy*, 121(6): 699-707.
- ANDERSON, S. (2012). "Public, Private, Neither, Both? Publicness Theory and the Analysis of Healthcare Organizations". *Social Science & Medicine*, 74(3): 313-322.
- ARGENTI, P. (2004). "Collaborating With Activists: How Starbuck Works With NGOs". *California Management Review*, 47(1): 91-116.
- ARSLAN, O. (2001). *Kurumsal ve Tarih Anlaşmalarıyla Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği*. Bayrak Yayınları, İstanbul.
- ASLAN, M., & KAYA, G. (2004). "1980 Sonrası Türkiye'de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1): 213-223.
- ASLAN, Ş. (2010). "Türkiye'de Sivil Toplum", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(31): 260-283.
- BAGWELL, S., BULL, D., JOY, I., & SVISTAK, M. (2014). *New Philanthropy Capital, "Opportunities for Alignment: Arts and Cultural Organisations and Public Sector Commissioning"*, <https://npproduction.wpenginepowered.com/wp-content/uploads/2018/11/Opps-for-alignment-Exec-Summ-FINAL.pdf>. 04.01.2023.

- BAHAR, Z. (2004). “Dokuz Eylül Üniversitesi hemşirelik Yüksekokulu’nun Gölcük Deprem Bölgesi Çalışma Raporu”. Özel ve Kamusal Alanda Kriz Yönetimi, 2. Uluslararası Toplantı, Mor Ajans, İstanbul.
- BANKS, N., & BROCKINGTON, D. (2019). The University of Manchester. “Mapping the UK’s Development NGO’s: Income, Geography and Contributions to International Development”. Global Development Institute Working Paper. <https://hummedia.manchester.ac.uk/institutes/gdi/publications/workingpapers/GDI/GDI-working-paper-2019035-banks-brockington.pdf>, 19.04.2023.
- BANO, M. (2019). “Partnerships and the Good-Governance Agenda: Improving Service Delivery Through State-NGO Collaborations”. International Journal of Voluntary and Non-Profit Organizations. 30(1): 1270-1283.
- BERBER, Ş., & SAİN, K. (2019). “Sivil Toplum ve Türkiye’de Eğitim Alanında Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşları: Dernekler, Vakıflar, Sendikalar”. Journal of Social, humanities and Administrative Sciences, 5(16): 454-469.
- BİBER, A. (2006). “Sivil Toplum Örgütlerinde Halkla İlişkiler”. Nobel Yayıncılık, Ankara.
- BİBER, A. (2004). “Sivil toplum Örgütlerinin İşlerlik Kazanması Açısından Halkla İlişkiler: Türkiye Örneği”. I. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Küresel demokrasinin Gelişmesi ve Katılım sağlanması Açısından Sivil toplum Kuruluşları Bildiriler Kitabı. 4-6 Haziran, 159-167
- BULL, D., JOY, I., BAGWELL, S., & SHEIL, F. (2014). Supporting Good Health: The Role of the Charity Sector. New Philanthropy Capital, London.
- BULUT, F. (2016). “Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarının Uluslararasılaşma Süreçleri”. Bilgi Analiz Araştırma Raporu. İlim Kültür Eğitim Derneği, İstanbul.
- CANARSLAN, G. (2014). “Türk Medeni Kanunu Çerçevesinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Hukuki Statüsü”. Türk Dünyası Sivil Toplum Zirvesi- Bildiriler. 11-13 Mayıs 2014, Eskişehir. Ankara: Kamu Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- CHARITIES ACT. (1992). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1992/41/part/II>, 18.12.2022.
- CHARITIES ACT. (2011). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2011/25/contents>, 20.12.2022.
- COMPANIES ACT. (2006). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/contents>, 20.12.2022.
- ÇAHA, Ö. (1999). Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi. İz Yayınları, İstanbul.
- ÇARKOĞLU, A. (2001). Türkiye’de Devlet ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkileri. Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul.
- ÇOPUR, M., ÇAMUR, H., & BAYINDIR, Y. (2021). Eurasia Social Change, “Göç ve Uluslararası Koruma Alanında Sivil Toplumla İş Birliği İçin Teknik Destek Projesi STK’lar İçin Yenilikçi Finansman Yöntemleri Rehberi”. https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2021-12/dijital_act7.3_tr_guideline.pdf, 20.04.2023.

- ÇUHADAR, S. (2020). “Sivil Toplum Kuruluşlarına Genel Bakış ve Ankos”. İbn Haldun Çalışmaları Dergisi, 5(2): 137-151.
- ÇULHAOĞLU, M., & OKUYAN, K. (2001). Sivil Toplum: Devletin Büyümesi. YGS Yayınları, İstanbul.
- DEĞİRMENCİOĞLU, S. M. (2006). “Devlet, Özel Sektör ve Katılım: Çocuk ve Gençler İçin nerede Umut Var?”. III. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Bildiriler Kitabı, STK-Özel Sektör-Devlet Etkileşimi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 9-10 Aralık 2006, 103-109.
- DEMİRCİ, M., & ŞAHİNOĞLU, S. (2022). “Hekimlerin Türk tabipler Birliği’ne Üye Olmalarını Etkileyen Faktörler: Denizli İli Örneği”. Türkiye Biyoetik Derneği, 9(2), 37-55.
- DEPARTMENT FOR INTERNATIONAL DEVELOPMENT. (2019). “Guidelines for NGOs Applying for CHASE Humanitarian Response Funding”. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/819843/Guidelines-NGOs-applying-CHASE-Humanitarian-Response-Funding-June_2019.pdf, 21.04.2023.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI. (2001). “Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu”. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı. Ankara
- DİNÇ, G. (2009). Birleşik Krallık Sağlık Sistemi, 1. Baskı, Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa.
- DUNKERLEY, D., & FUDGE, S. (2004). “The Role of Civil Society in European Integration: A Framework for Analysis”. European Societies, 6(2): 237-254.
- DUNN, A., & RILEY, C.A. (2004). “Supporting the Not-for-Profit Sector: The Governments review of Charitable and Social Enterprise”. The Modern Law Review. 67, 632-657.
- DURGUN, Ş. (1997). “Türkiye’de Sivil toplum ve Devlet”. Yeni Türkiye Dergisi, 18:218-223.
- ERDOĞAN, Ü. (2011). “Sivil Toplum Kuruluşlarının Yerel yönetimlerin Karar Alma Sürecindeki Rolü: Aydın İli Örneği”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Aydın.
- GOWIN, E., PAWLIKOWSKA, T., HORST-SKORSKA, W., & MICHALAK, M. (2010). “British and Polish General Practitioners’ Opinions on the Importance of Preventive Medicine”. Health Promotion International, 26(2): 171-176
- GÜNDÜZ, A.Y., & KAYA, M. (2014). “Küresel Dünyada Sivil Toplum Kuruluşlarının Rollerine Üzerine Bir Değerlendirme”. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi. 6(10), 130-169
- GÜNEŞ, İ. (2004). “Sivil Toplum Kuruluşları”, Son Baskı. 1(5): 10-20
- GÜNEŞ, İ., & TEKGÜL, Y. B. (2005). “Sivil Toplum Kuruluşları ve Yerel Yönetimler”. II. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Küresel Eşitlik Bildiriler Kitabı, 325-343.
- HEALTH AND SOCIAL CARE INFORMATION CENTRE. (2016). “Health and Social Care Information Sources – A Guide for Journalists”.

http://content.digital.nhs.uk/media/16102/HSCICGuideforjournosinteractiveFINAL/pdf/HSCIC_Guide_for_journos-2016-FINAL.pdf, 22.12.2022.

- HIBBARD, J., & GILBERT, H. (2014). *Supporting People to Manage Their Health: An Introduction to Patient Activation*. The King's Fund, London.
- HOCKLY, T., & LEARY, A. (2021). The London School of Economics and Political Science. "Health Charities and the NHS – A Vital Partnership in Peril". <https://www.lse.ac.uk/business/consulting/assets/documents/NGS-Health-Charities-and-the-NHS.pdf>, 24.12.2022.
- IŞIK, G. (2002). "Sivil Toplum Örgütlerinde İletişim ve Halkla İlişkilerin Rolü". *Selçuk İletişim Dergisi*, 2(2): 73-92.
- İNAL, M., E. & BİÇKES, D. M. (2006). "Kar Amaçsız Kuruluşların Sorunlarının Çözümünde Pazar Yönlülük Teorisi". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 26, 1-21.
- KARAGÜL, S. (2006). "Küresel Bir Aktör Olarak Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları: Uluslararası Politikadaki Rol ve Etkinlikleri". III: Üçüncü Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Bildiriler Kitabı, STK-Özel Sektör-Devlet Etkileşimi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 9-10 Aralık 2006, 485-491.
- KHATIB, R., DAOUD, A., ABURMEILEH, N.M.E., MATARIA, A., & MCCAIG, D. (2008). "Medicine Utilization review in Selected Non-Governmental Organizations Primary Healthcare Clinics in the West bank Palestine". *Pharmacoepidemiology and Drug Safety*, 17(11): 1123-1130.
- KÖSEM, S.D., & ERSEN, T. B. (2019). *Sivil Toplum İçin Elverişli Ortam İzleme Matrisi: 2018 Türkiye Raporu*. TÜSEV, İstanbul.
- KRACHLER, N., & GREER, I. (2015). "When Does Marketization Lead Privatization? Profit Making in English Health Services After the 2012 Health and social Care Act". *Social Science and Medicine*, 124, 215-223.
- KUTLU, Ö., & USTA, S. (2005). "AB Yolundaki Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Devlete Güven Tesisindeki Rolü". II. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Küresel Eşitlik Bildiriler Kitabı. 197-208.
- KÜLCÜ, Ö., & KÜLCÜ, H. U. (2007). "Değişen Koşullarda Kurumsal Bilgi ve Arşiv Hizmetleri: Bir Uygulama Örneği Olarak Türkiye Kızılay Derneği". KURBANOĞLU, S., TONTA, Y. Ve AL, U. (2007). *Değişen dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu*. 24-26 Ekim 2007, Ankara. Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
- LAASER, U., & EPSTEIN, L. (2010). "Threats to Global Health and Opportunities for Change: A New Global Health". *Public Health Reviews*, 32: 54-89.
- LANDES, M., PFAFF, C., ZERIHUN, M., WONDIMAGEGN, D., SODHI, S., ROULEAU, K., & KIDD, M. R. (2019). "Calling Non-Governmental Organizations to Strengthen Primary Health Care: Lessons Following Alma-Ata". *African Journal of Primary Health Care and Family Medicine*, 11(1): 1-2.

- LANKELLY CHASE FOUNDATION. (2014). "Ethnic Inequalities in Mental Health: Promoting Lasting Positive Change". <https://lankellychase.org.uk/wp-content/uploads/2015/07/Ethnic-Inequality-in-Mental-Health-Confluence-Full-Report-March2014.pdf>, 11.03.2023.
- LEWIS, D. (1998). "Development of NGOs and The Challenge of Partnership: Changing Relations Between North and South". *Social Policy and Admiration*, 32: 501- 513.
- LIU, E., & WONG, E. (1998). *Health Care Expenditure and Financing in the United Kingdom*. Provisional Legislative Council Secretariat Research and Library Services Division, Hong Kong.
- MAGA, İ., OKUYAN, K., & ÇULHAOĞLU, M. (2001). *Sivil Toplum: Devletin Büyümesi*. 1. Baskı, YGS Yayınları, İstanbul.
- MARSHALL, J. H., & SUAREZ, D. (2014). "The Flow of Management Practices: An Analysis of NGO Monitoring and Evaluation Dynamics". *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 43(6): 1033-1051.
- MAYS, N. (2017). "Interest Groups and Civil Society in Public Health Policy". *International Encyclopedia of Public Health*, 1, 296-303.
- MENCAP. (2010). "The Getting It Right Charter". http://www.wales.nhs.uk/sitesplus/documents/862/Getting%20it%20right_%20the%20charter%20explained%5B1%5D1.pdf, 31.12.2022.
- MENTAL HEALTH FOUNDATION (2016). "Fundamental Facts About Mental Health 2016". Mental Health Foundation, London. <https://www.mentalhealth.org.uk/sites/default/files/2022-06/The-Fundamental-facts-about-mental-health-2016.pdf>, 11.04.2023.
- METCALFE, M. (2002). "Advancing the Role of Nonprofit Health Care". *Inquiry*, 39: 96-100.
- MIND. (2021). "We Are Mind". <https://www.mind.org.uk/media/7248/we-are-mind-mind-strategy-2021.pdf>, 31.12.2022.
- MUMYAKMAZ, H. G. (2020). "Yeşilay Cemiyeti ve Faaliyetleri: Bağımlılıkla Mücadele, Sağlıklı ve Ahlaklı Nesiller Yetiştirme". *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(1), 368-387.
- NAZROO, J. Y. (2015). Foresight - Government Office For Science. "Addressing Inequalities in Healthy Life Expectancy". https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/455811/gs-15-20-future-ageing-inequalities-healthy-life-expectancy-er15.pdf, 12.04.2023.
- NHS. (2016). "The NHS Constitution". <http://www.barnetccg.nhs.uk/Downloads/Publications/NHS-constitution-July-2015.pdf>, 22.12.2022.
- NHS ENGLAND. (2013). *Improving Outcomes: A Strategy for Cancer – Third Annual Report.*: Department of Health, London.
- NHS ENGLAND. (2014). "Understanding the New NHS". <http://londonadass.org.uk/wp-content/uploads/2014/12/Understanding-the-new-NHS.pdf>, 22.12.2022.

- OFFICE FOR NATIONAL STATISTICS. (2022). "Healthcare Expenditure, UK Health Accounts: 2020". <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/healthandsocialcare/healthcare/system/bulletins/ukhealthaccounts/2020>, 22.12.2022.
- ÖZBUDUN, E. (1999). "Türkiye'de Sivil Toplum ve demokratik Konsolidasyon". (Ed. Elizabeth Özdalga, Sune Persson). Sivil toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEMİR, P., & YAMANOĞLU, A. (2010). "Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşları Web Sitelerinin Diyalojik İletişim Kapasiteleri Üzerine Bir İnceleme". Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(1): 3-36.
- ÖZDEMİR, S., BAŞEL, H., & ŞENOCAK, H. (2010). "Sivil Toplum Kuruluşları (STK)'nın Artan Önemi ve Üsküdar'da Faaliyet Gösteren Bazı STK'lar Üzerine Bir Araştırma". Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 1(56), 151-234
- ÖZER, F. N., LEMAN, M., CİMEM, Ş., & ÇELEN, C. (2016). Bir Sivil Toplum Kuruluşu Modeli: Platformlar. İKADDER, İstanbul.
- POWELL, M., & MILLER, R. (2015). "Seventy Years of Privatizing the British National Health Service". Social Policy Administration, 50(1): 99-118.
- RAHMAN, M. (2007). "NGO Management and Operation: A South Asian Perspective". Journal of Health Management, 9(2): 223-236
- REED, M. G. (1997). "The Provision of Environmental Goods and Services by Local Non-Governmental Organizations: An Illustration from the Squamish Forest District". Journal of Rural Studies, 13(2): 177-196.
- SARGUTAN, A. E. (2006). 84 Ülke ve Türkiye'nin Karşılaştırmalı Sağlık Sistemleri. Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- SARIBAY, A. Y. (2000). Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji. İstanbul, Alfa Yayınları.
- SEZİK, M. (2019). "Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının İşlevleri ve Sorun Alanları". Research Studies Anatolia Journal, 2(4): 118-125
- ŞAN, M. K., & BİLEN, M. (2004). "Yoksulluk Sorunuyla Mücadelede Bir Strateji Olarak Sivil Toplum Kuruluşları: Deniz Feneri Örneği". I. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, Küresel demokrasinin Gelişmesi ve Katılım sağlaması Açısından Sivil toplum Kuruluşları Bildiriler Kitabı. 4-6 Haziran, 197-212.
- TAMER, M.G. (2010). "Tarihsel Süreçte Sivil Toplum". Edebiyat Fakültesi Dergisi, 27(1): 89-105
- TAŞKIRAN, B. H. (2015). "Sivil Toplum Kuramsal ve Tarihsel Bakış" (Editör). Emre Karayel Bilbil, Halkla İlişkiler Perspektifinden Sivil Toplum 13-68. Pales Yayıncılık. İstanbul.
- TATAR, M. (2009). "Dünyada Sağlık Maliyetlerinin Artma Nedenleri". Sosyal Güvenlik Dergisi, 1(3): 17-36.
- T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI, SİVİL TOPLUMLA İLİŞKİLER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (2021). <https://www.siviltoplum.gov.tr/dernek-sayilari>, 27.11.2022

- T.C. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI, SİVİL TOPLUMLA İLİŞKİLER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (2018). “Teşkilat ve Görevleri Hakkında Yönetmelik”. https://www.siviltoplum.gov.tr/kurumlar/siviltoplum.gov.tr/Mevzuat/Yonetmelik/STliGM_yonetmelik_08_07_2022.pdf, 18.04.2023.
- THE LANCET HAEMATOLOGY. (2020). “Filling A Gap in UK Health Services: The Role of Charities”. <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S2352-3026%2820%2930295-7>, 20.04.2023.
- THORLBY, R., & ARORA, S. (2016). “The English Health Care System, 2015”. Elias MOSSIALOS, Martin WENZL, Robin OSBORN, Dana SARNAK, (Ed.), 2015 International Profiles of Health Care Systems içinde, (49-58). The Commonwealth Fund, New York.
- TOTH, F. (2016). “Classification of Healthcare Systems: Can We Go Further”. Health Policy. 120(5): 535-543.
- TÜİK. (2022). Haber Bülteni. “Sağlık Harcaması İstatistikleri, 2021”. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sağlık-Harcamaları-Istatistikleri-2021-45728>, 17.12.2022.
- TÜSEP. (2022). <https://tusep.org/>, 18.11.2022.
- ULUÇ, A. V. (2013). “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi İlişkisi”. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 14(1), 399-418.
- WARBURTON, J. (1986). Unincorporated Associations: Law and Practice. Sweet and Maxwell, London.
- WERKER, E., & AHMED, F. Z. (2008). “What Do Nongovernmental Organizations Do?”. Journal of Economic Perspectives. 22(2): 73-92.
- YAMAN, N. (2016). “Sivil Toplum Kuruluşlarında Halkla İlişkiler: TEMA Vakfı Örneği”. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Konya Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı.
- YAMAN, Y. (2005). Gönüllülük Psikolojisi ve Gönüllülük Yönetimi: STK’lar için Yönetim Rehberi. Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- YASİN, Yeşm. (2016). “Sağlık Hizmeti Veren Sivil Toplum Kuruluşları ve Sığınmacılar”. Savaş, Göç ve Sağlık. Ankara Türk Tabipler Birliği Yayınları. 2016.
- YILDIRIM, İ. (2004). Demokrasi, Sivil toplum Kuruluşları ve Yönetişim. Seçkin Yayıncılık, Ankara
- 13 Eylül 2018 Tarihli 30534 sayılı Resmî Gazete, 17 Sayılı Bazı Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 6023 Sayılı, 23.01.1953 Tarihli Türk Tabipler Birliği Kanunu. 8323 Sayılı, 31.01.1953 Tarihli Resmî Gazete.

The Effects of Social Media Engagement on Social Benefits and Behavioral Intentions: The Case of Online Events

(Research Article)

Sosyal Medya Katılımının Sosyal Faydalar ve Davranışsal Niyetler Üzerindeki Etkileri: Online Etkinlikler Örneği
Doi:10.29023/alanyaakademik.1310496

Pınar YÜRÜK KAYAPINAR

Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi
pinaryuruk@trakya.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-7460-6465

Neslihan CAVLAK

Doç. Dr., Namık Kemal Üniversitesi
ncavlak@nku.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-6712-971X

Özgür KAYAPINAR

Dr. Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi
ozgurkayapinar@trakya.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-2003-5863

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Yürük-Kayapınar, P., Cavlak, N., & Kayapınar, Ö. (2023). The Effects of Social Media Engagement on Social Benefits and Behavioral Intentions: The Case of Online Events. *Alanya Akademik Bakış*, 7(3), Sayfa No.1447-1467.

ABSTRACT

Keywords:

Online Events, Social Media Engagement, Online Consumer to Consumer Interactions, Social Benefits, SmartPLS

Received:

06.09.2023

Kabul Tarihi:

29.09.2023

Anahtar Kelimeler:

Online Etkinlikler, Sosyal Medya Katılımı, Online Tüketiciden Tüketicie Etkileşimler, Sosyal Faydalar, SmartPLS

The aim of this study is to examine the relationships between online C2C interaction, social media engagement, social benefit, and behavioral intention by focusing on the participation in online events through social media tools. Another aim of the study is to investigate the mediation and serial mediation effects between these constructs. SEM results with Smart PLS show that consumers' online interactions have significant effects on their social media engagement (functional, emotional and communal engagement), social benefits, and behavioral intentions. In addition, consumers obtain social benefits by engaging in social media. Social media engagement (functional, emotional and communal engagement) has a mediating role in the relationship between consumers' online interactions and social benefits. It is found that social media engagement (functional, emotional and communal engagement) and social benefit do not have serial mediation effect on the effect of online interaction on behavioral intentions.

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, sosyal medya araçları ile katılım sağlanan online etkinlikler üzerine odaklanarak online C2C etkileşimleri, sosyal medya katılımı, sosyal fayda ve davranışsal niyet arasındaki ilişkileri incelemek ve bu yapılar arasındaki aracılık ve seri aracılık etkilerini araştırmaktır. SmartPLS ile yapılan yapısal eşitlik modellemesi sonucunda şu sonuçlar elde edilmiştir: Tüketicilerin online etkileşimlerinin sosyal medya katılımları

(işlevsel, duygusal ve toplumsal katılım), sosyal faydalar ve davranışsal niyetleri üzerinde önemli etkileri olduğu tespit edilmiştir. Ek olarak, etkinlik tüketicileri online etkinliklere sosyal medya katılımları ile sosyal fayda elde etmektedirler. Tüketicilerin online etkileşimleri ile sosyal faydaları arasındaki ilişkide de sosyal medya katılımının (işlevsel, duygusal ve toplumsal katılım) aracılık etkisi bulunmaktadır. Sosyal medya katılımının (işlevsel, duygusal ve toplumsal katılım) ve sosyal faydanın, çevrimiçi etkileşimin davranışsal niyetler üzerindeki etkisinde seri aracılık etkisine sahip olmadığı bulunmuştur.

---

1. INTRODUCTION

In the digitalizing world, online events have become widespread in almost every field with a large number of participants. Many participants engage in online events for various reasons such as overcoming their loneliness, meeting like-minded others, making friends and socializing (McKenna and Bargh, 1999:261). Online events contain liveliness and information (Kharouf et al., 2020:736). This interaction and dynamism can create a bond (such as friendship, closeness, trust) between participants (Dholakia et al., 2004:248). With this bond, participants can provide social benefits to each other (Gummerus et al., 2012:861). People tend to be more satisfied with events that provide them with certain benefits. Consumers carry out long-term marketing activities such as positive word of mouth, repeat purchase and customer loyalty about the goods and services they are satisfied with (Anderson et al., 1994; Oliver, 1999; Yoshida and James, 2010).

Developments in information and communication technologies allow people to participate in all kinds of events online and to be in continuous interaction with other participants. Social media engagement has played an important role in viral marketing activities in recent years in terms of promoting goods, services and brands and recommending them to others (Brodie et al., 2011:252). Most studies focus on the conceptualization of consumer engagement in brand relationship formation (Van Doorn et al., 2010; Brodie et al., 2011, Vivek et al., 2012; Brodie et al., 2013; Lim et al., 2022). Alternatively, there are studies dealing with the consequences of consumer participation (Brodie et al., 2011; Hollebeek et al., 2011; Vivek et al., 2012; Brodie et al., 2013).

Understanding consumer engagement is of great importance for businesses that take digital marketing strategies seriously to create and maintain consumer loyalty and attract new consumers. There seems to be a limited number of studies on social media engagement (Gummerus et al., 2012; Hollebeek et al., 2014; Khan, 2017; Dessart, 2017; Dolan, et al., 2019) and social media engagement within the scope of online events (Lim et al., 2015; Kharouf et al., 2020).

The current study aims to investigate the effects of online C2C (consumer to consumer) interactions and social media engagement in online events on social benefit and behavioral intentions where consumer participation is handled individually and in the social media environment. The study contributes to the understanding of the social benefits that online events participants derive from the events and the effects of the events on participants' behavioral intention.

2. LITERATURE REVIEW

2.1. Online C2C Interaction

The digital age makes it easier and faster for consumers to share information with each other. Millions of people come together on social media platforms and can interact on all kinds of subjects (Georgi and Mink, 2013:11; Brodie et al., 2013:107). Online C2C interaction is defined as any individual or group interaction between consumers in the purchase and consumption of goods and services (Martin and Pranter, 1989:10; Libai et al., 2010:269; Kharouf et al., 2020:737).

Consumers can come together with others on a wide variety of online platforms, exchange ideas on common issues, and share their thoughts and experiences about products (Hennig-Thurau et al., 2004:42). Consumers have the power to directly or indirectly affect each other positively or negatively (Martin and Pranter, 1989:6; Zhu et al., 2016:14). Today's consumers can freely communicate with like-minded people they know or have common interests in online communities (Zhu et al., 2016:8) and participate in organized online events (Kharouf et al., 2020:739), which can affect the behavior intention of consumers towards products (Libai et al., 2010; Zhu et al., 2016; Kharouf et al., 2020).

2.2. Social Media Engagement

Social media is defined “*as a group of internet-based applications that allow the creation and sharing of user-generated content*” (Kaplan and Haenlein, 2010:62). Social media is a large ecosystem that offers complex relationships and has many social networks and interaction levels (Dessart, 2017:3). The popularity of social media tools is increasing day by day as they encourage social interaction and participation on an unprecedented scale (Khan, 2017:237).

The interactive features of social media allow consumers to participate more actively by creating large amounts of content, apart from passively observing the content (Malthouse et al., 2013:272). Consumer engagement in social media refers to the consumer's focus on a brand or business by going beyond their purchasing behavior and showing their satisfaction or dissatisfaction behaviorally, either positively (posting a positive brand message on a blog) or negatively (organizing negative public actions against a business) (Van Doorn et al., 2010:255). Through social media, consumers can participate in the events organized by businesses, write comments, interact with other consumers, and share them with almost all users.

Consumer engagement is defined as the intense involvement of consumers in the activities of a business (Vivek et al., 2012:127). It derives mostly from the consumer experience, which consists of the presentations and activities of businesses towards consumers (Brodie and Hollebeek, 2011:253; Vivek et al., 2012:127). Sustainable success of businesses in the market is only possible when they can offer products in line with the wishes and expectations of their consumers. Consumer engagement is a consumer-centered approach that aims to create the added value needed to meet consumers' requests and needs (Sashi, 2012:258).

Engagement can be seen as an event initiated by consumers and an individual's interaction with social media (Khan, 2017:237). Businesses cannot direct their consumers to make positive shares, comments or tags about themselves or their products. However, voluntary consumer participation can lead to co-creation of value (Brodie et al., 2013:107). Therefore, businesses are increasingly pursuing strategies that drive non-commercial behavior (Verhoef et al., 2010: 248). Because the negative comments of consumers on social media can often cause irreparable situations for businesses, businesses should try to benefit from the power of consumer

participation at every stage of their marketing activities. For example, Lays company organized a competition on Facebook in order to create a different taste for its chips and promised to give 1 percent of the net sales of the new product to the winner. Consumers not only created a different taste and named it, but also designed the chips bag themselves (Yuan et al., 2017:1001). Social media engagement helps businesses better understand consumers' needs, participate in product development, provide quick feedback on the business's marketing strategies and products, and help consumers become advocates of the product (Sashi, 2012:259). Connecting with consumers in this way leads them to create value for the company's products, which can get them more willing to buy those products (Hollebeek et al., 2014:152). Consumers whose demands and expectations are met are satisfied, start to buy the product continuously, and thus a sense of loyalty towards the business can be formed whereas unsatisfied consumers generally tend to leave the business.

Consumer engagement consists of many consumer behaviors such as WOM, blogging, providing consumer ratings, providing feedback (Van Doorn et al., 2010:255; Verhoef et al., 2010:249; Brodie et al., 2011:253). It is seen as a multidimensional concept that includes not only behavioral but also functional, emotional, and social aspects (Lim et al., 2015:159). Higher engagement means higher cooperation and interaction, resulting in higher positive effects gained through such interactions (Habibi et al., 2014:156).

Functional engagement: It is defined as a social media user's interaction with other users in the processes of co-creating, chatting, and sharing content (Lim et al., 2015: 159). The functionality of most of the social media platforms is the mechanisms of liking the sharing, leaving various expressions, commenting, retweeting, tagging, and sharing (Pentina et al., 2018: 65). The main advantage of the functional approach is that it has a direct and immediate effect on consumer engagement behaviors (Harmeling et al., 2017:322). Consumers can share their experiences on all kinds of products they buy through social media, tag them, and have the opportunity to discuss the subject. This situation provides benefits to consumers (peer customer discussions) (Yuan et al., 2017:1006). By the help of this interaction and communication, consumers can have information on many subjects. Functional engagement can encourage users to share the content of the event and exert a certain control over the flow of communication by inviting them to create topic-specific hashtags (Lim et al., 2015: 159). An event with a high functional engagement has a positive effect on the business. Many studies emphasize that the intensity of functional engagement reveals the power of word-of-mouth marketing (Kietzmann et al., 2011; Lim et al., 2015). Consumers spread their positive feelings and thoughts about the events they like, recommend them to other people, write comments and share them (Libai et al., 2010:277; Perrigot et al., 2012:539).

Emotional engagement: It refers to emotional reactions such as enthusiasm and enjoyment (Dessart, 2017:3). When consumers feel positive towards a business, they can participate more in the events of that business and may want to share these events with their acquaintances (Berger, 2011:891). On the other hand, people also gain positive emotional benefits by helping others (Van der Linden, 2017:2). Likewise, consumers share their feelings about a product, a brand or an event with others because they may simply want them to benefit from that event, product, or brand, too (Vivek et al., 2012:127). In the developing marketing paradigm, relations are not only between buyers and sellers, but also between potential consumers and society (Vivek et al., 2012:131). Consumer engagement, derived from interactive experiences, points to the importance of emotions in its development (Blasco-Arcas et al., 2016:560). In addition, interactive experiences can lead to a high level of arousal in individuals, which positively affects their participation in events (Brodie et al., 2011:253; Hollebeek, 2013:154; Vivek et al.,

2012:127). Consumers who come together at events can share common feelings, develop an emotional attachment to each other and to the business, which supports a longer-term participation (Schouten et al., 2007:360). Emotional satisfaction of the participants from being included in the community stems from the feelings of gratitude, empathy, trust and belonging to the group, emphasizing the importance of the social aspect of consumer participation (Brodie et al., 2013:110).

Communal Engagement: Social media allows a wide variety of communities to come together virtually around the world (Hull and Lewis, 2014: 24). Community members can meet and communicate with people similar to themselves through social media, gain an individual hedonic value experience and benefit each other as a result of this interaction (Hennig-Thurau et al., 2004:42; Jahn and Kunz, 2012:347). Virtual communities represent popular social environments where people interact by exchanging resources such as information, ideas and advice about their common interests (Chan and Li, 2010:1033). With the increasing interest of consumers in digital technologies, businesses are investing more and more in promoting consumer participation in social media-based online communities (Vivek et al., 2012: 127; Algesheimer et al., 2005: 19) because information can be transferred to virtual communities more quickly through social media. In social media contexts, interaction refers to events such as liking and commenting on related materials on the community page, sharing stories, photos, videos (Habibi et al., 2014:156). Community participation indicates that members are interested in helping other members, participating in joint events, and acting voluntarily in ways that the community approves, increasing their value for themselves and others (Algesheimer et al., 2005:21). Social media-based events such as concerts, movie screenings and cooking classes bring together communities in physical and virtual space (Harmeling et al., 2017:329), which helps people feel like a part of a big event, have a common sense of purpose and have a desire to contribute to the environment (Schouten et al., 2007:367).

2.3. Social Benefit

Social media allows users to be in constant interaction with each other and this interaction can be seen by other users. As a result of this interaction, users can obtain information on the subjects they want and thus benefit each other (Bagozzi and Dholakia, 2002:5). Social benefit is expressed as the social support that people get as a result of friendship and closeness (Dholakia et al., 2004:244). Social benefit is to get help and support from other social media users by establishing better communication and interaction (Kuo and Feng, 2013:951), which may differ based on the interests of the participants.

The fact that consumers share the videos they record on social media while using the product they bought provides a benefit to consumers by enabling them to access all kinds of information about the product (Mangold and Faulds, 2009: 362). For example, the comments of the consumer who buys any product from the Amazon.com site can be read by other consumers who do not have any personal relationship and can benefit those people (Dholakia et al., 2004:248). Many participants join virtual communities mostly to relieve their loneliness, meet like-minded people, make friends and get social support (McKenna and Bargh, 1999:256; Dholakia et al., 2009:244). This type of sharing brings the feelings of belonging, recognition, teamwork, friendship, and social support to the fore in some consumers (Kim et al., 2009:237). In social media, the social benefits of some businesses for their products seem to have a significant effect on the purchase intention of consumers (Gummerus et al., 2012; Liu and Guo, 2017).

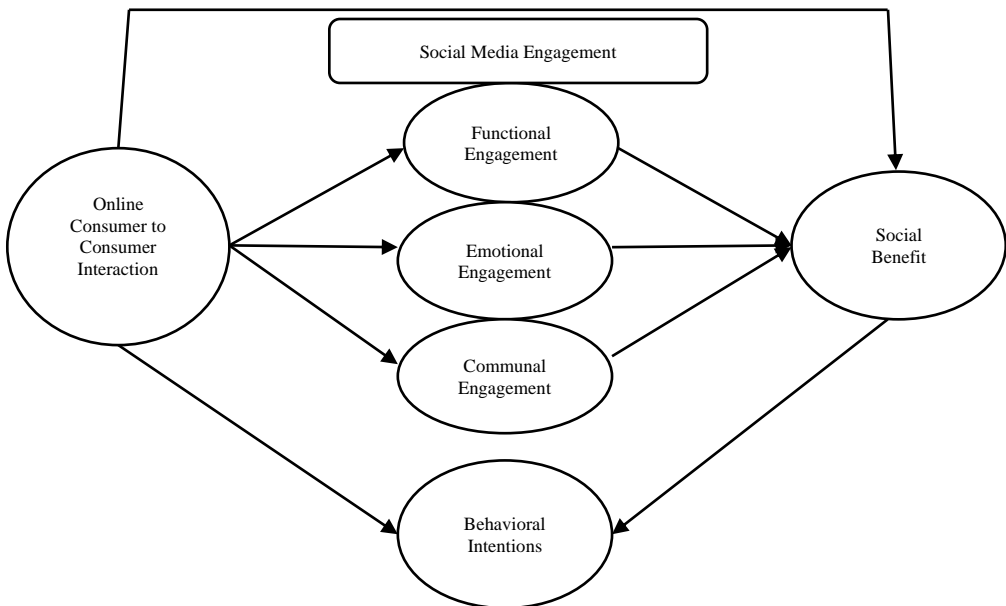
2.4. Behavioral Intentions

Behavioral intention refers to the measure or degree of intensity of a person's intention to perform a certain behavior (Ajzen and Fishbein, 1969:414). Some behaviors of consumers carry clues about purchasing. Behavioral intention can be seen as an indicator of consumers' attitudes towards the business (Zeithaml et al., 1996:33), which can be positive or negative. When consumers state that they prefer the products of the businesses they have bought before, when they increase the volume of their purchases from a particular business or when they agree to pay the price of the business's products without hesitation, they are considered to have formed a behavioral bond with that business (Zeithaml et al., 1996:34), which means that they have a positive behavioral intention towards that company. Positive behavioral intention includes behaviors such as positive word of mouth, recommendation, loyalty, and willingness to pay more (Kharouf et al., 2020:738).

3. METHODOLOGY

3.1. Conceptual Framework and Hypotheses Development

The aim of the current study is to examine the behavior of individuals who participate in online events through social media. In line with this main purpose, we seek to answer the following questions: First, do online C2C interactions directly impact social media engagement? Second, can social media engagement create social benefits for online event participants? Third, do social benefits and online C2C interactions directly impact their behavioral intentions related to the online event? Fourth, does social media engagement have a mediating role in the impact of online C2C interactions on social benefit? And lastly, does social benefit have a mediating role in the impact of social media engagement on behavioral intentions? Considering the relevant literature, the proposed model and hypotheses are shown in Figure 1.

Figure 1. Conceptual Model

The hypotheses of the relationships planned to be examined in Figure 1 above are as follows:

H₁: Online C2C interaction in the context of an online event has a positive effect on social media engagement.

H_{1a}: Online C2C interaction in the context of an online event has a positive effect on *functional engagement*.

H_{1b}: Online C2C interaction in the context of an online event has a positive effect on *emotional engagement*.

H_{1c}: Online C2C interaction in the context of an online event has a positive effect on *communal engagement*.

H₂: Social media engagement in the context of an online event has a positive effect on social benefit.

H_{2a}: *Functional engagement* in the context of an online event has a positive effect on social benefit.

H_{2b}: *Emotional engagement* in the context of an online event has a positive effect on social benefit.

H_{2c}: *Communal engagement* in the context of an online event has a positive effect on social benefit.

H₃: Social benefit in the context of an online event has a positive effect on behavioral intentions.

H₄: Online consumer to consumer interaction in the context of an online event has a positive effect on behavioral intentions.

H₅: Online C2C interaction in the context of an online event has a positive effect on social benefit.

H₆: Social media engagement (*H_{6a}*: *functional engagement*, *H_{6b}*: *emotional engagement*, *H_{6c}*: *communal engagement*) mediates the relationship between online C2C interactions and social benefit in the context of an online event.

H_{6a}: *Functional engagement* mediates the relationship between online C2C interactions and social benefit in the context of an online event.

H_{6b}: *Emotional engagement* mediates the relationship between online C2C interactions and social benefit in the context of an online event.

H_{6c}: *Communal engagement* mediates the relationship between online C2C interactions and social benefit in the context of an online event.

H₇: Social benefit mediates the relationship between online C2C interactions and behavioral intention in the context of an online event.

H₈: Social media engagement (*H_{8a}*: *functional engagement*, *H_{8b}*: *emotional engagement*, *H_{8c}*: *communal engagement*) and social benefit have a serial mediating effect on the relationship between online C2C interaction and behavioral intention.

3.2. Measures

The scale was developed according to these objectives, which include demographic variables and four key constructs. The items of the scale were rated on a five-point Likert scale (1: Strongly Disagree to 5: Strongly Agree). The scale, which was originally in English, was

translated into Turkish and the Turkish version was translated back into English by a professional to ensure its accuracy and reliability. The survey consists of four sections. In the first section, respondents were asked whether they participated in an online event through social media, and those who answered "Yes" to this question were asked to indicate which social media they participated in. The next section contained 4 items which was adapted from the study by Kharouf et al., (2020) and which were used for the "Online C2C Interaction" scale to explain consumers' online interactions related to an event. In order to explain the social media behaviors of consumers related to online events, the participants were asked to rate their "Social Media Engagement (functional engagement-4 items, emotional engagement-4 items and communal engagement-4 items)" with 12 items which were adapted from Lim et al., (2015). The construct of "Social Benefit" was measured with 7 items from Gummerus et al. (2012) to explain whether they are providing social benefits in the social media environment. In turn, "Behavioral Intentions" was measured with 2 items from Du et al., (2015) to capture the likelihood to follow the online event in future. The final section included demographic variables.

3.3. Sample Characteristics and Procedures of Data Collection

The data was collected by reaching Turkish consumers online considering that consumers spend more time at home especially during the Covid-19 period. In order to measure the online interactions of the participants on social media more successfully, it is tried to reach the consumers who participate in the online event only through their social media accounts. Therefore, before filling out the questionnaire, the participants were asked whether they participated in the online event via their social media accounts. Since it is estimated that consumers will have different goals and behaviors in different events, only those who participated in online events with entertainment content such as concerts, theaters, festivals, museums, virtual museum tours were included in the study. Next, the participants in the online event were selected according to the judgmental sampling method. The data were collected from 568 Turkish consumers who participated in online entertainment events through their social media accounts. The validity and reliability of the collected data, the proposed model and the hypotheses created according to this model were analyzed with the SmartPLS 3 (Ringle, Wende, and Becker, 2015) Statistical Package Program.

4. FINDINGS

A total of 535 useable responses were obtained from the participants of the online event through their social media accounts. 51.6%, 25.4%, and 23.0% of the participants used their Twitter, Facebook, and Instagram accounts, respectively. The sample consisted of 67.3% females and 32.7% males. 60.6% of them were single and 39.4% of them were married. Most of respondents were in the 28-36 age-range (32.7%) and most of the respondents have a bachelor's degree (47.1%).

4.1. Measurement Model

To test the proposed model, the measurement model and structural model were tested. The measurement model consisted of two stages, reflective and formative. Reflective measurement models were analyzed followed by the formative measurement models before the structural model was tested. Internal consistency (cronbach's alpha, composite reliability-CR), convergent validity (indicator reliability, average variance extracted-AVE), and discriminant validity were tested for reflective measurement models. Convergent validity, collinearity between indicators, significance and relevance of outer weights should be evaluated for

formative measurement models. Finally, for the structural model, collinearity statistics (variance inflation factor-VIF), the values of coefficients of determination (R^2), predictive relevance (Q^2), size and significance of path coefficients, and f^2 effect sizes were investigated (Hair et al., 2017: 106).

The values required to ensure convergent validity and internal consistency reliability and the VIF values of each statement are shown in the Table 1. If the VIF value is greater than 5, it indicates collinearity problems. Therefore, as seen in Table 1, items with a VIF value greater than 5 were excluded from the analysis and were not included in the evaluation (Hair et al., 2017: 143; Hair et al., 2019:10). The VIF values of online C2C interactions, functional engagement, communal engagement, and behavioral intentions factors were in the recommended range and none of the items were excluded. The results showed that the VIF values of “Emo2”, “SOC3” and “SOC6” were higher than the expected levels for the emotional engagement and social benefits. Therefore, “Emo2”, “SOC3” and “SOC6” items were excluded.

Table 1. Results of Measurement Models

Latent Variables	Items	Convergent Validity			Internal Consistency Reliability		Collinearity Statistics
		Outer Loadings >0.70	Indicator Reliability >0.50	AVE >0.50	Composite Reliability 0.60–0.90	Cronbach’s Alpha 0.60–0.90	VIF <5
OCC	OCC1	0.808	0.653	0.680	0.894	0.843	1.842
	OCC2	0.891	0.793				2.472
	OCC3	0.870	0.757				2.113
	OCC4	0.720	0.518				1.569
S M E	Fun1	0.918	0.843	0.858	0.960	0.945	3.730
	Fun2	0.933	0.870				4.399
	Fun3	0.920	0.846				3.860
	Fun4	0.934	0.872				4.381
	Emo1	0.913	0.834				3.111
Emo	~~Emo2~~	Deleted		0.855	0.946	0.915	~~5.337~~
	Emo3	0.935	0.874				3.692
	Emo4	0.925	0.856				3.254
	Com1	0.879	0.773				2.698
Com	Com2	0.921	0.848	0.824	0.949	0.929	3.950
	Com3	0.925	0.856				3.968
	Com4	0.905	0.819				3.111
	SOC1	0.918	0.843				0.819
SOC2	0.904	0.817	3.640				
~~SOC3~~	Deleted		~~5.812~~				
SOC4	0.897	0.805	3.378				
SOC5	0.893	0.797	3.418				
~~SOC6~~	Deleted		~~5.086~~				
SOC7	0.911	0.830	4.303				
BI	BI1	0.814	0.663	0.769	0.869	0.716	1.450
	BI2	0.936	0.876				1.450

As seen from Table 1, the outer loadings are as follows: online C2C 0.720-0.891, functional engagement 0.918-0.934, emotional engagement 0.913-0.935, communal engagement 0.879-0.925, social benefit 0.893-0.918, behavioral intention 0.813-0.936. The indicator reliability of variables are as follows: online C2C 0.518-0.793, functional engagement 0.843-0.872,

emotional engagement 0.834-0.874, communal engagement 0.773-0.856, social benefit 0.797-0.843, behavioral intention 0.663-0.876. Outer loadings should be greater than 0.70, indicator reliability values should be higher than 0.50 and AVE values should be above 0.50 (Hair et al., 2019: 111; Fornell and Larcker, 1981: 46). All values were greater than the recommended values. Thus, convergent validity was supported. As indicated in Table 1, composite reliability and Cronbach's α values should be greater than 0.60 (Bagozzi and Yi, 1988: 80; Hair et al., 2014: 111) and all these values were greater than 0.80.

Fornell-Larcker Criterion and Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT) are usually used to test discriminant validity (Fornell and Larcker, 1981: 44; Henseler et al., 2015: 116). The square roots of the AVE values for the Fornell-Larcker Criterion, which is shown on the bold diagonal, should be higher than the correlation between the constructs (Yürük et al., 2017: 372).

Table 2. Discriminant Validity

Constructs	Fornell-Larcker Criterion					HTMT		
	OCC	SME			SOC	BI	<0.90	... confidence interval does not include 1
		Fun	Emo	Com				
OCC	0.825						Yes	Yes
Fun	0.451	0.926					Yes	Yes
Emo	0.428	0.767	0.925				Yes	Yes
Com	0.457	0.817	0.731	0.908			Yes	Yes
SOC	0.500	0.731	0.666	0.736	0.905		Yes	Yes
BI	0.201	0.063	0.105	0.086	0.128	0.877	Yes	Yes

The square roots of the AVE values are the values in the diagonal of the table.

As shown in Table 2, the square roots of AVE were greater than the correlation between the constructs. As for HTMT should be <0.90, and the confidence interval should not include 1 (Hair et al., 2017: 172,265). In the Table 2, the HTMT values were also within the recommended range. Therefore, discriminant validity was supported according to both Fornell-Larcker Criterion and HTMT values.

4.2. Structural Model

Figure 2 shows the structural path coefficients and the results of structural model evaluation according to the hypotheses.

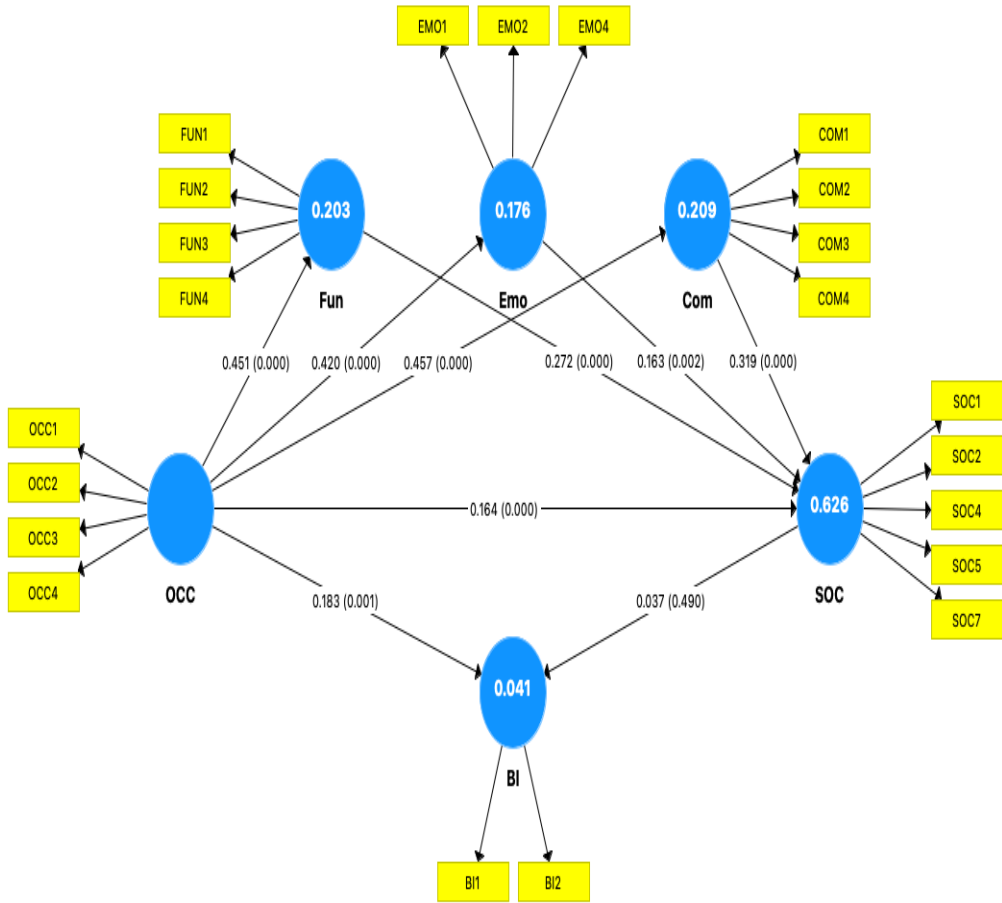

Figure 2. Structural Model

The partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) was used to test the research model Figure 2. Analyzes were performed using the SmartPLS 3.2.9 statistical program (Ringle, Wende and Becker, 2015). There are standard assessment criteria such as VIF, R², f² and Q² values that should be considered in the structural model. These values are shown in Table 3 and Table 4. Using the blindfolding (Omission Distance: 7) method, the effect sizes of f² were derived from R² values.

Table 3. The Results of VIF, R2 and Q2

Endogenous latent constructs	VIF [‡]					R ² [†]	Q ² [‡]
	OCC	Fun	Emo	Com	SOC		
Fun	1.000	-	-	-	-	0.203	0.173
Emo	1.000	-	-	-	-	0.183	0.155
Com	1.000	-	-	-	-	0.209	0.170
SOC	1.302	3.721	2.667	3.326	-	0.623	0.501
BI	1.334	-	-	-	1.334	0.041	0.025

[‡]VIF: Collinearity

[†] *R*²: Coefficient of determination.

[‡] *Q*²: Cross-validated redundancy.

If VIF values are above 5, collinearity issues arise between predictor constructs. Therefore, it is recommended that VIF values be below 5 (Hair et al., 2019: 10). As shown in Table 3, all the VIF values were below 5. So, there were no collinearity issues between constructs. Since collinearity is not a problem according to VIF values, *R*² values should be examined. *R*² values indicate the explanatory power of the model. It measures the explained variance in each of the endogenous constructs. The results showed that 20%, 18% and 20% of the variance in the functional engagement, the emotional engagement and the communal engagement were explained, respectively. 62% and 4% of the variance in the social benefit and the behavioral intention were explained, respectively. *Q*² values should be greater than zero for the endogenous construct to ensure predictive accuracy for the structural model (Hair et al., 2019: 12). The *Q*² values in Table 3 were all greater than zero, which supports the predictive accuracy of the structural model.

The path coefficient, standard deviation, t-statistic, p values, *f*², the lower and upper values of bootstrap confidence intervals (97.5%) and the results of the hypothesis are shown Table 4. To test whether the hypotheses were supported or rejected, t and p values were used with Bootstrap (5000 samples). Table 4 shows the direct effects tested by excluding mediating variables in the model and Table 5 shows the results of indirect effects by including mediating variables.

Table 4. The Results of Direct Effects

Hyp.	Path	Path coef. (b)	Std. Devi.	t sta.	p* values	<i>f</i> ^{2**}	Bootstrap Confidence Interval		Decision
							Lower 2.5%	Upper 97,5%	
H₁	OCC→SME								
H_{1a}	OCC→Fun	0.451	0.056	8.078	0.000	0.255	0.128	0.446	✓
H_{1b}	OCC→Emo	0.428	0.057	7.545	0.000	0.224	0.106	0.405	✓
H_{1c}	OCC→Com	0.457	0.058	7.835	0.000	0.264	0.128	0.468	✓
H₂	SME→SOC								
H_{2a}	Fun→SOC	0.282	0.075	3.756	0.000	0.057	0.010	0.143	✓
H_{2b}	Emo→SOC	0.140	0.055	2.556	0.011	0.019	0.001	0.064	✓
H_{2c}	Com→SOC	0.329	0.080	4.084	0.000	0.086	0.028	0.188	✓
H₃	SOC→BI	0.037	0.052	0.705	0.481	0.001	0.000	0.015	✗
H₄	OCC→BI	0.182	0.054	3.398	0.001	0.026	0.005	0.066	✓
H₅	OCC→SOC	0.163	0.036	3.961	0.000	0.054	0.015	0.120	✓

* *p*<0.05

** Value of effect sizes (0.02=Small, 0.15=Medium, 0.35=Large).

As seen in Table 4, there were significant effects of the online C2C interaction on the functional engagement (*b* =0.451; *p*<0.05), on the emotional engagement (*b* =0.428; *p*<0.05), on the communal engagement (*b* =0.457; *p*<0.05), on the behavioral intentions (*b* =0.182; *p*<0.05), and on the social benefit (*b* =0.163; *p*<0.05). There were also significant effects of the functional engagement (*b* =0.282; *p*<0.05), emotional engagement (*b* =0.140; *p*<0.05) and communal engagement (*b* =0.329; *p*<0.05) on the social benefit. The results suggested that hypotheses *H*_{1a}, *H*_{1b}, *H*_{1c}, *H*₄, *H*₅, *H*_{2a}, *H*_{2b}, *H*_{2c} of the research were supported. However, there

was no effect of the social benefit ($b = 0.037$; $p < 0.05$) on the behavioral intention. Therefore, H_3 was not supported.

Table 5. The Results of Mediation Effects

		Total Effect				Direct Effect		
Path coef. (α)		p Values *		Path coef. (α)		p Values		
OCC→SOC								
0.500		0.000		0.164		0.000		
OCC→BI								
0.201		0.000		0.183		0.001		
Hpy	Specific Indirect Effects	Path coef. (α)	Std. Devi.	t sta.	p* values	Bootstrap Confidence Interval		Decision
						Lower 2.5%	Upper 97.5%	
H₆	OCC→SME→SOC							
H_{6a}	OCC→Fun→SOC	0.123	0.038	3.231	0.001	0.072	0.241	✓
H_{6b}	OCC→Emo→SOC	0.068	0.025	2.772	0.006	0.025	0.120	✓
H_{6c}	OCC→Com→SOC	0.146	0.038	3.231	0.001	0.047	0.196	✓
H₇	OCC→SOC→BI	0.006	0.009	0.655	0.512	-0.011	0.0026	X
H₈	OCC→SME→SOC→BI							
H_{8a}	OCC→Fun→SOC→BI	0.005	0.007	0.637	0.524	-0.008	0.021	X
H_{8b}	OCC→Emo→SOC→BI	0.003	0.004	0.620	0.535	-0.004	0.012	X
H_{8c}	OCC→Com→SOC→BI	0.005	0.018	0.637	0.240	-0.009	0.024	X

* $p < 0.05$

In Table 5, mediating analysis was conducted to test the mediating roles of functional engagement, emotional engagement, and communal engagement in the effect of online C2C interaction on social benefit. First, the total effect of online C2C interaction on social benefit was examined and it was found to be positive and significant ($b = 0.500$; $p < 0.05$). The effect obtained by including mediating variables was still positive and significant. However, it was observed that the mediator variables decreased the R^2 value ($b = 0.164$; $p < 0.05$). In addition, the indirect effects obtained by including functional engagement ($b = 0.123$; $p < 0.05$), emotional engagement ($b = 0.068$; $p < 0.05$) and communal engagement ($b = 0.146$; $p < 0.05$) as mediators were positive and significant. According to these results, hypotheses H_{6a} , H_{6b} , and H_{6c} were accepted. While these indirect effects were positive and significant, it was found that serial mediating effects were not significant. It was suggested that social media engagement (functional, emotional, and communal engagement) and social benefit do not have a serial

mediating effect on the relationship between the online C2C interaction and behavioral intention. Similarly, social benefit does not seem to have a mediating effect on the relationship between online C2C interaction and behavioral intention. Therefore, H_7 , H_{8a} , H_{8b} , H_{8c} were not supported.

5. CONCLUSION

Social media offers unique opportunities to interact with consumers at deep and meaningful levels (Dolan et al., 2019). One of these opportunities is online events, which allow participants to interact with each other by exchanging ideas about the information and support they seek. This interaction raises the need to understand the effects and consequences of positive social media engagement.

The aim of this study was to investigate the effects of social media engagement of participants of online events on social benefit and behavioral intentions. The results of the study are similar to previous studies in that online C2C interaction positively affects social media engagement. While following online events, participants can interact with people around the world in their fields of interest, discuss current issues and stay in touch with these people. People generally like to be in the same environment with the people with whom they can connect more easily and who have common interests. This finding is consistent with previous studies examining the interaction between consumers and brands in social media (Malthouse et al., 2013; Brodie et al., 2013; Gummerus et al., 2012; Dolan et al., 2016; Schivinski et al., 2016; Dolan et al., 2019) and emphasizes that C2C interaction positively affects social media engagement.

It is stated that the most basic motivations of consumers in the use of social media are to meet their needs for social interaction, obtain social benefits and feel completed (Hennig-Thurau et al., 2004). Research shows that many individuals participate in social media and virtual communities to relieve their loneliness, meet like-minded people, make friends, and provide social benefits (McKenna and Bargh, 1999; Dholakia et al., 2004; Colgate et al., 2005; Gummerus et al., 2012; Savci et al. 2018; Dolan et al., 2019; Arslan and Şimşek, 2022; Uyaroğlu et al. 2022). Similar results were obtained for online events attended via social media. Event consumers participate in online events for similar reasons as they do in an event they attend physically, one of which is to achieve social benefits. Oh et al., (2023) stated that the participation of university students in virtual social events might provide them with various social benefits by increasing their experiences and interacting with people around the world because online events allow participants to socialize, discuss specific topics, help and receive feedback from other participants. Our results also concluded that online event participation has a positive effect on social benefit.

The findings of the current study revealed that social benefit from online event participation did not have a positive effect on participants' behavioral intentions. This finding shows that the social benefit obtained by the participants does not have an effect on their decision to participate in such online events again in the future. They derive social benefits from the online events they participate in, but this benefit does not shape their future behavior. Individuals tend to decide whether or not to participate in an online event again based on their interactions in the online environment, which suggests that online interactions are directly related to future participations in online events. While these results are similar to the study of Gummerus et al., (2012), it differs from the studies of Liu and Guo (2017), Zhou et al., (2014) and Jung et al., (2014) who stated the opposite.

Our findings suggest that online C2C interactions in the context of an online event have a positive effect on behavioral intentions. Online events are also seen as activities involving participants who are thought to come together for similar purposes looking forward to that day with excitement. Studies show that a positive C2C communication in an online environment positively affects the behavioral intention of consumers (Gruen et al., 2006; Wang et al., 2012; Du et al., 2015; Zhu et al., 2016; Shin and Perdue, 2022).

6. LIMITATIONS AND FUTURE DIRECTIONS

This study has potential limitations and offers recommendations for future research. Firstly, this study analyzes the participants who participate in online events only with social media tools and their interactions on social media. Online events participated through different online platforms (website, blog...) were not examined, which may yield different results. In addition, it is possible to compare events that the participants attend physically to the online ones.

Especially during the Covid-19 pandemic, the behavior of consumers, who have become more digital, towards online events has also become important. This study focused only on social benefit and behavioral intention. Therefore, the effects (economic, psychological...) of participating in an online event on consumers is a separate research topic. Further, consumers' social media usage rates and social media experiences were not taken into consideration in the current study. Future research might also focus on investigating the technology acceptance of consumers. In addition, which social media tools the participants communicate with other consumers the most and when they use them might be considered in future studies as examining the interactions and behaviors before, during and after the event may provide different results. The fact that consumers have different cultural backgrounds differentiates the type of online events they attend and can change their motivation to participate, which might be studied interculturally as a research topic.

Considering all these limitations of the current study, online events need to be investigated in more detail. Despite all these limitations, studies of examining the behavior of participating in online events through social media might make significant contributions to the marketing and tourism literature, specifically social media, and events. This study provides important findings about which social media tools consumers use to participate in online events, how they benefit from them, how they interact with other users, which might guide future research.

7. MANAGERIAL IMPLICATIONS

Brands, businesses, event organizers should focus on designing online events that make it easier for attendees to interact with each other before and during the event. Chat, comment, share content, etc. platforms that provide support can encourage organic C2C interactions. Providing event content, insights, and surprises that attendees will actually want to share online drives consumers' functional engagement behaviors. Creating event experiences that evoke enthusiasm, excitement, joy, and other positive emotions increases consumers' emotional engagement and social transmission.

Additionally, it is important to analyze online event data to determine the most interesting content types, interaction opportunities, and platform features. Having staff, partners and influencers interact with attendees during the event, encouraging high engagement, will increase the effectiveness of the event.

Although communicating the social benefits obtained as a result of the events to the participants does not directly affect them, it can inform the participants about the possible functional,

emotional and social gains. Asking attendees directly about their event experience, interactions, involvement, and future intentions can provide actionable feedback to improve the event. Organizing competitions and giveaways to reward participants with high participation in order to attract the motivation and attention of the participants can focus the event and increase participation.

As a result, businesses, brands, event planners should focus on creating visually appealing and engaging content on social media, building strong relationships with customers, and investing in social media marketing activities to increase customer engagement and increase sales. Therefore, it is thought that the results of this study will guide all stakeholders.

KAYNAKÇA

- AJZEN, I., & FISHBEIN, M. (1969). "The Prediction of Behavioral Intentions in a Choice Situation". *Journal of Experimental Social Psychology*, 5(4): 400-416.
- ALGESHEIMER, R., DHOLAKIA, U. M., & HERRMANN, A. (2005), "The Social Influence of Brand Community: Evidence From European Car Clubs". *Journal of Marketing*, 69(3):19-34.
- ANDERSON, E.W., FORNELL, C., & LEHMANN, D.R. (1994), "Customer Satisfaction, Market Share, and Profitability: Findings from Sweden". *Journal of Marketing*, 58(3): 53-66.
- ARSLAN, A., & ŞİMŞEK, G. (2022). "Gezinlerin Seyahat Deneyimlerini Sosyal Medyada Paylaşma Motivasyonları". *Turizm Akademik Dergisi*, 9(2), 379-392.
- BAGOZZI, R. P., & YI, Y. (1988). "On the Evaluation of Structural Equation Models". *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16(1): 74-94.
- BAGOZZI, R.P., & DHOLAKIA, U. M. (2002). "Intentional Social Action in Virtual Communities". *Journal of Interactive Marketing*, 16(2): 2-21.
- BERGER, J. (2011). Arousal Increases Social Transmission of Information, *Psychological Science*, 22 (7): 891-893.
- BLASCO-ARCAS, L., HERNANDEZ-ORTEGA, B.I., & JIMENEZ-MARTINEZ, J. (2016). "Engagement Platforms: The Role of Emotions in Fostering Customer Engagement and Brand Image in Interactive Media, *Journal of Service Theory and Practice*, 26(5): 559-589.
- BRODIE, R.J., HOLLEBEEK, L.D., JURIC, B., & ILIC, A. (2011). "Customer Engagement: Conceptual Domain, Fundamental Propositions, and Implications for Research". *Journal of Service Research*, 14(3): 252-271.
- BRODIE, R.J., ILIC, A., JURIC, B., & HOLLEBEEK, L. (2013). "Consumer Engagement in a Virtual Brand Community: An Exploratory Analysis", *Journal of Business Research*, 66(1): 105-114.
- CHAN, K.W. & LI, S.Y. (2010), "Understanding Consumer-to-Consumer Interactions in Virtual Communities: The Salience of Reciprocity", *Journal of Business Research*, Vol. 63, No. 9-10: 1033-1040.

- COLGATE, M., BUCHANAN-OLIVER, M., & ELMSLY, R. (2005). "Relationship Benefits in an Internet Environment". *Managing Service Quality: An International Journal*, 15(5): 426-436.
- DESSART, L. (2017). "Social Media Engagement: A Model of Antecedents and Relational Outcomes". *Journal of Marketing Management*, 33(5-6): 1-25.
- DHOLAKIA, U.M., BAGOZZI, R.P., & PEARO, L.K. (2004). "A Social Influence Model of Consumer Participation in Network and Small-Group-Based Virtual Communities". *International Journal of Research in Marketing*, 21(3): 241-263.
- DHOLAKIA, U.M., BLAZEVIC, V., WIERTZ, C., & ALGESHEIMER, R. (2009). "Communal Service Delivery: How Customers Benefit From Participation in Firm-Hosted Virtual P3 Communities". *Journal of Service Research*, 12(2): 208-226.
- DOLAN, R., CONDUIT, J., FAHY, J., & GOODMAN, S. (2016). "Social Media Engagement Behaviour: A Uses and Gratifications Perspective". *Journal of Strategic Marketing*, 24(3-4): 261-277.
- DOLAN, R., CONDUIT, J., FRETHEY-BENTHAM, C., FAHY, J., & GOODMAN, S. (2019). "Social Media Engagement Behavior: A Framework for Engaging Customers Through Social Media Content". *European Journal of Marketing*, 53(10): 2213-2243.
- DU, J., JORDAN, J.S., & FUNK, D.C. (2015). "Managing Mass Sport Participation: Adding a Personal Performance Perspective to Remodel Antecedents and Consequences of Participant Sport Event Satisfaction". *Journal of Sport Management*, 29(6): 688-704.
- FORNELL, C., & LARCKER, D.F. (1981). "Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1): 39-50.
- GEORGI, D., & MINK, M. (2013). "eCCIq: The Quality of Electronic Customer-to-customer Interaction". *Journal of Retailing and Consumer Services*, 20(1): 11-19.
- GRUEN, T.W., OSMONBEKOV, T., & CZAPLEWSKI, A.J. (2006). "eWOM: The Impact of Customer-to-customer Online Know-how Exchange on Customer Value and Loyalty". *Journal of Business Research*, 59(4): 449-456.
- GUMMERUS, J., LILJANDER, V., WEMAN, E., & PIHLSTRÖM, M. (2012). "Customer Engagement in a Facebook Brand Community". *Management Research Review*, 35(9): 857-877.
- HABIBI, M.R., LAROCHE, M., & RICHARD, M.O. (2014). "The Roles of Brand Community and Community Engagement in Building Brand Trust on Social Media". *Computers in Human Behavior*, 37(1): 152-161.
- HAIR, J.J.F., SARSTEDT, M., HOPKINS, L., & G. KUPPELWIESER, V. (2014). "Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) An Emerging Tool in Business Research". *European Business Review*, 26(2): 106-121.
- HAIR, J.F., RISHER, J.J., SARSTEDT, M., & RINGLE, C.M. (2019). "When to Use and How to Report the Results of PLS-SEM". *European Business Review*, 31(1): 2-24.

- HAIR, J.F., TOMAS, G., HULT, M., RINGLE, C.M., & SARSTEDT, M. (2017). *A Primer On Partial Least Square Structural Equations Modeling (PLS-SEM)*. 2. Edition, Los Angeles, CA: Sage.
- HARMEILING, C.M., MOFFETT, J.W., ARNOLD, M.J., & CARLSON, B.D. (2017). "Toward a Theory of Customer Engagement Marketing". *Journal of the Academy of Marketing Science*, 45: 312-335.
- HENNIG-THURAU, T., GWINNER, K.P., WALSH, G., & GREMLER, D.D. (2004). "Electronic Word-of-Mouth via Consumer-Opinion Platforms: What Motivates Consumers to Articulate Themselves on the Internet?". *Journal of Interactive Marketing*, 18(1): 38-52.
- HENSELER, J., RINGLE, C.M., & SARSTEDT, M. (2015). "A New Criterion for Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modelling". *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43: 115-135.
- HOLLEBEEK, L.D. (2013). "The Customer Engagement/Value Interface: An Exploratory Investigation". *Australasian Marketing Journal*, 21(1): 17-24.
- HOLLEBEEK, L.D., GLYNN, M.S., & BRODIE, R.J. (2014). "Consumer Brand Engagement in Social Media: Conceptualization, Scale Development and Validation". *Journal of Interactive Marketing*, 28: 149-165.
- HULL, K., & LEWIS, N.P. (2014). "Why Twitter Displaces Broadcast Sports Media: A Model". *International Journal of Sport Communication*, 7(1): 16-33.
- JAHN, B., & KUNZ, W. (2012). "How to Transform Consumers Into Fans of Your Brand". *Journal of Service Management*, 23(3): 344-361
- JUNG, N.Y., KIM, S., & KIM, S. (2014). "Influence of Consumer Attitude Toward Online Brand Community on Revisit Intention And Brand Trust". *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21(4): 581-589.
- KAPLAN, A.M., & HAENLEIN, M. (2010). "Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media". *Business Horizons*, 53(1): 59-68.
- KHAN, M.L. (2017). "Social Media Engagement: What Motivates User Participation and Consumption on YouTube?". *Computers in Human Behavior*, 66(1): 236-247.
- KHAROUF, H., BISCAIA, R., GARCIA-PEREZ, A., & HICKMAN, E. (2020). "Understanding Online Event Experience: The Importance of Communication, Engagement and Interaction". *Journal of Business Research*, 121(1): 735-746.
- KIETZMANN, J.H., HERMKENS, K., MCCARTHY, I.P., & SILVESTRE, B.S. (2011). "Social media? Get serious! Understanding the Functional Building Blocks of Social Media". *Business Horizons*, 54 (3): 241-251.
- KIM, D. J., FERRIN, D.L., & RAO, H.R. (2009). "Trust and Satisfaction, Two Stepping Stones for Successful E-commerce Relationships: A Longitudinal Exploration". *Information Systems Research*, 20(2): 237-257.
- KUO, Y.F., & FENG, L.H. (2013). "Relationships Among Community Interaction Characteristics, Perceived Benefits, Community Commitment, and Oppositional

- Brand Loyalty in Online Brand Communities”. *International Journal of Information Management*, 33(6): 948-962.
- LIBAI, B., BOLTON, R., BUGEL, M.S., DE RUYTER, K., GOTZ, O., RISSELADA, H., & STEPHEN, A.T. (2010). “Customer-to-customer Interactions: Broadening the Scope of Word of Mouth Research”, *Journal of Service Research*, 13(3): 267-282.
- LIM, J.S., HWANG, Y., KIM, S., & BIOCCA, F.A. (2015). “How Social Media Engagement Leads to Sports Channel Loyalty: Mediating Roles of Social Presence and Channel Commitment”. *Computers in Human Behavior*, 46(1): 158-167.
- LIM, W.M., RASUL, T., KUMAR, S., & ALA, M. (2022). "Past, Present, and Future of Customer Engagement". *Journal of Business Research*, 140: 439-458.
- LIU, D., & GUO, X. (2017). “Can Trust and Social Benefit Really Help? Empirical Examination of Purchase Intentions for Wearable Devices”. *Information Development*, 33(1): 43-56.
- MALTHOUSE, E.C., HAENLEIN, M., SKIERA, B., WEGE, E., & ZHANG, M. (2013). “Managing Customer Relationships in the Social Media Era: Introducing the Social CRM House”. *Journal of Interactive Marketing*, 27(4): 270-280.
- MANGOLD, W.G., & FAULDS, D.J. (2009). “Social Media: The New Hybrid Element of the Promotion Mix”. *Business Horizons*, 52(4): 357-365.
- MARTIN, C.L., & PRANTER, C.A. (1989). “Compatibility Management: Customer-to-customer Relationships in Service Environments”. *Journal of Services Marketing*, 3(3): 5-15.
- MCKENNA, K.Y.A., & BARGH, J.A. (1999). “Causes and Consequences of Social Interaction on the Internet: A Conceptual Framework”. *Media Psychology*, 1(1): 249–269.
- OH, H. J., KIM, J., CHANG, J.J., PARK, N., & LEE, S. (2023). “Social Benefits of Living in The Metaverse: The Relationships Among Social Presence, Supportive Interaction, Social Self-efficacy, and Feelings of Loneliness”. *Computers in Human Behavior*, 139(1): 1-11.
- OLIVER, R.L. (1999). “Whence consumer loyalty?”. *Journal of Marketing*, 63, (Special issue): 33–44.
- PENTINA, I., GUILLOUX, V., & MICU, A.C. (2018). “Exploring Social Media Engagement Behaviors in the Context of Luxury Brands”. *Journal of Advertising*, 47(1): 55-69.
- PERRIGOT, R., KACKER, M., BASSET, G., & CLIQUET, G. (2012). “Antecedents of Early Adoption and Use of Social Media Networks for Stakeholder Communications: Evidence From Franchising”. *Journal of Small Business Management*, 50(4): 539-565.
- RINGLE, C.M., WENDE, S., & BECKER, J.M. (2015). SmartPLS 3. (Available from SmartPLS Web Site: www.smartpls.com)
- SASHI, C. M. (2012). “Customer Engagement, Buyer-Seller Relationships, and Social Media”. *Management Decision*, 50(2): 253-272.
- SAVCI, M., ERCENGİZ, M., & AYSAN, F. (2018). “Turkish Adaptation of the Social Media Disorder Scale in Adolescents”. *Archives of Neuropsychiatry*, 55(3), 248

- SCHIVINSKI, B., CHRISTODOULIDES, G., & DABROWSKI, D. (2016). "Measuring Consumers' Engagement With Brand-related Social-media Content: Development and Validation of a Scale That Identifies Levels of Social-media Engagement With Brands". *Journal of Advertising Research*, 56(1): 64-80.
- SCHOUTEN, J.W., MCALEXANDER, J.H., & KOENIG, H.F. (2007). "Transcendent Customer Experience and Brand Community". *Journal of the Academy of Marketing Science*, 35(3): 357-368.
- SHIN, H., & PERDUE, R.R. (2022). "Customer Nontransactional Value Cocreation in an Online Hotel Brand Community: Driving Motivation, Engagement Behavior, and Value Beneficiary". *Journal of Travel Research*, 61(5): 1088-1104.
- UYAROĞLU, A.K., ERGİN, E., TOSUN, A.S., & ERDEM, Ö. (2022). "A Cross-Sectional Study of Social Media Addiction and Social and Emotional Loneliness in University Students in Turkey". *Perspectives in Psychiatric Care*, 58(4), 2263-2271.
- VAN DER LINDEN, S. (2017). "The Nature of Viral Altruism and How to Make it Stick". *Nature Human Behaviour*, 1(3): 1-4.
- VAN DOORN, J., LEMON, K.N., MITTAL, V., NASS, S., PICK, D., PIRNER, P., & VERHOEF, P.C. (2010). "Customer Engagement Behavior: Theoretical Foundations and Research Directions". *Journal of Service Research*, 13(3): 253-266.
- VERHOEF, P.C., REINARTZ, W.J., & KRAFFT, M. (2010). "Customer Engagement as a New Perspective in Customer Management". *Journal of Service Research*, 13(3): 247-252.
- VIVEK, S.D., BEATTY, S.E. & MORGAN, R.M. (2012). "Customer Engagement: Exploring Customer Relationships Beyond Purchase". *Journal of Marketing Theory and Practice*, 20(2): 127-149.
- WANG, X., YU, C., & WEI, Y. (2012). "Social Media Peer Communication and Impacts on Purchase Intentions: A Consumer Socialization Framework". *Journal of Interactive Marketing*, 26(4): 198-208.
- YOSHIDA, M., & JAMES, J.D. (2010). "Customer Satisfaction With Game and Service Experiences: Antecedents and Consequences". *Journal of Sport Management*, 24(3): 338-361.
- YUAN, S.T.D., CHOU, S.Y., YANG, W.C., WU, C.A., & HUANG, C.T. (2017). "Customer Engagement Within Multiple New Media and Broader Business Ecosystem- A Holistic Perspective". *Kybernetes*, 46(6): 1000-1020.
- YURUK, P., AKYOL, A., & SIMSEK, G.G. (2017). Analyzing The Effects Of Social Impacts Of Events On Satisfaction And Loyalty. *Tourism Management*, 60, 367-378.
- ZEITHAML, V.A., BERRY, L.L., & PARASURAMAN, A. (1996). "The Behavioral Consequences of Service Quality". *Journal of Marketing*, 60(2): 31-46.
- ZHOU, Z., JIN, X.L., & FANG, Y. (2014). "Moderating Role of Gender in the Relationships Between Perceived Benefits and Satisfaction in Social Virtual World Continuance". *Decision Support Systems*, 65: 69-79.

ZHU, D. H., CHANG, Y. P., & LUO, J. J. (2016). ‘‘Understanding the Influence of C2C Communication on Purchase Decision in Online Communities From A Perspective Of Information Adoption Model’’. *Telematics and Informatics*, 33(1): 8-16.